

4 XXXIV/1.
a

X

Másodpeldany

46 922 v.

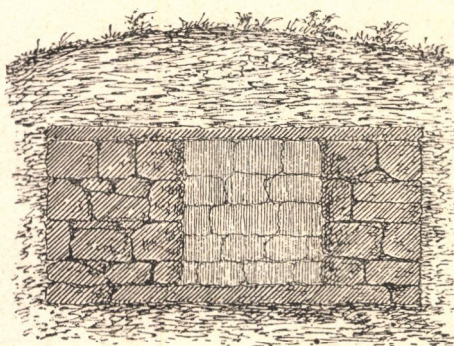
ARCHÆOLOGIAI ÉRTESITŐ.

A M. TUD. AKADEMIA ARCH. BIZOTTSÁGÁNAK
AZ ORSZ. RÉGÉSZETI ^{ÉS} EMB. TÁRSULATNAK
KÖZLÖNYE

SZERKESZTI

HAMPEL JÓZSEF.

ÚJ FOLYAM. V. KÖTET.

A KESZTHELYI KŐKAMARÁNAK ÁTMETSZETE.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADEMIA.

1885.

50634

TARTALOMJEGYZÉK.

A) A SZERZŐK BETÜRENDES SORA SZERINT.

- BONCZ ÖDÖN: Vázlatok a magyar viselet történetéből 167—182. Egy XIV. század-
beli keleti sisak a nemzeti muzeum régiségtárában 373—378.
- BOROVSKY SAMU: Milleker: Die Werschetzer Gegend im Alterthume. ism. 248—250.
- Dr. BURÁNY GERGELY: Szombathelyi régiségekről. 338.
- CSÓMA JÓZSEF: Zsujtai bronzlelet. 9—16. Levele az encsi éremleletről. 395.
- CSONTOSI JÁNOS: Attavantestől festett Corvin codexek. 381—387.
- Dr. CZOBOR BÉLA: Az általános kiállítás régészeti csoportja. 339. A nürnbergi ötvös-
műkiállítás. 117—122. Levele a nürnbergi nemzetközi ötvös-műkiállításról. 388—391.
- DUDÁS GYULA: A zentai kishalomról. 128. Levele a zentai bronzleletről. 394.
- FRÖHLICH RÓBERT: Reisen in Lykien und Karien. ism. 134—141. Von Cohausen:
Der Römische Gränzwall in Deutschland. ism. 400—403.
- B. FECHTIG IMRE: Levél a szerkesztőhöz. 114—115.
- FLEISCHMANN JENŐ: Éremleletről. 124—128.
- GOLDZIEHER IGNÁCZ: Zeitschrift der deutsch-morgenländischen Gesellschaft. ism.
272—274.
- GYULAI RUDOLF: A bregetiumi vízvezetékéről. 332—335.
- HAMPEL JÓZSEF: Aszári kincs. 24—31. Válasz Török Aurél levelére. 37. Győrvidéki
leletek. 192—198. Szendrőládi bronzlelet. 308—310. Numismatische Zeitschrift
XVII. évf. ism. 344—346.
- HAVAS SÁNDOR: Az ó-budai hajdani Fehéregyháza holtfevéséről. 206—210 és 323—328.
- Dr. HENSZLMANN IMRE: Honi műemlékeink hivatalos osztályozása. XVII—XXIII.,
XXVIII—XXX., XXXVI—LX.
- HERMAN OTTÓ: Ősi elemek a magyar népies halászeszközökben. 153—167.
- HORVÁTH ANTAL levele a dunaszekcsői római falmaradványokról. 37—38. A pécsi
romokról. 237.
- HUSZKA JÓZSEF: Szent László legendája székelyföldi falfestményeken. 211—220.
- KLEISZI KÁROLY a nagysomlói őskori leletekről. 115—117.
- Ifj. KUBINYI MIKLÓS: Oroszlánkövári lelet. 188—192.
- KÖNIG PÁL: Arch.-epigr. Mittheilungen aus Oesterreich-Ungarn. ism. 260—269.
- KOVÁCS FERENCZ a vécsi etruszk edényről. 335—336.
- LEHOCZKY TIVADAR: Lázárpataki bronzlelet. 183—188.

- LIPP VILMOS levele keszthelyvidéki ásátásairól. 231—233. Őskori kőkamara sír Keszthelyen. 369—373.
- MAR CZALI HENRIK : A legrégibb magyar címerről. 210—211.
- Id. MOGYORÓSSY JÁNOS : Mezőberényi régészeti ásátásokról. 223—225.
- NÉMETHY LAJOS : Budavárának régi helyrajza. 1—8; 65—72; 290—296.
- PASTEINER GYULA : Báthory-féle Madonna a nemzeti muzeumban. 378—381.
- PAÚR IVÁN : A nyéki sarcophag. 85—90. — A höveji őshalom. 225—231. — Lovagok temetője Csorna-Csatáron. 319—323.
- PÓSTA BÉLA : Hazai érmészetünk. 109—113.
- PULSZKY FERENCZ : Lipp V. «Keszthelyi sírmezők.» ism. 39—42. — A mezőberényi két aranylelet. 100—102. Római sírlelet Bolgárországban. 198.
- RADISICS JENŐ : Czobor : Trésor de l'église metropole d'Esztergom. ism. 42—43. — Huszka J. : magyar díszítő styl. ism. 55—58. A zágrábi szenteltvíztartó hintője. 102—106. — Czéhserleg. 106—108. Az orsz. kiállítás rég. osztálya. 296—298.
- Dr. RÓMER F. FLÓRIS : A lisboai congressus. ism. 250—255; 346—353.
- Dr. RÉTHY LÁSZLÓ : Árpád-kori éremlelet. 30—32. — A földtani közlöny nyomán : az ujboczogi tűzköszilánk. 32. — Szendrei : A képzőművészet remekei. ism. 49—53. — Virchow R. «Pulszky F. Rézkoráról.» ism. 58. — Reflexiók Török Aurél lefelére. 122—125. — Végszó Szendreinek. 133—134. — A «Viestnik» januári száma. ism. 134. — Beliczay János : «A XIII. ikerlegió története. ism. 134. — Magyar aranyak egy rajnavidéki leletben. 220—222. — A reflexiók írójától. 237. — Viestnik. ism. 275. — Trojaki nieznane znajdujace. ism. 275. — Régészeti és Történelmi Értesítő. ism. 275—276.
- Dr. SÖTÉR ÁGOST : Mosonymegyei ásátások. 199—206; 310—319.
- SZEMERE ATTILA : A magyar tört. ötvösmű-kiállítás lajstroma. ism. 43—47. — Radisics : «Országos magyar iparművészeti muzeum 47—49. — Radisics jelentése a párisi Union Centrale des Arts decoratifs 1884. évi kiállításáról. ism. 53—55.
- SZABÓ ISTVÁN a pinczehelyi régiségekről. 337.
- Dr. SZENDREI JÁNOS válasza Réthy bírálatára. 129—133.
- SZENTKLÁRAY JENŐ levele törökbecsei római éremleletekről. 233—235.
- Dr. THALLÓCZY LAJOS : Katalin bosnyák királynő sírköve. 328—331.
- TAGÁNYI KÁROLY : Pasteiner. «A művészetek története.» ism. 238—241. Iparművészeti tanulmányok. Irta Dr. Herich Károly. ism. 396—397.
- TÉGLÁS GÁBOR : Bányászszobrok a dácziai aranyvidékről. 16—20. — A bécsi akadémia őstörténeti bizottságának hetedik jelentése. ism. 255—259. — Az erdőfalvi barlangok. 299—307. — Die neuesten Gräberfunde von Watsch und St.-Margarethen in Krain und der Kulturkreis der Hallstädter Periode. Denkschriften der mathematischen u. naturwissenschaftlichen Classe der kais. Akademie der Wissenschaften. B. XLVII. Wien, 1883. ism. 397—400.
- Dr. TERGINA GYULA : Pulszky-Album. ism. 241—243.
- Dr. TÖRÖK AURÉL levele. 32—36. Válasza Réthy reflexióira. 235—236.
- Dr. WEKERLE LÁSZLÓ : Régészeti ásátásaim az ó-budai Kapuczinusdombon. 20—24; 90—100.
- WOSINSZKY MÓR : Etruszk bronzedények Kurdon. 73—85. Legujabb rég. ásátásairól Tolnamegyében. 391—393.
- a. Archæologisch-epigr. Mittheilungen aus Oesterreich. ism. 259—260.
- Dr. HEINRICH SCHLIEMANN-tól megjelent munka. ism. 403—404.
- D. Jahrbuch der k. preussischen Kunstsammlungen. ism. 141.
- p. Numismatische Zeitschrift. 241.

- r.* A párisi Revue-Numismatique. ism. 274. — Revue belge de Numismatique. ism. 274. — Zeitschrift für Numismatik. ism. 274.
- rs.* Ortway: Összehasonlító vizsgálatok a hazai és északeurópai præhistorikus eszközökről. ism. 340. — A felsőmagyarországi muzeum-egylet IV. évkönyve. ism. 340—342. — A fejérmegyei rég. egylet 1885. évkönyve. ism. 342—343.
- sz.* Iparművészeti és műtörténeti folyóirat (Glasnik). 406.
- sz. j.* Reusens Elements d'archeologie chretienne. ism. 353—355. — «A nagy-szent-miklósi aranyelet» német fordításban. ism. 404—405. — «Művészi ipar.» ism. 405—406.
- X.* Régészeti és Történelmi értesítő. ism. 343.
- x.* REISSENBERGER: Die Kirche in Hermannstadt. ism. 243—248. — Jahresbericht über die Fortschritte der classischen Alterthumswissenschaft. ism. 271—272. — Fehéregyháza kérdéséhez. 276.
- y.* Archiv für Antropologie. ism. 270.
- zs.* Dr. HENSZLMANN IMRE: «Ausstellung der Landes-Denkmäler-Commission.» ism. 343—344.
- Zs.* LIPP VILMOS: Die Grabfelder von Keszthely. ism. 355.
- Különfélék:* 59—61; 144—149; 277—284; 356—364 és 407—408. ll.

B) ARCHÆOLOGIAI SORREND SZERINT.

I. Őskor és anthropologia.

- Újboczogi tűzköszilánk. 31—32.
TÖRÖK AURÉL levele a szerkesztőhöz. 32—36. — RÉTHY LÁSZLÓ, Reflexiók. 122—125.
TÖRÖK AURÉL válasza Réthy László reflexióira. 235—236. — Viszonválasz A reflexiók írójától. 137.
CSOMA JÓZSEF, Zsujtai bronzlelet. 9—16.
B. FECHTIG IMRE a szerkesztőhöz. 114—115.
KLEISZL KÁROLY a nagysomlói őskori leletekről. 115—117.
VIRCHOW, Pulszky Ferencz rézkoráról. 58.
DUDÁS GYULA a zentai «kis halom»-ról. 128.
Duna-almási ásatás, *Ry.* 148.
HERMAN OTTÓ, Ősi elemek a magyar népies halászeszközökben. 153—167.
LEHÓCZKY TIVADAR, Lázárpataki bronzlelet. 183—188.
Ifj. KUBINYI MIKLÓS, Oroszlánkővári lelet. 188—192.
Id. MOGYORÓSSY JÁNOS a mezőberényi (Békésm.) rég. ásatásokról. 223—225.
PAÚR IVÁN a hőveji őshalmokról. 225—231.
RÓMER F. FERENCZ, A lissaboni congressus. 250—255., 346—353.
TÉGLÁS GÁBOR. A bécsi akadémia őstörténelmi bizottságának hetedik jelentése. 255—259.
Archiv für Anthropologie, *ism. y.* 270.
Őskori telep az alföldön, *x.* 280.
A bronzcultura Magyarországon. 281.
ORTVAY előadása a kőkorról. 282. — Értekezése a kőkorról. 340.
Díszes bronzkori csákány. 283.
TÉGLÁS GÁBOR, Az erdőfalvi barlangok. 299—307.
HPL., Szendrőládi bronzlelet. 308—310.
SZABÓ ISTVÁN a pinczehelyi régiségekről. 337.
A nyárádi földvár. *y.* 363.
DUDÁS GYULA, Zentai régiségek, 364.
Dr. LIPP VILMOS, Őskori kőkamara-sír Keszthelyen, 369—373.
WOSINSZKY MÓR legújabb régészeti ásatásairól. 391—393.
DUDÁS GYULA a zentai bronzleletről. 394.
Die neuesten Gräberfunde von Watsch, *ism. Téglás Gábor.* 397—400.

II. Őkor.

- KOVÁCS FERENCZ a vécsi etruszk edényekről. 335—336.
 WOSINSZKY MÓR, Etruszk bronzedények Kurdon. 73—85.
 LOCZKA, A kurdi etruszk kazán vegyelemzése. 149.
 LOCZKA, A kurdi cisták vegyelemzése. 280.
 TÉGLÁS GABOR, Bányásszobrok a daciai aranyvidékről. 16—20.
 Dr. WEKERLE LÁSZLÓ, Régészeti ásatásaim az ó-budai Kapuczinus-hegyen. 20—24.,
 90—100.
 HPL., Aszári kincs. 24—31.
 HORVÁTH ANTAL levele a duna-szekcsői római falmaradványokról. 38.
 PAÚR IVÁN, A nyéki sarcophág. 85—90.
 MOMMSEN a római limesről. 148.
 HPL., Győrvidéki leletek. 192—198.
 PULSZKY FERENCZ, Római sírlelet Bolgárországból. 198.
 MILLEKER, Die Werschetzer Gegend im Alterthume, ism. Borovszky Samu, 248—250.
 KÖNIG PÁL, Arch.-epigr. Mittheilungen aus Österreich-Ungarn. 260—269.
 Jahresbericht über die Fortschritte der classischen Alterthumswissenschaft, ism. x.
 271—272.
 BELICZAY JÁNOS, A XIII. ikerlegio története. 134.
 BENNDORF, Reisen in Lykien und Karien, ism. Fröhlich Róbert. 134—141.
 GYULAY RUDOLF a bregetiumi vízvezetékéről. 332—335.
 BURÁNY GERGELY a szombathelyi régiségekről. 338.
 COHAUSEN, Der römische Grenzwall, ism. Fröhlich Róbert. 400—403.
 SCHLIEMANN, Tiryns, ism. a. 403—404.

III. Népvándorlási kor.

- PULSZKY FERENCZ, A mezőberényi két aranylelet. 100—102.
 SÖTÉR ÁGOST, Mosonymegyei ásatások. 199—206., 310—319.
 LIPP VILMOS levele keszthelyvidéki ásatásairól. 231—233.
 P.-szenterzsébeti lelet. 280.
 Mosonymegyei nemesvölgyi telep. 282.
 LIPP VILMOS, A keszthelyi sírmezők, ism. Pulszky Ferencz. 39—42.
 Dr. LIPP, Die Grabfelder von Keszthely, ism. sz. 355.
 HAMPEL, Der Goldfund von Nagy-Szent-Miklós, ism. sz. j. 404—405.

IV. Középkor.

- NÉMETHY LAJOS, Budavárának régi helyrajza. 1—8., 65—72., 290—296.
 Dr. HENSZLMANN IMRE, Honi műemlékeink hivatalos osztályozása. XVII—XXIII.,
 XXVII—XXX., XXXVI—LX.
 KUTASI RADISICS JENŐ, A zágrábi szenteltvíztartó hintője. 102—106.
 TÖRÖK AURÉL alföldi ásatásai. 149.
 BONCZ ÖDÖN, Vázlatok a magyar viselet történetéből. Első közlemény. 167—182.
 HAVAS SÁNDOR, Az ó budai «fehéregyház» keresésére irányzott legújabb fővárosi
 ásatások eredménye. 206—210., 323—328.
 MARCZALI HENRIK, A legrégebb magyar czímerről. 210—111.

VIII

- CZOBOR, Trésor de l'église métropole d'Esztergom, ism. Radisics Jenő. 42—43.
 A magyar tört. ötvösműkiállítás lajstroma, ismerteti Rahu Sz. A. 43—47.
 HUSZKA JÓZSEF, A Szent László legenda székelyföldi falképekben. 211—220.
 REISSENBERGER, Die Kirche in Herrmannstadt, ism. x. 243—248.
 Fehéregyház kérdéséhez. x. 276.
 Ó-budai régészeti ásatások. 279.
 PAÚR IVÁN, Lovagok temetője Csorna-Csatóron. 319—323.
 THALLÓCZY LAJOS, Katalin bosnyák kinálynő sírköve. 328—331.
 Dr. HENSZLMANN, Ausstellung der Landes-Denkmal-Commission, ism. zs. 343—344.
 REUSENS, Éléments d'archéologie chrétienne, ism. sz. j. 353—355.
 BONCZ ÖDÖN, Egy XIV. századbeli keleti sisak a n. muzeumban. 373—278.

V. Újkor.

- RJ. Czéhserleg. 106—108.
 HORVÁTH ANTAL levele a pécsi romokról. 237.
 PASTEINER GYULA, Báthory-féle Madonna a n. muzeumban. 378—381.
 CSONTOSI JÁNOS, Attavantestől festett Corvin-codexek. 381—387.
 Dr. SZENDREI JÁNOS. A képzőművészet remekei, ism. Réthy László. 49—53.
 Dr. SZENDREI JÁNOS válasza R. L. bírálataira. 129—133.
 RÉTHY LÁSZLÓ, A bíráló végszava. 133—134.

VI. Érmészet.

- Római érmek Szabolcsmegyében, a. 407.
 Bécsi numismatikai társulat, a. 408.
 CSÓMA JÓZSEF az encsi éremletről, 395.
 Pancsovai éremlelet, y. 362—363.
 Corpus Nummorum Hungariæ, Ry. 145—147.
 N. muzeumi éremtár gyarapodása, Ry. 143—144.
 Ry., Árpádkori éremlelet. 31.
 PÓSTA BÉLA, Hazai érmészetünk s a bécsi dénárok. 109—113.
 FLEISCHMANN JENŐ a balatonfüredi éremletről. 125—128.
 Numismatische Zeitschrift, XVI. évf. I. füzet. ism. p. 141. — XVII. évf., ism. h. j. 344—346.
 RÉTHY LÁSZLÓ, Magyar aranyak egy rajnavidéki leletben. 220—222.
 SZENTKLÁRAY JENŐ levele a törökbecsei római éremletről. 233—235.
 A párisi Revue numismatique, ism. r. 274.
 Revue belge de Numismatique, ism. r. 274.
 Zeitschrift für Numismatik, ism. r. 274.
 Trojaki nieznane znajdujace, ism. Ry. 275.
 Felsőtelekesi éremlelet, Ry. 280.
 HALAVÁCS GYULA, A körmöczi pénzverde kiállítása. 358—361.
 Pulszky-fémer, 407.

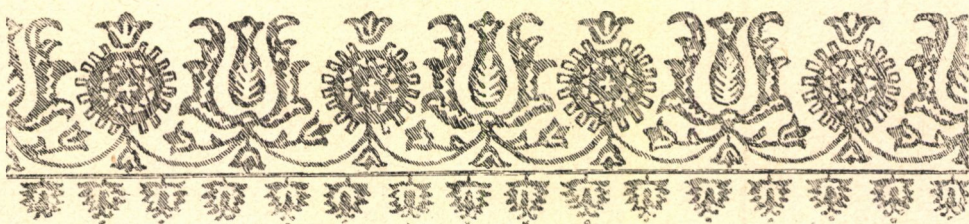
VII. Muzeumok, kiállítások, vegyesek.

- A n. muzeum érem- és régiségosztályának gyarapodása 1885 jan.—apr. 278—279.
 A moszkvai történeti muzeum. 144—145.

- E. RADISICS DE KUTAS, Országos m. iparművészeti muzeum, *ism. A.* 47—49.
 RADISICS JENŐ, Jelentés a párisi Union centrale des Arts decoratifs 1884. évi kiállításáról, *ism. Sz. A.* 53—55.
 HUSZKA JÓZSEF, Magyar díszítő styl, *ism. Radisics Jenő.*
 CZOBOR BÉLA az 1885. évi budapesti ált. kiállítás régészeti csoportjáról. 117—122.
 Jahrbuch der preuss. Kunstsammlungen 1885. 1. füzet, *ism. D.* 191.
 A Táttra-muzeum jelentése, *Ry.* 134.
 A Viestnik januári száma, *Ry.* 134.
 «Régiségtári Kalauz», *q.* 142—143.
 A berlini régészeti társulat ülése, *Ry.* 148.
 A mosonymegyei tört. és rég. egyeslet közgyűlése, *d.* 149.
 PASTEINER, A művészetek története, *ism. Tagányi Károly.* 238—241.
 Pulszky-Album, *ism. Tergina Gyula.* 241—243.
 GOLDZIEHER IGNÁ CZ, Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft. 272—274.
 Régészeti és történelmi Értesítő, *ism. Ry.* 275—276., *ism. X.* 343.
 Történelmi arcképcsarnok. 279.
 Csanádmegyei rég. és tört. társulat, *Ry.* 282.
 Felsőmagyarországi muzeumegylet. 284.
 Iparművészeti muzeum «kalauza». 284.
 K. RADISICS JENŐ, Az országos általános kiállítás régészeti osztálya. 296—298.
 Dr. CZOBOR BÉLA a nürnbergi ötvösműkiállításról. 339., 388—391.
 A felsőmagyarországi muzeumegylet IV. évkönyve, *ism. rs.* 240—342.
 A fejérmegyei régészeti egyeslet évkönyve 1885-re, *ism. rs.* 342—243.
 Az orsz. Rég. és Embert. Társulat 356—357.
 Külföldi szakemberek a n. muzeum régiségtárában, *h. j.* 357—358.
 Pálmakert és archæologia, *a.* 361—362.
 A pécsi székestemplom, *d.* 363.
 A vajdahunyadi vár, *d.* 263. — Sorsjegykölcsön a hazai emlékek érdekében, *sz.* 363.
 Uvarov †, *Cs. L.* 362.
 Dr. HERICH KÁROLY, Iparművészeti tanulmányok, *ism. Tagányi Károly.* 396—397.
 Glasnik, *ism. sz.* 406.
 Művészi ipar, *ism. sz. j.* 405.
 Szilágyi István jubileuma, *a.* 408.
 Régészeti egyesületek a vidéken, *a.* 408.

VIII. Könyvészet. 61—64., 150—152., 285—288., 365—368.

C) A CZIKKEK SORRENDJE SZERINT.

Első füzet.

- NÉMESEHY LAJOS. Budavárának régi helyrajza műmelléklettel 1—8. l.
- EMLÉKEK ÉS LELETEK. CSOMA JÓZSEF. Zsujtai bronzlelet három képes táblával. 9—16. l. — TÉGLÁS GÁBOR. Bányászszobrok a daciai aranyvidékről egy képes táblával 16—20. l. — Dr. WEKERLE LÁSZLÓ. Régészeti ásatásaim az ó-budai Kapuczinushegyben egy térképpel 20—24. l. — *Hpl.* Aszári kincs négy képes táblával 24—31. l. — *Ry.* Árpádkori éremlelet. A földtani közlöny nyomán: az újboczogi tüzkőszilánk 31—33. l.
- LEVELEZÉS. I. Nyílt levél a szerkesztőhöz. Dr. TÖRÖK AURÉL-től, 32—36. l. — II. A szerkesztő válasza 37. l. — III. HORVÁTH ANTAL levele a duna-szekcsői római falmaradványokról.
- IRODALOM. LIPP VILMOS. A keszthelyi sirmezők, ism. *Pulszky Ferencz.* 39—42. l. — CZOBOR. Trésor de l'église metropole d'Esztergom, ism. *Radisics Jenő.* 42—43. l. — A magyar történeti ötvösmű-kiállítás lajstroma, ism. *Rahu Sz. A.* 43—47. l. — E. RADISICS DE KUTAS. Orsz. magyar Iparművészeti Múzeum, ism. *A.* 47—49. l. — Dr. SZENDREI JÁNOS. A képzőművészet remekei, ism. *Réthy László.* 49—53. l. — RADISICS JENŐ. Jelentés a párisi Union Centrale des Arts decoratifs 1884. évi kiállításáról, ism. *Sz. A.* 53—55. l. HUSZKA JÓZSEF. Magyar diszitő styl, ism. *Radisics Jenő* 55—58. l. — VIRCHOW RUDOLF. *Pulszky Ferencz* «Rézkor»-áról ism. *Ry.* 58. l.
- KÜLÖNFÉLÉK. 59—61. l. Az orsz. rég. és embertani társulat jan. ülése. — Hunyadmegyei tört. és rég. társulat. — A vas megyei rég. egylet évi jelentése (XII. 1884.) Az orsz. heraldikai társulat jan. ülése. — A mosonmegyei tört. társulat és rég. egylet. — A délmagyarországi rég. és tört. múzeum-társulat. — Emlékérem. — Magyar Történeti Életrajzok.
- KÖNYVÉSZET. 61—64. l.
- Szerkesztői mondanivalók* 64. l. A munkatársakhoz, az olvasókhoz, beküldött kéziratok nyugtázása, kéziratok iránt nyert ígéretek.
- HIVATALOS KÖZLEMÉNYEK. *Jegyzőkönyv* a műemlékek országos bizottságának 1884 márcziusban tartott üléséről, I—III. l.; ugyanazon bizottság deczemberi üléséről III—V. l.; ugyanazon bizottság évi jelentése az 1884-ik évről V—VII. l.
- Jegyzőkönyv* az országos régészeti és embertani társulat az 1884. évi októberi üléséről IX. l. novemberi üléséről IX—X. l., deczemberi díszgyűléséről X—XI. l.

Feljegyzőkönyv a társulat 1885. évi januáriusi rendkívüli választmányi üléséről XI. l.; a társulat 1885-iki januáriusi tisztújító közgyűléséről XI—XII. l.; a társulat 1884. évi pénztári számadásának kivonata XII. l. — A társulat pénztár-vizsgáló bizottságának jelentése XI. l. — A titkár jelentése 1884-ről XI—XV. l. A társulat költségvetése 1885-re XV. l. — Honi műemlékeink hivatalos osztályozása, a műemlékek orsz. bizottsága megbízásából szerkeszti az előadó Dr. Henszmann Imre, I. Közlemény XVII—XXIII. l. — Az orsz. rég. és embertani társulat alapszabályai XXIV. l.

Második füzet.

NÉMETHY LAJOS. Budavárának régi helyrajza. Második közlemény. Fénynyomatu mű-melléklettel 65—72. l.

EMLÉKEK ÉS LELETEK I. WOSINSZKY MÓR. Etruszk bronzedények Kurdon, tér-rajzzal, két horganyedzésű és három fametszetű képtáblával 73—85. l. — II. PAÚR IVÁN. A nyéki sarcophág, horganyedzésű képtáblával 85—90. l. — III. WEKERLE LÁSZLÓ. Ásatásaim az ó-budai u. n. Kapuczinusdombon, térrajzzal és két horganyedzésű képtáblával 90—100. l. — IV. PULSZKY FERENCZ. A mezőberényi két aranyelet, fametszetű képtáblával 100—102. l. — V. KUTASI RADISICS JENŐ. A zágrábi szenteltvíztartó hintője három horganyedzésű képpel 102—106. l. — VI. RY. Czéhserleg horganyedzésű képtáblával 106—108. l. — VII. PÓSTA BÉLA. Hazai érmészetünk s a bécsi denárok, négy érem rajzával 109—113. l.

LEVELEZÉS. I. B. FECHTIG IMRE a szerkesztőhöz 114—115. l. — II. KLEISZL KÁROLY a nagysomlói őskori leletekről 115—117. l. — III. CZOBOR BÉLA az 1885. évi budapesti általános kiállítás műrégészeti csoportjáról 122—125. l. — IV. RÉTHY LÁSZLÓ. Reflexiók Dr. Török Aurél levelére. 122—125. l. — V. FLEISCHMANN JENŐ éremleletről 124—128. l. — VI. DUDÁS GYULA a zentai «kis halom»-ról 128 l.

IRODALOM. I. Egy népszerűtlen könyv Dr. Szendrei János válasza Dr. Réthy László bírálatára 129—133. l. — II. A bíráló végszava. *Réthy Lászlótól* 133—134. l. — IV. BELICZAY JÁNOS. A XIII. ikerlegio története *Ry.* 134. l. — V. A Tátra-muzeum jelentése. *Ry.* 134. l. — IV. A «Viestnik» januári száma. *Ry.* 134. l. — VII. Reisen in Lykien und Karien ismerteti *Fröhlich Róbert*, két horganyedzésű képpel. 134—141. l. — VIII. Numismatische Zeitschrift XVI. évf. 2. félév. ism. p. 141. l. — IX. Jahrbuch der k. preussischen Kunstsammlungen 1885. I. füzet. ism. D. 141. lap.

KÜLÖNFÉLÉK. I. Az országos rég. társulat februáriusi ülése. *Ry.* 144. l. — II. Régiségügyi Kalauz. d. 142—143. l. — III. N. Muzeumi éremtár gyarapodása. *Ry.* 143—144. l. — IV. A moszkvai történeti muzeum pp. 144—145. l. — V. Corpus Nummorum Hungariæ. *Ry.* 145—147. l. — VI. A berlini régészeti társulat ülése. *Ry.* 148. l. — VII. Mommsen a római limesről. 148. l. — VIII. Duna-almási ásatás. *Ry.* 148. l. — IX. Török Aurél alföldi ásatásai. *Ry.* 149. l. — X. A moson-megyei tört. és rég. egyesület közgyűlése. d. 149. l. — XI. LOCZKA a kurdi etruszk kazán vegyelemzése. 149. l.

KÖNYVÉSZET 1882—1884. Második közlemény. 130—152. l.

Szerkesztői mondanivalók. A munkatársakhoz, beküldött kéziratok nyugtázása; kéziratok iránt nyert ígéretek. 152. l.

HIVATALOS KÖZLEMÉNYEK XXV—XXXII. l.

I. A rég. Társulat februáriusi ülésének jegyzőkönyve. — II. A rég. Társulat márcziusi ülésének jegyzőkönyve. — III. Henszlmann Imre. Honi emlékeink hivatalos osztályozása. II. közlemény. — IV. A rég. Társulat alapszabályai. Befejezés.

Harmadik füzet.

- I. HERMAN OTTÓ. Ősi elemek a magyar népies halászeszközökben. 33 fametszetű ábrával. 153—167. l.
- II. BONCZ ÖDÖN. Vázlatok a magyar viselet történetéből. Első közlemény, 6 horganyedzésű ábrával. 167—182. l.
- EMLÉKEK ÉS LELETEK. I. LEHÓCZKY TIVADAR. Lázárpataki bronzlelet, 3 horganyedzésű képtáblával. 183—188. l. — II. Ifj. KUBINYI MIKLÓS. Oroszlánkövári lelet, egy horganyedzésű képtáblával. 188—192. l. — III. *Győrvidéki leletek*. HPL. Három horganyedzésű képtáblával. 192—198. l. — IV. PULSZKY FERENCZ. Római sírlelet Bolgárországból, egy horganyedzésű képtáblával. 198. l. — V. SÜTÉR ÁGOST. Mosonymegyei ásátások. Első közlemény. Térrajzzal és 3 horganyedzésű képtáblával. 199—206. l. — VI. HAVAS SÁNDOR. Az ó-budai «fehéregyház» keresésére irányzott legújabb fővárosi ásátások eredménye. Első közlemény. 206—210. l. — VII. MARCZALI HENRIK. A legrégibb magyar czímerről. 210—211. — VIII. HUSZKA JÓZSEF. A Szent László legenda székelyföldi falképekben, négy horganyedzésű képpel a szövegben és három ily képpel a füzethez csatolt külön mellékleten. 211—220. l. — IX. RÉTHY LÁSZLÓ. Magyar aranyak egy rajnavidéki leletben. 220—222. l.
- LEVELEZÉS. I. Id. MOGYORÓSSY JÁNOS a mezőberényi (Békésm.) rég. ásátásokról, egy fametszetű képtáblával. 223—225. l. — II. PAÚR IVÁN a hőveji őshalmokról, két horganyedzésű képtáblával. 225—231. l. — III. LIPP VILMOS levele keszthelyvidéki ásátásairól. 231—233. l. — IV. SZENTKLÁRAY JENŐ levele a török-becsei római éremletről. 233—235. l. — V. TÖRÖK AURÉL válasza Réthy László reflexióira. 235—236. l. — VI. A reflexiók írójától. 237. l. — VII. HORVÁTH ANTAL levele a pécsi romokról. 237. l.
- IRODALOM. I. PASTEINER. A művészetek története, ism. *Tagányi Károly* 238—241. l. — II. Pulszky Album, ism. *Tergina Gyula* 241—243. l. — III. REISSENBERGER. Die Kirche in Hermannstadt, ism. x; két képes mutatóvanyval 243—248. l. — IV. MILLEKER. Die Werschetzer Gegend im Alterthume, ism. *Borovszky Samu* 248—250. l. — V. A lissaboni congressus, ism. *Rómer F. Ferencz* Első közlemény. 250—255. l. — VI. A bécsi Akadémia őstörténelmi bizottságának hetedik jelentése. ism. *Téglás Gábor* 255—259. l. — VII. Archæologisch- epigr. Mittheilungen aus Oesterreich, ism. a. horganyedzésű ábrával 259—260. l. — VIII. Arch. epigr. Mitth aus Oesterreich-Ungarn, ism. x és *König Pál* kilencz horganyedzésű ábrával 260—269. l. — IX. Archiv für Anthropologie, ism. y. 270. l. — X. Jahresbericht über die Fortschritte der classischen Alterthumswissenschaft, ism. x. 271—272. l. — XI. Zeitschrift der deutschen morgenländischen Gesellschaft, ism. *Goldzieher Ignác* 272—274. l. — A párisi Revue Numismatique, ism. r. 274. l. — XIII. Revue belge de Numismatique, ism. r. 274. l. — XIV. Zeitschrift für Numismatik, ism. r. 274. l. — XV. Viestnik, ism. R. 275. l. — XVI. Trojaki nieznaní znajdujace, ism. Ry. 275. l. — XVII. Régészeti és történelmi Értesítő, ism. Ry. 275—276. l. — XVIII. Fehéregyháza kérdéséhez, x. 276. l.
- KÜLÖNFÉLÉK. 277—284. l. Az orsz. rég. és embertani társulat áprilisi ülése. — A n. muzeum érem- és régiségosztály gyarapodása 1885. jan.—április. — Az ó-budai

régészeti ásatások. — A történelmi arczképcsarnok. — P. Szent erzsébeti lelet. — Őskori telep az alföldön. — Felső telekesi éremlelet. — Kurdi cisták vegyelemzése. b. Nyáry Jenő akadémiai székfoglalója. — Régészeti és történelmi társulat Csanádmegyében. — Mosonmegyei őskori telep. — Eitelberger Rudolf.† — Ortway Tivadar akad. előadása. — Komárom vidéki bronzcsákány fametszetű ábrával. — Felsőmagyarországi muzeumegylet évkönyve. — Iparművészeti muzeum kalauza.

KÖNYVÉSZET. 285—288. l.

Szerkesztői mondanivalók. 288. l.

Negyedik füzet.

- I. NÉMETHY LAJOS. Budavárának régi helyrajza. Harmadik közlemény. 290—299. l.
 II. K. RADISICS JENŐ. Az országos általános kiállítás régészeti osztálya. 296—298. l.
 EMLÉKEK ÉS LELETEK. I. TÉGLÁS GÁBOR. Az erdőfalvi barlangok és szomszédos sziklák őstörténelmi leletei, egy horganyedzésű rajztáblával és három horganyedzésű ábrával a szövegben. 299—307. l. — II. HPL. Szendrőládi bronzlelet, egy horganyedzésű táblával. 308—310. l. — III. Dr. SÖTÉR ÁGOST. Mosonmegyei ásatások. Második közl., egy horg. térrajzzal és öt horg. táblával. 310—319. l. — IV. PAÚR IVÁN. Lovagok temetője Csorna-Csatáron, egy horganyedzésű táblával. 319—323. l. — V. HAVAS SÁNDOR. Az óbudai hajdani «Fehéregyház» keresésére irányzott legújabb fővárosi ásatások eredménye. II. közlemény. 323—328. l. — VI. THALLÓCZY LAJOS. Katalin bosnyák királynő sírköve, egy horganyedzésű ábrával. 328—331. l.

LEVELEZÉS. I. GYULAI RUDOLF a bregetiumi vízvezetékéről, egy horganyedzésű térrajzzal. 332—335. l. — II. KOVÁCS FERENCZ a vécsi etruszk edényekről. 335—336. l. — III. SZABÓ ISTVÁN a pinczehelyi régiségekről. 337. l. — IV. BURÁNY GERGELY a szombathelyi régiségekről. 338. l. — V. Dr. CZOBOR BÉLA *első levele* a nürnbergi ötvösműkiállításról. 339. l.

IRODALOM. I. ORTVAY. Összehasonlító vizsgálatok a hazai és éjszakeurópai praehistorikus köeszközökről, ism. *rs.* 340. l. — II. A felsőmagyarországi múzeum egylet IV. évkönyve, ism. *rs.* 340—342. l. — III. A fejérmegyei régészeti egylet évkönyve 1885. évre, ism. *rs.* 342—343. l. — IV. Régészeti és Történelmi Értesítő, ism. *X.* 343. l. — V. Dr. Henszlmann, *Ausstellung der Landes-Denkmäler-Commission*, ism. *zs.* 343—344. l. — VI. *Numismatische Zeitschrift* XVII. évfolyam, ism. *h. j.* 344—346. l. — VII. A lissaboni congressus, ism. Rómer F. Ferencz. Befejező közlemény, egy horganyedzésű táblával. 346—353. l. — VIII. *Reusens Elements d'archéologie chretienne*, ism. *sz. j.* 353—355. l. — IX. Dr. *Lipp*. Die Grabfelder von Keszthely, ism. *zs.* 355. l.

KÜLÖNFÉLÉK. I. Az orsz. Rég. és Embert. Társulat augusztusi közgyűlése *h. j.* 356—357. l. — II. Külföldi szakemberek a Nemzeti Múzeum régiségtárában *h. j.* 357—358. l. — III. A körmőczi pénzverő kiállítása, Halaváts Gyulától, 358—361. l. — IV. Pálmakert és archæologia, *a.* 361—362. l. — V. Uvarov †. Cs. *L.*-től. 362. l. — VI. Pancsovai éremlelet. *y.* 362—363. l. — VII. A nyárádi földvár, *y.* 363. l. — VIII. A pécsi székestemplom, *d.* 363. l. — IX. A vajda-hunyadi vár, *d.* 363. l. — X. Sorsjegy-kölcsön hazai emlékek helyreállítására *sz.* 363. l. — XI. Zentai régiségek. Dudás Gyulától. 364. l.

KÖNYVÉSZET 365—368. l.

Szerkesztői mondanivalók 383. l.

Ötödik füzet.

- EMLÉKEK ÉS LELETEK. I. Dr. LIPP VILMOS. Óskori kőkamara-sír Keszthelyen, hat horganyedzésű ábrával. 369—373. l. — II. BONCZ ÖDÖN. Egy XIV. századbeli keleti sisak a nemzeti muzeum régiségtárában, két horganyedzésű ábrával. 373—378. l. — III. PASTEINER GYULA. Báthory-féle Madonna a nemzeti muzeumban, egy horganyedzésű táblával. 378—381. l. — IV. CSONTOSI JÁNOS. Attavantestől festett Corvin-codexek. 381—387. l.
- LEVELEZÉS. I. CZOBOR BÉLA levele a nürnbergi nemzetközi ötvösműkiállításról. (2. közlemény.) 388—391. l. — II. WOSINSZKY MÓR legújabb régészeti ásatásairól. 391—393. l. — III. DUDÁS GYULA a zentai bronzleletről. 394. l. — IV. CSÓMA JÓZSEF az encsi éremleletről. 395. l.
- IRODALOM. I. Dr. Herich Károly, Iparművészeti tanulmányok, ism. TAGÁNYI KÁROLY. 396—397. l. — II. Die neuesten Gräberfunde von Watsch etc., ism. TÉGLÁS GÁBOR. 397—400. l. — III. Cohausen, Der römische Grenzwall in Deutschland, ism. FRÖHLICH ROBERT. 400—403. l. — IV. Schliemann, Tiryns, ism. a. 403—404. l. — V. Hampel, Der Goldfund von Nagy-Szent-Miklós, ism. sz. j. 404—405. l. — VI. «Művészi Ipar», ism. sz. j. 405—406. l. — «Glasnik», ism. sz. 406. lap.
- KÜLÖNFÉLÉK. 407—408. l. — I. Pulszky-fémer, horganyedzésű ábrával, a. — II. A bécsi numismatikai társulat, a. — III. Római érmek Szabolcsmegyében, a. — IV. Régészeti egyesületek a vidéken, a. — V. Szilágyi István jubileuma, a.
- HIVATALOS KÖZLEMÉNYEK. XXXIII—XL. l. — I. A rég. társulat októberi ülésének jegyzőkönyve. — II. A rég. társulat novemberi ülésének jegyzőkönyve. — III. Henszlmann Imre, Honi műemlékeink hivatalos osztályozása. III. közlemény.

AZ ÖTÖDIK KÖTETBEN FOGLALT ÁBRÁK MAGYARÁZATA.

Lap

11. Zsújtai lelet. I. tábla.
13. Zsújtai lelet. II. tábla.
15. Zsújtai lelet. III. tábla.
18. Dácziai bányász-szobrok a dévai muzeumban.
23. Az ó-budai remetehegyi régió térképe.
26. Aszári kincs. I. tábla.
27. Aszári kincs. II. tábla.
29. Aszári kincs. III. tábla.
31. Domborműves kőtábla: pannoniai asszony.
32. Geiza-féle érem.
48. Thomas Sthin-féle kancsó.
49. Thomas Sthin-féle kancsó.
I. füzet mellékletén: Budavára 1541-ben, a Meldeman-féle látkép szerint; eredetije színezett fametszet a bécsi cs. k. könyvtárban.
A boríték címlapján, a szakaszok elején és végén magyar háziipari ornamentek Huszka József gyűjtéséből.
74. Kurd falu környéke.
76. Etruszk cista Kurdról. I. tábla.
77. Etruszk cista Kurdról. II. tábla.
80. Etruszk cisták Kurdról. III. tábla.
81. Etruszk cisták Kurdról. IV. tábla.
84. Etruszk kazán Kurdról.
87. Nyéki lelet.
91. Asatási terület a Kapuczinus-dombon.
93. Ezüstkorsó a Kapuczinus-hegyről.
96. A kapuczinushegyi czisterna és kőoszlop.
101. Két mezőberényi aranylelet.

Lap

104. A zágrábi szenteltvíztartó hintője és két részletrajz.
107. Czéhserleg a n. muzeumban.
108. Bélyegek ábrái a muzeumban lévő czéhserlegen.
111. Nagy középkori érem, valószínűleg IV. Béla-féle.
138. Lykiai sziklasír.
139. Lykiai sziklasír.
II. füz. melléklete: Budavár ostroma 1686-ban. Domborműves fafaragvány, készítette Georg Matthæus Eckh 1687-ben. Eredetije a magyar történeti arcképcsarnokban.
A második füzet borítékának címlapján: antik cameo Dyonisos fáklyával a n. muzeumban.
159. 1—3. kuttyogató, 4—13. horog.
162. 14. nádvágó.
163. 15—20. X. szigony.
164. 21. katka, 22. fentő.
165. 23—29. hálósúly, 30—31. kezcscsont.
166. 32—33. zsírszedő kanál.
168. Skytha alakok a tschertomlyki (nikopolisi) ezüstkorsóról. 1. ábra.
169. Skytha íjász egy Koulóban (Kerts mellett) talált electrumedényről. 2. á.
170. Skytha alakok a tschertomlyki ezüstkorsóról. 3. ábra.
174. Phrygiai alakok görög edényeken. 4. és 5. ábra.
176. Germán népek viselete az Antoninus-oszlopon. 5. ábra.
178. Dák alakok a Trajanus-oszlopról. 6. ábra.

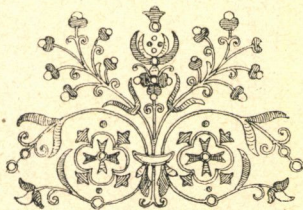
Lap

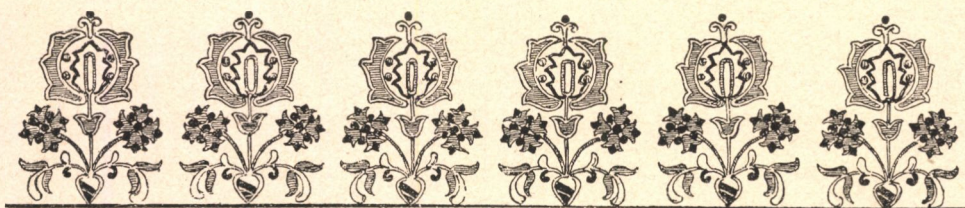
184. Lázárpataki bronzlelet. I. tábla.
 185. Lázárpataki bronzlelet. II. tábla.
 187. Bronzfibula a n. muzeumban, eredeti idomában és kiegészítve.
 189. Oroszlánkövári régiségek. Ifj. Kubinyi Miklós rajzai után.
 193. Figuralis agyagkorsók a győri muzeumban. I. tábla.
 194. Figuralis bronzkorsók a győri muzeumban. II. tábla.
 195. Római nő mellképe agyagból. A győri muzeumban. III. tábla.
 197. Római sírlelet Bolgárországból.
 199. 1. 2. Római terra sigillata töredékek a pusztasomorjai telepről.
 201. A szentpéteri sírmező térrajza.
 204. Szentpéteri lelet 1882. évből. Sőtér Ágost gyűjteményében.
 205. Sírlelet a lébényi sírmezőről.
 214. Szent-László legenda székelyföldi fal-
 képekben :
 1. ábra. Szent-László trónon.
 215. 2. ábra. Csatajelenet.
 3. ábra. Hom.-szt-mártoni
 jelenet.
 4. ábra. Gelseucai képsor.
 5. ábra. fülei képsor.
 217. 6. ábra. Csatajelenet.
 219. 7. ábra. bibarczfalvi képsor.
 224. Mezőberényi bronzcsákány a békés-
 gyulai muzeumban.
 227. Höveji bronzlelet I. tábla.
 229. Höveji bronzlelet II. tábla.
 245. Rozenauai János falfestménye 1445-ből.
 247. Seb. Hann kancsója 1682-ből.
 260. Venus szobrocska bronzból.
 261. Mithras- emlékek a dévai muzeumban.
 263. Mithras- emlékek a dévai muzeumban.
 264. Mithras- emlékek a dévai muzeumban.
 265. Mithras- emlékek a dévai muzeumban.

III. f.
mellék-
lete:

Lap

283. Díszes bronzcsákány az őskorból.
 A harmadik füzet borítékának cím-
 lapján támadó gladiator bronzszob-
 rocska a n. muzeumban.
 301. «Barlangszikla» Erdőfalván.
 303. Kőszerszámok és cserépkészletek az
 erdőfalvi barlangokból.
 304. Erdőfalva környékének térrajza.
 305. A Kuun-Kocsárd barlang tájéka.
 309. Szendrőládi bronzlelet.
 311. A nemesvölgyi sírmező térrajza.
 312. A nemesvölgyi 2. sír tartalma.
 313. A nemesvölgyi 3. sír tartalma.
 315. A nemesvölgyi 22. sír tartalma.
 316. A nemesvölgyi 27. sír tartalma.
 317. A nemesvölgyi 38. sír tartalma.
 322. Csornacsatári sírmaradványok.
 329. Katalin bosnyák királyné sírköve.
 333. Ó-Szöny és környékének helyrajza.
 349. Őskori bronzvesszők portugalliai lele-
 tekéből.
 A negyedik füzet borítékának cím-
 lapján Nagy-Szombat pecsétjének
 rajza.
 370. Keszthelyi bronzkard ; gombostű.
 371. A keszthelyi őskori sírkamarának
 felső nézete, átmetszete.
 373. A keszthelyi sírkamara közelében
 lelt bogár (?) idomú tárgy (lámpa ?)
 felső nézet, átmetszet.
 374. XIV. századbéli vassisak a n. mu-
 zeumban ; oldalnézet.
 375. Ugyanazon sisak kiterített rajza.
 379. Báthory-féle Madonna a n. muzeum-
 ban.
 407. Pulszky Ferencz-féle emlékérem.
 Az ötödik füzet borítékának első
 lapján a keszthelyi kőkamarának át-
 metszete.

BETŰRENDES TÁRGYMUTATÓ.

- Abaujmegye rég. kincsei 9.
Aczél 40.
Adatok Budapest régi topographiájához xiv.
Aes collectaneum 369.
Aesthetikai axioma 51.
Agathirsek 172.
Agyagedény 394.
— töredék 372.
Agyagfazék Pancsova mellett 362.
Agyagkorsó 195.
Agygművesség 56, 307.
Agyagöblönyke 95.
Atyagtárgy 117, 223, 393.
Ajtókopogtatók 391.
Akropolis Athenben 148.
— Pinarában 136.
Alakok (képzéleti) érmeken 110.
— (természetrizai) érmeken 110.
Alapkövek (római) 333 335.
Alapszabályok (az orsz. Rég. és Embert. Társ.)
xxiv. xxxi.
Alba Ecclesia 206.
Államczímer (magyar) 60.
Állati hulladékok 392.
Általvető 19.
Amateurök gyűjteményei 117.
Amazon alakítások 173.
Amazonok viselete 173.
Amerikai régiségek 241.
Amynthos macedoni király szerződése Olynthossal 259.
Anjou-magyar címerpajzs 221
Anthropologia földadata 123.
Anthropologiai buvárlat 236.
— gyűjtemény Moszkvában 145.
— kiállítás 36.
Anthropologiai kincsünk 114.
— muzeum 122.
Anthropologiai szakkiállítás 37.
— tanulmány 33.
— vizsgálatok 122.
Antiquités préhistoriques 47.
Antik tárgyak 45.
Antik üvegek a kiállításon 298.
Antonius oszlop 177.
Apollo temploma Triopion előfokon 135.
Apollo szentélye Patarában 137.
Aquarellek (Moszkvai muz.) 145.
Aquila radkerszburgi festész xvii.
Aquincum 90, 100.
Aquincumi szabad bányaterület 92.
Aquitán viselet 177.
Arany: a brudbányai zuzó arany 358.
— florenczi 221.
— Károly-arany, sasos 222.
— kereszthegeyi zuzó arany 358.
— körmöczi arany 359.
— Lajos-féle.
— nagykanizsai mosott 358.
— rajnavidéki leletben (magyar) 220.
— 20 és 10 frkos 360.
Arany brevarium a gothai hercegi muzeum-ban 390.
Arany csattok 102.
— csüngő 25.
— és ezüst ékszerek 39.
Arany gyűrű 100, 198.
Arany islóg 180.
Aranylelet: keltakori Lembergben, Dziedusicky muzeumában, Mezöberényben, Nagy-szentmiklóson 100, 357, 404.
Arany lemez 172, x.
Aranymosó telepek 20.
Arany-murva halmok 16.
Aranyos ezüst, fernézelyi 358.
— — selmeczi 358.

- Arany tárczák 180.
 — tárgyak 82.
 Aranyozott királyi palást az Ara-cœli templom-
 ban 330.
 — csattok 61.
 Arany sírlelet 198.
 Aranyverés Lajos idejében 221.
 — Róbert Károly alatt 221.
 Aranyvidéki foncsor ezüst 358.
 Archæologisch-Epigraphische Mittheilung aus
 Oesterreich 259, 260.
 Archæologiai buvárlat 33
 — congressus Párisban 252.
 — és anthropologiai tudományok népszerű-
 sége 115.
 — kincsünk 114.
 Architectonikus sír Lykiában 140.
 Arczképcsarnok, történeti 142.
 Árok (filatori) Ó-Budán 209.
 — és sáncz, római 402.
 Árpád sírja 20, 206, 242, 324.
 Árvamegyei rég. emlékekről 356.
Ásatások: Alföldön 149.
 — Bulgáriában 198.
 — Duna-Almáson 148.
 — Erdélyben xxxiii.
 — Erdőfálván 305.
 — Fenéken xxxiii.
 — Fehérváron xix.
 — Gánócson xxxiii.
 — gorki térségen 258.
 — Hallstadton 398.
 — Hövejen 226.
 — Kassán, Szt Erzsébet székesegyh. xiv.
 — Keszthely vidékén 231.
 — Mezőberényben 223.
 — Mosonymegyében 199, 310.
 — Nagy-Somlyón 115.
 — Nagyváradon 298.
 — — 1881. és 1883-ban iii.
 — Olympiában 403.
 — Ottocsász mellett, ősrégészeti 134.
 — Rőszkén 149.
 — tudományos 35.
 — Tolna megyében xxxiii.
 — Tyrinsban 148, 403.
 — Tolnamegyében 381.
 — Várhelyen (Hunyadm.) v.
 Astrácháni kuttyogtató 158.
 Assyr domborképek 376.
 Aszári kincs 24.
 Attavantes-féle Corvin-czímer 384.
 Attavantes miniatűrjei 387.
 Avar ringek 364.
 Avarkori temetők Mosonymegyében 356.
 Avarok birodalma 42.
 — nyomai Mosonymegyében 356.
 Averulinus, Velenczében 387.
 Auktorok 51.
 Ausstellung der Landes Denkmäler Kommission
 von Dr. E. Henszlmann 343.
 Bábsütő minták 56.
 Balæontos váll-lapoczkája 253.
 Balta csiszolt 351.
 — kelta 164.
 — tokos 393.
 Bányászat hajdankori 258.
 — Erdélyben, római 357, xxv, xvii.
 Bányászszerszözök 120.
 Bányászkalapácsok 20.
 Bányászskötény 19.
 Bányászszobrok a dáczi aranyvidékről 16.
 Barbári braccati 176.
 Barbár készítmények 307.
 Barbár kőfaragó 17.
 Barbár népek, európai 169.
 Barbár testfestés 179.
 Barlang: Erdőfálván 299.
 — Godinesdnél 299.
 — Mammuth 347.
 — nussdorfi 255.
 — Karácsonfalván és Boiczán 300.
 — Kuun Kocsárd 302.
 — Vipustek 256.
 — Zitny 257.
 Barlangi leletek Haligócson 119.
 — tanya Erdőfalva környékén 300.
 Barlangkutatások Berlova-Jamán 255.
 — az erdélyi érczhegységben 299.
 — Morvaországban 255.
 Barlangüreg (Mennysorság, Erdély) 301.
 Barokk-divat 51.
 Baromfi-csontok 202.
 Bassaræ 174.
 I. Báthory András 380.
 II. Báthory András 380.
 Báthory Bonaventura 380.
 Beda Venerabilis, Münchenben 387.
 Béla király névtelen jegyzője 20, 155.
 Bélyegek 46.
 — téglákon 59.
 — városi 108.
 Bélyeges téglatöredék 38.
 Benndorf 137.
 Berlova jama (Medvebarlang) 256.
 Bernhardi Ferencz háza Budán 3.
 Besolt Menyhért utazási iratai 7.

- Beton burkolat 99.
 — pavementum 98.
 Betűk bevésve 100.
 Bibliographia, Pulszky Ferenczé 243.
 Biscuit téglá 95.
 Bisomum (Nyék) 86.
 Boltgerinczek Ó-Budán vi.
 Bordacsontok 116.
 Bordadíszítés 192.
 Borostyánkő gyöngy 256.
 Bosnyák nemzeti családok xxv.
 — nemesség viszonyai 142.
 Bögrék 148, 201, 203, 259, 314, 318.
 Bögrealakú edény 116.
 Böncső, szegedi 164.
 Bőrlemez 19; bőrlemez, hátvédő 19.
 Bőrkabát 216.
 Bőröv 172.
 Bregetiumi római vízvezeték 333.
 — — — forrása 333.
 Britt szokások és viselet 176.
 Bronz ágyú 374.
 — aklák 75.
 — állvány, hatlábú 373.
 — csattok 60, 202.
 — csésze 95.
 — csiptető 100.
 — cső 230.
 — csőbőr 73.
 — egyházi tárgyak 390.
 — érem Maximianus császártól 90.
 — és rézkorbelt horgok 160.
 — eszközök 394.
 — fegyverek 228.
 — fibula 198, 206.
 — töredék 117.
 — függő 202, 312.
 — gyűrűk 60, 203, 206, 256, 258, 311, 337, 369.
 — horog Balatonfenéken 160.
 — kardok 10, 11, 134, 256, 372.
 — karika 310, 314, 321, x.
 — tekercs 321.
 — karperecz 16, 186, 203, x.
 — kelt x.
 — kengyel 231.
 — kerek gomb x.
 — kés x.
 Bronzkori lelhely Oroszlánkövön 192.
 — sarló Siámból 161.
 — sírlelet 119.
 — temetkezési mód 369.
 — lándzsa 117, 319.
 Bronzlap 312.
 Bronzleletek a hallstadti temetőben 398.
 Bronzleletek Bács megyében 394.
 — Bereg megyében 183, 336.
 — Fekete-Tóthon x.
 — Lázárpatakon 173.
 — Szendrő-Ládon 308.
 — Zentán 398.
 — Zsújtán 9.
 Bronz lemez 117, 191.
 — nyakperecz (torques) 319.
 Bronzok 227, 393.
 — öv 299.
 — övdísz 318.
 — piperetárgyak 392.
 — pityke x.
 — pléh 100.
 — régiségek 39.
 — szögek 369, 372.
 — sarlók 162.
 — serpenyő 25.
 — sodrony x.
 — szíjvég 202, x.
 — szobrocska, Horváth Antal birtokában 260.
 — tárgyak 9, 82, 190, 201, 241, 224.
 — tartó 387.
 — tekercs x.
 — torques 321.
 — tör 369.
 — tű 372.
 — típusok (magyarországi) 310.
 — vésők fenéki leletben 399.
 Buda ostroma 1536-ban 6.
 — török kézre jutása 292.
 Budai káptalan regestái 207.
 Budai Margit sírja 1566-ból 247.
 Budavár öt utcája 293.
 — topographiája 2.
 — visszafoglalásának 200-ados évfordulója 1.
 Budavárának régi helyrajza 1, 65, 289.
 Budavári templom helyreállítása 363.
 Budinok 172.
 Buzavirág 57.
 Buzogány 216.
 Calamus pécsi érsek xvi.
 Campo Santo Pisában xvii.
 Capella beate Virginis in Pest 2.
 Cartouche 106.
 Castrum 3, 4.
 — budai kir. palota 68, 290.
 — római Erdélyben 306.
 — — Gerulafa 201.
 — — magyarói 241.
 — — Ó-Szőnyön 332.

- Castrum római, Sept. Severus 37.
 Céladon vázák 54.
 Cimiterium 6.
 Chiton 170.
 — görög 173.
 Ciborium : Karl Fridrich zu Oettingen Wal-
 lerstein 390.
 Cista 75.
 Cisták, asperglei 85.
 — bárdóczi 83.
 — bellerinesi 85.
 — bolognai 82.
 — Bozen közelében 399.
 — certosai 82, 83.
 — cumæi 83.
 — estei, páduai kerület 83.
 — eigenbilseni 85.
 — franciaországi 82.
 — fraorai 82, 83.
 — fridolfingi 86.
 — gemmevillei 83.
 — grauholzi tumulusban 83.
 — hallstadti 84.
 — hundersingeni 85.
 — insi leletben 83.
 — közép etruriai 82.
 — luttumi 84, 85.
 — mainzi 84.
 — monceau laurenti 83.
 — monteveglioi 83.
 — nortbrabanti 85.
 — orvietzi 83.
 — panstorfi 85.
 — primentdorfi 82, 84.
 — Russikon, Zürich mellett 83.
 — uffingi 85.
 — Val di cembra 83.
 — villanovai 83.
 — Wald-Algesheimi 84.
 Cisterna 94, 100.
 Classicae archæologia 148.
 Classicus művészet 52.
 Cohausen röm. Grenzwall 400.
 Coloniák : római 234.
 Congregiák felső rétegei 254.
 Congressusok 35.
 — boroszlói embertani 36.
 — budapesti nemzetközi 58.
 — Lissabonban 250, 251, 346.
 — régészeti 36.
 Corpus Nummorum Hungariæ 145.
 Corvin codexek 44.
 — — Attavantes által festve 381.
 — — Bécsben 383.
 Corvin codexek Bécsben, a cs. kir. könyvtár-
 ban 335, 383.
 — — Brüsszelben 382.
 — — Rómában 386.
 — — Dionisii Arropagitæ Opera e græco in
 latinum per Ambrosium monachum flo-
 rentinum traducta 382.
 — — Leonis Baptistæ Alberti de Re Aedi-
 ficatoria 382.
 — — Milanói gróf Trivulzio és Trotti mar-
 chese könyvtárában 384.
 — — Modenában 383.
 — — Modenában : estei könyvtár 381.
 — — Modenában : Gregorii Dialogi 335.
 — — Nürnbergben : II. Ulászló-féle 387.
 — — Origines 387.
 — — Origines Homiliæ 382.
 — — párisi nemzeti könyvtárban 384.
 — — pétervári császári könyvtárban 383.
 — — római breviarium 382.
 — — S. Gregorii Papæ Dialogi et vita ejus-
 dem per Diaconum 382.
 — — Stuttgarti nyilv. könyvtárban 383.
 — — Thornban : gymn. könyvtár 384.
 — — Valturius de Re Militari 382.
 — — Velenczei Marianus Capellában 383.
 — — Vespasiano műhelyéből 386.
 — — Wolfenbüttelben : Corvin Psalterium 386
 — — Wolfenbüttelben : Tolhopf 387.
 — — Wolfenbütteli hercegi könyvtárban 384.
 Costume : magyar xxv.
 Costumeképek (történeti érdekű) 121.
 Craniologia 123, 124, 236.
 Craniologiai eszközök 125.
 Cranium 124.
 Cubiculum (ó-keresztény) xvii.
 Cyclopikus falak 403.
 Csalit (Köder) 159.
 Csanád nemzetség délmagyarországi viszo-
 nyai 61.
 Csap : stalagtit 192.
 Csat 19, 312, 308, x.
 — aranyból x.
 Csatorna : római vízvezetéki 334.
 Csengettyűdisz 181.
 Csepkőalakzatok 302.
 Cserepek 302.
 — mázás 257.
 — præhistoricus 241.
 Cserépdarabok 10—190, 203, 226, 364, 337.
 Cserépkorsó 310.
 Cserépneműek 306.
 Cserhalmi ütközet 212.
 Csésze 259.

- Csillámkö darabok 230.
 Csizma, bőszárú 169.
 Csontok, állati, őskorból 393.
 — házi állati 203.
 Csont eszközök 257.
 — csiszolt 393.
 Csont korcsolyák 164.
 Csont maradványok 32.
 Csontvázak 40, 128, 201, 226, 228, 320, 364, 393.
 — férfi 202, 312, 371.
 — lócsontváz 321.
 — női csontváz 202.
 Csöbrök: hengeralaku, Kurdon 75.
 Csörgő 316.
 Csukahorog 161.
 Czéhláda 106.
 Czéhsereg 106.
 Czigányok eredete 351.
 Czigány szótár 351.
 Czimer, Bosznia czimere 331.
 — Corvin czimer, Corvin codexeken 384.
 — Ditrichstein czimere 71.
 — Kreszticsek családi czimere 331.
 — legrégibb magyar 210.
 — Magyarország czimere 211.
 — magyar, polgári 247.
 — Mátyás király czimere 384.
 — Oroszlános családi czimere 331.
 — sziléziai és cseh 246.
 — Thun Osváth-féle 102.
 Czimerdarabok Ó-Budán VI.
 Czimerjogról 60.
 Czimerrevisio 60.
 Czimertartók 60.
 Cipők viselése írek és skótoknál 178.
 Czirádák 19.
 Czölöpépítmény, Santa Luciai 348.
 — Schweiczbán 161, 162.
 Dácia ethnographiai kérdése 61.
 — nemzetiségi kérdése 357.
 Dædalidák 259.
 Dárdacsucs 228.
 Dárdavég 228.
 — vasból 202.
 Dárius lépcső Persepolisban 378.
 Dejardin 49.
 Demographiai vizsgálat 35.
 Denarii viennenses 109.
 Denárok 111.
 Diszedény, hallstadi 82.
 — Nocera mellett 82.
 Diszítés, skytha 175.
 — skytha ruházaton 172.
 Diszítmény, magyar házi ipari 56.
 — nemzeti 56.
 — renaissance 105.
 Diszító modor pogány magyaroknál 57.
 Díszmunkák, magyar 44.
 Disznó 30.
 Díszter Budán 3, 5.
 Dobogó (Keszthely mellett) 40.
 Dom, gurki, Karinthia XVI.
 Dombormű 30, 338.
 — bolognai, sisakforma 400.
 — Budavár 1686-ban 70.
 — Budavár Eck Györgytől 1686. 70.
 — Gjölbasiban 135.
 — Halikarnassos, Kost és Knidoson 135.
 — Madonna agyagból. 16. század 381.
 — mészkőből 338.
 — Moszkvai muzeumban 145.
 — nemzeti muzeumban rég. osztály 1526. év-
 számmal 378.
 — Rhodoson 136.
 — Skytha 169.
 — Steier márványból 339.
 — Szentpétery-féle 45.
 — Trajanus oszlopon 402.
 — Verocchio-féle 381.
 Domborműves ólomlapok, moszkvai muzeum
 145.
 Dürer Albert származásáról és művészetéről
 357.
 Dürer-féle magyarországi családról 357.
 Diptychon, limogesi 390.
 Emlékek, Hecht György emlékei 1496-ból 248.
 — középkori, ó-budai IV.
 — kurgán 173.
 — Mithras, Déván 260.
 — modern kegyeleti nemz. muzeum 143.
 — népvándorláskori 47.
 — ötvösműkiállítási 47.
 — osztályozása, hazai VIII.
 — régészeti, Bácsmegyében 128.
 — római uralomra vonatkozók Németország-
 ban 400.
 — római Patarában 137.
 — római Sabariában 39.
 — római Sidymai 137.
 — temetkezési 225.
 — ujkori nemz. muzeum 143.
 — Xanthosi 137.
 Emlékérmek, Belgrád ostromára vonatkozók 144.
 — Fülöp Szász-Coburg és góthai hrg-féle 61.
 — Pulszky Ferencz emlékérem 407.
 Emlékérmészet 118.

- Emlékirat, Szerémi Györgytől 5, 66, 292.
 Emlékkő, Budapesten 1.
 — római 91.
 Emléktábla Budán 1 (III. sz.), 3 (IV. sz.), 65
 (v. sz.), 68 (x. sz.), 67.
 Emblemák, Mátyás király-féle 385.
 Építéstörténet 238.
 Építkezés Péter király-féle xvi.
 Építmények, xvi.
 Épületalapfalak, római 335.
 Épületmaradványok Pécssett 237.
 — Pécssett, török 237.
 Épülettörmelék 97.
 Érmek 134.
 — Albert porosz ezüst garasai 395.
 — Árpádkori 111, 113, 125, 146.
 Érem, babenbergi 344.
 — Bástia György-féle 144.
 — Báthori István danzigi garasok 1588. 1593-
 ból 395.
 — bécsi fillérek, Ottokár korából 141.
 — bécsi fillérek, Wiener Pfennige 109.
 — IV. Bélától 127.
 — bolgár forgalmi 143.
 — Constantinus M.-féle solidus barbár után-
 zata 408.
 — Cseh példányok 126.
 — Dryantilla-féle denárius 408.
 — Ferdinánd denárai 395.
 — forgalmi érmek magyarorsz. 113.
 — fölirat nélkül 112.
 — Fridrik sziléziai ezüst garasok évszám nél-
 kül 395.
 — Galeria Valeria aranyának utánzata 408.
 — görög 234. 344.
 — Hervoja-féle 331.
 — V. Istvántól 127.
 — János-Albert félgarasok 395.
 — kisázsiai 344.
 — Kun László-féle 112. 127.
 — II. Lajos denárai 395.
 — IV. Lászlótól 127.
 — magyar, rajnavidéki leletben 346.
 — Marcus Aurelius aranyának barbár után-
 zata 408.
 — Maximus Heraclius-féle arany 408.
 — Miksa denárai 395.
 — ó-görög 141.
 — Probus császár aureusa 408.
 — Rákóczy-féle denárius 143.
 — Rantzau család érmei 141.
 — római 41, 90, 200, 234, 364.
 — római császári 344.
 — római Szabolcs megyében 408.
 Érem, Rudolf denárai 395.
 — Sándor félgarasok 395.
 — Sept. Severus denárius 408.
 — sydimai 137.
 — szerb forgalmi 143.
 — szicíliai 344.
 — szlavonai 126.
 — Trajanus denárius 408.
 — Zarái denár I. Lajos korából 146.
 — Zsigmond Ágost litván garas 1567-ből 395.
 — Zsigmond danzigi garasok 1531—33—40-
 ból 395.
 — I. Zsigmond elbingi garasok 1540. 395.
 — I. Zsigmond félgarasok 395.
 — I. Zsigmond porosz garasok 1529—33. 395.
 Érembélyeg, Árpádkori 126.
 Éremfaj, Róber Károly-féle 222.
 Éremgyűjtemény, Dobóczy Ignácze 143.
 — nemzeti muzeumi 110.
 Éremhamisítások 345.
 Éremjegy 111.
 Éremlelet 20, 344.
 — antik, Ausztria-Magyarországon 407.
 — árpádkori 30.
 — Balaton-Füreden 125.
 — Bretzheimban 220.
 — római Török-Becsén 233, 234.
 Éremsorozat, németországi 344.
 Éremvésők 111.
 Érmecsek 109.
 — árpádkori 110.
 — b.-füredi lelet 126.
 Érmészet: cyprosi 141.
 — Luckau városi 141.
 — Probus császár-féle 143.
 Érmészeti táblák: Luschin-féle 110.
 — — Rupp-féle 126.
 Érczolvasztó műhely 393.
 Érczsalak 393.
 Erekljetartó, medgyesi templomban. «Obla-
 tenkästchen» 390.
 — XII. századi 390.
 Erődépítmények 9.
 — várszigeten 231.
 Erzsébet özv. királyné tartózkodási helye 21
 Eszközök, házi 120.
 Ethnographiai tárgyak 134.
 Etruszk bélyeg 83.
 — bronzedények, 335. 336.
 — bronzedények, Kurdon 59, 73. xi.
 — bronzkazan Kurdon 149
 — cikkek 82.
 — cisták 82.
 — edények, vécsi 335.

- Etruszk érclemezek 83.
 — felirat 83.
 Evans-féle reproductio latin felirattal 329.
 Évkönyv, fejm. és székesfejérvár városi tört. és rég. egyeslet évkönyve 342.
 Exomis 173.
 Ezüst, 1 frtos 360.
 — 10 kros 360.
 — 20 kros 360.
 — csatt 28.
 — edény (prefericulum oinochoe) Ó-Budán iv.
 — fibula 25, 27.
 — kancsó 94, 100.
 — karperecz 25, 28.
 — korsó, Zentán 364.
 — láncz 25, 28.
 Eanidák maradványai 256.
 Ecclesia Alba vi.
 Edények 128, 148, 393.
 — festett 145.
 — kékes 306.
 — középkori szász, liturgikus 339.
 — lyturgikus 339.
 — nemes fémből 297.
 — őskori 9.
 — profán 297.
 Edénytöredékek 116, 191, 392, 393.
 Egyházi edények és öltönyök nagyszebeni 248.
 — — görög szert. 357.
 — — prot. a nürnbergi ötvösmű-kiállításon 390.
 Egyházi művészet görög keleti, a kiállításon 298.
 — paramentumok, fruska-gorai 121.
 — szövetek, nagyszebeni 248.
 Egyletek, mosonmegyei tört. és rég. 60, 149.
 Ékszerek 128, 188.
 — moszkvai muzeumban 145.
 — ősi kagylóbélből 393.
 Ékszettárgyak, hallstadti 82.
 — marzaboottoi 83.
 Ékszerivelés 141.
 Életrajz, Lepsius életrajza 14.
 — magyar történelmi 61.
 — Mária királyné 61.
 — Pulszky Ferencz 241.
 — Zay Ferencz 61.
 Elefántcsontlemez 86.
 Emberereklyék 35, 125.
 Emlékalbum, Pulszky Ferencz x.
 Emlékek, csallóközi xxii.
 — dácziak 260.
 — építészeti, Esztergomban xix.
 — építészeti, erdélyi 242.
 — és leletek 9, 73, 183, 299, 369.
 — Harpyák és Nereidák Xantosban 137.
 Faarchitectura 55.
 Faji megalakulás 122.
 Faji vonások, ősi 123.
 Faji typus 123.
 Fakapuzat 57.
 Fakoporsó 40.
 Falazat, török, Erdélyben 301.
 Fal (Budán) 99.
 Falfestmények, l. *falképek*.
 Falfestmény, gelenczei templomban 1.
 — homoród-szent-mártoni templomban 1.
 — legendatárgyu 211.
 — martyánczi templomban iv.
 — Pécssett xvii.
 — Székelyföldön 211.
 — tiryinsi romokban 403.
 Falképek, besnyői templomban 213, 218. iv.
 — bibarczfalvi templomban 214, 215, 218. v.
 — dömölki templomban. xviii.
 — fülei 213, 215, 217. v.
 — gelenczei templomban 213.
 — h.-szt.-mártoni 213, 215.
 — pőcseli templom. xviii.
 — templomiak xvii.
 — templomiak, Sopronban xxi.
 — zsegrai templom 214.
 Falmaradványok, római 370.
 — római, Duna-Szekesőn 37.
 Fametszet 56.
 Faragványok, pillérforma 17.
 Farkó, petrahói 164.
 Fegyverek 120, 128.
 — kelta vitézekén 9.
 Fehéregyháza Ó-Budán 20, 22, 59, 98, 100 xxvi.
 — alapzata xix.
 — helyfekvése 21.
 — keresésére irányzott legújabb fővárosi ásatások eredménye 206, 323.
 Fejes horog, Felső-Rákosról 160.
 Felidák maradványai 256.
 Felirat 198, 376.
 — Ara Cœli templomban, sírköven 328.
 — czéhserlegen 106.
 — domborműven 380.
 — érmeken 220.
 — Halikarnassos, Kost és Knidoson 135.
 — «Karolu rex» 221.
 — latin határköveken 231.
 — «Moneta Regis pro Slavonia» 126.
 — nagyszebeni templomképen 246.
 — nyéki sarcophagon 85, 86.
 — Agham 350.
 — Sept (imio) Se (vero) 38.
 — szláv, Spalato tájáról 134.

- Felirat a zágrábi szentelőn 104.
 Feljegyzés: Thurmschwamb-féle 6, 295.
 Fémipar Alpok környékén 398.
 Fenékhorg 161, 163, 164.
 Fentő, komáromi 163.
 Festmény (tempera), nagyszebeni templom 145, 243.
 Festészet 49.
 — egyetemes története 130.
 — ó-ion agyagfestészet Klazomenában 148.
 Fésű 88.
 Fibula 259, 399.
 — aranyból 100. x.
 — ázsiai 30.
 — merovingi frank 41.
 — öttekeresű 310, 394.
 Fibulatöredék 188.
 Finalis lapis (ó-Budán) 59.
 Finnisták 157.
 Finn-ugor eredet 34.
 Florenusok Károly névvel 222.
 Főcsontkítás 17.
 Folyóirat: «Glasnik» horvát iparm. és műtört. 406.
 Fonina Borkai (Borkai forrás) 16.
 Források, keletázsiai 55.
 — magyar tört. irott és nyomtatott 155.
 — Pannoniában, halakkal 155.
 Föld szénvegyülék 257.
 Földművek, őskori Délmagyarországon 60.
 Földtani fölvételek 32.
 Földtani közlöny 32.
 Föveg, skytha 175.
 Freskó, székely 220.
 — sztrigy-szt.-györgyi templomban 11.
 Függődísz, arany x.
 Fülbevalók 40.
 — aranyból 100 x.
 — bronzból 311.
 — lombard 41.
 Fürdők: felhévízi Budán 70.
 — római (Ó-Budán) vi.
 — római Ó-Szönyön 332.
 Fűrészlemez 187.
 Gallér 173.
 — görögös 171.
 Germán törzsek 122.
 Giovani dai Libri, a Corvin-codex festője 386.
 Gombok 60.
 — füles 191.
 Görög-keleti tárgyak 297.
 Görög művészet őskora 259.
 Görög szellem 52.
 Gräberfunde von Watsch 397.
 Griffek, magyar czímeren 60.
 Guhl 52.
 Gunya, skytha 170, 171, 174, 177.
 Gura Fára Fund (Feneketlen lyuk) 302.
 Gül Baba kürbéje 70.
 Gyalomkövek, köröstarcsai 164.
 Gyertyatartó, templomi 95.
 — csésze 95.
 Gyilokpenge 228.
 Gyöngyök 60, 206, 312, 318.
 — fekete 311, 316.
 — gombai és pilini leletben 340.
 Gyűjtemény, Filhon gyűjteménye (Fraucziaországban) 41.
 — győri muzeumi 193.
 — Kálóczy Lajosé Győrben 194.
 — Lanfranchi mappagyűjteménye az orsz. kiállításán 356.
 — Ludolf Manó-féle régészeti gyűjtemény 252.
 — Montenuovo-féle 143, 146.
 — szövetyűjtemény 56.
 Hajtató 88.
 Hajtú, római 86.
 Hajviselet a barbaroknál 179.
 Halastó, Fehér nevű 155.
 — Lékán 156.
 — mesterséges 156.
 Halász nép 157.
 — emberek Csongrádon és Szentesen 154, 158.
 — emberek Komáromban 159.
 Halászat az Árpádok és Nagy Lajos korában 156.
 — bakonybéli monostor madocsai halászata 155.
 — magyar népies 161.
 Halászati eszközök 157.
 — Herman Otto-féle a kiállításán 356.
 — — Kaspi tenger mellett 166.
 — — összehasonlító tanulmányozása 167.
 — — prähistorikus jellegű 157.
 — — Siófokon 154.
 — — Volga mentén 159.
 Halászeszközgyűjtemény 154.
 Hallstadti kor 256.
 Halmok, hőveji 226.
 — őskori 9.
 Hálókövek 164.
 — Köröstarcsán 164.
 — tihanyi 164.
 Hálónéhezékek 165.
 Halzsírszedő kanalak 164, 166.
 Hamisítványok, modern 45.
 Harang, Eszéken 11.

Harmadkori ember 252, 253.
 Harmadlagi fekvetek 252.
 — flora 254.
 — rétegek 254.
 Hármashatárhegy 24.
 Határkövek, III. Endre idejéből 231.
 Ház: Eötvös Orsolya-féle Budán 69.
 — Fráter György Budán 66.
 — Kont nádoré Budán 3.
 — Krazer háza Budán 3.
 — Leonhardi Jánosé Budán 3.
 — Verbőczy-féle Budán 66, 69.
 — Werner háza Budán 66.
 — Zápolya-ház Budán 66.
 Heckel Jakab bécsi ichthyologus 154.
 Hellen világ 52.
 Hidfő, római Ó-Budán XIX.
 Himzések 56, 57.
 — kiállításon 298.
 — kaukaszai ruhahimzés 172.
 Hivatalos közlemények 153. I. XXV. XXXIII.
 Hódító törzs 157.
 Homokkő 20.
 Horog, Ágostonfalván 160.
 — czigányhorog, magyar 161.
 — harcsahorog, szegedi 160.
 — Limerick hajlása, Balaton-Fenéken 160.
 — magyar 160.
 — Olt melléki 160.
 — pisztránghorog Füléről 160.
 — rézhorog, Ó-budai 160.
 — vágó horog 162.
 Hullaegetés 369.
 Hunyadi László kivégeztetése 290.
 Ibn Dasta a magyarokról 155.
 (XIII). Ikerlegió története 134.
 Illatszertartó 89.
 Incunabulák 44.
 Indogermán népcsalád 35.
 Insaccatio 255.
 Ipar, francia 55.
 — könyvkötési 44.
 — művészi 405.
 — pannoniai 28.
 — régi magyar fazekasipar 298.
 — római cserépipar Erdélyben 307.
 Iparművészet 53.
 Iparművészeti tanulmányok 396.
 Irásszalagok, run idomú 405.
 Irodalom 39, 129, 238, 340, 396.
 Islog, skytha 172.
 Ιστός 135.
 Ivócsésze 170.

Jahrbuch der königlich preussischen Kunst-sammlungen 141.
 «János-köröm» 242.
 Japani cloisonné 45.
 Jáspsikő 230.
 Jegyek, runa idomú 405.
 Jegyzőkönyv, műemlékek orsz. bizottsága 1884. márcz. 18-iki üléséről I.
 — műemlékek orsz. bizottsága 1884. decz. havi üléséről III.
 — orsz. Régészeti és Embert. Társ. 1884. okt. 28-iki üléséről IX.
 — orsz. Régészeti és Embert. Társ. 1884. november havi üléséről IX.
 — 1884. december havi díszgyűléséről X.
 — 1885. január hó 12-iki vál. üléséről XI.
 — 1885. jan. 20. tisztújító üléséről XI.
 — 1885. febr. 24-iki üléséről XXV.
 — 1885. márczius 31-iki üléséről XXVI.
 Jelentés: bécsi Akadémia őstört. bizottságának hetedik jelentése 255.
 — Fleischmann Jenő jelentése 125.
 — műemlékek orsz. bizottságának működéséről 1884-ben V.
 — párisi Union Centrale des Arts Décoratifs 1884. évi kiállításáról 53.
 — pénztárvizsgáló bizottság XIII.
 — titkári 1884. évi XIII.
 Jelmondat pénzeinken 359.
 — Kotromán házbeli királyok jelmondata 331.
 Jézustársaságok Budán 70.
 Kabát (σχιστός, χειρῶντος, σιούρα) 170.
 — skytha, alsókabát 177.
 Kalauz, hivatalos, a kiáll. rég. csoportjáról 121.
 — műrégészeti, magyar 340.
 — régiségügyi, nemz. muzeumi 142.
 Kályhák, magyar IX.
 — és kandallók régi magyar XIV.
 Kályhafűtők 56.
 Kameraliták Budán 70.
 Kammenaja-Baba (Kő-báb) 145.
 Kancsó, Daniel Bulkesz 1589. év 390.
 — fődeles, nagyszebeni templom 248.
 — füles 399.
 — Gregor Berger XVI. század 390.
 — Michel Schwartz 1667. év 390.
 — Sebastian Hann 1682. 390.
 Kandallók IX.
 Káptalan, Budán 66, Ó-budai 21.
 Kapu, Budán (Szt.-János) 72.
 Kapuczinusdomb Ó-Budán 20, 24, 91, 97, 98, 100.
 Kápolna, Budán, Gara-kápolna VI.
 — Budán káptalani 68.

- Kápolna, Csallóközön xxxiii.
 — Esztergomi Bakács-féle xix.
 — Esztergomi román xx.
 — Győr (Héderváry) xx.
 — Győr, püspöki xx, szentmártoni lx.
 — Németújvári temetői xxi.
 — Pozsonyban xxvii.
 — Pozsonyban (Szt.-János) xxviii.
 — Pozsonyban (Szt.-Katalin) xxviii.
 — Pöstyén fürdőben xxx, selmeczbányai xxxvi.
 — Soproni temető xxi.
 — varsányi xxxix.
 — Veszprém (Anna) xviii.
 — Veszprém, püspöki xviii.
 — temetői xx.
 — XV. századi, folszerelve 120.
 — zólyomi xxxviii.
 Kard 10, 40, 216.
 — kőkori 241.
 Karika 318, 369.
 Karperecz 10, 60, 88, 102, 186.
 — aranyból X.
 — kigyófejű 10.
 Karperecztöredék 310.
 Katalógus, kiáll. rég. osztálya 298.
 — nürnbergi ötvösmű-kiállítási 388.
 Katka, Szegedről 163.
 Katonai állomás, római 307.
 Katrincza 55.
 Kazánok, hallstadti 79.
 — kurdi 74.
 Kecsecsontok 164, 165.
 Kehely, hatzeldorfi templom, XV. századi fili-
 grános 389.
 — klosdorfi XIV. századi, ezüst 389.
 — lechnitzi, XV. századi 389.
 — marpodai templomi, ezüst 389.
 Kelta név 25.
 Kengyelvas 319, 320, 321.
 Képek 50.
 — Báthory-féle Madonna, nemz. muzeum rég.
 oszt. 378.
 — öltözkéki 30.
 — pannoniai costumé 29.
 — rézkarczú 241.
 — történeti, nemz. muzeum 142.
 Képirás története 238.
 Képtárak, porosz királyi 141.
 Képveretek, bécsi filléreken 111.
 — érmeken 110.
 Képzőművészet remekei 49, 51, 53.
 Keramika 54.
 Keresztelő medencze, Sebastian Hann-féle 1685.
 390.
 Keret, faragott 38.
 Kés 40, 60, 308, 318.
 Késpenge 231, 311.
 — vasból 320.
 Ketel vezér 159.
 Kézij 216.
 Kiállítás, halászati Berlinben 158, 160.
 — indiai Budapesten 405.
 — könyvészeti Budapesten 44.
 — körmöczi pénzverő Budapesten 358.
 — majlandi 41.
 — orsz. ált. Budapesten 36, 37, 43, 118, 119.
 — országos általános kiáll. rég. osztálya 296.
 — ötvösmű, Budapesten 36, 44, 102. III. XIII. XIV.
 — régészeti 37.
 — szakkiallítások 43, 118, 119.
 Kéziratok, festett a florenzi Laurenciánában 386.
 Kincsek, népvándorláskori, nemz. muz. 142.
 Kincstár, esztergomi főegyházi 42, 43.
 — esztergomi primási 42.
 — zágrábi székesegyházi 105.
 Kirándulás: Cabeço da Aruda 352.
 — Cascæsi 351.
 — Moita do Lelastiao 352.
 — Ottai 352.
 «Kishalom» Zenta mellett 128.
 Kleobis és Biton meséje 260.
 Kocsik, római, sár-szt.-miklósi xiv.
 Kolostor, kaluger 32.
 — ó-budai minorita 324.
 Kont és társai kivégeztetése 291.
 Konyhahulladék 190, 306.
 Koponya 125, 255, 314, 318, 323, 364.
 — macrocephal 350.
 — maradványok 123.
 Koponyaformák 124.
 Koponyaindexek 124.
 Koponyamérés 123.
 Koponyasajátságok 34.
 Koporsó, Nyéken 85.
 — római 200.
 Korona, nyílt liliomos 331.
 Korsó 48, 194.
 — Kálóczy Győr 196.
 Kosárfüggő 40.
 Kova 40.
 Kovaszilánk, egyiptomi 253.
 — ottai pusztán 253.
 Költségvetés 1885. évre xv.
 Könyvészet 62, 150, 285, 365.
 Könyvkötészet 56.
 Köpeny (sagum) 178.
 — skytha 171.
 — (χλαίνα, sagum) 173.

- Köirrat, bécsi fillérek 110.
 Középkori edény ólomházzal 298.
 — építmények Sopronban 221.
 — keleti fegyverzet 374.
 — gyűjtemények, nemz. muz. 357.
 — misemondóruhák a kiállításon 297.
 — olasz szövegek 297.
 — papi öltönyök 297.
 — üvegek a kiállításon 298.
 Közgyűlés: Rég. és Embert. Társ. orsz. köz-
 gyűlése 356. xxv. xxvi.
 — régészeti 37.
 Kő, faragott, ó-budai vi.
 — feliratos 37, 249.
 — hajtott alakú 337.
 — lapos 116.
 — örlő 348.
 Kődarab, faragott 99.
 Kőemlékek, keresztény 242.
 — római 242.
 Kő és bronzkor hazánkban 142.
 — — korbéli szerszámok 337.
 — — csonteszközök 392.
 Kőeszköz, csiszolt 393.
 — eredete 340.
 — fémtárgyakkal 350.
 — hasogatott 393.
 — Szászvároson 300.
 — Sziberiai 144.
 Kőfejsze Erdélyben 302.
 Kőgolyó 337.
 Kőkalapácsok 258.
 Kőkamara 373.
 — sír 371.
 Kőkereszt 95.
 Kőkor 51, 52.
 Kőkori cserepek Balsán 302.
 — tárgyak 144.
 — telepek Tolnamegyében 356.
 Kőkorong 337.
 Kőláda Nyéken 85.
 Lőoszlop 97, 98.
 Kőszerek, éjszakeurópai 340.
 — hazai 340.
 Kőszerszám 257.
 — erdélyi barlangokban 301.
 — Erdőfálván 305.
 Kőtárgyak 223, 352.
 Kővéső, serpentin 117.
 Krónika, Mark-féle, cserhalmi ütk. 212.
 — Schedel-féle 1493. 294.
 — Verancsicstól 292.
 Kulturharczok 36.
 Kuma vize 159.
 Kunhalmok 225.
 Kutatások, arrabonai temetőkben 192.
 — Asklepszionon 148.
 — kisázsiai 135.
 — őskori, Bereg, Ung, Marmaros és Ugocsa-
 megyében 241.
 — régészeti 55.
 — Watschon 398.
 Kutyogató (buttyogató, futtyogató) 158.
 — szegedi 158.
 — Volga melletti 158.
 Különfélék 59, 142, 277, 356, 407.
 Kűszöb-zerkezet Budán 92.
 Lábgyűrű bronzból 259.
 Lábszárak, kajla 41.
 Lajstrom, nemz. muz. leletlajstroma 145.
 — tört. ötvösmű-kiállítási 43, 47, 48.
 Laktelep, pusztasomorjai 200.
 Lándzsa 10, 186, 321.
 — bronzból 14.
 — hajító 187.
 Lándzsacsúcs 310.
 Lándzsavég 256, 258, 307, 321.
 Lapis finalis 324.
 — offensionis 4.
 — ultimus Ó-Budán vi.
 Látkép, Buda látképe 294.
 — — Braun-féle 1571. 67.
 — — Fontana Döme 1686. 67, 296.
 — — Meldeman-féle 1541. 67, 289, 294.
 — — Schäfer-féle 324.
 Legionariusok 20.
 Légy, mesterséges 161.
 Leletek, alsó-lendvai 109.
 — balatonfüredi 109.
 — bornholmi 147.
 — cölöpépítményi Schweitzban 164.
 — európai Oroszországban 144.
 — fokorui 30.
 — giczei 109.
 — góth és avarkori 405.
 — győrvidéki 192.
 — höveji 230.
 — keszthelyi 40.
 — kobani 145.
 — kurgán 145, 180.
 — magyarországi régészeti 118.
 — nagyszentmiklósi 48. ix.
 — nemz. muzeumban xiv.
 — népvándorláskori 30, 102.
 — népvándorláskori aranyelet, mezőberényi x.
 — népvándorláskori aranyelet, madarasi x.
 — oroszánkövéri 188.

- Leletek, óvári 338.
 — öskori 119. xiv.
 — őstörténelmi 299.
 — őstörténelmi Piatra Pestyerén 301.
 — Pisino mellett 256.
 — pogánykori 57.
 — pusztabánházai 109.
 — régészeti 35.
 — szt.-mihályi 109.
 — vaskori 142.
 — vándorkori 186.
 — vécsi etruszk 337.
 Lelettárgyak, római 100.
 Lemez, tűtartó 27.
 Lépcső 99.
 Lépcsőkövek 98.
 Levelek: Czobor Bélától 117.
 — Czobor Bélától a nürnbergi ötvösmű-kiállításról 339, 388.
 — Br. Fechtig Imrétől 114.
 — Fejérváry Gábortól 241.
 — Horváth Antaltól 37, 237.
 — Kleisl Károlytól 115.
 — Lipp Vilmostól 231.
 — Id. Mogyoróssy Jánostól 223.
 — Széchényi-féle 341.
 Levél Szentkláray Jenőtől 233.
 — Dr. Török Auréltól 33, 115.
 Levelezés 223, 232.
 Ligurok 172.
 Limerick és Kirby-féle hajlások halászeszközökön 160.
 Limes germanicus 401.
 — ismeretlen szakaszai 402.
 — római 148.
 — Limoges-i zománczos tábla a berlini múzeumban 390.
 Logodh 4.
 Lópatkó 321.
 Lőszerszámok, barbár 180.
 — kunoknál 216.
 Lőszcsigák 32.

 Magyar diszítő motívumok 211.
 Magyarország műv. állapota a római uralom alatt 60.
 Magyarság eredete 124.
 Máriakő Ó-Budán vi.
 Mátyás király miniatúrai 387.
 — — születési háza Kolozsvártt viii.
 — — uralkodása 378.
 — — vonásai aranyérmén 385.
 — — Attavantes-corvin-codexeken 385.
 Mázégetés 54.

 Mænander mustrák 157.
 Mecsetromok Budán 67.
 Melanchlæonok 171, 172.
 Mellkép, győri muzeumban 196.
 Melltű 41.
 Mennykövek 350.
 Mennyország (Raj) 300, 301.
 Mesterbélyeg 47, 108.
 Mesterjel 100.
 Mészködarábok 257.
 Mészpadok 306.
 Metalis 4, 5.
 Metszetek, halcsonton 254.
 Mezei lak, római 370.
 Michel Angelo 52.
 Microcephale 351.
 Mithraeum, Vásárhelyről 120.
 Mithras-cultus 59.
 Mohácsi vész 378.
 Monographia az ó-budai ásatásokról v. viii.
 Monstrantia 390.
 Mozaik, Zsófia-templomban 145.
 Murillo 50.
 Murvavágó 20.
 Mustellidák maradványai 256.
 Mutnoki feljegyzései 6.
 Múzeumok: bakonybéli tört. és rég.
 — délmagyarországi 60.
 — felsőmagyarországi 340, 395.
 — nemzeti múzeum érem- és rég. oszt. 143.
 — orsz. magyar iparművészeti 47, 121.
 — moszkvai 143.
 — mykonosi 148.
 — porosz, királyi 141.
 — szerb, nemzeti xiv.
 — Tátramúzeum.
 — vidékiek 47, 117, 341.
 — Windischgrätz, hercegi 398.
 Műemlékek hiv. osztályozása xvi. xvii. xxxiii.
 — magyarországi csúcsíves xxvii.
 — románkori 242.
 Műipar 54.
 — görög, Pontus mellett 169.
 Műizlés 51.
 Műrégiségek 117.
 Művészet 50.
 — fejlődése 238.
 — görög 52.
 — kínai 54.
 — nemzeti 55.
 — remekei Divaldtól 130.
 Művészetek története 238.
 Művészi iskolák 49.
 — izlés 57.

- Műtörténet 52, 129, 240.
 — magyar 55.
 Műtörténeti irodalom 131.
 — ismeretek terjesztése 130.
- Nádasdy Tamás levelezése 1549 decz. 10. 156.
 Nádasdy Tamás levelezése 1560 156.
 Nadrág (ναξαρῖς) 169.
 — skytha 175.
 Nádvágó 161.
 Nagyváradi püspökség története VIII.
 Nap jelképe 88.
 Násfa 46
 Nemesi szoba, magyar (XIV—XVII. század) 120.
 Nemezuhanak 172.
 Nemzetek eredete 122.
 Neolith kor 248, 348.
 — kori barlangélet 241.
 Népek assimilálódása 124.
 Népies elnevezések 154.
 Népviselő, római diadalmeneteken 179.
 Neue Capellen, Budán 68.
 Novus mons Pestiensis 2.
 Numismaticai közlöny, bécsi 221.
 — társulat, bécsi 407.
 Numismatische Zeitschrift 141, 344.
 Nyakgyűrű 257.
 Nyaklánc 198.
 Nyakperek 180, 203.
 Nyaraló, római, Ó-Budán 99.
 Nyelvészet 123.
 Nyilvég 60, 316.
 Nomtatványok, magyar 44.
- Okiratok 1515-ből 69.
 — 1481-ből 69.
 — Árpád és vegyeskori 156.
 — Atta gyalogos katona elbocsátási levele 24.
 — békebirák végzése XIII. század 3.
 — II. Endre adománylevelei 1212-ből (Andreas II. R. H. Ecclesiae Budensis per inperiam oblata restituit. — Diploma ejusdem argumenti) 21.
 — II. Geyza rendelete 1148. 156.
 — Jula nádor 1222. évi oklevele 323.
 — Kálmán király határozata 156.
 — Kassa XIV. századi történetéhez 341.
 — I (Nagy) Lajos király csereszerződése 1355. év 206.
 — I (Nagy) Lajos király határjáró levele 1355. év 21, 100, 206, 242, 324. xxvi.
 — I (Nagy) Lajos király metalisa 207, 323.
 — I (Nagy) Lajos király «reambulatio» o 1524-ből 22.
- Okiratok: Mátyás király levele IV. Sixtus pápához 1479-ből. 22.
 — Perényi nádor parancslevele 1510-ből 21 206, 207, 323.
 — Péter sztyeggyi gróf országbírótól 1515. 68.
 — Szt.-István XI. század 1019-ből 155.
 — II. Ulászló-féle 1514-ből 68.
 — Zsigmond király parancsa 1412-ből 206.
 Oltár: rügenwaldi, ezüstből 141.
 — szárnyas, XV. századi 406.
 — — Lőcséről 120.
 Oltárterítő, selyemből 330.
 Oltárterras Pergamonban 148.
 Ornamentika 56.
 — magyar 298.
 Orsófog 202, 311, 314, 318.
 Orsógyűrű 256, 259.
 Ossarium, római 99.
 Ostensarium 390.
 Osteológia 123.
 Ócsai ref. hitközség kérvénye IV.
 Ólombányászat, tört. előtti 258.
 Ólomfigurák 257.
 Ólomkarika 202.
 Ólomrúd 257.
 Ólomsodrony 257.
 Ónhorog (tihanyi) 160.
 Óshalom, hőveji 225.
 Ősi elemek, magyar népies halászeszközökben 153—167.
 Őskori bronztárgyak 369.
 — kőkamara sír Keszthelyen 369.
 — réz- és aranytárgyak (nemz. muzeum) 142.
 — római lelőhely Lesencze-Tomajon 233.
 — telep Lengyelen 391.
 — temetkezési helyek 128.
 — temető Somogyban 233.
 — vadkecske 235.
 Őskorszak lakói Felső-Vágvölgyön 241.
 Őslakók, Maros mentén 299.
 Ősmaradványok, karácsonfalvi barlangban 300.
 — magyar halászatban xxvi.
 — magyarországi, germán 405.
 Ősműveltség, ó-görög-phoenikai 404.
 Ősrégészeti kagylók 166.
 Ősrégi emberi kor 347.
 Őstelep 9.
 — borjasi 233.
 — Erdőfalva alatt 302.
 — Muncsel tétőn 301.
 — tiszavidéki 234.
 Őstorony (specula) 402.
 Őstörténelmi analógiák 154.
 Ötvösjegy 46.

- Ötvösművek, középkori egyházi. a nürnbergi kiállításon 389.
 — lemintázata 47.
 — nemzeti muzeumban 45.
 — százszok ötvösművei 388.
 Ötvösművesség, szláv és magyar 297.
 Ötvösművészet, középkori 339.
 Ötvösművészeti remek, byzanti 145.
 Ötvösség története VII. század 242.
 Öv 19, 40.
 Övdísz 41, 201.
 Övkapocs 102.
 Öltözék, bastarnoké 173.
 — massagetáké 172.
 Öltöny, pannoniai 29.
 Öntőminta 393.
- Paizs, osztrák 247.
 — szív pajzsoscska 331.
 Palas 401.
 Paleolith-kor 248.
 Pallókó, csongrádi 164.
 Pálmakert és archæologia 361.
 Palota, Fris palota Budán 290.
 — Henrik császár-féle Merseburgban 167.
 — Zichy-palota Budán 4.
 Palstab 233.
 Pannonia 41.
 Parittyakő 337.
 Pásztorbot 103.
 Patina 94.
 Patkók feltalálása IX. XIV.
 Pavimentum 92.
 Pecsét, budai káptalani függőpecsét 1352-ből 66.
 Pecsét, Ostoja pecsétje 1400-ból 327.
 Pecsétnyomó ezüsből 149.
 — vasból 338.
 Pénz, magyar, Balti tenger mellől 147.
 — montforti grófoké 141.
 — osztrák 109, 113.
 — pannoniai 234.
 — rézpénz fél kros, 1 kros, 4 kros 360.
 — római Diocletianus és II. Valentinianus korából 370.
 — római köztársaság bélelt pénze 141.
 — Ujlaky Miklós bosnyák királyé 143.
 — Vitéz Mihály aranypénze 143.
 Pereszlenfák 163.
 Periode Latino-byzantine 354.
 Peucinok 172.
 Pfahlgraben 401.
 Fizikai jellemvonások 123.
 Photo-lithographiai tábla 56.
- Piacz: Szt.-György piac Budán 292, 294.
 Piatra-Petyere-Barlangkő 300.
 Pillér, vizv., Maria am Stein, Ó-Budán 242.
 Pillér, vízvezetéki. római 335.
 — — római, ó-budai utolsó xxvi.
 Piscinák 155.
 Pisztrángtenyésztés 156.
 Pisztránghorog, székely 161.
 Pityke 172.
 Plebania, magyar Budán 5.
 — német, Budán 5.
 Pluviale, szerb kolostorokban 298.
 Pogányvárak 9.
 Póznavég, bronzból 10.
 Præhistorikus elemek, halászeszközökben 155.
 — ember 255, 299.
 — lakóhelyek godinesdi barlangban 300.
 Prémek 172.
 Prépostság, ó-budai 21.
 Promontorium, remetehegyi Ó-Budán 99.
 Ptolomæus (bécsi) 387.
 Pulszky-Album 241, XIV.
 Puzdra 216.
 — skytha 170.
 Pyramisok 51.
- Quaternairi adatok 347.
 — szaki ember 253
- Raceok megalakulása 123.
 Rafael 50, 52.
 Rajzok: Dunáninneri várak rajza v.
 Raktárak, lykiai 140.
 Reflexiók: Dr. Török Aurél levelére 122.
 — írójától 237.
 Régészeti bizottság, akadémiai 1.
 — és történelmi Értesítő 343.
 Régiségek és lelhelyek, Keszthely vidéki 356.
 — népvándorláskori 40, 60.
 — pinczehelyi 337.
 — szombathelyi 338.
 — Táttra-muzeumban 134.
 — zentai 364.
 Régiségletek állami kezelése 357.
 Reisen in Lykien und Karien 134.
 Rekkenek 156.
 Rembrandt 50, 52.
 Remetehegyi regio 90.
 Renaissance 52.
 — meghatározása Symondttól 32.
 Reproductiók 47.
 Részletrajz 46.
 Ribeiro halála 253.
 Reusens munkája 353.

- Réz- és sárgaréz, ón- és vasművek (nemzeti muzeum) 143.
 Rézkor Magyarországon 58, 248.
 Rézlemez, gyalukés alakú 337.
 Rézpor 226.
 Réztárgyak 58.
 Rommaradványok 22.
 Romok: Assos romjai 148.
 — Boldogkővár romjai 9.
 — előtéri, Ó-Budán 324.
 — Kadyanda romjai 137.
 — Kragos romjai 137.
 — Omode romjai 9.
 — Patara (Arsinoë) romjai 137.
 — pusztaszeri 149.
 — pydnai színház 137.
 — — tengerparti vár 137.
 — Regécz romjai 9.
 — tiryinsi 403.
 Római limes 400.
 — műtevékenység 239.
 Rózsa 57.
 Ruha: budinok ruhái 172.
 — gallok ruhái 179.
 — gelonok ruhái 171.
 — germánok ruhái 173.
 — helessinok ruhái 173.
 — neurok ruhái 173.
 — oxionok ruhái 173.
 — váltóruhák 171.
 Rupp érmészeti munkája 145.
 Saic 173.
 Sarkantyú 321.
 Sarló 187, 308.
 Sánczok, római 249, 364.
 Sánczolat (Rovisce) 258.
 Sarcophagok, lykiai 140.
 — (moszkvai muzeum) 145.
 — Nyéken 85.
 — római domborműves 259.
 Sarmizegetusai mithræum 357.
 Satyrok és nymphák Rubenstől 52.
 Scarabantia 88.
 Selyemhímzés 298.
 Semper 57.
 Serleg: kókuszából xvii. századi 45.
 Sikér edény 117.
 Sir 364.
 — certosai 399.
 — estei 256.
 — férfi sir 40, 100.
 — főnemesi sirok 40.
 — germán 355.
 Sir, gyermeksir 201.
 — halomsirok Alsó-Krajnában 255.
 — halomsirok Rosegg mellett 255.
 — hellen sirok Lykiában 140.
 — Hilderik frank király sirja Turnauban 102.
 — lykiai 139.
 — nemesek sirja 40.
 — nemes-ócsai 323.
 — népvándorláskori 39.
 — női 311.
 — női Dobogón 320.
 — női Mezőberényben 100.
 — ősi Zentán 394.
 — Péter királyé Pécssett xvi.
 — pillérsirok Lykiában 140.
 — præhistoricus Török-Becsén 235.
 — præhistoricus Pisino mellett 255.
 — római 102, 119.
 — roseggi 258.
 — skytha, délmagyarországi 168.
 — szászöldi királyoké 247.
 — Szent-Lászlóé vii.
 — sziklasirok Lykiában 140.
 — szolgálóké 40.
 — vermoi 257.
 — Watsch és St.-Margerethen 400.
 — Zsigmond királyé vii.
 Sirdomb: kelta, Kurdon 336.
 Siremlék: barbasoi 348.
 — domborműves Kisázsiaiban 136.
 — fraiaoi 348.
 — leírása, nagyszebeni 247.
 — Makriban 136.
 — villei 348.
 Sirhalmok: skytha (kurgan) 169.
 Sirhelyek Keszthelyen v.
 — Pécssett, püspöki xvi.
 Sirirat 86.
 Sirkő: Katalin bosnyák királynéé 328, 330.
 — Ó-Budán vi.
 — Tamás bosnyák király feleségéé 330.
 — veteranus, Naszály táján 333.
 Sirlelet 373.
 — frank 40.
 — keszthelyi 42.
 — római, Bolgárországból 198.
 — szt.-péteri 60.
 Sirmező 39.
 — alsó páhoki 242.
 — fenéki 233.
 — keszthelyi 39, 40, 41, 231, 232.
 — lébényi 203.
 — nemesvölgyi 310.
 — ordasi 40.

- Sirmező, páhoki 232.
 — szentpéteri 201.
 Sirtelep : körtélyesi 200.
 — pusztaszeri 149.
 Sisak 376.
 — arabs-mór 376.
 — kupsisak 377.
 — keleti, nemz. muz. rég. oszt. xiv. század 373.
 — perzsa 376.
 — tarajos 399.
 — Toman bej-féle 376.
 — vasból 373.
 Situlák, cisappennini figuralis 399.
 Skoptye Szirgyilor, szerbek barlangja 302, 305.
 Skótok ruházata 182.
 Skytha fényűzés 810.
 Skytha haj, bajusz, szakál 172.
 Sóbányák, hallstadti 17.
 Sodrony- és pikkelypálcza 175.
 Speciesek, Rupp-féle 30.
 Süveg 172.
 — skytha (κυρβασία) 171.
 Sulyok, római 259.
 Süvegviselés 178.
 Sto Sidymában 137.
 Strázsadomb 225.
 Stylus 55.
 — byzanti 354.
 — csúcsíves 354.
 — magyar 56, 132.
 — magyar diszító 55, 57.
 — román 354.
 — román csúcsíves 239.
 Svastika (moszkvai muzeum) 145, 145.
 Szalagok (pólyák) magyar címerben 210.
 Számadási kivonat a r. t. pénztáráról xii.
 Szekercze, füles 233.
 — tokos 369.
 Szent Ferencz-rendűek Budán 65.
 — Gellért püspök vértanúságának emlékirata 2.
 — László legenda 216, xvii.
 — — — székelgyőldi falképekben 211, 212.
 Szentelő 103.
 Szenteltvíztartó 103.
 — (zágrábi) hintője 102.
 Szigony 162.
 — galóczaszigony, vágvidéki 162.
 — kerítő szigony, oltmelléki 163.
 — magyar 162.
 — római Mojgrádról 163.
 — Siámból 162.
 — szemben álló ágú Pinnyédéről 162.
 Szíjöv, skytha 170.
 Szíjvég 41, 61.
 Sziklafalak Pinarában 136.
 Szilágyi István-jubileum 409.
 Szilánkok, pattogatott 348.
 Szobor 20.
 — görög 50.
 — Hercules szobra Budavárban 294.
 — Jupiter szobra 198.
 — Mária szobra kismártoni xxi.
 — Minine szobra 144.
 — Montannez festett faragású szobra 141.
 — moszkvai muzeumban 145.
 — Pojarszky szobra 144.
 Szoboralap 335.
 Szoborművek 16, 17.
 Szobortörzs, csonka 304.
 Szobrászat 49.
 — görög 51.
 — XVI. századi 381.
 — története 308.
 Szobrocška, Bacchus 338.
 — kő- és terracottából 145.
 Szövés 57.
 Szövöszék, homerosi korból 135.
 Szönyegek, erdélyi 298.
 Szűzhimzés 55.
 Tábla, viaszos 17.
 Tájkép, francia 50.
 Tál, khinai 55.
 — kiá litáson 298.
 Tarsoly 216.
 Társulat : berlini régészeti 148.
 — hunyadmegyei tört. és rég. 59.
 — régészeti társulatok 37.
 — tiszazugi rég. I, II.
 Tatárjárás 65.
 Tötöválás, éjszaki caledonáknál 179.
 Tegez, stkytha 170.
 Tegula 94, 95.
 Telepek, neolith (Erdély) 59, 307.
 — római 59.
 Temető, kelta ordód-babotai 231.
 — keszthelyi 119.
 — középkori, Alföldön 144.
 — lovagok temetője Csorna-Csatáron 319.
 — nemes-ócsai 321.
 — népvándorlaskori Mosonyban 149.
 — — Keszthelyen 355.
 — öskori 39.
 — páhoki 40.
 — zsidó temető Budán 6.
 Templom Alsó-Beszterczen xxx.
 — Alsó-Dióson xxxix.
 — Apátfalván (zárdai) lx.

HIVATALOS KÖZLEMÉNYEK.

AZ ORSZ. RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT F. ÉVI OKTÓBER 27-ÉN MEGTARTOTT
NYILV. ÜLÉSÉNEK

J E G Y Z Ő K Ö N Y V E.

Jelen voltak : elnök, titkár, pénztárnok és tiz választmányi tag.

Elnök Pulszky Ferencz megnyitván az ülést,

1. Dr. Czobor Béla a nürnbergi ötvösműkiállításról értekezett.
2. Pulszky Ferencz a perjámosi leletről és rokon népvándorláskori emlékekről tartott előadást.
3. Titkár jelenti, hogy a régészeti társulat támogatásával Dr. Szendrei János Erdélyben és
4. München Sándor Gánócson rendezett ásatást; bemutatja ez ásatások eredményéről szóló jelentéseket.

Tudomásul vétetett; a két jelentéstevőnek a társulat elismerését fejezi ki, Ráczy Gyula úrnak Kuduban köszönetet mond az ásatások körül tanúsított áldozatkészségeért.

5. Titkár jelenti, hogy a társulat f. évi augusztus hóban tartotta meg első országos közgyűlését, melynek dolgozatai november hóban kerülhetnek sajtó alá, ha összegyűl a kézirat. Indítványozza, hogy adassanak hozzá az előbbi évek titkári jelentései s akkor e kiadvány a Társulat hét első évi működésének évkönyvét fogja képezni; reményli, hogy e kiadvány 400 forint költséggel közzétehető.

Az indítvány elfogadtatván, 400 frt költség megszavaztatik s az évkönyv szerkesztésével a társulati titkár bízatik meg.

6. Titkár jelenti, hogy a vidéki tagok buzgón folytatják az érintkezést a központtal, s hogy az elmúlt szünetidőben sok érdekes munkálattal kapott; néhányat főlemlít; érkezett tudósítás:

- a) Véghe Adorjánától nemesócsai kutatásairól.
- b) Lipp Vilmostól fenéki ásatásairól.
- c) Wosinszky Mórtól legújabb régészeti ásatásairól Tolnamegyében.
- d) Börzsönyi Arnoldtól győri régiségekről.

e) Kovács Ferencztől a vécsi etruszk edényekről.

f) Mogyoróssy Jánostól egy érdekes várhelyi régiségről.

Örvendetes tudomásul vétetett.

7. Titkár bemutatja a mármaroszigeti iskola elnöksége által küldött meghívót, melyben a Társulat Szilágyi István igazgató-tanár 40 éves tanárkodásának f. é. november 17-ikén leendő megünneplésére meghívatik.

A meghívás köszönettel elfogadtatott s a társulat az ünnepélynél magát képviseltetni határozta.

8. Titkár felolvassa az újonnan belépni óhajtó tagok névsorát, és pedig :

1. Burchard Konrád, Budapest, aj. titkár ; 2. Börzsönyi Arnold, Győr, ajánlja Dr. Czobor Béla ; 3. Emperl Károly, Bia ; 4. Győrik Márton, Pozsony, aj. titkár ; 5. Gyulai Rudolf, Komárom, aj. Dr. Tergina Gyula ; 6. Haan Lajos, Békés-Csaba ; 7. Hódmezővásárhelyi ref. iskola, aj. titkár ; 8. Ifj. Husvét István, Zombor, aj. Schwerer János ; 9. König Pál, Déva, aj. Téglás Gábor ; 10. Keller Emil, Vág-Ujhely, aj. titkár ; 11. Kund Andor, Budapest, aj. Dr. Peregriny János ; 12. Kovács János, Szeged ; 13. Komády Lajos, Zboró ; 14. Kuzmiák Sándor, Bács-Keresztur ; 15. Matók Béla, Budapest ; 16. Nagy László, Szent-András ; 17. Dr. Öreg János, Debreczen ; 18. Országos levéltár, Budapest ; 19. Dr. Peregriny János, Budapest ; 20. Pulszky Garibaldi, Beszkid ; 21. Dr. Br. Roszner Ervin, aj. titkár ; 22. Sopronmegyei olvasóköri, aj. Paúr Iván ; 23. Spitzer Mór, Pozsony-Széleskut, aj. Dr. Szendrei János ; 24. Schwerer János, Pancsova ; 25. Sztánkay Kálmán, Garam-Szent-Benedek ; 26. Dr. Vajdovszky János, Szepes-Olaszi ; 27. Dr. Vásárhelyi Imre, Szomor ; 28. Vancsó Gyula, Budapest ; 29. Dr. Waldstein Pál, Bécs ; 30. Weszely Lajos, Új-Szőny ; 31. Nyíregyházi kaszinó, aj. titkár.

Megválasztattak.

9. Titkár felolvassa a f. é. szeptember havi pénztári jelentést.*

Jegyzőkönyv-hitelesítők : Dr. Czobor Béla, Dr. Fejérpataky László.

Budapest, 1885 október 28-ikán.

Jegyzette *Hampel József*,
t. titkár.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT 1885 NOVEMBER 24-ÉN TARTOTT
NYILV. ÜLÉSÉNEK

J E G Y Z Ö K Ö N Y V E.

Jelen voltak a választmányból Havas Sándor, Dr. Henszlman Imre, Hunfalvy Pál, Dr. Pauler Gyula, b. Révay Ferencz, Dr. Réthy László, Dr. Torma Károly, Zsigmondy Gusztáv, az elnök, titkár, pénztárnok és ötvennél több hallgató.

* Borítékön olvasható.

Pulszky Ferencz elnök öt óra után megnyitván az ülést :

1. Első előadó gyanánt Dr. Réthy László «Római világ a régi Dalmáciában» cím alatt hosszabb értekezést olvasott föl, mely ethnologiai szempontból tárgyalta a régi Dalmácia és a rómaiság behatása alatt állott belföldi népek viszonyait, különös tekintettel a rumén nép és nyelv keletkezésére.

2. A közérdeklődéssel hallgatott előadáshoz Hunfalvy Pál néhány fölvilágosító adattal járult.

3. Elnök elismerését fejezi ki a komoly készültséggel kidolgozott értekezés fölött, és óhaját, hogy a sok tekintetben úttörő dolgozat, melynek az előadás csak egy részletét képezi, mennél előbb megjelenjék.

4. Elnök jelenti, hogy a napirendre tűzött második értekezés Dr. Szendrei János közbejött sürgős elutazása miatt elmarad ezúttal, de meg fog jelenni a társulati folyóiratban.

5. Ezután elnök Dr. Lipp Vilmos legújabb leletét mutatja be, a keszthelyi kőkamara sírt.*

6. Titkár jelenti, hogy a társulat október havi határozatát, a társulati évkönyvet illetőleg végrehajtotta, s hogy ez évkönyv első ívei már szedés alatt vannak ; az évkönyv első része a társulat 7 évi működésének és jelen állapotának képét adja, második része pedig azon tudományos előadásokat tartalmazza, melyek az idei augusztus havi társ. közgyűlésen fölolvastattak. Titkár reményli, hogy a 10—12 ívre terjedő kötet már a jövő évi januáriusban fog a társulati tagoknak, mint az 1885. évre szóló jutalék, megküldetni.

Közhelyesséssel fogadtatott.

7. Titkár jelenti, hogy Wosinszky Mór t. t. Geiger Gyula urat, szegszárdi ügyvédet és lapszerkesztőt, valamint Romaisz Ferencz urat, báttaszéki segédlelkészt, évdíjas tagokul ajánlja.

Egyhangúlag megválasztattak.

Titkár előadja Lehóczky Tivadar t. tag jelentését, ki szíves volt a társulatot a Szilágyi István-jubileumon Mármaros-Szigeten képviselni.

A választmány Lehóczky Tivadar tagtársnak meleg köszönetet szavaz.

9. Titkár jelenti, hogy a rendes évi közgyűlés f. é. december 29-ikén tartatván meg, szükséges egy számvizsgáló bizottság kiküldése, mely a közgyűlésnek a társulati vagyon kezeléséről jelentést adjon és a jövő évi budgetre nézve javaslatot tegyen ; ennek következtében a választmány számvizsgáló bizottságot küld ki, melynek elnöke b. Nyáry Jenő, tagjai Dr. Kammerer Ernő és Dr. Réthy László.

10. Végül titkár fölolvasta a pénztárnok f. évi október havi jelentését.** Tudomásul vétetett.

Ezzel az ülés 1/2 7 órakor véget ért.

Budapest, 1885 november 29-ikén.

Jegyzette *Hampel Főzsef*,
t. titkár.

* Közzétettük e folyóirat 5. füzetében.

** Borítékon olvasható.

HONI MŰEMLÉKEINK HIVATALOS OSZTÁLYOZÁSA.

III. KÖZLEMÉNY.*

Porubai és *kőporubai* (Trencsén m.) templom rajzát közli Drahotuszký. A porubainak apsisa egyenes vonalú, a *kőporubaié* félkörű. Mindkettő *harmadrangu*, azonban vannak a porubainak falképei, melyeket Drahotuszký rajzolt és melyeket *másodranguaknak* mondhatni.

A *szkalkai* apátság (Trencsén m.) romjait közli Könyöki és Drahotuszký.

A *sz.-benedeki* félkörrel apissal zárt templomromot, mely az apátsághoz tartozott és a Thurzó-féle ugyancsak ide tartozó újabb, hanem már romban fekvő templom rajzát közli Drahotuszký. Az utóbbi beküldte az általa stílisált Sz. Benedek templom szoborrajzát is.

Stránszky templomának (Trencsén m.) hiányos rajzát, melyen csak csúcsíves kora látszik, beküldte Drahotuszký.

Teplíckában (Trencsén m.) egy csúcsíves, erősített fallal és két toronykával körülvett templomka van, melynek rajzát Könyöki közli. *Harmadrendű*.

Ugyancsak erősített csúcsíves, *harmadrendű* a *várnai* (Trencsén megye) templomka is. Rajzát szintén Könyöki küldte be. Szentélye egyenesen van zárva

Hasonlóképen erősített csúcsíves templomka a zsolnai (Trencsén m.) és tornya — úgy tetszik — még az átmenetkorból származik s ennek szabályos volta és az erősítés gondosabb alkotása miatt az egészet *másodrendűnek* mondhatjuk. Közli Könyöki.

Turóczmegyei utazását leírja Könyöki József az Arch. Közl. VIII. kötetében, hol mint régi csúcsíves emlékeket említi a zakói, turócz-szt.-mártoni, szucsáni és turáni templomokat, rajzaik nincsenek s így ezek nem osztályozhatók.

Egybefoglalom a nyugati bányavárosok emlékeit. Főhelyen áll:

Selmeczbánya (Hont m.) Emlékeit röviden leírtam az Arch. Közl. 1865-iki kötetében; rajzait közölte későbbben Steindl. Legrégibb, a még XIII. századbéli, a várban fenmaradt két emeletes *temetői kápolna*, maga nemében és régisége miatt jó *másodrendű*, — és a *németajkuak parochiális temploma* a városban, mely utóbbi, bár tetemes változtatáson ment át, mégis keleti részében és hosszahajójában eredeti voltára emlékeztet, mostani állapotban alig mondhatjuk *másodrendűnek*.

Selmeczbánya többi templomai a XV. század második felének teremtményei. a. m. az *ó-várnak* temploma, melyet, mielőtt elkészült, erőddé alakították át. Eredetileg is másodrendű volt, hanem vannak falaiba befalazott régi sírkövek. Igen ékes e templomnak híres csigalépcsője. Midőn az óvár templomát átalakították, egy a városban lévő, rosszúl keletelt kápolnát parochiális templommá kellett tenni s így ezt a támak végéig terjedő mellékhajóval ellátták. Ma e templom a tótajkuaké. Késő csúcsíves alakítása miatt *másodrendűnek* tarthatni. *Szent Erzsébet* ispotálya — mely a rokkant bányamívelőknek menedéül szolgált —

* Az I. közleményt lásd XVI—XXIII. II.; a II. közleményt lásd XXVII—XXX. II.

melletti kápolnát is kis erőddé tették, midőn annak hajóját kapu-átjárásnak áttörték. A kápolna keleti része megmaradt, *másodrendű volt*. Ezen átalakítás következtében az előbbihez közel fekvő «Mária Schnee» nevű *kápolnát* is kellett két nyugati osztálylyal bővíteni. Az eredeti kápolna, mint az előbbi egyházak is, késő csúcsíves stílű és *másodrendű*. Selmeczbánya erődei: ó-vára, új vagy leány-vára és a város erősített majorja. Van Selmecz főterén és utczáiban több ház, melyek régibb részletek, nevezetesen kapuikon, megmaradtak, hanem a felsorolt épületeken kívül más régi középület nincs.

Beszterczbánya (Zólyom m.) egyházi műemlékeit helyreállította és leírta (1878) Ipolyi Arnold püspök. Rajzait közölte Steindl. Én röviden leírtam az «Arch. Közl.» VII. kötetében (új foly. V. köt.) Első helyen áll itt a *beszterczbányai székesegyház*, mely azonban ismételt átalakítással eredetiségéből kivetközött úgy, hogy egészen csakis *másodrendűnek* mondhatni. Van azonban igen csinos, késő csúcsíves stílű, *Borbálának* szentelt *kápolnája* és oratoriuma, nevezetesen Dürer hasonló műve utánzásából keletkezett calvariája (szobormű életnagyságu alakkal) és kitűnő keresztelő medenczéje, Borbála kápolnájának szárnyas oltára hazánk legjelesebbjei s legépebbikei közé tartozik. Tisztább csúcsíves stílű a főegyházénál a *Szt. Erzsébet ispótály kápolna*, melynek homlokzatán, Ipolyi munkájából, az 1303. eredeti és 1875. tatarozási évet látjuk; *jó másodrendűnek* mondhatjuk. A harmadik beszterczbányai régi, a csúcsíves utolsó korából származó egyház a székesegyház szomszédságában álló *tót templom*, ez két hajós és csakis tágabb volta miatt helyezhető a *második sorba*. Ennek szomszédja az u. n. Mátyásház és a főegyház második oldalán álló renaissance stílű hajdani városház. Ezen épületek csekély magaslaton a város hajdani erődében emelkednek. A város főterein áll egy igen díszes renaissance stílű ház; a jelen városház még harmadik emeletén is be van boltozva.

Körmöczbányán (Bars m.) találjuk Magyarországnak legteljesebben fenmaradt városi várát, akropolisát. Leírtam röviden az «Arch. Közl.» VII. (új foly. V.) kötetében, rajzát közölte Martin és később Steindl. A város főépülete késő csúcsíves stílű *parochiális temploma*, ez két hajós színleges kereszthajóival és roppant toronynyal. Különös eredeti volta és több jó részlete miatt *elsőrendűnek* mondható. Jelenleg Storno restaurálja. E templom éjszaki oldalán, a vár erős tornya, bejárása mellett áll egy kétemeletes *temetői kápolna (másodrendű)* és az ellenkező déli oldalon erős öregtorony, melybe azonban roskadt állapota miatt bejárni alig lehet. Van a váracsnak a város felé kettős körfala és több kisebb bástyája. Magában a városban fenmaradt az ispótálynak késő csúcsíves *templomkája, másodrendű*, mely nyugati toronynyal is bír. Fenmaradtak a belváros kapui is, legnevezetesebb az alsó, külbejárása fölött csinos renaissance stílű erkély szökik ki. A főtéren régi házak láthatók, azok közül kettőnek rajzát közölte Steindl.

Zólyomnak (Zólyom m.) rövid leírását adtam az «Arch. Közl.» VI. (új folyam IV.) kötetében, temploma rajzát a bizottsággal közölte Steindl. Ez a XV. század második feléből származó *parochiális templom* arról nevezetes, hogy támai belső támak és áttörtött voltukban mintegy két mellékhajót képeznek, mely fölött karzat vonúl végig a hosszhajó oldalán, *másodrendű*. Van Zólyomnak

két vára, magában a városban egy királyi vár, melyet ifj. Kubinyi Ferencz leírt az «Arch. Közl.» IV. (új foly. II.) kötetében. E vár csinos *kápolnája* is részletben reánk jutott, jelenleg az állam birtokában lévő vár gyáros bérében van s így lassanként elveszti eredeti tekintetét. Más, ugyanis Kubinyi és általam leírt vár a pusztai vár, «pusztihrad» nevű, a városon kívül fekvő igen nagy terjedelmű hegyi vár, melynek csak csekély romjai maradtak ránk. Közel a parochiális templomhoz áll az u. n. Thurzó-ház, melynek régi részleteit Kubinyi közölte. Régi ispotály templomka vagy kápolna Zólyomban nem ismeretes.

Ujbánya nem vetélkedhetett soha a nagyobb bányavárosokkal; azért parochiális temploma is alacsony és kevés díszű, *alig másodrendű*; itt a falfestmény legegyszerűbb, csak decoratió módban jelenik meg. Van itt még a XIV. századból származó *ispotálytemplom* is, ezt *másodrendűnek* mondhatni.

Bakabánya (Hont megye) az előbbinél nagyobb és díszesebb *másodrendű parochiális templommal* bír, melyet röviden leírtam az «Arch. Ért.» 1878. évi folyamában. E templom különlegessége: egyenes zárású szentélye fölötti eredeti tornya és számosabb régi oltára. Egyik, hihetőleg építkezési, évszáma 1469, megújították 1792-ben.

A következő négy kisebb bányaváros templomait leírta ifj. Kubinyi Ferencz az Arch. Közl. IV. (új foly. II.) kötetében (l. «alapterveiket a magyarországi ó-keresztyén» stb. című munkám 131. és 132. l.): a *szászét*. Átmenet-korú *másodrendű* (Zólyom m.) Rajzát közölte Steindl is; a *dobronivait*, átmenetkorú, *másodrendű* (Zólyom m.); a *korponait*, átmenetkorú, *másodrendű* (Zólyom m.) rajzát közölte Steindl is; a *hajnikét* (Zólyom m.) *másodrendű*, átmenetkorú. Több rajzát közölte Steindl is.

A *börsönyi* (Hont m.) csinos templomka Lippert által készített rajzát lásd épen idézett munkám 129. és 130. l. E rajzok a templomkát román stílusnak és jó másodrendűnek árulják el.

Bélabánya (Hont m.) templomának rajzát a bizottsággal közölte Steindl Imre, tömör tornyos, két hajós, abban három osztály durva pillérekkel, szentélyének van egy osztálya, *másodrendű*.

Libetbánya (Zólyom m.) netaláni régi templomát nem ismerjük.

Van Beszterczebánya tözsomszédságában *Radvány* helységnek csinos kis templomkája, csúcsíves, *másodrendű*.

Szászován (Zólyom m.) van egy csúcsíves kis falusi templom torony nélkül, előcsarnokkal és két osztályu hajóval. Egyes csinos részletei miatt *másodrendű*.

Bábaszék (Zólyom m.)?

Bars megyében a felhozottakon kívül van:

Lucskán csúcsíves templom, tömör toronnyal, két osztályu hajóval, egyszerű, hanem szabályos szentségházzal, *másodrendű*.

A *szent-benedeki* templomot a XIV. század emlékeinek első sorába helyezzük kivált alkotása egyöntetűsége miatt; a későbbi hozzáadások könnyen megismerhetők és eltávolíthatók. Steindl tanítványaival pontosan felvette, jelenleg Storno restaurálja. *Elsőrendű*. Igen nevezetes volt szentsír-kocsija, melyet keservesen restaurálva jelenleg az esztergomi főtemplomban láthatni.

Hont megyében Schulek társaságában megvizsgáltam a *kis-keszii* templomot, ez eredetileg átmeneti kerek temetői kápolna volt, melyhez későbben hosszházat csatoltak. *harmadrendű*.

A garam-kis-sallóis eredetileg kör alakú, tornyos temetői kápolna volt, melyhez a XV. században délfelé új hajót építettek. Különös megjelenése miatt *másodrendűnek* mondhatjuk. Bizottságunk a szándékolt lebontást ellenezte. Utunkban meglátogattuk a damasdi várromot és a kis-keszii régi sánczokat.

Esztergom megyében nem stílszerűen restauráltatott a nevezetes *kis-bényi* templom, melyet leírtam az «Arch. Közl.» III. (új foly. I.) kötetében. Három apsisa álhajót képez, hosszába nyugat felé tágul és előcsarnokot vesz fel, melynek tövét oktalanul befalzták, a hosszház és előcsarnok közt ikertorony áll. Az egész elrendezés a francia iskoláé, különössége miatt a templomot *elsőrendűnek* mondhatjuk. A szabad előcsarnokra tatarozás közben Ipolyi ráismert, hanem mindkettőnk ellenzése nem használt, szabad oszlopait befalzták.

E templom nyugati oldalán, hanem elkülönítve attól, áll egy *temetői kápolna*, mely azonban annyira el van ferdtve, hogy régi eredeti alakjára már rá nem ismerhetni. A premontreiek zárdájának minden föld fölötti nyoma eltűnt.

Nógrád megyének csak kevés régi templomát ismerjük, melyek törzsívét beadta Geduly Ferencz.

Bérben ($\frac{135. \text{ sz.}}{1874.}$) van egy evangélikus templomka. Román stílusú tornya, famennyezettel fődött hajója és szentélye későbbi. *Harmadrendű?* Geduly jelentése.

Dengelegen fiókegyház ($\frac{135. \text{ sz.}}{1874.}$) átmeneti stílusú, egyhajós, szentélye egyenesen van zárva, dongabolttal fődve, *másodrendű?* Geduly jelentése.

A *szécsényi* ferencziek zárdájában van csinos csúcsíves, hihetőleg refectóriumnak maradványa. *másodrendű*.

A *karancssági* templom egy tornyos, osztatlan hajós, van hossz-szentélye és félkörben zárt apsisa; a hossz-szentélyben kettős durva pilléren emelkedő átkarzata. *Másodrendű* 1878. 331. l.

A *karancskeszii* késő csúcsíves templom eredeti voltából újabb tatarozások által ki van vetköztetve, *harmadrendű*. Úgyszintén a *lapujtői* (Nógrád megye) *harmadrendű* templom is.

Varsányban (Nógrád m.) van kis átmeneti stílusú *harmadrendű* kápolna.

Heves megyében *Egerben* a székesegyház csak kevés évtized előtt épült fel. (Hild volt építész, Grester és Frey tatarozta). De vannak a városban az eredeti *székesegyháznak maradványai*, melyekből régi adatok segítségével Ipolyi alaptervét szakértőleg restaurálta, kivált midőn a szentélyt magát kápolnákkal körülvette, melyeket felrepítették, hogy a helyükbe keletkezett mély árok által e várat erősíthessék. Ipolyi könyvének czime «Az egri megye régi székesegyháza. Eger, 1865». Az egri egyház nyugati része, mint tornyainak maradványa mutatja, még román, tömör, durva; a szentély és négyzet XV. századi. Ásatások kíváncsok. Nagy kiterjedése és pompás építkezése miatt eredetileg *elsőrendű* volt.

A *gyöngyösi ferencziek* temploma csúcsíves, régi torony nélküli nagy egyház, hajója 5, szentélye 2 hosszosztálylyal bír. Restaurációs tervét Steindl Imre készítette, *másodrendű*.

A *gyöngyös-patai* nagyobb csúcsíves templom hosszházának van három, szentélyének három hosszosztálya, a templom tengelyétől egyik felé eltérő, nagy, tömör torony és abba tört kapuzat, sajátságos tekintetű, az utóbbi némileg a kassai székesegyház éjszaki kapujára emlékeztet. *Jó másodrendű.*

Eger szomszédságában van két régi emlék, melyeket felvettem és röviden leírtam az «Ó-keresztény stb.» című 1876-ban megjelent munkámban, u. m. a *szent-máriai* átmeneti két emeletes kápolna, *jó másodrendű* és a *fel-debrői* mostani templom alatt lévő átmeneti kő altemplom, melyet jelenleg temetésül használnak. *Jó másodrendű.*

Pásztón van csúcsíves egyszerű templom, *másodrendű.* (Zircz, Pilis és Pásztó).

Borsod megyében a következő emlékek ismeretesek: Első helyen áll az *apátfalvai* zárda-templom, jelenleg az egri semináriumnak tulajdona; tüzetesen leírta Ipolyi az «Arch. Közl.» VI. (új foly. IV.) kötetében, hol arányairól szöveget és Benkő és általam készített rajzait közlöttem. Nincsen tornya, hanem van áthajója, szentélye, a francia cistercita templomok mintájára, egyenesen záródik. Főkapuja több színű kövei által polychrommá lett. Jó szerkezete, arányossága és szabatos kivitele okából *elsőrendűnek* tekinthető.

A *miskolczi* avasdombon álló református templom késő csúcsíves stílusban úgy készült, hogy durva pillérei az öt oldallal zárt szentély végéig elterjednek. Nincs tornya, rossz alkotása miatt *alig másodrendű.*

Közel Egerhez van Szomolyán egy átmeneti kő templom csinos kapuzattal, *másodrendű.*

Rudobányán (Borsod m.) van csak egy hajóból álló református templomka (l. Stechlo rajzát), nevezetes csinos lakatos művé ajtóval; *harmadrendű.* Itt van Perényi István sírköve 1437-ből.

Ipolyi, mint besztercebányai püspök, egyházmegyéje évszázados ünneplésére kiadta 1876-ban annak történelmi és régészeti «schematismusát». Ezen schematismus 436 egész 443 lapjain elő van számítva: 22 román vagy átmeneti stílusú és 114 csúcsíves, tehát összesen 136 régi egyházi épület. Azonban rajzok hiányában ezen épületeket osztályozni nem lehet. Mennyiben néhányai rajzával bírunk, azok a fentebbiekben osztályozva vannak.

Dr. Henszlmann Imre.

HIVATALOS KÖZLEMÉNYEK.

A MŰEMLÉKEK ORSZÁGOS BIZOTTSÁGA 1884 MÁRCZIUS HÓ 18-ÁN TARTOTT RENDES
ÜLÉSÉNEK

JEGYZŐKÖNYVE.

Jelen voltak gr. Zichy Jenő elnöklete alatt Forster Gyula, Geduly Ferencz, Havas Sándor, Henszlmann Imre, Schulek Frigyes és Torma Károly.

1. Olvastatott a f. évi május hó 20-án tartott rendes ülésnek jegyzőkönyve. (34. sz.) Észrevétel nem történt.

2. Vallás- és közokt. m. kir. Minister az araci templomrom megóvása iránt Torontál megyéhez menesztett rendeletének másolatát megküldi. (35. sz.) Tudomásul szolgál.

3. Vallás- és közokt. m. kir. Minister az aquincumi castrum további kisajátítására 1000 frtot engedélyez. (36. sz.) Tudomásul szolgál.

4. Vallás- és közokt. m. kir. Minister a homoród-szent-mártoni és gellen-
cei falfestmények másolataért Huszka József tanárnak 400 frtot utalványoz. (37. sz.) Tudomásul szolgál.

7. Huszka József tanár a biharczfalvi és fülei ref. templomok falképeinek színes rajzát, valamint a besenyői templom falképeiről készített 9 darab rajzát küldi. (38. sz.) A nagymélt. Minister e küldeményt 200 frt utalványozásával jutalmazni kéretik.

6. Vallás- és közokt. m. kir. Minister Henszlmann előadónak folyó évi július 5-től augusztus 20-ig terjedő szabadságidőt engedélyez. (39. sz.) Tudomásul szolgál.

7. Budapest főváros tanácsa a bizottságot megkéri, hogy a történelmi nevezetességgel bíró helyeknek emlékkövel leendő megjelölése céljából Havas Sándor elnöklete alatt kiküldött bizottságba kebeléből tagokat küldjön ki. (40. sz.) Erre az amugy is a fővárosi régészeti bizottságban működő: Arányi Lajos, Henszlmann Imre és Torma Károly jelöltetnek ki.

8. Vallás- és közokt. m. kir. Minister a tiszazugi régészeti társulat részére ez évre 200 frtot engedélyez. (41. sz.) Tudomásul szolgál.

9. Szinte Gábor dévai rajztanár a sztrigy-szent-györgyi templom freskóinak megvizsgálására 150 frt utiköltséget. kér. (42. sz.) Az utiköltség utalványozása nem ajánlatik, hanem Szinte Gábornak irandó, hogy a bizottság, ha a tanár majd megvizsgálásának eredményét bemutatandja, ez becse szerint honorálatni fog.

10. Baranya megye alispánja egy Eszéken kiásott és rajzban közölt harang évszámát meghatározni kéri. (43. sz.) A harang mult századi munkának ismertetett fel, különben a rajz Rómer Flóris b. tagnak, ki különben a magyarországi harangokkal foglalkozik véleményezés végett megküldendő.

11. Szumrák Pál b. tag a líptó-szent-miklósi templomnak kijavításáról szóló jelentést bemutatja. (44. sz.) Ezen jelentésből kitűnven, hogy a célba vett javítások csupa technikaiak és az épület stíljét nem illetők, a hitközség segélyérti folyamodványa a bizottság által nem pártoltathatik.

12. Vallás- és közokt. Minister Geduly titkárnak hat heti szabadságidőt engedélyez. (45. sz.) Tudomásul szolgál.

13. A tiszazugi régészeti társulat a műemlékek orsz. bizottságának a részére kieszközölt 200 frt segélyért köszönetét nyilvánítja. Tudomásul szolgál.

14. Gr. Khuen Antal másod-építész a zsámbéki templomrom biztosítása és fentartása iránti jelentését beterjeszti. (47. sz.) Ezen jelentések szerint a nevezetes rom, mely mintegy középet tart a jáki és budavári paroch. templom közt, fentartása a legsürgősebb teendők között foglaltatván; a javaslat a költségvetéssel együtt azon kéréssel terjesztendő fel, hogy a nagymélt. Minister úr a szükséges költséget a lehetőségig utalványozni kegyeskedjék.

15. Vallás- és közokt. Minister a művészeti és történelmi műemlékek fentartására alakított cs. kir. bécsi központi bizottság 1883. évben Klagenfurtban tartott ülése jegyzőkönyvének egy példányát megküldi. (48. sz.) A jegyzőkönyv a bizottság levéltárában őrzendő.

16. Pósa József zeliczi plébános a zeliczi templom (Bars m.) falfestményei restauratióját kéri, egyuttal Storno Ferencznek egy ez iránti költségvetését küldi. Előadó megjegyzi, hogy Storno Ferencz k. t. megígérte, hogy legközelebbi tartózkodása alatt Körmöczön Zeliczre kirándul, a templomot felveendi és a nézete szerint még a XVI. századból származó igen nevezetes falképek vázlatát is megküldendi a bizottságnak. (49. sz.) E kijelentés nyomán Storno Ferencz k. t. küldeménye bevárando.

17. Vallás- és közokt. m. kir. Minister Torontál megyének jelentését megküldi, melyben ez kéri, hogy az aracsai templomrom fentartására szükséges költség a műemlékek budgetjéből fedeztessék. (50. sz.) Ezen ügyben a bizottság már nyilatkozott. (l. 1884. évi 14-ik számát) Ellennyilatkozata ujra fölterjesztendő.

18. Vallás- és közokt. m. kir. Minister az ócsai ref. község kérvényét, melyben tűzvész által megrongált templomának helyreállítására segélyért esedezik, véleményezés végett megküldi. (51. sz.) A templom állapotának megvizsgálására Steindl Imre b. t. volt kiküldve (l. az 1879. 44-ik számot), jelentése beadására ujra sürgettetik.

19. Vallás- és közokt. m. kir. Minister Dochnal Béla könyvkötőnek a bizottság részére általa teljesített könyvkötő-munkákért 23 frt 80 krt utalványoz. (52. sz.) Tudomásul szolgál.

20. Vallás- és közokt. m. kir. Minister a bizottságot értesíti, hogy Medgyaszay Lajos pankotai lakosnak az ottani apátság templomromjának Dr. Török Antal egyetemi tanár felügyelete alatt leendő felásatását megengedőnek találta. (53. sz.) Gr. Khuen Antal a rom megvizsgálására kiküldetvén, annak jelentése bevárandó.

21. Reissenberger Lajos, a brückenthali képtárnak őre, a nagyszebeni plébániai templom német nyelvű (magyarul az Akadémia monumentáiban megjelent) monographiájának egy példányát a bizottságnak megküldi. (54. sz.) Köszönő levél irandó.

22. Előadó bemutatja műemlékeink osztályozása ügyében tett kísérletét, megjegyezvén, hogy a munka az adatok hiányossága miatt csakis előleges vázlatnak tekintendő. (55. sz.) Mind a mellett a bizottság a munkát kinyomatandónak találja.

23. Előadó a bizottság négy helyiségét viasszal beeresztetvén az illető szobatisztító 8 frt 60 krról szóló számláját bemutatja és ezen összeg utalványozását kéri. (56. sz.) A számla felterjesztendő.

24. Előadó a hivatalos helyiségek fűtésére való költségnek, mely tavaly 120 frtot tett, utalványozását kéri. (57. sz.) A folyamodvány felterjesztendő.

25. Előadó bemutatja «Uti jegyzetek» cím alatt az «Archeologiai Értesítőben» megjelenendő értekezését, melyben az általa a f. é. augusztus havában a kassai székesegyházi templomban keresztülvitt ásatások eredményei vannak följegyezve. (58. sz.) Tudomásul szolgál.

26. Előadó bemutatja a nagyvárad 1881. és 1883-ban történt ásatások nyomán tett tanulmányát, melyet különnyomatban a jelenlévő tagok közt elosztott, egy példányt pedig a bizottság levéltárába beteend. Köszönettel fogadtatik.

27. Előadó kéri, hogy a f. évi ötvösmű-kiállításról szóló díszmunkára a bizottság könyvtára számára előfizethessen. Az engedély megadatik.

Kelt Budapesten, 1884. évi október 18-án.

GRÓF ZICHY JENŐ, m. p.
elnök.

HENSZLMANN IMRE, m. p.
előadó.

A MŰEMLÉKEK ORSZÁGOS BIZOTTSÁGA 1884 DECEMBER HÓ 18-ÁN TARTOTT RENDES
ÜLÉSÉNEK

JEGYZÖKÖNYVE.

Jelen voltak gr. Zichy Jenő elnöklete alatt : Arányi Lajos, Forster Gyula, Geduly Ferencz, Havas Sándor, Henszlmann Imre, Steindl Imre, Thaly Kálman és Zsigmondy Gusztáv.

1. Olvastatott a f. évi október 18-án tartott rendes ülésnek jegyzőkönyve. (60. sz.) Észrevétel nem történt.

2. Hanzély János számvevősegi igazgató a bizottságot értesíti, hogy az 1883. évi pótleltárt helyesnek találta. (61. sz.)

3. Vallás- és közokt. m. kir. Minister az ócsai ref. hitközség kérvényét, melyben régi templomának szakértő bizottság általi megvizsgáltatását kéri, azzal küldi meg, hogy a bizottság véleményét ez iránt mielőbb terjeszsze fel. (62. sz.) A megvizsgálásra Steindl b. t. volt kiküldve, el is járt kiküldetésében, de az ebből eredt rajzok elkészítése hosszabb időt kívánván, azokat be nem mutathatta.

4. Bagary József martyánczi plébános a martyánczi templom falfestményeinek restaurációját kéri. (63. sz.) Előadó tegye magát érintkezésbe Storno Ferencz k. t.-gal és kérjen attól felvilágosítást a tényállás, nevezetesen pedig a restorationális költségek iránt.

5. Vallás- és közokt. m. kir. Minister a hivatalos helyiségek fűtésére 120 frtot utalványoz. (64. sz.) Tudomásul szolgál.

6. Vallás- és közokt. m. kir. Minister a bibarczfalvi és fülei ref. templomok, valamint a besenyei templom falképeiről készített másolatokért Huszka József rajztanárnak 200 frtot utalványoz. (65. sz.) Tudomásul szolgál.

7. Vallás- és közokt. m. kir. Minister Selmecz városa tanácsának kérelmét, melyben a Szt.-Erzsébet-templomból fenmaradt kápolna helyreállítását kéri (bemutatván egy erre célzó tervezetet), véleményezés végett megküldi. (66. sz.) A terv véleményezés végett Szumrák Pál b. t.-nak kiadandó.

8. Rómer Flóris az Eszéken kiásott harangra vonatkozó jelentését megküldi. (67. sz.) E jelentés Baranya vármegye alispánjának megküldendő.

9. Vallás- és közokt. m. kir. Minister a hivatalos helyiségnek viasszal beeresztéséért előadónak az általa előlegezett költség fejében 8 frt 60 krt utalványoz. (68. sz.) Tudomásul szolgál.

10. Myskovszky Victor k. t. jelenti, hogy a felső-regmeczi templom stilszerű reformálása befejeztetett. (69. sz.) Tudomásul szolgál.

11. Geduly Ferencz b. titkár a bizottság könyvtárának folytatólagos leltárát a 205. számtól a 222. számig bezárólag bemutatja. (70. sz.) A leltár igazolás végett felküldendő.

12. Geduly Ferencz b. titkár indítványozza, hogy Richling Ferencz akad. kapus, bizottságunknak tett szolgálataiért, 1884. évre is 20 frttal megjutalmaztassék. (71. sz.) A bizottság által pártolt kérés felterjesztetik.

13. Előadó a bizottságnak 1884. évi munkálkodásáról szóló jelentést beterjeszti. (72. sz.) Ezen jelentés Havas Sándor b. t. erre tett megjegyzése felvételével és a mai ülésen előfordult nevezetesebb tárgyak pótlólag tett megemlékezésével felterjesztendő.

14. Havas Sándor kijelenti, hogy indítványára a főváros a jövő évi ó-budai ásításokra ismét 3000 frtot megszavazott, 2000-et a római, 1000-et a középkori emlékek feltakarására. Indítványozza továbbá, hogy a nagyméltóságu Ministertől a castrum folytatólagos kiásására 1000 frt utalvány kéressék. (73. sz.) A bizottság által magáévá tett kérés felterjesztendő.

15. Elnök megjegyzi, miszerint kívánatos volna, hogy az ország közönsége a jövő évi nagy kiállítás alkalmával az ó-budai emlékekről és azok feltakarásáról tudomást szerezhessen, valamint megismerkedhessen általánosan hazánk emlékeivel: mire Havas Sándor a bizottsággal tudatja, hogy a főváros az ó-budai

régiségek megismertetése végett a kiállítás számára nagy rajzokkal ellátandó monographia készítésére 2500 frtot adott. Továbbá előadó kijelenti, hogy a bizottság készletéből külön kiállítás fog rendeztetni egy catalogue rayonné kíséretében, ha csak erre a szükséges költség meg leend.

16. Thaly Kálmán beadja Könyöki József jelentését ez idei működéséről, u. m. több vár és templom felvételéről, melyet jelenleg tisztára kidolgoz és mely által a még hátramaradt magyarországi nyugati határvárak megismerése befejezettnek tekinthető. Egyuttal Könyöki József kéri, hogy a bizottság gr. Eszterházy Tivadarnak, kinek segítségével képes volt terjedelmes munkáját befejezni, köszönetet szavazzon. (74. sz.) A nagyméltóságu Minister megkérendő, kegyeskedjék gr. Eszterházy Tivadarnak ebbeli köszönetét kifejezni.

Kelt Budapesten, 1884 deczember 18-án.

GRÓF ZICHY JENŐ, m. p.
elnök.

HENSZLMANN IMRE, m. p.
előadó.

JELENTÉS

A MŰEMLÉKEK ORSZÁGOS BIZOTTSÁGÁNAK MŰKÖDÉSÉRŐL 1884. ÉVBEN.

Olvastatott az 1884 deczember 18-án tartott rendes ülésben.

Bizottságunk könyv- és rajzbeli készlete ez idén is nevezetesen szaporodott, az utóbbi nagy, új szekrény beszerzését tette szükségessé.

Könyöki József k. t. beküldte a fraknoi, landzséri, kapoldi, lakompaki, német-keresztúri, dörfli, lékai, kőszegi, borostyánkői, szalónaki, rohonci és monyorókereki vár, valamint a nagy-mártoni, merczi, kaboldi, szalónaki, óvári, sámfalvi és monyorókereki templomok rovatos leírását és rajzát, melyet Thaly Kálmán b. t. egytetésével elkészített. (42 darab rajz.) E szerint hazánk nyugati határvárai nagy részben fel vannak véve; mert a mult évben Könyöki a dunán-inneni várak rajzát közölte a bizottsággal.

Myskovszky Victor k. t. megküldte a sárospataki vár *donjonjának*, valamint a sárospataki és terebesi plébánia templomnak rovatos leírását és rajzait (40 táblán).

Huszka József, szepsi-szt-györgyi rajztanár, beküldte a biharczfalvi és fülei (mindkettő Erdélyben) ref. templom falképeinek színes rajzát, valamint a besenyői templom falképeiről készített 9 drb rajzát.

A *hunymegyei* társulat beküldte jelentését az 1883-ik évben folytatott *várhelyi* ásatásai eredményéről; az ásatás költségeihez a nagymélt. Minister bizottságunk budgetéből hozzájárult. Itt legnevezetesebb a Mithras templom feltakarása. A jelentéshez rajzok nem voltak csatolva, ezek tehát utólag bevárandók.

A *tiszazugi* régészeti társulatot is segítette a nagymélt. Minister bizottságunk budgetjéből.

A keszthelyi sirhelyeknek, melyek ásatási költségeihez bizottságunk szintén járult, monographiáját Lipp Vilmos közölte a Magyar Tudományos Akadémia ez idei «Monumentáiban».

Torma Károly b. t. ez idén is folytatta ó-budai ásátásait : feltakarta teljesen a nagyobb fürdőt és annak környékét a mostani országutig és kiásatta a vízvezeték harmincz pillérét (a vízvezeték lejt mérésével Zsigmondy Gusztáv b. t. van megbizva). Itt Havas Sándor b. t. megjegyzi, hogy nem a Máriakövön túl álló pilléreket kellett volna körülásni, hanem az innen levőket, mert nem ezen kő a metalisokban említett «*lapis ultimus*», melyet — nézete szerint — a vízvezeték egyenesen folytatott vonalában magában Ó-Buda városban megtalált. Előadó véleménye szerint a Torma Károly által elrendezett kiásás az azok közti távolság és íveik tágfeszítése megismerése volt szükséges. Végre Torma Károly illő pontokon eszközölt ásátásokkal a *castrum*nak kiterjedését határozta meg. A fővárosnak szándéka az ó-budai római területen történt nagyszerű fölfedezéseket a tudományos közönségnek az 1885-iki orsz. kiállításon külön bemutatni. Bizottságunk budgetje a *castrum* kiásása költségeihez 1000 frttal járult. Az *amphitheatrum* még nincsen átadva a fővárosnak, mert a sok magán birtokon lévő parcellák, melyeken az *amphitheatrum* fekszik, kisajátítása még nincsen keresztülvive.

Dr. Wekerle László az «*ecclesia albat*» keresvén, egy Kis-Czelltől nem messze fekvő szőlőhegyen római villának maradványaira akadt, a további feltakarás az idén nem lesz folytatható. A romban nagy, római származású, korsóalakú (*prefericulum oinochoë*) ezüst edény találtatott, mely a magyar nemzeti Múzeumnak adatott át.

A *Victoria téglagyár* telepén, a már 1877-ben feltakart templommaradvány éjszaki oldalán újra mutatkozó alapzatok ötletéből Tholt Titus és az előadó vezetése alatt a főváros költségén ásátások történtek, melyeket azonban kellőleg befejezni nem lehetett, mert a téglagyár tulajdonosai e célra csak igen rövid időt és körülvett területet engedtek; mind az által feltakarták a keresztfolyosó, a refectorium, a konyha és több apróbb helyiség maradványait, mi által kiderült, hogy itt valaha zárda állott. Valjon ez a clarissák zárdája volt-e, mit Németh Lajos, Czobor «*Egyházművészeti Lapok*»-jában állit, csak az egész környék régi állapota megismerése és ezen más szomszéd maradványoknak egymáshoz viszonya constatálása után lesz felderíthető, miután a templomban 1877-ben talált csontvázak meg nem vizsgáltattak s így nem tudhatni, férfiaké vagy nőké voltak-e? Találtunk ásátás közben sok faragott követ, kivált boltgerinczeket, czimer-darabokat és egy jó míveletű sirkő alját, oroszlánt az ezen álló vitéz lábával. A telep tulajdonosai ezen részleteket a magyar nemzeti Múzeumnak felajánlották.

*Tholt Titus*nak a «*fehér templom*» situációjára kijelölt helyét nem lehetett megvizsgálni; mert a szőlőhegy tulajdonosa által követelt szerfölötti kártalanítási ár nem volt megadható s így kisajátításnak szüksége állván be, a per még függőben van.

A *budavári főtemplom* tatarozása *Schulek Frigyes* b. építész vezetése alatt erélyesen foly, a templom éjszaki része, kivéve a Gara-kápolnáét, elkészült és jövő évben a nyugati homlokzat tatarozása leend a teendő. Örvendetes verseny állott be magánosok közt a festett ablakok beszerzésére.

Steindl Imre b. t. restaurálja a *máriafuldi* és *bártfai* templomot és a *kassai székesegyházat*.

Az utóbbiban a — bár harmadéve aláépítéssel megerősítettnek vélt — négyzettövek feltűnő görbölései tüzetesebben megvizsgáltattak, nemcsak ezekben, hanem a falakon is oly repedéseket vettek észre, melyek az igen hanyagul épített boltozatok rögtön bedülésével fenyegettek. E vizsgálat maga után vonta az egész templomnak elzárását és egy erős téglafalnak és faállványnak építését, melyen több hétig éjjel-nappal valóban életveszélylyel dolgozni kellett. Az így nyert tapasztalás következtében szükséges, hogy a templom egész belseje újra felépíttessék. Steindl Imre az egész újra építésre tervet készített, melyben a tövek czélszerűbb elhelyezése és szaporítása ki van mutatva. Előadó pedig a templom elzárását felhasználta a netaláni alap felkeresésére s így f. é. augusztus kezdetén a főoltár körül ásatást rendelt el. Az alapkövet nem találta ugyan, ilyen nem létezik; hanem Frathde építésvezető a meglévő szentélyben egy régibb, kisebb templom szentélyének alapzatát takarta fel; ez is csúcsíves stílus és a nyolczszög három oldalával záródik. Előadó a bizottság október 18-án tartott ülésében bemutatta ezen ásatásról szóló jelentését és a feltakart részek rajzát. Jelentése a f. é. «Archaeologiai Értesítő»-ben olvasható.

Schmidt Frigyes, építészeti főtanácsos és bizottságunk tagja, folytatja a pécsi székesegyház stíluszerű restaurációját.

Könyöki József restaurálja, bizottságunk segítségével, a *pominóczi* templom homlokzatát.

A *körmöczyi* plébániatemplom, bányák fölötti veszélyes állása miatt, lebontatván, a régi *vártemplomnak* helyreállítása szükséges lévén, Storno Ferencz k. t. ebbeli munka végett szerződést kötött Körmöcz városával. Restaurációs terve bizottságunk által helyben hagyatván, Storno a tatarozást folytatja.

Storno a *zelézi* (Bars megye) templomban nevezetes falfestményeket fedezett fel, melyek valamint különleges tárgyak, úgy régiségük miatt (nálunk a XIV. századból származó falfestmények a ritkaságok közé számíthatók) őt bámulatra ragadták. Megigérte, hogy bizottságunknak a templom rajzát és néhány képrészlet vázlatát meg fogja küldeni. A zelézi plébániatemplom falképeinek restaurációja ügyében a bizottsághoz fordult.

A *zsámbéki* templomrom fentartása érdekében *gr. Khuen Antal* b. másod-építész beadta javaslatát. A bizottság megkérte a nagymélt. Ministert, kegyeskedjék ezen nevezetes emlék fentartása érdekében a szükséges költséget bölcs belátása szerint utalványozni.

Gr. Khuen Antal beadta az aracsi templomromról szóló jelentését is, melyből kitetszik, hogy ezen a zsámbéki rommal rokon emlék fentartása lehetetlen; miért is a nagymélt. Minister Torontál megyét csak is arra hívhatta fel, hogy a minden községtől távol eső rom további pusztítását lehetőleg akadályozza.

Az 1881-ben megakasztott ásatásokat a nagyváradi várkaszárnnyában Rómer Flóris b. t. felügyelete alatt folytatták és bevégezték (?) 1883-ban. *Előadó* Erlejbek Henrik igen pontos felvételek és leírások után a kettős, u. m. Szent László és Báthory püspök XIV. századi templomának alaptervét restaurálta; ráismert mindkét terv kiterjedésére, alakjára, négy tornyára, Szent László sírjára és Tribunáljára, valamint Zsigmond király sírjára stb. Tanulmányát, mely Bunyitai

Vincze «A váradi püspökség története» című munka 3-ik kötetében (1884) és külön nyomatban is megjelent, bemutatta az illető rajzokkal együtt és az albizottságnak okt. 18-án tartott ülésében jelenlévő tagoknak szétosztotta.

Nagy horderejű indítványt tett *Steindl Imre* a bizottság márczius 20-án tartott ülésében: «hogy a magyar tud. Akadémia régészeti kiadványaikra eddig budgetünkből engedélyezett 5000 frt ezentul két szakértő építész által folytonos utazás és felvétel költségére fordíttassék, hogy ezen szakértő az emlékeket ne csak történelmi, régészeti és műértéki, hanem fentartásukhoz szükséges restauratio tekintetében is vizsgálja, illetőleg tatarozási terveket és költségvetést is készítsen». E javaslatot a bizottság pártolólág felterjesztette.

Ugyan ezen ülés *előadójától* megkívánta, hogy a hazai emlékek osztályozását terjeszsze a bizottság elébe. Ily tervezetet előadó a legközelebbi október 18-án tartott ülésnek bemutatott azonban, azon megjegyzés kíséretében, hogy körülményeink hasonló munkálatoknak sehog sem kedveznek, hogy eddig csak kiváló emlékeinket, a többinek pedig alig egy negyedét ismerjük s így szó sem lehet csak némileg is teljes osztályozásról, minőt egyrészt a műtörténelem, de másrészt még inkább hazánk politikai és társadalmi fejlődésének felvilágosítása megkíván, ha erre nézve műemlékeink régi és jelen állapota ismeretét felhasználni akarjuk. Ezen álláspontot csak akkor érhetjük el, ha a *Steindl Imre* b. t. által javasolt felvételek több éven át folytatva lesznek. Jelen körülmények között legfőljebb ismert kiválóbb emlékeink osztályozhatók, miért is előadó betérjesztett munkáját csakis hézagos kísérletnek tekinteni kéri. Daczára e kijelentésnek, a bizottság e munka kinyomatását elrendelte.

Hátra vannak a következő, a bizottság által bekívánt, jelentések: Mátyás király születési háza (Kolozsvártrt) állapotairól; az ócsai ref. templomról (Pest megye); a harinai ev. templomról (Erdély); a berhidai r. k. templomról (Veszprém megye); a szakadati evang. templomról (Erdély); a pusztaszeri templomromról (Csanád megye); és a pankotai templomromról (Arad megye).

Az ez idei utolsó decz. 18-án tartott ülésnek nevezetesebb tárgyai a következők:

Havas Sándor b. t. jelenti, hogy indítványára a főváros 3000 frtot 1885. évre is megszavazott az ó-budai ásátások folytatására.

Gr. Zichy Jenő a b. elnöke annak részvétét az 1885. évi budapesti orsz. kiállításon kívánatosnak tartja; mire Havas Sándor felhossa, hogy ennek számára a főváros régészeti monographiát készített és ezen célra 2500 frtot szavazott meg. Előadó pedig említi, hogy a képzőművészeti pavillonban bizottságunknak nagyobb terem áll rendelkezésére, melyben készletének válogatott rajzait kiállíthatja.

Végre olvastatott Könyöki József k. t. hazánk nyugati határvárainak jelen évi felvétele érdekében történt munkálkodásáról szóló jelentése. Ezen felvétel tisztázásával be lesz fejezve Magyarország nyugati végvárainak megismertetése.

Kelt Budapesten, 1884, deczember.

HENSZLMANN IMRE,

a műemlékek országos bizottságának előadója.

JEGYZÖKÖNYV

AZ ORSZ. RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT 1884 OKT. 28-ÁN TARTOTT ÜLÉSÉRŐL.

Az országos régészeti és embertani társulat f. évi október hó 28-án kedden d. u. 5 órakor a M. Tud. Akadémia kis termében (I. emelet) ez évben ötödik a szünidők után első ülését tartotta meg Pulszky Ferencz elnöklete alatt, nagyszámu közönség jelenlétében.

Dr. Szendrei János az abaujmegyei (Csoma-féle) őskori kardokat mutatta be. Előadása végén indítványozta, hogy Csoma József urnak, ki szép és nagy őskori gyűjteményéből ezen érdekes leletet felküldötte a társulatnak bemutatás végett és szíves volt azok lerajzoltatását és kiadását készséggel megengedni, köszönetet mondjon a társulat. Az elnök külön is köszönetét fejezi ki Csoma József urnak, s a társulat egyhangulag elhatározta, hogy neki köszönő levél küldessék.

Dr. Henszlmann Imre a kassai Szt-Erzsébet székesegyházban eszközölt ásatásokról értekezett. Értekezése a társulat közlönyében az «Archaeologiai Értesítő»-ben fog megjelenni. Némethy Lajos «Adatok Budapest régi topographiá»-jához című értekezését mutatta be. Kiemelte, hogy Budavárában a M. Tud. Akadémia archaeologiai bizottsága által felállított emléktáblák egynémelyikén hiba van, s azokat a történeti adatok alapján egészíti ki s helyreigazítja. A felhozott helyreigazításokat Dr. Arányi Lajos megköszönte.

P. Szathmáry Károly a régi magyar kályhák és kandallókról értekezett. A társulat ülésén előadott értekezések az «Archaeologiai Értesítő»-ben fognak megjelenni. Utánna a titkár a társulat pénztári állásáról adott jelentést. Ezzel az ülés véget ért.

Budapesten, 1884 október hó 30-án.

PULSZKY KÁROLY,
társ. titkár.

JEGYZÖKÖNYV

AZ ORSZ. RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT 1884. ÉVI NOVEMBER HAVI ÜLÉSÉRŐL.

Az orsz. régészeti és embertani társulat f. évi november hó 25-én kedden d. u. 5 órakor tartotta ez évben hatodik havi ülését a M. Tud. Akadémia kis termében, Pulszky Ferencz elnöklete alatt.

Kápolnay P. István alezredes a patkók feltalálása idejéről értekezett. Az érdekes értekezést az «Archaeologiai Értesítő» 1885. évi folyamában veszik t. olvasóink. A tárgysorozat második pontja: a nagy-szent-miklósi lelet ismeretése Hampel József által, az idő rövidsége miatt elmaradt. A lelet galvanoplasztikus másolatai, részben a m. nemzeti Muzeum gyűjteményéből, részben Herpka Károly iparművészeti tanár műintézetéből az ülés előtt ki voltak állítva. s a nagy közönség beható szemlélet alá vette a kiállított sorozatot.

Pulszky Ferencz a magyar nemzeti Muzeum érem- és régiségtárából három legújabb szerzeményü leletet mutatott be. Ezek egyike a fekete-tóti (Bihar m.) őskori nagy bronz-lelet, melyet Sebes Ferencz ur, fekete-tóti birtokos, ajándékozott a Muzeumnak. A lelet áll: 2 bronz-tekercsből, 1 drb bronz kelt, 1 darab bronzkés, 3 drb karperecz, 3 drb sarló, 9 drb kisebb-nagyobb bronztekercs és sodronyból, 3 karika, 1 korong, 2 kerek gomb és 497 drb különféle diszítéssel ellátott és diszítés nélküli bronz pitykéből. A másik két lelet közül az egyiket, a madarcsi népvándorlaskori leletet, melyben aranyozott s vésett diszítésű bronz szíjvégek, aranylemezek, csatok stb. fordultak elő, összesen 63 darab, részben a m. kir. fémbeváltó hivatal útján szereztük meg 123 frt 36 kr., részben egy helybeli régiségkereskedőtől vettük.

A másik még érdekesebb szintén népvándorlaskori aranylelet Mező-Berény tájáról került a Muzeumba. A leletben volt 2 arany fülönfüggő, 1 kis arany fibula, 1 bronz karperecz, 1 arany karperecz, 1 arany csat, 1 arany lemez, 1 arany függődisz, 2 arany lemez, összesen 110 klgr. súlyban, melyeket egy korongon készült agyagedényben találtak. A szép lelet két részben került a Muzeumba; az egyik kisebb felét Piltz Ádám mező-berényi lakostól, a másikat Barts Lajos helybeli ékszerésztől vette intézetünk számára a magyar nemzeti Muzeum derék maecenasa Semsey Andor ur 300 frtéért. Mindkét lelet rajzát és szakszerű leírását folyóiratunkban veszik majd t. olvasóink. — Ezzel az ülés véget ért.

PULSZKY KÁROLY,
társ. titkár.

JEGYZÖKÖNYV

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT 1884. ÉVI DECEMBER HAVI
DÍSZGYÜLÉSÉRŐL.

Az országos régészeti és embertani társulat elnökének Pulszky Ferencznek 50 éves írói jubileuma alkalmából 1884. év december 30-án emlékünnepet rendezett a M. Tud. Akadémia nagy termében d. u. 5 órakor a következő tárgyszorozattal: 1. Emlék-album átadása. 2. Üdvözlő szónoklat Havas Sándor által. 3. Küldöttségek üdvözlése. 4. Zárbeszéd.

Az ülést, melyen válogatott és nagyszámu közönség jelent meg Br. Nyáry Jenő alelnök nyitotta meg, ki az ünnepély jelentőségét emelte ki, azután Dr. Lenhossék József, Dr. Fraknói Vilmos, Dr. Henszlmann Imre, P. Szathmáry Károly urakat kérte föl, hogy az ünnepeltet kérjék föl, a tiszteletére rendezett jubileumon való megjelenésre. A belépő elnököt zajos éljenzéssel fogadta a közönség, mire a régészeti és embertani társulat nevében Havas Sándor lépett elő és üdvözölte az ünnepeltet, beszédében felsorolva annak érdemeit. Szónoklata végén a társulat részéről átnyújtott Emlék-Albummal lepte meg, melyet az ünnepelt megköszönt. Utána a tud. és művészi társulatok küldöttségei üdvözölték; nevezetesen: a M. Tud. Akadémia nevében Hunfalvy Pál, a Kisfaludy-Társaság nevében Szász Károly, a Petőfi-Társaság nevében Jókai Mór, a magyar nemzeti

Muzeum nevében Frivaldszky János, a m. tört. társ. nevében Szilágyi Sándor, a m. heraldikai társaság nevében Nagy Imre, az orsz. képzőművészeti társulat, orsz. képzőművészeti tanács nevében Barabás Miklós; a műemlékek orsz. bizottsága nevében Henszlmann Imre, az orsz. iparművészeti Muzeum nevében Ráth György; a hunyadmegyei régészeti társulat nevében Téglás Gábor.

Felolvastatott azon felül a magyar kir. tud. egyetem rector Magnificusának Dr. Bita Dezsőnek átirata, ki az ünnepeltet, mint a m. kir. tudományos egyetem disztudorát üdvözölte; továbbá Budapest főváros polgármesterének üdvözlő átirata és számos vidéki társulat, muzeum üdvözlő sürgönye. Az üdvözlő küldött-ségek minden szónokának külön-külön válaszolt az ünnepelt, s végül egy emelkedett hangú zárbeszédet tartott, mire az ünnepélyt Br. Nyáry Jenő elnök bezárta.

Budapesten, 1885. évi január 1-én.

Jegyzette: Dr. TERGINA GYULA.

AZ. ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT 1885. ÉVI JANUÁR HÓ 12-ÉN
TARTOTT RENDKIVÜLI VÁLASZTMÁNYI ÜLÉSÉNEK

JEGYZÖKÖNYVE.

Jelen voltak Pulszky Ferencz elnöklete alatt: Havas Sándor, Dr. Lenhossek József, Hampel József, Dr. Thallóczy Lajos, Dr. Kammerer Ernő, Pulszky Károly, Tergina Gyula. — Az elnök indítványára kijelöltettek a közlegő tisztujtásra megválasztandó tisztviselők és 15 választmányi tag. A pénztárvizsgáló bizottság tagjaiul megválasztattak Br. Nyáry Jenő elnöklete alatt. Deák Farkas, Thallóczy Lajos, Hampel József és Tergina Gyula társ. segédtitkár.

Havas Sándor felhozta, nem volna-e czélszerűbb, a Pulszky Ferencz 50 éves írói jubileuma alkalmából begyűlt pénzösszeget, mely az érem előállításai költségeire úgy sem elég, egy Pulszky-alapítvány czimén társulatunk pénztárába letenni.

Az indítvány nem fogadtatott el, a választmány tehát fölkérte Br. Nyáry Jenő elnöklete alatt Ráth György, Fraknói Vilmos és Havas Sándor tagokat kiknek föladata az emlék érmet elkészíttetni. — Ezzel az ülés véget ért.

Budapesten, 1885. évi január 19.

JEGYZÖKÖNYV.

AZ ORSZ. RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT 1885 JAN. 20-ÁN KEDDEN d. u. 5 ÓRAKOR
A M. TUDOMÁNYOS AKADEMIA KIS TERMÉBEN ÉVI TISZTUJÍTÓ GYÜLÉST TARTOTT
PULSZKY FERENCZ ELNÖKLETE ALATT.

1. Wosinszky Mór: Kurdon (Tolna megyében) talált etruszk bronzedényekről értekezett és azokat mutatta be. A lelet leírását és rajzait folyóiratunkban fogjuk közölni.

Azután a társulati választásokra került a sor, szavazatok beszedésére Havas Sándort és Br. Orbán Balázst kérte fel elnökünk ; a választások eredménye a következő :

Egyhangulag megválasztottak : tiszteletbeli elnök Ipolyi Arnold, elnök Pulszky Ferencz, másodelnök br. Nyáry Jenő, titkár Dr. Hampel József, pénztárnok Czanyuga József, ügyész Gaál Ernő. — Választmányi tagok : Dr. Fraknoi Vilmos, gr. Hunyady László, hg. Odescalchy Arthur, br. Orbán Balázs, Szilágyi Sándor, Téglás Gábor, Havas Sándor, Majláth Béla, Ormós Zsigmond, br. Radvánszky Béla, gr. Sztáray Antal, Dr. Torma Károly, Dr. Réthy László, Zsilinszky Mihály. Zsigmondy Gusztáv kapott 15 szavazatot. Szakosztályi elnökök : I. szakosztály : Dr. Lénhossek József, Dr. Römer F. Flóris. II. szakosztály : Hampel József. III. szakosztály : br. Nyáry Albert. IV. szakosztály : Dr. Henszlmann Imre. Előadók : Dr. Szendrei János, Dr. Kammerer Ernő, Dr. Thallóczy Lajos, Dr. Czobor Béla.

Azon felül kaptak a választmányi tagságra Szemere Attila 1-et ; II. szakosztályi előadásra Némethy Lajos 2 szavazatot.

Az ülés után a társ. segédtitkár felolvasta a segédtitkári és pénztárnoki jelentést. Az elnök felszólítására Havas Sándor legújabb ó-budai ásatásairól adott jelentést. Elnök bejelenti a társulatnak, hogy Budapest főváros tanácsa társulatunkba 100 frtos alapítványt tett. A főváros alapítványa nagy tetszéssel fogadtatott. — Ezzel az ülés véget ért.

Budapest, 1885 január 20.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT
1884. évi pénztári számadásainak kivonata.

<i>Bevétel.</i>		<i>Kiadás.</i>	
1. Pénztármaradvány 1883. évről	1554.33	Igazgatási költségek	676.52
2. Alapítványi befizetés	100.—	Kiadványok	1453.14
3. Alapítványi kamatok	20.—	Póstabérek	32.93
4. Évdíjak	825.—	Tőkésítés	91.98
5. Értékpapírok kamatai	335.17	Kiküldetések	—.
6. Rendkívüli bevételek	1.18	Rendkívüli kiadás	44.60
Összes bevétel	2835.68	Összes kiadás	2299.17
		Bevétel	2835.68
		Kiadás	2299.17
		Készpénz	579.91
<i>Vagyon.</i>			
Értékpapírok	6600.—		
Készpénz	579.91		
Összeg	7179.91		

Hogy ezen pénztári kivonat az 1884. évi általunk megvizsgált számadásokkal megegyez, bizonyítjuk.

Budapesten, 1885 január 19.

Dr. THALLÓCZY LAJOS,
a számvizsgáló bizottság jegyzője.

BÁRÓ NYÁRY JENŐ,
másod elnök.

HAMPEL JÓZSEF,
mint tanu.

XIII

A PÉNZTÁRVIZSGÁLÓ BIZOTTSÁG JELENTÉSE.

Tisztelt közgyűlés!

Folyó 1885. évi január hó 12-én tartott választmányi ülés határozatából mi alulirottak küldettünk ki az 1884. évi pénztári kezelésnek s általában a társulat pénzügyi állapotának megvizsgálására.

Mi e tisztünket a társulati segédtitkár jelenlétében 1885. évi január hó 19-én teljesítettük; az egyes kiadási tételeket a mellékelt utalványokkal egybevetettük, nem különben a bevételek rovatait s a készpénz állapotát is megvizsgáltuk; szemle alá vettük a tűzmentes szekrényben biztos helyen őrzött értékpapirokat, s azt találtuk, hogy

a bevétel	---	---	2879	frt	08	kr.
a kiadás	---	---	2299	"	17	"
pénztármaradvány			579	frt	91	kr.

mihez hozzá adván a 6600 frt névértéket képviselő értékpapirokat, a társulat 7179 frt 91 kr. vagyonnal rendelkezik.

A pénztárvizsgálat alkalmával meggyőződünk a kezelés pontosságáról, a bevételi és kiadási tételek igazolt bevételezéséről s a kimutatott pénztári állapot teljes megbízhatóságáról, valamint az értékpapírok rendes kezeléséről: minél fogva indítványoztuk, hogy a T. Elnökség Czanyuga József társulati pénztárnok urnak 1884 decz. 31-ig a szokásos fölmentvényt megadatni, a t. választmány pedig neki a pontos kezelésért elismerését kifejezni méltóztassék.

Budapest, 1885 január 19.

BÁRÓ NYÁRY JENŐ,
másod elnök.

HAMPEL JÓZSEF,
mint tanu.

Dr. THALLÓCZY LAJOS,
a számvizsgáló bizottság jegyzője.

Dr. TERGINA GYULA,
társ. segédtitkár.

TITKÁRI JELENTÉS 1884. ÉVRŐL.

Országos társulatunk ez évben fennállásának hatodik évét töltötte be. Működésünkben szorosan ragaszkodtunk az eddigi gyakorlathoz, kifejtettük azt a havi üléseinken tartott fölolvadásokon és társulati közlönyünkben az «Archaeologiai Értesítőben».

A jelen év társulatunk munkásságában két nevezetes mozzanatot mutat fel; értem első sorban a magyar történeti ötvösmű-kiállítást, melynek létesítése körül társulatunk titkára működött. A kiállítás nagyszámu és műbecscsel bíró tárgyainak tanulmányozásából egyaránt okulhatott a tudós szakember és műiparos. A műkincsek legnagyobb része tudományosan lett feldolgozva, a kiválóbb és műbecscsel bíró tárgyak lefényképeztettek vagy lerajzoltattak s így a tudományra nézve értékesítették.

Kizárólag az ötvösmű-kiállításnak két ülést szenteltünk, a februáriusit és márcziusit, melyeken Pulszky Ferencz, Pulszky Károly, Dr. Thallóczy Lajos,

Dr. Czobor Béla és Radisics Jenő mutatták be ismertették meg a kiállítást a közönséggel.

Az év második nevezetes ténye, elnökünknek Pulszky Ferencznek 50 éves írói jubileuma alkalmából a december 30-án tartott díszgyűlés, mely ünnepélyt a társulat megbízásából Bárány Jenő elnöke alatt Torma Károly, Henszlmann Imre, Havas Sándor, P. Szathmáry Károly rendezte. A jubileum fénypontját a Pulszky-Album képezte, melybe tisztelői, számszerint 28-an írtak kisebb-nagyobb értekezéseket a hazai archaeologia különböző ágaiból, s a tudományos és művészeti társulatok üdvözlései.

Üléseinken összesen (hét) husz szakelőadást hallgatott meg a nagy közönség, melyek következőképen csoportosíthatók szakosztályaik szerint.

I. Az ősrégészeti és embertani szakosztály körébe tartozó előadások : jan. 22-iki ülésen Pulszky Ferencz őskori leleteket mutatott be az ország különböző vidékeiről.

Az ápril 22-iki ülésen Varázséji Gusztáv a váci hétkápolnai leletet ismertette.

Az október 28-iki ülésen Dr. Szendrei János az uzsoki (Csoma-féle) őskori bronzkardokat mutatta be.

A november 25-iki ülésen Pulszky Ferencz néhány őskori leletet mutatott be (puszta-tóti — Bihar m. — mezőberényi).

II. Az (II.) antik emlék- és éremfónó szakosztály körébe tartozó előadások.

Az ápril 22-iki ülésen Pulszky Ferencz a sár-szent-miklósi római kocsikat mutatta be.

III. A (III.) magyar emlék-, érem-, címer-, pecsét- és fegyvertani szakosztály körébe tartozó előadások :

A február 26-iki ülésen : Ezen ülésünket valamint a márczius 25-iki ülést is kizárólag az ötvösmű-kiállításnak szenteltük, melyet Pulszky Ferencz, Pulszky Károly, Dr. Czobor Béla, Dr. Thallóczy Lajos és Radisics Jenő mutattak be és ismertettek meg a közönséggel.

Az okt. 28-iki ülésen Némethy Lajos : «Adatok Budapest régi topographiájához czímen tartott fölolvast. P. Szathmári Károly : «Régi magyar kályhák és kandallókról» értekezett.

A nov. 25-iki ülésen Kápolnay P. István a patkók feitalálása idejéről értekezett.

IV. Az egyházi régészeti szakosztály körébe tartozó előadások :

Az ápril 22-iki ülésen : Dr. Henszlmann Imre a nagyvárad régi székesegyházról értekezett.

Az október 28-iki ülésen Dr. Henszlmann Imre a kassai Szent-Erzsébet székesegyházban eszközölt ásatásokról tartott fölolvast.

Muzeumokról értekeztek, kisebb leleteket mutattak be.

A január 22-iki ülésen Gr. Hunyady László a belgrádi szerb nemzeti muzeumot ismertette.

Pulszky Ferencz társulatunk különböző ülésein bemutatta a m. nemzeti muzeumba került újabb leleteket.

Fájdalommal kell jelentenem, hogy társulatunk tagjai közül az 1884. évben két alapító és három rendes tagot veszítettünk. Ezek : Gr. Lónyay Menyhért és Szalacsy Farkas (alapítók), Boleman Ede. Pompéry János, Schossberger Klára,

kik közül hárman a társulat alakításában is résztvettek és üüzgölködtak a hazai régészettudomány előrevitelében. Áldott legyen emlékök!

A társulat tagjainak létszáma 1884. év végén : Alapító : 70 ; rendes : 352 ; összesen : 422. A mult évben összesen kilépett 2 tag ; belépett 9.

Köszönettel tartozunk a m. nemzeti muzeum érem- és régiség osztályának, mely társulatunkat az előző évek szokásához hiven folytonosan támogatta, rendelkezésünkre bocsájtva gazdag gyűjteményeit, újabb leleteit, szerzeményeit, melyeken üléseinken bemutattunk és rajzait, melyeket társulatunk folyóiratában értékesítettünk.

Budapesten, 1885 január 20.

TERGINA GYULA,
társ. segédtitkár.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT költségvetése az 1885. évre.

A társulat választmánya 1885. évi január hó 12-én tartott rendkívüli ülésén Br. Nyáry Jenő, Dr. Thallóczy Lajos, Czanyuga József, Dr. Pulszky Károly és Hampel József urakat megbízván a társulati költségvetési tervezet elkészítésével az albizottság f. é. jan. 19-én tartott ülésében e megbízásában eljár és a következő tételekben állapította meg a társulat remélhető bevételeit és előrelátható kiadásait.

A társulat f. évi január 20-án tartott közgyűlésén az előirányzatot egész terjedelmében elfogadta és jóváhagyta úgy, a mint itt következik :

Bevételek.

1. Alapítványi kamatokból...	50.—
2. Rendes tagok 1885. évi évdijai-ból várható ...	1200.—
3. Tagok hátralékos évdijaiból várható ...	1200.—
4. Értékpapírok kamatai ...	340.—
5. Készpénzmaradvány 1884-ről...	579.91
Összes várható bevétel	3369.91

Kiadások.

I. Személyi kiadások.	
1. Pénztárnok évi tiszteletdíja 1885-re	200.—
2. Díjnok a titkári irodában 1885-re	150.—
3. Társulati szolga fizetése 1885-re	45.—
4. Segédkezés a társulat havi ülésinél 1885-re...	40.—
II. Dologi kiadások.	
5. Társulati tartozás az Arch. Ért. 450 példányáért az 1885. évre	675.—
6. Társulati tartozás az Arch. Ért. 450 példányáért az 1885. évre	675.—
7. Az Arch. Ért. 1885. évfolyamának expedíciója, czimszalagok, keresztkötés, postabélyeg és földadás	200.—
8. Ásatások és kiküldetések	200.—
9. Előre nem látható kiadások	84.91
10. A társulati választmány által 1883-ban közzétételni határozott és azóta költséghiány miatt elmaradt «A bronzkor Magyarországnban» című illusztrált mű közzétételére, ha a várt bevételek befolyanak	900.—
Összes kiadások	3169.91

Budapesten 1885 január 25.

HAMPEL JÓZSEF.
társ. titkár.

HONI MŰEMLÉKEINK HIVATALOS OSZTÁLYOZASA.

I. KÖZLEMÉNY.

A műemlékek országos bizottsága emlékeink osztályozását kívánta tőlem, mint előadójától.

Ismerjük ugyan hazánk kiváló templomait és alig hihető, hogy valamelyike figyelmünket kikerülte volna, de nem ismerjük kellőleg a várakat és a kisebb építmények azon nagy zömét, melyet jobb vagy rosszabb karban a középkor ránk hagyott. És ezen ismeret mégis elkerülhetlenül szükséges úgy a művészeti és technikai csoportosításhoz, valamint hazánk hajdani culturalis fejlődésének részletezéséhez ; — és hogy itt egyebet ne említsek, utalhatok az Alföldre és a Magyarország és Erdély közti hegyes vidékre.

Ily, alig kedvező körülmények közt a kimondott óhajnak egyelőre legfeljebb az első és néhány másodrendű emlékek templom szakosztályával vagyok képes némileg biztosabban megfelelhetni, mit a következőkben földrajzi rendben megteszek.

A Dunántúl valamint régiségére, úgy nagyságára és technikai szerkezetére nézve első helyen áll az ó-román stílusú *pécsi székesegyház*. Bő monographiáját adja az Akadémia : «Magyarországi régészeti emlékek» (Monumenta Hungariae archaeologiae) 1869-ben megjelent I. kötete. Az egyházat jelenleg Schmidt Frigyes nagyszerűen restaurálja. A monographia ezen előkelő emlékek építését Calanusnak, az egyedüli pécsi érseknek tulajdonítja, ki azt 1187-től 1218-ig tartó püspöksége alatt emelte ; utódja Bertalan pedig (1219—1262) a francia Brancionok házából igen nevezetes typologiai jelentőségű domborművekkel díszítette. Ezek a francia cluny-i iskolának szüleményei, az ott hátramaradt szerzetesek elavult plastikai stíljében felfogvák ugyan, hanem mégis igen jelentékenyek a francia XII-ik századbeli szobrászat fejlődése tekintetében. A monographia kifejti székesegyházunk származását a karinthiai gurki domból, melyhez a velenzei Szt. Márk és az elenyészett, 1000-ben megkezdett dijoni templom, valamint a sajátságos magyar négy tornyú basilika is járult. Itt két, még a legújabb irodalomban is makacson megtartott, nagy tévedésre kell figyelmeztetnem ; az egyik értelmében székesegyházunkban még mindig római maradványokat keresnek és annak a mondottnál nagyobb régiséget tulajdonítanak, vagy Péter király építkezésének hirdetik, holott az emlékszerű építkezés, kivéve egyedül Szent István nagy basilikáját, csakis III. Béla korában kezdődik ; a második tévedés a tágas altemplom egyik bejáráját még mindig Péter király sírjának tartja, holott azt már Koller is egyszerű lejárónak mondja és Schmidt is helyesen ezen értelemben restaurálja. Kivéve igen csekély maradványokat, a pécsi templomban alig ismertünk falképeket ; ilyenek jelentékeny töredékeit a folyamatban lévő restauráció fedezte fel, melyek azonban még nincsenek publikálva. A püspöki sírhelyek három jó arcképes sírkövel vannak fődve és kitüntetésre méltó Szakmáynak renaissance stílusú oltára. *Az egyház elsőrendű.*

Nem csak hazánkban, hanem mint az Alpeseiken innen egyedüli *ó-kereszttyén cubiculum* fölötté nevezetes ez, a székesegyház tőszomszédságában lévő földalatti építmény, mely a «Monumenták» II. kötetében van leírva. Kis kamra, mely fölött hajdan felső, kápolnaszerű épület állott, tele van typologiai falfestményekkel, minők a római, nápolyi és más városok melletti *ó-kereszttyén* cömeteriumokban, vulgo katakombákban fordulnak elő. Hosszabb idő alatt ismételt látogatásom alkalmával nagy sajnálatomra tapasztaltam, hogy a nyirkosság a képeket folyvást rongálja. Igyekeztek ugyan a kamra falainak megszabadításával a nyirkosságot eltávolítani és mielőtt újra betemetnék, a nedv beszívargását a boltozatra rakott kátránynyal megakadályozni; de mindez a bajon nem segített. Nézetem szerint a további pusztulásnak csak úgy lehet elejét venni, ha a lehullni készülő festék-darabok, mint ez a pisai campo santóban történt, vaspántokkal helyükön megerősíttetnek és az egész, csekély terjedelmű kamra, amerikai módon a földből kiemeltetve, szabad ég alatt helyeztetik el. Ezen módot a hasztalannak bebizonyult tatarozás foganatosítása előtt is ismételve ajánlottam.

Baranya megye *egregyi* tornyának rajzát a bizottsággal közölte Lipp Vilmos. Maga az egyház nem létezik többé.

Mánfán (*Baranya* megyében) van ugyanis régi átmeneti korú templomka, harmadrendű; azonban figyelemre méltó régi keresztelő kútja.

A *szombathelyi* (Vas megye) *székesegyház*, mely csak a mult század végén épült fel, új építmény ugyan, hanem a soproni születésű Dorffmeister által remekül készített kúpjaival nevezetes emlékeink közé sorolható. A képek photographiáit Lipp Vilmos küldte bizottságunknak.

1863-ban Rómer Flóris, Hencz és Bergh műépítészek társaságában régészeti célból beutazott több dunántúli vármegyét, mely utazásának eredményét a templomokban talált falképek tekintetében közzé tette a «Monumenták» III. kötetében. A szóban lévő templomok rövid leírását l. a «Magyarország ó-kereszttyén-, román- és átmenet-stylú műemekei»-ben (Budapest, 1876-ig). Építészeti tekintetben, valamint kisebb mérveik, elrendezésük és szerkezetük eredetisége hiányában csakis harmad-, legfeljebb gyöngé másodrendűeknek mondhatók a következő templomok az *árpási* (Györmegye átmeneti korú), *dömölki* (Vas megye átmeneti k.), *martányi* (Vas megye csúcsíves), a *pöcseli* (Zalamegye átmeneti), a *tótlaki* (Vas megye román korú kerek alakú), a *türgyei* (Zalamegye átmeneti); a *turnicsai* (Zalamegye csúcsíves); a *veleméri* (Vas megye csúcsíves). Azóta a pöcselit a reformátusok lebontották és a dömölki pajtának használtatik, a *veleméri* tető nélküli romot pedig bizottságunk indítványára tetővel látták el. Hanem e templomok nevezetesei falfestményeikről, ugyanis Aquila radkersburgi festész, ki a XIV. század vége felé a *martányi*, *turnicsai* és *veleméri*nek építészé is volt, az elsőben egyebek közt az apostolok sorát, a másodikban Szt. László legendáját, a harmadikban a három bölcs tisztelgését ábrázolta. A *falfestményeket jó másodrendűeknek mondhatjuk, harmadrendűnek* mondható a *tótlaki* templomnak XV. századi, Krisztus szenvedéseinek cyclusát ábrázoló falképe. Itt a meszelés egészen csakis a kúpban van lehámozva, a hengerfalnak csak kevés

helyén; az utóbbin előforduló képek régibbek a kúp képeinél. *Harmadrendűek* a dömölki és pöcseli falképek, az utóbbiak közt a «divina lyurgia» igen ritka ábrázolása nevezetes.

Ide tartoznék a *czikádori templom* romja is (Tolnamegye) átmeneti *másodrendű*. A czikádori rom rajzát adta Myskovszky Victor az «Archæol. Közlem.» IX. köt. V. füzetében.

A *rába-szent-miklósi* T. (Györmegye) nevezetes központi elrendezése miatt: a középső körhöz három félkör csatlakozik. Ezen, nálunk ritka, elrendezése okából *másodrendűnek* tartható. Leirta Ráth Károly az «Arch. Közlemények» VIII. kötet I. füzetében. Az árpási (Györmegye) átmeneti korú templomkát leirta Rómer Flóris a győri tört. és régész. füzetek II. és III. kötetében.

Negyedrendűnek kell mondanunk a következő templomokat vagy kápolnák maradványait, melyeket Storno Ferencz rajzban bizottságunkkal közölt, u. m.: a *kisfaludit*, *csobánczit*, *szigligetit*, *szent-istvánt*, *ábrahámít*, *hamuházit* és a *bácsi pusztát*.

Ugyancsak Storno közölte velünk a *keszthelyi* templom rajzát (Zalamegye); *csúcsíves másodrendű*; jellemzők ennek kivételesen hosszú támai és nyugati homlokzatának csinos rózsája. A keszthelyi templomot 1386-ban építette Laczkffy Apor István.

A *tihamyi* újabb templom alatt még megmaradt az eredeti *alttemplom*, igen primitív pilléreivel. Ez lehet részlete I. András 1054-ben tett alapítványának s így nagy régisége miatt csaknem elsőrendűnek mondható.

A *felső-őrsi* templomot (Zalamegye) átmeneti másodrendűnek mondhatjuk.

*Veszprém*ben, a Storno által közlött *székesegyházban* fenmaradtak az eredeti csúcsíves épületnek nyomai, u. m.: a szentély, az alttemplom, a kerítő- és toronyfalak, valamint a déli hosszfal támai. Eredetileg a csúcsíves templom hazánk *jó másodrendű* templomai közé tartozott. Nevezetesebb ennél a veszprémi, szintén Storno által velünk közlött, átmeneti stílű Anna kápolna, mely fölött, — mint ezt a szomszéd házak falain látható gerinczmaradványok tanúsítják, — hajdan csúcsíves stílű felső kápolna állott, mindkettő püspöki kápolna volt. Az alsóban még elég ép falképen apostolok alakjai láthatók, ezek miatt a fenmaradt részlet *jó másodrendű*. Vannak Veszprémben még egy görög női-zárda alapzatának maradványai is.

Berhidán (Veszprémmegye) van egy faszék nélküli fődőzése miatt nevezetes csúcsíves templomka.

A *tüskevári* templomromot (Veszprémmegye csúcsíves) — *másodrendű* — leirta Ádám Iván az «Arch. Közlem.» XI. évfoly. VIII. kötetében. Ennek déli oldala még fennáll.

Van *Rátóthon* (Veszprémmegye) két átmenetkorú *zárdának maradványa*, ezeknek egyikét használják. A részletek elég csinosak, úgy, hogy másodrendűeknek tarthatni.

Zirczen (Veszprémmegye) a régi apáttemplomnak egyik tövét emlékül meghagyták. Ezen maradvány után ítélve az egyház nevezetes nagysága és igen csinos volta miatt *elsőrendű* lehetett.

A székesfehérvári királyi templom négyszer ismételt ásatási eredmények után ismeretes. Ez mindenesetre hajdan *elsőrendű* volt, ma csak földalatti alapzata van meg. Leirtam azokat, valamint a «Fehérvári ásatások eredménye» cím alatt 1864-ben megjelent könyvben, úgy a későbbi ásatások eredményét a «Monumenták» V. kötetében és több rendbeli cikkekben. Van Fehérvárott egy csúcsíves *másodrendű kápolna*. A *budai kaput* újabb időben lebontották és helyére színházat építettek, azonban meg van a régi kapu rajza.

Pilis-Szent-Kereszten (Pestmegye) a hajdani *cistercita zárdának* nyomai meg vannak. A bizottság itt ásatást rendelt el, mely azonban nem kezdett meg.

Úgyszintén a hajdani *dömösi zárdának* (Pestmegye) is vannak nyomai, melyek közül alkalmasint a káptalanház középoszlopának óriási kapitálja a nemzeti múzeumban látható.

A *zsámbéki* templom (Pestmegye) hajdan hazánk átmeneti stílusú épületeinek egyik gyöngye s így *elsőrendű* volt. Bizottságunk ismételve foglalatosskódott ezen jelentékeny — rom, legalább mint olyannak fentartásával, legújabban gr. Khuen, másodépítész beadta jelentését, mely szerint a legszükségesebb tatarozásra 2027 frt kívántatik.

A *budavári főtemplom* restaurációja folyton foly Schulek Frigyes igazgatása alatt. Ez hazánk *elsőrendű* emlékei sorába tartozik, azonban a tatarozás alkalmával napvilágra jött építészeti hanyagság bebizonyította, hogy külföldi építészeink valamint itt, úgy Székesfehérvárott, Kassán és másutt keveset gondoltak épületeik tartósságával, miért is a szentélyt és a déli hosszfalat csaknem egészen újra kellett építeni. A főtemplom mellett fennmaradt a szintén korán, a XIII. század derekán emelt *domonkosok templomának* zömök tornya, több gerincz kezdete a szomszéd házak falain és a bástyán leszálló szentélytámok. Az u. n. *katonai őrségi templomot* (Garnisonskirche), mely ugyanis csúcsíves volt, leginkább a támak lebontásával elferdítették. Más budavári templomok alapzatát és részletét találták a Szent György téren és egy országház utcai ház falán. A várszínház is régi templom átalakításából eredt. A római maradványok ó-budai kiásatása folyton foly. Napvilágra jöttek az amphitheatrum, fürdők, vízvezeték pillérei, a castrumnak részlete stb. Az ó-budai hegylánczon több régi épület alapzata takartatott fel, u. m. pár év előtt hihetőleg a *clarissák temploma* és 1884-ben a zárdának lényeges része a Victória téglagyár területén. Kerestetik pedig a fehéregyház alapzata. 1847-ben kiásattam a *paulinusok* templomát és zárdarészét a «szép juhászné» tözsomszédságában találtam két apsiszt: a régi félkörűt és a későbbi csúcsívest, melylyel a szentélyt meghosszabbították. Ó-Buda fölött a Duna partján van *templomrom*, falain festmények láthatók. Ó-Buda és Esztergom közt van hat római hídfe nyoma, u. m. Ó-Buda, Dunakeszi, Vác, Oroszi, Szob és Esztergom mellett. A még századunk előtt fennállott *esztergomi építészeti* emléket csakis Mathes «Veteris arcis strigoniensis — descriptio» cím alatt 1827-ben megjelent könyvéből ismerjük; mert ezek helyt csináltak a kanonokok kaszárnyaféle házainak; és csak a csinos renaissance stílusú *Bakács kápolna* vitetett át a mostani székesegyházba. Elenyészett alapostól Szt. Adal-

bert *székesegyháza*, melynek «porta speciosa»-ja oly erős volt, hogy azt puska-
porral kellett szétrepeszteni, és elenyészett más a várban fennállott templom és
csakis a vár falvastagságában fekvő régi *román kápolna* maradt meg, melynek
ábráját Mathes III. tábláján adja, és melyet újabb időben a primás tataroztatott
és kifestetett, ezt régisége és szilárd alkotása miatt a maga nemében *elsőrendű-
nek* tarthatjuk.

A *győri székesegyház* rövid leírását, Storno rajzaival együtt, közöltem
»Magyarország csúcsíves műemlékei« című, 1880-ban megjelent könyvemben.
Kiterjedése megfelel rendeltetésének, hanem a régi épület egyenesen át van ala-
kítva és eredeti csúcsíves boltozatának maradványát csakis a mai fölött, a pad-
láson láthatni. Van e székesegyházban több püspöknek régi sírköve is. Déli
oldalához van csatolva a *Hédervári-kápolna*, melyet Lippert építész stylszerűen
restaurált. A püspöki palotában van két emeletes *püspöki kápolna*, melynek felső
emeletét ugyanis Lippert stylszerűen restaurálta, míg az alsó emelet tatarozását
még várja. A felső kápolnát *jó másodrendűnek* mondhatjuk. A residentiából
földalatti folyosó a Dunaág partjához vezetett, jelenleg kijárása el van falazva.
E folyosóban csinos részletek láthatók; *másodrendű*.

A *pannonhalmi* benczés főapát *elsőrendű* átmeneti stylű templomát Storno
Ferencz által stylszerűen restauráltatta, kifestette és díszmunkában 1876-ban ki
is adta. A régi építményből fennmaradt a felső és az altemplom, egy az éjszaki
mellékhajóhoz csatolt hosszú kápolna és a templom déli oldalán fekvő kereszt-
folyosó része, valamint fennmaradt több főapátnak alakos sírköve is. A főapátok
sírhelye a déli mellékhajóban van. A templom nyugati része új. A hosszahajót
a két mellékestől valóságos tövek választják el.

Jákón áll az átmeneti stylű magyar templomok elseje (Vas megyében). Ezen
1256-ban elkészült egyház a külföld figyelmét is magára vonta, úgy, hogy német
nyelven több leírása jelent meg. Külseje igen csinos plastikai művel van díszítve,
különösen nyugati főkapuja, mely, ha nem régibb legalább egykorú a bécsi
Szent István templom óriás kapujával. (I. Müller Pál: »Das Riesenthor d. St.
Stephansdomes zu Wien.« Innsbruck 1883.) Steindl Imre b. t. e templomot
szabatosan felmérte és lerajzolta. Ha valamely emlékün, úgy ez megérdemli a
stylszerű restauratiót, mert veszedelmes állapotban van, kivált keleti díszes része
és belsejének déli tövei, mint újabbak egészen eltérnek az eredeti styltől. Jelen-
leg be van boltozva, hanem hajdan csak famenyezetre volt földve, mint ezt a
padláson látható festett fries tanúsítja. A templomhoz közel emelkedik egy régi
temető-kápolna vagy carnarium, mely ugyanis megérdemli a tűzetes restauratiót.

Közel a magyar-stájer határhoz fekszik *Muraszombat* (Vas megye), mely-
nek egy *másodrendű* késő csúcsíves parochialis temploma van.

Nagyobb az előbbinél a *máriafalvi* (Vas megye) ugyancsak késő csúcsíves
templom; rajzát Storno küldte be a bizottságnak; szentegyházán az 1882. év
olvasható. Részletei szabatosak, Steindl Imre restaurálja. *Jó másodrendű*. Nin-
csen tornya.

Az előbbinél kisebb, ugyancsak egy hajós, torony nélküli késő csúcsíves
és erősített templom, a *sámfalvi* (Vas megye). Másodrendű. Könyöki közölte.

Kis átmeneti korú temető kápolna van *Német-Újváron. Harmadrendű*. Ennek és az előbbinek rajza is Storno küldeménye.

A *szalonaki* (Vas megye) csúcsíves, *másodrendű* templom, egyhajós és torony nélküli. Rajzát közli Könyöki.

Horpácson (Sopron megye) egy átmeneti korú templomnak némely részlete, nevezetesen főkapuzata fenmaradt, mely csinos voltában hasonló az egyszerű jákihoz, csak hogy az utóbbinak díszes ormát, melyen az apostolok szobrai láthatók, nélkülözi. Mint rom csakis jó *másodrendű*.

Sopron városát középkori építményekben gazdagnak mondhatni. (L. «Magyarország csúcsíves stílus emlékei» című, 1880-ban megjelent könyvem.)

Első helyen áll *Szt. Mihály című parochialis temploma*, melyet Storno stílszerűen restaurált. Ez hazánk egyik leghosszabb egyháza, kereszthajója későbbi és feltűnőleg keskeny. Ezen épülettövek helyettes, egyszerű oszlopaival és egyéb részletével a francia iskolára vall és a mellékhajó félköríves friese építkezését még a XIII. századba helyezi. Vannak falképei is, melyek közül a délnyugati kapu fölötti, a keresztről levételt ábrázoló, a legsikerültebb. A torony csarnokfalán lévő képek nagyon is megkárosultak. Pár csinos angyszoborka tartja a koronapárkányzatot. E templomot hazánkban *elsőrendűnek* mondhatjuk.

Közel a templomban emelkedik egy régi átmeneti stílus *temető-kápolna*, melyet maga nemében *elsőrendűnek* mondhatunk. Igen nevezetes az ajtaja fölötti nyomott csinos mezőn látható *symbolicus dombormű*: két sárkány közti stílsált fa; belsejében régi falképek nyomai és karczolatok láthatók. Tetemesen megrongált állapota gyökeres tatarozást kíván, melyet Storno tervezett és költségét 6000 frtra tette. A restaurációt Sopron városa kötelességévé tehetni.

Nevezetes Sopronban a *benzések kis temploma* is, melyet ugyanis a francia iskolának tulajdoníthatni és csekélyebb kiterjedése miatt csakis, hanem igen jó, *másodrendűnek* mondhatni. Valamint Szent Mihály templomának, úgy a benzésekének is van igen eredeti alakú tornya, az utóbbi pedig a templom kiterjedése arányában igen magas. E templomhoz csatlakozik egy *elsőrendű* káptalanház, melyet — fájdalom — lomtárnak használnak. Tatarozást különösen megérdemelnek.

Van Sopronban még egy *harmadrendű* templomka: *Szt.-Jánosé, a Szentléleké alig harmadrendű*. Középkori a *városház tömör tornya* is, sőt meglehet, hogy részben még a római korból származik, mit a vakolat fölötté tömör és ismételve felrakott rétege elhatározni nem enged. A tüzetes vizsgálat óhajtható.

Közel Sopronhoz fekszik *Bánfalva*, abban áll egy régi templomka, melynek falain igen érdekes festmények mutatkoznak. Óhajtható, hogy ezeket a felülfekvő mészrétegtől egészen megszabadítsák.

A *kismartoni* (Sopron megye) késő csúcsíves templom jó *másodrendű*, három hajós, két tornyú, egyik tornya azonban még a templom magasságáig sem emelkedik. Egyik oldalán Krisztust az olajfakertben ábrázoló jó dombormű látható. A templomot, déli oldalán, még a hajdani erődített város falai kerítik körül, valamint közelében még egy régi kocsí-átjáró, a mostani plébánia-házban, fenmaradt. Különös, hogy a főutczában lévő Mária szobor megvolt alsó részére IX. Lajos francia király fejét rakták fel.

Elég díszes, hogy másodrendűnek mondhassuk, a Kismartonhoz közel fekvő Szent-György helységnek kis osztatlan hajós, csúcsíves templomkája, melynek rajzát, valamint a megelőzőkét is Storno bizottságunknak megküldte.

A Kis-Martonhoz közel fekvő *kis-höflányi* késő csúcsíves templom egy hajós, egy tornyú. *Másodrendű*. Storno küldeménye. Eredeti módú a csúcsíves, jó *II. rendű ruszti* templom is, de van abban Storno másolata után ítélve néhánycsinos XV. századbeli oltárszobor és ablakfestésnek maradványa. Szentélyében falképek nyomai látszanak.

Nagy-Martonnak van erődtített csúcsíves temploma, ez *másodrendű*, a bizottsággal rajzát Könyöki közölte. Van itt csinos emlékoszlop, minőhöz három hasonlót Sopron vidékén láthatni.

Marczon (Sopronmegye) van más erősített vagyis erős fallal körülvett templomka, arányai, szabatosága és részletei csinosága miatt is *másodrendűnek* mondhatjuk. Rajzát Könyöki közölte.

Kaboltnak (Sopronmegye) is van körfallal erősített *harmadrendű* templomkája. Közölte Könyöki.

Mosony megyének legkiválóbb temploma a *lébenyi*, elsőrendű, átmenetkori, építtetett 1207-ben s így e korai keletkezése után a hasonnemű hazai zárdatemplomok mintájaként tekintendő. Belsejét Essenwein, a germán muzeum igazgatójának rajzai után restaurálták. Essenwein a külsőnek tatarozására készített tervet, hanem ennek kiviteléhez eddig még nem fogtak. E templom külföldön is gerjesztett figyelmet. A francia iskolából való.

A Fertő partján fekvő *Gálos* helységben van egy *harmadrendű* régi parochialis templom, melynek keletkezését Storno még a román korba teszi, hanem az eredeti templom sok átalakításon ment keresztül. Storno megjegyzi, hogy több román stílusú templom van a vidéken. (Auf dem Hajdbodn.)

Mosonymegye következő emlékei törzsiveit és rajzait Modrovich János küldte meg bizottságunknak.

A *német-járfalvi* csúcsíves jó *másodrendű* templomét.

A *rajkai* ugyancsak csúcsíves jó *másodrendű* templomét.

Áz *oroszvári* átmenetkori jó *másodrendű* templomét.

Közös jellemzése e három templomnak a szentély fölött emelkedő torony, mely nyolczoldalú sisakjáig megtartja a zömök négyszög alakját, mit provincialismusnak nevezhetni.

Ugyancsak Modrovich küldte meg a Köpcsény melletti, az ország határán álló régi *toronyromnak* rajzát. Miután vannak, kik e tornyot római eredetűnek tartják, annak tüzetes megvizsgálása óhajtandó. Oroszvárról több római emlék rajzát is birjuk Modrovich szíveségéből.

A csallóközi emlékeket leírta Ipolyi az akad. «Archæol. Közlemények» 1859-ben megjelent I. kötetében, még pedig 120 számmal, melynek nagy többsége középkori, kevesebb román- és átmenet-, hanem inkább csúcsíves kori.

Tudományunk 1859-ben még alig vert gyökeret hazánkban és az akadémia akkori pénzbeli viszonyai nem engedték meg a drágább illusztrációk pompáját s így, bár Ipolyi munkája sok tekintetben érdemtelen, az emlékek biztosabb osztályozására még sem használható.

Folyamodom tehát Könyökinek a bizottsághoz beküldött rajzaihoz, melyek közül husz csallóközi emléket ad, u. m. az alistali, a békei, a bösi, a duna-szerdahelyi, a szt.-erzsébeti, az egyház-gellyei, a gombai, a guteri, az illésházi, a kürthi, a n.-magyari, a szt.-mihályi, a n.-pákai vagy pauchai, a prucki, a püspöki, a somorjai, a süli, a nagy-szarvai, a szeméti és a várkonyi templom vagy kápolna rajzát.

Ezen építmények legnagyobb része, csekély méretök és középszerű szerkezetük miatt csakis a *harmadik osztályba* helyezendő és többnyire késő csücsíves stýlűek. Nem kevés ismételt átalakításon mentek keresztül. Mind a mellett némi provincialismus észrevehető tornyaikon, melyek hasonlóak a fentebb idézett három mosonymegyei templomokéihez, hanem másrészt rendesen állanak a templom nyugati oldalán. A kivételek a következők :

az *egyház-gellyei* régibb tekintetű, hozzá épített szentélye csücsíves ugyan, hanem hosszahajója ablakai még félkörrel zárvák. Különös, a Harznak gerntodi templomára emlékeztető, homlokzattal bir, melynek két tornya a középhajó felémelt falával van összekötve, van félkörben zárt hat ablaka és félköríves friese. Mindezekért és ódon tekintete miatt jó *másodrangúnak* tarthatni.

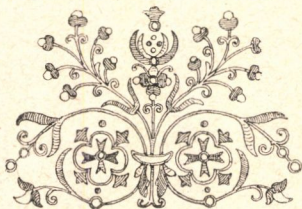
A *püspöki* templom nagyobb mérvű, valamint alapterve, úgy felrajza is egészen rendszeres késő csücsíves, hosszháza három hajós, oszlopos ; szentélye két osztályú, zárása a nyolczszög három oldalával történik, tornya a templom fölötti nyolczszögbe török, ajtajai és gyámkövei egyszerűek ugyan, hanem jó faragásúak s így ezen templomot is hazánkban a *jó másodrendűek* sorába állíthatjuk.

Hasonló az előbbihez a *csallóközi-somorjai* egyház is ; csak hogy hosszházában az előbbinek oszlopai helyett nyolczoldalú pillérek eszközlik a hajók elválasztását. Van egyszerű, hanem csinos kő-szószéke is. Tornya nem török nyolczszögben, hanem a rendes csallóközi mintát követi, midőn négy kődúcot helyez a nyolczszögű sisak aljára s így eszközli az átmenetet. E templomot jó *másodrendűnek* ismerjük.

A másodrendűek közé sorozható a *várkonyi* egyház, mely csekélyebb mérvű a püspöki és somorjainál — hajója osztatlan, hanem vannak csinos részletei. Hajója nyílásai nem az eredetiek, félkörben zárt nagy ablakai jobb világítás okából későbbben a falba törettek, míg a szentélyben megmaradtak keskeny csücsívesek.

Dr. HENSZLMANN IMRE

a műemlékek országos bizottságának
előadója.

AZ ORSZ. RÉGÉSZ. ÉS EMBERTANI TÁRSULAT ALAPSZABÁLYAI.

I. A társulat czime, székhelye, célja, működésének köre és pecsétje.

1. §. A társulat czime «Országos Régészeti és Embertani Társulat».
2. §. A társulat székhelye Budapest.
3. §. A társulat célja első sorban az őstörténelemnek és kapcsolatban az embertannak művelése, kifejtése, s a hazai közönség körében megkedveltetése. E főcélját rendszeres ásatások eszközlése, nyilvános gyűlések tartása, szakdolgozatok fölolvassása, azoknak kiadása, a hazai gyűjtők és szakkedvelők egyesítése, s a magyar birodalom különböző vidékeire e célból teendő kirándulások által igyekszik megvalósítani.
4. §. A társulat munkakörébe tartozik még a római, a középkori s a magyar régészet is, melyeknek művelését főcéljával párhuzamosan indítja meg. Ehhez képest a társulat egyelőre következő szakosztályokból fog állani:
 - a) őstörténelmi és embertani,
 - b) antik emlék és éremtani,
 - c) magyar emlék-, érem-, czimer-, pecsét- és fegyvertani,
 - d) egyházi régészeti osztályokból.
5. §. A társulat pecsétje köriratban «Országos Régészeti és Embertani Társulat», a pecsét belsejében az alapítási év 1878.

II. A társulat szervezete.

6. §. A társulat tagjai: a) alapító, b) évdijas, és c) külföldi tiszteletbeli tagok.
 - a) Alapító tag, ki az «Országos Régészeti és Embertani Társulat» céljainak megvalósítására legalább 100 (száz) o. é. forintot készpénzben vagy teljes biztosítékot nyújtó 5%-os megfelelő értékű papírban adományoz.
 - b) Évdijas taggá választathatik egy tag ajánlatára, minden, a régészet és embertan iránt érdeklődő, ki kötelezi magát, hogy három éven át a társulat pénztárába 5 o. é. forintot fizet.
 - c) Külföldi tiszteletbeli tagul választathatik a régészet és embertan iránt kitűnőleg érdemesült s annak általános színvonalát művei által erőremozdított külföldi tudós, kiknek megerősítésére a kir. kormány jóváhagyása szükséges.
7. §. A társulat tisztségviselő kara áll:
 - a) az elnökből és másodelnökből,
 - b) a titkárból,
 - c) a pénztárnokból és
 - d) az ügyészből.
8. §. Társulati elnökké a régészet vagy embertan körül érdemeket szerzett férfi választatik. Tisztségében áll: a társulatot képviselni, az üléseken elnökölni, rendkívüli üléseket egybehívni, a másodelnökkel s a titkár tudomásával a választmány utólagos jóváhagyása mellett, sürgős esetekben intézkedni. Pénzt indokolt esetekben 50 forintig választmányi határozat nélkül is utalványozhat.
9. §. A másodelnök szükség esetében az elnököt helyettesíti, s a pénztárt ellenőrzi.
10. §. A társulat országos hírű férfiakat tiszteletbeli elnökökül megválaszthat.
11. §. A társulati titkár a társulat folyó ügyeit vezeti, a beérkezett küldeményekről jelentést tesz, a jegyzőkönyvet szerkeszti, s az esetleges könyvkiadásokra felügyel, gátoltatása esetében egyik osztályjegyző által helyettesítettik.
12. §. A pénztárnok a társulat anyagi ügyeit kezeli, annak vagyonára felügyel, s havonként jelentést tesz, évenként pedig mérleget készít, s az elnök és a titkár által aláírt utalványokat kifizeti. A pénztárt a 9. §. értelmében a másodelnök ellenőrzi. A mérleget s az évi számadás megvizsgálását a választmány kiküldött tagjai által eszközölteti.
13. §. A titkár s a pénztárnok a társulat vagyoni állapotához mért s választmányilag megállapított tiszteletdíjban részesülnek.
14. §. Az ügyész a társulat jogi képviselője.
15. §. A társulat minden tisztségviselője a választmányi üléseken szavazattal bír; egyenlő szavazatok esetében az elnöki szavazat dönt. (Folytatás következik.)

HIVATALOS KÖZLEMÉNYEK.

JEGYZÖKÖNYV

AZ ORSZ. RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI IÁRSULAT 1885. ÉVI FEBRUÁR 24-ÉN TARTOTT
NYILVÁNOS ÜLÉSÉRŐL.

Pulszky Ferencz elnöksége alatt jelen volt a titkár, tiz választmányi tag és száznál
több más hallgató.

1. Gr. Hunyady László értekezést olvasott a bosnyák nemesi családokról,
2. melyre Thallóczy Lajos és elnök néhány kibővítő észrevételt tettek ; ezután
3. Dr. Boncz Ödön a magyar costume eredetét tárgyzó tanulmányt adott
elő és előadását számos rajz bemutatásával kísérte. Az előadás folyóiratunkban
közzé fog tétetni.

4. Pulszky K. néhány megjegyzést tett az előadásra és néhány adattal pótolta

5. A választmánynak titkár jelenti, hogy az «Arch. Ért.» 1884. évi folyam,
valamint az Új folyam I. füzet 417 társulati tagoknak szétküldetett, az előbbi
kötet a hátrálékosoknak utánvétellel, az utánvételes példányokból egészben 110
példány visszajött, részben mert az illetők nem fogadták el, részben mert nem
voltak megtalálhatók vagy meghaltak.

6. Új tagnak titkár Dr. Czobor Béla úr ajánlatára, bejelenti főt. Berzár
Lajos szt.-benedekrendü áldozárt, a szt.-benedekrendü szerzet muzeumi örét ;
megválasztatik.

7. A választmány titkár indítványára elhatározza, hogy az orsz. kiállítás
régészeti osztályával kapcsolatosan a jelen évi augusztus havában közgyűlést
tart, melyre az összes magyarországi régészeket meghívja s erről az országos
kiállítás igazgatósága értesítendő. Egyúttal a közgyűlési előmunkálatokkal meg-
bizatik egy végrehajtó bizottság, melynek tagja a társ. elnök és titkár, valamint
Dr. Czobor Béla, Dr. Réthy László és Dr. Kammerer Ernő.

8. Dr. Téglás Gábor Déváról a római bányászatról addig tett kutatásairól
tanulmányt küld be és kutatásai folytatására a társulattól támogatást kér.
A választmány a beküldött szakdolgozatot véleményadásra kiadja Torma Károly
választmányi tagnak.

Titkár a társulat kiállítási közgyűlése alkalmából előlegesen fölmerülő költségekre, különösen pedig a közgyűlési tárgyalás közzétételére az «Archaeologiai Értesítő»-ben esetleg négyszáz forintig menő költség megszavazását kéri; megszavaztatik.

10. Ezután még fölolvastatván a pénztárnok havi jelentése, (melyet a társulat hirdetményei közt találnak olvasóink) elnök a választmányi ülést bezárja.

Bndapest, 1885. évi febr. 25-én.

HAMPEL JÓZSEF,
titkár.

JEGYZŐKÖNYV

AZ ORSZ. RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT 1885. ÉVI MÁRCZIUS 31-IÉN TARTOTT NYILVÁNOS ÜLÉSÉRŐL.

Elnök Pulszky Ferencz. Titkár Hampel József, a választmányi tagokból jelen voltak: Havas Sándor, Dr. Henszlmann Imre, Hunfalvy Pál, Dr. Lenhossék József, gr. Hunyady László, Majláth Béla, Dr. Torma Károly, Czanyuga József, Dr. Réthy László és Zsigmondy Gusztáv urak és ötvennél több más hallgató.

1. Első előadó Havas Sándor hosszabb polemikus előadásban az ó-budai «fehéregyház» kérdésében elfoglalt álláspontját Tholt Titus és Némethy Lajos ellen védi. Szerinte a mai remetehegyi Kiss-Czell táján volt fehéregyház. Újabban meggyőződött ezen nézet helyességéről, midőn az idei télen a római vízvezetés folytatását a város felé keresvén, azt megtalálta és hite szerint megtalálta az «utolsó pillért» is, mely Nagy Lajos határjáró oklevelében s ennek alapján «fehéregyháza» kérdésében fontos fordulópont.

Fejtegetéseinek eredményeit egy ó-budai helyrajzi mappán és az utóbbi ásatásairól fölvett képen szemléltethetővé tette.

2. Torma Károly néhány megjegyzéssel kísérte Havas előadását.

3. Herman Ottó mint vendég, a magyar halászatban található ősmaradványokról hosszabb tanulmányt írt, melyből ezúttal csak néhány érdekesebb részletet bocsájtott közre. Előadását az ülés alatt közszemlére állított gazdag halászati gyűjteményéből és a nemzeti muzeum régiségtárából vett érdekes példákkal és szemléleti magyarázatokkal élénkítette. A nagyérdekű előadást a jelenlévők éljenzéssel fogadták; egész terjedelemben meg fog jelenni.

4. A választmány erre társulati tagoknak megválasztotta a következő urakat: Dudás Gyula Zentán, ajánlja titkár; Keviczky Lajos közjegyző Nagy-Tapolcsánban, aj. titkár; Seffer Ákos köz- és váltó-ügyvéd Sopronyban, aj. Paúr Iván kir. tanácsos; Nagy Iván, ajánlja Dr. Tergina Gyula.

5. A régészek országos közgyűlését illetőleg az orsz. kiállítás elnöke értesíti a társulatot, hogy a közgyűlés megtartására a zene-pavillon nagy termét átengedi, egyúttal kéri a közgyűlés időpontjának pontos megállapítását.

A választmány a közgyűlés megtartását f. évi augusztus 10—13-ik napjaira

határozta; a közgyűlési program megállapítása az utolsó ülésben kiküldött végrehajtó bizottság feladata.

6. Téglás Gábornak «A római bányászatról Erdélyben» című dolgozatáról Torma Károly vál. tag kedvező véleményt adván, Téglás Gábornak kutatásai folytatására a választmány száz frtnyi összeget szavazott meg. Együttal Torma Károlynak a véleményadásért köszönetet mondott.

7. Titkár jelentést adván a hátrálékok behajtása körül eddig teljesített lépéseiről, fölhatalmazást kér arra, hogy azon hátrálékos tagok neveit, kik harmadszori felszólítás után sem fizetik le 1884-ik és korábbi évek hátrálékait, közzétehesse. A fölhatalmazás megadatik és kimondatik, hogy ha ez az út sem vezet célhoz, a társulati ügyész bizandó meg a tartozások behajtásával.

8. A társulati pénztárnok jelentése február és márcziusról örvendetes tudomásul vétetik.

Mire elnök az ülést bezárja. Utolsó ülés a szünidők előtt ápr. 28-án, az ülésen értekezni fog Fröhlich Róbert a régi Pannonia hely- és néprajzi viszonyairól.

Budapest, 1885 április 1-én.

HAMPEL JÓZSEF
társ. titkár.

HONI MŰEMLÉKEINK HIVATALOS OSZTÁLYOZÁSA.

II. KÖZLEMÉNY.

A «Magyarország csúcsíves stílusú műemlékei» című könyvben leírtam Pozsony városának emlékeit (77—192. lap). Számos illusztrációt készített Könyöki József.

Első helyen áll nagy *káptalani temploma*, melyet Pozsonyban *domnak* neveznek. Roppant erőd-toronnyal ellátott nyugati homlokzata, valamint az éjszakai mellékhajó ide csatlakozó hosszfala és annak nagy kapuzata még a XIII. század műve, míg a szentélyt a XV-ikben újra építették. Az egyház csarnok-templom és hazánk leghosszabb templomainak egyike. Vannak bensejében és közfalaiban számos sírkövek, némelyikét, p. Schonbergét, igen jó, másokat sikerült későbbi plastikai műnek mondhatni. Ezen *elsőrendű* templomot legújabb időben restauráltak, azonban nem oly kegyelettel, minőt az épület megérdemel. Ugyanis a déli kapuzaton változtattak és Donner Raphael remek oltára helyett, melyet a templomból kiutasítottak, igen kicsinyes, sovány főoltárt állítottak fel. Volt e templomnak díszes, magas szentségháza, melynek azonban még csak kovácsolt vasból készített csinos ajtaja maradt fenn. Általában itt több díszes kovácsolt vasrácszat fordul elő. A szentély zárkövein látható czimerpajzsok az alapítókéi, melyek közt Mátyás király czimere kitűnik.

E templomhoz több kápolna csatlakozik, melyek közül a XV-ik század második felében a déli oldalhoz épített *Anna kápolna*, mint *jó másodrendű* figyelmet érdemel. Itt Knauz Nándor nézete szerint négy primás van eltemetve.

A díszes kapu, mely a templomból e kápolnába vezet és melynek mezején a szt.-háromság elég jó domborműben van ábrázolva, eredetileg, mielőtt a kápolna létezett, még a XIV. században készített nagy templom kapuja volt.

Elsőrendűnek nem mondhatjuk ugyan a pozsonyi ferenczesek zárda-templomát, mert ennek hosszházát egészen átalakították, de mindenesetre csinos a faltöveivel francia iskolára mutató *elsőrendű* szentélye és a délkeleti sarkán fenmaradt *régi tornya*. A templom 1297-ben szenteltetett fel, hanem tornya a XIV. század műve. Három emelettel emelkedik a templom fölébe, melynek két felseje maga is hatoldalú lévén, a hatoldalú sisakot hordja. Az arányok karcsúságukban elegánsak és tetszősek. E torony, mint hazánk egyik legdíszesebbje, gyökeres restaurációt érdemel.

A ferencziek templomának északi oldalához csatlakozik hazánk egyik legdíszesebb, leggazdagabb *elsőrendű kápolnája*, mely Szt. János evangelistának van szentelve. Ez kettős, az alsó egyszerű zord alkotásu, annál pompásabb a felső, mely a XV. század minden remeklést mutatja. Van három osztálya, melyhez a szentélyzárás a nyolczszögnek öt oldalával csatlakozik. *U' + D'* emelkedése, mihez még az alsó cryptának részét kell adni; annál karcsúbbnak mutatkozik, minél keskenyebb ehhez aránylag a csak osztatlan hajó szélessége.

Hajdan a *clarissák*, ma a pozsonyi Akadémia *temploma* késő csúcsíves stylű; hosszháza osztatlan és különös átmenet nélkül összefoly a szentélylyel; *másodrendűnek* mondhatjuk; hanem különös figyelmet érdemel e kápolnaszerű egyház délnyugati sarkán emelkedő ötszögű torony, melynek nem csekély része, alsó aláfalazást nélkülözve, mintegy a levegőben lebeg. Emeletei újabb sisakjáig csinosak, de főképen figyelemre méltók a három királyok tisztelgését elkülönített alakokban ábrázoló szoborkái, melyek hazánk e nembeli legislegjobbjai közé számítandók. Ezeket és a torony merész szerkezetét tekintve, *tornyukat elsőrendűnek* mondhatjuk.

Szt.-Mihály utczában van Szt.-Katalin, két osztályból és szentélyzárásból álló kis kápolnája, melyet csekély mérvei miatt csakis harmadrendűnek mondhatunk; az épületke szabatosan kidolgozott részletekkel bír.

A pozsonyi várban egyes, a falakban megmaradt régi csúcsíves részleteken kívül, épen maradt meg nagy figyelemre méltó kapuja. Megmaradt továbbá a pozsonyi városháznak főhomlokzata régi pitvarával és toronyaljával, valamint nevezetesen azon termek részletei is, melyek jelenleg a muzeum helyiségeit képezik. Érdekes végre a városház előtt álló egyszerű renaissance stylű emlékszerű kút jól sikerült szobrászati műveivel.

Szt.-György városának késő csúcsíves parochiális temploma, szabálytalanul hozzáépített kápolnáival csakis *másodrendűnek* mondható s így is e helyet inkább a szt.-györgyi bazini grófok síremlékeinek köszöni, melyek között *remeknek* mondhatni az 1467-ben vörös márványban faragott szt.-györgyi és bazini gróf sírkövét. Csinos Serédi Gáspárnak sírköve és Mordax és nejének sírtáblája is.

Az előbbinél sokkal szabályosabb az ugyancsak késő csúcsíves, hármashajós, hosszú szentélyű, egy tornyu *parochiális templom Bazinban*, melyet a jó *másodrendűek* közé sorozhatunk. A templomot az Illésházak, Pálffyák és bazini

grófok temetkezési helyének tekinthetni; kiknek testét azonban 1772-ben az akkori plébános önkoporsóikból kihányatta és az önkoporsókat eladta.

Modornak *parochiális templomát* csakis *harmadrendűnek* tekinthetjük. Egész hossza tesz ugyan 6 M'-t hanem durva pillérei oly közel állanak hosszfalához, hogy alig lehet szó mellékhajóról; másrészt e pillérek nem felelnek meg mindenütt a támaoknak.

Hazánk — eltekintve későbbi pótlásaitól — egyik legszabályosabb alkotásu temploma a *nagy-szombati káptalani egyház*, melyet Nagy Lajos építtetett. Két tornyu, három hajós, hosszú szentélyü, mely öt oldallal van zárva. Nyolczszögű egyszerű pillérei hosszahajójának zord tekintetet adnak; mért gerinczhordói csakis a magasban gyámköveken emelkednek. A hosszház ablakait később négyszög, modern alakban kitörték, eredetiek csak a szentélyben maradtak meg. Itt van több primás és Pálffynek, a győri hősnek, sírtáblája, valamennyi egymáshoz hasonló, a barokot megközelítő renaissance styllü. A templomot egyszerű szabályossága miatt hazánkban *elsőrendűnek* mondhatjuk.

A nagyszombati késő csücsíves styllü, *clarissák templomkáját*, mely jelenleg a katona-rokkantoknak isteni tiszteletre szolgál, csinos részlettel bírván, a *jó másodrendűek* közé sorozhatni.

Ugyanoda sorozható, jelenleg a nagy-szombati ispotályhoz csatolt *Szt.-Ilona templomkája*, melynek nyugati kapuja fölött három csinos fülkéje van, egyikében a szentnek aránylag jó szoborkája fenmaradt.

Nagy-Szombat egyik háza udvarán régi, egyszerű, hanem zömök, keresztbolttal ellátott két kamrát mutatnak, melyek egyikében — a hagyomány szerint — Nagy Lajos király meghalt. A nagyszombati emlékek rajzait Könyöki készítette; a szt.-györgyi, bazini és modoriakét Steindl és Könyöki.

Alsó-Dióson (Pozsony megye) fenmaradt egy *másodrendű* késő csücsíves templom, úgyszintén a *másodrendű csesztei* (Pozsony m.) templom, továbbá a *detrekői vár* melletti késő csücsíves templom (Pozsony m.), melyet csekély mérve miatt *harmadrendűnek* tarthatunk. A templomnak csak romja jutott ránk.

Ép állapotban jutott ránk az *istvánfalvi* templom (Pozsony m.), szabályos elrendezése miatt e késő csücsíves styllü egyházat a *másodrendűek* sorába tehetjük.

Szt.-Katalin (Pozsony megye) hajdani temploma ma csak romot mutat, *harmadrendű*.

A megelőzőtt öt templom törzsívét Werdenstetter rajzaival együtt Jedlicska Pál közlötte a bizottsággal.

Ezeknél nagyobb figyelmet érdemel a *deákmonostori* (Pozsony m.) építmény, melyet Ipolyi 1860: «A deákmonostori XIII. századi román bazilika» czim alatt tüzetesen leírt. Az épület kétemeletes; alsó emelete isteni tiszteletnek, felsőjének két oldalhajója alkalmasint azon szerzeteseknek szolgált lakásul, kik e helyen mezőgazdaságot űztek. Ily «grangjának» nevezett épület hazánkban föltötte ritka s ezért ezt, valamint régisége és szabatos alkotása miatt is *jó másodrendűnek* mondhatjuk. Vannak itt falfestmények nyomai is. A pannonthalmi főapát a templomkát legújabban restaurálta, illetőleg kibővítette.

A *jakabfalvai* (Pozsony m.) kis csücsíves templomnak nincsen tornya,

hosszhajója osztatlan, áll 3 osztályból, a szentély egyből, a csillagboltot a hajóban a belső támak hordják. *Másodrendű.*

A nyitrai *székesegyház* valamint történelmi, úgy műtörténeti, hanem alig műértéki tekintetben *elsőrendűnek* mondható. Ugyanis roppant félkörű apsisa durva oltárkövével és félkörű papi székével, mint e templomnak legrégebb része, talán már a magyarok bejövetele előtti. Ehez csatlakozik nyugat felé XIV-ik századi fülkés hajó vagy kápolna, ehhez ismét kupalaku hajó és előcsarnok. Mindezek éjszaki oldalán fekszik a jelenleg annak használt késő csúcsíves stílusú székesegyház. Alaprajzát adta Steindl Imre.

Közel Nyitrához fekszik *Darázs* helység, melynek *másodrendű* templomkaja még a román korból származik, ez nálunk ritkán előforduló nyugati keresztkarzattal van ellátva. Adja Steindl Imre.

Szabolcsa városának (Nyitra megye) parochiális temploma szabályos jó *másodrendű* csúcsíves egyház, háromhajós, egy tornyu, mellette fekszik két temetői kápolna, egyike *kör*-alaku, másika *nyolczoldalú*. Közli Storno Ferencz.

A *bajmóczi* templom (Nyitra m.) csúcsíves. Van tömör tornya, 4 osztályu egyetlen hajója, szentélye, különös módon, elypsisen szerkesztett nyolczszög négy oldalával záródik. Templomunk ferenczrendi, *másodrendű*. Rajzát adta Steindl Imre.

A *dívéki* (Nyitra m.) plébánia-templom — úgy tetszik — eredetileg román stílusú volt, hanem későbbben többszöri átalakításon ment keresztül. *Másodrendű*. Felmérte és rajzát közli. Drahotuszký Ferencz.

A *koósi* templomnak néhány csúcsíves részletét közli Drahotuszký.

A *szádoki* vagy *cízeki* templom (Nyitra m.) átmenetkoru, *harmadrendű*. Rajzát közli Drahotuszký Ferencz.

A *lancsári* (Nyitra megye) dombon fekvő erőd-templomot közlőtte Werdenstetter rajzával Jedlicska Pál. Csúcsíves, kereszthajóval ellátott *másodrendű* templom.

A *galgóczi* (Nyitra m.) késő csúcsíves, hanem jó *másodrendű* parochiális templomnak rajzát közlőtte Steindl és Könyöki Károly. Egy hajós, igen erős négyszögű tornyos, részletei csinosan vannak faragva.

A *pöstényi* fürdőben (Nyitra m.) van egy késő csúcsíves kápolna, hossz-hajója elveszett és megmaradt szentélyét, melyben csinos gyámkövek láthatók, szénaraktárnak használják. Leírta rajzok nélkül Könyöki József.

Privigyén (Nyitra megye) Könyöki két templomot említ az Arch. Közl. VIII. köt. közlött utazásában.

A *badni* (Trencsén megye) késő csúcsíves, *harmadrendű* templom-távlati képét és néhány részletét közlőtte Drahotuszký. Tornyának felső része faszerkezetű.

Halusiczon (Trencsén m.) van egy tető nélküli templomrom, félkörű apissal, *harmadrendű*. Közli Könyöki.

Alsó-beszterczei (Trencsén m.) templom rajzát közli Drahotuszký.

A *pominóczi* (Trencsén m.) hasonló a nyitramegyei darázsihoz, van félkörű apsisa és keresztkarzata. *Másodrendű*, közli Könyöki és Drahotuszký.

Dr. HENSZLMANN IMRE.

AZ ORSZ. RÉGÉSZ. ÉS EMBERTANI TÁRSULAT ALAPSZABÁLYAI.

(Folytatás.)

III. A szakosztályok szervezete.

16. §. A társulat minden tagja szabad választása szerint a 4. §-ban körülírt osztályokba soroztatik.

17. §. A mint 12 tag bizonyos szakosztályba jelentkezik, a szakosztály megalakul, elnököt s jegyzőt három évre választ.

18. §. Az osztályelnök s a jegyző a választmány tagjai.

19. §. Az osztályjegyzők a saját szakukba vágó közleményekről és küldött tárgyakról jelentést tesznek s a társulat vidéki kirándulásainál természetes kiküldöttekként szerepelnek.

IV. Társulati választmány.

20. §. A választmány a tisztikaron, az osztályelnökökön s jegyzőkön kívül 40 tagból áll. Julius és augusztus hónapokat kivéve, rendes havi ülést tart.

21. §. A választmány az elnökök vezetése alatt a társulat mindennemű anyagi és szellemi ügyeit igazgatja.

22. §. A választmány két rendbeli tagokból alakíttatik. Felerészben a közgyűlés által állandólag, felerészben három évi tartamra választatik. Mindkét rendű választmányi tagok egyenlő jogokkal és kötelezettségekkel bírnak.

23. §. A választmányi tagok a havi üléseken felolvasásokat tarthatnak, jelentéseket tehetnek, a társulat mindenemű ügyeiben indítványozó és szavazati joggal bírnak; az ülésekben résztvesznek, s egyes megbízatásokat teljesítenek.

V. Társulati ügyrend.

24. §. A társulat körében minden választás titkos szavazással történik.

25. §. Elnököt, másodelnököt általános szótöbbséggel három évre a közgyűlés választ.

26. §. A választmány mindkét rendbeli s a 22. §-ban meghatározott tagjait a közgyűlés választja. A minden harmadik évre kilépő választmányi tagokra új szavazat történik, a kik újra megválaszthatók.

27. §. A társulat minden tisztségviselőjét a választmány három évre választja az összes tagok sorából. A választó ülés egy hóval előbb hirlapilag közzéteendő.

28. §. A társulat minden hóban, a juliusi és augusztusi szünidőt kivéve, székhelyén rendes választmányi ülést tart. Ez ülések nyilvánosak, szavazati joggal azonban csak a választmányi tagok bírnak.

E szakülések mellett a társulat népszerű felolvasásokat rendez. Rendes választmányi ülés tartására az elnökön kívül legalább 4, tisztségviselő-választó gyűlésre legalább 15 tag jelenléte szükséges.

29. §. A havi ülések tárgyát felolvasások, folyó ügyek előterjesztése, egyes leletek vagy régiségek és jelentések bemutatása, ismertetése, a pénztári számadás stb. képezik. A népszerű felolvasásoknál egyes fontosabb s a nagy közöniséget is érdeklő leletek és régiségek mutattatnak be.

30. §. Az üléseken kívül a társulat évenként közgyűlést tart, melyen a tagok egyaránt szavazatra képesek. Közgyűlés megtartására legalább 20 tag jelenléte szükséges, ennyi számú tagnak meg nem jelenése esetén új közgyűlés hirdetendő, mely tekintet nélkül a megjelentek számára határoz.

31. §. A társulat évenként ásatással s régészeti kutatásokkal egybekapcsolt kirándulásokat rendez.

32. §. A közgyűlés tárgyát képezi a társulati elnökség megválasztása, az alapszabályok megváltoztatására célzó indítványok tárgyalása, mi a közgyűlés kihirdetésekor külön tudtul adandó, kimutatás a pénztár évi állapotáról, tudományos értekezések felolvasása stb. A közgyűlés programját az elnök s a titkár állapítják meg.

VI. A társulat kiadványai.

33. §. A társulat hivatalos közlönye egyelőre az «Archaeologiai Értesítő», később pedig pénzerejéhez mérve folyóiratot s eredeti munkákat is kiad.

VII. A társulat vagyona s jövedelme.

34. §. A társulat vagyonát képezik az alapítványok, a tagdíjak, egyesek ajándékai és hagyományok. Az alapítványtőkéket elkölteni nem szabad.

35. §. A társulat az ásatások által birtokába került vagy a neki ajándékozott tárgyakat a magyar nemzeti muzeum régiségtárában tétemenyezi le, a többes példányokból azonban a vidéki muzeumokat is részesítendi.

VIII. A társulat feloszlása.

36. §. A társulat feloszlik, ha az e célra egy hóval előbb kihirdetett közgyűlésnek $\frac{2}{3}$ -da a feloszlást elhatározza.

37. §. A társulat összes vagyona feloszlása esetében a magyar nemzeti muzeumra száll.

38. §. Az esetben, ha az egylet az alapszabályokban meghatározott cél és eljárást illetőleg hatáskörét meg nem tartja, — a kir. kormány által, a mennyiben további működésének folytatása által az állam, vagy az egyleti tagok vagyoni érdeke veszélyeztetnék, haladéktalanul fölfüggesztetik s a fölfüggesztés után elrendelendő szabályos vizsgálat eredményéhez képest végre fel is oszlattatik, vagy esetleg az alapszabályok legpontosabb megtartására különbeni feloszlás terhe alatt köteleztetik.

46852 szám.

Látta a magyar királyi belügyminister.

Budapesten, 1878. évi november hó 15-én

P. H.

a minister helyet

B. Kemény

államtitkár.

Templom Aracson II, VII.

- Árpáson XVII, XVIII.
- Baánon XXX.
- Bakabányán XXXVIII.
- Bajmócson XXX.
- Bártfán VI.
- Bázinban, (parochialis) XXVIII.
- Bélabányán XXXVIII.
- Bérben XXXIX.
- Berhidán VIII.
- Beszterczébányán (székesegyh.) XXXVII.
- beszterczébányai (tót) XXXVII.
- biharczfalvi (ref.) I.
- börsönyi XXXVIII.
- Budán (Nagyboldogasszony) 2, 4, 70.
- — clarissák 326, XIX.
- — domonkosoké XIX.
- — Ev. Szent-János 65, 69, 70.
- — ferenczrendi 4, 208.
- — főtemplom VI, XIX.
- — kameralitáké 67.
- — magyaroké 3.
- — németeké 2.
- — parochiális 65, II.
- — paulinusoké XIX.
- — prépostsági 68.
- — Szt-György 290, 293, 295.
- — Szűz-Mária 2, 3, 4, 5, 7, 8, 290.
- — Szt-Péter 6.
- — Szt-Zsigmond 69, 292.
- — vallásfelekezeti 117.
- — várórségi 3, 7, 65, 70, XIX.
- csallóközi XXIII.
- csallóköz-somorjai XXIII.
- csikdelnei 212.
- Darázson XXX.
- Deákmonostoron XXIX.
- Dengelegen XXXIX.
- dijonai XVI.
- Divéken XXX.
- Dobrovinán XXXVIII.
- Dömölkön XVII.
- Egerben (székesegyház) XXXIX.
- Egyházugyelyén XXIII.
- Esztergomban (Szt-Adalbert) XIX.
- feldebrői XL.
- felső-eörsi XVIII.
- felső-regmeczi IV.
- fülei (ref.) I.
- galgóczi XXX.
- Gáloson XXII.
- gerntodi XXIII.
- gyöngyösi (ferenczieké) XXXIX.
- gyöngyöspatai LX.

Templom győri XX.

- hajniki XXXVIII.
- Hekate 139.
- horpácsi XXI.
- Hunyadmegyében, Malagbel. 59.
- — Mithras V.
- Istvánfalván XXIX.
- Jakabfalván XXIX.
- Jákón XX.
- kaboldi V.
- karancssági XXXIX.
- kassai (székesegyház) III, VI, IX.
- keszthelyi XVIII.
- kis-bényei XXXIX.
- kis-höflányi XXII.
- kis-keszii XXXIX.
- kismartoni XXI.
- koósi XXX.
- kőporubai XXXVI.
- korponai XXXVIII.
- körmöczi VII.
- — vári VII.
- körmöczbányai (ispotályi) XXXVII.
- — (parochialis) XXXVII.
- Lancsáron (erődtemplom) XXX.
- lébenyi XXII.
- libetbányai XXXVIII.
- liptó-szt-miklósi II.
- lucskai XXXVIII.
- maksai 212.
- máriafalvi XX.
- máriafuldi VI.
- martiányi XVII.
- menasági 212.
- merczi V.
- miskolczi (ref.) LX.
- mocsai 334.
- modori XXIX.
- monyorókeréki V.
- muraszombati XX.
- nagyajtai 212.
- nagymártoni V, XXII.
- nagyszebeni 243, 248, III.
- nagyszombati clarissáké XXIX.
- — káptalani XXIX.
- nagyváradai XIV.
- németjászfalvi XXII.
- nyitrai (székesegyház) XXX.
- Ó-Budán «Fehér templom» VI.
- — keresztény egyház 99.
- — minoritáké 208.
- ócsai VIII.
- oroszvári XXII.
- óvári V.

Templom, pannonhalmi (bevezés) xx.

- pásztói Lx.
- pécsi Basilika vii, xvi.
- porubai xxxvi.
- pominóczi vii, xxx.
- pozsonyi (akadémiai) xv.
- — clarissáké xxviii.
- — ferenczieké xxviii.
- — káptalani, dom xxvii.
- — Szt-Katali xxix.
- pöcseli xvii.
- prázsmári 212.
- privigyei xxx.
- rába-szent-miklósi xviii.
- rajkai xxii.
- rudnóbányai xl.
- ruszti xxii.
- sámfalvi v, xx.
- sárospataki (plebánia) v.
- selmeczbányai (óvári) xxxvi.
- — (paroch.) xxxvi.
- soproni (benczés) xxi.
- — Szt-János xxi.
- — Szt-Lélek xxi.
- — Szt-Mihály xxi.
- szádoki xxx.
- szakadati viii.
- szakolczai (paroch.) xxx.
- szalónaki v, xxi.
- szászovai xxxviii.
- székesfehérvári xix.
- szent-benedeki. xxxviii.
- szent-györgyi xxviii.
- szomolyai Lx.
- sztránszki xxxvi.
- szucsáni xxxvi.
- tályai 380.
- terebesi V.
- tihanyi xviii.
- tótlaki xvii.
- turniczai xvii.
- turócz-szt-mártoni XXXVI.
- turgyei xvii.
- újbányai xxxviii.
- várkonyi xxiii.
- veleméri xviii.
- Velenczében (Szt-Márk) XVI.
- veszprémi (székesegyh.) xviii.
- zákói xxxvi.
- zelézi vii.
- zeliczi ii.
- zirczi apátságai xviii.
- zólyomi xxxvii.
- zsámbéki vii, xix.

Templomka, bánfalvi xxi.

- berhidai xviii.
- elefántcsontból 89.
- kaboldi xxii.
- mánfai xvii.
- marczi xxii.
- nagyszombati (Szent-Ilona) xxix.
- radványi xxii.
- szt-györgyi xxii.
- teplicskai xxxvi.
- várnai xxxvi.
- zsolnai xxxvi.

Templommaradvány, ábrahami xviii.

- bácsi pusztán xviii.
- csobánczi xviii.
- hamuházi xviii.
- kisleföldy xviii.
- szigligeti xviii.

Templomomladék Budán 290.

Templomrom, arcsi I.

- Budán xix.
- csikádori xviii.
- halusiczi xxx.
- pankotai 149, iii, viii.
- pusztaszeri viii.
- szentbenedeki xxxvi.
- túskevári xviii.
- zsámbéki ii.

Tér, Budán, Fris palota előtti 295.

- — Szent-György-tér 290, 292, 294, xix.

Térkép, Buda 1541. xxv.

- Lipszkytól Buda 1810. 209.

— peutingeri 249.

Terracotta-csoport (bécsi iparmuseum) 260.

Térrajz: Budavára 1686-ban 67.

- remetehegyi légio 22.

Terra-sigillata edények 95, 200.

Terrazzo-pavimentum 92.

- törmelék 95.

Tertiaire ember 253.

Textil ipar, magyar 298.

«Thana» 155.

Tollrajz 48.

Topán 169.

Topographia, Han Pál Konrád 7.

Torentik 398.

Torony, átmeneti korból xxxvi.

- egregyi xvii.

— Sopronban városházi xxi.

Toronyrom, Köpcsény mellett xxii.

Torzók 17, 19.

Tó, «Nándor» tava 155.

Tótfalu 4.

Többszörösítő technika 49.

- Töltés, római, Füzitőn 333.
 Tömjenező, Dr. Bock-féle 390.
 Török eredet 157.
 — mecset Budán 293.
 Török-tatár eredet 34.
 Törvénykönyv, Budavárosé 294.
 Tőr 40.
 — penge 310.
 Trapezuntius (budapesti muzeumban) 387.
 Trésor de l'église Metropolitaine d'Esztergom 42.
 Tulipán 57.
 Tumulus (öshalom) 372.
 — frögi 257.
 — grauholczi 82.
 — Schweitzban 82.
 Tunica 170.
 Tűzhely, régi magyar 242.
 Tűzkő, pattogatott 320.
 — szilánkok 32.
 Tűzpad 116.
 — darabok 392.
- Ujjas, skytha 175.
 Urna 148. 258, 259, 364.
 — arcképes 196.
 — agyagból 256.
 — bronzból 256.
 Urnasírok 119.
 Urnatemető 342, 369.
 — kozuzáni 255.
 — matrei 399.
 Ursus spelæus 256.
 Ut, római, Pusztá-Almásan 334.
 Utánformálás 46.
 Utánzatok, képvereti, érmeken 110.
 — motivum utánzatok érmeken 110.
 — római és barbár aranyutánzás 344.
 Utcza Budán, «Wolmug» 3.
 Utirány, római, Hunyadmegyében 59.
 Uvarov halála 362.
 Üvegtöredék 117.
- Vajdahunyadi régi czéhviszonyok 59.
 — vár helyreállítása 363.
 Válasz: szerkesztőtől Török Aurélnak 37.
 — Török Auréltól Réthynek 235.
 Válu, kőből 200.
 Vállszijak 19.
 Van Dick 50.
 Vár xvi.
 — borostyánkői v.
 — dörfli v.
 — fraknói v.
- Vár kaboldi v.
 — körmöczbányai xxxvii.
 — középkori 242.
 — közhalmi polgárvár 242.
 — kőszegi v.
 — lakompaki v.
 — landzséri v.
 — magyar nyugati határvárak 357, v., viii.
 — monyorókeréki v.
 — nagyváradi földvár 363.
 — németkereszturi v.
 — ősi 404.
 — rohonczi v.
 — sárospataki v.
 — szalónaki v.
- Várhegy (Cseteczuja) 306.
 Várkapu Pozsonyban xxviii.
 Várkaszárnya Nagyváradon vii.
 Várszínház Budán 65, 68, xix.
 Vasabroncs 75.
 Vascsat 60, 202, 316, 321.
 Vaseszközök 186.
 Vasefegyver 202, 316.
 Vaskard, középkori 374, 376.
 Vaskarika 202, 314, 316.
 Vaskés 259, 316.
 Vaslándzsavég 259.
 Vasmunka, kiállításán 298.
 Vassarkantyú Erdőfálván 305.
 Vassodronying 216.
 Vasszigony 162.
 Vastárgyak 82.
 Vaszabola 186, 319, 321.
 Váz, női 318.
 Vázak, fej nélkül 40.
 — görög 173.
 — Sang-de boeuf 54.
 Vázlatok, magyar viselet történetéből 167, 182.
 Vegyeszi analysisek 58.
 Verbőczy István temetése 1541, 6.
 Verespatak 17.
 Vervu Feregyon 20.
 Véső, csücskös 310.
 — diabasvéső Erdélyben 301.
 — füles 228.
 — tokos 186, 187.
 Vetőháló Sió mentén 160.
 Villa, római, Ó-Budán vi.
 Villani János leírása a magyarokról 1295-ből 210.
 Viselet, barbár 181.
 — belga 177, 179.
 — celtiberek 177.
 — cimberek 177.
 — dákok 177, 182.

Viselet, éjszaki barbárok 172.

— európai barbárok 175.

— gallok 176.

— german 176.

— geták 177.

— Homer hősei 173.

— kisázsiai 171.

— lusitanók 177.

— lyciaiak 173.

— magyar 142.

— méd-perzsa viselet 182.

— Mythras alakok 173.

— mixhellen 163.

— ősmagyar 167.

— ősrégi barbar 182.

— phrygiai 173.

— skytha 168, 169, 173.

— — mindennapi 175.

— — nadrágos 177.

— — Pontus mellett 173.

— spartai leány 173.

— thrákok 177.

«Viestnik» horvát rég. társ. közlöny 134.

Vizafogó (captura usonum) 155.

— drávai szigeten 155.

Vizahorog 159.

Viztartó, kiállításon 1609. évszámmal 298.

Vizvezeték, bregetiumi 332.

— római 200.

Vizvezeték, római, Ó-Budán 209, 242, VI.

— — Verseczen 249.

Vizsgálatok Creta szigeten 404.

— (összehasonlító) a hazai és éjszakeurópai
præhistorikus köeszközök eredete körül 340.

— somatologiai 35.

Werschetzer Gegend im Alterthume 248.

Zárda, Budán (begináké) 69.

— — (clarissáké) VI.

— — (ferenczieké) 66, 69.

— — (predicator frateréké) 3, 4.

— — (sarutlan szerzeteseké) 66.

— — (Szent Lőrincz) 4.

— dömösi XIX.

— Pilis szent-kereszt (cistercita) XIX.

— Weszprém (női) XVIII.

Zárdamaradvány, Rátóthon XVIII.

— Szécsényben XXXIX.

Zászlók (nemz. muzeum) 143.

«Zeitschrift für Ethnologie» 1884. évi füz. 58.

Zománczok, kölni 391.

Zománczkérdés, magyar 297.

Zsarnokölők felállításáról 356.

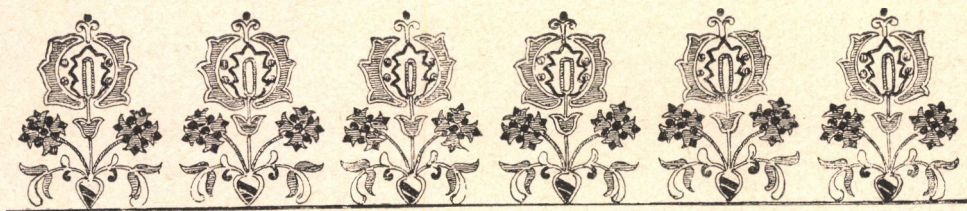
Zsidóváros, Budán 70.

Zsinórdíszítés 191.

Zsubrikolások 56.

Zsujta falu 9.

BUDAVÁRÁNAK RÉGI HELYRAJZA.*

Már 1864-ben *Dr. Arányi Lajos* az orvosok és természetvizsgálók pesti nagygyűlésén azon életrevaló indítványt tette, hogy a Magyar Tudományos Akadémia Régészeti Bizottsága állapítsa meg Budavárában azon történelmi nevezetességű helyeket és épületeket, melyek érdemesek arra, hogy emléktáblával jelöltessenek. Ez indítvány visszhangra talált és 1868-ig husz emléktábla helyeztetett el a várnak történelmileg legnevezetesebb pontjain.

A főváros törvényhatósági bizottsága e szép példát legujabban követni akarja és a főváros törökkézből történt visszafoglalása kétszázados évfordulójának megünneplése alkalmából, annak még a váron kívüli részeiben fekvő nevezetesebb pontjait is óhajtaná emléktáblákkal megjelölni. E végből a fővárosi tanács átiratot menesztett a Magyar Tudományos Akadémiához, mely e célra bizottságot küldött ki.

Ha valaki, úgy bizonyára csekélységem örvendene ezen jeles eszme valósulásának, ámde igénytelen nézetem mégis oda irányul, hogy — mielőtt a váron kívül is állíttatnának fel emléktáblák — az első gond arra volna fordítandó, hogy a várban már meglévők rectificáltassanak és csak ezek kijavítása után állíttassanak fel a külvárosokban is emléktáblák.

Hogy mennyire hibásak a meglévő táblák helyrajzi adatai, azt nyomról-nyomra minden táblán kimutatni az akadémiai Bizottság dolga lesz. Mi a magunk részéről azzal akarjuk

* Előadatott az Orsz. Rég. és Embertani társulat 1884-ik évi novemberben tartott ülésén.

a Bizottság munkálatát elősegíteni, hogy a vár régi topographiájáról iparkodtunk magunknak helyes képet alkotni és azt e helyütt közzétesszük.

I. Régi tapasztalás, hogy a keresztyén korszakban a helységek központja mindig a templom volt, mert alig hogy néhány ház épült, a lakók már kápolnát vagy templomot is építének, a mely körül egyre emelkedtek a házak, úgy, hogy ott vala a helység központja. Így történt az Budavárban is; már Szent Gellért püspök vértanúsága életiratában említettetik a «Capella beate Virginis in Pest».¹ Ekkor a Duna mindkét partján elterülő helységet egy néven «Pest»-nek nevezték. A várhegyet «Novus mons Pestiensis» névvel jelölték.

Midőn a IV. Béla alatt körülbelül 1255—69-ig újra épített szűz Mária templom egy már előbb ott lévő templom helyett épült, ezen templom volt Budán az első és főtemplom, de egyszersmind a németek temploma is.

Ebből természetyszerűleg következik, hogy körülötte lakott a német polgárság.²

Helyének meghatározásával foglalkozni fölösleges volna, mert köztudomású dolog, hogy az a jelenleg átépítés alatt lévő, mai nap is Nagyboldogasszony nevét viselő, templom.

II. A pesti újhegyen, — a mai várhegyen, — nem csak a déli oldalról felszivárgó németek, kik egy 1240-ből való okmányban szőlőműves szászoknak neveztetnek,³ laktak; de

¹ Batthyány Ignác: «Acta et scripta sti. Gerardi Episcopi Chanadensis hactenus inedita. Albæ Carolinae.» 1790. — 353 l.

² Minderről bővebben értekeztem ily czimű művemben: «Nagyboldogasszonyról nevezett Budapest vári főtemplom története.»

Hogy a mai főtemplom helyén IV. Béla építkezése előtt már más templom állott, kitetszik a jelen átépítés alkalmával a talaj átvizsgálásánál talált alapfalakból, melyek némely része az építészetet vezető mérnök Schulek Frigyes tanár urnak 1878-ban tett «Jelentésé»-hez mellékelt I-ső alaprajzában fel van tüntetve, — névleg a déli és éjszaki hosszfalak keletről számított első szakaszánál talált támpillér és a mellette volt alapfalak, melyekbe még római faragványos kövek is valának beleépítve. Itt csak melleleg említem meg, hogy a nevezett alaprajzban több részlet van a jezsuitakor barna színével jelezve, mi már a törökök idejében készült, mert ugyanazon módon és anyagból vala építve, mint ama részek, melyek, mint a török korból valók, zöldre vannak festve. Ugy szintén több egyéb más van a jezsuita korba sorozva, mi azután történt, — még ezek építésének évszámait is megmondhatom.

³ Fejér. Cod. Dipl. IX. 7. 657.

velük egyidőben az ellenkező, éjszaki oldalt a magyarok foglalták el. Mi volt természetesebb, mint hogy azok is templomot építettek maguknak és pedig sz. Mária Magdolna tiszteletére. Erről már 1257-ben van szó, ama pörben, mely a német és magyar plébánia között folyt le, miután templomukat a magyarok is plébániává tették és a németektől függetlenek kívántak lenni.*

A mi a magyar templom fekvését illeti, a vár visszafoglalása óta tévesen azt hitték, hogy az a díszter éjszaki végén állott, s a III. számú emléktábla is tévesen ide helyezi. Sz. Mária Magdolnáról címzett magyar plébánia-templom ott állott, a hol manap a várórség temploma létezik.

Ezen állításomat a következőkkel bizonyítom be:

A német és magyar plébániák között a XIII. században keletkezett pörben a békebírák által többek között végeztetett, hogy a két plébániát egymástól pontos határvonal válaszsza el, és két ízben húzták meg a határvonalat. Az első ízben kiszabott határvonal magában a várban ez volt: «A predicator fraterek zárdakapujától a castrum faláig.» A domonkosok sz. Miklósról nevezett temploma és zárdája ott állott, a hol mai nap a fővárosi tanoda épülete áll, a mellette lévő torony és a bástyán még meglévő régi falak azok maradékai. A határvonal a zárda portájától keletnek, a falig terjedt. — «Azután a nevezett portától tovább vonatik és Konth nádor egykori háza mellett tovább haladva jő azon közhöz, mely Krazer háza mellett van, azután áthaladva Wolmug utczáját azon közhöz jő, mely Bernhardi Ferencz és Leonhardi János háza által fedeztetik, úgy hogy egyenes vonalban az előbb megnevezett castrum faláig kiterjesztetik.» Tehát a mai iskolatéren át, a Fortuna-köz és Dárda-köz irányában a vár nyugati faláig. A mai egyetemi nyomda és a nyugat felé hozzáépített ház on keresztül sok ideig átjáró volt; jele annak, hogy itt egykor is átjáró vagy köz létezett. Ezzel szemben van a mai Dárda-köz, mely az egykori Wolmug

* Ezen érdekes pert először említi Schier Xistus, Buda Sacra-jában. Azonban reá vonatkozó egyidejű okmányok vannak az országos levéltár diplomatikai szakaszában és az 1059 sz. alatt. Ezeket közli Knauz is, Mon. Eccl. Strig. II. 428—430. l.

utcának megfelel. Ezzel szemben áll az egykori Zichy-palota, jelenleg a katonai főparancsnok lakása. Itt voltak az olasz Bernhardi és Leonhardi házai az Olasz-utczában.

A metalis továbbá így hangzik: «És így a mi Sz. Mária Magdolna felé van az magáé sz. Mária Magdolnáé, úgyszintén Logodh és Tóthfalú falvak, valamint a zsidók tere, hasonlókép Sz. Jánostól a király curiájáig szintén a nevezett Sz. Mária Magdolna plébániájáé.» Tehát a várnak éjszaki részén kívül még annak déli részében, a Ferenczrendiek Sz. János templomától egész a királyi lakig fekvő terület toldalékul hozzácsatoltatott, mert ott is magyarok laktak. Hozzá tartoztak a vártól éjszakra fekvő Logod és Tóthfalu községe is.

De mivel a főtemplom lelkészei ezen határt gyakorta átlépték, állítván, hogy ők az egyedül jogosult lelkészek, a békebírák újra határozottan körülírták a plébániák határvonalát és kiszabták mindkettőnek tevékenysége számára a területet, mely így van leírva: «A Boldogságos szüz plébániája kezdődik a predikátor rendbeli fráterek Sz. Miklósról nevezett zárdájának curiája kapujától a castrum faláig, azután a nevezett portától Konth nádor házánál érkezve a közhöz, mely van Krazér háza mellett, azután, áthaladva Wolmug utczáját, érkezik azon közhöz, mely feleztetik Bernardi Ferencz és Leonhardi János háza által, úgy, hogy egyenes vonalban Budavár faláig nyújtatik és pedig úgy, hogy a mi délnek létezik, tartozzék a boldogságos szüz plébániájához és legyen a plébániáé. Azonban ami éjszaka van a falak között és a falakon kívül és a sziklás úton túl egyenes irányban az új falig, vagyis kapúig, a mely vezet Sz. Lázárhoz, folytatólag a falon túl és kívül Sz. Lázártól az akasztó-fáig, mely létezik azon út mellett, mely a Sz. Pál remetéknél Sz. Lőrincz zárdája felé vezet, azon részzel, mely közönségesen Tóthfalunak nevezetik.»

Ezen határjelölésben a vár déli részén volt toldalék, valamint Logod falu Nagyboldogasszony plébánia területéhez van csatolva, mert ezekben adta elő magát leginkább a «lapis offensionis». Azonban ezek elmaradásával a sz. Mária Magdolna plébánia szabályosan kikerekített alakot is nyert, melynek terü-

letén kellett minden esetre magának a templomnak is állania s mégis valamely téves combinatio azt a plébánia területén kívül helyezte és a III. számú emléktábla a mai díszterre, tehát a német plébániának teljes közepére helyezte. Fönn is akadtak már többen* ezen vitás ponton, csak hogy nem mertek a régi tradícióval szakítani, vagy nem birták Sz. Magdolna temploma valódi helyét kimutatni.

A második metalis tisztán kimondja, hogy a mi a határvonaltól *délnek* van, az a németek, a mi *éjszaknak* van, az a magyarok plébániája, tehát a vonalnak keletről nyugatfelé kellett vonva lenni s pedig, mint gyakrabban mondatik, egyenes irányban.

Habár már önmaga ezen határvonal kijelölése is elegendő arra, hogy a Sz. Mária Magdolna temploma a várnak északi részében kerestessék, mégis szabatosabb megállapítását, mely szerint az a mai várórség temploma helyén állott, szükséges még néhány adattal indokolni.

Először is felemlítendő azon adat, melyet II. Lajos és János királyok házi káplánja *Szerémi György* emlékiratában

* Így nem tud megbarátkozni a plebániák beosztásának területével Palugyay Imre «Buda-Pest Leirása» című művében 181. l. Van tudomása a sz. Mária Magdolna temploma egykori helyéről Dr. Henszlmann Imre urnak is, ki midőn szives volt szerzőnek «Nagyboldogasszonyról nevezett budapestvári főtemplom története» című igénytelen művét az *Archaeologiai Értesítő* 1876. évfolyamában ismertetni és bírálni, azt mondja «De szerző nem tudja, hol állott a Sz. Magdolna nevű magyarajkuak parochialisa». Erre bátorodom megjegyezni, hogy művemben ugyan sehol sem határozom meg a magyar plébániatemplom helyét, de ebből még nem következhetik, hogy azt nem tudtam. Szó van róla a 20 és kk. II. valamint a III. lapon. Itt azonban az említettik, hogy a budai várban a visszafoglalás után megtelepített Jézus-társaságbelieknek a dísz-téren lévő templomrom a Sz. Mária Magdolna egykori temploma czime alatt adatott át. Ezt így jegyezték fel már 1686-ban a jezsuiták, látszik, hogy e téves nézet már akkor főnállott és azért én is így említettem. Másrészt helyrajzi tanulmányaimat akkor még nem fejlesztettem annyira, hogy képes lettem volna határozottan megmondani, mely templom állott ekkor a dísztéren, miután ott sz. Mária Magdolna temploma nem állhatott — illetőleg még nem tudtam akkor határozottan, hogy ez volt egykor sz. György tere. Midőn 1877-ben, husvét táján Rómer Flóris kanonok ur ebbeli nézeteim iránt megkérdezett, már határozottan nyilatkozhattam és mai nézetem is ugyanazonos azzal, melyet már 1876-ban «Török mecsetek Budán» című művemben a nyilvánosság elé hoztam. Rómer kanonok ur a fentebbi megbeszélés után az *Archaeologiai* közleményekben közé tett ily című értekezésben: «Adalék a budai várnak a törökfoglalás előtti helyszíneléséhez» elfogadva álláspontomat, sz. Magdolna templomát szintén a mai várórség helyére teszi.

Magyarország romlásáról feljegyzett.¹ Elbeszéli, hogy 1536-ban, midőn a németek Budát ostromolták, azon irányban ütöttek tábort, a hol Sz. Péter vértanu temploma van, és a zsidók részével szemben, valamint Logod részéről a szőlőhegyek alatt 10 ágyút állítottak fel. A fővezérek sátrai pedig sz. Lázárhoz közel valának elhelyezve. Szerémi, hogy a vár éjszaki részén történeteket lássa, felkereste Benedeket, sz. Mária Magdolna plébánosát, azonban ez útja szerencsétlenségére vált, mert midőn az ágyúzás által ott megrongált falak közelébe jönné, maga is arczában megsebesítettet. Szerémi elbeszéléséből kivehetjük, hogy sz. Magdolna templomának a vár éjszaki részében kellett állania. Ő azt emlékiratában többször felemlíti, egyebek közt kiváló szorgalommal írja le Verbőczy Istvánnak e templom mellett 1541-ben történt temetését. Eddig két egyidejű feljegyzés után, — mindkettő egy s ugyanazon forrásból látszik származni — általánosan el lön fogadva, hogy Verbőczy Budán a zsidók temetőjébe temettetett.² Nézetem szerint hitelt kell adnunk az egyidejű Szeréminek, ellenben Mutnoki és Thurmschwamb feljegyzései tévedésen látszanak alapulni. Tévedésük onnan származott, hogy Sz. Mária Magdolna temploma körüli cimiterium határos volt a vicus judeorummal, mely a mai bécsi kapu környékét meglehetősen terjedelemben foglalta el. Ezen szomszédságtól kölcsönözték a fent idézett szerzők «a zsidó temető» nevét, a

¹ Monumenta Hungariæ Historica. Scriptores I. 283. kk. II.

² Még legújabbán is ezt vitatja Dr. Kohn Sámuel ur, «A zsidók története Magyarországon» című művében 328. l. 5. jegyz., mely nézetnek tarthatatlanságát már rég kimutatta *Jankovics Miklós* ily című értekezésében: *Verbőczy Istvánt Igazságnak Fényében helyezetteti W. J. M.* (Tudományos Gyűjtemény 1829 évf. X. sz. 6. l. Önállólag is megjelent Pest 1829 Trattner), Jankovics kivált az egykoru Verancsics feljegyzésére támaszkodik, melyeket megerősítenek s kiegészítenek Szerémi felette nagybecsű feljegyzései. Tévednek azok, kik e két férfiú feljegyzésében ellentmondást vélnek találhatni, mert, hogy míg Verancsics azt mondja: nagy pompával történtek az *exequiák*, addig Szerémi (I. mű 373) a *temetést* nagy gyorsasággal történtnek állítja. Ezen látszólagos ellentmondás eloszlatására csupán azt tartom megemlítenedőnek, hogy az exeginák alatt nem csak kizárólag magát a temetést kell értenünk, hanem a gyászünnepélyességeket is, melyek a római kath. rítus szerint a halálózást követő harmad, heted vagy harminczadik napon tartatnak. Történelmi adatok nyomán bizonyos, hogy hazánkban az ily exeginális ünnepélyességek igen szokásosak valának. Mindezt csak melleleg Verbőczynek sz. Magdolna temploma mellett volt temetőben történt temetéséről.

minek, nézetem szerint, a zsidók vicusa mellett levő temető értelme van.

A török időben Budavárt gyakorta meglátogató utazóktól igen érdekes feljegyzéseket találunk a keresztényeknek akkori egyetlen, Sz. Mária Magdolna nevét viselő templomáról, mely amint ezen feljegyzésekből kitetszik, a vár éjszaki részén és pedig ott állott, a hol manap a helyőrségi templom van. Ilyen utazók, kiktől feljegyzések maradtak, valának 1573-ban Gerlach István, 1577. Schweiger Salamon, 1582. egy ismeretlen, ki levelet írt Chytraeus Dávidhoz, 1584. Besolt Melchior, 1591. Wratisslaw Venczel stb. Ezek közül főképp figyelmet érdemel Besolt Menyhért,¹ ki azt mondja: «A janicsárok elvezettek egy keresztény templomba, mely a vár végén elkülönítve áll.» A Chytraeusnak írt levélben a keresztények templomáról mondatik,² miszerint az Sz. Mártha tiszteletére van szentelve. A Besolt-féle műhöz³ pedig látkép van mellékelve, melyen a keresztények temploma ott jeleltetik meg, a hol jelenleg a várőrség temploma van, ily felírással: «S. Martha Chiesa de Christian». A Magdolnának Márhára való cserélése igen könnyen megtörténhetett, mert nővérek valának; ezen felcserélés pedig annál könnyebben eshetett meg, mert akkorában, mint az utazók mondják, a templom nagyobb részét az evangélikusok birták, ezeknél pedig a Mártha név sokkal gyakoribb, mint Magdolnái.

Igen nyomatékos adattal szolgál *Han Pál Konrád* topographiájában, annak bebizonyítására, hogy a török uralom alatt a keresztények által Budavárban bírt templom, mely a vár éjszaki részén állott, nem volt más, mint a magyarok egykori plébániája, midőn ezeket mondja: «A keresztények jelenleg templomul a magyarok plébánia-templomát bírják.» Jelenleg, t. i. mikor Han írt, ez pedig akkor történt, midőn Budán törökök voltak.

Érvelésem záradékaúl felemlítem Meldemann Miklósnak, —

¹ Ametbleurni Lewenklaw János, *Néuwe Chronika türkischer nation*. Nürnberg, 1590. fol. 519.

² *Chronicon Turcorum*. Francofurtii 1584. 8 r. Tom. II. 202.

³ *Neuwe Chronika* i. mű.

1541-ben készített, — budai nagy látképét,* melyen a mai várórség temploma felett e szavak állanak: «Maria Magdolenen.»

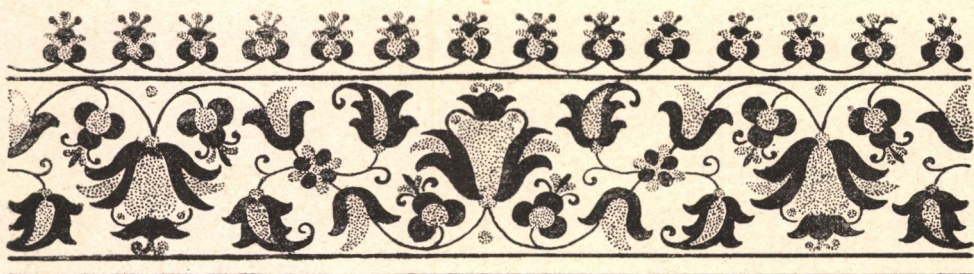
Mivel ezen felette nagybecsű látkép további bizonylataimnál is kiváló szolgálatot nyújt, az hű másolatban a mellékletben szemlélhetővé van téve.

Sz. Mária Magdolna templomának meghatározásával Budavár hajdani topographiájában a második szilárd pontot biztosítottuk magunknak.

* Eine ware Contrafactur oder verzeychnus der königlichen stat Ofen in Ungarn jr. belegerung samnt dem ungluekhafftigen scharmuetzel des pluturstigen Tuercken mit dem königlichen heerleger an September des 1541 jars.» Alatta 15 versszak, melyek végén: «Das wünscht von Nürnberg, H. S.» E két betű alatt Hans Sachs rejlik. Egy más kiadáson olvasható: «Nic. Meldeman». A nagy. t. Akadémia archæol. bizottsága 1872 ápril 9-én tartott IV. rend. ülésen lőn ezen nagy jelentőségű rajznak szalmapapírra készített mása legelőször bemutatva s azonnal felismertetett annak nagy becse és elrendeltetett a bécsi cs. kir. udvari könyvtárban őrizett eredeti nagy fametszvénynek másoltatása. (Arch. Ért. 1872. VI. köt. 207. l.) A minek következtében a műemlékek orsz. bizottsága 1872 okt. 9-én tartott évnegyedes rendes gyűlésén intézkedett az eredetinek színezett hű másolata megszerzése iránt. (Arch. Ért. 1873. VII. sz. 25. lap.) A kép 144 cm. hosszú, 38 cm. széles; a mi másolatunk kisebbitett alakban ad annak balfeléből egy 23 cm. széles és 72 cm. hosszú részletet. Ezen látképhez leginkább hasonlít ama jeles mű, mely Budavárt 1571-ből ábrázolja Braun György. Novellanus Simon és Hoherburg Ferencz művében: Beschreibung und Contrafactur der vernemsten Stät der Welt, Cölln, 1580. folio. 42-ik lap. Azonban ezen az írás bejegyzések hiányzanak.

Némethy Lajos.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

ZSUJTAI BRONZLELET. Abauj vármegye legfőbb érdekességét régészeti kincsei képezik. Bárhova nézünk, mindig valami régi emléken akad meg tekintetünk: egy-egy őskori halmon vagy erődítményen, egy-egy építészeti emléken a román- vagy csúcsíves korból, sűrűen jelezve azon középkori kereskedelmi út irányát, mely e völgyön végig vonulva keletet a nyugattal kötötte össze. Egyes hegycsúcsokon a feudális kor maradványai porladoznak: Omode — Regéc — Boldogkövár romjai.

A völgyet hosszában a Sárosból Tokajig vonuló trachit hegyláncz-tól egy negyedkori képződésű dombhát választja el, keletre termékeny fensíkot képez, nyugatra óriás szakadásokban meredeken esik a folyó medrébe. E dombhát az őskori leletek valódi kincses bányája. Óriás szakadásaiból messzire kilátszanak a culturrétegek s a megye déli határától éjszakfelé 5—6 mértföldnyi hosszúságban, az őstelepeknek csaknem szakadatlan lánczolatát találjuk. A dombhát gerinczét díszítik a dobszai és büdi pogányvárak, a sz. István — baksai, dobszai, pereii, gibárti, abapusztai halmok, a büdi leánydomb; innen került a kassai múzeumba a gatai kelta vitéz ezüsttel kivert díszes fegyverzete.

Göncztől félmértföldre éjszakfelé a dombhátat szűk völgy metszi át, melynek fenekén az egykor aranybányájáról híres Telkibányától eredő hegyipatak folyik a Hernád felé. E völgy torkolatában fekszik Zsujta falu, culturtelepen épülve. Itt házépítés alkalmával, alapásáskor, gyakorta találnak őskori edényeket, de ezeket a találók hagyományos szokás szerint összetörik s előttük tartalmuk érdektelen, olykor egyes bronztárgyak hanyódnak el köztük.

A falutól mintegy kilométernyi távolságra éjszakfelé van egy *Ortvány* nevű dűlő, egy fensík, melynek nyugati oldala meredeken esik a Hernád medre felé — s mint az ilyen meredek agyagos talajnál gya-

kori eset — itt is gyakran történnek földcsúszamlások. Közvetlen a meredek part tövében kis forrás buzog, de ennek környékén hasztalan kerestem a hajdani culturélet nyomait, csupán egy kis cserépdarabot találtam, — valami földomlás e nyomokat is betemette. A forrás felett ettől mintegy 60 lépés távolságban, a meredek partoldalban, három munkás déli pihenés közben akadt a leletre.

E lelet tárgyai: nyolcz kard, nyolcz karperecz, hat lándzsa s egy madárfejet ábrázoló rud- vagy póznavég, — mind bronzból. A találók elbeszélése szerint a földtől alig eltakarva bukkantak reájok, legfelül feküdtek egymás mellett a karpereczek, alattuk közvetlen a lándzsák s a rúdvég és legalól a kardok, szép rendben egymás mellé fektetve úgy, hogy egyiknek hegye a másiknak markolata felé volt fordítva. A tárgyak mind épen kerültek ki a föld alól, de aztán a szokásos próbáknak, ha valjon nem arany-e? ez alkalommal is három kard és egy karperecz esett áldozatul. Két kard a markolat tövénél van eltörve, harmadiknak — melyen a patina legszebb — hegyét törték le.

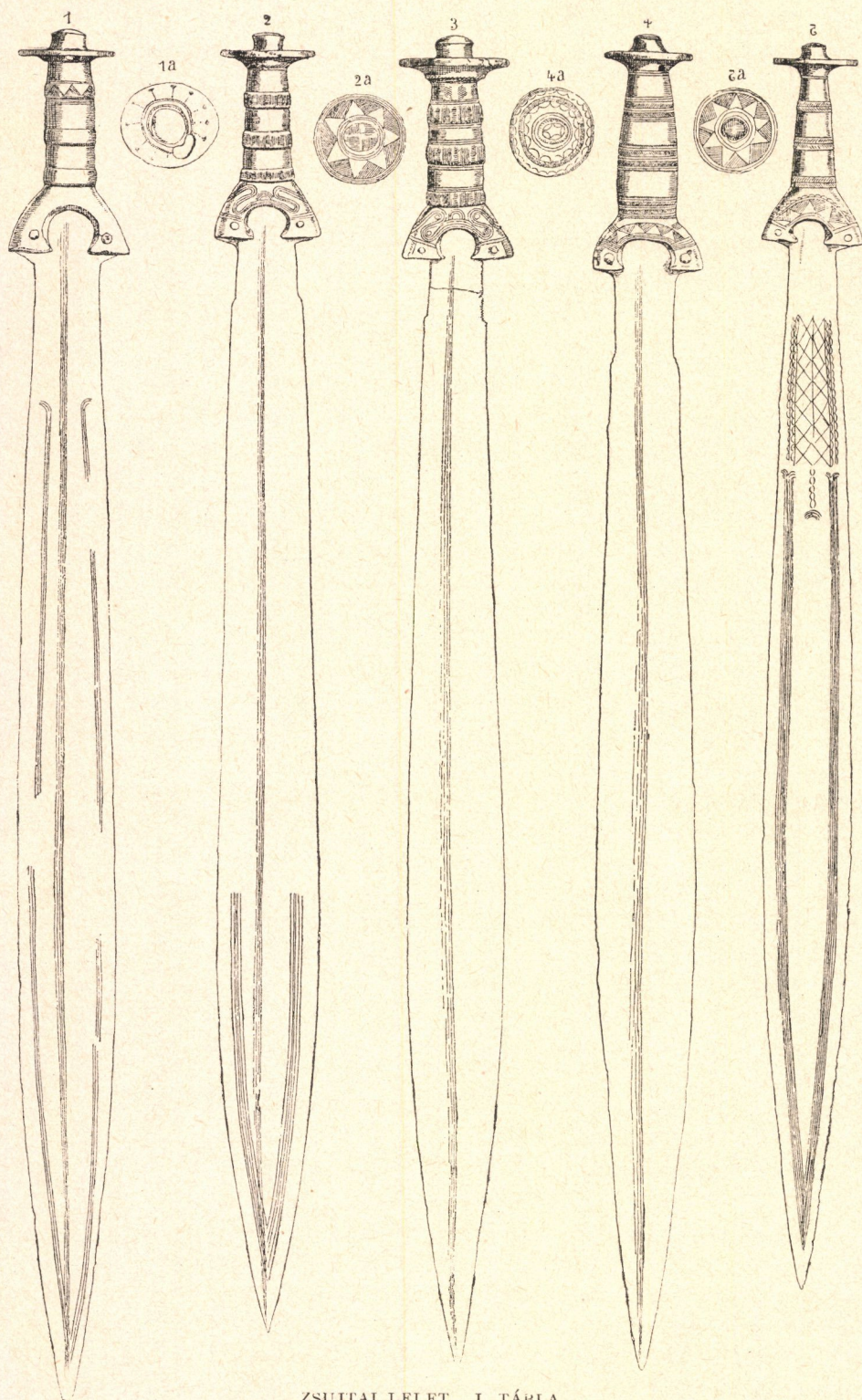
Az egész lelet két lándzsa kivételével birtokomba került, az egyes tárgyak részletes leírását következőkben adom:

I. tábla. Kardok.

1. sz. Hossza 687 mm., pengéje 576, markolatnyújtvánnya 30, középső tagja 64, végső tagja 17 mm. Liliomlevél idomú pengéjének legn. szélessége 47 mm., a markolat felé fokozatosan 31 mm.-re keskenyedik, hegyétől számított 498 mm. hosszúságban három párhuzamos vonal ékíti, itt azonban e vonalak az él felé kikanyarodnak s elenyésznek. A markolathoz a pengét két bronzszög erősíti, de sem a markolatnyújtványon sem a középtag két első bordáján nincs semmi ékítés, csupán a harmadik bordán látszanak némi háromszög alaku díszítések s a végső tag lapos gombjának külső lapján egyes pontozatok. A középtagon két erős öntési hiba látható. A lapos korong át van lyukasztva.

A 2. számú hossza 650 mm., pengéje 550, markolatnyújtvánnya 30, középső tagja 58, végső tagja 12 mm. Liliomlevélalakú pengéjének legnagyobb szélessége 50 mm., mely a markolatnyújtványtól 32 mm. távolra egy bevágással 27 mm.-re keskenyedik. A pengén, hegyétől markolata felé, mindkét oldalon ötszörös párhuzamos vonal húzódik, mely azonban 217 mm. hosszúság után megszűnik; — alsó része két bronzszöggel van a markolathoz erősítve, melynek nyújtvánnya meander vonalakkal ékesített; középső tagján három egyenes vonalakkal ékített gyűrűpánt dudorodik ki; végső tagja lapos gombbal végződik, lapján hétágú csillagdíszítéssel.

3. sz. Hossza 665 mm., pengéje 560, markolatnyújtvánnya 25, középső tagja 65, végső tagja 25 mm. Liliomlevél alakú pengéjének legnagyobb szélessége (49 mm.) markolatánál 26 mm.-re keskenyedik, hegye felé öt párhuzamosan haladó vonalékítés még kivehető, a markolathoz két bronzszöggel van erősítve. A markolatnyújtványt meander-vonalak díszítik. A lefelé keskenyedő középtag három bordája erősen kidomborodó, függélyes és vízszintes vonalakkal ékített.

ZSUJTAI LELET I. TÁBLA.

A végső tag lapos gombja a bütyöknél át van furva s külső lapját 14 ágú csillag diszíti. — A kard markolatán felül ketté van törve.

4. sz. Hossza 675 mm., pengéje 556, markolatnyujtványa 28, középső tagja 74, végső tagja 17 mm. Liliomlevél alakú pengéjének legnagyobb szélessége 48 mm. a markolatnyujtványtól 44 mm. távolra egy bevágással 30 mm.-re keskenyedik. A pengét — melyen ékítés nincs — két bronzszög erősíti a markolathoz. Ennek nyujtványán háromszögekítés fut félkörben; lefelé vékonyodó középső tagján a három borda nem domborodik ki, hanem csupán vonaldíszekkel van jelölve; végső tagja lapos gomb, külső lapján félkörös díszítéssel. — A bütyök tövében lyuk van a lapos korongon.

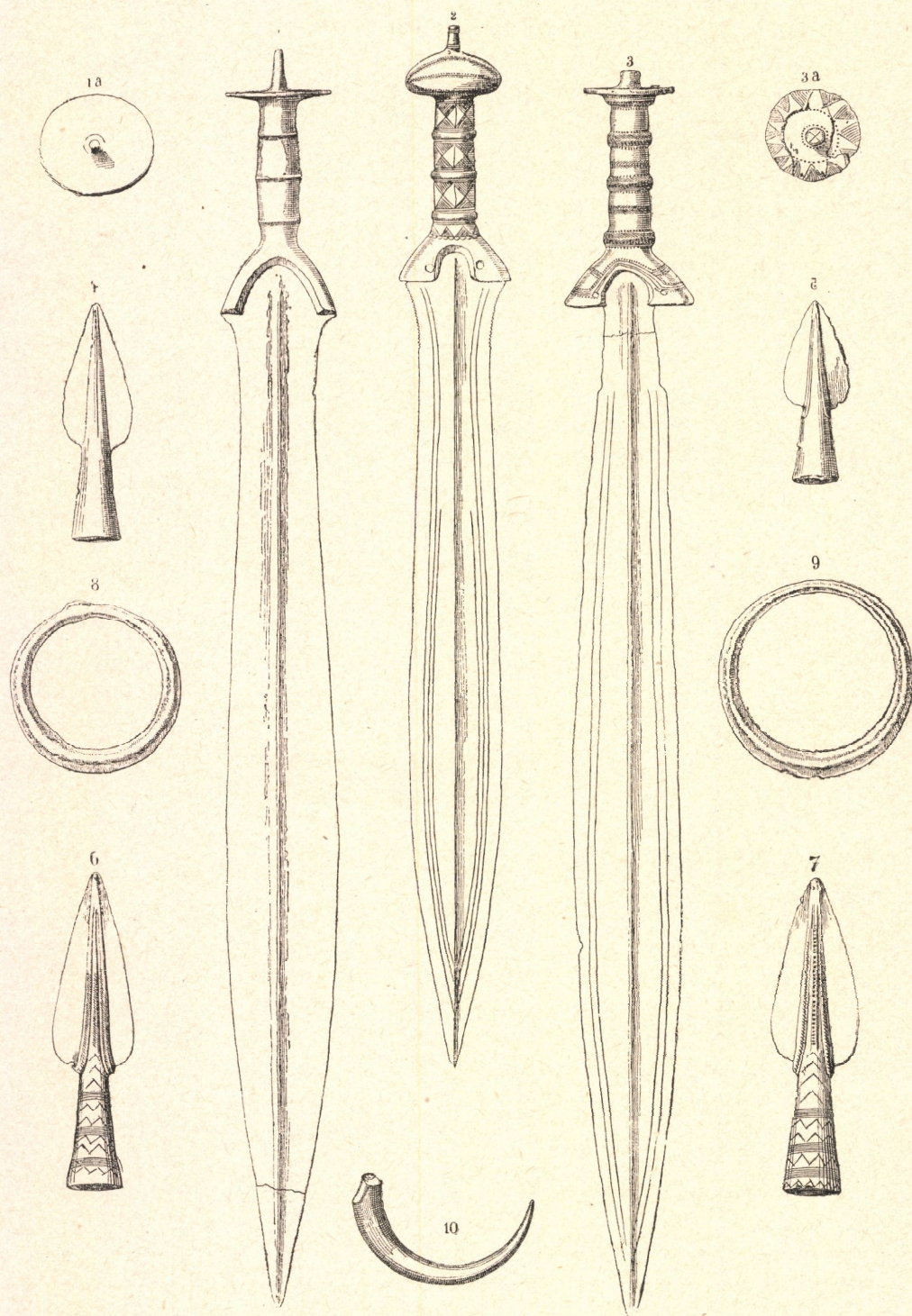
5. sz. Hossza 626 mm., pengéje 526, markolatnyujtványa 29, középtagja 60, végső tagja 11 mm. Liliomlevél alakú pengéjének legn. szél. 43 mm. fokozatosan keskenyedve 23 mm.-re. E penge a találtak között legdíszesebb. Hegyétől markolata felé 410 mm. hosszan hat párhuzamos vonal fut végig s végükön bokréta szerűleg, 3—3 egy oldalra, kicsavarodnak; innen a markolat felé 65 mm. hosszúságban egymást keresztben metsző egyenes vonaldísz következik, két szélén kettős félkörös ékítéssel szegélyezve. A markolathoz a pengét itt is két domb-szög erősíti, a markolatnyujtványon csillagos díszítés fut végig félkörös szegélylyel; a középtag a végső tag felé fokozatosan keskenyedik, rajta a három borda az alaptól alig emelkedik ki. A végtag lapos gomb, rajta 9 ágú csillagdíszítés.

II. tábla. Kardok.

1. sz. Hossza 608 mm., ebből pengéjére 482, markolatnyujtványára 28, középtagjára 74, végső tagjára 24 mm. esik. Liliomlevél alakú pengéjének legn. szél. 53 mm., mely a markolattól 60 mm.-re, 37 mm.-re keskenyedik, de a markolat tövében ismét 53 mm.-re szélesedik. E kard pengéstől, markolatostól egy darabból öntetett, rajta sehol semmi ékítés nincs, markolata keskeny középtagján három, alig kiemelkedő, dudorodás jelzi a bordákat. A szírony rajta feltűnően szép világoszöld, pengéje hegyéből 55 mm. le van törve.

2. sz. Hossza 500 mm., pengéje 377, markolatnyujtványa 28, középtagja 62, végső tagja 33. Liliomlevél alakú pengéjének legnagyobb szélessége (46 mm.) markolatától 40 mm. távolságra 34 mm.-re keskenyedik, de a markolat tövében ismét 46 mm.-re szélesedik s e szélesedés alatt élét, gonddal bevágott, rovátkák ékítik. A penge mindkét oldalán hosszában három párhuzamos vonal fut végig s markolatához két háromszög erősíti. A markolatnyujtvány sima, de a középtagon a három borda közeit gondosan vésett mértani ábrák töltik ki. A végtag, a többiektől eltérőleg, mandulaalakú, rajta mindkét oldalon 3—3 vonalos pontos ékítés fut végig. A bütyök 11 mm. hosszú, 3—3 párhuzamos vonal diszíti.

3. sz. Hossza 600 mm., pengéje 490, markolatnyujtványa 28, középső tagja 68, végső tagja 14 mm. Pengéje liliomlevél alakú, legn. szél. (50 mm.) markolatánál hirtelen behajlással 23 mm.-re keskenyedik. E kardon úgy a pengén végig futó kettős vonal, mint a markolat összes vonalas és pontos ékítései, nagyon felületes kivitelűek s díszítések helyett csak szabálytalanul odavetett karczolatoknak tekinthetők. — A kard markolatán felül ketté van törve.

ZSUJTA: LELET II. TÁBLA.

E részletes leírásból kitűnik, hogy e kardok a Magyarországon talált bronzkardok azon gyakoribb fájához tartoznak, melyeknél a penge liliumlevél idoma, annak a markolatnyujtványban két szeggel erősítése, a nyujtványok egyenes metszése, a középtag rövidsége, tojásdad átmet-szete, a rajta lévő három borda, a végtag lapos korongu záradéka a jellemzetes ismérvek. E kardok pengéje kivétel nélkül liliumlevél idomú, hosszúságuk 377—576 mm. közt váltakozik: közülök hat ékítést mutat, kettő nem; közülök hatnál a penge elvékonyulva megy a markolatnyujtványba s belől, mint a nyujtvány béllése, szélesedik ki, hogy a két szeggel felerősíthető legyen; de kettőnél a nyujtvány felé egy kanyarodással ismét kiszélesedik s így egyesül a markolattal. Jellemző, hogy e szélesedés millimetre egyezik a penge legnagyobb szélességével. A markolat középtagján mind a nyolcz kardnál három kidomborodott borda, vagy az azt jelző bordaékítés látható. Hogy ez kivétel nélkül mért mindig három? könnyen megmagyarázható a bronzkardok rendeltetéséből. Ezek ugyanis nem vágásra, de szurásra alkalmazott fegyverek lévén, a markolat középtagján csupán a kéz négy ujjá foglalt helyet, a hüvelyekkel a lapos korongra gyakoroltak nyomást, hogy pedig az ujjak helyzete annál biztosabb legyen, a négy ujj három közének kitöltésére alkalmazták a három bordát.

A végtag hétnél lapos korong, kisebb-nagyobb bütyökkel, csupán egynél, a legkisebbnél s legdiszesebbénél, mandulaalakú s ezért a ritkább fajokhoz sorozható. E leletnél is, valamint a magyarországi nagyobb bronzkard-leleteknél feltűnő, hogy e nyolczkardot mind különböző mintákban öntötték.

II. tábla. Lándzsák.

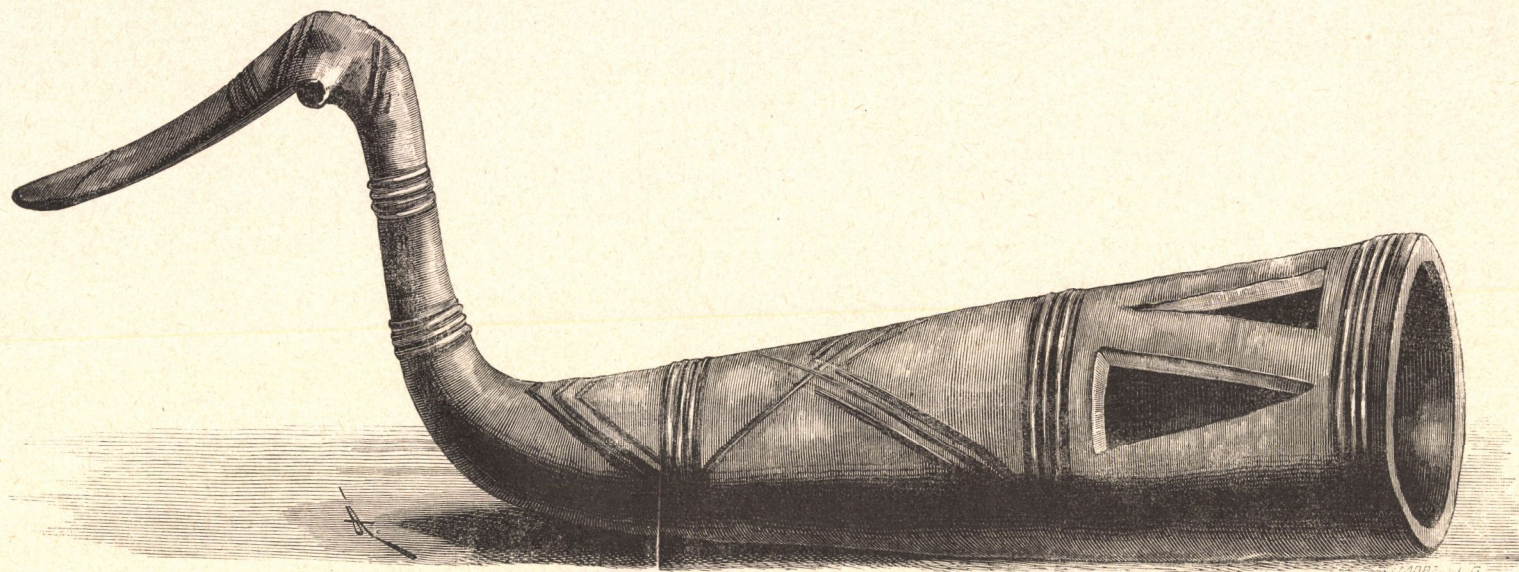
4. sz. Hossza 110 mm., még pedig szárnya 67, köpűje 43 mm., a gerincz erősen kidomborodó, ékítés rajta nincs.

5. sz. Hossza 84 mm., szárnya 50, köpűje 34 mm.; a gerinczen két sima borda fut végig, mely a csúcs felé elenyészik, rajta két lyuk öntési hibából ered.

6. sz. Hossza 150 mm.; ebből szárnyára 87, köpűjére 63 mm. esik; szárny-szélessége 40 mm. A szárny széle egyszerű görbülettel kanyarodik ki, gerincze mellett két oldalt zsinórtagos diszítésű korongok futnak végig, melyek a csúcs felé a gerinczbe elenyésznek. Köpűjét utólag bekarcozott vonalas és fogas ékítés fedi, de ezt minden gond nélkül s oly eszközzel vették rá, mely a bronzba nem mélyedt be kellőleg.

7. Az előbbihez hasonló s ha szárnya legnagyobb szélessége az előbbiét 4 mm.-rel nem haladná meg, hajlandók volnánk hinni, hogy egy mintában öntettek. Köpűje ékítése és kivitele is hasonló.

Mind a négy lándzsa a bronzlándzsák azon egyszerű fájához tartozik, melyeknél a szárnyak széle egyszerű görbülettel kanyarodik ki.

ZSUJTAI LEL^ET. III. TÁBLA.

II. tábla. Karpereczek.

8—10. számok. A talált karpereczek száma nyolcz, ezek közül hét egész, egyet próbául eltörtek s ennek csupán fele jutott birtokomba. Hét zárt, egy — a törött — nyílt; a zártak közül hat valószínűleg egy mintában öntetett, alakjuk, nagyságuk, súlyuk ugyanaz, mindannyian köralakúak, külső kerületük 294 mm., belső átmérőjük 75 mm., négy élük s ez élek csak legkeskenyebb részükön mennek át hengeridomba. A 7-dik zárt karperecz szintén köralakú, de amazoknál laposabb, kétélű vékony részén egy domborodás öntési hibából származik, külső kerülete 262 mm., belső átmérője 62 mm. A nyílt karperecztöredék, hengeridomú, köralakú, átmérője 73 mm. E karpereczek egyiken sincs semmi ékítés s ez nagyban elüt a velök együtt talált kardok díszes és ízletes voltától.

III. tábla. Végül volt a leletben *állatidomú rudvég* (?) melyről Szendrei János a Pulszky-Albumban értekezett. Az ő cikkéből vettük át a rejtélyes tárgy jól sikerült fametszetét.

Csóma József.

BÁNYÁSZSZOBROK A DACIAI ARANYVIDÉKRŐL. Már több ízben értekeztem arról a kiterjedt bányaüzemről, melyet a rómaiak rövid uralmuk daczára az egykori Dacia érczhegységében kifejtettek. Ők azonban, valamint a bejövetelüket megelőzőleg már aranykutatással foglalkozott őslakók, nemcsak a sziklák belsejében szövevényesen elágazó tellérek kincsét igyekeztek kizsákmányolni, hanem a diluvialis terra-seok kavicspadjait s az aranyvidékről kiinduló folyók áradványi üledékeit is nagy ügyességgel és nem csekély technikai avatottsággal értékesíteni tudták, mint azt számos aranymosató munkálataik igazolják.

Ilyen aranymosásnak nyomait szemlélhetjük Körösbányától délre a káracsi kúpos hegy irányában szelid emelkedéssel a Vurvu Feregyó nevű tető lábához «La Ptyinkur» (szakadékos, üreges) név alatt lenyuló fensíkon, hol a vízcsatornák és feldolgozott kavicszhalmok egész rendszere tárul ki szemünk előtt. A különben nagy érdekléssel bíró helynek további részletezését most mellőzve, egyedül a Fontina Borkai (Borkai forrása) közelében elvezető mezei útról kívánok megemlékezni, mint a hol 1881-ben árokásás közben a Beovits György körösbányai kereskedő tulajdonát képező kert mellett, igen durván nagyolt szoborművek kerültek napfényre. Kevéssel ezután útam engem is arra vezetett s értesülve a sajátságos készítményekről, kisiitem a hely színére, hogy ásátás által győződjem meg azok egykori rendeltetése, vagy körülményei felől. Fáradozásaim csupán néhány durva trachyt-hőmpölyhöz juttatának s e negativ eredményből annyit mégis constatálhaték, hogy rendszeres épületnek hite hamva se volt e helyen s a köröskörül hullámozó arany-murva-halmok közepette valamely kegyeletes cél szolgálatában állhattak e primitív kivitelű artefactumok.

Később a Beovits két szoborművéhez még egy harmadikat találva, azzal a kellemes tudattal folytatám körútam, hogy e vidék őstörténelmének becses adalékát képezendik ide hátrább e gyarlón kidolgozott faragványok, sőt a rajtuk első tekintetre felötölő bányászati jelvények egyenesen a régi bányászoknak ez ideig ismeretlen öltözetét lesznek hivatva illusztrálni.

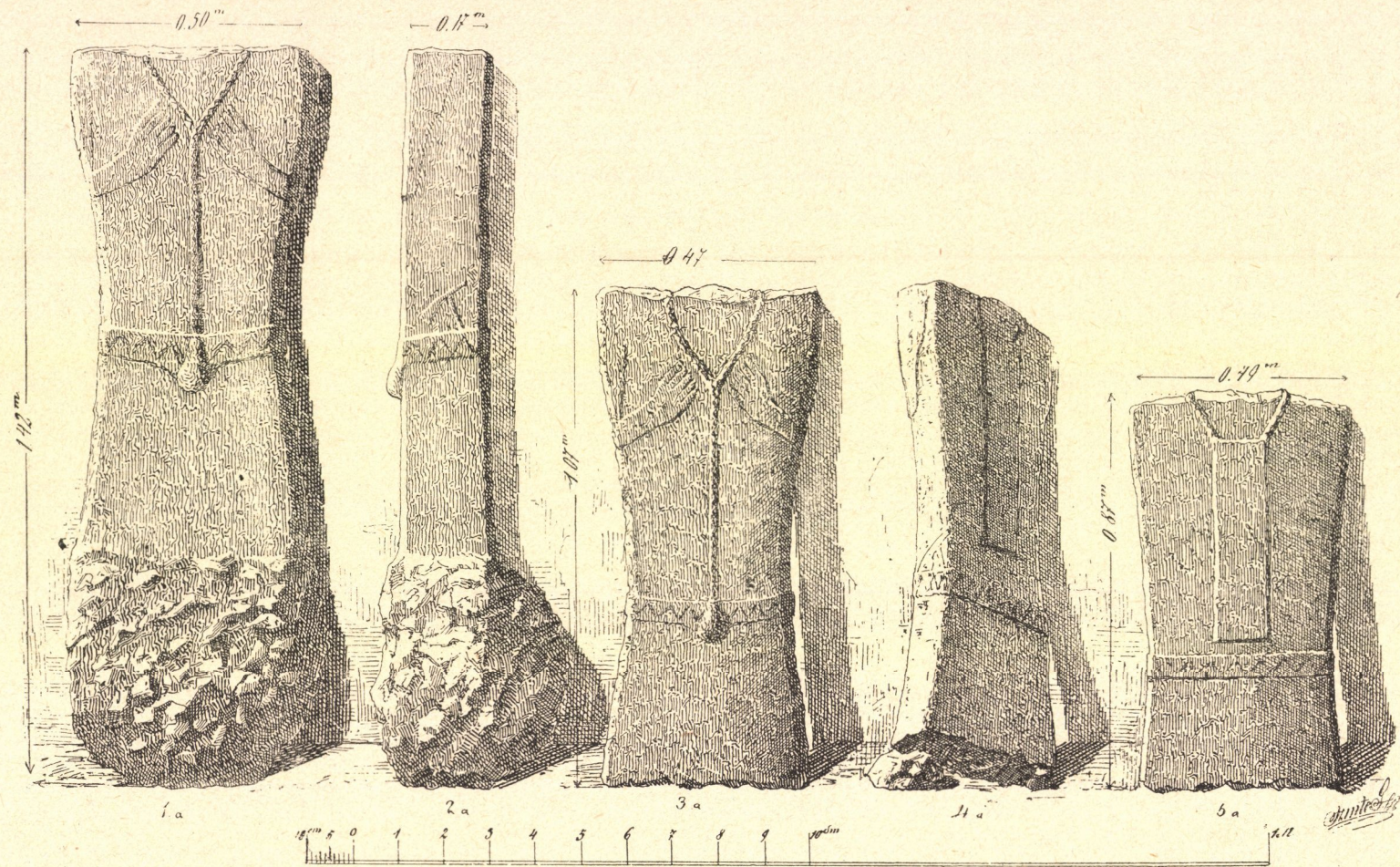
Rendes lakóhelyemre érkezve azonnal megindítottam érdekes felfedezésem lehető analogiái után a nyomozást.

Kutatásaim eredménye, hogy sehol eddig a régészeti ásatások ilynemű szobrokat idáig nem hoztak színre és az írók szintén nem emlékeznek hasonló leletekről. Az irodalmi publikációkban csak a hallstadti sóbányákból találtam a mai bőrkötény rendeltetésével felruházható bőrlebbenyekre.

Hazai bányavidékünk, így különösen Verespatak, bár felette értékes tárgyakat szolgáltatának a római bányaipar emlékeiből s nevezetesen a mult századtól elkezdve több ízben felmerült viaszos tábláival a bányászat magánjogi és technikai kérdéseit is sokképen megvilágíták, ilynemű tárgyakkal még sem öregbíték a régészeti tudományt soha.

Minden jel oda mutat tehát, hogy ez esetben pillérforma faragványokban unikumokat nyert a hunyadmegyei régészeti társulat múzeuma. A mellékelt táblán mindhármát bemutatjuk. Legelőször is az első alakon látható, durván formált, alsó rész tűnik fel, mely kézzelfoghatólag arra utal bennünket, hogy e szobormű eredetileg nem volt talapra állítva, hanem oszlopként földbe ásva szerepelt. A más kettőnél (3. és 5. ábra) ez a bemélyített alapzat, miként a fő is, bizonyára erőszakkal lett utólagosan eltávolítva. Egyáltalán jellemző a római uralom szoborműveinél Daciában ez a főcsonkítás.

A formai szépség iránt fogékony rómaiaktól közvetlenül e durva faragványokat származtatni nem lehet. Mellékelt rajzunkon is jól kivehető, hogy a test plastikájának érzékítésében nem bírt jártassággal készítőjük. Eltekintve az alsó végtagok teljes hiányától, lapított torzok mindannyian s a karok, kéz, valamint az ujjak minden anatómiai szabályt kigúnyoló arányokban és méretekben vannak jelezve. A derék aránytalan méretei (egyiknél rövidebb, másiknál hosszabb), a gereblyefogak módjára szétterjesztett és egyenkint morphologiailag nem különböző, csupán helyzetük után felismerhető ujjak, mind arra utalnak, hogy valamelyik naturalista bennszülött kőfaragó adta ezekkel urai művészetének gyermekes utánzatát. A részletek még inkább megerősítenek abban a feltevésünkben, hogy barbár kőfaragó vésőjének köszönhetjük e műveket. Míg az alkar csak 4 cm. széles, már a kéztő 9 cm.-re bővül. A vállöv és a felkar alighogy ki vannak nagyolva (2. és 4. ábra) a derekat egy kis behorpadás jelzi, csak hogy különböző arányokban,

DÁCIAI BÁNYÁSZ-SZOBROK A DÉVAI MUZEUMBAN.

mert például míg a legnagyobbnál a vállöv szélessége (50 cm.) alig különbözik a másodiktól (47 cm.) és a harmadiktól (49 cm.), addig az előbb említett derék szélessége 40 cm. s a két kisebbé 35 cm. Még legállandóbbak a vastagsági méretek s ezekkel a gyomortáji kihasasodást is jeleníteni igyekezett az egykori mester, miután a nyaknál 17 cm. mért (2. ábra) vastagság a deréknál 20 cm.-re bővül.

Eredetileg embernagyságban készült mindannyi, mert például a legnagyobb és legépebb (1. ábra) teljes magassága ez idő szerint 1'42 méter. Ebből a magasságból azonban csupán 1'07 méter esik a test magasságára s a többit az alapzat adja ki. A második szintén ilyen arányokkal birhatott eredetileg, mert lecsontult alapzatán felül épen 1'07 méter magasnak találtam. A harmadik (5. ábra) már eredetileg valamivel törpebb vala, mert ha feltételezzük is, hogy a mostani 87 cm nem képviseli a torzó valódi magasságát, mennyiben a talapzattal együtt észrevehetőleg jó darabot szakítottak el belőle, még nem érhette el amazok nagyságát.

A milyen kevés műbecset tulajdoníthatunk e leleteknek, épen olyan nagy érdekűvé teszik azokat a rajtuk kidomboruló ruházat-részek. Ime kivétel nélkül mindeniken jól kivehetjük az általvető módjára a jobb és bal vál felett 1 cm. kidomboruló szalagot, melynek eredetije kétségen kívül bőryanagból készült s a gerincoszlop felett 47 cm. hosszúságban, 12 cm. szélességben kivágott lemezt van hivatva emelni (4. és 3. ábra). Ebben a lemezben látom én az analog rendeltetésű, bár helyzeténél fogva másalakú bányáskötény helyettesét s ha tovább akarnók fűzni a következtetések sorát, nem volna bajos egyúttal a bányászok technikájára, munka közben elfoglalt helyzetükre, szintén ujjmutatást olvasni ki, a bőrlemez illetén formájából és felillesztéséből. Mindennek tüzetesebb fejtegetését azonban korainak látom még s megkezdett tanulmányaim rendén több és biztosabb adatot remélek még idevonatkozólag. Az 1. és 3. rajz nyomán kísérik el a nyak mellől eléhajló két lemezke folytatását. Ime a mell felett kiterjesztve odafektetett kéz táján a szijjak egyesülten közös folytatásukat találják a derekát körítő övnek a köldök táján kidomboruló csatjáig. Az egész készüléket az öv kivételével egyetlen bőrdarabból szabhatták ki s az öv egyik feladata a testhez simuló öltöny összetartásán kívül a mellső szijzsár megfeszítése lehetett, míg a hátvédő bőrlemez a vállszijjak segítségével a bányász munkaközben tetszése és helyzete szerint jobbra-balra egyengethető. Az öv átlag 3 cm. széles, 1 cm. vastagnak mutatkozik; de az első szobron 40 cm., a két kisebbben 35 cm. peripheriával bírt. Mindháromnál zigzagos cziráda futja körül, sőt a 2-diknél ez a díszítés a mell felőli szijzaton is észrevehető. A csat alakjából ítélve, fémből készült csatot utánzott.

A szobrok anyagára térve, azt mindeniknél kárpáti homokkő képezi s utólagos nyomozásom ez anyag bányahelyéhez is elvezetett. Egészen közel ide a *Vurru Feregyn* fejtik a padosan elváló márgás homokkővet mai napig, csakhogy az eredetileg világos, szürke kőzet, a vastartalmú agyagtalajban annyi időn keresztül egy rozsdás kérgületet nyert. A megmunkálás vésővel eszközöltetett s a biztos véseteket Szinte Gábor rajztanár collegám szemléltethetővé tudta tenni.

Hogy e kezdetleges szobrok valóban bányászokat ábrázolnak, arra nézve csálthatatlan bizonyítékul szolgálnak a szobrok baloldalán övbe illesztett s a 2. és 4. alakon látható bányászkalapácsok. Római korbelinek, bár nem egyúttal *római kéz művének* tartom e szobrokat főleg azért, mivel az általam bejárt negyedkori fokterün számos korábbi időkben előfordult éremlelet egyenesen ide utal, ha a rendszeres csatornázási műveleteknek más római aranymosó telepekével egyező szerkezete magában nem bírna is elég bizonyító erővel. Korábbi idők-ből pedig már azért se származtathatom, mert épen a római aranykeresők által felforgatott murvarétegből s alig fél méter mélységből kerültek napfényre, holott a legionariusok uralmát megelőző korszak emlékeit s különösen ily mázsányi súlyú tárgyakat mélyebben kellene keresnünk.

Véleményem szerint csak annyi marad még eldöntetlenül, vajjon síremléket képeztek-e e faragványok vagy más célra szolgáltak egykoron? E tekintetben végérvényes ítéletre sem ásatásom, sem helyi szemlém fel nem jogosítanak.

Téglás Gábor.

RÉGÉSZETI ÁSATÁSAIM AZ Ó-BUDAI U. N. KAPUCZINUSDOMBON. Életemben mindig különös előszeretettel voltam a tudomány rejtélyes pontjai iránt, melyek, hacsak némileg megbízható alappal bírtak, érdeklődésemet mindig nagy mértékben tudták fölébreszteni.

Így volt ez *Fehéregyházzal* is, melyről Béla király névtelen jegyzője azt mondja, hogy azon helyen épült, a hol *Árpád sírja* létezett. Evvel a kérdéssel, mely az idők homályába és a harcok zavarába merülten, konokul daczolt eddig a kutatásnak minden ügyességével, és mely sok tekintetben, de különösen Budapest történetében mint irányadó alappont, elég fontossággal bír, hogy megoldásával foglalkozni mintegy közös kötelességnek tekintessék: evvel a kérdéssel a most lefolyt évben magam is különösebben foglalkoztam.

Működésemet e téren teljesen befejezettnek még nem mondhatom; az eddig elért eredményeknek azonban vannak olyan részei, melyeket, mint a Kapuczinusdombon foganatosított ásatásaimat is, befejezetteknek tekinthetek. Hogy miért tekintem én ezen ásatásaimat befejezetteknek, annak okai a fővárosi régészeti bizottság elnökségének e

kérdésre vonatkozó akaratán sarkalnak. De befejezettnek tekintem a *Fehéregyház helyfekvése meghatározásának* kérdését is; ezt azonban csak azért, mert azt tényleg befejeztem, és mert ahhoz valamit hozzátennem vagy abból elvonnom alig léssen szükséges.

Ez utóbbira vonatkozó s külön megjelenő terjedelmesebb közleményem szintén sajtó alatt van.

Tavaly kora tavasszal, épen virágvasárnapján indultam az előbb összegyűjtött adatok nyomán Fehéregyháza keresésére. Nyomozásaim alapjául csakis olyan okmányokat fogadtam el, a melyeknek hitelessége és megbízhatósága minden kétségen fölül áll.

Az ó-budai prépostság és káptalan birtokát képezett Ó-Buda városának és határának sajátságos története ugyanis egynéhány okmányban oly híven és oly tisztán van megírva, és ezen történet fonalán Fehéregyháza oly kitünőleg szerepel, hogy a jelzett okmányokban pontosan leírt geometriai vonalak következetes egymásra vonatkoztatása által Fehéregyházának hajdani holfekvése iránt tájékozást szereznem sikerült.

Ó-Budát az ó-budai prépostság és káptalannak II. Endre király adta vissza 1212-ben, és erről ugyanezen évből két okmány van; mind a kettő a Fejérféle Codex Diplomaticus III. részének 1. kötetében a 118. és köv. lapokon van följegyezve; az egyik «Andreas II. R. H. Ecclesiae Budensi per injuriam oblata restituit», a másik pedig «Diploma eiusdem argumenti» czímmel ellátva. Ezen két okmányban fordulnak elő Ó-Buda birtokviszonyai történetének első nyomai.

A fő alapokmányt képezi e tekintetben I. Lajos királynak 1355-ben kelt *határjáró levele*, melyben Ó-Buda határából és városából egy bizonyos részt kihasít és határjelekkel elkülönít, hogy édesanyjának, Erzsébet özvegykirálynénak nyugalmas tartózkodási helyet biztosítson.

Az ekképen az ó-budai egyház birtokában maradt határnak azt a részét azonban, a melyen Fehéregyháza is állott, másfélszázad után az ó-budaiak mint városi területet elbirtoklás útján maguknak arrogálták mi ellen a káptalan tiltakozott és Perényi Imre nádor előtt panaszt emelt. Ezen ügyet az ú. n. *nádori parancslevél* intézi el 1510-ben, mely parancslevél képezi I. Lajos király határjáró levelének első hiteles elismerését és Fehéregyháza helyének határozottabb leírását; mely parancslevél azonban az eddigi interpretatiók tévességénél fogva érthetetlennek, sőt I. Lajos metálsírával ellenkezésben lenni látszott, Fehéregyházához pedig egy lépéssel sem vezetett közelebb.

A zavarok folyton növekedtek; nemcsak az ó-budaiak, hanem a «gercseiek» is az ó-budai egyház birtokának határain olyan igényeket támasztottak, a melyeknek megvizsgálására II. Lajos király 1524-ben Henczelffy István és Thuróczy Miklós ítélőmesterek vezetése alatt az

ó-budai határ reambulatióját és a határvillongási ügynek végleges elintézését elrendelte. Ezen *reambulatio* tárgyában létrejött hiteles okirat -- melyből világosan kimutatom, hogy az ó-budaiak 1524-ben is *ugyanazt* a területet vindikálták maguknak, mint 1510-ben — képezi úgy I. Lajos királynak, mint Perényi nádornak okmányaihoz a legkövetkezetesebb részletező kommentárt és oly világosságot vet főleg az I. Lajos király idejében kijelölt határvonalra s annak egyes pontjaira, különösen azokra, melyek egyenesen Fehéregyházára vonatkoznak, hogy ez utóbbinak fekvése helyét eltéveszteni nem lehet.

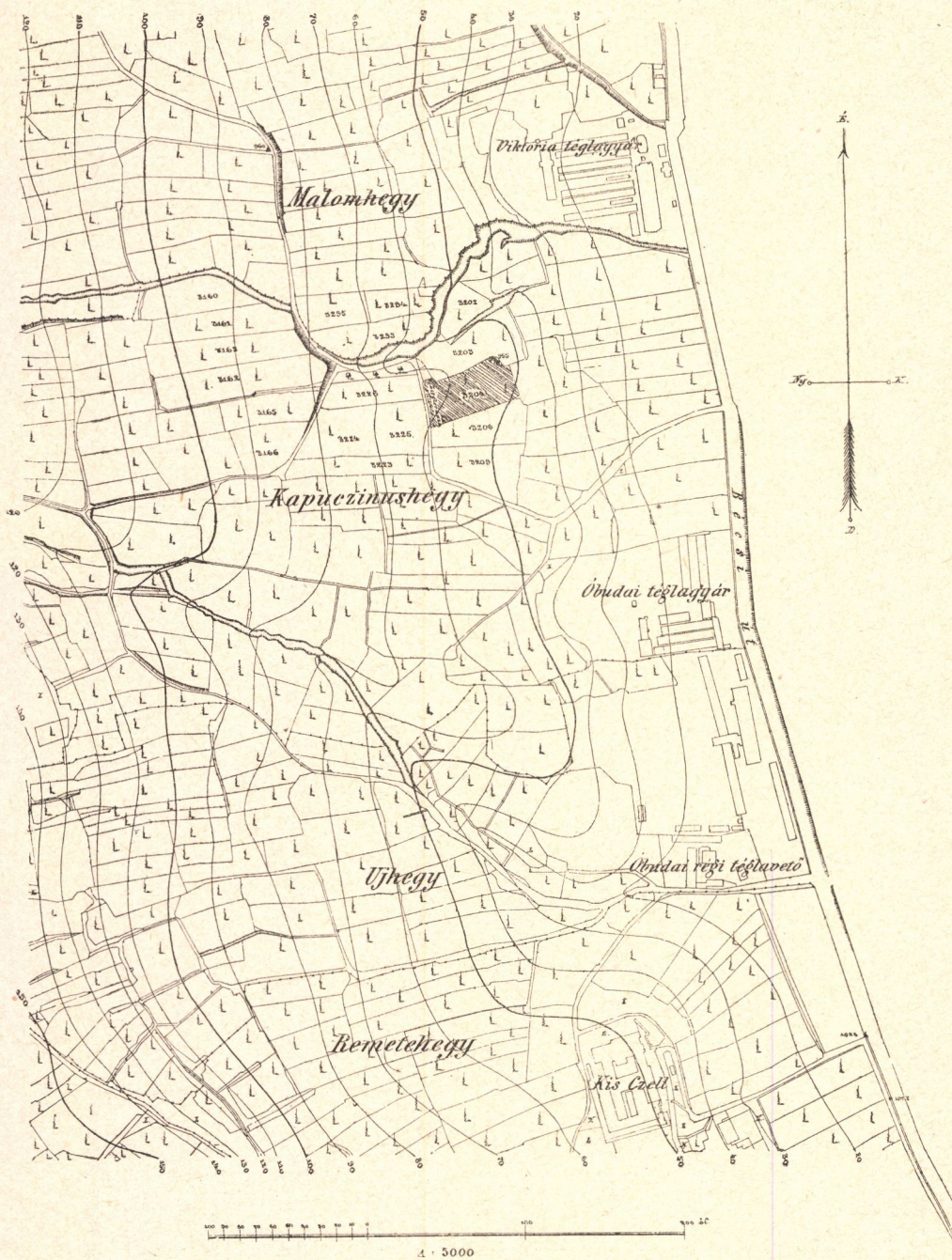
Mindezen kifogástalan hitelű okmányok kapcsában fölhasználtam még azon hasonló hitelességű levelet is, melyet Mátyás király 1479-ben IV. Sixtus pápához Fehéregyháza tárgyában írt, és melyben e kápolna fekvésére nézve szintén igen értékes adatok foglaltatnak.

Ezen felsorolt okiratoknak elsőrendű minősége, de legfőképen hitelessége már abból is kitűnik, hogy minden pontjukban, a hol csak érintkeznek és ugyanazon tárgyra kiterjednek, mindenütt a legszabatosabban összevágznak. Ezeket az okiratokat vettem egyetlen alapul; ezekre építettem Fehéregyház helyfekvése meghatározásának egész tervét és kivitelét. Más okmányokra csak tartózkodással, csak alsóbbrendű kérdések megvilágítása céljából támaszkodtam — és így jutottam el a metális azon vonalához, melynek menetében kellett az okmányok egybehangzó bizonyítása szerint Fehéregyháza nyomait keresnem.

A vonal, melytől jobbra vagy balra kellett Fehéregyházát vélelmeznem, elég rövid volt arra, hogy a helyszínén való keresés terhes és kockázatos földadatának magamat alávettem. E vonalnak egyik oldalán azonkívül már kerültek elő több ízben különféle rom-maradványok, melyek azonban érdemes szakférfiak tanulmányainak képezvén már tárgyát, részemről tiszteletben tartandók voltak; így tehát egyelőre a mondott vonalnak csakis a másik felére szorítkoztam és ott indítottam meg a behatóbb helyszíni vizsgálatot, melynek eredménye minden várakozásom ellenére, meglepett — mert a vonalnak *ezen* az oldalán, arra, a mit tényleg észleltem, egyáltalán nem számítottam.

Első pillantásom ugyanis az itt emelkedő kies fekvésű dombra, a Kapuczinus-dombra esett. A tájéknak és az ásatások helyének áttekintésére szolgáljon az ide melléket «Remetehegyi regio» című pontos térrajz, mely a magassági vonalakat is föltünteti.

Ott azon a remetehegyi régióhoz tartozó lejtőn ugyanis egy domb emelkedik, a Kapuczinusdomb, mely keletről, délről és éjszokról akképen van levágva, hogy ezen három oldala mint a fal, oly meredek. Ezen Kapuczinusdomb fekvése valamivel távolabbi állásponttól, a Vörösvári-utca felől tekintve oly plastikát tüntet föl, mely önkénytelenül

AZ Ó-BUDAI REMETEHÉGYI RÉGIO TÉRKÉPE.

lebilincseli a figyelmet: a Kapuczinusdomb az ott emelkedő többiombok és lejtők közt azt a benyomást teszi, mintha egy félholdszerű «hegyöböl»-nek közepén symmetrice elhelyezetten emelkednék valamivel a többiek fölé.

Midőn e dombra fölmentem és fölülről a domb környékén körültekintettem, először is a domb keleti lejtőjén látható terrasse-művelés gyönyörű mintája lepott meg, a minőhez hasonlót ezen, a Mátyáshegytől a Hármashatárhegyen túlig terjedő, hegyfokok egész hosszú vonalán sehol sem találhatni. Magán a domb tetején tartva szemlét, számos faragott kődarabra, különösen pedig egy és ugyanazon csigalépcsőhöz tartozott, szép faragású lépcsőkővekre akadtam, mely utóbbiaknak számát későbbben 22-re tehettem, Lejebb a délre eső szomszéd szőlője alatt egy hatalmas kövekből épült és jól fentartott, 40 méter hosszú régi fal vont a magára különösebben figyelmemet. Ilyen falhoz való köveket itteni szőlőbirtokos nem szállít föl ilyen magasságra soha; már elsőre is valószínű, hogy e kövek itt valahol a dombon létezett romokból származhattak. Fent, a dombtetőnek közepén, végre egy különféle nagyságú kövekből, törmelékből, ragacsból, imbrex- és tégladarabokból álló jókora halom emelkedik (ugyanaz, a melyen az ottani csőszkunyhó s e mellett a 955. számú háromszögelési kőoszlop áll) és a melynek kimagaslása a hajdan itt létezett nagyobb építmények sírdombjának benyomását teszi.

Mit jelentsen mindez?

Fölvilágosítást és esetleg behatóbb tudomást kellett szereznem e hegyet illető egyéb fontos körülményekről is. Fölkerestem e végből mindennek előtt a Kapuczinusdomb tetején levő szőlőnek a gazdáját, kitől azután a helyszínén különféle más adatok birtokába jutottam. Megtudtam ugyanis, hogy ott a dombtetőn a föld alatt falak maradványai léteznek; hogy létezik továbbá egy rendkívül nagy faragott kő valahol a tőkék alatt, melyre a gazda még azon időből emlékszik, mikor ugyanezen szőlőbe mint napszámos járt munkára — de a helyet, hol a falak vagy a kő lehet, már csak úgy körülbelül tudta megmondani. Megtudtam ezenkívül, hogy a fent említett faragott kövek és a számos lépcsőkő tényleg a dombtetői szőlők talajából ásattak ki.

Dr. Wekerle László.

ASZÁRI KINCS. Múlt évben az aszári határban szántás közben érdekes kincs került felszínre, melyet Egger Dávid budapesti régiségkereskedő szerzett meg. Az ő előzékenységéből tehetette közzé Hampel József még a múlt évben e kincs legfontosabb darabját, Atta gyalogos katonai elbocsájtási levelét.*

* Adalék Pannonia történetéhez Antoninus Pius korában. Budapest, 1884. Kiadja a M. T. Akadémia.

Amaz okmány azonfölül, hogy magában véve igen érdekes emlék, az egész kincsre bir jelentőséggel, mert megadja a pontos időhatározást a lelet korára. Az okmány 148-ból lévén kelezve, az összes 14 darabnyi lelet valószínűleg a II. század első feléből származik.

Volt pedig a kincsben a jelzett két okmánytáblán kívül egy kis arany csüngő, ezüst láncz, hét ezüst karperecz, egy ezüst fibula, két kisebb és egy nagyobb serpenyő bronzból, mely utóbbiba a többi tárgy a diplomával együtt belé volt szorítva. Bizonyára már régi időben így rejtette el kincseit a tulajdonos, mert azt hitte, hogy így óvja meg legjobban drágaságait. Igaza volt, mert most, mikor a földműves szántóvasa végighasította a földet, a nagy edény fala fogta föl az ekevas lökését és őrizte meg a benne lévő kényesebb ékszereket.

A lelt tárgyaknak az ide csatolt három táblán adjuk pontos ábráit és az ábrák sorrendje szerint itt következik a bővebb leírás.

I. tábla. 1a. Serpenyő bronzból. Széle kissé kihajló, alján (1b.) domború központi kördíszek az edény oldalán alul és felső széle alatt vonaldíszek — mindezek esztergályon, a hogy római kori műveken szokás.

Füle lapos és korongidombban végződik, szélét domború vonaldísz ékíti, melynek fölülete rovátkolt, az edény fölakasztására szánt nyilást is gyűrűforma tag kereteli be. Az edény füle öntve van s a rajta látható domború díszeket vésővel simították ki.

Ponczokkal bevert apró körök sűrűn egymás mellé csoportosítva ékítik három helyütt a fogantyú felső lapját és a középső lyuk mellett ponczczal verte be a gyáros nevét (1d) CARATVSV. A bélyeg idoma körded hajlású, a betűk eleje tiszta és határozott, a harmadik, negyedik, ötödik kevésbé domborodik ki, a végső három betűnek pedig csak felső része emelkedik ki elég határozottan, alsó részét nem nyomták ki elég erősen. A végső V után betű nyoma nincs több és azért nincs okunk a gyáros nevének kelta végzésén (TVSV) kételkedni.

Az edény méretei következők. Átmérője a füle hossz tengelye irányában 0'355, a fül hossza magában 0'162, a fül végső korongjának átmérője 0'076, az edény oldallagos magassága 0'12, alján átmérője 0'13. Az edény teljesen ép, csak a füle legszélén van sérülés, mely réginek látszik.

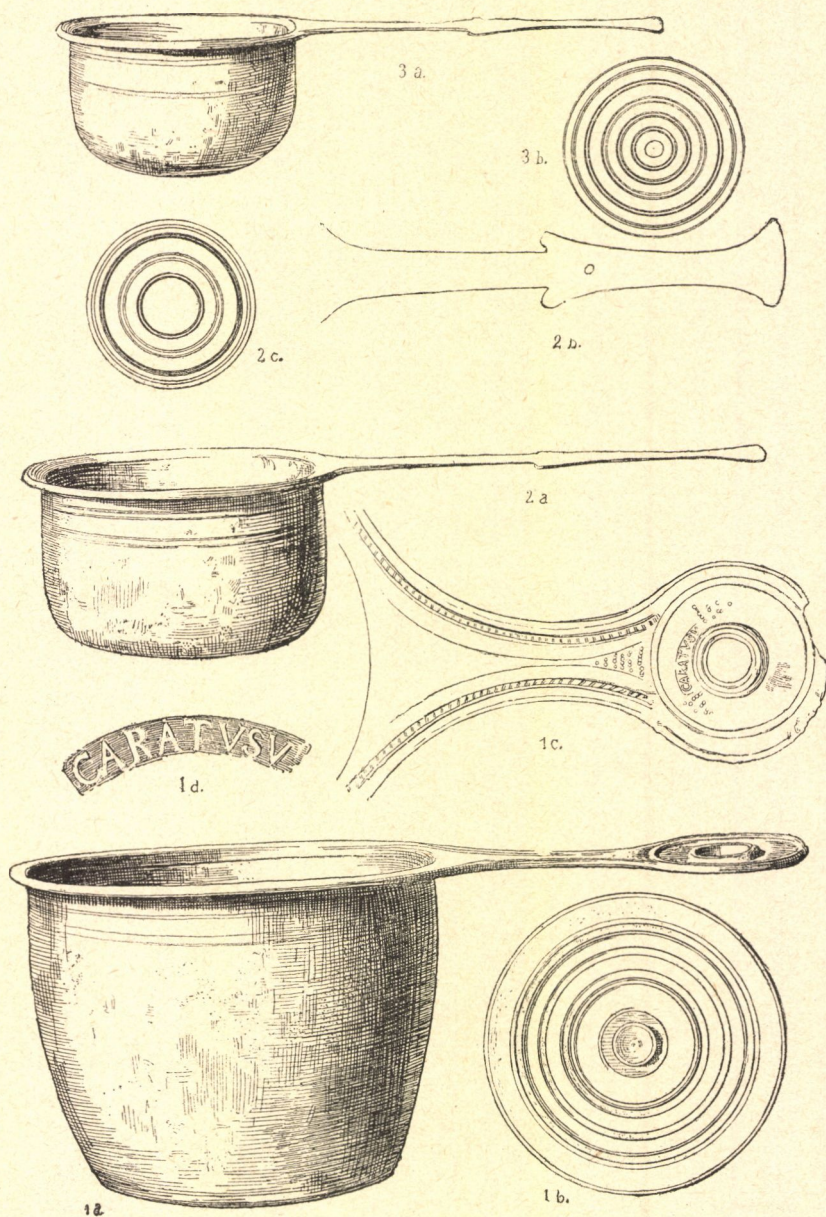
2a. Kisebb serpenyő bronzból. Füle az edénnyel egy tagból van kitrébelve, fölülete sima, csak kihajló széle alatt és alján (2c. ábra) vannak esztergályon bevéssett párhuzamos vonalak. Füle közepe tájáig egyenletes szélességű, jobbról, balról kihajlik s úgy szintén szélesbül a vége felé (2b. ábra). Közepe táján a fül át van lyukasztva.

Az edény méretei. Átmérője a füle hossz tengelye irányában 0'325; a fül hossza magában 0'188, a legnagyobb szélessége 0'038, az edény falának magassága oldalt 0'078.

Az edény jó állapotban maradt fenn, csak két helyütt vannak rajta apróbb törések.

3a. Az előbbinél is kisebb méretű csésze bronzból. Füle az edénnyel egy tagból készült, trébelt műnek látszik. Széle kihajló és füle tagozott, mint az

előbbi edény. Díszítése mindössze abból áll, hogy az edény oldalán és alján (3b. ábra) párhuzamos vonalokkal ékítvék. Ott, a hol az alján a körben futó vonalak két legkülsőbbikét bele verték, ott már régi időben megszakadt, füle

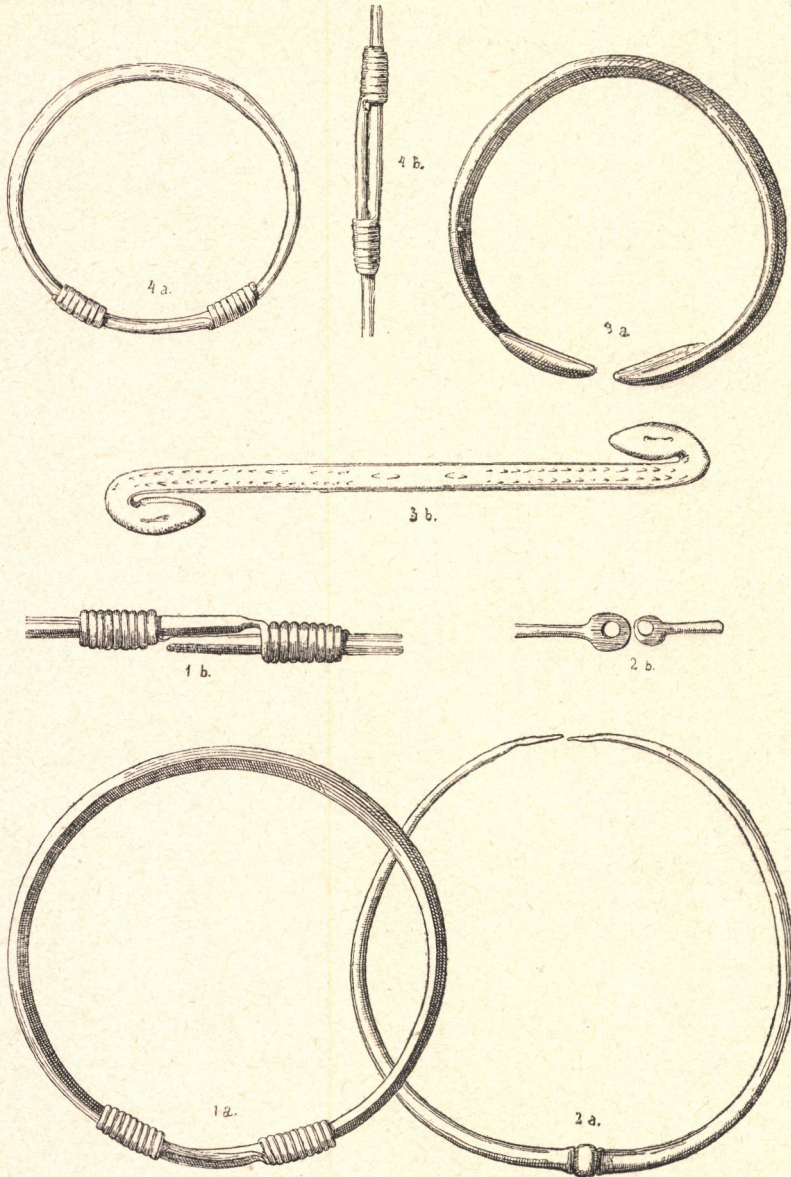

csonka ; csonka részét rajzunkon (3a.) ferdén futó párhuzamos vonalzással jeleztük ; a feltaláláskor a fül külön volt az edénytől, a mostani tulajdonos eredeti helyére reá forrasztatta.

Az edény nyílásának átmérője 0'12, magassága 0'066.

A *II. tábla* $\frac{2}{3}$ nagyságban adja a tárgyak ábráit.

1. A kincs legékesebb tárgyai közé tartozik egy pannoniai idomu ezüst fibula. Tűtartó lemezen két helyen áttört művű díszítéseket mutat, melyeknek

idomai legaprólékosabb pontossággal kidolgozván, a fibula hátsó gerincztagja hosszában mindkét oldalt sűrűn egymás mellé rakott pontok sorakoznak és élénkítik a hosszú vonal egyformaságát.

A fibula nyakgyűrűje korongidomra áll ki s oldalát keretbe foglalt kidom-

borodó hullámvonal ékíti, a vonal hajlásait szintén mélyített pontok kísérik. A gyűrű táján két kampós nyujtvány áll ki, egyik fölfelé, másik lefelé, mindkettő csonkavégű.

A fibula fejtagja szokás szerint szélesbül és három kiálló korongba nyílik, melyben a tű rugója van beléerősítve, úgy hogy a szög végig megyen a korongokon s a hengerded rúgón, a szög feje csillagszerűen rovátkolt. A tű s a rúgó épségben van. A leletben elgörbítve találták és a mostani tulajdonos kiegyenesítette.

A fibula teljes hossza 0'192, a lemeznek fölül szélessége 0'037, a végén szélessége 0'017; a rúgó helyén szélessége 0'04. Súlya 316 gramm.

2. Ezüst láncz áll két végső karikából, huszonnyolcz láncztagból és a lánczra húzott apró ezüst hengerkéből.

A láncz sor duplán összerakott ezüst sodronyból áll; idomait mutatja rajzunk. A végső karikák úgy vannak alkotva, hogy a sodrony két vége egymás fölé jár és hengerdeden öt hajlással a másik tag körül van csavarva. A lánczon csüngő dísztag 1'5 cm széles ezüst lemezből van alkotva, melynek föllete pont- és vonalmélyedésekkel van díszítve.

Közepett és két szélén dupla pontsor vonul végig és ezek elhelyezéséből domború hullámzatos dísz keletkezik. — A közbeeső két mezőben bevert díszek, melyek körökből állanak, a kör közepén mindig egy pont s a köröket egymással ferdén futó vonalak kötik össze.

Az egyik láncz súlya 70 gramm.

3. Ezüst csat karikája, tagozott végekkel, egyébiránt sima fölülettel. A karikára illő tűske s a szíjra való lemez hiányzik, a karika egyik végéről hiányzik a kampó, melyen a tűske tövében volt hengerded cső ült.

Súlya 12'13 gramm.

4. Csüngő dísz, halavány aranyból, fölül félhold idomú rovátkos kis füllel, a fül tövében három gömböcsdísz és azon kívül a félholdat még négy helyütt duplán álló szemcsék díszítik.

Súlya 1'99 gramm.

A *III. tábla* szintén fél nagyságban adja a tárgyak ábráit.

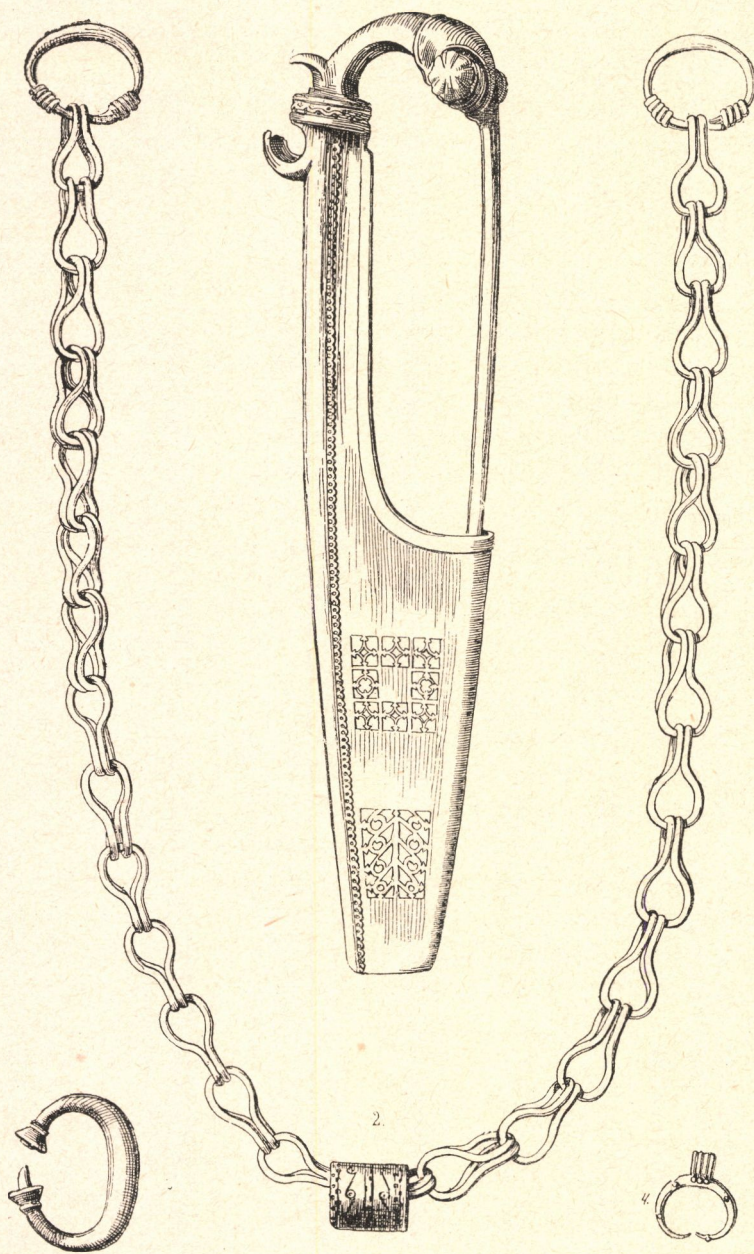
A leletben van hét ezüst karperecz, melyeknek négy változatát rajzban adom.

Az 1. és a 4. hasonló szerkezettel bír, zárása egyformán úgy történik, mint a láncz végső két karikájánál tapasztaltuk. Egyéb különbség, a mely az 1. karpereczet jellemzi, az, hogy a sodra kiálló élekkel bír, s nem kerek az átmérője, az utóbbiaknál pedig a sodrony kerek. Az 1. (a. b.) karika súlya 52'86 gramm.

A 4. számú typus három példánya különböző nagyságú. Rajzunk (4. a. b.) a legkisebbet tünteti föl, súlya 14'9 gramm, a közép nagyságúé 60'2 gramm, a legnagyobbé 65'2 gramm.

A nagy serpenyő mestere Caratusu kelta származású belföldi gyáros és így az edények mint hiteles belföldi gyártmányok tanúságot tesznek a pannoniai ipar mellett.

A II. táblán ábrázolt fibuláról ugyanaz áll, hogy pannoniai gyártmány. Kiegészítő részét képezi a belföldi pannoniai öltönynek,

mint ezt a pannoniai costüme képekről írt czikkek írója valószínűvé tette.*

* E czikket lásd Arch. Értesítő XIV. köt. — Azóta több ízben volt e folyóirat hasábjain a pannoniai fibuláról szó, melynek a pátkai fibulák legékesebb képviselői. Lásd Arch. Ért. XIV. 62. 1. és VIII. tábla.

A mióta ott a belföldi öltözéki képek egész sorozata rajzban is közzé volt téve, fölmerültek többféle érdekes analógiák. Talán a legérdekesebbet őrzi a n. múzeum 1880 óta. Classikus vidékről, Dunaföldvár vidékéről került oda.

Ábráját itt adjuk. A dombormű köfal oldalán pannoniai asszonyt ábrázol jellemző öltönyében; a vállán levő fibuláiban mindenki reá ismerhet az aszári fibula idomára. Az asszony kezében tálat tart s a tálban látunk disznófőt (sisciput), a rómaiak- és keltáknál egyaránt kedvelt ételt.

A többi ékszerek közül legjellemzőbb a kis félhold idomú csüngő dísz, a rómaiaknál és barbaroknál egyaránt kedvelt ékszeridom, mely még későbbi népvándorlaskori leletekben is oly sűrűen előfordul.

Ép oly érdekes a láncz s a rajta lévő kis henger. Ezüst lánczaink e korból nincsenek elegendő számmal, hogy belföldi származását a szerkezet módjából megállapítsuk; azonban jelentékeny számmal őrünk magyar múzeumainkban oly sajátzerű gyűrűket, minők a láncz végein vannak, s minők a III. táblán látható karpereczek. Vannak ilyenek aranyból, ezüsből és bronzból a n. múzeumban és a kolozsvári múzeumban.

A kis hengerke díszítési módja egy keltakori jellemző mustrára emlékeztet, a ferdék által összekötött központi körökre; ez ugyanaz a motívum, a mely a gazdag fokorúi leletet is ékíti.

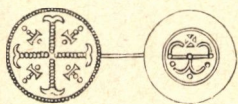
A kigyófejű karperecz sokkal közönségesebb antik forma, sem-hogy különösebb föltűnést keltene. Érdekesebb a III. tábla 2. számú karperecze úgy általános, mint végtagjainak idoma miatt. Ez nem classicus idom, az analógiák inkább az éjszaki vidékekre vezetnek, ahol a korai vaskor idomai közé számítják, melyek egykorúak az aszári kincs korával. Ennyi, mi ez érdekes kis kincs első bemutatásánál szemünkbe ötlük. A ki majd belföldi kelta-romai műveltségünk történetét az első századokban Kr. u. meg fogja írni, kénytelen lesz az aszári kincsre, mint a kor jellemző maradványára visszatérni. *Hpl.*

ÁRPÁDKORI ÉREMLELET. Már néhány éve, hogy szlapon területen egy ritka gazdagságú, körülbelől 900 darabra rúgó, magyar éremlelet merült föl, többnyire a Rupp-féle II-ik Géza II—III. és Imre II., III., VI. szép és ritkább specieseket tartalmazva.

Szuk Lipót budapesti éremgyűjtő, ki a lelet körülményei iránt értesülve volt s a leletből 8—10 darabot meg is szerezhett, az egész lelet megvétele érdekében többször írt Szlavoniába az állítólagos tulajdonosnak, de levelei mindannyiszor — hosszas bolyongás után — fölbontatlanul érkeztek vissza.

A ritka kincs, a mint *Szuk* gyanítja, azóta egy szlavoniai közép-tanoda gyűjteményébe került.

A *Szuk* birtokában levő néhány darab közt egy kiadatlan is előfordul (l. a mellékelt érem-rajzot), ugyanazzal az előállítással, a mi Géza és Imre fent megjelölt éremfajait is jellemzi. Kivána-tos volna, hogy a ritka lelet tulajdonosa ne rejtene el kincsét a tudomá-ny elől, hanem alkalmat nyújtana arra, hogy a lelet leírata, Árpád-kori érme-*l*ésünk ismeretét gyarapítaná.

Ry.

A FÖLDTANI KÖZLÖNY külön lenyomataul vettük *Lóczy Lajos* jelentését, az 1883-ik év nyarán a Maros és Fehér-Körös közötti hegy-vidéken és az Arad-Hegyalján eszközölt földtani felvételtől, melynek egy nevezetes pontját adjuk itt, hol szerző negyedkori képződmények-ben (Diluviumban) sejthető emberi nyomokról tesz említést. «A lösz-csigákön kívül az uj-bodrogi kaluger-kolostor tulajdonát képező szőlő-telek északi határarkában agyagkonkrecziókba burkolt nagy csont-maradványokra is találtam: egyebek közt egy cervus-nak alsó bal állkapocs-darabját három præmoláris-foggal. A csontok friss löszfal-omlásból, löszcsigák társaságában kerültek napfényre. Az egyik szár-csontot beburkoló agyagkonkreczióhoz szorosan hozzátapadva találtam egy tűzkő-szilánkot, mely nem különbözik olyanoktól, minőkről bebizo-nyúlt, hogy a történelem előtti ember kezétől nyerték alakjukat. Minden következtetés kizárásával, sőt még kétségtelen fontosságot sem akarva tulajdonítani a leletnek, említem meg ezt.»

Ry.

LEVELEZÉS.

I. NYILT LEVÉL A SZERKESZTŐHÖZ. Dr. Török Auréltól, az anthropologiai múzeum igazgatójától Budapesten. Ama megtisztelő felszólítását, hogy a jelen évvel a szerkesztésébe átment «Archæologiai Értesítő»-nek anthropologiai rovatában általánosabb érdekű közleményekkel közreműködjem, örömmel vettem.

E közreműködésre annál szívesebben vállalkozom, mert hazánk lakosságának rendszeres és nagyobb szabású anthropologiai tanulmányozása, mely még mindig a jámbor óhaj állapotában leledzik, számos oly kérdést érint, a melyek csak a régészeti buvárlattal oldhatók meg.

Nemzetünk polyglott és polygen eredetű vegyületekből állván, nem is lehet vita tárgya, hogy e népvegyület mai képének egyes vonásait csak a multnak s a régmultnak ismeretével deríthetjük fel. Mert valaminthet az egyes embernél, úgy az egész nemzetnél is a physikai életszokok egymásba folytonos átmenetet, illetőleg átalakulást mutatnak és arra a kérdésre, hogy voltaképen mik vagyunk most, melyek a történetünkre legbefolyásosabb physikai jellemvonásaink, csak akkor leszen lehetséges alapos feleletet adni, a mikor már kifürkésztük, hogy mik voltunk annak előtte, melyek voltak eredeti ősi fajvonásaink és melyek amaz új, amaz idegen vonások, a melyek történelmünk folyamában amazokhoz hozzátársultak és azokkal összevegyültek? Ime, mindeme kérdések csakis a hazai archæologiai buvárlat kalauzolása mellett oldhatók meg.

Ekként a reánk várakozó feladat oly szövevényes és oly sokoldalú, hogy itt egyfelől számosaknak a tudományos közreműködése és másfelől a nagy munkának részletezése okvetlenül szükségesnek mutatkozik. Felette nagy tévedés volna azt hinni, hogy e feladatból egy-egy kérdésnek egyoldalú előtérbe való állításával és ennek egyoldalú megfejtésével a dolgot egyszersmind nyélbe is lehetne ütni.

A dolognak egyenesen a bibéjét érinté, *Pulszky Ferencz*, mikor a hazai tudományosságunk eme «Πατριστατης»-e akként nyilatkozott:

hogy ma már csak akadémiai jelentőségű ama, különben igen érdekes nyelvészeti vita: hogy vajon mi *finn-ugor*, vagy pedig *török-tatár* eredetűek vagyunk-e, azzal a ténnyel szemben, hogy ma már valódi *ariákká* változtunk át. A nyelvészeti kérdés egyoldalú eldöntése dacára — de fajunknak archæologiai és anthropologiai kifürkészése nélkül — vajmi kevés tanulságot meríthetnénk a feladat aktualis kérdéseire nézve. Nemzetfejlődésünk archæologiai, anthropologiai, ethnologiai és ethnographiai megállapítása nélkül, egyikünknek vagy másikunknak arczáról a *finn-ugor* vagy *török-tatár* eredetet körülbelől csak azon eredménnyel lehetne leolvasni, a mily eredménnyel járt volt a híres Mommsen, mikor a sváb eredetű, de elmagyarosodott derék tudósainknak, néhai *Mátray*knak és *Érdink*nek arczkifejezéseiben a valódi szittyia typust vélte fölismerhetni.

A munka menete feladatunk megoldásához egészen más. Ma a nyelvészeti kérdésnek egyéb befolyást nem engedhetünk, mint hogy egyszerűen *ad notam* vesszük a finn-ugor és a török-tatárral való nyelvi rokonságot. Hogy melyikhez inkább? vagy talán melyikhez eredetileg kizárólag? azt egészen a nyelvészekre hagyjuk, e kérdésbe mi semmikép sem avatkozunk. De épen azért, mert a nyelvészeti kérdésbe semmikép sem avatkozunk, nem szabad az anthropologiai buvárlatban sem a nyelvészetet, mint alapot tekinteni s belőle kiindulólág *«post hoc ergo propter hoc»* igen kényelmes, de lényegileg mit sem érő okoskodással élni; a mint már többen így akarták fajunkat anthropologiailag elemezni, midőn mondák: ime ez is, meg ama koponyasajátság is Hunfalvyék finn-ugor elméletének a helyességét bizonyítja. Az ilyesféle okoskodás minden komoly tudományos alapot nélkülöz s legfőlebb szórakoztató elmefuttatásnak mondható.

Ne áltassa senki sem magát, mert a feladat rendkívül bonyolult és nehéz. A munka számos tudósnak számos emberöltőn át való fáradozásait fogja igénybe venni. És a mint a dolog ma áll, még azzal sem kecsegtethetjük magunkat, hogy mikor és egyáltalában valjon mennyiben lesz megoldható az egész kérdés! De ebben semmi elcsüggesztő nincs, mert a többi tudományok körében is számos oly kérdés van, a melyeknek megoldására az emberiség már évszázadok hosszú során át fáradozik s jóllehet egy-egy lépéssel mindinkább meg is közelítettetik a cél, ez ugyanoly arányban nagyobbyszerűnek, de egyszersmind távolabbi nak is mutatkozik. Az eszmék világában soha abszolút, csak relativ és részletes megoldásról lehet szó.

Tehát mi is csak a részletes megoldás gondolatával foghatunk feladatunkhoz.

A legközelebbi kérdés, mely itt elénkbe áll, csak az lehet, hogy mi az első teendő lépés feladatunk megoldásához

Meggyőződéseim szerint csak a következő két irányban lehet megindulni. Egyfelől, lehetőleg minél teljesebb számmal megmenteni a tudomány számára minden régészeti leletet és emberereklyét, a melyek hazánk történelmének közelmúlt és régmúlt idejéből fenmaradva akár a véletlen következtében akár saját kutatásaink (a tudományos ásatások) által kezeink közé kerülnek. Ilyen uton fajunk régibb élettörténetének ősi homályát fogjuk mindinkább földeríthetni. Másfelől kötelességünk hazánk mai lakosságát a lehető legnagyobb számarányban a rendszeres anthropologiai — tüzetesebben pedig a somatologiai és demographiai — vizsgálat alá vetni; amint ezt az észak-amerikai Egyesült-Államok kezdeményezésére a művelt európai államok már több mint egy évtized óta teszik, nálunk ez irányban még mi sem történt. Ez utóbbi irányban teendő kutatásokból ki fog derülni, hogy mely régibb és újabb típuskeveredések az előnyösebbek, vagy pedig esetleg, melyek a kevésbbé előnyösek, azaz a károsak; a nemzetek életében mind a kétféle keveredés versenyez egymással.

Úgy hiszem, hogy eme szűkebb keretbe szorított legközelebbi feladatunknak a célja úgy a tudomány, mint államéletünk gyakorlati szempontjából olyannyira fontos és előkelő rangú, miszerint érdemes, hogy e feladatra legjobb tudományos munkaerőink válllvetve közreműködjenek, hogy e feladat eszméjének a hazai nagy közönségben mennél nagyobb propagandát készítsünk és hogy végre maga a kormány pártfogását minél bővebben kiterjessze. Nemzetünk kulturális fejlődésének immár ama szakába lépett, a mikor a kormány egy ilyen ügy felkarolásával egyenesen csak kötelességet teljesít a nemzettel szemben, a melylyel ez viszont önmagának tartozik.

Helyesen mondja Kossuth, hogy ha a tudományba életet akarunk hozni, a tudományt az életbe kell kivinni. Napjainkban csakugyan így is tesznek a művelt nemzetek; a szobatudósságnak a kora örökre lejárt. A tudósok részint egymást, részint pedig a nagy közönséget keresik fel, hogy ekként a megoldandó kérdések érdekkörébe minél több elmét vonhassanak. Az eszmék rendszeresebb asszociálására társulatok alakulnak s e társulatok hétköznapi munkát feltüntető rendes üléseken kívül időnként bizonyos cyclusok szerint congressusokat tartanak, a melyek főleg a tudomány irányeszméinek hathatósabb s általánosabb propagálását célozzák.

Hazánk, — mely a tudományos haladás terén is egészen modern állammá alakult, s így bár nyelvre nem, de minden egyéb szellemi nyilvánulásaiban a kultura élén haladó indogerman népcsaládba teljesen beleolvadt, — a különböző tudománysszakmák ápolására alakult társulatainak élénk munkálkodásával, nemcsak hogy lépést tart a művelt külfölddel, hanem a fajunkat jellemző tartózkodó vérmérséklettel a

nézeteltérések iránt, egyszersmind lehető simán ú. n. kulturharczok nélkül szerez érvényt a humanismus időnkbeli eszméinek.

Nemzetünk kebelében mindig támadtak férfiak, kik testestől lelkestől magyar jellemök mellett, mint az emberi társadalmat mozgató eszmék harczosai, a legmagasabb színvonalon állottak s bizonyára csakis szerencsétlen politikai constellatióinknak rovandó fel, ha küzdelmök nem adhatta azt a lendületet a nemzetnek, a melyet szerencsésebb külföldi bajtársaik adtak nemzetöknek. Mi, kik aránylag hasonlíthatlanul kedvezőbb állami életünk mellett a művészetek és tudományok oltárán dúsabban áldozhatunk, ezt voltaképen csak ama dicső elődök által ránk hagyott örökségből tehetjük. Politikai constellatióink javultával az ipar, művészet és tudomány terén nemcsak élénkült tettvágy, hanem egyszersmind maradandó értékű tettek is jellemzik a műveltség által megifjodott ősi ázsiai fajunkat. A kilencz év előtt fényesen sikerült nemzetközi, embertani, régészeti congressus, valamint a méltán világhírré érdemesült tavali ötvösmű-kiállítás Budapesten, ime ezek hirdetik és tanítják a nagy világ előtt, urbi et orbi, fajunk műveltségét. Az öröm pírja futotta el arczomat, mikor a mult évi boroszlói embertani congressuson az elnök megnyitó beszédében a budapesti ötvösmű-kiállítást, valamennyi eddigi kiállítások remekének jellemzé és nagy veszteségnek jelenté azokra nézve, a kik ezt a fényes, ritka tudományos becsű kiállítást nem láthatták.

A nemzet a jelen évben is, a tavasszal megnyíló országos kiállítással egy újabb tanujelét fogja adni műveltségének. Józan észszel ugyan azt senki sem várja tőlünk, hogy mi — még zsenge korú iparunkkal — a londoni, párisi, bécsi, philadelphiai világtárlatokkal fényben és gazdagságban versenyezzünk, de a mint az előkészületek jelei már előre mutatják, alapos kilátásunk lehet arra nézve, hogy fajunk életképességét egy eddigelé ismeretlen új oldaláról fogjuk a világ előtt bemutatni. És hogy egyéb tekintetben is egészen modern legyen ez a kiállítás, igen helyesen, egy a kiállítás alatt tartandó, régészeti congressus van tervben, a mint a párisi 1878. évi világtárlat alkalmával is tartatott ilyen congressus.

Én a t. cz. szerkesztő urnak megtisztelő felszólítására az «Archæologia Értesítő»-nek hasábjait eme congressusra vonatkozó többféle, a fentebb említett archæologiai és anthropologiai kérdést érintő, indítványra és egy anthropologiai kiállításnak a javaslatára és tervezetére szeretném legközelebb felhasználni, miért is ez eszmét már előre is becses pártfogásába ajánlom.

Hazafias üdvözlettel

Budapest, 1885. jan. 7.

Dr. Török Aurél.

II. A SZERKESZTŐ VÁLASZA dr. Török Aurél levelére. Köszönöm, hogy szíves volt soraink közé állani és hogy kész velünk együtt hazai szaktudományunk félszázados tradícióit ápolni, melyeknek Jankovich Miklós és Fejérváry Gábor óta mindig voltak buzgó terjesztői, legnagyobb számmal azóta, mióta Römer 1868-ban e folyóirat megalapításával tudományunk híveinek állandó központot teremtett.

Örvendek, hogy nézeteink az országos kiállítás folyamatában tartandó magyarhoni régészeti közgyűlés iránt megegyeznek. Az országos régészeti és embertani társulat lesz legközelebb hivatva e fontos kérdésben határozni és hiszem, hogy a többi régészeti társulatok az országban is melegen fogják az eszmét támogatni.

A congressus egy régészeti kiállítással lesz összekapcsolva, melynek érdekében buzgó szaktársunk Czobor Béla már hetek óta szép sikerrel utazza be az országot. Örömmel is jelenthetem, hogy a kiállítás minden tekintetben fényesnek ígérkezik. Birjuk Czobor Béla ígérését, hogy folyóiratunk legközelebbi számában a kiállításra tett fontosabb gyűjtéseiről beható tudósítást közöl.

Tehát rövid soraimból bizonyára örömmel tapasztalhatja tisztelt Igazgató úr, hogy talpraesett indítványainak egynémelyike már a megvalósulás stadiumába lépett. Örvidenék, ha a többit is, különösen egy anthropologiai szakkiállítás eszméjét, meg lehetne testesíteni. Teljes sikert kívánva hozzá, szíves üdvözléttel

Budapest, 1885 februárius 7.

Hampel József.

III. HORVÁTH ANTAL levele a duna-szekcsői római falmaradványokról. Budapestről hazajövet Duna-Szekcsőt utbaejtettem és a romokat megtekintettem. A romok nagy kiterjedésűek, ámbár csak csekély részük van felfedezve; egy részük benyulik a Dunába. Azon faldarab, melybe a felírtos kő van belerakva, épen egy sarkot képez. E sarok egyik felől 220 cm., másik felől 225 cm. hosszúságban van kiásva; alapja is látszik, mely kisebb-nagyobb tört kődarabból áll, 30 cm. vastagságban melyen aztán a falazat 112 cm. magasán emelkedik. E falazat tégladarabokból, szabálytalan, tört kövekből és különféle nagyságú faragott kövekből van összeépítve, bele lévén illesztve, de oldalt fektetve a már előttünk ismert felírtos kő is. Alighanem úgy áll a dolog, hogy e helyen Sept. Severus castrumot épített, mely később, talán a barbárok keze által, elpusztulván, utóbb, egy más imperator alatt ismét fölépült. E későbbi építmény maradványai lesznek a most felfedezett romok. Az építők igen tudatlan emberek lehettek, mert másként nem keverték volna úgy össze különböző köveket, és nem rakták volna be oldalt fektetve azt a felírtos követ. Hogy ezen falmaradvány, melynek méreteit most közöltem, mily magas volt, nem tudom; felül látszik, hogy

még magasabbnak kellett lennie, mint a minő most. E maradványon kívül a közelben többfelé látszanak még falak nyomai, melyek egészen a Dunába nyúlnak be. E romok t. i. a szigeten, a Duna partján vannak. Felvilágosításul megjegyzem, hogy régente a Duna állítólag sokkal jobban keletre folyt volt, úgy, hogy az, a mi most sziget, akkor még egészen Duna-Szekcsőhöz tartozott. A törmelék közül hamarjában hat bélyeges téglatöredéket szedtem össze, melyekből csak egyet tudtam elolvasni: COHYIIBR. E töredékek jelenleg a község házában őriztetnek. Alább közlöm e felíratos kő felíratát. A kő anyaga fehér mészkő; magassága 131, szélessége 62, vastagsága 44 centimeter. A felírat egy 6 cm. átmérőjű egyszerű faragott keretbe van foglalva, mely keret a kő jobb és bal szélétől 6—6 cmterre, felső szélétől 13,5, alsó szélétől pedig 7 cmterre kezdődik. A keret által bekerített térből a felírat 79 cmtert foglal el magasságban, a többi üres. A felírat a következő:

IMPCAES
LSEPTSE
VEROPIO
PERTINACI
AVGARAB
ADIABPAR
THICOMA
XIMOPP
TRIBPOT
VIII IMP
XICOS II
PROCOS

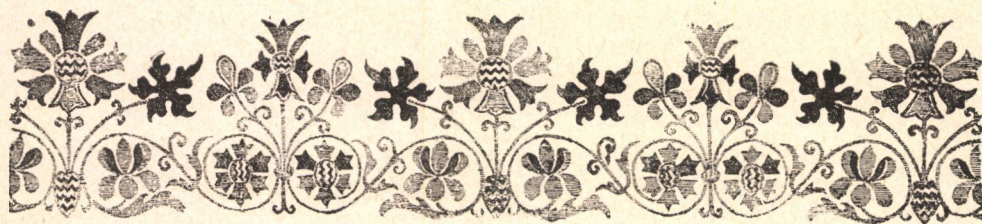
Imp(eratori) Caes(ari) |
L(ucio) Sept(imio) Se|vero
pio | Pertinaci Aug(usto)
Arab(ico) Adiab(enico)
Par | thico ma | ximo
p(atri) p(atriæ) | trib(unicia)
pot(estate) | VIII imp |
(eratori) XI co(n)s(uli) II |
proco(n)s(uli)
— 201-ben Kr. u. —

Az alispánnak jelentést tettem és kértem, hogy a romok bántatlanul maradása iránt intézkedjék. Véleményem szerint igen érdekes lenne ezen jókora kiterjedésű romokat kiásatni.

Pécs.

Horváth.

IRODALOM.

A KESZTHELYI SÍRMEZŐK, írta Dr. Lipp Vilmos, csornapremontrei rendű kanonok. Kiadja a Magyar Tud. Akadémia archæologiai bizottsága, háromszáz hatvanhárom rajzzal. Budapest, 1884.

A boldogúlt csornai prépost nem is gyanította mily nagy szolgálatot tesz a magyar régészetnek, midőn a keszthelyi gymnasium igazgatóságát 1879 kezdetén Dr. Lipp Vilmosra bízta. Ez már Szombathelyen, mint a classica-philologia tanára, előszeretettel foglalkozott a régészettel, gyűjtögette a régi Sabária római emlékeit, közreműködött, hogy a vas megyei régészeti társulat megalakuljon s mint a szombathelyi régészeti muzeum őre ezt oly ügyességgel és szerencsével igazgatta, hogy az most a magyar vidéki hasonló intézetek közt a legelső helyet foglalja el. Miután a közérdeklődést a muzeum iránt felköltötte, a közönség hozzá szokott, hogy a régiségeket, melyek e vidéken napfényre kerültek, a muzeumnak megküldje. Így történt, hogy ifjabb Reischl Venczel, keszthelyi lakos, több bronz régiséget küldött be, melyeket, midőn kertjének egy részét komlóültetés céljából méternyi mélységre felforgatta, az ott felásott körülbelül 80 sírban talált. Lipp mindjárt megismerte, hogy népvándorlási régiségekkel van dolga s különösen két fülbevaló vonta magára szokatlan alakja által figyelmét. Midőn tehát Keszthelyre tétetett által, haladék nélkül hozzáfogott az ásatáshoz az említett kertben, mire a tulajdonos szívesen megadta az engedélyt, s csakhamar észrevette, hogy nagy sírmezőt fedezett fel. A lakosoktól megtudta azt is, hogy körülbelül félórányi távolságra az úgynevezett Dobogón, egy kopár halmon, hol a parasztok a törmeléket ásták, melylyel az utat javították, hasonló sírok fedeztettek fel. Idővel Keszthely körül még három őskori temető nyomába került, melyeknek felásatását szándékba vette.

Népvándorlási sírok nem ritkán fedeztettek fel hazánkban, köztök igen gazdagok is, melyekben mint pl. a bakodiban, kún-szent-ágotaiban, ozoraiban, szt.-endreiben stb. nagyobb mennyiségű arany és ezüst ékszerek

találtattak. Itt-ott, mint pl. Ordason és Szeged tájékán, út- vagy gát-építésnél is sírmezőkre akadtak, de ezeknek terjedelme soha sem volt tetemes. A régiségek, melyek ezen sírokban felásattak, analógiájukat találták a német és franciaországi frank sírleletekben. Ezekhez hasonlítanak a keszthelyi leletek is, melyeknek azonban több eltérő sajátossága van. Meglepő mindjárt az itteni sírmezők terjedelme. Lipp négy év alatt a városi sírmezőben összesen 1150 sírt ásott fel, a Dobogón 2088-at, az első páhoki temetőben 700-nál többet, úgy, hogy mondhatjuk, miként Keszthely és környéke a népvándorlási régiségekre nézve a legnagyobb s leggazdagabb lelhely egész Európában.

Előttünk fekszik a magyar Akadémia archaológiai bizottsága kiadásában Lipp Vilmosnak számos rajzzal felszerelt munkája, a keszthelyi sírmezőkről, melyben részletesen megismertet bennünket több évi munkásságának eredményével.

A sírok itt is, mint Német- és Franciaországban, sorokban rendezvék el, itt is úgy vannak irányozva, hogy a halott feje valamivel feljebb feküdjék, mint a lábak s kelet felé legyen irányozva. Itt is gazdagok és szegények egy sorban temettettek el, hol fakoporsókban, melyeknek egyébiránt fedele nem volt, hol egyszerűen a földben, de mindig durva szövettel betakarva. A csontvázak többnyire kinyújtott helyzetben találtnak, a nők sokszor oldalt fekszenek, fejüket kezükre támasztva, vagy hanyatt az egyik vagy mind a két kezüket fejük alatt tartván, mint az alvó. Fejnélküli vázak is fordultak elő s egyéb változatok, melyeket a tudós kutató szorgalmasan jegyez fel.

Három különböző emberfajt különböztet meg e sírmezőkön, egy igen magast, melynek koponya-alkata egészen arányos, a homlok széles és magas. Ezek voltak a főnemések sírjai, a leggazdagabbak, néhány esetben a ló is velök temettetett el. A másik faj, mely a városi sírmezőn a többségé, a Dobogón pedig csaknem kizárólagos, inkább zömök termetű dolichocephal, prognath, a férfiak lábai kajlák, mi lovas nemzetre enged következtetni, ezek voltak a nemések. A harmadik fajta a szolgákat foglalta magában, sírjaik a legszegényebbek, szolgálhoz nem illik sem fegyver, sem ékszer.

Feltűnő, hogy a férfisír aránytalanul kevesebb, mint a nőké, miből szerző azt következteti, hogy a férfiak többnyire hadi kalandjaikban veszték el s máshol, mint otthon temettettek el. A csontváz mellékletei öv, kés, kova és acél, tör s csak egy esetben kard. A nőknél karperecz, melltű, üvegkláris, fülbevaló.

A férfisírokban talált ékszerek általános jellege sok analógiát talál a külföldi leletekben, de a női fülbevalók egy neme, mely itt igen gyakran fordul elő, a körtealaku kosárfüggező egyik sajátosságát képezi a keszthelyi sírmezőknek. Németországban sohasem akadtak ilyenre, Fran-

cziaországban két példányt ismerek, mely azelőtt Filhón úr gyűjteményében volt, ellenben a majlandi kiállításnál lehetett hasonló függőket látni, melyeknél, mint a keszthelyieknél, a kosárka nem lógott szabadon a gyűrűn, hanem részutt sodronnyal hozzá volt fűzve. Ezen lombard fülbenfüggők azonban sokkal díszesebbek s kifejelettebb izlésről tanuskodtak, mint a keszthelyiek. Ámbár sehol máshol ily fülbevalók nem fordulnak elő, szerző ezekben mégis keleti befolyást lát.

A négyfelé hasított foku nagy mellűk szintén a keszthelyi sírok sajátságai közé tartoznak. Ezeknek analogiáját eddig nem találtuk sehol. Feltűnő továbbá, hogy a keszthelyi sírokban igen kevés fibula fordul elő, a mellű helyettesíti őket, nagyobb részök késő római forma. A négy úgynevezett merovingi vagy frank fibula, mely itt találtatott, szintén sokkal egyszerűbb, mint azok, melyeket Scandináviában vagy Németországban látunk. Ehhez járúl még, hogy a római érmek, melyek a sírokban találtattak, Lipp tapasztalata szerint csak Gratianusig s II. Valentinianusig érnek, régiebbek különösen Constantinus idejéből, többször fordulnak elő. Mind ebből azt következteti szerző, hogy azon népesség, mely Keszthelyen s környékén lakott, már a hanyatló római birodalom korában, valószínűleg sátrakban ott tanyázott, mert épületeinek semmi nyomát sehol nem találta s ámbár tartózkodik határozott véleményt nyilvánítani, sőt világosan Szt. Jeromosra hivatkozik, kinek szava szerint az északkeleti provinciákat góth, szármát, quád, alán, hunn, vandal és markomann hadak pusztítják, rabolják, mégis különösen a vandaloikat emeli ki, kiket Nagy Constantinus császár, miután a góthok által megverettek, Pannoniában telepített le.

Mi ezen nézet ellenében nagyobb súlyt fektetünk arra, hogy szerző tapasztalása szerint is azon nép, mely itt temetkezett, lovas nép volt mire vázaiknak kajla lábszárai mutatnak, a germánok pedig főleg gyalog nép voltak, dolichocephalok ugyan, de nem prognathok mint a keszthelyi sírmezők népe. Szerzővel együtt tehát azt tartjuk, miként arról hogy miféle nemzet vagy nép volt az, mely itt ütötte fel sátrait, ide temette holtjait, időelőtti dolog volna már most véleményt kockáztatni. Szerző azon véleményében azonban nem osztozhatunk, hogy az övdíszek s különösen a nagy fülbevalók a római városokban készültek volna római kézművesek által az ott körültek letelepedett barbárok számára. A munka oly annyira eltér a római hagyományoktól és oly annyira különböző díszítéseket mutat, hogy ezt inkább a bevándorlott nép ipartermékének kell tartanunk. Tudjuk egyébiránt, hogy az úgynevezett barbár népek sok tekintetben épen nem voltak műveletlenek s készítményeik oly helyütt is, hol római munkáról szó sem lehet, mint például Dániában s Svédországban, a legnagyobb rokonságban állnak a Magyarországon, sőt Keszthely körül is talált övdíszekkel és szíjvégekkel.

Épen úgy, a mint Lipp Vilmos az első volt, ki nagyobb sírmezőt rendszeresen ásatott fel, nem mint kincskereső, hanem mint tudományos kutató, úgy munkája is az első, mely ily kutatások s rendszeres ásatások eredményét teszi közzé. Különös érdemének tartjuk, hogy szerző tartózkodott minden hypothezisektől s megelégedett a puszta tények szabatos leírásával. Eszébe sem jutott azon roppant anyagból, melyet felfedezett, új theoriákat alkotni.

A népvándorlási mozgalmak sok nyomot hagytak hazánkban, ezek még nincsenek elégségesen felkutatva, nehéz tehát már mostan itéletet hozni ezen igen nevezetes időszak egyes népeiről, melyek az avarok birodalmának megállapításáig egymást folyvást felváltották; jöttek, mentek, de hazánkban nem maradtak meg egy-két emberöltőn túl, ugyanazért lehetetlen volt eddig ezeknek fenmaradt nyomait bizonyos néppel azonosítani, annál is inkább, minthogy, a mint látszik, ezen népek egész Európában a civilizációnak ugyanazon fokán álltak s műiparok nagy rokonságot mutat Angolországtól s a Scandínávfélszigettől Olaszországig s az orosz pusztákig. Ugyanazért az angol angolszásznak nevezi azon emlékeket, melyek Franciaországban merovingiak, a németeknél frankok és alemannok, az olaszoknál longobardok. Ilyenek a keszthelyi sírleletek is, melyek egyébiránt közelebb állanak a római időhöz s civilizációhoz, mint a németországiak vagy scandinávok.

«A keszthelyi sírmezők» minden tekintetben nyereségnek tekinthető munka, a magyar régészeti irodalomra nézve, reményljük, hogy szerzővel még többször fogunk találkozni e téren, hogy folytatni fogja kutatásait s hogy a szerencse ezentúl is követni fogja ásóját, kapáját s leletei sok oly pontot fel fognak még világosítani, melyet most még homály borít.

Pulszky Ferencz.

TRÉSOR DE L'ÉGLISE METROPOLITAINE D'ESZTERGOM. Planches photographiques d'objets d'art. Decrites par le Dr. Abbé Béla Czobor et Alexandre Beszédes éditeur. — Az esztergomi főegyház kincstára. Közép és újabbkori egyházi műkincsek fényképei. Magyarázó szöveggel kísérte Dr. Czobor Béla stb. Esztergom, Beszédes Sándor fényképész, kiadó. 1881.

Az előttünk fekvő s hazánk legelső rangú műkincseit őrző primási kincstár kiválóbb darabjainak francia és magyar leírásával foglalkozó munkában örvendetes bizonyítékát látom annak, a mire legalább részemről nagy súlyt fektetek, hogy szerző is műtörténelmi kutatásaink kiegészítő részét azon idegen nyelven írott dolgozatokban keresi, melyekben tevékenységünkről a külföldnek adunk számot.

Megtörtént, és már több ízben, az igaz, kivált német nyelven; azokkal azonban csak kiterjesztettük, de még nem általánosítottuk munkálataink hozzáférhetőségét. Szeretnék ez alkalommal egy rég

táplált kedvencz eszmének kifejezést adni, mely abban állana, hogy az «Archæologiai Értesítő» évente egy, általános érdekű czikkeinek kivonatát tartalmazó kötetet francia nyelven szerkesztene. Óhajomat sokszor hallottam külföldi tudósok által is hangoztatni.

Czobor úr munkájának beható bírálatát szerfelett megnehezíti befejezetlen volta, mert az 1881-ben megindított vállalatból eddig csak két füzet szöveg jelent meg, s annyival sajnálatra méltóbb körülmény az, mivel ugyancsak az esztergomi kincsről szóló, a primás bőkezősége által közzétett Dankó-féle díszmunkát könyvkereskedés útján kapni nem lehet s a közönség úgy itthon, mint külföldön Czobor munkáját használhatja majdnem egyedüli kútforrásul.

A negyedréti nagyságú, összesen nyolcz darabot ismertető szöveg az esztergomi kincstár beható s szorgalmas tanulmányozásáról tanuskodik, szakavatott kézzel igyekszik mindazon téves nézeteket, fölíratok hibás olvasását stb., melyek a műkincsekhez fűződtek, kiküszöbölni s azokat egyszerű, világos, bárki által érthető módon tárgyalja.

Czobor úr érdeme tehát mindenekfölött a pontos és lelkiismeretes leírás, melylyel munkáját a tudomány mai színvonalára emelvén, annak állandó értékét kölcsönöz, másrészt pedig a francia szöveg, azaz internationalis jellege, habár nyelvezete itt-ott nem teljesen szabatos, helyenként erőltetett s ama könnyed stylistikai szépségeket nélkülözi, melyek a francia publicációkat oly élvezetes olvasmányokká teszik; szóval inkább francia fordítás, mint francia conceptus.

Fentartván magunknak a munka teljes megjelenése után, amikor valószínűleg a szerző előszava is elkészül, még egyszer e tárgyra visszatérni; ezúttal még csak Beszédes-Sándor fényképeit akarom kiemelni, s szándékunkhoz képest Czobor úr munkáját, mint céljának teljesen megfelelőt a közönség figyelmébe ajánlani.

Radisics Jenő.

A MAGYAR TÖRTÉNETI ÖTVÖSMŰKIÁLLÍTÁS LAJSTROMA. Megnyitott 1884. év február hó 17-én. Franklin-Társulat könyvnyomdája Budapesten.

Úgy a tudományos világ, mint a nagy közönség már régen elismerte, hogy a szakkiállítások erkölcsi haszon és tanulság szempontjából sokkal fölülmúlják az általános kiállításokat. Míg ez utóbbiak ezerféle látnivalója közt a szem alig tudja kiválasztani a tanulmányozandó tárgyat s az elme teljességgel képtelen egyebet nyerni fölületes összbenyomásnál; addig a retrospectiv szakkiállítások, ha észszerűen és helyesen rendezvők, még a laikusnak is módot nyújtanak, hogy hű és megbízható képét nyerje a művészet vagy ipar egy-egy ága kifejlődésének a századokon keresztül. A szakértőre nézve pedig az eredmény teljességgel megbecsülhetetlen. Együtt egymás mellett látni ezernyi

tárgyat, melyek legnagyobb részét eddig híréből sem ismerte, autopsia útján meggyőződni a leírásból ismert dolgok minőségéről, bizonyos korból, bizonyos mester kezéből származott tárgyak nagy sorozatát együtt látva, összehasonlításokat tenni s ez összehasonlításokból új következtetéseket vonni vagy rég megfejtetlen rejtélyeket földeríteni; minderre oly kitűnő alkalmat nyújt egy szakkiállítás, minőnek gyakori visszatérése kívánatos úgy a szakkörökre, mint a tudományosságra nézve.

A könyvészeti kiállítás volt nálunk e nemben az első. Eredménye gyanánt följegyezhattuk a Corvin-codexek első alaposabb megvizsgálását, a honunkban létező incunabulák majdnem teljes megismerését s néhány régi magyar nyomtatvány fölfedezését. Mindez különösen a bibliographiával foglalkozókat érdekelte. De a ki tovább is figyelemmel kísérte e kiállítás eredményét, constatálhatta, hogy azóta megszapordott a bibliophil nyomtatványok, díszmunkák száma s könyvkötőink hova-tovább több megrendelést kapva értékesebb és solidabb bőr és félbőr francia stylű kötésekre, a nyomtatási és könyvkötési ipar úgy anyagilag, mint művészetileg is föllendült.

Az ötvösműkiállítás rendezésének eszméje majdnem ugyanazon körben fogant meg, melyben a könyvészetié. Anyagi segédeszközei, melyekkel az esetleges deficit fedezendő vala, nem volt nagyobb amezénál, de a rendezők, bízva közönségünk jó akaratában s ízlésében, nem féltek a kiállítást költséges módon bár, de a tudomány modern követelményeinek teljesen megfelelő módon rendezni, úgy, hogy bátran állíthatjuk, hogy ehhez hasonlóan sikerült szakkiállítás nem sok volt még Európában.

Nem föladatunk e helyen a kiállításhoz vagy eredményeihez hozzászólni. Előttünk lajstroma fekszik s ez képezi jelen cikkünk tárgyát. Megjelenése — két hónappal a kiállítás bezárása után — mosolyt csalt ki sokakból s tág tért nyitott az «Eső után köpönyeg», «Post festa sacerdos»-féle elmés megjegyzések új alkalmazásának. Pedig — ha méltányosak akarunk lenni — constatálnunk kell, hogy e nagy lajstrom physikailag sem készülhetett el a kiállítás tartama alatt, mert hisz munkatársaira, a kik a kiállítás rendezői is voltak, reáhárult a kicsomagolás, átvétel, fölállítás, osztályozás egész gondja s a míg a kiállítás tartott, mindegyiknek bőven kijutott a közönség kalauzolásából, mi a laikusokra nézve bizonyára előnyösebb volt bármily kitűnő lajstromnál. Praktikus oldaláról tekintve a dolgot, a lajstrom fölösleges is volt a kiállítás alatt. Nagyon kevesen vették volna maguknak a fáradságot egy 670 oldalra terjedő nagy és súlyos opust végigczipelni a termeken, s míg a laikus belezavarodott volna a nodus, morsus, tryptichon és herma-féle kifejezésekbe, a szakértő figyelmesen megnézte mindent, tudta, hogy e catalogue raisonné meg fog jelenni s netalán

hiányos információit bőven pótolhatja a lelkiismeretesen egybeállított munkából.

A díszesen kiállított munka címlapján sem szerzők, sem szerkesztő nincs megnevezve. Szalay Imre, vallás- és közoktatásügyi m. k. min. osztálytanácsos bevezető soraiból megtudjuk, hogy Torma Károly, Pulszky Károly, Thallóczy Lajos és Radisics Jenő működtek közre összeállításánál s a kiállítás belső emberei tudomásával bírnak annak is, hogy a szerkesztés érdeme és felelőssége Pulszky Károlyt illeti meg. A kiállításnak körülbelől 7000 tárgyából 3394-et ír le a lajstrom, a mivel körülbelől ki volt merítve a tárgyaknak némi fontossággal bíró része. A nemzeti múzeum ötvösműveinek külön leírására nem volt szükség, mert azoknak úgyis meg van külön czédula-katalogusuk a régészeti osztályban. Másrészt pedig mindig kéz és rendelkezés alatt lévén, bármely kutató személyesen veheti azokat szemügyre. A többi — körülbelől 2000-nyi — tárgy ismertetése csak haszontalanul szaporítja vala a nyomtatási költségeket.

A kiállítás öt termében kiállított tárgyak felsorolása mindig új szakaszt képez a könyvben s a lapszámozás mindig újra kezdődik, a mi különösnek tűnhetik föl könyvészeti szempontból, de igazolható. A szerkesztő ugyanis belátván, hogy az egész katalogus befejezése a kiállítás bezárása előtt physikailag lehetetlen, legalább egyes füzetek kibocsátása által akarta biztosítani a kétkedőket arról, hogy a lajstrom készül és meg fog jelenni. Így jelent meg két füzet, két termet tárgyalva, s hogy e füzetek az egyesített munkában fölhasználhatók legyenek, szükségserűen így kellett összeállítani a mű hátralevő részét is. S így a munka egy borítékban öt részből és egy pótlékból áll, melyek elseje 108, másodika 180, harmadika 174, negyedike 120, ötödike 56 s pótléka XXXII lapból áll. Az első rész tárgyalja az antik, népvándorlaskori és ősmagyar tárgyakat, a második az egyházi szereket a XI—XVIII. századig, a harmadik a góth és renaissance-kor, a negyedik a barock, rococo és czopf-korszakok világi ötvösműveit és fegyvereit, míg az utolsó, az ötödik részben tárgyalva van az az osztály, mely a kiállítás tulajdonképeni eklektikus részét képezte, a hol együtt láttuk a XVII. század kókuszserlegeit, a chinai jade-tárgyakat s a japáni cloisonnét, Szentpétery domborműveivel, modern hamisítványokkal s most is élő ékszerészek többé-kevésbbé sikerült műveivel. Ennek az osztálynak állapota és számaránya folyton változván, a lajstrom szerkesztői nem követhették e folytonos ingadozásában s tárgyai közül csak a készítésüknél vagy eredetüknél fogva érdekesebb tárgyakat sorolták föl.

Ha stylaris tekintetekből nézzük a lajstromot, úgy látjuk, hogy a szerkesztőnek egyetlen cél lebegett szeme előtt: a pontosság és a

legminutiosusabb részletesség. Úgy akarta, hogy e lajstromban mindenki utánanézhessen valamely őt érdeklő tárgynak s megtalálja annak oly tökéletes leírását, melyben még egy tizedmilliméternyi csorbulás vagy horpadás is megemlíttetik s tökéletesebb képét nyújtja egy felületes szemléletnél. A munkatársak ebbeli igyekezete azután néha nagyon messzire ragadta őket s e kimerítő részletesség a világosság rovására éretett el, a mely cserében bizony nincs köszönet. Egyik példája ez esetnek egy gyömbértartó leírása, mely következőleg hangzik.

«Ezüst, aranyos. Vert munka, mintázott festett zománczczal, türkiszekkel, gránátokkal, amethystekkel, dalmatinokkal, beryllekkel díszítve. Pereme vízszintes s egy sor foglalt gyémánttal ékes. Domború teste hat gerezdre oszlik. Az egyes gerezdek összeszőgellésein lefelé kisebbedő türkiszek bordákat alkotnak. Ezek között a gerezdeken a feketével árnyékolt fehér és ékkövekkel megrakott áttört rózsza erősítvék, két kisebb közöttük türkisz alul, egy nagyobb ezek felett. A kisebb rózsák közepét egy, a nagyékét nyolcz ékkő cifrázza példázván a szirmokat, a himszálak fehér zománczos pontok, a széle pedig türkisz, Rövid srófos nyaka alatt ismét egy sor gránátot látunk. Fedelén hat zománczos amethysttel díszes rózsza váltakozik négy gránátból alkotott virággal stb. stb. . . .»

Az ilyen leírások bizonyára nem alkalmasak arra, hogy az ember képet alkosson magának a tárgyról. De örömmel constatáljuk, hogy az ehhez hasonlóak csak gyéren fordulnak elő a lajstromban s a leírások legnagyobb része jól és világosan érthető, nagyon természetes; hogy egy-egy násfa, melyen tízféle ékkő, húsféle minőségű és színű zománcz fordul elő, nem írható le oly egyszerűen mint pl. ha azt írónk: «Bot, somfából. Egyenes.» De a katalógus nem is tart számot rá, hogy könnyed salon-olvasmány legyen, hanem igenis komoly, tanulmányozásra méltó, szakembereknek szánt munka.

E mellett kétségtelen, hogy a laikus is haszonnal lapozgathatja. Az iparosok pedig igen előnyös mintakönyvet nyertek benne, melynek száz meg száz egész és részletrajza nemcsak az ötvösöknek, de minden iparosnak bő anyagot szolgáltat úgy az utánformálásra, mint a különféle motívumok új átdolgozott alkalmazására. A bélyegek roppant sokasága, melyek hű facsimiléekben láthatók, megbecsülhetetlen adatokkal szolgálnak s földerítettek néhány nagyon fontos kérdést. E bélyegekből derítette ki pl. Hampel József Jamnitzer egy teljesen egyenrangú vetélytársának Petzoldtnak kétségtelen létezését s műveinek azonosságát.

Egy megjegyzésünk volna a pótlék három utolsó táblájához, melyeken körülbelül száz ötvösjegy látható «különböző tárgyakról» s melyeknek publicatiójával illeténmódon semmire éretett el. Nem tudjuk, mik azok a «különböző tárgyak», mely korból, honnan erednek s így sem a

bélyegekből a tárgyakra, sem viszont semmiféle következtetést nem vonhatunk. Az utolsó három tábla tehát tisztán graphikai értékű.

Az ötvösműkiállítás lajstroma ötödike a jelentékenyebb publicatióknak, melyek a kiállítás eredményeképp tekintendők, u. m. a Ballagi által kiadott «Kecskeméti W. Péter ötvöskönyve a XVI-ik századból», Szendrei «ötvösműkiállítási emlék»-e, Hampel «a nagy-szentmiklósi kincs» című munkája s Thallóczy dolgozata a Bocskay-koronáról. A lajstrom készítésének főérdeme Pulszky Károlyt illeti meg, ki újra bebizonyította, hogy okunk és jogunk van reá: sokat várni tőle a művészet-történeti tudományok terén. A rajzok, melyek díszére válnának fejlettebb művészetnek is, Kádár, Krieger, Ágotha stb. művei, kik még csak növendékek ugyan, de hivatva vannak az eddig oly sajnosan nélkülözött magyar illusztrátorok karát megalapítani. Örömmel constatáljuk végre, hogy a reproductiók kizárólag a hazai ipar művei s készítőjük Weinwurm fényképész ad oculos demonstrálja, hogy teljesen fölösleges ez egyszerű vegyészeti proceduráért is a külföldre fordulni, mint teszik ezt fájdalom olyan intézetek és vállalatok is, melyek tüntetőleg használják czégükön a «magyar» «nemzeti» s több e féle nagyhangzású jelzőt.

Rahu Sz. A.

ORSZÁGOS MAGYAR IPARMŰVÉSZETI MUZEUM. Catalogue des reproductions galvanoplastiques du musée des arts-decoratifs hongrois décrites par E. Radisics de Kutas; exécutées par M. C. Herpka. Budapest. 8°, 72 l.

A múlt évi ötvösműkiállítást az országos iparművészeti muzeum arra használta, hogy a legérdekesebb ötvösműveket lemintáztatta. E galvanoplastikus másolatok lajstromát vesszük most az intézet buzgó titkárja által készített díszes füzetben.

Összesen 130 különböző műtárgy szerepel a sorozatban, melyek közül hetven a nemzeti muzeum tulajdona, hat az iparművészeti muzeumé; a többi magánosoknál vagy vidéki muzeumokban van.

A kiválasztott tárgyak az ókortól a XVIII. századig érnek le és majdnem kizárólag magyar eredetűek. A csoportosításba az a hiba csúszott be, hogy a Kr. u. IV—VIII. századbéli népvándorlaskori emlékek «Antiquité préhistorique» címen szerepelnek.

Dicsérnünk kell a hazai ötvösművek gondos kiválasztását. Szerző legtöbbször olyanokat választott ki, melyeken helyi vagy mesterbélyeg van, vagy azok hiányában olyanokat, melyeknek műtörténeti becsük van. A leírás nem terjedelmes, de legtöbbször szabatos és egyes jellemző ismérvek fölemlítésére szorítkozik, a mi ily lajstromban teljesen elégséges.

A tárgyak könnyebb fölismerését előmozdítja a szöveg közé rakott 78 ábra, melyek nagyban emelik a füzet díszét. Sok rajz ezúttal először

jelent meg, a legtöbb azonban az «Archæologiai Értesítő»-ból és az ötvösműkiállítás lajstromából vétetett át, mit a tudományos pontosság iránti tekintetből föl kellett volna említeni.

Az ügyes eredeti rajzok jellemzésére átveszszük a lajstrom két horganyedzésű tollrajzát, a 106. és 107-ik számokat, melyeket Ágotha rajzolt fénykép után s az eredetiek szerint.

Mindkét tárgy Thomas Sthintől való, a ki a XVII. század elején dolgozott; egyik korszóján kiírta a nevét, a készítési évet (1603) és monogrammját összefont S. és T. betűket, más két korszóját monogrammjá után állapíthatta meg Radisics, a ki a múlt évi ötvösműkiállításon először ismertette meg a hazai műtörténetet ez ügyes mesterrel.

A lajstromhoz függelékül hozzájárul a nagy-szent-miklósi lelet összes edényeinek lajstroma (131—152. szám), melyek ily teljességben most először másoltattak le. Rövid leírásukat szerző az «Archæologiai Értesítő» múlt évi folyamában megjelent rajzok kisebbitett másolataival toldotta meg és e fejezet elején az «Arch. Ért.» alapján felsorolja nagyjában a kincsről eddig megjelent irodalmat.

A többi tárgyaknál csak két francia kútfőre hivatkozik, egyik Dejardin, másik olyan, mely még csak ezután fog megjelenni; — a magyar irodalomról szerző mélyen hallgat, talán azért, mert a francziák úgy sem értenék, avagy azért, mert kikeresése némi fáradsággal járt volna?
λ.

A KÉPZŐMŰVÉSZET REMEKEI. Kiadja: Divald Károly. Szövegét írja Dr. Szendrei János. I—III. kötet. Harmadik éve, hogy a többszörösítő technika terén jó nevet szerzett eperjesi kiadó: Divald Károly, egyik fiatal tudósunkkal szövetkezve, egy nagyobb füzetes vállalatba fogott, melynek hivatása leendett a szobrászat és festészet mezején feltűnt nagy alkotásoknak jó rajzok és másolatokban való közlése és közérthető modorban tartott szöveg által a művészi iskolák, korok, ideák iránt érdeklődést kelteni a nagy közönségben, vagy jobban mondva: a szobrászat és festészet lényegét, fejlődésének egész körét, népszerű alakban s hangon megismertetni.

A vállalat sikert ért, mert a közönség, az a jó közönség, mely mohón kap az alkalmon, hogy ismereteit bővítse: olyan számban jelentkezett, hogy a vállalatnak immár a harmadik kötetre való füzetei folynak. Biztató jel ez, hogy a közönség szereti az efféle vállalatot, a könnyed formáját, a szórakoztató s mégis tudományos szövegét; igyekszik is pártolásával biztosítani a neki szánt vállalatokat, melyek hivatva vannak arra, hogy laikus szeméit gyönyörködtetve, tanuljon, okuljon, hogy a mindennapi élet ezernyi gondjában úgy is kifáradt lelke meg-

terheltetés nélkül emelkedhessék fel egy magasabb világba, hová nehézkes tudós könyvek segélyével jutni sem kedve, sem módja nincs.

A tudományok népszerűsítése! Ez volt az elv, mely szerzőt munkájában vezette. Dicséret illeti meg a törekvésért, azért a buzgalomért, melylyel a vállalatot vezeti, irányozza.

Mi is az a népszerűsítés?

A népszerűsítés nem más, mint művelt, de nem szakembereknek egy ismeretlen világban való kalauzálása, melyben járatlanok, melynek zegezúgát nem ismerik, hol minden lépten nyomon új, érthetetlen kérdésbe ütköznek, melynek lényegéről is csak homályos körvonalakban sejtenek valamit, de melyet megismerni akarnak. S a kalauzoló megvilágítja ezt az ismeretlen világot. Jellemzően, röviden magyaráz, a lényeges vonalakat emeli ki s elejti, mellőzi a mellékeseket, — a dolgok lényegét, lelkét, vérkeringését adja, nagy, merész, de igaz vonásokkal rajzol, úgy, hogy az olvasó gyorsan látja kibontakozni maga előtt az egész képet, melyből csak pár szaggatott vonást láthatott meg a maga szemével. A kalauzt aztán lépésről lépésre követni tudja, helyesen vezetett figyelme munkál, öntudatosá lesz s szinte maga szüri le a végeredményeket, melyek gondolkozásának tartalmat adnak, azt kibővítik, megtermékenyítik. Egy szóval világos és igaz képet ad egy kérdésről, szép alakban és könnyű nyelven, a nélkül, hogy az olvasó csak rajta érné is, minő apparatussal dolgozik az író, minő labirintokon vezeteti keresztül-kasul, minő szövevények szálait bontogatja.

Nagy feladat, a mi kevés embernek sikerül. Fájdalom! Szerzőnek sem sikerült elérni célját, megmagyarázni olvasóinak mi a művészet, mi a szép a művészetekben, micsoda összefüggés van az ember s művészei közt, mik azok a korok és iskolák, mi az a sok minden, a miről beszél, melyekért lelkesül, a miket megszerezni is akar.

A közönség, mely a «képzőművészet remekeit» olvassa, bizony nem sokkal többet fog tudni, mint azelőtt.

Szerző teljesen elhibázza feladatát. Egy tekintet a műre, hogy rögtön észrevegyük az egész alkotás feneketlenségét. A képek, melyeket szerző magyaráz, minden rendszer nélkül, jó formán gondalomra vannak összeválogatva, mintha csak technikai szempontok lettek volna az irányadók. Egy görög szobor, egy Rafael, egy Van Dyck, egy francia tájkép, ismét Rafael, Murillo, Rembrandt s így tovább. A szöveg is ilyen sorban.

Nos tehát mi akar ez lenni? Kinek ír szerző?... A közönségnek? annak methodus kell s ez a szakgatottság kizár minden lehetőséget arra nézve, hogy szerzőnek valami methodusa, alapeszméje volna, a mi az egészen áthúzódnék. A közönség lapoz a könyvben, dobáltatik százból századba, egyik iskolából a másikba, a görögöktől Hollandba,

onnan Itáliába, mindenütt hall valamit, sok, nagyon sok száz dolgot ideákat, elveket, felfogásokat, stylusról, iskolákról hall beszélni, mindenféle anyagot tárgyalnak előtte egymásután rendszer nélkül s így az egészről természetes, hogy semmit ért meg. Olvasott s felejtett, mert nem volt semmi, a mi figyelmét megkösse, vezesse, emelje, tájékozottságát bővítse, a dolgok egészében elhelyezze.

Ha szerzőnek csak ez egy hibáját hoznók fel, máris eléggé jellemzők a vállalat ferde irányát. De bármily hibás a forma, szerző, ha öntudatosan jár el, számot vet magával s feladatával; a szövegben nagyon sokat pótolhat még, a mit az egészszel rontott. Ha szövegét úgy írja meg, hogy a népszerűsítés elvének megfeleljen, vezessen, magyarázzon és oktasson, még mindig dicséretet érdemelne. De szerző nem fogta fel könyvének hivatását. Nem látjuk mi annak semmi nyomát. Nincs abban a könyvben semmi, a mi a nagy közönségnek szólna, annak igényei volnának számbavéve. Hacsak abban nem keressük azt, hogy szerző csengő-bongó stylban ír, lelkes nagy képekben beszél s barocc divatban feldisztított frázisaival tündököl. Csinosan kiválogatott kifejezések árjában fürdet meg egy-egy æsthetikai axiomát, megragad egy-egy ideát, felfújja, hogy minél hangosabban pukkanjon szét. Csupa szakgatottság a Szendrei könyve, mely nem szórakoztat, hanem zavar, nem vezérel, hanem tévútra vezet, . . . hogy is ne, maga a szerző is örökké tétovázik, ellenmondásokban botorkál, tévelyeg az auktorok sokféle véleményében, a gyors munka sokféle veszedelmében.

Mert meglátszik minden során, hogy gyorsan, mintegy napról napra van a munka írva, átgondoltság, terv nélkül. Ma nem tudja már a szerző, mit írt tegnap s mit fog holnap írni? Ez alkalmasint attól függ, melyik képpel lesz készen a kiadó sajtója.

Hogy beigazoljam a mondottakat, idézni fogok a «képzőművészet remekei» szövegéből.

Az első füzetek egyikében ezt olvasom a «milói Venus» magyarázatának kapcsában: «A kőkorszak az emberiség társadalmi történetének első nagy epochalis időszaka. E kor meztelen, félvad emberének esetlen karczolataival kezdődik a művészetek ezer s ezer éves története is. És csodálatos, hogy minden korszak, a dolmenek építőinek, az egyiptomi pyramisok művészeinek ép úgy, mint a Phidiasok korának egyaránt tetszett a maguk művészete.

Hogy aztán elvégre is mindannyi felett mért diadalmaskodott épen a görög szobrászat? azt hisszük, hamar megadhatjuk reá a feleletet; — mert szabad eszméket s művészi igazságokat fejezett ki. Ez volt ama varázs, melylyel szellemileg meghódította az ismert világot s később is, midőn a műizlés századok és századok folytán a legszámandóbb hanyatlásnak indult, ez volt ama erő, melynek hatalmával a föld mélyébe

temetett romjaiból újra kitört s Itáliában ifjú zöld babért körített a már-már haldokló génius homlokára.»

Micsoda szó és eszmezavar ez? Mi mindenről beszél itt szerző egy lélegzetre. Először is csodálkozik, hogy a kőkor embereinek tetszett a maguk művészete! Miféle elemi csodálkozás ez? Én valóban csak azon csodálkozom, hogy szerző el mer ilyet mondani. Micsoda tájékozottságot nyújthat szerző közönségének a művészetekről, arról a sok finom kérdésről, a mi a XIX. század végén a művészetek kritikájában felmerül, hogy beszélhet szerző alkotásokról, a görög szellemről, egy Rafael, Michel Angelo, Murillo, Rembrandt művészetéről, ha a legkezdetlegesebb fogalmakon fennakad s azon tűnődik, hogy a barbárnak a maga barbár művésze ép úgy tetszett, mint más kornak más emberek művészete? ha egy szóval a művészetek első alapelvét sem érti? Aztán dicséri a görög művészetet. Diadalmaskodott, mert szabad eszméket, művészi igazságokat fejezett ki. De mi az a szabad eszme, művészi igazság? Ezzel adós marad. Pedig a nagy közönség szeretné ám tudni, kívánná, hogy szerző meg is magyarázza azt, mert a szó semmi, abból semmit sem lehet érteni. S az idézet vége miféle hangzatos, semmit sem mondó frázis. Ki fog abból csak egy szót is megérteni? De mit ért maga a szerző. A már-már haldokló génius homlokára — mondja lelkesen. Miféle génius haldokolt akkor? Hisz a renaissance újjáébredése volt a classicus művészet formáinak, az antik világ újjászületése tudományban, irodalomban, művészetekben, az a haldokló génius pedig csak szerzőnek kísért, a ki nem tudja, hogy az antik génius már századok előtt meghalt, a hellen, római letűnésével a historiában s a két kor közti nagy időt sok százados barbár világ szerepe tölti be új civilisatióval, a renaissance pedig valami olyan, a mi többet érdemel meg egy hangos kiáltásnál, nagy lére eresztett mondásnál. Ilyen formában csak növesztjük az olvasó tudatlanságát, zavarát, soha meg nem értethetjük vele a renaissance fogalmát, helyét a műtörténetben.

De nézzünk tovább «Satyrok és nymphák Rubenstől». E cím alatt «A művészt, mint embert is tekintetbe kell vennünk» — úgymond Guhl — «nem elég valamely mű méltatására meghatározni a művész modorát, stylusát s kijelölni helyét a műtörténeti eszmék fejlődési körében: e mű nem pusztá tárgyilagosítás, hanem a művész szellemétől is nyer saját jellemvonásokat. Ismernünk kell tehát a művész jellemét, értelmét, nézeteit, viszonyban a gyakorlati étellel, hogy megítélhessük mit vett az iskolától, melyhez tartozott, mit a kortól, melyben élt és saját géniusától. Különben is igaza van a tekintélynek, kit éppen idéztünk, hogy a valóban művésznek alkotott egyéniséget nem oszthatni meg, nem mondhatjuk, hogy ez benne az emberé, ez a művészé. Következik, hogy az a valódi műtörténet, mely lehetőleg concret képet ad a művészetéről.»

Szerzőnk Rubens képeről szólva egy elvet hangoztat, azt, hogy a művész egyéniségét is számba kell venni, hogy tárgyának feldolgozását megértsük. Miért mondja ezt szerző éppen e helyen, éppen Rubensnél? Hiszen ez olyan általános valami, olyan alapelv, a mi minden művészre s minden képre áll. Az olvasó, a ki szerzőre bízta magát, elhiszi, hogy ennek itt van a helye; de hogy miért, azzal nem tud beszámolni s csak zavara növekszik, a miből soha sem jut ki. De ha szerző éppen itt akarta elmondani ez általános igazságot, legalább alkalmazta volna azt olyan formában, hogy az olvasó csakugyan épüljön. Nem, ő Guhl szövegéhez alkalmazkodik s következtet valamit, a mi Guhl félreértéséből ered. Beszél valami concret képről, a minek következni kell. Hogyan, mikép kell következni? az elmondottakból azt senki sem érti meg.

Ilyen szétszóródott, rendszertelen Szendrei egész könyve. Nincs meg semminek a maga helye, a maga sorrendje. A szegény olvasó a chaosban lóbol, ha ugyan olvassa a szöveget, s elmondhatja magában «bizony, csak szép, a ki tanul» azt vélve, hogy ő a hibás, hogy azt a sok szép dolgot meg nem érti.

Nem is értheti. Nem így kell írni a nagy közönségnek. A nagy buzgalmú szerző, ki lázas sietséggel, izgatott munkálkodással írja könyvét, gondolatait fogalmazásuk első perczében vetve papírra, s nincs türelme, ideje, hogy azok kiforrását megvárja, nem is írhat a nagy közönségnek hasznos munkát.

Elhibázott könyv Szendrei «A képzőművészet remekei» című munkája. Szép vállalat, a mely vonz képeivel, vonz formájával, vonz az újdonság ingerével, de nem az a munka, mely hivatását betölthetné.

Az olvasó lapoz benne, elidőzik képeinél, egy s mászt megtanul a szövegből, adatokat, címeket, jelszavakat, de a dolgok lényegéről nem szerezhet magának tudomást, mert a könyv irányt nem ad, nagy vonásai nincsenek; tanítani akar, de nem oktat: beszél sokat, de nem magyaráz meg semmit.

Réthy László.

JELENTÉS A PÁRISI UNION CENTRALE DES ARTS DÉCORATIFS 1884. ÉVI KIÁLLITÁSÁRÓL a nagyméltóságú vallás- és közoktatásügyi m. kir. minister úrhoz. Írta *Radisics Jenő*, min. fogalmazó. Budapest, 1884. Fölmerülhet a kérdés, vajjon egy jelentéssel, melyet hivatalnok intéz a ministerhez, való-e a nyilvánosság előtt foglalkozni? Rendes körülmények közt bizonyára nem. De az a körülmény, hogy e jelentés nyomtatásban, díszes initiale-okkal és cul de lampe-okkal jelent meg, bizonyítja, hogy a munkát, ha nem is kerül a könyvpiaczra, mégis a nyilvánosságnak szánták és így jogosult a kritika is.

Radisics jelentéséből örömmel győződünk meg, hogy írójában a magyar iparművészet ügye buzgó és lelkiismeretes harczost nyert, ki

észleletében túlmegy a viszonyok egyszerű constatálásán — mint ez hivatalos jelentésekben rendszeren történni szokott — s következtetéseket, eszméket vonva le tapasztalásaiból, utat is mutat, melyen — szerinte — iparművészetünk előnyösen fejlődhetik tovább.

Mintaképe az Union centrale des Arts décoratifs, a min nem is csodálkozhatunk, mert hisz e társulat fényesen sikerült kiállításáról térve vissza, igen helyesen, az eredményből vont következtetést e művészi szövetség helyes szervezetére. E társulat mindez ideig igen csekély segédeszközökkel rendelkezve nagyon jelentékeny sikereket ért el. Szakkiállításai sorozatában az 1884-iki volt a nyolczadik, publicatiói az iparművészetek köréből számosak, muzeuma, daczára hogy nagyrészt ajándékozások útján szaporodott, vásárlásokra igen csekély alapja lévén, elég tökéletes áttekintését nyújtja a műipar némely szakmájának. Alakulófélben lévén nálunk is egy ehhez hasonló társulat e jelentés az actualitás jellegével is bír s bátorságot meríthetnek belőle azok, kik segédeszközeink csekélységét tartva szem előtt, aggodalommal néznek iparművészeti egyesületünk jövőndő működése elé.

Az Union mult évi kiállítása, mint a jelentésből értesülünk, a kő-, fa-, agyag- és üvegipar termékeit gyűjté egybe. Ó- és modern művek egyaránt helyet találtak benne s az anyagok legkezdetlegesebb alkalmazásától annak legművészibb feldolgozásáig minden együtt volt szemlélhető a Palais de l'Industrie termeiben. A különféle osztályok méltatásánál Radisics igen jelentékeny olvasottságról tesz tanubizonyságot s látszik, hogy útja előtt igyekezett a tanulmányozandó tárgyak egész irodalmával tisztába jönni a mi odakünn jelentékenyen megkönnyítette feladatát.

A jelentés legnagyobb része a keramikával foglalkozik, melynek egész technikáját a szerző alaposan látszik ismerni s művészi oldalához is igen talpraesett és helyes megjegyzéseket fűz. Kissé meggondolatlan nyilatkozat ugyan az olyan, midőn máz égetéséről szólva, melynek színét a khinaiak előre képesek meghatározni s tetszés szerint nuanceirozni, azt mondja, hogy az utazóknak nem mindig lehet hitelt adni, a mi annyival inkább nem áll, mert a khinai művészet legalaposabb ismerői azok, kik — fájdalom — alig írtak valamit, de a mit írtak, az föltétlenül elhihető. Ha Satow, Aston stb. állítanak valamit a keleti művészetről, az többé nem vitatható. Mindenesetre nagyon megváltoznék Radisics véleménye e dologról, ha Hong-Kong vagy Canton utcáin százával látná fölhalmózva a sang-de-boeuf és céladon vázákat, melyeknek színe közt nincs egy hajszálnyi eltérés sem.

A jelentés szakszerű részének szerkesztésével, mint mondók, igazán elismerésre méltó dolgot cselekedett a szerző. A befejező szakaszra nézve lehetne néhány észrevételünk. Csak egyet hozunk fel. Így midőn azt

mondja a francia iparra «nemzeti az ipar külső kifejezésében, nemzeti conceptiójában, csak az elvek szenvedtek módosítást, a mennyiben többek között keletázsiai források befolyását is vesszük észre. Ez ellentmondásnak látszik és mégsem az...» Pedig bizony az. Az a «többek között» a keletázsiai elemeken kívül még nagyon sok renaissance, anti-que, mór-arab elem. A francia iparművészet jelleme az eklekticizmus. A francia átalakít és feldolgoz, mint Radisics maga is mondja, s ez a két dolog nem ad még nemzeti jelleget a czikknek művészi szempontból. Nemzeti a magyar szűzhímzés, a japán lakk, az oláh katrincza és a kínai tál talán rosszabb, csúnyább, parasztibb tárgy a francia dolgoknál, de nemzetibb.

Végül egy kérdés. Mért mondja a szerző «kezdjük a fiatal nemzedéken iskolák segélyével. Azért a fiatalon, mert a maival — higgye el Excellentiád — nehezen fogunk már célt érni». Mért e skepticismus, miért legyenti meg a kortársakat s önmagát is velük együtt? Hisz ép a Radisics jelentése bizonyítja, hogy igenis a mai nemzedék is dolgozik, igyekszik és cselekedni akar. Kívánjuk is, hogy sikeresen haladjon a megkezdett úton.

Sz. A.

MAGYAR DISZITÓ STYL. A nagyméltóságú magyar királyi vallás- és közoktatásügyi miniszterium segélyezése mellett, műiparosok, ipar- és polgári iskolák, tanító- és tanítónő-képezdek, valamint középtanodák használatára írta és rajzolta Huszka József rajztanár. Fára metszette Morelli Gusztáv. Budapest, 1885. Deutsch M.-féle művészeti intézet.

Hazánkban, mint mindenütt a hová az utolsó évtizedekben fejlődött iparművészetek tudománya eljutott, az egy sajátságos áramlatot idézett elő, mely a magyar nemzeti művészet multjának felkutatásában, sajátságainak megállapításában, vagy, hogy röviden szóljak, a magyar styl keresésében áll. Ezen, magában véve csak elismerést és dicséretet érdemlő, mozgalom második része volt a talált eredmény lehető gyors és általános alkalmazásának vágya.

Ovakodni fogok ugyan ezen aktualis s nem mindig háladatos thematicába merülni, de álláspontomat szeretném tisztázni, midőn stylus öntudatos, hogy ne mondjam ^{merő}erőltetett, megteremtését egyszerűen tagadom. Megkísérlették azt már többször, legutóbb Oroszországban, hol az egyéb iparágak, így például a fa-architektura gazdagabb emlékanyaggal rendelkeznek, mint nálunk, de mindig eredmény nélkül.

Azt tartom, hogy régészeti kutatásaink egyik fő célja a régi magyar műipar lehető sok emlékének összegyűjtése, csoportosítása s ismertetése, hogy belőle majdan a magyar műtörténelem fejlődését meg lehessen állapítani, de egyes részeit megragadni s abból már ma tudományt akarni csinálni nem szabad.

Az imént elmondottak szerint az anyaggyűjtésben vélem Huszka munkájának elvitázhatlan érdemét, feldolgozásában hibáját találni. A folió alakban 19 lap szövegből XXXIX fametszetű, színes könyomatú és egy photolithographiai táblából álló munka, miként címe is mutatja, a «Magyar díszítő styll» ismertet meg bennünket s részletesen előadja, kik és miféle intézetek használatára készült.

Szerző már ismeri a magyar styllt, abból indul ki, s abban mértén válogat, tehát nem adatokat gyűjtött, hanem felállított thesiseit illusztrálja.

Motivumai, én legalább csak azoknak nevezhetem, melyekre alább lesz alkalmam áttérni, azon hibában szenvednek, hogy miként vele együtt sokan, kik a magyar styllust keresik, bizonyos formákat néznek csak, azokat tartják speciális nemzeti díszítményeknek — miféle alapon azt nem tudom — s ezért rendesen a himzésekhez fordulnak, hol azokat leggyakrabban találják. Mert bár szerző helyes szempontból indul ki, mikor a nemzeti traditiók és ízlés legtovább érintetlenül fenmaradt emlékeit a nemzeti öltözék-részekben keresi, mindamellett, kivált ha a magyar díszítő styllt nem pedig annak csak egyes motivumait volt célja közzétenni, tekintetbe kellett volna vennie a műipar minden ágát s az ornamentikát a maga egységében nézni és tanulmányozni.

Így nem találtam arra nézve nyomot, hogy szerző, akár a régi agyagművészséget a XVI. és XVII. századbéli szerfelett érdekes kályhafókokat, a milyeneket az országos iparművészeti múzeum kiváló szép példányokban kapott Erdélyből, a velök kapcsolatos bábsütő-mintákat, az üvegeket, a könyvkötészetet avagy a mult évi ötvösmű-kiállítás páratlanul teljes és gazdag anyagát feldolgozta volna; sőt a mit annak idején nagyon sajnáltam, még az ország leggazdagabb szövet-gyűjteményét, mely az iparművészeti múzeumban őriztetik, sem tanulmányozta behatóan.

Ha már szerző a magyar nemzet alakító erejét és annak nyilatkozatait előszeretettel a himzésekben kereste, úgy miért mellőzte másrészt egészen a keresztöltésű himzéseket és a zsubrikolásokat? Nem tartja azokat magyar jellegűeknek, vagy csak nem illettek ezek theoriájának keretébe?

Tudjuk, hogy az első úttörő munkálatot a nemzeti múzeum «A magyar házi ipar díszítményei» című kiadványában Pulszky Károly végezte, mert a kereskedelmi miniszterium által kezdeményezett Műipari mintalapok, már kész magyar styll recipéket, gyakorlati útmutatásokat tartalmaznak, méltatásuk tehát nem ide tartozik. Pulszky Károly az idézett kiadvány előszavában szintén foglalkozik a díszítmények nemzeti jellegének kérdésével, de azt nagyon helyesen nyílt kérdés gyanánt tárgyalja s utalva egyrészt az egyes motivumok Európa

nyugoti területén észlelhető elterjedésére, másrészt a rokon vonásokra, és a feldolgozás technikájának fontosságára, fejlődésüknél nem dönt véglegesen — a mint nem is lehet — de legalább minden oldalról megvilágítja a kérdést, s úgy a himzés, mint a szövés minden fajaira vonatkozó példákkal hívja fel a kutatók figyelmét e tárgyra.

Huszka József úr, ki a sassanida perzsa kulturális befolyást, a pogány magyarok díszítő modora megteremtésében régen az uralmenti ázsiai ős hazában is látszik ismerni, a pogánykori leletekből, s a rendelkezésére álló anyagból a magyar díszítő styl fő sajátása gyanánt a virág, első sorban pedig a rózsza gyakori használatát említi, azután jön a tulipán, a búzavirág stb., s fametszetű tábláin I-től XXI. lapig a rózsát különféle nézetekben és stylisálásban mutatja be. A ki valamely tételt felállít, annak kötelessége egyúttal azt be is bizonyítani. Így látunk 126 virágot, állítólag ugyanannyi rózsát, mint a magyar ornamentikának fő elemét. Én, ki a magyar stylust — merem mondani, sok más, stilussal foglalkozó egyénnel együtt még nem ismerem — a közlött gyűjteményből igen sok példányon nem vagyok képes a rózsza alakját felismerni, mint pl. a XIX. tábla 1. és 3. számú virágain, hol a structura oly elütő a rózsáétól, hogy csak úgy érthető ez elnevezés, ha meggondoljuk, hogy szerzőnek lehető sok adatot kellett felhoznia szavainak igazságát támogatandó.

Második fővonása lenne a magyar stylusnak többek között symmetrikus elrendezés, a díszítendő tér és anyag alakját és sajátságait, valamint az elérendő czélt szigorúan szemmel tartva. Azaz, egy olyan általános tétel, mely Sempertől kezdve minden műtörténelemben a helyes compositio criteriuma gyanánt említetik. Többé-kevésbbé ehhez hasonló sajátságokat találunk a munka egyéb részeiben is felsorolva, melyeket azonban helyszűke miatt rendre nem taglalhatok. Csak azt akarom még megemlíteni, hogy a compositiot, illetőleg az előbbi tételt egészíti ki amaz, mely az összes rendelkezés alatti tereknek lerajzolásában áll. Végül fontos szerző véleményét a színek sajátságaira vonatkozólag ismerni. Azt találja ugyanis, hogy a leggyakrabban előforduló színösszeállítás a piros, arany vagy ezüst, piros, zöld, arany; piros, kék, zöld, sárga, vagy arany vagy a festett butorokon zöld, piros, sárga, fehér. Mi ebből a tanulság? az, hogy hazánkban szintúgy mint máshol a kettős és hármas kiegészítő színek törvénye öntudatlanul érvényesült.

Teljes elismerést érdemel ellenben Huszka úr fáradsága, melylyel a motivumok oly változatos s gazdag tömegét kutatta fel és azon művészi ízlés, mely a választásokban, így pl. festői szépségű himzésekben nyilatkozik; kitűnő gondolat volt ezen felül az utolsó XLV. lapon ábrázolt, beható és komoly tanulmányt érdemlő fakapuzat rajzát munkájához csatolni.

A fametszetek, melyeket Morelli Gusztáv az országos iparművészeti iskola tanára készített, szintén teljesen kielégítők, kivéve a 17-ik lapon látható székely edények csoportját, evvel sem technikai kivítelt, sem pedig színhatását illetve nem tudok megbarátkozni.

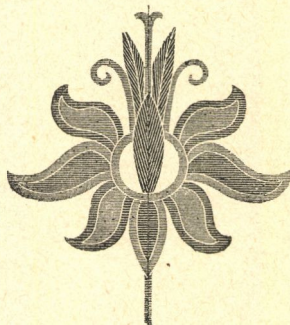
Nem teljesítettem volna lelkiismeretesen kiváló kötelességemet, ha a Deutsch-féle intézet e munka kiadása körül kifejtett törekvéseit említelen hagynám. Persze a színnyomatok pontosabbak is lehetnének, de mindig örülök, ha látom, hogy hazánkban ily iparágaknak honosításán fáradoznak.

Végül még egy szóm a szerzőhöz. Kissé szigorú s helyenként talán kemény bírálatom ne riaszsza el őt szép és dicséretre méltó útján tovább is lankadatlanul haladni. Vigasztalja őt ama tudat, hogy csak valóban komoly munkákhoz alkalmaznak nagy mértéket.

Örömmel üdvözljük tehát a következő füzetet. *Radisics Jenő.*

VIRCHOW RUDOLF a berlini *«Zeitschrift für Ethnologie»* 1884. évi utolsó füzetében Pulszky Ferencz *«A rézkor Magyarországon»* című munkáját ismerteti és a rézkor kérdésében nyilatkozik. *«Az a felfogás — úgymond — hogy Európának egy, a kő- és bronz-kor közé eső különös «rézkorszaka» volt, Pulszky szerint Wilde-től származik (Dublin, 1861), majd Keller nyilatkozott ez értelemben, s annak adott kifejezést, hogy ha egy ilyen műveltségi korszak csakugyan létezett, akkor Magyarországnak abban jelentékeny része van. Pulszky már több alkalommal vitatta a kérdést s a Budapesten tartott nemzetközi congressuson tanulmányainak összefüggő képét is adta. Szerző a tárgyak előállítási módjából joggal következtethette, hogy a réz-kor szorosan a kő-korhoz csatlakozik, s úgy a bronz-, mint a vas-kor előtt járt; az is elfogadható, hogy a bronz-kor folyamán ilyen réztárgyak is készítették. Sajnos, hogy vegyészi analysesek nem történtek, melyek bizonyos támpontokat nyujtanának a réz és bronz tárgyak egymáshoz viszonyát illetőleg.»*

Ry.

KÜLÖNFÉLÉK.

Az országos régészeti és embertani társulat január 20-án, *Pulszky* Ferencz elnöklete alatt tartotta évi tisztújító ülését. A tisztikar s a választmány tagjaiúl a mult évek választottak meg, csak a titkári állásnál történt személyváltás, a mennyiben *Pulszky* Károly leköszönésével: *Hampel* József lön egyhangulag megválasztva. Az ülésen egy felolvasás is tartatott Dr. *Wosinszky* Mórtól a Kurdon (Tolnamegyében) talált etrusk bronz edényekről, melyet legközelebb az «A. É.»-ben közléteszünk. Aztán elnök felkérésére *Havas* Sándor röviden előadja a «fehéregyház» kutatásánál annyira fontos «finalis lapis» föltalálása czéljából folyó ásátások eredményét. Az ülésről bővebbet hivatalos rovatunkban. *ry.*

Hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat. Egy Déváról kelt hosszabb jelentésből örömmel olvassuk, hogy a hunyadmegyei tört. és régészeti társulat, a magyar kultúra egyik őrszeme a déli Kárpátok felé, a mult év folyamán is sokoldalú munkásságot fejtett ki. A társulat havi felolvasó ülései régészeti, történeti és ethnologiai szakkérdéseken kívül, a megyére s Erdélyre vonatkozó más irányú tudományos kutatásokra is kiterjedtek. *Sólyom Fekete* Ferencz, *Mailand* Oszkár, *Szőcs* Sándor, *Kün* Róbert az oláh kérdés körében mutattak fel becses eredményeket; *Soós* Antal a dévai és vajdahunyadi régi czéh-viszonyokat tanulmányozta; *König* Pál a Mithras-cultusról irandó nagyobb műve kapcsán, a Várhelyen lelt Mithras emlékek körül fejtett ki tevékenységet. A fáradhatlan *Torma* Zsófia Hunyadmegye neolith telepeiről, az erdélyi medencze ilyenmő többi emlékeire is kiterjeszkedve, sok ősrégészeti anyagot gyűjtött; *Téglás* Gábor pedig neolith és barlangtanulmányok mellett, a római és dák bányászat puhatolásával foglalkozott. Nyaranta Várhely romjain rendez a társulat ásátásokat, hol a Mithras-templom gazdag emlékein kívül egy Malagbel templomot, egy más Malagbel szentélyt ásátott fel, hol három más syriai isten nevét tartalmazó feliratos kő jött napfényre. Ezen kívül több új római telepet, római útírányt derített fel s a megye hegyvidékein a dák emlékeket is figyelemmel kísérte. Csekély anyagi erejéhez képest muzeumot is létesített a társulat s abban sok új téglabélyeget és feliratos emléket gyűjtött össze. Évkönyvet kettőt adott ki, a harmadik ez évben kerül sajtó alá.

T. G.

A vas megyei régészeti egylet évi jelentése (XII-ik évfolyam. 1884) Dr. *Burány* Gergely titkár szerkesztésében, az egylet örvendetes gyarapodásának képét mutatja be. A társulat *Hidasy* Kornélban, a szombathelyi egyházmegye püspö-

kében, új elnökét tiszteletbeli. Tagok száma: tiszteletbeli tagoké 12, az alapítóké 49, a pártolóké 556. Oly eredmény, mely az egyesület virágzását biztosítja. A jelentésben három tanulmányt találunk; kettőt *Lipp* Vilmos tollából: Keszthely és vidéke multjából. — Két renaissance tárgy régiségtárunkban. A harmadik: A római építészet befolyása a keresztény templom-építészetre, *Burány* Gergelytől. *ry.*

Az orsz. heraldikai és genealogiai társulat ez évi első (jan. 29-iki) ülését Nagy Imre elnökle alatt nagy közönség előtt tartotta meg. Felolvasókul Bárány Albert (A címerjogról) és Pósta Béla (Néhány szó a magyar címerkérdésről) voltak bejelentve. Az első felolvasás jövő ülésre halasztatván, az ülésnek csak egy felolvasása volt. A felolvasó figyelemreméltó megjegyzéseket tett a magyar államcímér helytelen használata s a címer-revisióra kiküldött bizottságok munkálataira vonatkozólag. Első kifogása az, hogy a pályáknak vörös-fehér sorrendje mellett a fehér-vörös sorrendet csaknem oly nyomós okok támogatják s úgy véli, hogy ha mind a két gyakorlatot igazolják az emlékek, az államcímér megalkotásánál mégis inkább a fehér-vörös színrend lett volna az elfogadásra alkalmasabb, mert ez a heraldikai aesthetikának jobban megfelel; a vörös-fehér sorrend ugyanis azt eredményezi, hogy a mennyiben a címer másik mezeje szintén vörös, a színek felül úgyszólván összefolynak. Sokkal nyomósabb ennél a címertartókra tett megjegyzése. A bizottságok címertartókul két lebegő angyalt fogadtak el. Ez pedig felolvasó szerint helytelen, mert a bizottságok túlmentek feladatuk határán s megkötötték a stylizálás lehetőségét. A címertartó angyalok helyzetét ugyanis az dönti el, hogy van a címer és a korona feltüntetve. Talapra helyezett címernél más, függő címernél ismét másnak kell lenni az angyalok helyzetének. Egy, két vagy három legyen-e tehát a címertartók száma, s minő állást foglaljanak: maradjon tisztán styl-kérdés. Felhívja a figyelmet arra is, hogy 1867 óta a magánosok által használt magyar címereknél az osztrák címertartó griffek jöttek divatba. Heraldikánkba csempeezett idegen elem ez, a mit idejekorán ki kell irtani. A felolvasást érdekes vita követte, melyben báró Nyáry A., Pulszky F. és Csontos J. vettek részt. *ry.*

A mosonymegyei történelmi és régészeti egyesület, magánosok és az egyesület tulajdonából nagyérdemű népvándorlaskori régiségeket küldött fel a nemzeti muzeum igazgatóságához, melyek a szent-péteri s nemesvölgyi stb. sirleletekből származnak. A tárgyak sirok szerint a legnagyobb gonddal csoportosítvák. Bronz és aranyozott csatok, szíjvégek képezik a leletek legbecsesebb részét, köztük olyan példányokkal, melyek figyelmünket fokozott mértékben kötik le. Egyéb tárgyak: orsók, gombok, karpereczek, bronzgyűrűk, gyöngyök, vas-csatok-, kések-, nyilvégek. Rokonsirleletek ezek a Lipp-féle keszthelyi dolgokkal s hivatva vannak arra, hogy a népvándorlaskori buvárlatoknak nagyobb lökést adjanak. A körülbelül 400-ra menő sorozat jelenleg a nemzeti muzeumban van, a hol a legérdekesebb tárgyakat lerajzoltatjuk, hogy azokat az Arch. Értesítőben közzétehessek. *ry.*

A délmagyarországi régészeti és történelmi muzeumtársulat Értesítőjének 1885. évi I-ső füzeté változatos tartalommal jelent meg. *Pontelly* István társ. titkár előszóval nyitja meg az új évfolyamot, melyben a társulat hatáskörét, feladatait fejtegeti, kiemelve azt, hogy a délmagyarországi őskori földművek kérdését a társulat egyik nagyobb feladatának ismeri. *Böhm* Lénárt Délmagyar-

ország művelődési állapotairól értekezik a római uralom alatt. Nagy forrásismerttel írott tanulmány, mely azonban több alapkérdésen úgyszólván csak átsiklik. Így Dácia ethnografiai kérdései kevéssé foglalkoztatják, s a miket mond, nem igen állják ki a kritikát. «Tüzetes epigraficus buvárlatok alapján bebizonyult — úgy mond — hogy Dio Cassius a tiszta igazságot írta, midőn azt állította, hogy akkor (t. i. Traján idejében) a nagy római birodalomnak csaknem minden részéből új gyarmatosok özönlének Dáciába. Ahoz a fő illetéket mindenek előtt alsó Itália szolgáltatotta; voltak azonban *némelyek* Dalmátia, Gallia, Brittanica, Siria, Caria, Galátia és Paphlagóniából valók is». A colonisatio nemzetiségi viszonyai pedig az epigraficus emlékek tanúsága szerint épen a megfordított képet tünteti szemünkbe, mert a colonisták főtömege ázsiai s a görög kelet népeiből való volt, melyben az itáliai elemnek másodrendű szerep jut. A füzet másik nagyobb közleménye *Karácsonyi* Jánostól való s a Csanád nemzetség délmagyarországi birtokviszonyaival foglalkozik.

ry.

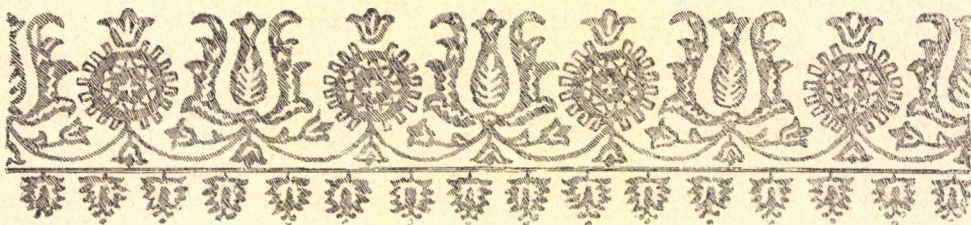
Emlékérem. Fülöp szász-coburg és göthai hg, ő fensége, a vacsi pusztán (Pestmegye) építtetett róm. cath. egyház felszentelése emlékére bronz érmetet veretett, melyekből egy példányt a m. n. muzeumnak is ajándékozott. Az ezüst-forint nagyságában vert érem előlapján felül ívet képezve e szavak állanak: IN · MEMORIAM CONSECRATIONIS, alatta a szász hercegi czímer és öt sorban: PER · EPISC: | AVXIL · NESZVEDA | VIC: VACIENSIS | DIE | IX · NOV · MDCCCLXXXIV. A hátapon a vacsi új egyház képe látható, fölötte e legendával: ECCLESIA · SA: AVGVSTINI | IN · VACS. Alul a szelvényen: AED · MDCCCLXXXIV | PER | PR: PHIL: SAX: COB: GOTHAE. Az érem kiállítása bécsi műhelyre mutat.

ry.

Magyar Történeti Életrajzok címen Szilágyi Sándor indítványára és az ő vezetése alatt a magyar történeti társulat új irodalmi vállalatot indított meg, melyből eddig két füzet jelent meg: Mária királyné életrajza teljesen, Zay Ferencz XVI. századbéli magyar főúr életrajzából pedig négy ív van az előfizetők kezében, előbbi Márki Sándor, utóbbi Thallóczy Lajos tollából. A szerény életrajzi cím alatt élénken írt korrajzokat veszünk, melyeknek értékét a szöveg közé iktatott számos ábra emeli. Vannak ez ábrák közt arcképek, tájképek, főnmaradt, azon korbéli emlékek rajzai, costümekek, címerek, kézirat- és codexmásolatok, fekete és színes facsimilék, festett miniatürök után stb. oly számmal, hogy csodáljuk, hol teremti elé a szerény szerkesztő a tömérdek műkészetet egy-egy kéthavi füzet számára. A rajzok közt sok olyan van, mely archæologiai szempontból is bir fontossággal és azért valamely későbbi füzetünkben külön beható ismertetést fogunk majd az Életrajzok műmellékleteiről adni, ezúttal csak elismerésünket kívántuk kifejezni az életrevaló vállalat érdemdús megteremtője iránt és a díszes új folyóiratot olvasóink figyelmébe és pártfogásába kívántuk ajánlani.

π.

KÖNYVÉSZET.

1882—1884.

CARRÉ DE BUSSEROLLE, J. X. Les Tombeaux du cimetière de la Salle à Saint-Symphorien, près Tours, guide du visiteur; 16-o, 208 p. Tours, Se-meur-Laplainé.

CLÉMENTET. Notice sur les découvertes archéologiques faites à Seure (Côte-d'Or). 8-o, 11 p. et plan. Autun, imp. Dejussieu père et fils. (Extr. d. Mém. de la Soc. éduen. nouv. sér., t. 10.)

Compte-rendu de la commission impériale archéologique pour l'année 1880. Avec un atlas (4 Lichtdr. u. 2 lith. Taf. in gr. Fol.). Imp. 4-o, XXVI, 142 S. mit eingedr. Holzsch. u. 1 Chromolith. St.-Petersbourg. (Leipz., Voss.) M. 30.—

CURTIUS, Andr. Wilch. Der Stier des Dionysos. Inaugural-Dissertation gr. 8-o, 36 S. Jena, Deistung. M.—80.

DE BENEDETTI, Salomone. Interpretazione della Colonna della sala quadrata nelle catacombe di San-Gennaro, letta alla Reale Accademia d'archeologia, lettere e belle arti di Napoli nella tornata de 2 maggio 1882. Fol., p. 4 con 1 tav. Napoli F. Furchheim L. 2.—

DIEPOLDER, J. N. Theologie und Kunst im Urchristenthum oder die ersten provisor. Blätter zu einer systematischen Geschichte der christl. Monumentaltheologie. Ein histor.-exeget. Versuch. Mit 5 Textillustr. u. aus 3 Beil. besteh. Anhang. gr. 8, VII, 83 S. Augsburg, Krantzfelder. M. 2.20.

DUMOUTIER, G. Etudes et découvertes d'archéologie. Les Stations de l'homme préhistorique sur les plateaux du Grand-Morin (Seine-et-Marne); Ateliers, camps, cités, habitations, monuments et sépultures des Briards primitifs. 8-o, 99 p. et 40 grav. dont 37 hors texte, d'après les dessins de l'auteur. Paris, Boban.

EXNER, Sigm. Die Physiologie des Fligens und Schwebens in den bild. Künsten. Vortrag. geh. im Oesterr. Mu-

seum f. Kunst u. Industrie am 5. Jan. 1882. Mit 4 eingedr. Holzsch. gr. 8-o 37 S. Wien, Braumüller. M. 1.—

FABISCH, P. De l'influence des Médecins sur les arts. 8-o 20 p. Lyon, imp. Pitrat aîné.

FORESTIÉ. E. Excursion de la Société archéologique de Tarn-et-Garonne à Villa-Franche et à Najac. 8-o 10 p. Montauban, imp. Forestié.

GALLAND, G. Die Renaissance in Holland in ihrer geschichtl. Hauptentwicklung dargestellt, Mit erläut. Zeichnungen (5 photolith. Taf.) gr. 8-o XII. 118 S. Berlin, C. Duncker. M. 4.—

GAY, V. Glossaire archéologique du moyen âge et de la renaissance Fasc. 1. A—Bli. 4-o, à 2 col., p. 1 à 160, avec fig. descriptives. Paris, Soc. bibliogr. fr. 9.

HARDY, E. Schliemann und seine Entdeckungen auf der Baustelle des alten Troja. (Frankfurter zeitgemässe Broschüren. N. F. 3. Bd. 10. Hft.) 8-o, 28 S. Frankfurt a. M., Foesser Nachfolg. M.—40.

HASSE, C. Die Venus von Milo. Eine Untersuchung auf dem Gebiete der Plastik und ein Versuch zur Wiederherstellung der Statue. Mit 4 Lichtdr. u. 4 lith. Taf. f-o, 13 S. Jena, Fischer. M. 7.—

HELBIG, Wolfgang. Sopra alcuni bronzi trovati a Cuma ed a Capua. 8-o, p. 12 con 4 tav. Roma. (Dagli Annali dell'Istit. di Corrisp. Archeolog.)

HERDER, Joh. Gfr. Denkmal Johann Winkelmann's. Eine ungekrönte Preisschrift aus dem J. 1778. Nach der Kasseler Handschrift zum ersten Male herausg. u. m. litterarhistorischer Einleitung versehen von Alb. Duncker. gr. 8-o, XXXV, 61 S. Kassel, Kay. M. 2.50.

KÖCHRITZ auf Mondschütz, H. v. Ein Bronzefund in dem Wüsten Dorfe Kosten oder Kunzen zwischen Mond-

schütz und Kreidel. (Schlesien's Vorzeit, 50.)

KUNTZE, J. E. Herme, Mumie und Statue in der antiken Welt. (Wissensch. Beil. der Leipziger Ztg., 59—62.)

LÜBKER, Frdr. Reallexicon des classisen Alterthums für Gimnasien 6 verb. Aufl., herausg. von M. Erler. Mit zahlreichen Abbild. 8-o, VIII, 1291 S. Leipzig. Teubner.

MENANT, J. Remarques sur les portraits des rois assyro-chaldéens. 8-o, 16 p. avec 4 fig. Paris, imp. nationale. (Extr. d. Compt. rend de l'Acad. d. inscript. et belles-lettres, 4-e série, t. 9.)

MILLER, K. Altgermanische Ringburgen und römische Niederlassungen nördlich v. Bodensee. (Schriften d. Ver. f. Gesch. d. Bodensees. 11.)

MONTAULT, de. Inventaire de la chapelle royale de Monza. (Bullet. monumental, 7.)

NICAISE, A. L'Archéologie devant l'histoire et l'art. 8-o, 16 p. Tours imp. Bousrez.

— La Sépulture de Champigny (Aube), première époque du fer; le Cimetière mérovingien de l'Académie, commune de Saint-Quentin-Sur-Coole (Marne). 8 p. 29 p. et planche coloriée. Chalons-Sur-Marne, imp. Thouille.

POGGI, V. Inscription gallo latine de Monza, en Cisalpine. 8-o, 16 p. avec fig. Vienne, imp. Savigné. (Exr. du Bull. épigraph. de la Gaule, nov.—déc. 1881, janv.—févr. 1882.)

REMILLY, Antiquités gauloises. l'Oppidum de Bibracte (souvenir du Morvan). 8-o, 24 p. Versailles, Lebon.

SCHEFFLER, Lud. v. Ueber die Epochen der etruskischen Kunst. Kunsthistorische Abhandlung (Habilitationsschrift) gr. 8-o, 94 S. Jena, Delstung. M. 1.60.

SCHOENER, R. Der Palatin und seine Ausgrabungen. (Deutsche Bücherei, 12. Hft.) 8-o, 28 S. Breslau, Schottländer. M. 50.

SEYFFERT, Osk. Lexicon der classisen Alterthumskunde. Kulturgeschichte der Griechen u. Römer. Mythologie u. Religion, Litteratur, Kunst u. Alterthümer d. Saats- u. Privatlebens. Mit 343 (eingedr. Holzschn.) Abbildungen und ein (chromolith.) Plan der Ausgrabungen von Olympia. 8-o VIII. 732 S. Leipzig. Bibliogr. Institut. M.7.—

TABLE MÉTHODIQUE des articles publiés dans la Revue de l'art chrétien depuis l'origine (janv. 1857) jusqu'au

31 déc. 1881, suivie de la table générale des dessins. 8-o, 58 p. Paris. Dumoulin u. Cie.

WEECH. Eine fürstliche Hofhaltung am Ende des XVI. Jahrhunderts. (Zeitschr. f. Geschichte d. Oberrheins, XXXVI, 1. 2.)

VAN OVERLOOP, E. Les origines de l'art en Belgique. Les âges de la pierre. 8-o, XVI. — 183 p. et 6 pl. Bruxelles, Hayez. M. 5.—

WISSOWA, G. De Veneris simulacris romanis. Commentatio philologica et archaeologica. 8-o, 53 S. Breslau, Koebner. M. 1.20.

BARRÉ, L. N. La Chapelle de Sainte-Véronique et l'Hôtel des Vidames de Gerberoy à Beauvais, notice. 8-o, 12 p. Beauvais, imp. Pere.

BLAAS, C. M. Urkundliche Beiträge zum Profan-bauwesen im Mittelalter. (Anzeig. f. Kunde d. Vorzeit, 6. 7.)

BLOCH, Entwurf eines Grundrisses vom Herodianischen Tempel, nach talmud. quellen bearbeitet. Lith. mit hebr. Randtext. Imp. f-o Breslau, Preuss u. Jünger. M. 1.50.

BURCKHARDT-BIEDERMANN, Th. Das römische-Theater zu Augusta Raurica. (Mitth. der histor. u. antiquar. Geselsch. zu Basel. N. F. II.) gr. 4-o. 31 S. mit 4 Steintaf. u. 1 Lichtr. Basel. Bahnmaier. M. 4.—

ESSENWEIN, A. Bauleute und Bauführungen im Mittelalter. (Anz. für Kunde d. Vorzeit, 8.)

GRIMM, J. Der römische Brückenkopf in Kastel bei Mainz und die dortige Römerbrücke. Mit (lith.) Plänen u. Zeichn. (4 Taf.) 8-o, IV. 55. 8. Mainz v. Zabern. M. 4.—

LETAROUILLY, P. et A. SIMIL. Le Vatican et la Basilique de Saint Pierre de Rome. 2 vol. f-o, 62 p. et 264 pl. grav., dont 21 en chromolith. exécutées sous la direction de M. M. Cl. Sauvageot et Pierre Chabat. Paris, Ve Morel u. Cie. (L'ouvrage complet fr. 500.—)

MILLIET, E. Notice sive l'église de Brou. Suivie de la description du cadrau elliptique de Brou, par Thomas Riboud, et de la devise de Marguerite d'Autriche, par Philibert Le Duc. 32-o 54 p. Bourg. imp. Villefranche.

MOTHES, Osc. Die Baukunst des Mittelalters in Italien von der ersten Entwicklung bis zu ihrer höchsten Blüthe. Mit ca. 200 (eingedr.) Holzschn. u. 6 Farbendr.—Faf. (in 4 Thln.) 1 Thl. 8-o, 160 S. Jena, Costenoble. M. 8.—

PAUKASEK, Jos. Mittelalterliche Bauwerke in West-Steiermark. (Kirchenschmuck, 7 ff.)

RENAISSANCE, deutsche in Oesterreich, aufgenommen und herausgeg. von Aug. Ortwein. 1 Abth. Steiermark. 1 Hft. f-o. 10 authograph. Tafeln mit 2 Blatt Text. Leipzig. Seemann. M. 2.40.

ROSENBERG, Marc. Quellen zur Geschichte des Heidelberger Schlosses. Mit einer Einleitung: Das Heidelberger Schloss in seiner kunst- und kulturgeschichtl. Bedeutung von K. B. Stark. mit 8 photo- u. lithogr. Taf. 4-o, VIII, 264 S. m. eingedr. Ornamenten. Heidelberg, C. Winter. M. 40.

SCHWARZ, F. J. Die ehemalige Benediktiner-Abteikirche zum hl. Vitus in Ellwangen. Mit 22 artist. Blättern in Lichtdr. v. M. Rommel, 8 Holzschn. von A. Closs nach Aufnahmen und Zeichn. von J. Cades und einem Farbendr. von A. Gatternicht, nach der perspect. Zeichn. v. J. Cades entworfen von C. Kolb. 4-o, III. 56 S. Stuttgart, Bonz u. Co. M. 25.—.

STRACK, Heinr. Central- und Kuppelkirchen der Renaissance in Italien. Aufgenommen und gezeichnet. Mit 30 Kupfertaf. (in gr. Fol.) f-o. IV. 26 S. mit eingedr. Holzschnitten. Berlin Ernst u. Korn. M. 50.—.

CONZE. Ueber das Relief bei den Griechen. (Sitzungsber. d. k. Akad. d. Wiss. zu Berlin, 26.)

DAVIDSON, T. The Parthenon Frieze, and other Essays. 8-o, p. 332. London, Paul. 6 d.

DÜTSCHKE, H. Statuette eines römischen Kaisers auf Schloss Rheinstein. (Jahrbücher des Ver. von Alterthumsfreunden im Rheinlande, 72.)

EITELBERGER, R. v. Die Polychromie in der Plastik. (Vom Fels zum Meer. III. 1.)

OVERBECK, J. Noch einmal die kunstgeschichtliche Stellung der grossen Pergamenischen Reliefe und einiges Verwandte. (Augsb. Allg. Ztg. Hauptbl. 226.)

HOHENLOHE-WALDENBURG, F. K. Fürst zu, Sphragistische Aphorismen. 300 mittelalterl. Siegel systematisch classificirt und erläutert. 1 Lfg. Nr. 1—100. gr. 4. VI. 33 S. mit 9 Holzschnitt-Tafeln, Heilbronn, Schell. M. 3.—.

MISSONG, Alex. Die Münzen des Fürstenhauses Liechtenstein. (Numismat. Zeitschr., 14. 1.)

NEWALD, J. Thaler-Prägungen für Tirol und die oesterr. Vorlande während der Jahre 1595—1665. 8-o, 24 S. Wien, Frick M. 1.—.

ANGELUCCI (Alessandro). Del materiale e degli strumenti per scrivere usati dagli antichi, e specialmente dai Romani 16-o, Pag. IV—192. Milano, tip. A. Guerra. L. 2.50.

DÜRER's Albr. sämtliche Kupferstiche. Mit Text von Wilh. Lübke. Nach den besten Originalen des kön. Kupferstichkabinets in München, durch unveränderl. Lichtdruck in Originalgrösse reproducirt von J. B. Obernetter. 1 Lfg. Fol. 11 Bl. m. 1 Bl. Text. Nürnberg. Soldan. M. 15.—.

Rövidítések: M = Mark; fr. = frank; L = lira; sh. = shilling; d = penny.

SZERKESZTŐI MONDANI VALÓK.

Munkatársainkat kérjük, hogy az Arch. Értesítőnek szánt dolgozataikat a rajzok vagy predetiék kíséretében a szerkesztőhöz (n. muzeum) címezni szíveskedjék. Az «Arch. Értesítő» minden egyes füzetének szerkesztési határideje hat héttel a füzet megjelenése előtt jár le, kérem tehát az április 15-iki számba szánt közleményeket legkésőbbben márczius 1-éig beküldeni. Az «Arch. Értesítő»-ben megjelenő közleményekért 2 frt. 50 kr. *tiszteletdíj* jár az íróknak minden egyes nyomtatott oldalért; a rajzok térfogatáért írói díj nem jár; hivatalos közleményekért szintén nem jár írói díj.

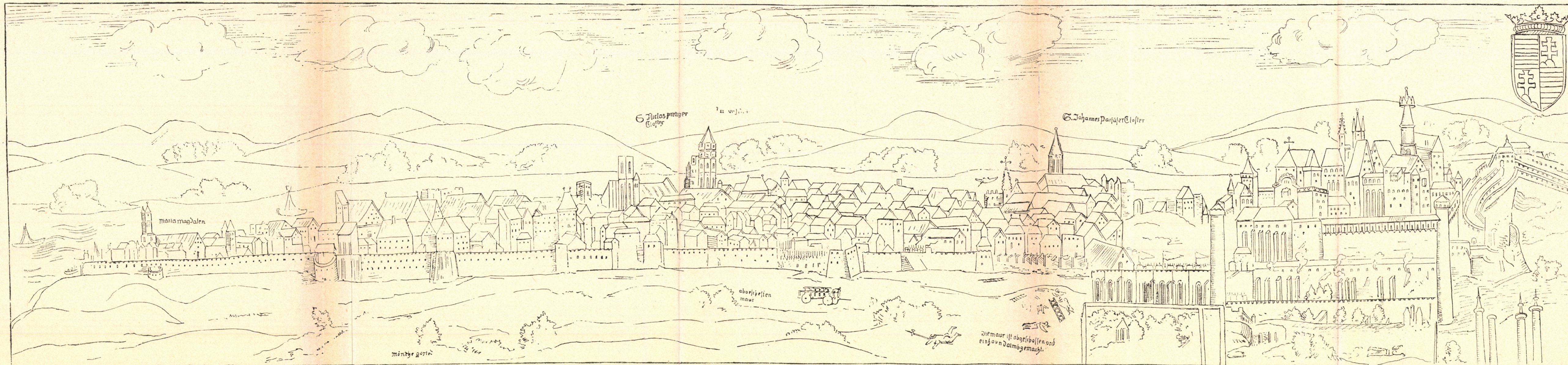
Olvasóinkat kérjük, hogy a vidékükön előforduló érem- és régiségletekről értesíteni szíveskedjenek, az ő szíves közreműködésükre számítottunk, mikor a jelen számmal a Levelezés rovatát megnyitottuk; különösen a vidéki társulatoknál működő szaktársainkba bízunk.

Kéziratokat küldtek az áprilisi és juniusi füzetek számára a következő szerzők: Dr. Henszlmán Imre, Dr. Torma Károly, Kápolnai Pauer István, Némethy Lajos, Dr. Tergina Gyula, Dr. Réthy László, Dr. Wekerle László, Dr. Téglás Gábor, Lehoczky Tivadar, Dr. Goldziher Ignác, Dr. Sötér Agost, Wosinszky Mór, Paur Iván.

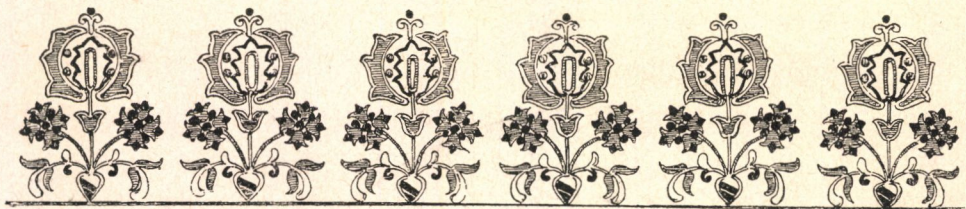
Kéziratot ígértek: Széll Farkas, B. Nyáry Jenő, Dr. Czobor Béla, Dr. Thallóczy Lajos, Dr. Lipp Vilmos, König tanár Déván, B. Fechtig Imre, Györök Leó, Erdy Kálmán, Marczali Henrik, Dr. Fejérpataky László, Deák Farkas, Darnay Kálmán, Radisics Jenő, Boncz Ödön, Dr. Kammerer Ernő, Könyöki József, Frölich Róbert.

Budapest, 1885. februárius 7-ikén.

A szerkesztő.

BUDAVÁRA 1541-BEN A MELDEMAN-FÉLE LÁTKÉP SZERINT ; EREDETIFE SZINFZETT FANETSZET A RÉCSI CS. K. KÖNYVTÁRBAN.

BUDAVÁRÁNAK RÉGI HELYRAJZA.¹

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

III. Midőn a középkorban valamely város fejlődött, a plebánia templomon kívül csakhamar valamely szerzetes rend is épített magának benne zárdát templommal, kiszemelvén magának oly helyet, mely még nem vala kellőleg benépesítve. Budavár a tatárjárás után gyors fejlődésnek indult, mert 1257-ben benne már két plebánia templom állott, melyeknek hívei a várnak közepét és éjszaki részét foglalták el. Déli részének ekkor még nem volt temploma, s aránylag legkevesébbé volt benépesítve. Ezen részt szemelték ki magoknak a XIII. században igen népszerű sz. Ferenczrendűek, kiknek IV. Béla nemcsak a megtelepedést engedte meg e helyen, hanem számukra templomot és zárdát is emelt, melyek, mint krónikásaik² mondják, 1269—70-ben épültek, s evang. sz. János tiszteletére voltak szentelve.

Evang. sz. János templomának, a mellette állott zárdával, nem ott volt a helye, hová az eddig tévesen helyeztetett, a mai várórségi templom helyén, mit a IV. számú emléktábla is hirdet, hanem ott állott a hol mai nap a vári színház áll.

Ezen állításomat a következőkkel bizonyítom.

¹ Az értekezés elejét lásd I. füzet 1—8. lapjain.

² P. Hannibal Franciscus Gonzaga. De origine Seraphicae Religionis Franciscanae ejusque progressibus. Idézve P. Kósa Jenő által. Antiquarium Provinciae S. Mariae in Hung. Ordinis Minorum S. Francisci. Kézirat a Ferenczrendűek pozsonyi zárdájában.

A budai káptalan 1352. évben sz. Mihály napján kiadott eredeti és a káptalánnak függő pecsétjével ellátott okmányában¹ Werner gróf budai bírónak palotája így iratik le: «Fekszik az evangalista sz. János egyháza mellett, két homlokzata van: *keletre a Duna felé*, és nyugotra». Ha ev. sz. János templomának tözsomszédja egyik homlokzatával a Duna felé nézett, okvetlen magának a templomnak is egyik részével, és pedig az egyházi szabály szerint, melyet akkor hűségesen megtartottak, a keletnek néző szentélyével kellett a Duna felé fordulva lennie, s nem állhatott ott, hol jelenleg a várőrségi templom áll, mert e helyen a Duna felé eső részről beszélni igen esetlen volna.

Werner kettős házából később Zápolya János, utóbb Verböczi István háza lett, melyről Thurnschwamb János, a Fuggerék és Thurzók ügynöke Budán, így emlékezik meg: «Az öreg Verböczi István Szerecsin János özvegyét vette el és Budán a vajda (Zápolya János) atyjának házában lakott, sz. János temploma mellett, a mely a sarutlan szerzetesek zárdájáé. A vajda atyjának házából az utcza felett fa folyosó vezetett át a sarutlan szerzetesekhez. És mivel Verböczi István nagy pápista . . . volt, a sarutlan barátoknak naponta kellett házában misét mondaniok.»²

Ezen adat önmagában véve is igen érdekes, azonban mi reánk nézve kiváló fontossága van, mert a már többször hivatott Szerémi György emlékiratából tudjuk, hogy Szulejman basa, ki egy ideig Frater György házában lakott volt, átköltözött Verböczi halála után ennek házába.³ Számos tér- és látkép tünteti fel a basa házat az egykori Verböczi-féle ház helyén a templom közvetlen szomszédságában. A sok közül csak néhányat idézek. Ilyen Juvigny, császári mérnöknek az ostromló seregben, nagy szorgalommal készített térképe,⁴ melyen a basa

¹ Az orsz. levéltárban. Neo. Registr. Acta 604 cs. 1 sz. Melyben, értelmesen ez mondatik: «Prope Ecclesiam Sti Joannis evangeliste . . . medietatem ejusdem a parte danobiali seu orientali».

² Engel János Keresztély, Geschichte des Ungarischen Reichs. Halle. 1794. 4-0, I. 197.

³ Monumenta Hungariæ Historica, I. 373. kk. II.

⁴ A 69. számmal jelölve: «Des Bassa sein Wohnung».

háza oda van jegyezve, hol jelenleg a cs. k. hadi parancsnokság van. A második térrajz szintén 1686-ból való, melyben a basa háza ugyanoda van rajzolva. E térkép a Hungarisch-Türkische Chronik-hoz van mellékelve.¹ A harmadik Fontana Döme, szintén cs. hadi mérnök jeles látképe ugyancsak 1686-ból.²

Ezen adatok is már elegendőleg meggyőzhetnek arról, hogy a sz. Ferenczrendűek evang. sz. Jánosról nevezett temploma csakis ott állhatott a hol jelenleg a vári színház áll. Azonban álljon itt pro superabundantia még néhány adat.

Feltűnő az, hogy a sz. Ferenczrendűek zárdája az 1494. és 95.³ valamint az 1526. évi⁴ királyi számadási könyvekben, sőt egyáltalán a török idők előtti feljegyzésekben mindenütt «*ante castrum*» jelzővel bir.⁵ Ez nem lehetett másképp, mint hogy a zárda ugyan Budavárában feküdt, de *a királyi várlakon kívül*. A mi szintén az általam kijelölt helyre mutat.

Végre hivatkozom ismét Meldeman nagy látképére, melyen a mai várszínház helyén kupos tornyú templom látszik, mely mellett tisztán olvasható: «S. Johannes Parfuser Closter».

Midőn a mai színház, mely 1785 előtt karmeliták sz. Józsefről nevezett temploma volt, 1692-ben megkezdett építtetni, elébb az ott talált mecsetnek romjai távolíttattak el.⁶

Tudvalevő dolog, hogy a törökök, ha valamely várost elfoglaltak, a keresztények templomait rendesen átalakították mecsetekké, tehát itt is valamely templomnak kellett állania. Az előzményekből mi már tudjuk, mely templom állott itt. Azonban mivel a törököknek ezen agendi ratiója az emléktáblákat készítő bizottság előtt is ismeretes volt, azért emléktábla által itt is valamely templom emlékét kellett megörökíteni. És valóban a X-ik számú tábla megörökíti itt «A B. Szűznek u. n. új vagy

¹ Curiose Continuation der Hungarisch-Türkischen Chronik. Nürnberg, 1686. A mellékelt térképen a 24. szám alatt: «Des Bassa oder Commendanten Wohn-Haus.»

² A 38. szám alatt: «Des Bassa Haus.»

³ Engelnél, id. mű 88.

⁴ Fraknói Vilmos. II. Lajos király számadási könyve. 125.

⁵ Kósa Jenő id. h. 438 kk. II. ugyan «in castro» kifejezést használt, de mivel a XVIII. században írt, mérvadó nem lehet.

⁶ Wienerisches Diarium, 1725. évi 21. sz.

kisebb egyházá»-t, mely voltaképen önállólag soha sem létezett, mert ezen név a sz. Zsigmondról címzett prépostsági templomot illette meg.

Egy kis figyelem mellett könnyű ezt tisztába hozni.

Windek krónikás és Zsigmond király tetteinek szemtanuja az 1424. évhez azt mondja, miszerint Zsigmond király Budán *az új kápolnában* fél-káptalant alapított.¹ Tehát nem épített templomot, hanem a már meglevő «Newe Capellen»-nek nevezett templomban alapította a káptalant.

Ezen «Newe Capellen»-nek védszentjét az okmányok egész sorozata mutatja be, melyek egyszersmind azt is igazolják, hogy abban vala megalapítva a sz. Zsigmondról nevezett prépostság és káptalan. A számos adatból a hosszadalmasság elkerülése czéljából csupán csak kettőt mutatok be. Ezek elseje beigazolja, hogy sz. Zsigmond temploma a *bold. Szűz új*, a másodika, hogy a *bold. Szűz kisebb* egyházának is neveztetett s mindkettő megmutatja, hogy a templom védszentjei a bold. Szűz és sz. Zsigmond voltak.

Lássuk az elsőt. Ezt II. Ulászló király 1514-ben adta ki Bánfi Miklós számára,² melyben mondatik: «A bold. *Szűz Máriának új, másként sz. Zsigmond* temploma a budai castrumon (királyi palotán) kívül.

A másikat egy évvel később, 1515-ben, Péter szentgyörgyi gróf, mint országbíró állította ki, melyben a *bold. Szűz kisebb temploma egyszersmind sz. Zsigmondénak* is mondatik.³

Ezekből ugyancsak tisztán kiviláglik, hogy itt két különféle templomról külön címek alatt szó sem lehet, és mégis az V. számú tábla sz. Zsigmond templomának külön épületet jelel ki.

Sz. Zsigmond máskép a bold. szűznek új, vagy kisebb temploma majdnem szemben állott egyrészt a mai várszínház-

¹ In der selben Zeit stiftt König Sigmund ein halbe Domerey in der stat zu Offen in der Judengass, in der *Newen Capellen* in Gotis ere». Chronicon. CXXI.

² «Ex opposito ecclesie bte Marie Virginis nove, aliter Sancti Sigismundi vocati ante Castrum Budense fundate.» Országos levéltár. Diplom. ltr. 22,562. sz.

³ «Ecclesia beate Marie virginis *minor*, aliter Sancti Sigismundi vocata» Ugyanott Neo Registr. Acta 605. cs. 30. sz.

zal, másrészt József főherczeg palotájával. Romjai 1767-ig fennmaradtak és Mária Terézia királynő parancsára hordattak szét, ki a prépostságot a királyi palota templomába kebelezte be.¹

Sz. Zsigmond temploma Meldeman képen látható, alacsony csúcsíves stylü gulaalaku sok gumós tornyával és ezen felirattal: «*S. Sigmund*», mely bejegyzést a másoló, sajnos, kifelejtett.

Mielőtt távoznám a sz. Ferenczrendűek temploma és a tőle nem távol volt sz. Zsigmond prépostsági templom vidékéről, nem mulaszthatom, hogy ezen két templomnak egymáshoz volt közelségét bebizonyító néhány okmányi adatot be ne mutassak.

Egy 1481-ben kelt okmány² szerint a beginák zárdája a sz. Ferencziek templomának kapuja előtt állt. A zárdától délnek állott Eötvös Orzsolya háza az 1515. évi okmány³ szerint, mely ház pedig szomszéd volt sz. Zsigmond templomával.

Ezek szerint két házsor tűnik fel előttünk, az egyikben északról délnek Werbőczy háza, ev. sz. János temploma és a Ferencziek zárdája. Ezen sorral szemben a beginák zárdája, tőle délre Eötvös Orzsolya volt háza és mellette sz. Zsigmond temploma.

Érdekesnek látszik azon kérdésnek megoldása, miként történhetett, hogy a török kiűzetése után sz. Magdolna temploma tartatott a sz. Ferencz rendének templomául? Erre igen egyszerű a felelet, a török idő alatt, mint már kimutattuk, Budavárban a keresztényeknek csak egyetlen templomuk volt, sz. Magdolna temploma, ebben pedig a török idők alatt a sz. Ferenczrendűek, mint egyedüli lelkészei a katolikusoknak, végezték az isteni tiszteletet. Ennek következtében azon balvélemény jött

¹ Némethy. A vörös-csillagos keresztes-vitézek rendjének működése és érdemei Magyarországon a sz. Zsigmondról címzett budai prépostság rövid történetével.

² (Monasterium, vagy Clastrum) «Religiosarum Dominarum Beginarum *prope fores Ecclesie* Beati Joannis Evangeliste ante castrum Budense». Országos levéltár. Monial. Vetro Bud. 14. cs. 33. sz.

³ Eötvös Orzsola eladja «Domum suam in ipsa Civitate nostra Budensi prope Sanctum Sigismundum habitam et domui seu Coenobio Religiosarum Dominarum Beginarum Tertii Ordinis Beati Francisci Confessoris observantiam regularem gerentium atque profitentium, ante Clastrum seu Monasterium Sancti Joannis Evangelistae sito et adjacenti fere connexam». Orsz. levéltár. Monialium Vetro Budensium 14 cs. 23. sz.

létre, miszerint a mai várőrségi templom volt a török idők előtt is a Ferenczrendűek temploma.

A törökök kiűzetése után elsőkül a jézustársaságiak telepedtek meg a várban és a mai hadparancsnokság helyén kaptak helyet zárda és templom számára, a hol egy egész évig tartózkodtak. Megkapván a Nagyboldogasszony templomát, eddigi helyüket a karmelitáknak adták.¹ A Ferencziek, kik eleinte szintén a Nagyboldogasszony templomát óhajtották megnyerni, sőt egy évig tényleg használták is, azon véleményben, mint imént jeleztük, hogy a mai várőrség temploma vala egykor az övék, s mivel azt még más el nem foglalta, mindamellett, hogy belőle csupán csak a torony törzse állott még, ezt kérték magoknak és meg is nyerték.²

Evang. sz. János templomával és közvetlen környékével Budavárban a harmadik szilárd pontot is præcisiáltuk. Melynél azért időztünk valamivel tovább és foglalkoztunk behatóbban, mert a negyedik szilárd pont meghatározásánál az itt elmondottakra még szükségünk leend.

Kiváló terjedelemben van feltüntetve Buda várnak az egykori Ferencziek temploma körüli területe *Eckh György Mátyásnak* Budát 1686-ban ábrázoló domborművű fafaragványán, mely a nemzeti Múzeum régiségtárában őriztetik, s melynek mását mellékletül ide csatoltuk.

A kép méretei, 0.8 m. szélessége és 0.46 m. magassága. A vár nyugatról van tekintve, ettől délre a Sz.-Gellérthegy a bajorok ágyutelepeivel, északra a vizi vagy zsidó-város három mecsettel, sőt a felhévizi fürdők és Gül-baba ~~k~~ürbéje is fel vannak tüntetve. A várnak déli részén, tehát a királyi palotán túl, berakott munkával látszik Pest igen csekély terjedelemben. A kép előterében a keresztények igen népes tábora van, melyben egyfelől a szemlét tartó lovagló tábornokok, másfelől a mulatozó legénység van feltüntetve. A feltűnő ügyességgel ábrázolt személyek nagy többsége a hadi munkával foglalkozik.

¹ Az 1687. év május 2-án kiadott császári parancs hiteles mása Acta Jesuit. Bud. 16 cs. 25. sz.

² Némethy. Budavári főtemplom tört. id. mű 115. l.

A kép felső jobb sarkában angyal repdes jobbájában kettős kereszttel, felette ezen mondattal: «Oriente hoc». A kép bal sarkában sárkány félholddal, melyben áll: «Occidit alter». Mindkét alaknál mondatszalog van. Az előbbinél levőben áll: «Vorstellung der Haupt Vestung und Ungarische Königliche Residenz Stadt Ofen samt deren Belägerung durch die Röm. Kaiserl. und anderer hohen Alyrten Waffen». A másikonál levőben áll: «auch welcher gestalt selbige den 3 September Anno 1686 mit Gottes Hilff mit sturmender Hand Erobert vorden.»

A mondatszalogok között levő téren, a kép felső részében repülő két genius Buda és Pest alaprajzával bíró abroszt tart, melyben külön meg vannak jelölve az: «Obere Stadt, Untere oder Wasserstadt, Schloss, Thonau Flusz, Pest.» Mindkét angyalnak harsonája van, azokon lobogó, melyek egyikén a kétfejű sas, a másikon a pfalzi oroszlán szemlélhető. A kép alsó részén, a jobb sarokban török, a balban keresztény fegyverek és hadi jelvények vannak csoportosítva. Az ezek közötti tért hat medallion foglalja el, mindannyi ötágu koronás czimerpaizssal bir, melyek feliratai, sajnos már elmosódtak. A czimerek elseje Dietrichsteiné, a második valamely apátságé, a harmadik a savoyai, a negyedik és ötödik előttem ismeretlen, a hatodik jelenleg üres. Bővebb nyomozás valamennyinek tulajdonosát felderithetné.

A dombormű lényeges részét maga Budavár képezi, melyben északról délnek a következő kiválóbb épületek szemlélhetők: Sz. Mária Magdolna temploma kettős tornyával, hasonló a már bemutatott Meldemann képen látható ezen templomnak ábrájához. A Domonkosrendűek zárdájából és templomából romok és a még mainap is meglevő csonkatorony látható. Az egész látképben dominál Nagybologasszony temploma hasábalaku tornyával, melyen merész csucsba emelkedő gúlatető van. Tőle délnek mecset áll, nyulánk minarettel, sz. György vértanúnak egykori temploma. Ezen részt, mely a főtemplomtól a fehérvári kapuig terjed, a művész, a valónak rovására, igen rövidnek vette, a mit az által pótolta, hogy a fehérvári kaputól a palotáig terjedő részt, szintén a valónak rovására, tulságos terjedelmes-

nek tüntette fel. És épen ezért adjuk ezen képét Budavárának, mert az ev. Sz. János temploma körüli terület, habár aránytalan nagynak van véve, azon mégsem szemlélhető több, mint az alacsony fali tornyon kívül, mely a vízi kapu közelében volt, két minaret, két mecset mellett, melyek egykor keresztény templomok valának, Evang. sz. János és sz. Zsigmond templomai. Sajnos, hogy e kép egymástól északdéli irányban távol tünteti fel e két mecsetet, holott azok Fontana és más hiteles rajzok után, kelet-nyugati irányban majdnem egyenes vonalban feküdtek. Végre a vár déli részén, a többnyire romokban fekvő királyi palota van feltüntetve.

A vár felett sűrű füstfelhő terjed, mely közé az ostromlók ágyutelepeikből a golyók magas ívekben csapnak be. A munka felette nagy szorgalommal van keresztülvive, kivált az előtér alakjai ügyes kézre vallanak. Sajnos, hogy itt-ott az arányokban és a hűségben nem történt elég a valónak. A látkép élénkítésére jó hatással van a színek helyenkénti alkalmazása.

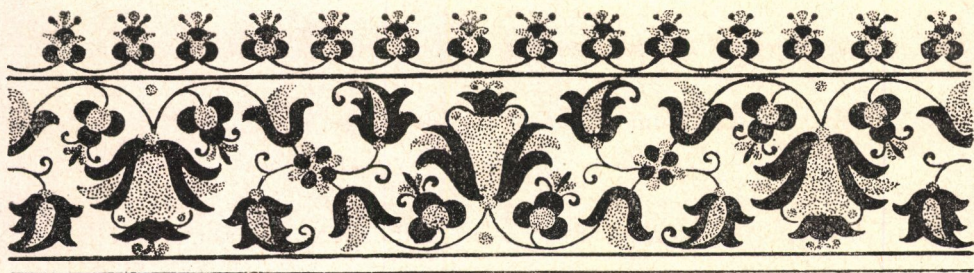
A kép provenientiáját illetőleg, az 1874-ben jutott a nemz. Muzeum birtokába, előbb Budán a várban a városházán, a levéltárban őriztetett, Rómer Flóris Ferencz közbenjárásának köszönhető, hogy a főváros azt nagylelkűleg a Muzeumnak adta át.

Készítője nevét a kép hátlapjára ragasztott papíron megörökítette. Ott e szavak állanak: «*Georg Matthaeus Eckh 1687*». E művész kiléte után kutattam. Az egyetlen adatot, melynek birtokába jöhettam, *Erdey* Henrik urnak, fővárosi főlevéltárnoknak köszönhetem, ki közölte velem, miszerint a levéltárban fentartotta magát azon traditio, hogy Eckh György *rab* volt.

Midőn a faragvány a nemz. Muzeumba helyeztetett át, ismertette is lőn az Archaeol. Értesítőben 1874. VIII. 58. azonban csak röviden és hiányosan.¹

Némethy Lajos.

¹ A sz. János kapu (most Ferencz József kapu) mellett létezett várfali tornyot illetőleg Rómer Flóris Ferencz ur, «Adalék a budai várnak a török foglalás előtti helyszíneléséhez», több érdekes okmányt tett közzé. Budavár látképén Fontanától e tornyocska nem fordul elő.

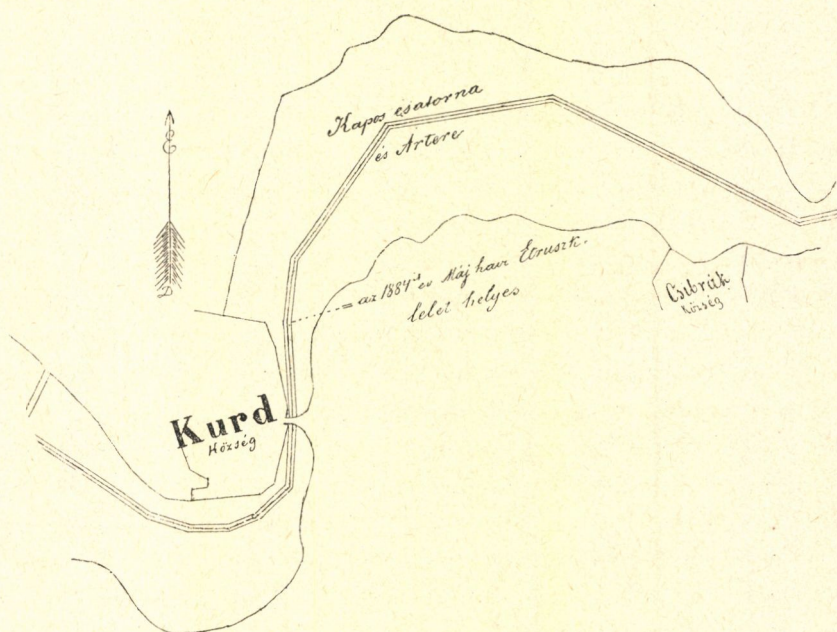
EMLÉKEK ÉS LELETEK.

ETRUSZK BRONZ EDÉNYEK KURDON. Oly leletet van szerencsém bemutatni, mely nemcsak nálunk Magyarországon első a maga nemében; de az Alpeseiken innen is páratlan. E lelet áll 14 bronz csöbörből (cista) s az azokat tartalmazó nagy bronz kazánból. Mindeddig csak egyes cisták találtattak különböző helyeken, de ily tömeges számmal cistákat még nem találtak Közép-Európában.

Az érdekes lelet akkor került elő, midőn az 1884-ik év nyári hónapjaiban a Kapos folyó vize meglehetősen leapadt. A Kurd (Tolna m.) községbeli fürdőgyermekek a partban valami fénylő tárgyat vettek észre. (A lelhely térrajzát ide zárjuk.) Utána kaparva csakhamar látták, hogy az nagy tárgy s nem oly könnyen emelhetik ki helyéből. Tiltva lévén a csatornaszabályozási társulat birtokát képező partban ásás által kárt tenni, csak éjjel mentek vissza szüleikkel együtt a kincs kiemelésére, hol a nagy kazánban 8 cistát találtak, melyeket eladtak s ezek így csakhamar elkallódtak. Véletlenül jutott így gróf Apponyi Sándor úr is egy cistának birtokába. Látna ez érdekes edényt, első dolgom volt a helyszínére sietni s sikerült is a nagy kazánt, annak szétrepedt néhány darabját s a még meglévő cistákat összevásárolni. Elhivattam a gyermekeket, kikérdeztem őket a lelet körülményeire vonatkozólag s magam is kimentem a lelet helyére. Mily dús volt jutalma fáradságomnak, midőn jobban utána kutatva, még négy teljesen ép cistát sajátkezüleg húzhattam ki a tőzegeből.

Az egész lelet a Kapos csatorna partjából került ki. A kazán oldalára borult helyzetben volt, úgy, hogy a rézsutosan fekvő kazán nyílása inkább a partnak befelé, feneke pedig a folyam medre felé szolgált. A kazán nem találtatott ép helyzetben, hanem a fölötte lévő föld súlya által laposra nyomva annyira, a mennyire egy cistának átmérője engedé s így volt egymás mellett oldalára borultan a nyolcz cista a

kazánban. A gyors munka kedvéért a lelapított kazánnak kiálló oldalát széttépték s úgy emelték ki abból a benne levő nyolcz cistát. Az általam kiszedett 4 darab már a kazánon kívül volt, valamivel beljebb a parton, szintén félig oldalra dült helyzetben. Besötétedett már, mire e négy darabot kiszedhettem s haza tértem. Természetes, hogy a nép kíváncsisága több oldalról meglesvén munkámat, utánam az éjjel a kincskeresők túrtak tovább ugyanazon helyen, s találtak is még két cistát. Az egész lelet fekvési helyzete elég felvilágosítást ad arra nézve, hogy miként került az ide s hogy szóródtak szét e cisták. A kazánban bőven elférhetett mind a 14 darab s bizonyára eredetileg benn is volt

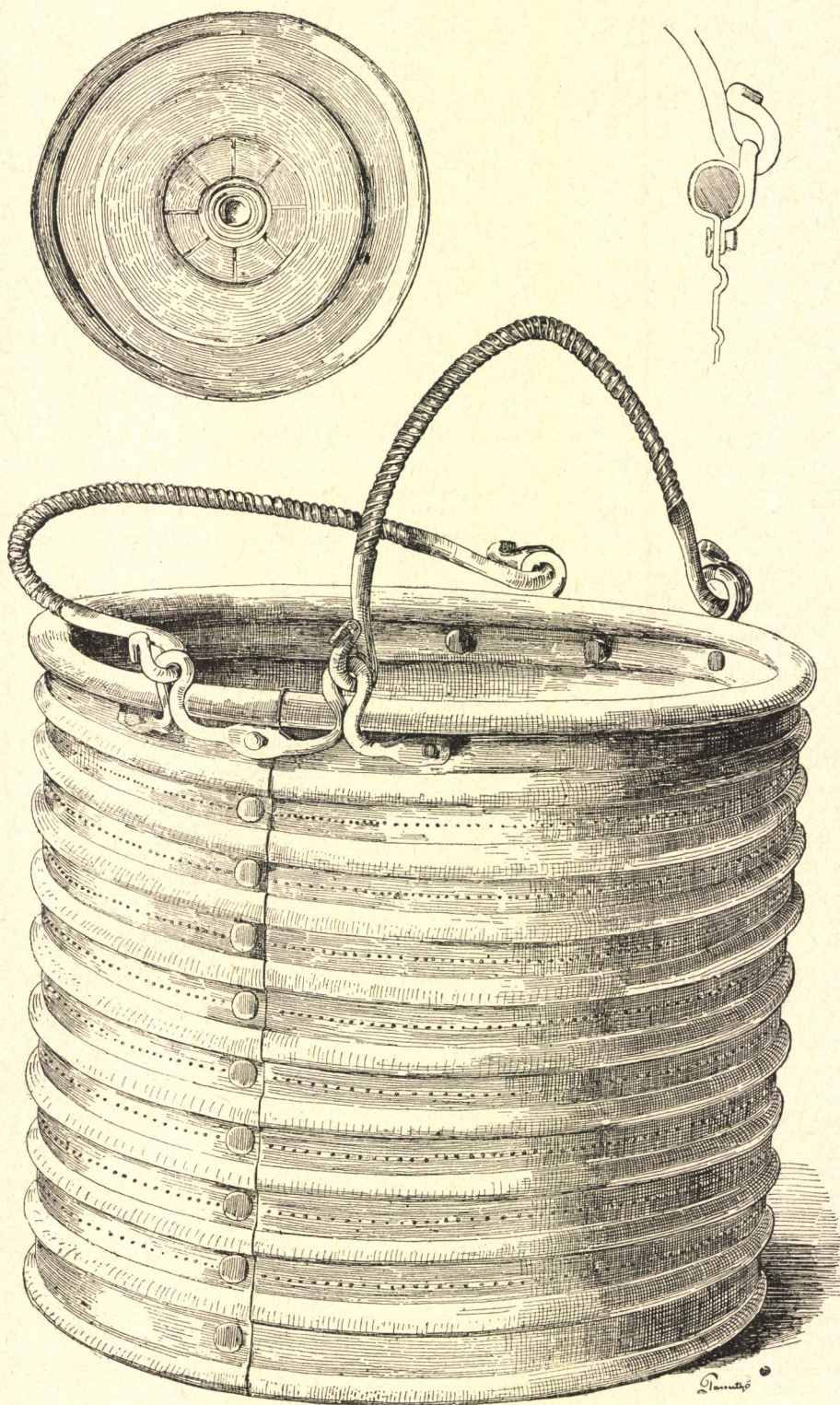

valamennyi abban. Az egész lelet valószínűleg hajózási szerencsétlenség következtében borult az ősi folyam medrébe. A kazán felborulása alkalmával esett ki hat darab cista a nyílás irányában a kazánnak tágas, nyitott részéből. A kazán súlya következtében oldalra borult s miután a benne maradt nyolcz cista nem töltötte ki annak belső üregét, magától érthető, hogy az évszázadok óta fölötte képződött nehéz tőzeg-föld súlya lelapította a fekvő kazán oldalát annyira, a mennyire a kitöltetlen üreg azt engedé. Nyolcz láb magas, tőzeg-föld takarta az egész leletet. A tőzeg-földnek legnagyobb része a kazánnak a víz medrébe történt esése után képződött, mert a kazán alsó oldalától csak alig egy arasznyi mélységben homokos talaj, az ősi folyamnak medre következik. E tőzeg rétegen keresztül vágták később a szabályzott csa-

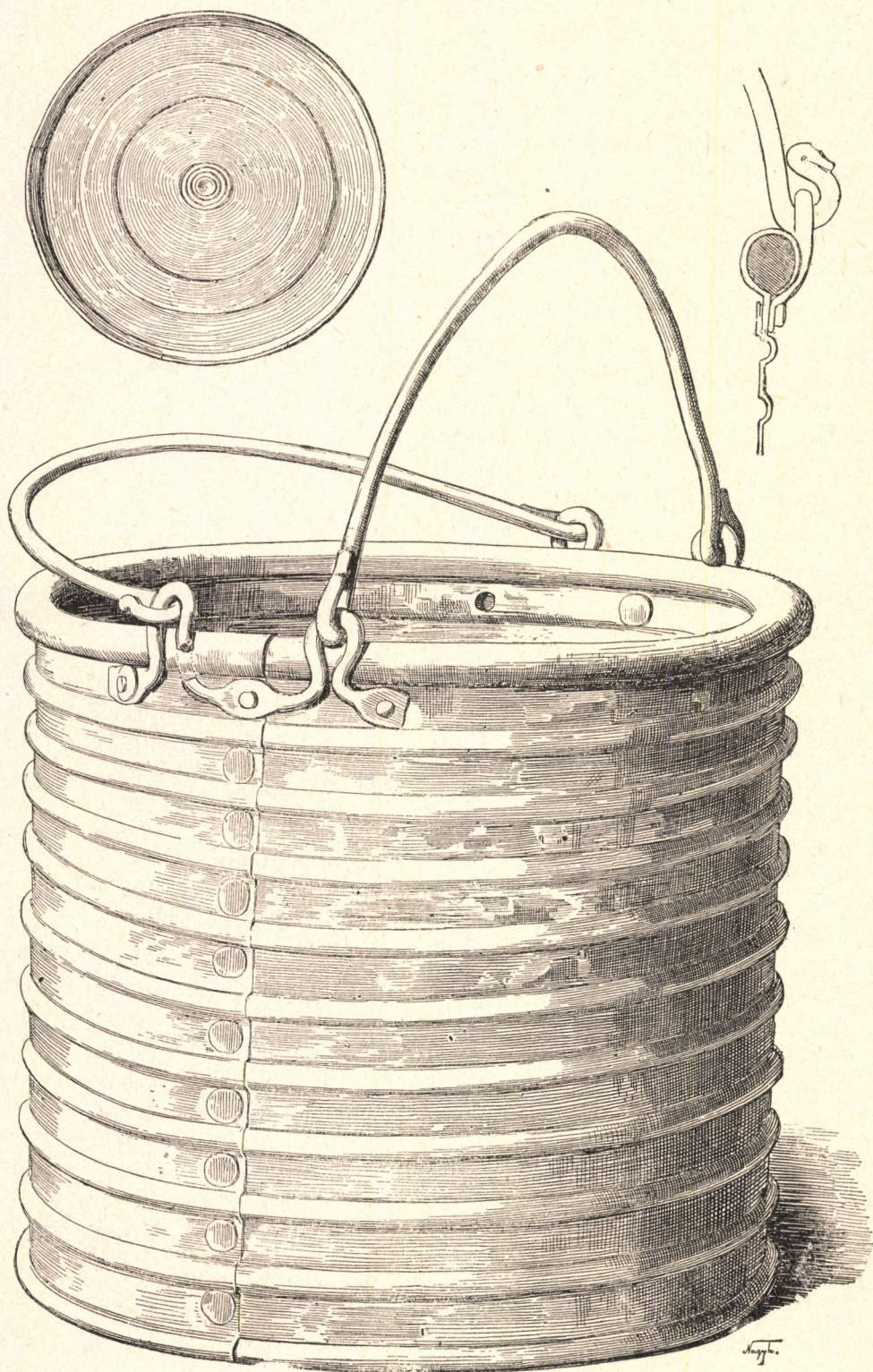
tornának medrét. Az edényeket közvetlenül érintő tűzgarsár aransárga volt. A négy cistából magam ürítettem ki a tűzgarsarat s figyelmesen kutatva, ezekben sem találtam semmiféle tárgyat, mint nem volt a többiben sem; csak néhány levél-lenyomatot láttam az edényekből kiürített tűzgarban.

Ezen «cista» nevezet alatt ismert hengeralakú csöbrök nagyságra nézve kétfélék; az eltérés csak abban áll, hogy a kisebbek a nagyobbakba beleférnek. Munkára nézve csak két példány tér el, melyek a többieknel durvább munkára mutatnak s ezeknél a fogantyú is nélküli a csavardíszítést. Patina a csöbröben nem képződött. Finom, barna lemezkéreg vonta be az edényeket több helyen, mely azonban karczolásra lemállik s aransárga színt mutat. A cisták kéregmentes része általában halavánsárga, néhol zöldessárga, néhol rózsaszínben játszik s ezt tűzaranyozás nyomának véltem, de szakértői vizsgálat aranyozást nem talált azokon s e színváltozást a tűz befogadása idézte elő. Az edények némelyikén világoszöld színű patina, csöppek alakjában, látható s majdnem valamennyin nagyobb, sötét aczéllék foltok vannak, melyek valószínűleg a csöbrök felső részében lévő vastag vasabroncsok s a bronzakláknak víz által feloldott élegüléséből erednek. A nagyobb csöbrök magassága: 19, 19.5 és 26 cm.; szélessége: 22, 22.5 és 23 cm. Az edény külső oldala, fenekétől felső nyílásáig tizenegy, a kisebbeknél 4, a nagyobbaknál 8 milliméter magasságú abroncsszerű kidomborodással bír, melyek vízszintesen egymástól 1.3 cm. távolságban párhuzamosan haladnak;¹ csak két példány tesz kivételt, melyeken csak 10 abroncsdomborodás van. Ezen erősen kidomborodó abroncsok nem pusztán dísz gyanánt alkalmaztattak, s az ércművesség nagy tökélyére s a mester számítására vallnak. E szabályos kidomborodás ugyanis tetemesen növeli az edényfalak ellentállási képességét behorpadások ellen; mint megannyi kisebb ívezetek jobban ellentállnak az oldalfalakra mért ütéseknek. A kidomborodásnak a sima edények fölötti gyakorlati előnyét ismerve, gyakran láthatjuk ez elmélet kivételét napjaink gyári munkáin ép úgy, mint a kolompár cigányok s délmagyarországi szerbek vízcsöbrein. Az ércművesség nagy tökélyére vall azon körülmény is, hogy a csöbrök oldalfalai kivétel nélkül mind egy darab bronzlemezről készítvék, mely bronzlemezek nem öntés, nem kovácsolás, hanem préselés vagy hengerítés által állítottak elő, mi által az abroncsok kidomborítása könnyű dolog volt s ép azon látható a préselés tiszta munkája. Az egy darabból álló, — párhuzamosan haladó kidomborodásokra préselt, jobban sárga mint vörös színű, — bronzlemezt henger-

¹ V. ö. «Das Grabfeld von Hallstadt» 1868. 98. l.

I. ETRUSZK CISTA KURDRÓL.

2. ETRUSZK CISTA KURDRÖL.

alakra hajtvá, aklákkal erősítették meg, a nagyobbaknál 2, a kisebbeknél 1,5 cm nyire egymásra hajló érclemez végeit. Az aklákat belülről kifelé alkalmazták s az edény külső falán 1 vagy 1,2 cm. szélességre s oly símán kalapácsolták el, hogy néha alig lehet észrevenni, míg az edény első falán 2 egész 5 milliméternyire állanak ki az aklák. Az abroncsszerű kidomborodások között úgy alkalmazták az aklákat, hogy 11 abroncs között tíz akla tartja össze függőleges vonalban a bronzlemez egymásra fektetett végeit. A csöbör felső szélén, tehát az alulról számított utolsó domborodásba, egy cm. vastagságú vas abroncs van téve s azt burkolja be a bronzlemez szélét. Felhajlítottam az edények mindegyikének szélét s a nagyobb edényeknél mindenütt erős vasabroncsot találtam a burkolat alatt, a kisebbeknél pedig sehol sem. Mint említettem, a kisebb edények abroncsszerű kidomborodása a nagyobbaknak fél vastagságát sem képezi; ezeknél tehát az edény nyitott oldalán lévő domborodás nem burkolt ércsodrony, hanem vékony favesszőcskét, melyet megkövesült állapotban darabonként húzhattam ki.

Az edény feneke egy, szélein lefelé hajlított körlemezből áll s akként van mindegyiknél az edényhez erősítve, hogy a körlemeznek lefelé kanyarított szélére egyszerűen ráhajlították a hengeralakú edénynek legalsó abroncsszerű domborodását. A fenék tehát nem egész laposan fekszik, hanem körülbelül egy cm-rel magasabban a fenék peremétől. Az edények mindegyikének feneke díszített. (I. 1. és 2. tábla *b/* rajzát). A díszítés a külső oldalon 2,5 cm. szélességű kidomborított körszalagból áll, melyen belül három mélyített, koncentrikus kör vonul a központnak mogyorónagyságú mélyedése körül. Ezen felül a nagyobb edények két példányán a fenékre négy keresztalakba vont átmérő vonalat karczoltak, mely az egész fenék körét a központ mélyedésétől nyolcz egyenlő távolságra fekvő sugárra osztja. Ilyen fenékdíszítés koncentrikus körökkel csakis az eygenbilseni, luttumi, panstorfi és primentdorfi példányokon fordul elő.¹

Az edény fülei 3—4 mm. vastagságú bronzsodronyokból állanak (1. és 2. tábla *c/* ábrák), melyek a csöbör két ellentett oldalán, a legfelső két abroncsdomborodás között, akként vannak három aklával az edényhez erősítve, hogy a középső akla az edényt összetartó többi aklák függélyes vonalába esik s az képezi a tizedik aklázást.

A vastag bronzsodrony három akla között két, az edény fölé emelkedő, ívezetet képez s ez ívezetekbe fűzetett a két szabályosan görbített fogantyú, mely igen czélszerűen két oldalt az edény szélén nyugszik s csak hordozásnál emeli fel azokat a kéz. Megjegyzendő, hogy az edényfülek aklázása mindig ellentéte az oldalfal aklázásának; ez utóbbinál belülről illesztettek az aklák kifelé; az edényfűl hármass aklázása pedig kívülről történt befelé s azért a gömbölyű aklafejek a külső oldalon állanak ki s belül kalapácsoltattak le.

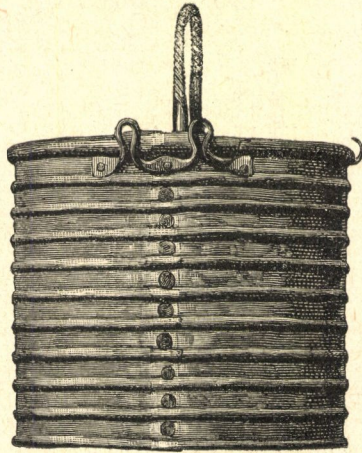
¹ V. ö. Congrès international d'antropologie et d'archéologie préhistorique à Stockholm,» Virchow «sur la ciste trouvée à Primentdorf». I. 526.

A fogantyú közepén vastagabb s mindkét végén vékonyabbra kovácsolt bronzsodronyból áll, mely a vastagabb középső részen — csak kettőnek kivételével — csavardiszítással bír. Minden csőbrön két ily fogantyú van. A diszítést csavarás által készítették. Némely fogantyú négyszögű sodronyból csavartatott, a gömbölyű sodronyokon pedig bevágásokat tettek a csavarás megkönnyítése végett. A fogantyú vége erősen van összekovácsolva; e kovácsolt vége a meg erősített fülbe illesztették s akként görbítették le kétszeresen, hogy e fogantyúvégek kezdetleges madárfejhez hasonlítsanak.

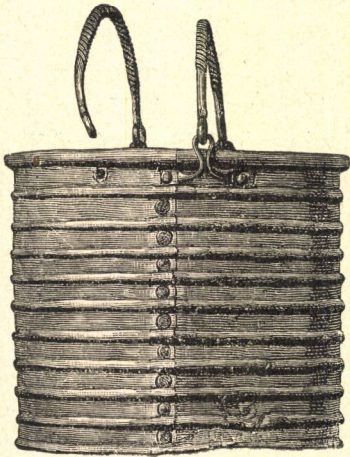
A cistákat tartalmazó nagy kazán (l. az 5. táblát) alakja felfordított csonka kúp, magassága 82 cm. A fenék átmérője 28 cm., nyílásának átmérője pedig 65 cm. Felső körszéle 208 cm. Fenekétől egyenletesen szélesbülve emelkedik az edény fala rézsutosan kifelé, míg felső pereme 4 cm. szélességben rézsutosan befelé hajlíttatott, melynek széle ismét alig fél cmnyi emelkedést mutat. A szélek e csekély emelkedése azonban nincs egyenletesen elvágva, hanem csak letépve, a mi arra enged következtetni, hogy eredetileg valószínűleg cső alakra volt — ép úgy, mint a cistáknál — hajlítva, mely talán erős ércsodronyt takart s ez fejezte be a 4 cm. széles, befelé kanyarodó peremet. A Hallstadtban lelt hason nagyságú kazánok pereme szintén cső alakban végződik. Az edény oldalfala 6 trapéz-alakú lemezből áll és pedig felső részén 4 hosszában összeillesztett s alsó részén 2 keresztben alkalmazott lemezből. A négy trapezalakú lemez felső széle 52—55 cm., az alsó 37—38 cm. s magassága 56·5 cm. A keresztben alkalmazott alsó lemez 78 cm. hosszú s 25·5 cm. magas. Az alsó keresztlemez egy milliméternél valamivel vastagabb, azonban szintén mindenütt egyenletes, míg a fölötte hosszában összeillesztett lemezek, az alsónak fele vastagságát sem teszik ki, de mégis vastagabbak a cista lemezeinél. A lemezek összeillesztése ép úgy történt, mint a cistáknál, t. i. a lemezeknek egymásra fektetett szélei aklákkal erősítették össze. A hosszában összeillesztett lemezek 2 cmnyire fektetvük egymásra, ezek pedig a vastagabb keresztben alkalmazott lemezekre már 2·5 egész 3 cmnyire szűkülnek.

Az egymásra fektetett lemezek széleit belülről kifelé alkalmazott aklákkal erősítették össze, melyeket csak a külső oldalon kalapáltak gondosan laposra, míg belül az aklakfejek kiállanak. Két aklázásnál — lehet hogy már utólagosan — négyszögű kis lemezkét alkalmaztak erősítés végett a szegfejek s az edény oldalfala közé. Itt sem nagyobbak az aklafejek, mint az erősebb cistáknál. A fenék külön egy lemezből áll, mely 29 cm. átmérőjű csésze-alakra készült 5 cm. magas oldalfallal s ezt erősítették ismét aklázással a felfordított csonkakúp alakú kazán alsó, keskenyebb részére.

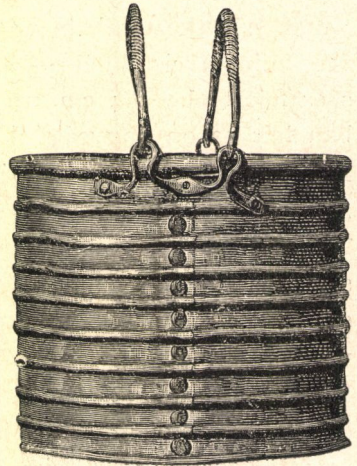
Három cista egymásfölé helyezve nem tölti ki a kazán egész magasságát. A kazán fenekén egymás mellett elfér három darab a

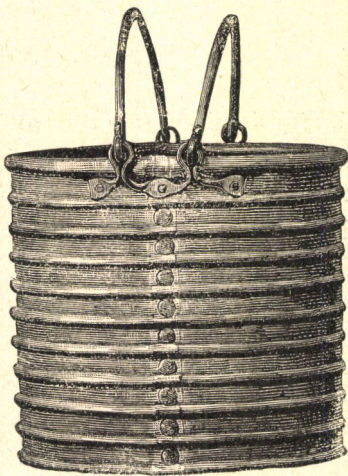
5

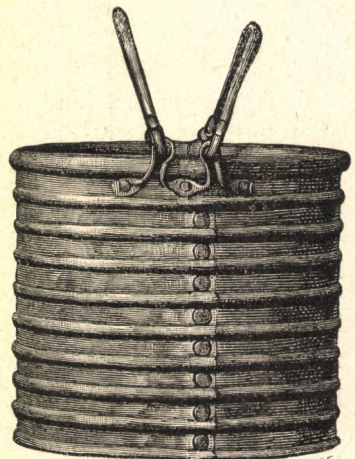
4

3

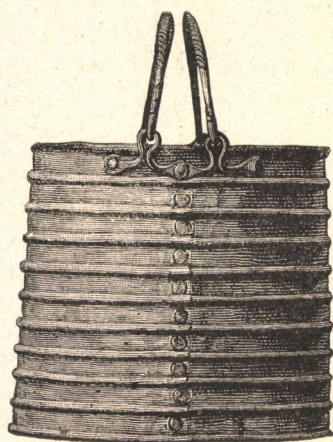
2

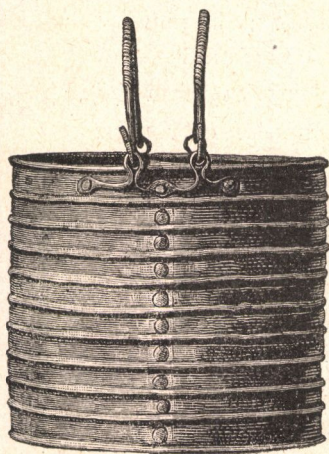
1

3. ETRUSZK CISTÁK KURDRÓL.

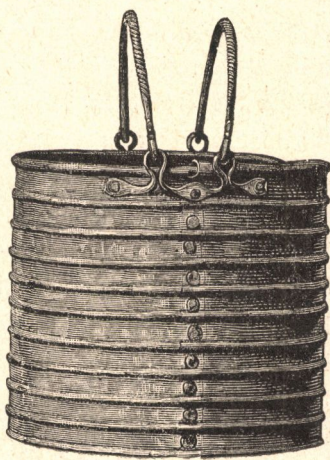
F. L. LAKES.

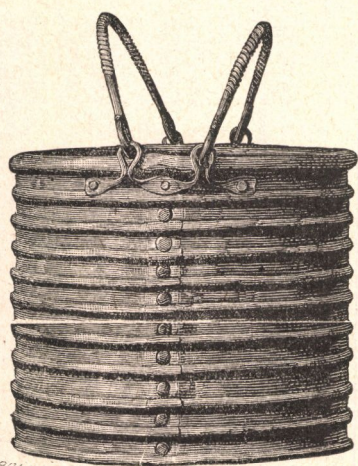
10

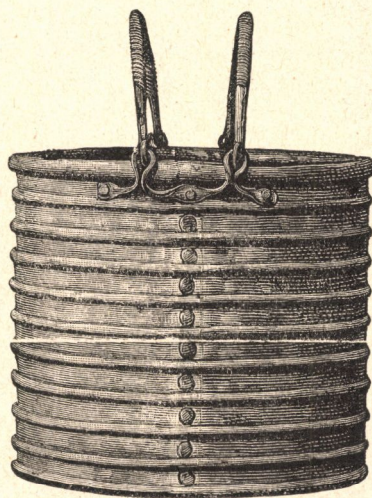
9

8

7

6

POLLAK Zs.

4. ETRUSZK CISTÁK KURDRÓL.

nagyobb cistákból; fölötte négy darab s a felső szélességben öt darab, tehát összesen a nagyobbakból 12 darab s 24 ha kettő-kettő illesztetett egymásba.

A mi a cisták használatát illeti, az nagyon különböző volt. A közép-etruriai cisták legnagyobbbrészt, valamint a primentdorfi, ékszerket tartalmaztak s nem találtattak temető helyiségben. A fraorai, certosai, bolognai s a franciaországi példányokban hamvakat s égetett emberi csontokat találtak. Schweiczban a grauholz-i példány tumulusban volt s bronz-, arany- és vastárgyakat tartalmazott. Nocera mellett mint díszedényt mellékeltek a sírhoz. Hallstadtban szintén mint díszedények tettek a tetemek mellé s vagy ékszertárgyakat tartalmaztak, vagy csak üresen voltak. Némelyeken erős kormosodást, tűnyomot észleltek, mintha csak főzésnél használták volna azokat. A jelen lelet teljesen elüt a többitől, a mennyiben nem egyes példány, hanem 14 darab találatot együtt és pedig az azokat tartalmazó kazánnal; nem voltak sírhoz mellékelve; sem hamvakat, sem ékszertárgyakat nem tartalmaztak. Használatra mutat ezeken is nemcsak a számtalan csorbulás, hanem némely utólagos munka is. Így az egyik durvább készítményű példányról elvesztek a fülek s az azokba illesztett két fogantyú. Utólagosan készített tehát egy sokkal ügyetlenebb mester füleket és pedig nem erős bronzsodronyból, mint a többin látható, hanem vékony bronzlemezről, melyet talán egy más hasznavehetlen edényből vágott, úgy, hogy a tulajdonképeni ívalakban felnyuló fülek nincsenek erősen gömbölyűre kalapálva, hanem csak összehajlított lemezről készítve. Mindkét fogantyú szintén utólag készült és pedig egész más anyagból, t. i. vörösrézről, pusztán erős kovácsolás által, nem csavart munka, hanem sima s sokkal vastagabbak a többi fogantyúnál, úgy, hogy első pillanatra is szembeötlő az oly durva erős fogantyúknak oly gyenge, pusztán lemezről összehajlított fülekbe való alkalmazása. Hogy nem épen főzésre készültek az edények, mutatja már azon körülmény is, hogy az egymásra fektetett érclemez és aklák kívülről oly gondosan vannak simára kalapálva, míg a belső részek lesimítására és kalapálására semmi gondot sem fordítottak, a mi azonban nem zárja ki, hogy egyéb háztartási célokra szolgálhattak.

Eredetük: A régészek általános megegyezése az, hogy ez edények etruszk beviteli cikkek. Az etruszk nép készítményei virágzó kereskedelem útján elterjedtek egész Közép-Európában.

Az etruszk kereskedelem történetileg a VI. században Kr. sz. előtt állapítható meg; végső hanyatlásának indul, midőn 283-ban Kr. sz. előtt Róma megtöri az etruszk hatalmat.

Az etruszk művű cisták tehát legkésőbb két századdal Kr. sz. előtti időből valók, midőn Róma bírta már mindenfelé a kereskedelmet.

Helbig e cisták korát Kr. sz. előtti 5. századba helyezi s hellén typus utánzásának mondja. Előfordulnak Görögországban.

Etruszk munkára vall e cistákon az ércművesség magas technikája, a préselt érclemezek, díszítések s főleg aklázási munka. Etruszk sírokban találtattak ily művű egyéb edények és cisták; több példányon etruszk bélyeg, írásjel, sőt egész felirat is található, mi kétséget kizárólag bizonyítja eredetöket. A jelen cista-leletnél, a föltte képződött nyolcz láb magas tőzeg, úgy hiszem, fontos érvet szolgáltat magas kora mellett.

Végül összeállítottam itt az eddig ismert hasonló cisták lelhelyeit.

Cista előfordult eddig¹ *Olaszországban* :

1. Este, paduai kerületben. A hallstadtiakhoz hasonló cisták emberi hamvakkal.

2. Marzabotton két példány ékszertárgyakkal.

3. Certosa, Bologna mellett, 1869-ben egy példány, emberi hamvakkal.

4. Villanován, Bologna mellett.

5. Fraora mellett a parmesani kerületben 1872-ben egy példány, emberi hamvakkal.

6. Orvietóban egy példány, etruszk sírban.

7. Monteveglio mellett 1817-ben sírokban, két példány szenesedett csontokkal.

8. Cumae, Nápoly mellett, 1 láb, 4 hüvelyk magas, 10 abroncsos példány.

9. Nocera mellett, sírban, egy 9 abroncsos példány. Tolentino. — Verrmo. *Schweizban* :

10. Az insi lelet között került egy példány napfényre.

11. Grauholz, tumulusban, egy 26 cm. átmérőjű, 20 cm. magasságú, tiz abroncs és két mozgatható fogantyúval ellátott példány, felső szélén vassodoronnyal. Teljesen hasonló a monceau-laurenti (côte-d'-or) primentdorfi, hallstadti és a mieinkhez.

12. Russikon, Zürich mellett, szintén találtatott néhány példány.

Franciaországban :

15. Monceau-Laurent (côte-d'-or). Egy 32 cm. magas, 34.5 cm. átmérőjű hat abronccsal ellátott példány. Oldalfala két lemezből van 39 aklával összeillesztve.

14. Gemmeville (côte-d'-or) egy, az előbbinél egyszerűbb és kisebb, példány.

Tirolban :

15. Val di Cembra. 1828-ban Caslyr hegyen, kőhalmaz alatt találtak egy etruszk feliratos példányt.

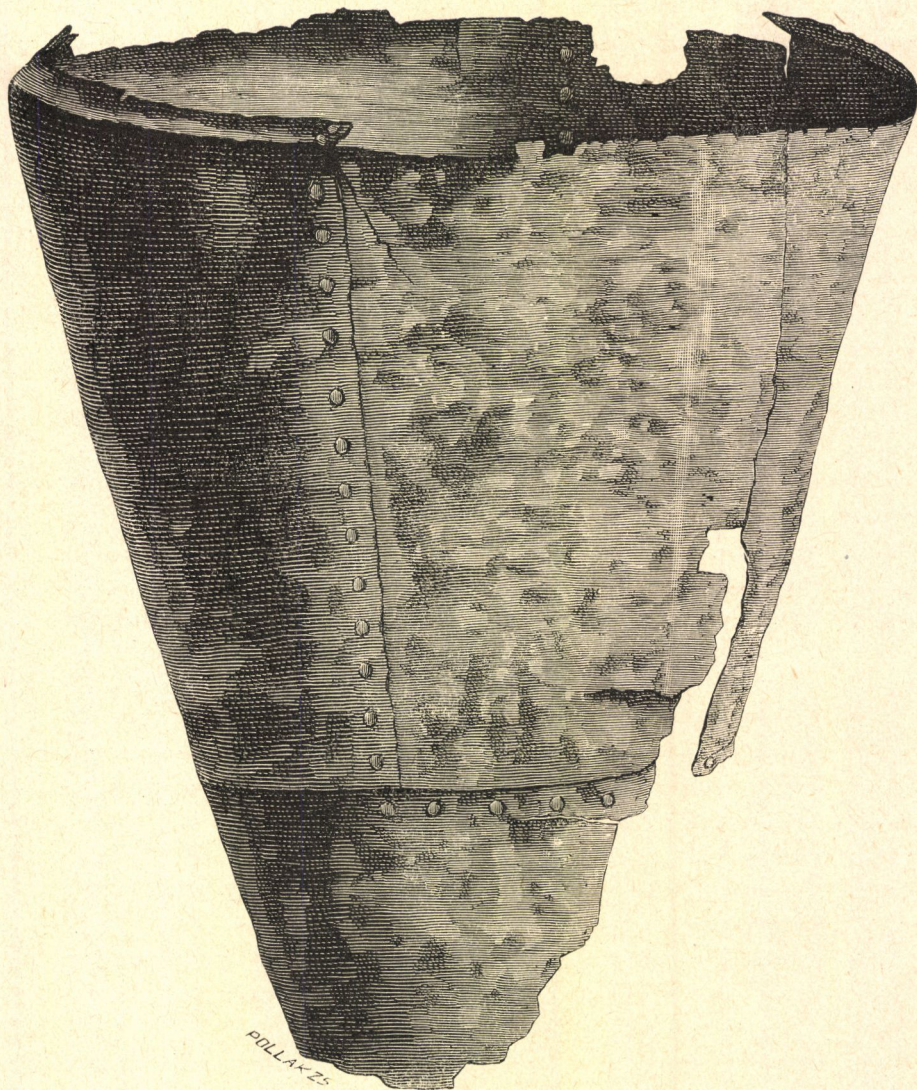
Erdélyben :

16. Bárdócson szintén találtatott két bronz edény, melyek, habár nem hengeralakúak s nincsenek abronccszerű kidomborodással ellátva, de az aklázási munka s a kettős fogantyúnak megerősítése hasonlít a mieinkhez.

¹ V. ö. Genthe „Über den etruskischen Tauschhandel nach dem Norden” 121.

Ausztriában :

17. Hallstadtban egyes sírokban 6 darab találtatott, melyek közül 4 darab a mieinkkel teljesen azonos.

5. ETRUSZK KAZÁN KURDRÓL.

Hesseni tartományban :

18. Mainz környékén találtatott egy 9 abronccsal ellátott példány, melynél a fenék-megerősítés ép úgy történt, mint a luttum-, hallstadt-, primentdorf- s a mi példányainknál.

Poroszországban :

19. Wald-Algesheim. Egy kis fogantyus, abroncsdomborodások és finom véséssel díszített példány, melynek feneke aklázással erősített meg.

Hannoverben :

20. Luttun. Sírhalom alatt egy 9 abroncsdomborodással ellátott példány, melynél az aklázás és a fenék-megerősítési munka azonos a mieinkkel.

Posenben :

21. Primentdorf. Egy ékszereket tartalmazó, tizenegy abroncsdomborodással bíró példány, mely még a legkisebb részletekben is ugyanaz a mieinkkel.

Mecklenburgban :

22. Panstorf. Egy példány, mely az előbbenitől csak annyiban tér el, hogy fogantyúin nincs meg a spirális díszítés.

Hollandiában :

23. Nortbrabantban is találtatott egy abroncsdomborodással ellátott példány.

Belgiumban :

24. Eygenbilseni sirlelet. Egy a panstorfi és luttumihoz hasonló példány. Sőt végre Irlandban is kerültek cisták napfényre, melyeken ugyanazon munka látható, mint a felsoroltakon.

Württemberg :

Bellerineseben. Két példány közel fekvő abroncsokkal tumulusban.

Hundersingen : Két példány szélesebb körökben alkalmazott abroncsokkal tumulusban.

Kl. Aspergle : közel fekvő abroncsokkal, tumulusban.

Bajorország : Fridolfing : elszórt lelet töredékben.

Uffing : 3 példány, tőzeg között.

Wosinszky Mór.

A NYÉKI SARCOPHAG. A «sarcophag» szó közleményem címében korántsem jelenti azt, mintha «a potiori fit denominatio»-féle elv szerint a nyéki, nagy részben műbecscsel bíró, archæologiai egész leletnek egy kőkoporsó képezne főtárgyát.

Mert az, úgy mint van, minden szobrászati díszítményt nélkülözve és a lehető legrövidebb fölrattal ellátva, nem felel meg ama, közönségesen a sarcophag fogalmához tapadó várakozásnak, mely ily emlékeken magas műbecscsel bíró domborművű, többnyire mythologiai előállításokat szokott keresni.

De, ha a kőláda sima oldalai oly kevés érdekest mutatnak is, belseje, mint látni fogjuk, gazdag tudományos kincset őrzött meg födele alatt.

A sarcophag, aratás után, szántás közben fedeztetett fel¹ Nyék mezőváros határában, Sopronmegyében, «Beim weissen Weg» nevű tagon Wohlmuth János által, ki azt jelenleg udvarában felállítva, marhaható vályunak használja.

Szemügyre vévén a nem igen ajánló külsejű és jelenleg igen is szerény rendeltetését — a marhahatót — a kut mellett való felállítással is eláruló koporsót: a mérések 1 ölnyi, 2 lábnyi és 2 hüvelknyit

¹ 1871-ik évi június 28-án.

mutattak a hosszú, 3 lábnyi és 6 hüvelyknyi a keskeny oldalon, a belső világosságot érte. A halott fejének megfelelőleg, benn a koporsó ürében, a vállaktól elkezdve, a fej számára egy vánkosszerű domborulat látszik, két mélyedéssel ellátva, mi egyenesen arra mutat, hogy a koporsó úgynevezett «Bisomumnak», azaz két halottnak, tán férj és neje számára, volt tervezve és készítve, bár a koporsó felnyitásánál csakis egy halott csontváza találtatott; de maga a felirat is csak egynek eltakarítását említi és pedig nőnek, nő mellett szólván a koporsóban talált nagyon érdekes tárgyak is.

A hosszú oldalon, és pedig egészen a sarcophag felső szélén, közvetlenül a koporsó száját fődő kőlap alatt, van bevésve a jócskán megromgált felirat, melyet így írván le:

IVL. SEV S STRATORC

így olvashatni hiszek:

IVL. SEVERVS STRATORC(onjugi) hozzáértvén: «posuit», — Julius Severus Strator nejének, hozzáértve: emelte.¹ A törések, melyek a koporsó felső szélén láthatók és részben a föliratot is megcsorbították, nagy erőszakra mutatnak, olyféle, melylyel a koporsó száját fődő kőlap feszítő szerszámmal helyéből emelve, maga a koporsó valami kincset szomjazó rabló által már az őskorban feltörtetett, mire a példák száma légio.²

A közöltem síriratból látjuk, hogy az igazán a *stylus lapidaris* tömör rövidség szabályai szerint van fogalmazva olyannyira, hogy a gyászoló Julius Severus nejének még nevét sem adta át az utókornak; azt tarthatta ő is, hogy a mély, az igazi fájdalom néma; de ha ő az elvesztett kedves életetárját fukar volt duzzadó szóhalmaz-áradattal dicsérgetni: szeretetének sokat beszélő számos jelét adta sírba helyezett tárgyakkal.

Lássuk ezeket is sorban. A római nők tudvalevőleg nagy gondot fordítottak a fejükre. Hajazatuk fonásokban, fodrokban pompázott. A nyéki sír e divatczikkből két darabot mutat föl, melyek közül az egyik kiváló érdekléssel bír és szerintem nagy ritkaság. Áll pedig ez egy 5 hüvelyknyi hosszú és 3 hüvelyknyi magas elefántcsont lemezből, melynek fölülete ilyféle ☉ diszitménnyel van behintve; azon kívül pedig három lyukkal van átfúrva, mely utóbbiak minden valószínűség szerint arra szolgáltak, hogy azokon át egy, csaknem kisújjnyi vastagságú, hajtű tűzessék, mely készülék a csontváz nyakszirtje alatt találtatván,

¹ L. 1-ső ábra.

² Nálunk a szegzárdi sarcophag és mások.

némileg a fésűt helyettesítette. Szóval hajtartóul szolgált, hogy annak csomagai támpontot találva, fel ne bomolhassanak, vagy le ne omolhassanak mélyebbre a nyakba. A megerősítést eszközlő hajtű, egy tojásdad alakú gombbal a vastagabb vagyis felső végén, szintén elefántcsontból faragva, de hegye törve, az egésznek kiegészítésül és biztos magyarázatául csakugyan fel is találtatott, míg más kettőnek korhadéka nem tartatott érdemesnek a felszedésre (2., 3. ábra). Ezen folyóirat szaktudós olvasói előtt méltó figyelmet kelthet ezen elefántcsont körkörös pontot mutató lemez-diszítvány, mely elvitázhatlanul barbár motivumul ismeretes és római emléken alig igazolható, — melylyel tehát egy római sírban találkozhatni kétszerte érdekes jelenség. Geisberger József (*«Die Gräber von Hallstadt»*. Linz, 1848. VIII. táb. 1. 8.) bronzokon és cserépedényen találta azt; és, ha itthon maradunk, Lipp Vilmos barátom elvezet *«A keszthelyi sírmezők»*-re, (Budapest, 1884.) és a 8. sz. rajzban késmarkolatot (én hajtűzőnek tartom), a 274, 276, 315 és 316 számokkal pedig hajtűket ismertet meg velünk, melyek mezőben a körkörös pontokkal kérkedve díszelnek. A mi magát a diszítványt illeti, azt én is, még pedig komoly férfiak nyomán járva, a nap jelképének tartani hajlandó volnék és a kelta népnek szeretném odaitélni. A nap mellett szólna az is, hogy a körkörös pont igen sokszor jön elő sugarakkal is környezve Lippnél (315. szám alatt). Az Ordód-Baboton és a kelta (*Scarabantia*) Sopron határában — itt jelesen az akasztófa dombon — általam vezetett régészeti ásatások a ☉ czifrázatot az urnákon sűrűen constatálták a vadkan csontjai társaságában, így ha kéziratot jegyzeteim napvilágot látnak, bővebb alkalmam leend a kelta származást érvényre emelhetnem, ismert dolog lévén, hogy ezen nép a nap cultusának hódolt és azt a vadkannal szoros kapcsolatba hozta. És így eléggé nem sajnálhatjuk, hogy a sarcophag felirata elhallgatja az eltakarított nő nevét, mely hihetőleg barbár hangzásaival a kelta származást bizonyíthatta volna.

A fésű hölgyünk pipereasztalán sem hiányozhatott és úrnőjét a sírba is kísérté. A készülék egyik oldalán vastagabb és ritkább, a másikon vékonyabb és sűrűbb fogsort mutat és mindkét oldalon a fog-sor félkörben van kivágva, fűrészelve, mi által az elefántcsont lap a közepén igen meggyengül, miért is igen elmésen van eleje véve a törésnek azáltal, hogy épen a legvékonyabb rész felé mindkét oldalon egy kis heveder van alkalmazva és bronz szeggel három helyen részegezve; a fésűnek egy negyede letörve elveszett; a 4. ábra az egészet természeti nagyságban adja.

A mundus muliebris más tárgyai sem hiányoznak, értem a karpereczeket. Ez számra kettő, de nagyságra és a bekapcsolást nézve különböző, bronzból, a huzal az egyiken (5. ábra.) csomókra hajlítva,

a másikon (6. ábra) egyszerű kapocsra járó. Egy harmadiknak elfaogdható volna talán, hacsak más ékszerneműhöz nem tartozott, egy bronzlemezféle töredék (7. ábra). Ez — mi igen jellemző — a főntebb már ismertetett \odot diszítménynyel felületén, egész hosszában és egy sorban ellátva tán több elkallódott hasonló darabbal és a 2. ábra alatti csontlappal, egész kis garnitúrát képezhetett.

A karpereczek után fel kell említenem egy üvegből készített karikát, mely, mivel átmérője csekélyebb és mivel zárással nincs ellátva, tehát meg nem nyitható, a karpereczek közé nem is sorozható; miért is ezen mocskos fekete színű, de némi aranyozás nyomait mutató tárgy a fejékekhez volna sorozható (8. ábra).

Áttérve az edényneműekre, a csontváz lába-fejéhez közel volt elhelyezve egy szűknyaku üvegedényke, mely illatszertartónak használva, a római sírokban oly gyakran jön elő; a mienk is apró darabokra törve, de a szivárvány váltakozó színpompájában ragyogva, volt csak felszedhető; de nem rekonstruálható.

Ritkaságával ezt fölülmulja egy kis agyagkorsó, világosbarna mázzal bevonva. A tudósok a mázos edényeket soká nem akarták elismerni valódi rómaiaknak, hanem inkább a középkor gyártmányaiul fogadták. Ma már classicaí hitelök helyreállt. A nyéki alakja (9. ábra) tökéletesen megegyez az «Archæologiai Értesítő» IV. kötetének 182-ik lapján 52. szám alatt adott rajzzal. És mi örömmel közöljük olvasóinkkal, mint elvitázhatlan római sírban és római tárgyak közt előfordult próbaképes leletet.

Jövünk most már a nyéki lelet tulajdonképeni gyöngyéhez, azon tárgyhöz, melyhez hasonlókat hazánkban csak igen keveset tudunk felmutatni. Ezen tárgy elefántcsontból faragott kis templomka, mely számra öt csavart oszlopon nyugvó kúptetőzettel végződik, a kúpon egy korong — discus — mely talapzatául szolgál egy ráhelyezett sisakos, vértess mellszobornak, melyben a harcosok istenét, Marst, szelid és ifjú arcvonásokkal előállítva, vajmi könnyű lesz felismernünk (10. ábra). A templomocska belsejében a szerelem istenasszonya, jobb kezét a mellére, balját czombjai fölé hajlítva, megfosztva minden meztől, de gazdag fejdíszes hajazattal, tehát a medicei műalaknak egészen megfelelő állásban előadva úgy, hogy jobb lába-fejétől fel a térdig egy delphin simul hozzá.

A Mars és Venus közt szőtt szerelmi viszonyra vonatkozik tehát e kis, alig néhány hüvelyknyi magas elefántcsontmű; a szerelemre tehát, mely a classicaí kor fogalma szerint is a házaselet boldogságának alap-eszméje volt.

Ezen kis műremek vajmi alkalmas nászajándék lehetett egykoron, mit most a kesergő férj nevének szívéhez közel tett le a nyéki sarco-

phagban, a kegyelet gyengéd figyelme utolsó jeléül. A nyéki Venus-templomka egyik sajátosságához tartozik még bizonyos, igen szembetűnő maradványa a hajdani megaranyozásnak, mi az egésznek igen emelhetette a máskép is nagy bevégzettségű faragott mű hatását. Egy alján mutatkozó nyújtvány azon következtetésre jogosít, hogy talapzatban volt megerősítve. E művet az egész lelettel együtt ajándékul bírván néhai Németh Vincze megyebeli sopronjárasi szolgabirótól, a nemeskeblű férfiú liberalitását legillendőbben úgy hittem viszonzozhatni, ha e szoborművet azzal a kéréssel ajánlom vissza, hogy azt a maga neve alatt küldené be a m. n. Muzeumnak;¹ mi meg is történt és jól történt, mert az intézet birtokában eddig még csak hozzáfogható elefántcsont szobrocška sem volt.

A sarcophag érmeket is rejtett sötét üregében, hogy szövétnekül szolgáljanak azon homályban, melylyel a hosszú századok borítják az ily és hasonló leleteket.

Megérintjük röviden ezeket is.

I. Egy nagyobb bronzérem, előlapján: IMP CAES NERVA TRAIANUS GERM(anicus) P(ontifex) M(aximus). A császár jobbra fordított babérkoszorús feje. Hátlapja: TR POT(estate) COS (consul) III. (tertium) P(ater) P(atriæ). Balra indult Victoria, bal kezében paizs, melyen SPQR, a mezőben S. C.

II. Egy kisebb bronzérem Maximianus császártól és

III. egy szintén kisebb bronzérem Licinius császártól (a ki közvetlenül az első keresztény császár, azaz Nagy Constantinus előtt uralkodott), tehát Krisztus után 263 évből, mely évnél maga a nyéki lelet sem lehet régibb.

Paár Iván.

RÉGÉSZETI ÁSATÁSAIM AZ Ó-BUDAI U. N. KAPUCZINUSDOMBON. (Befejező közlemény.)² Ebben a «remetehegyi régióban» az eddigi véletlen leletek, melyek a téglagyárak alapításakor az építkezések alkalmával felszínre kerültek, még nem vezettek semminemű pozitív eredményre az iránt, hogy ennek a régióknak hajdan minő szerepe volt Ó-Buda vagy talán még Aquincum történetében.

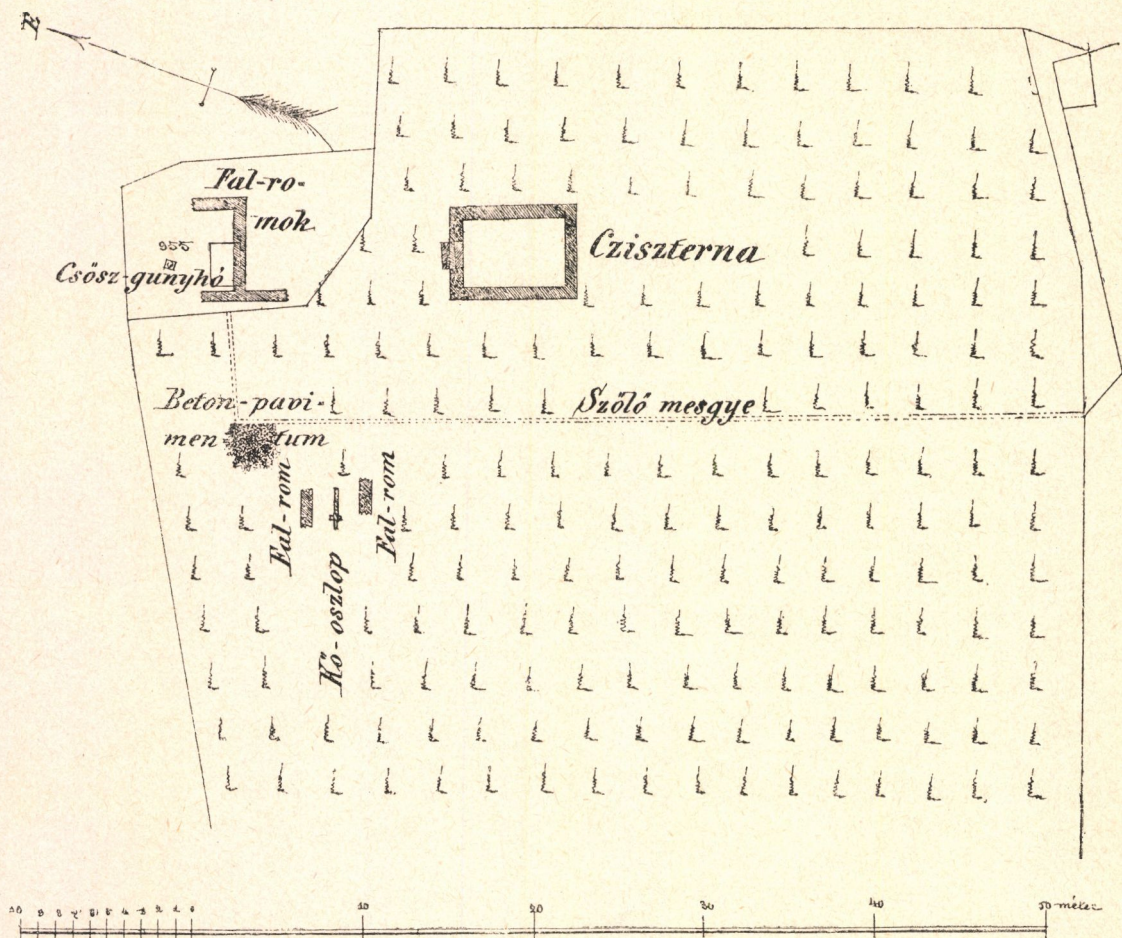
Elhatároztam tehát, hogy próbaásatások iránt megkeresem a fővárosi régészeti bizottságot s annak elnökét, Havas Sándor urat, ki is legnagyobb előzékenységgel helybenhagyta szándékomat. Ezen próbaásatásoknak céljául egyelőre csak azt tűztem magam elé, hogy bizonyosságot szerezzek aziránt, vajjon a helyszínén szemlélt és megtudott

¹ Az ez iránt köztünk folyó levelezés kéziratí gyűjteményemben.

² Az értekezés elejét lsd. Arch. Ért. V. k. I. f. 20—24 l.

régiségek középkoriak-e vagy rómaiak? A magyar nemzeti múzeum részéről Dr. Tergina Gyula segédőrt kértem magam mellé, kinek segítségével 1884. május 28-án az ásásokat megkezdettem.

Ezen első napon három csoportban foglalkoztattam a munkásokat, kiket a szőlőnek különböző pontjain a jelzett falmaradványok és a nagy

ÁSATÁSI TERÜLET A KAPUCZINUSDOMBON.

emlékkő felfedezésére elhelyeztem. Eleinte csak azt a tapasztalatot tettem, hogy itt a Kapuczinusdomb tetején bárhol nyitattam meg a talajt, mindenütt már 1—2 arasznyi mélységben kisebb-nagyobb törmelék-kövekre lehet akadni, helyenként a tűznek kétségtelen nyomaival, szén és hamu alakjában. Csak délután akadtunk rá az első falmaradványra, melynek folytatásával ezen a napon azonban már csak legszembevetőbb maradványok megállapítására kellett szorítkoznunk. A következő

napon hozzá láttunk a falak föltakarásához, mely munka első sorban arra az eredményre vezetett, hogy egy 6 méter hosszú és 4 méter széles szobának mondható hajlék alsó részei feküdtek előttünk.

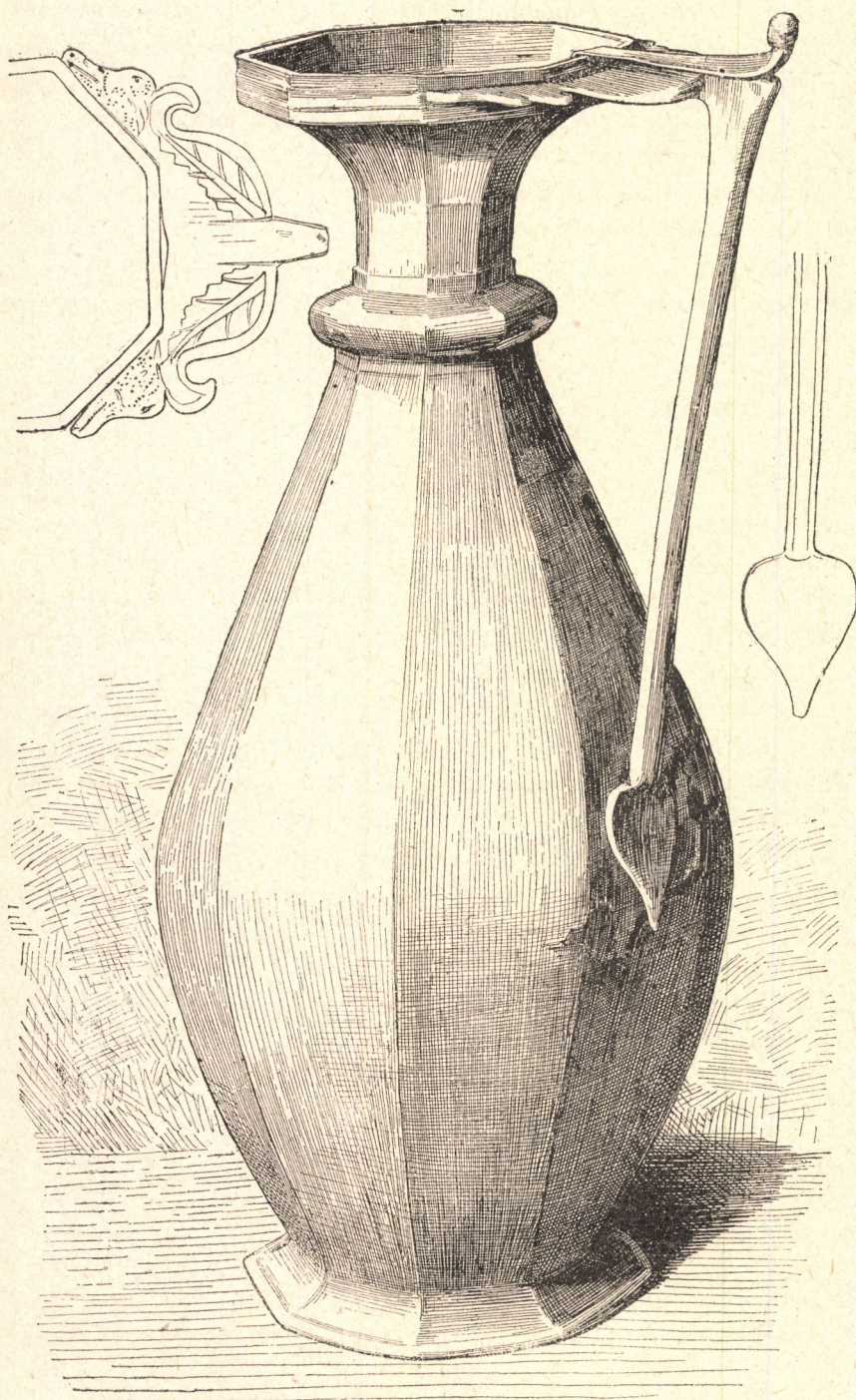
A falak magukra állanak, nem folytatódtak, nem voltak más épülettel összefüggésben.

Az első, a mi figyelmünket különösen igénybe vette, a küszöbszerkezet volt. Állott pedig ez a küszöb három darab, hosszában egymásmellé helyezett kőből, úgy hogy a küszöb szélessége majdnem a hosszúságnak felelt meg és az egész küszöb egy olyan négyszöget képezett, melynek hosszabb oldalai 1.60, rövidebbjei pedig 1.40 m. hosszúak voltak. A hajlék belseje felé eső első kő egyúttal a legimpozánsabb, egy 15 centiméternyi szélesre és 3 cm. magasra kidomborodó széllal van ellátva és akképen van elhelyezve, hogy a kő két végén alkalmazott sarok-lyuk, a közepén pedig alkalmazott zár-lyuk tekintetbevételével az ajtónak szűkségképen befelé kellett nyulnia. Ez utóbbi kő (mely a részletrajzok tábláján pontos méretei szerint van lerajzolva) első tekintetre azonnal rómainak bizonyul, a mi azonban ezen a tájon, az aquincumi «szabadbányaterületen» még mitsem bizonyít, és egy talált küszöbkőnek ismét küszöbkőül lett fölhasználását is jelentheti.

De szintily érdekes ezen hajlék falainak belső vakolata, valamint a pavementum is.

A falak maguk átlag 75 cm. vastagok, s még meglévő maradványaik magassága a hajlék pavementumától számítva 1.50 és 0.70 méter között váltakozik; a falak anyaga csupa kötőrmelék; agyagos, mészszel és kövecsekkel vegyített ragacs tartja össze rendetlen rétegekben a csak 1—2 helyütt a «spica» rendszerét föltüntető egészet. Mind ezekből ítélve a falak se magasak nem voltak, se pedig nehezebb alkotmányú mennyezettel vagy tetőzettel ellátva nem lehettek, mert ezeknek súlyát el nem bírták volna.

A mi azonban e falak belsejét illeti, ez egészen szokatlan arányban áll a többi részletekhez: a vakolat ugyanis a falakon 2—3½ cm., tehát föltűnő vastag *czement*-rétegben s még a föltakarás alkalmával is ép, sértetlen karban, köröskörül az egész hajlékban megmaradt; a pallózat pedig 12—15 cm. vastag, törött márvány- és tégladarabokból álló, jól konservált, sima fölületű terrazzo-pavementum, mely úgy volt építve, hogy a terrazzo-anyag egy körülbelül 40 cm. vastag, hűvösséget tartó kődarabokból alkotott rétegre lett ráöntve. Fölülete feketére van égetve, de vassal karczolja vörösbe megy át. Különben a föltakarásnál ezen pavementumon mintegy 4—5 cm.-nyi vastagságban szenes-kormos réteg volt, mely ezen épületnek tűz által történt elpusztulását bizonyítja, annál is inkább, mivel a tetejét képző faalkotmányt összetartó s a kormos alsó rétegben megtalált erős vasszegek — összesen

EZÜSTKORSÓ A KAPUCZINUSHEGYRŐL.

24 darab — szintén ezen fölfogás mellett szólanak; de ezen vasrészek megtalálása azon fentebbi nézet mellett is szól, hogy a falak fölött csak egyszerű s nem magasra emelkedő fatető lehetett. E pavementum és a fal vakolata egymással a leggondosabban össze volt kötve csementtel úgy, hogy a fal és a pavementum közt köröskörül egy 8—10 cm. széles, 45 foknyi esésű, szalagszerű hornyolás (Kehlung) látható, mely a föltakarásnál oly sértetlen és oly sima volt, hogy azt a benyomást tette, mintha csak 1—2 nappal azelőtt csinálták volna. E cisterna-romokról lehetőleg tiszta képet nyújt a részletrajzok tábláján előforduló átmetszet.

A legsajátosabb körülmény a *küszöbnek magassága*, a küszöb a hajlék pavementumától 78 centiméter! Befelé vezető lépcsőnek pedig semmi nyoma.

Feljöttek mindjárt másnap Dr. Henszlmann és Dr. Torma tanárok, kik mindezeket, amiket itt e hajlékról mondtam, tüzetesen megvizsgálták.¹

Összegezve, latolgatva mindazokat, amiket ez építményre nézve észleltünk, én részemről határozottan *cisternának* tartom, mely, a küszöb magasságát tartva szem előtt, mintegy 20 köbméter vizet vett föl magába. Hogy tényleg cisterna volt, igazolja a fölhozottakon kívül még az a körülmény is, hogy az a vízhiányban szenvedő magaslaton olyan alantabb ponton épült, mely ezen föltevést és azt is megerősíteni alkalmas, hogy fentebb ugyanazon a hegyen több apróbb forrás létezvén még ma is, ezeknek vizét ide lehetett vezetni. Itt csak futólag hozom föl, hogy a később fölfedezett főépítmény testének hajlékaiban a pavementumok 2'80 méterrel fekszenek magasabban, mint a cisterna pavementuma.

Ezen cisterna belsejében lévő föld és törmelék kiemelésénél május 29-én délelőtt, a cisterna északkeleti szögletében egy ezüst kancsóra akadtunk, mely szorosan a szögletbe volt állítva, elébe pedig egy tegula akkép volt alkalmazva, hogy azt eltakarta. Képzeltetni a meglepetést és örömet, mely mindnyájunkat elfogott.

A kancsónak idemellékelt tüzetesebb rajza pótolja a részleteknek bővebb leírását. Ezüstsulya a rajta s benne lévő csekély mocsokrakadékkal 985 gram; magassága 27 cm., öblének átmérője pedig 12'5 cm.

A kancsó kívülről gyönyörű patinával volt ellátva, mely a föl-

¹ Ez azon alkalommal volt, midőn nevezett urakat aziránt kértem meg, hogy az általam a Kapuczinus-dombnak e helyéről nekik mutatott, a Vörösvári-utca és a Bécsi ország-út között fekvő szántóföldeken rézsut a Kapuczinus-domb északi alja felé átvonuló, és ekkor (május végén) a vetések halványabb színe által tisztán fölismerhető hosszú sárgás vonal létezéséről tudomást venni szíveskedjenek, hogy alkalomadtával ezen, Fehéregyháza helyfekvésének meghatározására nézve időközben fölöttébb fontos szerepre jutott sárga sávnak tényleges léteztére oly évszakokban is hitelesen hivatkozhassem, midőn annak vonalát a vetések elszínesedése nem jelezné.

takarás alkalmával, tehát friss állapotban s a nap fényének behatása alatt szép ibolyaszínben játszott. Belül a kancsó félig vízzel volt megtelve, mely az öblének közepén levő repedéseken szívárgott be a nedves talajból; a vízben pedig mintegy 5 cm.-nyi behullott föld képezte az üledéket. Különös figyelemmel voltunk e föld-üledék megvizsgálásánál arra, hogy nem-e talán hamuval van dolgunk.

Ugyanezen cisterna belsejében volt még sárgás-szürke színű égett agyagöblönyke, melynek kehelyhez hasonló formája, különösen öblös teste és rövid nyelű talpa, a virágtartó poharra emlékeztet, öble pedig vízszintesen rovátkos. Ez minden kétségen felül római eredetű,

Nem kevésbé félreismerhetetlen egy ugyanott lelt bronz-csésze, mely, tekintve a közepén látható, a viaszgyertyát tartó tövisnek áttört négyszöges lyukat és egész egyéb formáját, újabbkori gyertyatartó-csészének bizonyul.

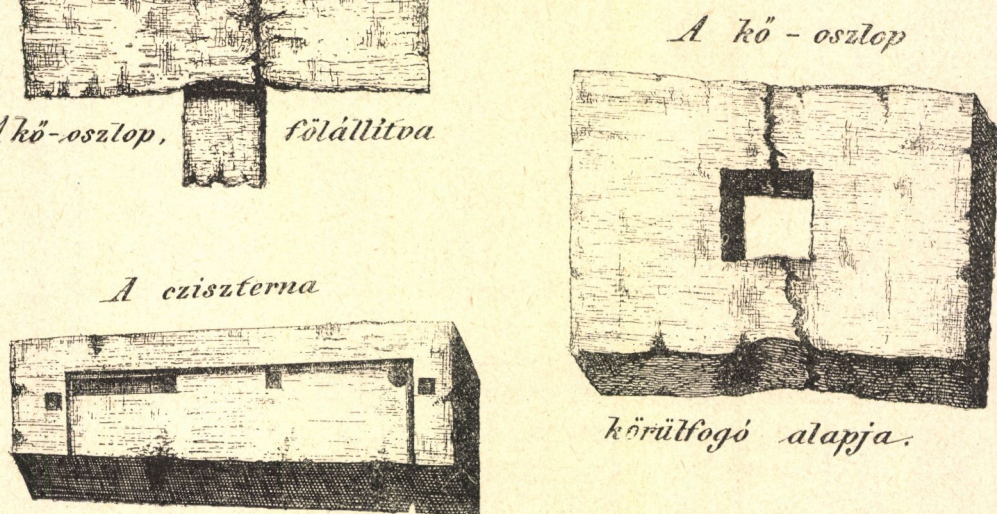
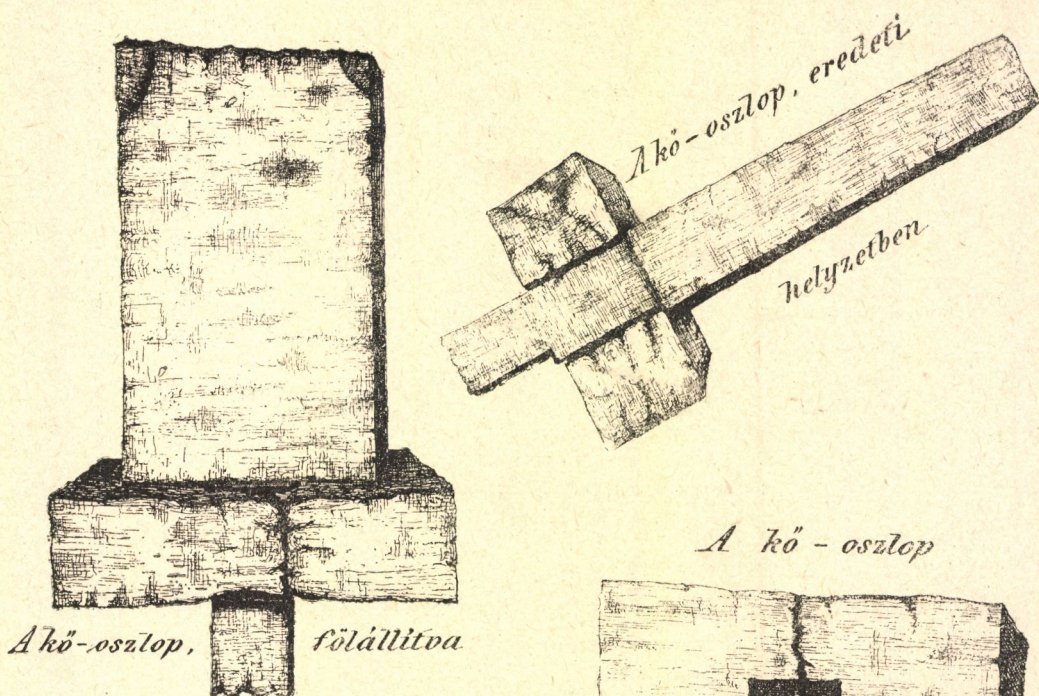
Találtunk még a cisternában, valamint a közelében vezetett próbárkokban az addig leírt tárgyakon kívül: néhány kis biscuit téglát; 3—4 vastag falazatú, durva anyagból készült agyagedény töredékeit; a stucco-munkának szalagos díszítéssel ellátott több darabját; terra sigillata edények alsó részeit; terrazzo-törmeléket; tegulákat; egy 20 cm. átmérőjű oszlopnak 30 cm. magas darabját, és más jelentéktlenebb töredékeket.

Az ekközben a szőlő különböző pontjain folyt keresésnek csak másnap, azaz pénteken, május 30-án volt meg az az eredménye, hogy a szőlőtulajdonos által emlegetett nagy követ, vagyis amint ő nevezte, a «kökeresztet» végre szintén megtaláltuk.

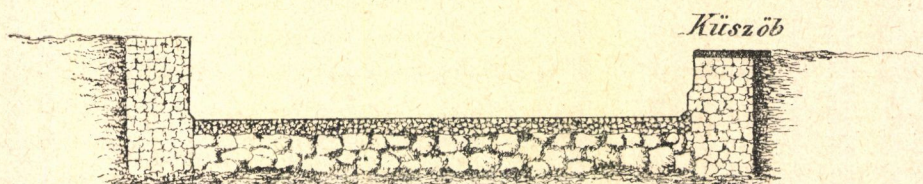
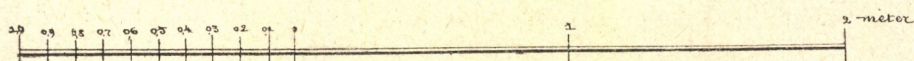
Kereszt *nem* volt, ezt mindenki, a ki a követ látja, első pillantásra kimondja.

De valódi rendeltetése iránt kétség támad, mert a kő felső vége hiányzik; a mint a letörésnek kétségtelen jeleiből azonnal föl is ismerhetni. Faragása a lehető legdurvább, alakja durva négyszögtábla. Van e kőnek sajátságos részlete, alúl, a hol a földbe eresztve volt: egy vízszintes, mintegy 30 cm. vastag kőlap, mely közepén négyszögben át van vésve és a kőoszlop alsó csapjának befogadására azon célból látszik szolgálni, hogy a földbe fölállított oszlop szilárd alapot nyerjen és a testének nagy terhe által természetesnek tekinthető süppedés ellen lehetőleg biztosítva legyen. De mivel ezen körülfogó kőlapon alul az oszlop csapja még jóval lenyúlik, nem valószínű, hogy ezen lejjebb nyúló csapot is valami megerősítő kő foghatta körül, de ezt már nem kereshettük, mert épen szőlővirágzás elején lévén, a tulajdonos a sok töke elpusztítása ellen tiltakozni kezdett.

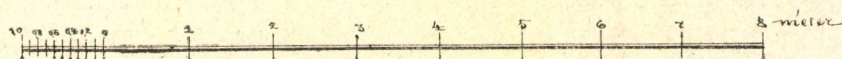
Amint a részletrajzok tábláján a kőoszlop eredeti helyzetben föl-tüntetett ábrája mutatja, azon fent leírt körülfogó kőlapnak felső része

főküszöbköve.

A cziszterna átmetszete.

hiányzik; ezt ezelőtt vagy 20 évvel törték le és emelték ki, s azóta a szőlő mellett lévő csőszgunyhó előtt ülőke gyanánt szolgál.

Hogy a kőoszlop letört felső vége ott van-e valahol a föltakart oszlop közelében a föld alatt? erre határozott feleletet nem adhatok, mert a tovább ásásban akadályozva voltam; de valószínűnek tartom, hogy azon, talán föliratos felső rész, még ott van.

Föltakaráskor e kőoszlopot körülbelül vízszintes irányban élére borítva találtuk, úgy, hogy felső része északkeletnek, alsó része pedig a csappal és a körülfogó kőlappal délnyugatnak feküdt; két széles lapjai közül az, mely Kisczell felé néz, fölül, a hiányzó rész töréshelye alatt kétoldalt kezdődő mélyebb vésés nyomait tünteti föl. Fölemlítem itt még azt a körülményt, hogy ezen fekve talált kőoszlop *alatt* is ásattam. A kő körül talált épülettörmelék ugyanis olyan mennyiségben mutatkozott, hogy lejjebb hatolva, valamely érdekes részletre reméltem akadni; de a törmelékek rétege nem ment mélyebbre, mint mily mélyen volt a kőoszlop alul fekvő része; hanem ezen rétegen alul egy új rétegre akadunk, mely másféle törmelékkövekből állott. Ez a réteg pedig oly mélyre nyúlt lefelé, hogy 3 méternyi mélységben se szakadt még vége.

Ennél lejjebb azonban már nem mehettünk, mert a kőoszlop, mely alatt és mellett történt a lefelé ásás, minden támogatás és megerősítés daczára lezuhanással kezdett fenyegetni, mire az ásott lyuknak betemetése volt az egyetlen, amit tehettünk.

A lefelé ásás munkájánál mindnyájunknak föltűnt az a körülmény, hogy minden csákányvágásnál elég határozott kongás hallatszott, mely reánk azt a benyomást tette, mintha a csákányütések egy lejjebb fekvő nagyobb üregnek a létezését árulnák el.

Daczára, hogy maga a csákányos, a ki lent dolgozott, feszült kíváncsisággal, mondhatnám lázas nyugtalansággal remélte már minden pillanatban a meglepő eredményt: a munkát abba kellett hagyni, mert a fölötte fekvő kőoszlop csuszamlásának jelei mutatkozni kezdtek. Én a dolgot erőltetni nem akartam, mert amugy is csak «próbaásatás» lévén czélom és föladatom, egyrészt a netalán később eszközlendő behatóbb ásatások alkalmával kiderülhet, hogy a talajnak ez a sajátságos kongása voltaképen minek tulajdonítható; másrészt azonban a magam részéről elfogadhatónak tartottam azt a fölfogást, hogy ez a talajkongás talán magának a kőtörmelékes *rétegnek* egy sajátságos és mégis természetes okozata lehet.

E körülménynek különben nagyobb fontosságot nem tulajdonítottam, és így ezennel csak azoknak a figyelmét kívánnám rája irányítani, akik valaha itt a Kapuczinus-dombon behatóbb szakszerű ásatások vezetésével lesznek elfoglalva.

Kiemelem ezen alkalommal még azt is, hogy az ásatás színhelyét

föltüntető rajz: oly geometriai pontossággal van készítve, hogy a gunyhó mellett északra fekvő 955. számú háromszögelési kőtől, mint kiindulási ponttól, mindenki bármikor megtalálhatja az általam föltakart, e rajzon föltüntetett és jelenleg ismét betemetve létező tárgyak bármelyikét.

További próbaásatásainknak május 31-én is volt eredménye, amennyiben nem messzire a fönt leírt kőoszloptól északkeleti irányban — az ásatások színhelye rajzán jelölt helyen — egy beton-pavimentumra akadtunk, melyből mintegy 4 négyszögmétert takartattunk föl, de falhoz nem érkeztünk; tovább pedig a fönt jelzett akadályok miatt ezen próbaásatás alkalmával nem terjeszkedtünk.

Ezen pavimentumnak a fölfedezése volt egyúttal a májusi ásatásainak utolsó fontos lelete, és Fehéregyháza szempontjából talán — így reméltem — a legfontosabb, mert tekintve, hogy e pavimentum egészen más anyagból való, mint az eddig talált többi pavimentumtörmelékek, helye pedig közelfekvő ahhoz a helyhez, melyen találtattak időnkint a már említett lépcsőkövek — összesen 22 darab, melyek ott a Kapuczinus-dombon különféle czélokra, de leginkább lépcsőkül használva; a szőlőben elhelyezve láthatók — melyek egytől-egyig ugyanazon csigalépcsőhöz tartoztak és a középkorból valók.

Tekintve, hogy e beton-pavimentum a Kapuczinus-domb kellő közepén és legmagasabb helyén (a cisterna terrazzójánál mintegy 3 méterrel magasabban) terül el, tehát olyan épületnek lehetett a padolatja, mely a dombtetőn symmetrikus fekvésénél fogva is a főépületet képezhette: még későbbben is folytonos vizsgálódásaim tárgya volt. De — Fehéregyháza mellett nem bizonyított.

Kimentem a helyszínére azután is még sokszor, míg végre 1884. december elején a szőlő tulajdonosával saját felelősségemre újból megalkudtam és a próbaásatások folytatásához fogtam. December 7-én délután akadtam rá a 955. számú háromszögelési kőoszlop közelében álló gunyhó alatt elnyúló falakra, melyek erős kövekből állván, több irányban elágaznak és az észak felé fekvő szomszéd szőlőbe is átnyulnak. Ezen falak átlag 70—75 centiméter vastagok; hosszuk és irányuk az ásatások színhelyét ábrázoló rajzban van pontosabban kifejezve. Két nap alatt ezen részletek föltakarását, fölmérését és betakarását befejeztem. Harmadik napon a gunyhó alatt talált alapfalak irányából következtetve, a szőlőben folytattam egy próbaárok segítségével a további nyomozást, különös tekintettel a május 31-én fölfedezett beton-pavimentumra. Ezen kísérletemnek végre az lett az eredménye, hogy azon hely közelében, a hol a nagy kőoszlop feküdt, és pedig ettől északra fekvőleg alig több mint 2 méternyire, egy kelet-nyugati irányban menő erős falat találtam, melynek vastagsága és anyaga a gunyhó alatti és melletti falakéval megegyez.

Ez a fal pedig azon falak egyike, melyek a beton-pavimentumos hajlékot környezték, a mire a csalhatatlan bizonyítékot abban leltem meg, hogy ez a betonburkolat a fallal tényleg egyesül s még ma is rajta tapad eredeti valóságában, úgy, a mint építették.

Téli időben, kedvezőtlen viszonyok közt ezt a falat nem tartottam célszerűnek tovább fölbontatni, beérvén avval, a mit rajta szemléltem és tapasztaltam, s magamhoz vévén az északi (belső) részén a pavementum fölött látható vakolatból egy darabot, azonnal ismét betakarattam.

Innen tovább dél felé folytatva az árkolást, a kőoszlopon túl szintén vagy 2 méternyi távolságban ismét egy másik falra akadtam, mely az előbbenivel párhuzamosan — kelet-nyugatnak — fekszik és hasonló anyagból hasonló vastagságot mutat.

Ezen fal közt a középén fekszik a részletrajzok tábláján látható kőoszlop; de nem deríthettem ki, vajjon ez a kőoszlop a két fal között úgy fekszik-e, hogy két külön épület közötti szűk szabad térre, vagy hogy egy, a két fal által képezett hajlék belsejébe esőnek vélelmezzem.

A gunyhó alatt föltakart falak kiásása alkalmával találtam egy faragott kődarabot, mely első megtekintésre azt a benyomást teszi, mintha valamely szenteltvíz-tartónak képezné egy részét; mert a periméje tisztán kivehető, egészben pedig akképen van faragva, hogy a körülbelül 6 centiméter vastag kőedény kívül is, belül is a körívnek kétségtelen alakjára vall. De mivel nincsen kizárva az a föltevés sem, hogy ez a töredék valamely római ossariumnak fedelét vagy másféle római kőedénynek részét ne képezhette volna: arra, hogy e helyen hajdan keresztény egyház, illetőleg kápolna létezett volna, következtési vagy bizonyítási anyagnak ez sem fogadható el, daczára annak, hogy a fent leírt templomi gyertyatartó csészéjében, valamint a középkorból való 22 darab csigalépcsőben némi támogatást nyerhetne.

A mit a Kapuczinus-dombon kerestem, azt nem találtam; amit pedig találtam, az nem elég arra, hogy a keresettnek nyomára vezessen.

De a negativ bizonyítékok arra a positiv eredményre vezetnek, hogy a remetehegyi promontoriumnak ezen a részén hajdan római nyaralók állottak.

Ezen nemkeresett eredmény külömben a hazai régészet legtekintélyesebb képviselőinek véleményével megegyezik, illetőleg ennek befolyása alatt érlelődött bennem, míg meggyőződésemmé vált. De nem szeretek szemet húnyni a valóság előtt, legkevésbé pedig akkor, midőn szemmel látható és kézzel fogható leletek fekszenek előttem, melyek eredetük és rendeltetésük tűzetesebb földerítését követelik. Azért nem szeretném, ha csak úgy elsiklanánk a fölött a kérdés fölött: honnan való és hogyan kerülhetett ide az a 22 darab lépcső?

melyre a római korból való eredetet még nem mondta rá senki, és a melyek némelyikén előforduló bevéssett betűk (három darabon V, három MV és kettőn A betű) a római kőfaragóknál még használatban nem volt mesterjelnél egyébnek nem tekinthető, mert ha egyszerű elhelyezési illetőleg számozási jelek volnának, akkor két és három lépésre nem ugyanazt a jelet alkalmazták volna. Föl kell továbbá derítenünk, hogy az a bronzpléhből való templomi gyertyatartó-csésze melyik korból való és hogyan elegyedhetett a fent leírt cisternában talált egyéb, kétségtelenül római lelettárgyak közé? De a mellékleten lerajzolt ezüstkancsóról tudhatni még apodiktikus bizonyossággal, hogy aquincumi vagy hogy óbudai-e? Végül pedig ott van ama kőoszlop is, melyről csak akkor lehetne megmondani, hogy római vagy keresztény jellegű emlék volt-e, ha annak letörött felső részét megtalálnók s az föliratos volna.

Ezen ingadozó alapon a megállapodást czélhozvezetőnek nem tartom, hanem megelégszem avval a positiv eredménnyel, hogy Aquincum régészetiileg ismert területét egy oly régióval bővítettem, mely, amint azóta kinyomoztam, több (tudtommal eddig négy) lejjebb fekvő ponton is földalatti romokat rejt.

Ami pedig az előttem lebegő főczélt, Fehéregyház holfekvése helyének meghatározását illeti: ennek fent, a Kapuczinus-domb tetején való keresésétől, próbaásatásaim eredményeinek következtében egyelőre elállok, fentartván azonban most már magamnak: úgy e saját eredményeimre, mint a promontoriumról — Nagy Lajos király határjáró levele szerint — az esztergomi országútra levezető vonalnak a másik oldalán is eszközölt többszöri ásatások eredményeire vonatkozó *tényleges valószínűségnek* csakis megrendíthetetlen alapokon nyugvó *kiderítését*. Mert arról bizonyos vagyok, hogy: *Fehéregyházának a Kapuczinus- és a Malomhegy között a bécsi országútra lemenő vonal közvetlen közelében jobbra vagy balra kellett lennie.*

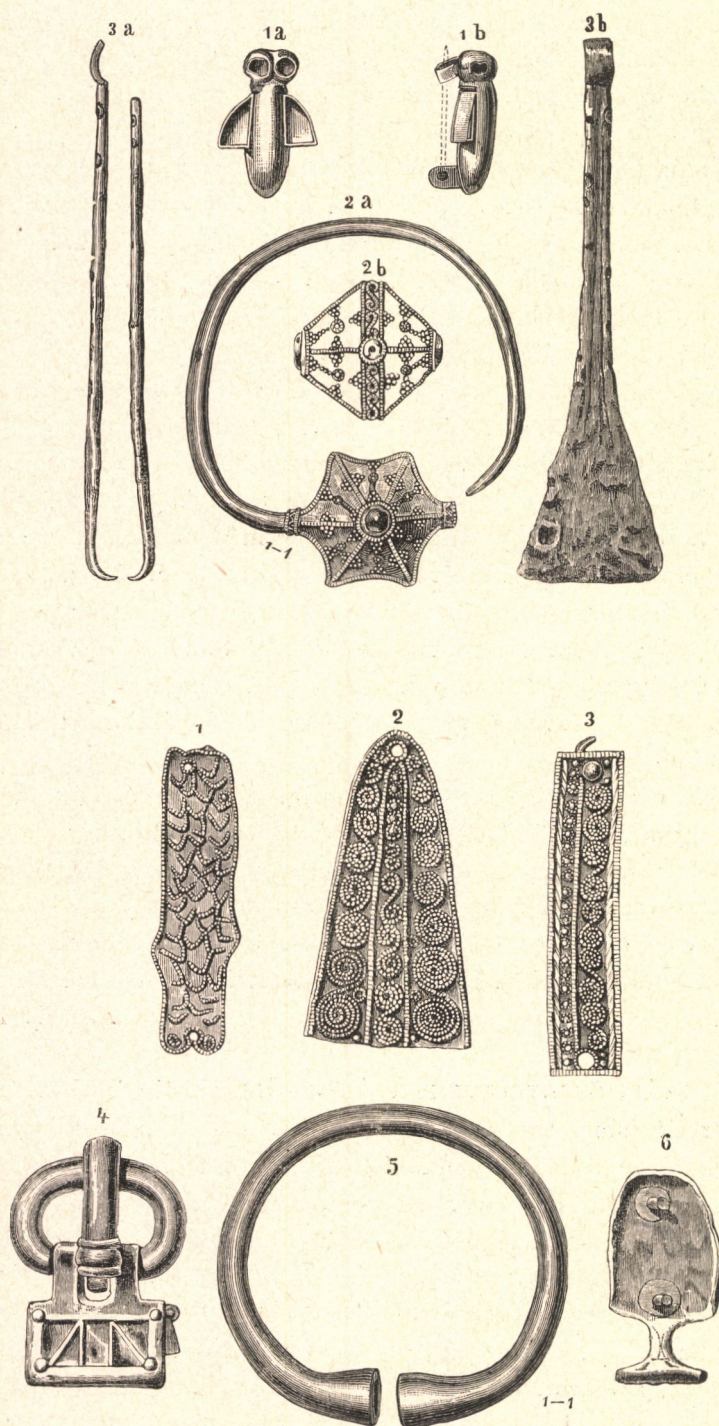
Dr. Wekerle László.

A MEZŐBERÉNYI KÉT ARANYLELET. 1884-ben tavasszal két arany sírlelet került a m. n. muzeum régiségtárába, mind a kettő Mezőberényből, az egyik a helység felső, a másik- alsó végéről, az egyik egy női, a másik valószínűleg férfi sírből. Mind a kettő a népvándorlás idejéből.

A női sírban nem fordult elő egyéb tárgy, mint két fülbevaló, egy fibula aranyból s egy eltörött bronzcsiptető a szőr eltávolítására, a mint az ide mellékelt rajzban látható.

A két fülbevaló nagysága által tűnik fel, az egyszerű vastag aranygyűrű végén egy dodekaeder alakú gomb van illesztve, mintha két hatlapú alacsony pyramis keskeny szalaggal volna egymáshoz illesztve.

A pyramisok csúcsát gömbölyű almandin diszíti, filigran arany

KÉT MEZÖBERÉNYI ARANYLELET.

keretben, melyből arany szemcsékből formált hat sugár szökik ki csillag formában, kis filigrán kerékben végződven. Minden lapon látunk még három kis háromszegű díszítményt mindig hét arany szemcséből. A keskeny szalagot, mely a két pyramist összeköti, filigrán aranysodrony díszítések jellemzik S alakban, minden lapon kettő. A munka választékos s szorgalmas.

A fibula legyet vagy méhet ábrázol, melynek szemét és szárnyát berakott almandin képezte, csak hogy a kő kiveszett rekeszéből, hasonló azon aranyméhekhez, melyek Hilderik frank király sírjában Tournayban találtattak. A fibula tövise elveszett ugyan, de a két nyujtvány fennmaradt, melyhez hozzá volt illesztve. Az analógiák szerint ítélve ezen munka az V. század végéből való.

A csiptető egyszerű bronzlemezéből készült, mely alsó végén kiszélesedik. Ilyen is gyakran fordul elő késő római sírokból.

A férfi sír, melynek tartalmát az ide mellékelt rajz mutatja, ugyanazon időből való lehet, mint a női sír. Az 1., 2. és 3. szám alatti aranylemezek valószínűleg egy törtóknak díszítményei, az 1. szám alatti alakjában és filigrán díszítéseiben szabálytalan, a 2. és 3. szám alatti lemezek annál szorgalmasabban kidolgozott S alakú sodrony motívumokkal díszelnek, a 4. sz. alatt látunk egy tömör aranycsattot, melynek hosszú négyszög vége öt rekeszbe foglalt almandinnal ékes. Ennek analógiája úgy hazánkban, mint külföldön a népvándorlási leletekben gyakran található.

Az 5. sz. alatt karperecz ábrázoltatik, mely a két vége felé vastagszik. Ez szintén népvándorlási leleteknél többször előforduló alak, de már római sírleleteknél is gyakran találtatik; a 6. sz. alatti övkapocs hátulról van rajzolva, hol meglátszik a két aranyszög, mely által a kapocs a szíjhoz volt illesztve, előlapja síma, analógiáját találjuk bronzban Lipp Vilmosnak a «Keszthelyi sírmezők» című munkájának 209-dik ábrájában.

Pulszky Ferencz.

A ZÁGRÁBI SZENTELTVIZTARTÓ HINTŐJE. Mihálovics József zágrábi biboros érsek ismeretes s a történeti ötvösműkiállítás alkalmával is fényesen bebizonyított nagylelkűségének köszöni az országos magyar iparművészeti muzeum, hogy galvanoplastikai gyűjteményét egy új, bizonyára hazánk egyik legérdekesebb műkincsének másolatával gazdagíthatta; a mennyiben az érsek, Szalay Imre osztálytanácsos szíves közbenjárására, székesegyházának remekét a Thuz Osváth címerével ékes szenteltvíztartót lemintázás céljából felküldte. Felküldte egyuttal kiegészítő részét is, a hintőt, mely szépségénél fogva megérdemli, hogy habár többan foglalkozunk vele, annyiaval inkább, mivel sem az ötvösműkiállításon nem volt, sem — tudtunkkal — eddig ismertette még nem lett.

Már a pásztorbot és a szenteltvíztartónál ¹ feltűnt, hogy a goticus elemeket helylyel-közzel, főleg tagoló és összekötő párkányoknál, renaissance ízlésű ékítmények váltják fel; habár a tárgy maga, mint pl. a pásztorbot még egészen goticus szellemben van gondolva.

Ugyane sajátságok jellemzik a szentelőt is. Anyaga a legjobb minőségű 14 próbás ezüst, aranyozás nyomaival s minden részében vert munka.

A díszítmények rajta hol domborúak, hol pedig, mint a szárat borítók, vésett művűek; ezenfelül még sodrony ékességeket is látunk alkalmazva. A mint a rajz is mutatja, egy bot forma, vékonyodó, négy gyűrű által tagolt szárból s öntöző kanna rózsájára emlékeztető fecskendőből, alsó végén pedig átfúrt s felakasztására alkalmas gyűrűt tartó gombból áll. Szára jelenleg két részt képez, melyeket egymáshoz szegek segítségével kapcsoltak össze. Valószínűleg hiányzik itt egy közbeeső tag.

Az említett négy gyűrű közül a legalsót egy szélesebb tagolt s egy keskenyebb síma párkány szegi be; a második valamivel keskenyebb s amattól csak kissé eltérő, a harmadikat középen tagolt gyűrű két felé osztja, míg végre a negyedik ismét az elsőnek felel meg.

Mind a négy gyűrűt s azt, mely a gombot díszíti, szív alakú levelekből alkotott renaissance ízlésű párta cifrázza, egy-egy az alsón, a másodikon s a legfelsőn és kettő a középsőn.

A levelek elrendezését illetőleg mindig két nagy levél között egy-egy kisebb levél hegye látszik, s amazokon a bordák egyesülve apró íveket képeznek.

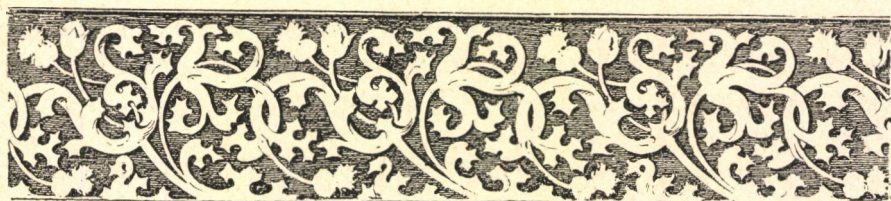
A gombon ezen levelek hegyükkel lefelé, a másodikon ellenkező irányban, a harmadikon mintegy közvetítőleg le- és felfelé s végre a negyediken ismét lefelé nyúlnak.

Az előbbi sorrendet követve, szorosabban szemügyre vesszük az egyes tagokat. A tulajdonképeni markolatot — ha ugyan annak nevezhetjük — öt sorban pikkelyek, jobban mondva pikkelyszerű levelek fedik.

Minden levél tövében sugarasan elrendezett vésett vonalak mintegy bordákat példáznak s apró elszórt vonalacskákkal a művész talán a levél szőrös voltára akart utalni. A második tagon egy eléggé ismeretes s középkori kelyheken gyakorta előforduló ékítményt szemlélünk: igen hegyes háromszögek, lángalakú nyelvekkel váltakozva vésett alapon. Ezeket tövüknél szintén apró, az előbb leírt vonalakhoz hasonlóak díszítik. Ebbe részbe, mely a következőnél valamivel szélesebb s ma hüvelyét képezi, erősített ék egyszer alul, másodszor pedig közepe táján két szeggel a szár még fennmaradó felét.

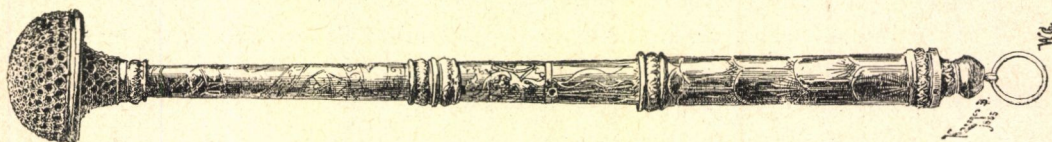
¹ L. ötvösműkiállítási lajstrom II. terem 82. és 84. szám.

Művészi szempontból tekintve az a csonka rész, mely a harmadik gyűrű alatt van, minden esetre a legszebb, mert az egymásba nyúló bogáncslevelek és virágok (lásd: címlécz könnyed, kecses hajlásokkal ügyes mesterre vallanak, ki aligha nem e tárgyon magán munkaközben componálta s véste be biztos kézzel a diszitményt. Végre a legutolsó tagon többször megtört, fenn egymást keresztező mondatszalog a következő felirattal és évszámmal: «AQA. BENEDICTA. ASPERGES. ME. DOMINE. ISABOT. 1. 4. 9. 6. Minden szót pont választja el; az első szót kivéve a többi között még indák is vésvék.

Weymann A G

Károlyi Béla

Weymann A G

Károlyi

Nem kevésbé érdekes a két darabból álló fecskendező maga, mely — miként az egész szentelő — ezüst pléhből van dolgozva. Gömbszeletalakú s csúcsa felett mindinkább kisebbedő bevert lyukakkal ékes. Ezeket csavart sodrony veszi körül, míg a fennmaradó alapra apró, rendetlenül elhelyezett gyöngyök forrasztvák.

A fecskendező alsó részét szintén sodronyból alkotott ívecskék sora borítja, pikkelyeket alkotva az által, hogy a következő sor ívszárainak találkozási pontja mindig az alatta levő ívnek közepére van helyezve.

Megtekintésénél önként felmerült azon kérdés, nem volt-e a szentelő valaha zománczolva s kivált az ép most említett sodronyéesség rekeszeivel látszott erre nagyon alkalmasnak. Annyival jogosultabbnak

gondolom e feltevést, mert az aranyozás hólyagos, egyenetlen volta egy korábbi — talán lekopott — czifraság nyomait takarhatta el.

Tényleg van is a most említett helyeken valami sötétszínű anyag, de hogy ez zománcz volt-e, vagy csak a forrasztásnál használt u. n. Streuloth fölöslege képezett-e hárttyát, azt vegyelemzés nélkül megmondani bajos. Érdekes lenne megtudni, hogy volt-e a pásztorboton, melyet ily beható vizsgálat alá a kiállításon nem vehettünk, zománcz maradéka? Az ötvösműkiállítási lajstrom nem említi.

Sajnos! hogy a zágrábi székesegyház kincstárát alaposabban nem ismerjük s még azt sem tudjuk, van-e az eddig ismeretes pásztorboton és szenteltvíztartón kívül más, Thuz Osváth zágrábi érsek czímerével ellátott, műkincs; mert így csak ezen a két, illetve három darabon kereshetünk rokon vonásokat.

A pásztorboton szentelőnkhez nem sok analogiát találunk. A renaissance diszítmények közül egyedül a levélkoszorú hasonló, de nem ugyanaz; a bogáncslevelek habár a bot oldalain is előfordulnak, mégis elütők. Sokkal szorosabb kapcsolat létezik a pásztorbot és a szenteltvíztartó között.

Behatóbb vizsgálat után fel fog ugyanis tűnni, hogy a szenteltvíztartó füle valamivel durvább munkájú.¹

A diszítések között is találunk különbségeket, mert például a fülön canthus-levél nem fordul elő, a szenteltvíztartón használt szívalakú levelekből álló pásta szintén más, mint a fül gyűrűin alkalmazott, de viszont mindenben összevág azokkal, melyek a szentelő gyűrűin vannak. A szentelőn és a fülön nagyobbak, durvábbak, kevesebb értelemmel készítvék.

Vége a vésések a fülön sem egyeznek meg jellemre nézve a címereket körülövező koszorúkkal; másrészt azonban, ami igen fontos, a szentelő második tagján leírt diszítmények és a gyűrűket diszítő levelek egymásnak minden tekintetben megfelelnek; úgy, hogy a szenteltvíztartó füle, mint említettük, nem magával az edénynyel, hanem a szentelővel függ össze s aligha nem később, t. i. a szentelővel egyszerre készült.

Ha ezt az összefüggést elfogadjuk, a mint azt tagadni alig lehet, úgy szabad talán azt a következtetést vonnunk, hogy a szenteltvíztartó füle hozzá eredetileg nem tartozott.

Itt természetesen azon kérdés merülhet fel, hogy miért készült csak néhány évvel később egy új fül? Ezt legegyszerűbben olyképp lesz lehetséges megoldani, ha felteszük, hogy a szenteltvíztartónak annak idejében füle nem volt, a mire az is látszik utalni, hogy a fület tartó

¹ A szenteltvíztartó ezüstje 13 próbás, közötté és füle között az e célra felkért szakértő nem volt hajlandó különbséget látni, nekünk úgy tetszett, mintha az utóbbi szintén 14 próbás lenne.

gyűrűk alatt alkalmazott rózsák nincsenek szerves kapcsolatban a felső szegély diszítmányával, hanem arra egyszerűen reá vannak forrasztva, — munkája durvább, goticus jellege pedig mit se bizonyít állításunk ellen.

Lehetne talán a mondottak alapján még egyéb a szenteltvíztartót illető következtetéseket vonni, de ezt, szemben a rendelkezésünkre álló anyag korlátolt voltával és a kellő segédeszközök hiányában, nagyon kockáztatott kísérletnek tartjuk. Reméljük azonban, hogy sikerülend — esetleg rövid idő múlva — új anyag birtokába jutni s akkor fogunk tapasztalatainkról ismét számot adni. Most még csak kötelességünket akarjuk teljesíteni, midőn a nagylelkű bibornok úrnak a szenteltvíztartó s a szentelő kegyes átengedéséért az országos magyar iparművészeti muzeum hálás köszönetét tolmácsoljuk. *Kutasi Radisics Jenő.*

CZÉHSERLEG. A magyar nemzeti muzeum ötvösmunkákban gazdag gyűjteménye nem rég egy érdekes czéhserleggel szaporodott. Alakja nem igen vonzó, diszítványe is csak jellemző, kivitele sem emelkedik magas művészi színvonalra, de becsessé teszik a feliratok; az a rövid életrajz, születésének és két rendbeli átalakulásának emléke, melyet az, ki neki legutóljára adott divatos formát, vésett be.

Részletes leírását feleslegessé teszi az idezárt sikerült rajz, soraink tehát bemutatásán kívül inkább a feliratokból vonható következtetésekre fognak szorítkozni.

A fedeles serleg aranyozott ezüsből való, azaz síma alapja aranyozott, a domborúan trébelt diszítvány aranyozatlan. Talpa kerek, pereme felett virágos levélfüzérrel; felső csonka kúpalakú részén pedig felfelé nyuló nagyobb és lefelé nyuló kisebb levélpártával ékes. Szára tagolt díszedény, három stylisált gallyat ábrázoló füllel.

A serleg maga szintén virágosra kivert. Legalul levelek kosarat képeznek; homoru szűkebb tagján ismét levelek, felette virágokkal diszített gyűrű és legfelül két-két virág között három cartouche. Az egyikben, melyet chronologicus sorrendben haladva az elsőbbség illet meg: VON ANFANG NEV — GEMACHT. 1. 5. 8. 9.; a másodikban: AVFS — NEV RENOVIER: 1636; a harmadikban: AVFS NEVGEMACHT VERGRÖSERT 1694. Ugyanitt két — a talpon és a fedőn is előforduló bélyeg . . . Végre felső szélén a következő, rendeltetését feltüntető, felirat: ZV LOB VND EHREN DEN TISCHLERN FEIN BIN ICH ZU DER LADT GEMACHT HINEIN. A «ladt» szó itt a czéh-ládát jelenti.

Fedelén ismét cartoucheok és virágok, csak hogy itt a virágok közös töből nőnek ki és a cartoucheokkal összefüggésben nincsenek. Ezekben a cartoucheokban fialt etető pelikán, ágon álló madár s egy tájkép templomos várral van bevésve.

CZÉHSERLEG A N. MUZEUMBAN.

A fedő tetején meztelen férfialak áll, jobbában elgörbült lándzsát — hegye letörött — balkezevel pedig lábára támasztott paizsot tart benne czirkalom és szögmérő. M. o. 37.

Első kérdésünk most, hogy a fentebbi felírásokat ismerjük: maradt-e nyoma XVI. századbeli alakjának? — nem; maradtak-e legalább részletek? — talán igen. Azoknak vélem ugyanis tarthatni szép három fülét és a fedőn álló alakot. Technikai szempontból tekintve is feltűnő, hogy csak az imént említett tagok vannak öntve, míg a serleg minden egyéb része vert művű, pedig eddigi tapasztalatunk s számos analogia alapján jogosult abbeli feltevésünk, hogy legalább a szár gombja volt egykor, t. i. a XVI. században, öntött, mert serlegeken trébelt gombok a szárazon csak a XVII. század második felében jelentkeznek.

Az alak minden közvetítő gomb nélkül lapos, alul reszelt korongra ügyetlenül van forrasztva, s a fedéllel semmi szerves összefüggésben nem lévén, mutatja, hogy az valószínűleg a serleg régi fedelén szintén öntött gombon állhatott, s itt csakis alkalmazást nyert. Egyébként az alak testaránya a kezelése sőt a paizson előforduló vésetek is a XVI. század végét látszanak elárulni.

Bizonyítékunk reá ugyan nincs, de aligha tévedünk, ha továbbá azt állítjuk, hogy a legutolsó átalakításnál, a megnagyobbításnál, mely a felírásban is «aufs neu macht»-al jeleztetett, a serleget újra beolvasztották és anyagát felhasználva készítették jelen kiadását; eredeti alakjának reconstitúciójára vonatkozó minden kísérlet tehát véleményünk szerint felesleges, annyival inkább, mert a serleg most erre legkisebb utmutatást sem ad. Talpa, annak tagozata minden ízében a legutolsó korszak szülötte; a tulipánvirág pórodáinak hálószerű mintájában pl. a rococco ornamentika előszeretettel használt motivuma jelentkezik; ezt látszik bizonyítani a serleg teste is, hol minden tag körvonala hajlott. Szóval egyedül a szár néhány része és az alak maradt meg eredeti alakjában.

Még csak néhány szót a bélyegekről

Az, hogy a bélyegek a legutolsó átalakítást feltüntető cartoucheban is előfordulnak, a mellett érvel, hogy 1694-ben üttettek be. A betűs valószínűleg a mester, a másik a város bélyege lesz,¹ s ha sikerülne az utóbbi bélyeg eredetét megállapítani, úgy önként értetik, hogy nemcsak a serleg volt tulajdonosa, az illető szabóczéh, de esetleg a mester nevére is reá lehetne akadni.

Reméljük, hogy úgy lesz.

Rj.

¹ Ballagi Aladár, Kecskeméti W. Péter ötvöskönyve. «Archæologiai Értesítő», új folyam, III. k. III. R. 233. lap.

HAZAI ÉRMÉSZETÜNK S A BÉCSI DENÁROK. A XII. század végével, különösen pedig a XIII. századtól kezdve «denarii viennenses» (bécsi denárok) név alatt kisebb ezüst pénzek jöttek hazánkban forgalomba. Ezen érmecek, nagyságukat véve alapul, háromfélék voltak; u. m.: *szélesek*, melyeknek átmérője 20 mm., *aprók*, 11 mm. átmérővel és *középszerűek*, melyeknek átmérője a most adott két határpont közé esik. Minthogy jó ezüsből készültek s kiállításuk tetszetős volt, nálunk nagy kelendőségnek örvendettek és rendes forgalmi pénzeink mellett forgalomban voltak. Tanuskodnak erről az ily érmekből álló hazai leletek, és különösen minden egyes lelet rendkívüli gazdagsága, úgy az egyes típusok, mint darabszám tekintetében. Így, hogy csak azon rövid időközt vegyem föl, mióta magam is az érmecsekkel foglalkozom, — körülbelül két évi időköz alatt két nagyobb lelet fordult elő, melyek közül a *balatonfüredi* leletben (napfényre került 1883. év augusztus havában) 2861 drb volt 182 különféle típussal és variációval; a legutóbb (1885. évi február hóban) egy helybeli éremkereskedő által a N. Muzeumba hozott éremlelet pedig (szintén dunántulról) 936 db. ily érmet 45 variánszal mutatott föl. Azonfölül több kisebb lelet is fordult elő az ország különböző vidékein, mint a *puszta-bárházai* és *giczi* leletek. Az ezt megelőzőtt évekből pedig elég lesz szintén csak egy-két nagyobb leletet említenem, minők: az *alsó-lendvai* (völgyi) lelet 1870. évből 400 drbbal, a csápori lelet 1879. évből 680 darabbal, a *szent-mihályi* lelet (leírását l. Arch. Ért. VI. kötet. 193—196. lapig) stb., és ha még ezekhez hozzáadjuk, hogy a M. N. Muzeum gyűjteménye, mely pedig csupa hazai leletekből lett kiválogatva s egybeállítva, csaknem 1500 darabot, mintegy 190 különféle fajjal bir, — azt hiszem elég adattal igazoltam e pénznem általános elterjedtségét hazánkban.

Irott történelmi kútforrásaink csak a XIV. században tesznek említést rólók. I. Károly 1342-iki végzeményében,¹ hogy emez érme egy részét a forgalomból kiküszöbölje, más részét pedig a magyar pénzrendszerbe beleilleszsze, azt határozza, hogy 4 széles bécsi kispénz 3 magyar kispénz értékű legyen, az aprók és a középszerűek pedig irtassanak ki. Az aprók közül 14 drb egy Fejérváron keletben lévő garas értékű volt. Lajos alatt 6 széles kispénz egy garas, egy gira pedig 10, ritkábban 5, vagy 6 pénzértékben járt. Egy 1436-iki oklevél szerint a fekete bécsi kispénz fontja 6 pénzzel azaz 240 kispénzzel számíttatik, mely font jobbra *talentnek* neveztetett.

Dr. Arnold Luschin v. Ebengreuth volt az első, ki ezen érdekes éremcsoporttal behatóan foglalkozott. A nevezett tudós a «Numismatische Zeitschrift» című bécsi folyóiratban igen széles alapon, részletesen és kritikailag igyekezett megállapítani ezen kispénzeknek, melyeket ő «bécsi filléreknek» (Wiener Pfennige) nevez, korát, veretésük helyét, értékét, valamint azt is, hogy közülök melyek legyenek filléreknek, s melyek tán denároknak tartandók. Szerinte ezek a XII. XIII. s részben a XIV. század érmészetének szüleményei, mert verési technikájok e századokra vall, s némely példányon e századokban élt uralkodók nevét vagy legalább nevének kezdőbetűit avagy rövidítéseit fedezte föl. Határozottan osztrák pénzeknek tartja őket, mint a melyek Ausztriában és szomszéd

¹ Corp. Jur. Hung. Tyrn. 1740. pag. 43.

tartományaiban verettek s támaszkodik e tekintetben arra, hogy ez érmecsek egyik-másik faja majd ^W1 (Vindobona), majd AVSTRIA köríratot, majd ismét ^N Bécs vagy Felső-Ausztria pólyás czímerét viseli magán. Három főcsoportra osztja föl őket, a szerint, amint más-más kormányzati periodushoz tartozóknak véli;¹ és pedig *A* csoport Ottokártól I. Rudolfig, *B* csoport, I. Rudolf és utódai alatt egész Szép Frigyesig (1308), *C* csoport Szép Frigyes-től IV. Rudolfig († 1365). Mindegyik főcsoportot ismét három alcsoportra osztja a szerint, amint előlapjuknak képveretei: I. *Természetrajzi alakok*, és pedig A) az állatvilágból, u. m.: emberek, négylábú állatok, madarak, halak, hüllők, rovarok; B) a növényvilágból, fák, gyógynövények, virágok; C) a földről, vagy az egész világegyetemből, ugymint: földi és égi testek. II. *Képzleti alakok*, ide tartozván: 1. angyalok, 2. embertagú szörnyállatok, 3. négylábú szörnyállatok, 4. sárkányok, griffek stb. III. *Mesterséges alakok*, mint: 1. különféle eszközök, szerszámok; 2. fegyverek; 3. ruházati darabok; 4. építmények; 5. bélyegek; 6. különféle czifrázatok. — Megkülönböztet súly és nagyság szerint nagyobbakat, s ezek lennének a denárok, és kisebbeket vagy felesek (Hälbling), melyek tehát a tulajdonképi filléreknek lennének tekintendők. Megjegyzendő azonban, hogy e két határpont közé még végtelen sorozata esik a kisebb-nagyobb filléreknek, melyeknek átlagos súlya a képzelhető legnagyobb változatosságban 0.39 és 0.73 gram között ingadozik, amint az a n. muzeumi gyűjteményben megejtett mérlegelésekből s az e célra Luschin által nagy gonddal és részletességgel egybeállított táblákból² kitűnik.

Luschinnal együtt mindeddig azt hittük, hogy ez érmek kizárólagos osztrák érmek s mint ilyenekre különösebb figyelmet a legújabb időkig nem fordítottunk. Mintegy két év óta azonban, mióta magam is a bécsi fillérekkel foglalkozom, egy pár oly érmészeti adatra bukkantunk, melyek ezt az eddigi kizárólagos véleményt, ha egészben meg nem döntik is, de részben mindenesetre módosítani fogják.

Dr. Réthy László ugyanis már rég figyelmeztetett arra, hogy az Árpád-kori magyar érmecsek s némely bécsi fillér változatok között szoros rokonság észlelhető, s az időtől fogva magam is gondosan ügyeltem s minden egyes kezeim közé került ilyennemű leletből igyekeztem több és több adatot gyűjteni, melyek eme rokonság mellett tanúskodjanak, s ha lehet, kulcsot szolgáltatassanak annak megfejtésére. Midőn azonban itt a jelzett két érmecsoport közötti rokonságról szólok, ez alatt korántsem akarom érteni a pusztá motívum-utánzásokat, mert hogy ebben a tekintetben úgy a nyugoti, mint a keleti államok érmészetéből az Árpád-házi királyok alatt a mi érmészetünk sokat kölcsönzött, az már rég bebizonyított, sőt Végh Ödön pályakoszorus munkájában igen részletesen és alaposan kifejtett tény.

A motívumok egy vagy más szórványos találkozása minden időben előfordul. Az ily képveret-utánzások magyarázatául fölösen elegendő annak feltétele-

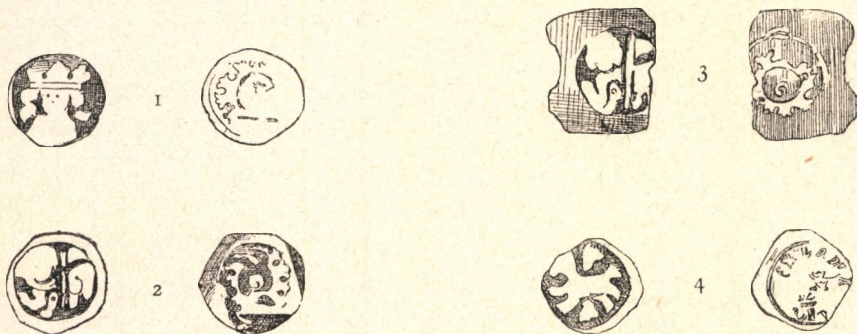
¹ Wiener Numismatische Zeitschrift VI—VII. köt. 1874—75. 58 lap.

² Wiener Numismatische Zeitschrift, VIII. köt. 1876. 77—118. lap

zése, hogy a külföldről importált éremvésők hozták magokkal ezeket és használták föl a mieink készítésénél is.

A jelen esetben azonban nem erről van szó. Nem motivum-kölcsönzést, sem képveret-utánzást, hanem oly határozott Árpád-kori magyar érmekeket találunk és fogok ezúttal bemutatni, melyeken a bécsi fillérek előforduló képveretek nemcsak főbb vonalaikban vannak megtartva s ilyképen átvive, hanem azokkal minden legapróbb részleteikben megegyeznek, s verési technikájuk is olyannyira ugyanaz, mintha csak azok ugyanazzal a bélyegzővel verettek volna mint az analog bécsi fillér-példányok.

Az első példány előlapját *sima arcú koronás emberfő képezi két oldalt fűrtökkel*, hátlapján pedig *hármás végű csipkés levelekből álló stylizált koszorú látható*. A koszorú közepén elvitázhatlan magyar éremjegyet találunk, ugyanazt, mely IV. Béla XIII. speciesének hátsó lapján is föllelhető. Ezen érem előlapjának képveretét ott látjuk a Dr. A. Luschin¹ által 16. szám alatt leírt bécsi fillérnek előlapján, hátsólapját azonban természetesen nem a magyar példányon előforduló koszorú képezi, bár e koszorú a bécsi fillérek más typusainak hátlapján, így különösen a Luschin által 97. szám alatt leírtén előfordul.² A magyar éremjegy azonban ezen a példányon rossz föntartása miatt ki nem vehető s így arra, bár nagyon valószínűnek látszik, hogy ugyanezen suite-be tartozik, nem reflectálhatunk. A második számú érem előlapja a *zászlós emberarcú «Agnus Dei»-t mutatja*; hátsó lapja ugyanaz mint az előbbié.

A harmadik számúnak képveretei mind az elő, mind pedig a hátsó lapon tökéletesen megegyeznek a második számúéval és csak a mi érmeinknél szokatlan s a bécsi filléreknél gyakran látható szegletes alakjával képez érdekes eltérést. Mind a három a motiválás és az egész kivitel tekintetében a legapróbb részletekig megegyez a bécsi fillérekkel. Az elsőnek analogiáját már fölemlítettem, a második és harmadik számúakat pedig Luschin. 247. sz. a. írván le, azokat a bécsi denárok közé sorozza. És csakugyan a hasonlatosság oly tökéletes, hogy ha nem találunk rajta az Árpád-kori magyar éremjegyet, még csak kétség sem férhetne hozzá, hogy azok tán nem volnának valósággal bécsi fillérek, s a midőn mi azokat a magyar érmekek közé soroljuk és ennek indoklására a mindhárom előforduló magyar éremjegyet hozzuk fel, magunknak is be kell látnunk,

¹ Wiener Numismatische Zeitschrift.

² A Luschin által leírt példány hátlapja más, az az érem azonban a M. N. Muzeumba van, melynek előlapja Luschin IV. sz. 97. s hátsólapja a most leírt koszorú.

hogya mi, bár sokkal biztosabb alapon állunk mint az, ki őket a rajtok előforduló képveretek és a kiállítás technikája alapján a bécsi fillérek közé sorozza, tekintettel arra, hogy néma (főírat nélküli) érmekkel van dolgunk, a teljes bizonyosságot csak a 4. szám alatt bemutatott érem alapján vindicálhatjuk a magunk részére.

A 4. számú érem előlapját *egy fa mellett balra ugró kutya* képezi. Ez a képveret határozottan bécsi fillér típus, melyet a Luschinnál 57. szám alatt leírt bécsi fillér előlapján találunk. A bécsi filléreknek ez a faja a legközönségesebbek közé tartozik és minden esetben igen nagy számmal fordul elő. Hátsó lapja elmosódott úgy, hogy rajta semmiféle képveret határozottan ki nem vehető, köríratát azonban csaknem tökéletesen föntartottnak mondhatni. A pontkörbe zárt legenda t. i. a következő: (R)EX LAD(ISL)AI. Ez a körírat világos és minden kétséget kizár az érem hovatarozandósága tekintetében. Technikai előállítása megegyez a Kún László korabeli érmekével s így tekintettel köríratára nem is tartható az másnak, mint a most nevezett magyar király egy eddig ismeretlen speciesének.

Ezek az érmek semmikép nem illeszthetők bele a Luschin-féle bécsi fillérek közé s oly adatokat képeznek, melyek mögött, meglehet, hazánk érmészet-történetének tán egy egész, eddig ismeretlen kötete fekszik. Sokkal halványabb mécsesek és bizonytalanabb nyomok ezek, semhogy az egész kérdésre világot vethetnének, avagy hogy azokra theoriát építeni lehetne. De másrészt sokkal nyomatékosabban lépnek föl, különösen a gyakorlati numismata szemeiben, semhogy őket egyszerűen ignorálni lehetne. Annyi bizonyosnak látszik, hogy az egyszerű motívum-kölcsönzés s annak a főntemlített, mindenesetre igen alapos és különösen logikus magyarázata a felsorolt esetek teljes megfajtására elégtelen, hacsak nem akarjuk azokat erőszakosan és minden tiltakozásuk dacára e theoria keretébe gyömöszölni s erősen hiszem, hogy létrejöttök más okokra vezetendő vissza.

Tény, hogy ezek az érmecsek, nevezzük őket egyelőre bécsi filléreknek, hazánkban igen nagy forgalomban voltak, hogy az nálunk kedvelt pénznem volt. Igaz ugyan, hogy ez természetes már csak Austria és mindazon tartományok közelsége miatt is, melyekben e fillérek szintén forgalom tárgyai valának s az ezekkel folytatott kereskedés, valamint ez érmecsek jó ezüst vegyítése és tetszetős előállítása stb. nagy elterjedtségének szintén igen közel fekvő magyarázatai. De hát éppen mert közkedveltségben álló érmek voltak, nem természetes-e a föltevés, hogy királyaink talán az által akarták kiszorítani a forgalomból e külföldi pénzt, hogy ők maguk is ugyanolyan kiállítású érmekeket verettek a hazai érmekébe és hoztak forgalomba. Ez a politika elég észszerű és éppen nem példátlan a történelemben.

S ha azt mondanók, hogy a bécsi vagy egyáltalán külföldi érmelőben vert és hozzánk a kereskedelmi forgalom útján bejutott bécsi fillérek hátlapjára, melyek tán a rendes évenkénti pénzbecseréléskor az uralkodó rendelkezése alá jutottak, az egész egyszerűen reá verette a saját nevét, vagy legalább a magyar érmelőhely bélyegét s ez által azt mintegy törvényesítette: ez az állításunk legalább is igen valószínű lenne.

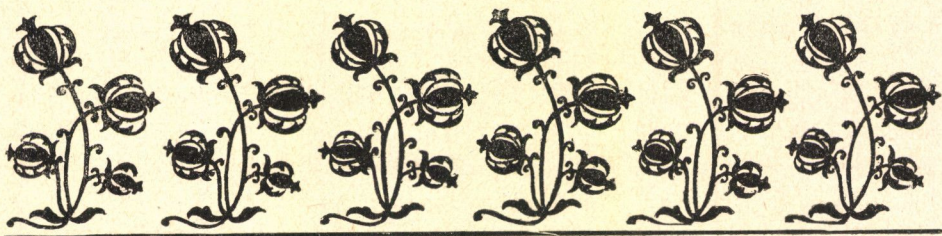
Ha szorosan akarom megnevezni a most bemutatott érmekeket, — Árpád-

kori magyar érmeknek bécsi fillér előlappal, vagy megfordítva, magyar hátlapú bécsi filléreknek kell azokat mondanom. És ki tudja, nem járok-e közel az igazsághoz? Valjon miért volna az lehetetlenség, hogy *egy a bécsi fillérekkel közös pénzverőhelyen* verettek Árpád-házi királyaink ily filléreket? Ha még hozzá tekintetbe vesszük, hogy a M. N. Muzeum tulajdonában V. István XVII. speciesének három oly példánya van, melyen a szokott magyar képveretek mind a két oldalon meg vannak tartva, s e mellett rajtok a semmi esetre sem magyar négyszögveretet látjuk s így technikai létrejövételök tekintetében azon érmeldekre utalnak, a honnan a bécsi fillérek kerültek ki, a közös külföldi érmelőhely eszméje sem tartozand a lehetetlen föltevések sorába.

Nagyon természetes, hogy ily esetekben egyelőre határozottat mondani sem nem indokolt, sem nem tanácsos. Ez a kérdés sokkal tágabb téren mozog, semhogy azt ily egyoldalúlag, a tisztán numismatikai adatok alapján, megoldani lehetséges volna, de az a most bemutatott érmékből következtetve, már eddig is igen valószínű, hogy azon kis ezüst pénzek, melyek hazánkban az egyes leletekben előfordulnak, és melyeket mi eddig bécsi filléreknek, azaz osztrák pénzeknek tartottunk, ha nem is egészen, de legalább igen nagy részben Magyarország forgalmi érmei, hogy azoknak veretése körül a XIII. századtól kezdve, az Árpád-házi uralkodók egy vagy más úton közrehatottak, s végre, hogy ez időben (XII—XIV. század) Magyarország beletartozott azon érmelési körbe, melyet vele együtt Austria és szomszéd tartományai, Friaul, Köln, Salzburg stb. képeztek. Hogy azonban mennyiben kelljen ez érmekeket magyaroknak s mennyiben külföldieknek tartanunk, hogy minő módon folytak be a mi uralkodóink azoknak veretése tekintetében, valamint hogy az összefüggés mily szoros volt Magyarország ez időbeli érmészete és a most említett tartományok érmészete között, azt teljes határozottsággal kimutatni, a jövőben napfényre kerülendő ilynemű leleteknek, valamint szorgos levéltári s egyéb e nembe vágó kutatásoknak van föntartva.

Pösta Béla.

LEVELEZÉS.

I. B. FECHTIG IMRE, a tiszazugi embertani és rég. magántársulat elnöke a szerkesztőhöz.

Bizonyára Ön legjobban érzi és látja hazai archæologiánk fogyatkozásait, tehát bizalommal fordulok Önhöz, midőn az Archæologiai Értesítő hasábjain hozzászólók a tárgyhoz.

Ha a külföldéhez viszonyítva hazai tudományunkat, el is kell ösmernünk, hogy ahhoz képest hátrább állunk, sajátos viszonyainkat tekintve mégis örömmel vallhatjuk meg magunknak, hogy e téren rövid idő alatt nagyon sok történt. Azonban még sok a teendőnk.

Hazai földművelésünk nem haladt odáig, hogy általa minden anthropologiai és archæologiai kincsünk tönkre ment volna. Az eke és ásó még nem járt mindenütt, s a hol járt, is nagyrészt csak felületesen. Még van idő, de nem sok. Közművelődésünk halad, az igények nagyobbak lesznek, a létérti küzdelem elkeseredett lesz, minden talpalatnyi földet felhasználunk, és akkor vége kincseink legnagyobb részének, mert vagy feldulatnak avatatlan kezek által, vagy elharácsolódnak lelketlen üzérek kezei között, vagy hozzáférhetetlenné lesznek sok időre, talán örökre.

Mindenki látja még mai nap is azon vandalismust, melynek áldozatául esnek sokszor legbecsesebb anthropologiai és archæologiai kincseink, származzék ez bár tudatlanságból, hazafiatlanságból vagy nyereszkedési vágyból. Temérdek az, mit avatatlan kezek tettek tönkre, temérdek az, mi a külföldre vándorolt s temérdek az, mit lelketlen kufárok alattomosan elcsempésznek a tudomány elől. A régészetnek ezen ellenségeit kell kipusztítani s megmenteni a mi még megmenthető.

Törvények hozatala vajmi keveset használ aljas csempészek üzelmei ellen, e nép módot talál arra, hogy a törvényeket kijátszhassa. Nép-

szerűsítése a tudománynak, felvilágosodottság s a társulatok rendszeres együttműködése az, a mi segít.

Az «Archaeologiai Értesítő» ez évi első számában örömmel olvastam Török Aurél levelét és az Ön válaszát reá. Az országos kiállítás alkalmát megragadva, egy anthropologiai és archæologiai kiállítás létesítése s azzal kapcsolatban egy congressus egybehívása oly szerencsés eszme, mely lendületet fog adni hazai régészeti tudományunk fejlesztésének, mint a hogy lendületet adott az 1876-iki anthr. és arch. congressus. Ezen létesítendő congressus azonban, bár most termékenyebb lesz, mint talán még 1876-ban s népszerűbb is lesz, mert hát az alkalom jobb, de nem lesz elegendő azon cél elérésére, mit hangoztatok, s csak szakadozott, lüktető hatást fog bizonyítani, nem folytonost. Úgy vélem: jó hatása úgy lenne, ha az rövidebb időközökben szabályosan megújulna s mindig kiállításokkal vagy nagyobb szerű ásatással volna egybekötve.

Az érdekeltek gyakori érintkezése alkalmul szolgál arra, hogy a célba vett eljárás megvalósítható legyen. Szervezett egységet létrehozni az eljárásban országszerte, szakértői felügyelet alá helyezni az ország minden területét, vidéki társulatokat alkotni mindenütt, melyek egymást mint láncszemek összefűzve, külön-külön területen működve, egy egészet képezzenek a központtal, egyformán érezzenek, egyforma szakértelemmel működjenek, — véleményem szerint ez lenne törekvésünk fő tárgya.

Vidéki társulataink a reájuk háramló nagy fontosságú feladatot kellő szakértelemmel és egyöntetűséggel magukra hagyatva nem képesek megoldani, a központ viszont reá van szorulva a vidék jóakarató segédkezésére; a társulatok egymás közötti bizalmas összeköttetése pedig okvetlenül szükséges, hogy a közösen elérendő cél egyöntetű eljárás, ismeret és szakértelemmel mozdíttassék elő.

Nem tudom eléggé méltányolni szerkesztő úr azon törekvését, mely a congressusok eszméjének megvalósítását fogja maga után vonni, mert meggyőződésem, hogy csak ezen úton érhető el az anthropologiai és archæologiai tudományok népszerűsítése, az érdeklődők rendszeres együttműködése és a tudományos értékkel bíró kincsek megmentése.

Nemes törekvéséhez teljes sikert kívánva maradtam hazafias tisztelettel

Kétegyházán.

Fechtig Imre báró.

II. KLEISZL KÁROLY levele nagy-somlói őskori leletekről.

Nagy-Somló északkeleti részén legújabbán folytattam ásatásaimat. Korábbi leleteimről az «Archaeologiai Értesítő» III-ik új folyamában adtam legutóbb hírt.

A hegyderék táján kiemelkedő domborulat fensíkján a földmunkálatok alkalmával előfordult edénytöredékek s apróbb tárgyak kellőleg biztosítottak arról, hogy tűzetesebb kutatás bővebb eredményt szolgáltatathat. Jelzett domb tetején, mintegy 160 négyszög méternyi területet, mely forgatás alá került, figyelmesen szemmel kísérve, az időnkint előfordult tárgyakat lehetőleg pontosan kikutattam.

Az alább felsorolt eredmények szerint valószínű, sőt bizonyosnak állítható, hogy nem ugyanazon egy kor- s egy időbeli tárgyakkal van dolgunk.

A legkorábbi őskorból mintegy 60—90 cmnyi mélységben két darab kicsiny öblös, vastag s durva falú, vöröses-szürke színű kis bögre alakú edény, két darab szép laposan pattogatott kova szilánk és egy nagyobb, gömbölyded, szintén pattogatott kovakövel több nagy kő közt, minden más tárgy s feltűnőbb elhelyezés nélkül, találtatott az agyag-talajú földben. A közelében levő nagyobb idomtalan kövek a kiásott terület többi részeiben sehol sem találtattak oly nagy számban, mint a kis lelet közvetlen közelében.

A fentebbitől nem messze, de jóval közelebb a föld felszínétől, 50—60 négyszög méternyi területen, négy lapos kövön feketés-szürke föld s apróbb kormos köveket találtam. A lapos kövek, — világos következtetést vonva a fekete s szürke hamumaradványokkal bevont kövek felülete és a nagymennyiségű feketés-szürke hamu s föld vegyület után — tűzpadok voltak. Itt egyik kisebb tűzpadon feketés színű lapos tálidomu edényben egy ugyanoly anyagú s közép nagyságú bögrét — telve előbb leírt hamuval s földdel — találtam, melynek fenekén feltűnő sok apró elmeszesedett csont volt. A csontok hasonlóak a közép nagyságú emlősök bordacsontjaihoz; az égés jelét ezeken nem tapasztaltam, igen valószínű, hogy megégett részei elporlódva a bent levő földdel vegyültek.

A tűzpadok közül három egymás mellett, a többi nagyobb kövek a körül voltak; egy tűzpad pedig tőle valamivel távolabb, amely mellett legtöbb edénytöredék volt található. Sikerült egy tálidomu, két kis csésze idomu és egy közép nagyságú bögrealakú edényt a fent nevezett két edényen kívül ép állapotban kiemelni. Az edények nagyobb-részt feketés színű s középvastagságú fallal bírók, a töredékek közt, darabjaikból ítélve, nagy edények is voltak fényes fekete graphitmázzal és csücskökkel, de találtam vastag barnás-szürke, rosszul égetett, durva anyagból álló edénytöredékeket is, melyeknek fenék-darabjai 2—4 cmeter vastagságúak. A kövek s fekete hamus föld közt volt egy tojásidomu s nagyságú serpentin kőből szép simán kicsiszolt golyó, közepén újjnyi nagyságú, simán kifűrt gömbölyű lyukkal, — két közép nagyságú, szépen és simán kicsiszolt szabályos alakú s még most

is meglehetősen élű serpentin kövéső, — ezektől nem nagy távolságban egy lapos, élére állított kő mellett egy 19 cmeter hosszú bronz lándzsacsúcs szép zöld patinával. E körül voltak még vékonyabb, de már csaknem tökéletesen elenyészett bronz lemezek s kis sodrony karikák, melyek gyűrűnagyságuknál fogva lánczra engednek következtetni, annál is inkább, mert három egymásban maradt szemet lánczalakban sikerült megmentenem.

Magányosan találtatott még ez alkalommal egy 6—8 újjnyi vastag, vörösre égetett, durva peremű siker edény, melynek alakját a föld tiszta eltakarítása után tudtam csak kivenni, a kiemelésnél ez teljesen szétomlott. Hogy ennek mi lehetett rendeltetése, nehéz megtudni.

Két kis bronzfibula töredék igen primitív kivitelben, ezek mellett egy görbített végű, korongos fejű, hosszú bronztű, s igen apró élenyűlt felületű üvegtöredékek, melyek összeállítását apróra töredezett voltuk miatt minden fáradozásom daczára sem sikerült eszközölni.

Egy gúlaalakú, hat lapú égetett vörös agyagtárgy két keresztben fűrt lyukkal, ugyancsak anyagú, alaktalan két egymás mellett fűrt lyukkal bíró tárgygyal, melyek mindegyike valami súly gyanánt lett használva, — talán hálósúlyok, — utóbbi a lyukak fölött erősen meg van vásva, — a belefűzött kötél vágása lehet. (?)

Az ásatás nevezett dombon még folyamatban van, az előkerülő tárgyakról részletes ismertetést szintén fogok közölni.

Dombán, 1885 februáriusban.

Kleiszl Károly.

III. CZOBOR BÉLA LEVELE az 1885. évi budapesti általános kiállítás műrégészeti csoportjáról.

Az Arch. Értesítő t. olvasói mindenesetre értesülve vannak, hogy kiállítá-sunknak lesz egy szakcsoportja, mely a különféle iparágak multjának, a művelődés történelemnek leszen szentelve. És igen helyesen. Az ipar modern vívmányainak bemutatása alkalmával — mint ez az országos kiállításon tervezve van — nem szabad megfélekednünk az iparágak törzsét tápláló gyökerekről sem, melyek a kultúra ősi rétegeibe fogózva, mai napig a felfrissítő életerőt ömlesztik a fiatal hajtásokba.

Már a kiállítás előmunkálatainál merőben lehetetlennek bizonyult a művészeti csoportot bureaukratikussal, íróasztal mellől előkészíteni és még inkább azt ily úton kellő sikerrel megalkotni. Reá kellett valakinek szánnia magát, hogy nyakába véve az országot, ellátogasson a vidéki muzeumokba, a különféle vallásfelekezetek templomaiba, amateurjeink magán gyűjteményeibe, szóval mindenüvé, honnét e nemből valami érdekes remélhető. Az illető vállalkozónak magának kellett azután kiválasztani a különféle korú és műértékű tárgyakat, melyek a kiállítás keretébe beleillenek s egyúttal biztosítani a kiválasztott műrégiségek átengedését. Igen csalódnék a t. olvasó, ha azt hinné, hogy e munka csekély fáradsággal és akadályok nélkül járt. Már maga azon körülmény, hogy

az utazásnak téli időben kellett megtörténnie, nem ritkán 26 foknyi hidegben 7—8 órán át szánkón vagy szekeren, körülbelül fogalmat nyújthat a megtett felső-magyarországi és erdélyi utak fáradalmairól. Az akadályok közül e helyütt csak egyet említünk föl. A kiállításra kiszemelt műtárgyak tulajdonosai és kezelői legtöbb esetben már belefáradtak a sűrűn egymásután következő kiállításokba s a velük itt-ott fölmerült kellemetlenségekbe. Teljesen érteni és méltányolni tudjuk felfogásukat, okaikat. A műtárgyak tulajdonosai, ha amatőrök, nem nagyon szeretnek hosszabb időre megválni féltve őrzött műkincseiktől; ha ellenben csak hivatalos örei a szóban lévő tárgyaknak, akkor még több — s megvalljuk — indokoltabb kifogást tehetnek a gyakori kiállítások ellen. Ha azonban megemlékezünk a nehézségekről, nem szabad elhallgatnunk misszióknak előnyös voltát sem. Az első nagyszabású általános kiállítás főadata, mérvei és hazafias célja által nagyobb vonzerőt gyakorol a résztvenni jelentkezőkre, mint a szűk-körü szakkiallítások, melyek horderejét nem mindenki képes megérteni. Megazután a kiállítás országos bizottsága által biztosított kedvezmények sem megvetendő emeltyűk arra, hogy a régészeti csoportban kellő számú kiállítók vállalkozzanak. Nevezetesen a tűz- és betörésmentes fényes műcsarnok egy része jelöltetvén ki a csoport helyéül, a műkincseiket féltve őrző tulajdonosok teljesen nyugodtak lehetnek tárgyaik biztonsága iránt. Nehogy továbbá hazafias készségek, melylyel e csoport részére tárgyaikat átengedik, költséggel járjon, a végrehajtó bizottság maga ajánlkozott az összes szállítás- és biztosítással járó kiadásokat fedezni, úgy, hogy a kiállítóknak nem kerül költségükbe a Budapestre és a visszaszállítás s ezen kívül tárgyaik bevallott becsértékének megfelelő biztosítását is a bizottság sajátjából eszközli.

Mindezek előrebocsátása után ideje lesz pár szóval a régészeti csoport rendezésének alapeszméjéről és a rendelkezésünkre bocsátott térhez mért kiviteli módozatokról megemlékeznünk.

Kiállításunk általános országos jellege adta nekünk az eszmét, melyet csoportunkban realizálni elhatároztunk. És ezen eszme: *feltüntetni Magyarországot régészeti leleteiben és régészeti szakirodalmában*. Hadd lássa az ország minden lakója és a messze földről ez alkalommal hozzánk ellátogató idegen is, hogy azon földnek, melyet ma édes hazánknak vallunk, ősi rétegeiből minő leletek jönnek napfényre, mint emlékei az előttünk élt és kihalt különféle műveltségű népeknek; továbbá hogy mint őriztük meg a saját őseinktől reánk maradt műtárgyakat, melyekhez emelkedett szellemök, nemes ízlésök és példás bőkezűségük emléke fűződik; és végül, hogy mind ezen leleteket, reánk maradt műtárgyakat, kultur népekhez méltóan becsüljük-e, a művelődéstörténet részére feldolgoztuk-e és jelenlegi iparágainkban gyümölcsözővé tettük-e?

Azt hisszük, hogy a régészeti csoport tervezésének így contemplált eszméje helyesebb, mintha akár specialis keramikai vagy bronz, vagy éppen emlékérem-sorozat-kiállításra gondoltunk volna. Eltekintve ezen utóbbinak gyakorlati komplikáltságától (és ez az oka, hogy csoportunkban érmek kiállítását vagy éppen nem, vagy csak egyetlen kiállítótól fogadunk el), melyet az egyes darabok hasonlósága, sőt közös bélyegüknél fogva teljesen egyező volta szül: *partialis* jellege miatt bármelyik specialis anyagkészlet sem volna magában egyedül

helyesen beilleszthető az általános kiállítás keretébe, mely — habár anyagra nézve kisebb — de mindenesetre *általános* körű régészeti csoportot feltételez, sőt — merjük állítani — követel.

Miután azonban kiállításunkban csoportunknak aránylag igen szűk tér jutott osztályrészül: le kellett mondanunk arról, hogy muzeumunkkal versenyező dús sorozatokat állítsunk össze. Még azután — őszintén megvallva — nem is vagyunk barátai — legalább nagyszabású általános kiállításoknál nem — a szakadatlan suiteknek, mert ilyeneket inkább egyes specialis szakkiállításoknál lehet alkalmazni, mintsem országos kiállítással kapcsolatos valamely mellékcsoportban. A nagy közönség érdekeit is szemmel kell tartanunk. A publicum szeme úgysis eléggé bele fárad a hosszú sorozatban együtt látható gabona, mezőgazdasági gépek, öltönyök, állatok stb. megtekintésébe és a mikor szórakozni, elfáradt szelleme felüldülni szeretne, a műcsarnokban ismét muzeumi sorozatokkal fárasztjuk avagy éppen elriasztjuk? Ez a mód legkevésbé sem volna alkalmas arra, hogy az országos kiállítás kedvező alkalmát megragadjuk a nagy közönség jóakarátának megnyerésére, melyre a régészet terén éppen nagy szükségünk van.

Ha tehát nincs elégséges terünk és az alkalom sem kedvező arra, hogy a kiállítható tárgyak tömege által imponáljunk: legalább a rendezési mód szokatlansága, meglepő volta legyen képes megragadni és lekötni a nagy közönség figyelmét. Mi ezen utóbbira szándékozunk törekedni. Mindjárt megmondjuk, hogy mikép?

Határozott szándékunk a különféle leleteket és műtárgyakat oly módon csoportosítva bemutatni, a mint azokat igen kevesen látták még. Mindenek előtt az őskori leleteket azon helyzetben mutatjuk be, a mint a föld rétegeiből napfényre jönnek. Így például kezdeni fogjuk a barlangi leletekből a haligóczi-val. Ott lesz látható üveg alatt a barlangi medve- és embercsontok csoportja földbe rakva úgy, amint napfényre jön, sőt mellette lesz azon érdekes igen szép kovaszilánk késpenge is, melyet Badányi Mátyás az utóbbi időben lelt a nevezett barlangban. Szomszédságában egy bronzkori sírlelet lesz felállítva, szintén üveg alatt földrétegben, mintegy félig kikaparva a csontváz, rajta és mellette a vele temetni szokott bronztárgyakkal, házi eszközökkel. Hasonlóképp lesznek fölállítva az urnasírok is. Lesz érintetlen, félig kibontott és egészen kibontatlan állapotban egy-egy urna-sír, valamint az ősnépeket jellemző konyha hulladék halmából is egy tanulságos réteg. Ha a népnek ily leleteket lesz alkalma látni, a kalauzban odavetőleg néhány szóval egyuttal figyelmeztethető az emberi csontvázaknak megmentésére, mely anthropológiánk érdekében kívánatos; nem különben inthető az urnák és egyéb cserép edények szét nem törésére, mert bennük az általuk sejtett arany és ezüst pénz helyett, az elégetett csontok maradványai kivehetők lesznek.

Be fogunk mutatni egy-két római sírt is, a bennők lelhető tárgyakkal, továbbá a keszthelyi temetőből az érdekesebb és gazdagabb leletek egyikét-másikát, valamint az ős magyar pogány leletekből is egyet, a vitézt lovával és összes fegyverzetével eltemetve.

Mindezen leletek fölött a kő-, bronz-, réz-, római és népvándorlási kor-

szakok jellemző házi eszközeiből és fegyvereiből nem fogunk elmulasztani több darabot bemutatni, melyek megválasztásánál tekintettel leszünk az újabb leletekre. Főlemlítendőnek véljük, hogy a Várhelyen lelt mithraeum nagybecsű domborműveiből egész sorozatot fogunk kiállítani, mely tárgyakat a hunyadmegyei történeti és régészeti társulat engedett át csoportunk részére. Vele kapcsolatban láthatók lesznek a König Pál dévai reáltanár úr beható tanulmányához készült ásatási rajzok és reconstructionalis tervezetek. Nem kisebb föltűnést fognak kelteni a Téglás Gábor derék bűvárunk által kiállítandó ősrégi dák bányászati eszközök és lámpák, melyeket kitartó kutatás útján szerzett és mentett meg az enyészettől.

A középkorra menve át, mindenek előtt egy XV. századi teljesen fölszerelt kápolnát óhajtunk csoportunkban kiállítani. A szárnyas oltárt Lőcséről Császká György püspök úr ígérte kölcsönözni, felszerelését pedig hazánk különféle vidékeiről gyűjtjük össze. A bronz oltárgyertyatartóktól és lámpától kezdve le az oltárcsengettyűig, a szerelvények lehetőleg mind ugyanazon styl és korszak alkotásai lesznek. A kápolna falait régi gobelinek és keleti szőnyegek fogják takarni. Ugyanitt leszen helyes a középkori egyházi készletek fejlődése történetét bemutatni. Üvegszekrényekben jellemző példákban iparkodunk a kehely, ciborium, útmutató, gyertyatartók, tömjénezők, naviculák, pacificalék, aquamanilék, ereklyetartók, portatilék, oltárcsengettyűk stb. egyházi ötvösművek korszakonkénti fejlődését föltüntetni, melyhez az anyagot Pannonhalma, Győr, Pozsony, Érsekújvár, a Szepesség, az erdélyi egyházmegye stb. szolgáltatják. — Az ötvösművek mellett súlyt fogunk fektetni a templomi paramentumokra és műhímzésekre is. A pannonthalmi főapátság kincsei között őrizett «casula sancti Stephani» byssus előmintájától kezdve reméljük a kiállításra megnyerni Szeben és Brassó ág. vallású templomaiban levő középkori casulákat, dalmatikákat és pluvialékat, továbbá hasonlókat a kolozsvári piaristák templomából, a kassai dóm készleteiből, Győr és a Szepesség, valamint más egyházmegyék szerelvényeiből egészen le a Gyulafehérvárott őrzött Báthori András bibornok (1598) casulája pluvialéjáig. A gobelinek közül kiemeljük a győri székesegyházét, mely ritkítja párját, valamint a zirczi apátsági templomét, melyet szintén van reményünk ez alkalommal megkapni.

A XVI—XVII. század profán butorzatát és felszerelését — két magyar nemesi szobában csoportos kiállításban véljük legczélszerűbben szemlélhetővé tenni. Ott leszen a superlatos, mennyezetes ágy aranynyal és selyemmel hímzett párnahajaival és lepedőszéleivel (pompás példányokat állít ki e nemben gróf Lázár Jenő Medgyesfalváról); a fölterített asztal ezüst evőeszközeivel, évszámokkal datált majolika tányéraival, zománczos üveg poharaival (közte Bártfa város címérével 1500-ból, a kassai muzeumból; 1519 évszámmal pedig az egeri egyházmegyei muzeumból), aranyozott ezüst billikomaival, fődeles kancsóival és poharaival. Nem fog hiányozni a karos bronz gyertyatartó sem (gróf Lázár Jenőtől) benne viaszgyertyával és mellette a fiatalabb nemzedék előtt már ismeretlen koppantóval. Üvegszekrényben (1682-ből, Badányi Mátyás gyűjteményéből) a XVI—XVII. századi magyar könyves ház lesz bemutatva a legrégibb abc-és könyvtől (Széll Farkas tulajdona) Káldi bibliájáig. A kelengyész ládában,

mely valaha Thököly leányának hozományát tartalmazta (kiállítója Alapi Salamon Tivadar), régi szabású selyem és brokát öltönyök, himzések, zsubrikák és csipkék lesznek láthatók. Egy üveges szekrényben a családi ékszerek, násfák, fülönfüggők, csatok, övek, nyaklánczok, hajtűk, diadémok egyéb ezüst ötvösművek társaságában, fogalmat nyújtanak ősünk ízléséről és gazdagságáról. Egyik sarokban ott lesz a rokka is, ősanyáinknak e kedvencz kézi gépe, melyről mint selyem folyt le a sok szép vászonhoz szükséges lenfonál. Nem fogunk megelégedezni a régi háztartási eszközökről sem. Így például a vasalók, ostyasütő vasak, rézedények egész sorozatát állítjuk a két magyar szobában össze. Ott lesz a legrégebbi pozsonyi mérő (1551-ből, a pozsonyi városi muzeumból) is, melyet a gazdák fognak érdekléssel szemlélni. A leveles ládában régi családi okmányok, hozomány- és végrendeleti lajstromokból lesz egy csoport látható. Súlyt fektetünk a magyar gyártású majolika-edények suite-jére is, kivált pedig a datált példányokra, melyek az amatőröknek támpontokul fognak kinálkozni.

Mindkét magyar szoba falait szőnyegek, fegyverek és történeti érdekű régi costume-képek fogják borítani, míg a himzésekből lapozható üvegkeretekben fogunk dús készletet kiállítani, különösen gróf Lázár Jenő, a kassai és erdélyi muzeumok, a marosvásárhelyi, kolozsvári, deési, stb. ref. egyházak e nemű tárgyai közül.

A kiállítási helyiségek folyosójában tartunk fön helyet a fruska-gorai gör. keleti kolostorok mesés értékű egyházi paramentumainak, himzéseinek, ötvös- és egyéb készleteinek, melynek egybegyűjtését Plavšić úr vállalta magára.

Ime, körülbelől úgy futtában előadva mindaz, amit aránylag csekély területen, csoportunkban bemutatni szándékunk őskori leleteinkből és régi magyar egyházi és profán műtárgyaink közül.

A kiállítás másik feladata, feltüntetni hazánk régészeti irodalmát és e nemben tanúsított tudományos működését, szintén igen szívünkön fekszik. Hazánk minden polgára immár megvárhatja, hogy kellő képet nyerjen a hazai régészettudomány fejlesztésére irányult működés felől, melyet az országos subventióval dotált műemléki és Magy. Tud. Akadémiai Arch. Bizottságok évtizedeken át produkáltak. Kiadványaikon kívül hivatalos felvételekből és rajzokból álló készleteik, a restaurationalis költségek és ezekkel szembe állítható tényleges eredmények fognak a kérdésre választ adni. Ugyanitt lesznek bemutatva a magyar nemzeti és iparművészeti muzeumok kiadványai, melyekhez — hogy a hazai műrégészeti szakirodalom minél teljesebb legyen — régészeink magán kiadványait és egyéb irodalmi vállalatait véljük csatolhatni. Igen kíváncsok lennének, ha az orsz. régészeti- és embertani társulattal az élén a vidéki muzeumegyletek is kiadványaikon kívül könnyen áttekinthető statisztikai kimutatásokat küldenének be, csoportunk eme feladata sikeres megoldásának megkönnyítésére.

Végül pár szóval érintenem kell e csoport hivatalos kalauzát, lajstromát is, mely kiállításunk maradandó emlékeül lenne hivatva szolgálni a szakférfiaknak és a nagy közönségnek egyaránt. Ennek a létesítése fog legtöbb bajjal és nehézséggel járni. Egyrészt az illusztrációk készítése, másrészt a tárgyaknak időparancsolta sürgős felállítása fogják megzsibbasztani e kalauz kellő időre való megjelenését. Meggyőződésünk lévén, hogy az anyagot semmi esetre sem szabad

föláldozni az alkalomnak és időnek: kalauzunk szerkesztésével igyekezni, de sietni nem fogunk. Egyelőre a csoportok és nevezetesebb műtárgyak fölé alkalmazandó feliratokkal elégítjük ki a nagy közönséget; míg a gondosan készült szakszerű lajstromot a műrégészet szakkedvelőinek; barátainak és művelőinek szánva készítjük el. Azt mindenesetre határozottan ígérhetjük, hogy a kalauz jóval a tervezett orsz. régészeti congressus egyebegyűlése előtt készen lesz. Tehát a congressusban résztvevőknek alkalmuk és még mindig kellő idejük lesz az anyagnak előleges áttanulmányozására, hogy a kölcsönös eszmecsere alapján a tárgyalásra kitűzött kérdések eredményesen világíttassanak meg — a mi kiállításunk régészeti szakcsoportjának is a főcélja — hazai régiségtudományunk hasznára. Faxit Deus!

Budapesten, 1885 márczius 11.

Dr. Czobor Béla,

az általános kiállítás régészeti csoportjának
rendezője.

IV. REFLEXIÓK Dr. TÖRÖK AURÉL LEVELÉRE. Mióta Vámbéry könyve, a «magyarok eredetéről» megjelent: mindinkább előtérbe lép az a fölfogás, hogy a nemzetek eredetének s alakulásának megértéséhez a «nyelv» magában véve elégtelen. A kik e fölfogást hirdetik, azoknak igazuk is van.

A nyelv úgyszólván csak külső kerete a nemzetnek; ezen a kereten belül a zoologiai embert a maga fájával, faji typusának megalkotó tényezőivel, a pszichologiai embert véralkatával, hajlamaival, gondolkozásával is tanulmányoznunk kell, hogy megértsük a nemzetet mindenestül.

A nyelv, mint külső keret, különböző fajokat egyesíthet; ki is tudjuk mutatni az egyes nemzeteknél, hogy nyelveik a históriai századok s ezredek folyamán időről-időre hogy hullámozottak s szemünk láttára is hogy hullámoznak, hogy foglalnak tért vagy hogyan enyésznek. Természetes, hogy e hullámozásban a nemzet zoologiai complexumának is folyton változnia kell, az elemek össze-vegyülésével.

Folytonos, megállapodás nélkül való mozgás a nemzetek alakulása, soha be nem fejezett processus. E processusnak a múlt századokba veszett képét igyekszik a kutatás földeríteni; megmutatni azt, hogy keletkezett a nemzet, honnan s hogyan nyerte időnként faji megalakulásának tényezőit, végre: hogy alakult meg olyanná, a minőnek ma látjuk?

Nagy föladat, a mi nagy inventiót, széles látókört, az *eszközöknek legkülönbözőbb nemeit* föltételezi a bűvárnál, ki a mai napnak a múltakból lenyúló ezernyi okát lépésről-lépésre kísérni akarja, hogy a legutolsó ponton erős marokkal fogja össze a szálakat, melyek egy nagy egységben futnak össze.

E kutatások egyik eszköze az u. n. anthropologia, mely az ember zoologiai viszonyaival foglalkozik. Par excellence anthropologiai vizsgálatokkal, ez idő szerint nálunk jóformán csak Dr. Török Aurél foglalkozik; bűvárlatai már egy kis anthropologiai muzeumot is hoztak létre s törekvéseiről azon élénk érdeklődésnél fogva, melyet fajunk kérdései támasztanak: a hirlapok is gyakran tudomást vesznek, fájdalom, a lapjainknál megszokott fölületes, sokszor annyira naiv alakban, hogy a nagy közönségben csak hamis fogalmat ébresztenek az

anthropológiáról, bennünket pedig, a kik, ha nem is vagyunk «szakemberek», de ismerjük az anthropologia földadatát s eszközeit : mosolyra gerjesztenek.

Annak idején például, mikor Dr. Török Aurél tanár III. Béla koponyáját tanulmány céljából átvette, azt írta egy-két jóhiszemű újság, hogy : «Török Aurél reméli, hogy a koponyamérés eredményéből (értsd III. Béla koponyájának méréséből) *megállapíthatja* a magyar typust. 1883. nov. 17-én ismét ezt olvastam a lapokban : «Dr. Török Aurél, a budapesti egyetemen az anthropologia nyilvános rendes tanára, levelet intézett Havranek székesfehérvári polgármesterhez, melyben kéri, hogy a bazilika kiásása alkalmával fölszínre jött Árpád-korbeli koponyákat használat végett küldené meg, ez által nagy szolgálatot tenne a tudománynak, mert a *magyar nemzet eredetét és faját takaró homály lehullana*».

A nagy közönség, mely hitelt ad minden nyomtatott szónak, hitelt ad az efféle absurdumoknak is s valami olyan csodatudománynak nézi az anthropológiát, mint a XVII-dik század embere nézte az alchymiát, olyan bűvészetet gyanít abban rejtőzni, mely egy krajczárt ezer forinttra tud fölváltani.

Soká vártam, hogy a mester maga lépjen elő kerek programmal s az új tudománynak (melynek Magyarországon nagyobb lendületet ő adott) célját körvonalozza, eszközeivel beszámoljon. Szerfölött örültem tehát, midőn az Arch. Ért. múlt füzetében a professor levelét láttam, melynek formája, hangja a program benyomását tette rám.

«Hogy voltaképen mik vagyunk most s melyek történetünkre legbefolyásosabb physikai jellemvonásaink, csak akkor leszen lehetséges alapos feleletet adni, mikor már kifürkésztük, hogy mik voltunk annak előtte, melyek voltak eredeti ősi fajvonásaink, s melyek amaz új, idegen vonások, melyek történelmünk folyamán amazokhoz hozzájárultak és azokkal összevegyültek?» Ezt mondja többek közt Dr. Török Aurél tanár, s hogy meglássuk mindezt, szükségesnek tartja az emberereklyéket, a maga szempontjából első sorban a *koponya- és csontmaradványokat* megmenteni, melyek régi sírokból előkerülnek.

Dr. Török tanár tehát úgy véli, hogy ilyen eszközökkel meg fogjuk tudni : mik voltunk, mik vagyunk? — hangjából azt is kiolvasom, hogy az általa inaugurált módszer határozottabb képet fog adni multunkról, mint akár a nyelvészet, akár egyéb iorrások.

Laikus létemre e módszerhez az anthropologia tudományos nyelvén szólni nem tudok ; meg fog bocsátani tehát a professor, ha «tudomány» helyett csak »logica»-val élek, midőn néhány kétségemnek adok kifejezést.

Constatálva van ezer s ezer számítással, hogy a faji typus ismertető jeleinek meghatározásánál az osteologiai és craniologiai mérések eredményeit nem lehetett elhelyezni. Nincs népe a világnak, melynek körében a mérések egész skáláját meg ne találták volna, úgy hogy a római, angol, indiai, berber, szerecsen, amerikai, maláj stb. koponyák méreteiből egy «meg nem határozott helyen» előkerült koponya hovatarozását eldönteni lehetetlen.

Ez eredményekből az következik, hogy a mai race-ok megalakulásának kora előtt, tehát őszredek homályában, az emberiség bölcsőhelyén egymás mellett már megvoltak a különbségek, melyeket a szétágazó népek magukkal hordottak s összevegyítettek, úgy hogy, ha magunkat abba az időbe képzeljük

bele, mikor csak két-három egymástól megkülönböztethető race volt : a koponya-indexek különbségeit már mindenikben a priori föl kell tennünk.

Évezredekken keresztül, lassan folyt szét az emberiség, s a természet soknemű hatása alatt s a szomszédos népek assimilálódása következtében folyton több s több race-ra bontódott szét, a mely processusban a faji typust fokozatosan finomabb, specialisabb jelek alkották meg, melyek a fajok szétágazásával a végeletekig aprózódtak.

Ennek illusztrálásul hasonlattal élek. A zoologia a gerincesek osztályát különbözteti meg egyéb osztályoktól. Ez osztály a zoologiai élet egy régi stádiumán egység volt ; az egység később a főjellemvonás keretein belül megoszlott, belőle a halak, hüllők, madarak, emlősök osztálya vált ki, folyton specialisabb jellemvonásokkal, melyekből ismét fokozatosan finomabb jellegű variánsok keletkeztek.

Az emberiség körén belül is, a typusok újabb s újabb árnyalatait a fővonásoknak alárendelt mindinkább specialis tényezők alkotják : csontrendszer, hajzat, bőr és szemek színe, az arcz metszete stb.

De mikor azt látjuk, hogy a koponya a fajkeletkezés legrégibb stádiumán megszűnt jellemző ismérv lenni, annyira, hogy a fehér, vörös, fekete emberfaj jellegének meghatározásánál sem lehet már alkalmazni : mittévők legyünk a craniummal az egyes race-csoportokon belül s tovább mikor a *szín* is elveszti már döntő érvényét s újabb finomabb characteristiconokat kell keresnünk a faji árnyalat jellemzésére : miben állhatnak segítségünkre a koponya-indexek ?

Végre mit olvashatunk a koponyaformákról ott, hol a különbségek már nem az arcz színében s a vonások arányában, hanem a nyelvekben, a nemzetek szellemének színezetében nyilatkoznak, mint kis földrészünk népeinél, melyek az Uraltól az atlanti oceanig néhány rokon faj-variatio, összekuszált, ezerszeresen combinált eredményei ?

Igenis, mit akar a craniologia magyarázni, olyan fogalommal szemben mint a *nemzet*, mely nyelvében, gondolkozásában az embert alkotó összes tényezők végeredménye lévén : benne a legfinomabb zoologiai jelek is összeolvadnak ?

A craniologia kutatásait bármily magas korba vigye is vissza, a nemzetet méretekkel a históriai idő egy pontján sem nevezheti meg. Az irániság, altájiság, keltaság, szláváság stb. előtte olyan fogalmak, melyek már egy teljesen összekuszált nagy emberfaj, vagy szomszédos emberfajok igen késő fejleményei, azért craniologiai és osteologiai alapon irániságról, keltaságról, ugarságról, törökségről beszélni képtelenség ; az a tudománynak nevezett valami pedig, a mi mégis minden áron érvényesíteni akarja magát efféle kérdésekben is, valóban nem nevezhető egyébnek álomhüvelyezésnél.

Mert ha a craniológiának nincsenek egységei (nemzetek), mit ad össze ? Össze nem adott, vagyis nem létező summát pedig hogy bonthat föl részletekre ?

Rossz hasonlat, de éppen tollam alá jó, mikor Török Aurél programjával foglalkozom, ki a koponyaformák- és csontokból a magyar nemzetet akarja magyarázni s elhítni velünk, hogy adatai bírnak olyan súlylyal, melyek a magyarság ugor vagy török eredetét is eldönthetik !

Igazán különös pretenzió olyan tudomány részéről, mely a flandriait a

hottentottától sem tudja megkülönböztetni, a mely valóban diadalát ülné akkor, ha egy szép napon azt az «újságot» hirdethetné, hogy *Budapestén magyar és német elemek assimilálódása volt megállapítható.*

Hogy gondolhat Dr. Török arra, hogy craniologiai eszközökkel a kazár és a bolgár kérdéshez, a bessenyők, kúnok, jászok, a Magyarországon szerte magyarrá lett szlávok, olaszok, németek beolvadásához hozzászóljon s felderítse a legrégibb kor *homályát* (!) s bíraskodjék abban a harcban, melyet a finnisták s a turkológok egymással folytatnak?

Nem craniológiának való föladat az; semmiféle eszköze sincs neki ahhoz, hogy a múlt szövevényes útjain, a nemzetalakulás ezeréves processusát, a tényezők összetódulását, gomolygását, kiválását, egymásra hatását kimutassa, hogy kövesse annak a nagy folyamnak a hömpölygését, melynek hullámai a partok, a kiálló sziklák, homokzátonyok formációi szerint osonnak, tódultak össze, törtetnek elő, folynak szét s egyesülnek kisebb folyókkal, melyek összes anyagát átveszik s magukba temetik? A magyar nemzet alakulása pedig ilyen. *Viszonylag kicsi területen, az Uráltól a Dunáig érő földsegeken folyt az le, ezredek óta keverődött, zoologiailag annyira rokon* (ugor, török, szláv, germán) *népek* körén belül, hogy a craniolog, nem hogy bontogatni tudná a kérdés szárait, de még csak illusztrációkkal sem szolgálhat ahhoz, a mit a kutatás egyéb eszközeivel lehető világosan látunk már ma is.

A *Török methodusa* olyan valami, mintha ősszel egy tölgyerdőbe mennénk ki, mikor a fák levelei már lehullottak; kosarakra szednők az elszáradt leveleket s válogatni kezdenők, méregetnők, osztályoznók, hogy megmagyarázzuk a tölgyerdőt. Micsoda képet adna ez a «tanulmány» ahhoz képest, midőn teljes díszében, virágaival, gyümölcseivel, faunája és flórájával együtt tanulmányozhatjuk azt?

A magyar nemzetet pedig így is tanulmányozhatjuk, mindig *a legkiválóbb eszközökkel*: a nyelvészet, a históriai följegyzések, hagyományok anyagából, — a területből, az égaljból, a nemzet intézményeiből, gondolkozásából, mindazon élő népek vizsgálatából, melyek körülveszik, — míg följutunk a legmesszebb őskorba, keletkezésének forrásáig.

Az a tudomány, a mit craniológiának neveznek: ne avassa magát hozzáférhetlen kérdésekbe. Maradjon meg annak a mi, vagyis maradjon a természet-tudományok egyik szerényebb eszközének, mely kisebb szabású feladatok megoldására alkalmas, de ne akarjon az emberről való tudásunk legfontosabb eszközének látszani, a mely «mik voltunk? mik vagyunk?»-féle kérdéseket vet fölszínre.

Dr. Török Aurél jelszavai hívókra találhatnak, én azonban meg vagyok győződve, hogy a cranilógia, koponyák és emberereklyék segélyével, e kérdésekre *soha*, még csak *megközelíthető* feleletet sem lesz képes adni!

Budapest, 1885 márczius elején.

Dr. Réthy László.

V. FLEISCHMAN JENŐ éremleletről tesz jelentést.

Mióta Esztergomból, az árpádkorszakbeli királyaink érmeinek ama gazdag lelhelyéről eltávoztam, a magy. numismatika tanulmányozásával felhagytam ugyan; de azon jelentékeny lelet, mely a mult hetekben

Balaton-Füred községében fölszínre került, újra fölélnkíté bennem a régi érdeklődést.

Helybeli szatócsunk vagy egy hét előtt néhány érmecset mutatott föl előttem, melyeket — mint mondá — a szomszéd Balaton-Füred községben találtak. Ezen érmecseket határozottan árpádkorszakbelieknek ismervén fel, nem mulaszthattam el a lelet helyszínén annak mibenlétét hitelesen megtudni, a talált érmekeket együttesen átvizsgálni, a széthordástól megóvni, a szaktanulmányozásnak biztosítani, — fájdalom — hogy mindez csak részben sikerült. A helyszínén hallottam, miként került elé a harangláb előtt a szekéruton, épen a kerékvágásban egy durva mívű mázatlan 5—7 itczés cserépedényben elásott sok apró érem, melyek súlya $1\frac{1}{2}$ —2 kilóra tehető. Sajnos, hogy mindezekből együttesen én már csak mintegy 400 darabot láthaték, mint a leletnek azon csekélyebb részét, melyet a helybeli adóvégrehajtó hivatalból lefoglalt. mikor már a legnagyobb részt, egyesek marékszáma szétkapkodták, Egybevetve ama csekélyebb részt a már előbb az egyesek kezei közt látott példányokkal, csakhamar meg kellett győződnöm, hogy ha majd a lefoglalt rész a múzeumba kerül, a támpontul szolgáló egyes példányok hiányában abból alig lehetséges az egész leletnek numismatikai érdemét megítélni s miután hihető, hogy azon egyes mérvadó példányok, melyek a keletből egyesek kezébe kerültek, s melyek általam alább szorgosan följegyezvék, aligha jutnak el a múzeumba: bátorkodom Tekintetes Uraságodnak további tájékozásul a lelet jellegének főbb vonásait, amint eddigi utánjárásom szerint megállapítható, a következőkben feltüntetni, — megjegyezvén, hogy az előfordult példányoknál rövidség okáért Rupp érmészeti tábláinak megfelelő számaira hivatkozom.

Az érmeke mind egyenlő nagyságúak, csupán a Slavonia részére vert, «Moneta Regis pro Slavonia» fölíratuak valamivel nagyobbak melyek azonban részint a tisztább ezüstvegyülék, részint szebb veretők által szembetünve, annyira elszélyedtek, hogy ama lefoglalt 400 darab között egy sem vala található. Többnyire egyoldali veretűek, fölírat nélkül, de mívök határozottan árpádkorszakbeli bélyegre vall, másik oldaluk sima, vagy igen elmosódott veretű. Kevés számmal fordulnak elő frisatikusok is, továbbá cseh példányok a cseh oroszlán és morva sassal. Egyiken a koronás királyfő körül O t t o k a r felíratot olvastam, hátlapján oroszlánnal. Néhány példányt láttam, mely két szemközti olyforma koronásfőt tüntet elé, mint Rupp Tab. IX. 230. sz. előlapján. A két fő között függélyesen ^WI fölírás áll, talán W i e n n e n s i s Denarius?

Egyes királyainktól a következőket jegyezhetem fel:

IV. Bélától. Rupp Tab. VII. 172. sz. Ducis p sclavonia fölíráttal. Ezen «Dux» itt akár IV. Béla, akkár ennek szintén Béla nevű fia + 1269., ki Kunigundát Beatrix, Ottokár nővérének leányát bírta nőül.

Rupp Tab. VII. 178. sz. (mon. R. p hong.) és Tab. VII. 195. sz. (láttam 3 példányt); továbbá Rupp 196 sz.

V. Istvántól. Rupp Tab. VIII. 205. sz. több példányban, 208. és 209. sz. és a szlapon veretűek közül 226. sz. R — S siglával, többszörös példányban.

IV. László. Rupp Tab. IX. 255 sz.; ennek előlapja sima. Hátlapján az emelkedő sas, csillag és hold alatt. Továbbá: R. 257. és 260. sz.

Előfordul még egy, úgy látszik, egészen új válfaj:

Előlap: a koronás király képe lóherfonadékkal ilyformán: kétoldalt körülvéve. Hátlapja: jobbra fordult szárnyas sárkány, mint R. 234. sz.-nak hátlapján.

III. Endre. R. Tab. X. 272. és 285. sz.

Ezek után meglehetősen biztossággal következtethetni, hogy ezen mintegy 40 éves veretési időközre kiterjedő érmecsek Kun-László idejében, közel 600 év előtt kerültek oda, honnan azokat napjainkban a mult hetekben uralkodó erős szelek, lehordván a rajtuk fekvő, — már csak alig néhány centimetryi vastag — földtakarót újra fölszínre jutni segítették.

Való ugyan, hogy III. Endrének tulajdonított, az említettem két faj is közöttök találtatott; de oly feltűnően csekély arányban, hogy több fajra, vagy e kettőnél több példányra figyelmes kutatás és vizsgálat után sem akadhattam, úgy, hogy hajlandó volnék azon következtetésre, miszerint tekintve az elsőnek Kun László pénzeihez hasonló verését, a másikon a húsvéti báránynak már IV. Béla fölíratos pénzein előforduló alakját: ezen két faj is előbbi királyaink pénzei közé volna sorolandó

Másrészt a 40 éves veretési hosszú időköz arra látszik mutatni, hogy emez érmecsek elrejtésök előtt már nem voltak tényleges forgalomban, hanem tán valamely ötvösnek beolvasztásra szánt készletét képezék; így azonban akár későbbi időkben, vagy épen III. Endre uralkodása alatt is kerülhettek a föld alá; a midőn III. Endrének ezen két fajú pénze, mint még tényleg forgalomban lévők, esetleg keveredhettek a többi forgalmonkívüliek közé.

Mily sokféle föltevésre, tapogatózásra nyílik ott alkalom, hol nincs biztos vezérfonál a tömkelegből kibontakozni! És ez 10 eset közül 9-szer történik, a midőn a lelet szétszüllik, mielőtt gyakorlottabb szem azt szorgosan áthatotta volna. Így lesz ez továbbra is a fönnálló gyakorlat, sőt fönlévő törvényeink mellett. Balaton-Füred járásbíróági székhely; másnap az érmek föllelése után közhirré tétetett, hogy kiki

a nála lévő régi pénzeket a községházához vigye, mert azok az államéi. Én harmad napra fordultam meg a községben, de még akkor senki egy darabkát sem vitt oda; annyit azonban hallottam: «Majd meglátom, ki kényszeríthet engem arra, inkább szétszórom, szedje össze az állam, ha neki tetszik». Egészen más eredménye volna, ha a találó vagy beszolgáltatónak a talált pénz egész súlyértékét, sőt ezen felül még valami csekélyet adnák meg. De hát ez pium desiderium!

Aszófő.

Fleischmann Jenő.

VI. DUDÁS GYULA a zentai «Kishalom»-ról. Zentától délnyugati irányban, a Tisza folyó és az u. n. oromparti magaslatok közt előterülő tágas síkon több apró s a folytonos szántás következtében meglehetősen lapos halom észlelhető, a melyek között az u. n. «Kishalom» (a hasonló nevű dűlőben) a városhoz legközelebb, körülbelül egy kilométernyi távolra fekszik. A halom régebbi és jelenlegi tulajdonosai egyaránt tapasztalták, hogy szántás alkalmával az ekevas nem egy darab edényt, csontot s más egyéb anyagot hoz felszínre, mely körülmény azonban nem gátolta az itteni közvéleményt abban, hogy e halmot továbbra is ne a savoyai Eugen herczeg által 1697-ben vívott nagy csatában elesett és eltemetett hősök sirhalmául tekintse. Részemről rég meg voltam győződve e nézet alaptalanságáról, s éppen azért várva vártam az alkalmat, midőn a kérdéses halmon próbaásatást eszközölhetek. Vágyam a közelmúlt napokban végre teljesült.

Minthogy a halom keleti oldalát a dűlőt szeli át, ásátasomat e részen nem kezdhettem, s így kutatásom egyelőre az északi részre irányult. Aránylag rövid idő alatt nem kevesebb, mint nyolcz sirt nyitottak fel ásóink, melyekben kisebb-nagyobb méretű emberi csontvázakra akadtunk. E csontvázak meglehetősen jó dispozicióban, ép tagokkal nyugodtak, még pedig egymáshoz igen közel. A holttestek közelsége s azon körülmény, hogy a sírokban szokásos őskori emlékekre, mint pl. edények-, fegyverek- és ékszerekre nem akadtunk, továbbá, hogy a halom az 1697. évi nagy csata alkalmából itt történt táborozás vonalán belől esik: első pillanatra valóban azon gondolatot keltik, hogy e hantok a csatában elesettek hamvait fedik. Azonban a csontok törékenysége s a holttestek mérete és fekvése az ellenkezőről győznek meg.

A zentai «Kishalom» kétségkívül egyike a Tisza-Duna közén található ama számtalan halmoknak, melyek e vidék történet előtti, vagy legalább is hajdankori lakosai által temetkezési helyek gyanánt emeltettek, s így néma jelei azon ősi kornak, melyről írott emlékek felvilágosítást nem nyújtanak. Hogy e halom őskori emlék, mutatja nemcsak a csontvázak színe, törékenységi foka és a koponyák jellege, hanem azon körülmény is, hogy az eltemetett egyének között gyermekek és felnőttek vegyesen fordulnak elő. De e mellett bizonyít végre az is, — és ez igen fontos — hogy a halottak kétségkívül ülő helyzetben lettek eltemetve. Az ilyeneknél a koponya a felső lábszáraakra esve találtatott. A sírokban tapasztásnak jeleit csak itt ott lehetett észrevenni, eszközök- és a szokásos agyagedényekre pedig ásóink nem akadtak, s így egyelőre még távol állunk attól, hogy a halom korát, vagy a temetkezés közelebbi faji jellegét csak hozzávetőleg is meghatározhassuk.

A további kutatás levén hivatva a zentai «Kishalom» régészeti és anthropologiai tekintetben érdekes és fontos leleteit napfényre hozni s kellőleg méltatni. Midőn e rövidre szabott ismertetésemet befejezném, csupán azon ohajomnak kívánok kifejezést adni, vajha felderülne végre e vidék és a Bács-Bodrogh vármegye területén létező számtalan régészeti emlék szakszerű és tüzetes megvizsgálásának hajnala.

Zenta, 1885 márczius havában.

Dudás Gyula.

IRODALOM.

EGY NÉPSZERÜTLEN KÖNYV. Dr. Szendrei János válasza Dr. Réthy László bírálatára.*

Vannak emberek, kik titáni megvetéssel néznek s világfájdalmas, keserű gúnymosolylyal fogadnak minden megjelenő könyvet; s szóljon az bármiről, lerántják menthetetlenül. Most reám került a sor. Hogyne, könyvet mertem írni, — mikor ők egyáltalán nem írnak könyvet.

Réthy László meglepi a világot, és ő, a ki eddig nagy tudósnek tartotta magát az oláh, ruman, bulgár kérdésben, a ki finn-ugor nyelvészettel és numismatikával foglalkozott mindvégig, — most mint műtörténelmi tekintély áll elő.

Várakozással olvasom bírálatát és őszinte sajnálkozással teszem le. Sajnálom Réthyt, hogy ő, a ki a saját tudománya terén oly méltó elismerésnek örvend, egy előtte alapjában, részeiben és egészében teljesen ismeretlen tudomány terére lép s ott fennhangon tart kritikát.

Én nem veszem azt tőle rossz néven, hogy a műtörténethez nem ért, — hiszen, mint ő szokta mondani, ezermesterek nem lehetünk. De azt mégis megvárhatnók tőle, hogy tisztelettel álljon meg az idegen tudományok határszélén.

Különösen sajnálom Réthyt, hogy vállalkozott kritikáját megírni, holott könyvemet, mint azt ki fogom mutatni, el sem olvasta, hanem forgatta annak képeit és két helyen, még pedig az I. kötet 9. és 34-ik lapján bele nézett annak szövegébe; és így bírálatá nélkülözi még a lelkiismeretességet is.

Bámulatos az a logikátlanság, amit Réthy a többek közt mindjárt bírálatá elején véghez visz.

A vállalat, ugymond, sikert ért, mert a közönség szereti könnyed formáját «a szórakoztató s mégis tudományos szöveget». A következő pontban azután azt kérdezi: «Mi az a népszerűsítés?» — és miután egy nagyképű német tudóshoz méltó pedanteriával fogalmazott definitióban megalkotja a tudományok népszerűsítésére vonatkozó nézetét: következtetéseiben kimondja, hogy az én munkám ennek nem felel meg, tehát kitűzött célját nem érte el, — nem népszerű.

* Megjelent az «Arch. Ért.» ez idei februárius 15-iki számában 49—53. ll.

Engedje meg nekem Réthy, hogy ennek ellenében én is felállíthassak egy sokkal alaposabb, s a mi fő, kurtább definitiót: Az az író népszerű, a kinek a könyvét veszik s a kit olvasnak.

«A képzőművészet remekei» három kötetre volt tervezve, a közönség formális közkívánatára azonban egy negyedik kötettel kellett azt megtoldanom. A magyar kiadásból két kiadás teljesen elfogyott, a harmadik sajtó alatt van.

Német nyelven Lipszén át, és lengyel nyelven Lembergben át, fordított kiadást ért s egy londoni cég éppen a napokban kötötte meg a szerződést kiadómmal a mű angol nyelvű kiadására.

Tekintve azt, hogy egy kiadás kétezer példányból áll, a teljes mű pedig négy kötet, csak az eddig tényleg megjelenteket számítva, művem 32 ezer kötetben forog a közönség kezén. Ennek 384 ezer füzetében 480 ezer ív magyarító szöveg foglaltatik, mely közel 100 művész 240 különböző műremekének 1 millió 920 ezer képét kíséri. Hogy tehát egy mű, mely négy nyelven jelenik meg, három kiadást ért s 32 ezer kötetben forog a közönség között, népszerű-e vagy nem: annak elbírálását — beláthatja, — nem bizhatom Réthyre. Ott már a közönség ítelt.

Mindezekre azonban Réthy hitetlenül mosolyog, — szerinte, ha veszik a könyvemet, a képekért veszik; a szöveget vele együtt senki nem olvassa. — Erre is szolgálok egy pozitív adattal. Divald 1881-ben e vállalatot «A művészet remekei» cím alatt már egyszer megindította minden szöveg nélkül. Egyetlen füzet sem kelt el belőle. Akkor szólított föl engemet a szövegírássra. A megboldogult «Művészet Remekait» Réthy ma is megnézheti nálam.

Mindezek után nem marad egyéb hátra, mint hogy teljes jóakaratommal s szívemből azt kívánjam Réthynek, hogy az ő szavaival is éljek, miszerint minden, jövőben valószínűleg irandó könyve hasonló sikerrel «pukkanjon szét», mint «A képzőművészet remekei».

Talán Réthy is fogja tudni, hogy a M. Tud. Akademia még 1861-ben, tehát közel egy negyedszázaddal ezelőtt a hölgyek alapítványából pályadíjat tűzött ki a festészet egyetemes történetére, s hogy sem akkor, sem azóta a műre pályázó nem akadt, s hogy az én munkám volt az első, mely magyar nyelven s ily terjedelemben műtörténelmet tárgyalt, s hogy e helyet mai napig is megtartotta.

Nem tartjuk a képzőművészet remekait sem tökéletes, sem teljes műnek, sem új dolognak a világon; az a dolog természeténél fogva egyik sem lehet. De mert első e nemű hazai vállalat s mert főntebb vázolt elterjedésénél fogva és a műtörténelmi ismeretek terjesztésének szempontjából határozottan tényező, s mert mindezt egyetlen vállalkozó áldozatkészsége s egy másik, szintén magánember, munkája produkálta, anélkül, hogy csak egyetlen ember, vagy tudományos intézet, például a képzőművészeti társulat, vagy a M. Tud. Akademia akár erkölcsi tekintélyével, akár egyetlen fillérjével is támogatta volna őket: nem kérünk sem dicséretet, sem e tények elismerését; — de a teljes, sőt félrevezetésre szánt mellőzést és támadást is vissza kell utasítanunk.

Bíráló ezután rendszeremet, vagy rendszertelenségemet támadja meg. Hogy nincs időrendes rendszerem, mint az úgynevezett «rendszeres műtörténeteknek»

szokott lenni, hogy össze vannak keverve benne classicus szobrok s a legkülönbözőbb korú és fajú képek.

De hát előre bocsátott programjában vállalatunknak ígértünk-e mi rendszeres műtörténetet? Nem azt mondja-e munkám címlapja, hogy összeválogatva lesznek benne a szobrászat és festészet különböző remekei? Kinek jutna eszébe egy irodalomban, a hol annak előbb még semmi kísérlete nem volt, — egy közönséggel megkedveltetendő a műtörténelmi eszméket — rendszeres tankönyvvel lépni fel? Hiszen épen az okozta az 1861-kí akadémiai pályázat eredménytelenségét is mindvégig, hogy rendszeres műtörténetet kívánt.

Réthy azt mondja, hogy methodus kell a mi közönségünknek. No nekem nagyobb a tapasztalatom, én meg azt mondom, hogy a nagy közönségnek egyáltalán nem kell methodus. A definitiókat hallgatja, hallgatja egy darabig, azután elszalad előle. Ha Réthy ismerné a műtörténelmi irodalmat, e bírálatát egyáltalán nem írta volna meg. Én, mielőtt könyvem rendszerére nézve határoztam, áttanulmányoztam az irodalmat, s azt találtam, hogy csak az ilyen gyűjteményes munkák, melyek nagy változatosságukkal folyton ébren tartják az érdeklődést, s a melyek a mellett, hogy száraz iskolai leszámrazató rendszerük nincsen, itt-ott a történet, mythologia, monda és költészet közbeszövése mellett a művészet és műtörténelmi eszméket s a nagy művészek életrajzát is kellemsen előadják; csak az ilyen munkák értek el nagyobb irodalmi sikert nemcsak Német-, de Angol- s Francia-, sőt Olaszországban is. Ott van például a németek két, mondhatni az egész világon elterjedt nagy publicatiója: «Italiens Kunst, schätze» és «Deutschlands Kunstschatze» Woltmanntól, mind a kettő Payne metszeteivel, ugyanazon terjedelemben és tökéletesen azon rendszer szerint írva, mint az én munkám. Ott van Lübke és Lützow hires nagy munkája «Denkmäler der Kunst». Ilyenek az összes galeria-kiadványok. Ilyenek a Henry Laurent, Le musée Royal etc., H. Thresham The british Gallery of Pictures etc. London művek stb. Munkámban tehát készakarva van tehát kerülve a tudományos rendszer; azonban a 4-ik kötet végén terjedelmes név- és tárgymutatót vesz az olvasó, melyben minden képet, minden művész nevét s a műiskolát melyhez tartozik, azonnal megtalálhatni.

Mint láthatja tehát Réthy, az én rendszeremnek van alapja, de az ő kritikája a világba van írva.

Egyik helyen azt mondja szövegéről, hogy meglátszik rajta a felületes munka, a lázas sietség, — másutt meg, hogy — «gyorsan, mintegy napról-napra van írva átgondoltság nélkül». Igen, napról-napra van írva. És képzelet azt Réthy, hogy mikor valaki négy éven keresztül éjjel-nappal műtörténetet ír, ne gondolja meg, hogy mit ír, s hogy ő, aki hallott róla beszélni, és látta azt a könyvet, amit az a másik ember négy évig írt, ő jobban értsen ahhoz a dologhoz? Erre azt mondja Réthy: «sok ember van, aki mindig tanul s tömérdek olvas, s még sem tud semmit»; — de megengedi, hogy viszont azt állíthassam erre, hogy olyan ember még több van, aki nem tanul, nem olvas semmit, de nem is tud semmit.

Egy helyen azután nagy merészen előáll bíráló azzal, hogy én nem magyarázom meg, mi a művészi igazság s mi a renaissance. Miután mind a két

tárgynak könyvemben egész fejezetek vannak szentelve, sőt ez utóbbira nézve Symonds hírneves munkájából is terjedelmes idézetben adom a renaissance meghatározását, — világos, hogy Réthy könyvemet nem olvasta keresztül, — a miért is szövegemre vonatkozó légből kapott állításai még csak komoly figyelembe sem vehetők, — s nem is foglalkoznám velük tovább, ha egy komikus körülmény nem tenné azt reám és tárgyamra nézve felette hálássá.

Mint ugyanis fentebb említém, Réthy két helyen nézett be könyvembe, és szerencsétlenségére éppen két olyan helyre, a hol én annak rendje és módja szerint más íróból idézetet közlök. Réthy nagy vakon neki esik ezeknek s bírálatában bemutatva őket, mint «A képzőművészet remekeiből» való szemelvényeket, rettenesen leokoskodja először azt a nagy író (találja ki, kicsoda, ha olyan járatos a műtörténeti irodalomban), akit ő is mindennek fölött tisztel és nevét nyakra-főre hangoztatja, ámbár, amint látszik, műveit nem olvasta; másodszor egy másik hiba esik meg rajta. Guhl idézeténél reám fogja, hogy abból a következtetést én vontam le, hogy e szerint én félremagyarázom Guhlt és így én egy értelmetlen ember vagyok. A dolog azonban úgy áll — s ez teszi a dolgot komikussá — hogy azt a következtetést is még maga Guhl vonja le és mondja el, — én pedig egy szót sem szólok. Ott van világosan az egész kikezdés következtetésével együtt végig nagy idézőjelek közzé zárva és Guhl neve fölötté ritkított betűvel (I. k. 34. l.).

Szegény Guhl, a művészek leveleinek halhatatlan érdemű közlöje így kapott ki helyettem.

A dolognak komoly eredménye azonban az, hogy, miután fentebb kimutattam azt, hogy bíráló könyvemet nem olvasta el egészen, hanem abba csak két helyen tekintett bele; e két helyen pedig ismét nem az én szövegemet, hanem idegen citatumot olvasott: Réthy az általam írott «Képzőművészet remekeiből» mitsem olvasván, oly könyvet bírált meg, melyből egyáltalán semmit sem olvasott.

Azonban, mindezekről eltekintve, ha az érintett idézetek az én könyvemből lettek volna is véve: sem számbavehetőnek, sem elég komolynak nem fogok soha sem tekinthetni olyan bírálatot, melynek minden alapja, egy 4 kötetes mű elítélésében, két kiragadott mondatból áll. Fogadást ajánlhatnék reá, hogy a világ bármely híres írójából kiragadva két mondatot — nem tekintve annak összefüggését az előzmények- és következményekkel — bebizonyíthatom, hogy az a világ legértelmetlenebb embere. Itt van például mindjárt Réthynek a «magyar styl»-ről szóló cikkéből éppen a magyar styl definitiója: «Hogyhát mi az a magyar styl. Erre csak azzal válaszolhatunk, hogy amit ma nem látunk, látni fogjuk már holnap, s amit mi nem láthatunk meg, meglátják akik utánunk jönnek. Idő kérdése csak, mert az az út, mely biztosan célra vezet, meg van nyitva.» No hála istennek, most már tudjuk mi az! — Kérni akart bíráló «A képzőművészet remekei»-ből, hogy milyen nagyokat «pukkannak» az én bombasztjaim, frázisaim. Azzal a mutatványnyal ugyan szerencsétlenül járt; hanem hát mutatok én egyet:

«Szép idő lesz az, midőn olyan leend a műtörténet, mint a természet-tudományok. Olyan lesz az emberről való tudományunk akkor, mint az őserdő,

melynek fái ezer s ezer kuszó növény övezi, folyja körül, ágak ágakba fonódnak s a lombkárpitokat hosszú virággirlandok kötik össze; a fészkekben hangos madárcsaládok hirdetik az élet *közösségét* s az egész kép fölött *egy* nap ragyog, minden élet kútfeje, központja.»

És ez a fönti citatum nem más, mint Réthy László műve, ugyancsak a magyar stylről szóló cikkének végén «vágja ki vele a rezet», mint ő szokta mondani. Nos, hát melyik «pukkanik nagyobb»?

Ennek a komikumnak is van azonban egy komoly eredménye. Azt bizonyítja ez, hogy mihelyt művészetről van szó, a bíráló pedans vérmérséklete imегenyhűl, ő is föllekeseedik a maga módja szerint és keresi a szép szavakat. És ez helyesen van így. De ha ezt érzi magában, akkor tisztelje másokban is. Általánosságokban ne ítéljen el, ne tartsa hibának, hogyha engemet szépezt lelkesülni s a művészetéről meleg hangon írni lát.

Végül csak egy-két megjegyzést. Azt mondja bíráló könyvem «nem ad irányt, mert nincsenek *nagy vonásai*»! Nem értem, mi az a nagy vonás egy könyvnél? Hogy mi az a nagyképűség, azt tudom.

Bíráló, befejező szavaiban, egy véletlen szójátékkal saját cikkének is bírálatát adja. Ugyanis így végzi: «beszél sokat, de nem magyaráz meg semmit. Réthy László»!

Mindezek folytán, azt hiszem, két dolgot egész határozottsággal constátálhatok. Először, hogy Réthyt ezúttal végképpen cserbe hagyta a logikája, s másodsor, hogy a műtörténethez alaposan nem ért absolute semmit. A ki pedig nem tud arabusul, — no hát az ne beszéljen arabusul.

Dr. Szendrei János.

A BIRÁLÓ VÉGSZAVA. Dr. Szendrei ellenbírálatára válaszom röviden ez. Hogy mit tart dr. Szendrei rólam és működésemről? — ez az ő könyve megítélésére nem tartozik; hogy gúnymosolylyal fogadok rossz könyveket? — az írójuk baja s nem az enyém. Egyéb a dolog érdemére vonatkozó állításai pedig feleselések s a dolgok nem értéséből eredő ferdeségek. Hogy ő nem érti, mi az a «nagy vonás» egy könyvnél? az természetes, mert nem egyéb az, mint a *dolgok lényege*. Ha azt állítom, hogy a nagy közönség szereti az «efféle» munkák könnyed nyelvét, ebből ő logikátlanságomat akarja kisütni s a saját maga dagályos és zavart styljére akar hímet varrni. Ha megrovom, hogy Guhlnek helyes citátumát mért használja épen Rubensnél: ezért Guhlt állítja velem szembe, holott ő a hibás s hibáját tetézi azzal, hogy az idézetet saját értelmetlenségével toldotta meg. Könyvéből, igaz, csak egy-két pontot idéztem, de inkább köszönje meg ezt, semmint fölhányja; idézhettem volna huszszor annyit, de az az egy-két pont is demonstrálja, hogy dr. Szendrei könyvében nincsen világosság, nincs helyes ítélet s nincsen rend; — mit keressek egyebet hát még benne?

Beszél még arról, hogy nincs szükség methodusra; pedig ugy mondhatta volna helyesebben s őszintebben, hogy neki nincs methodusa. Aztán a tudományok határai nevében tiltakozik az ellen, hogy én régész, ethnograf vagy isten tudja mi létemre őt bírálni merészkedem! Legyen nyugodt, azok a *határok* csak

bizonyos elmékben vannak meg s inkább restelje, hogy én, a ki nem tudok «arabusul»: — őt, a «szakembert» a legprimitívabb dolgokon fogtam meg.*

Réthy László.

A XIII. IKERLÉGIÓ TÖRTÉNETE. A kecskeméti ref. főiskola jog- és államtudományi karának 1883—84. évről kiadott évkönyve, *Beliczay János* tanulmányát is hozta, a tizenharmadik ikerlégió történetéről Augustustól Auréliánusig. Nevezett légió oly fontos szerepet játszott Pannónia és Dácia történetében, hogy szerző, a légióra vonatkozó adatok összeállításával, a legjobb munkát végezte.

ry.

A TÁTRA-MUZEUM Felkán, eddigi működéséről ad jelentést egy, a múlt év végén megjelent nagyobb füzetben. A muzeum, gazdag természetrajzi gyűjteményeken kívül: érmekkel, régiségekkel, képekkel, nyomtatványokkal, ethnografiai tárgyakkal rendelkezik. A muzeumnak a mi szempontunkból legérdekesebb kincsei azok a *bronzkardok*, melyek 1883 október havában kerültek napfényre Felka határában, s melyeknek egy példányát a Tátra-Muzeum a M. N. Muzeum érem- és régiségtárának ajándékozta. A leletről *Spöttl J.* a bécsi anthropologiai társulat közleményeiben bővebben írt; közleménye külön lenyomatban két kard rajzával is megjelent.

ry.

A «VIESTNIK», A HORVÁT RÉGÉSZETI TÁRSULAT közlönye, f. év január havi számával hetedik évfolyamába lépett. Az előttünk fekvő füzetben *Ljubics* Japydiáról s az Otocsacz közelében tett ősrégészeti ásatásokról és Mitrovica római régiségeiről ír; *Vuletics-Vukasovics* Spalató táján fölmerült középkori olasz s néhány hercegovinai cyrillicus szláv föliratot közöl. A füzetet több kisebb közlemény s négy (meglehetősen kezdetleges) rajz-lap egészíti ki. A «Viestnik» évenként négyszer, két-két íves füzetekben jelenik meg.

ry.

REISEN IN LYKIEN UND KARIEN, ausgeführt im Auftrage des k. k. Ministeriums für Cultus und Unterricht unter dienstlicher Förderung durch S. M. Raddampfer «Taurus»; Commandant Fürst Wrede; beschrieben von Otto Benndorf und George Niemann. Mit einer Karte von Heinr. Kiepert, 49 Tafeln und zahlreichen Illustrationen im Text. — Wien, Druck und Verlag von Carl Gerold's Sohn. 1884. — Ivrét, 158 l. Ára 90 frt. (?)

Benndorf terve szerint engedélyezte az osztrák vallás- és közoktatóügyi miniszterium azon utazást, melyről az már régebben (Arch. epigr. Mitth. aus Oesterr. VI. 151—252. l. és külön lenyomatban) tett jelentést. A remek kiállítású ivrét-kötet, melylyel e sorokban foglalkozunk, amaz utazás eredményeit részletezi és szépen sikerült rajzokban az olvasó szeme elébe tünteti. Ezért nemcsak Benndorfot illeti az elismerés, hanem utazótársait is. *Niemann György* építész, dr. *Luschan Felix* természetbúvár és orvos és *Burger* udv. fényképész együttes működése mozdí-

* Ezzel befejezzük a polémiát. Szerkesztő.

totta elő a vállalat sikerét, valamint azon körülmény is, hogy az út részben a «Taurus» hadihajón tétetett, könnyebbítette az amúgy is fáradsággal járó vállalatot.

Kisázsianak kikutatásában e században már több nevezetes utazó fáradott és így Benndorf nem egészen ismeretlen utakon és nyomokon kívánt járni, hanem azt tüzetesen megvizsgálni, a mint Fellow, Schönborn, Fexier, Spratt, Forbes, Newton, Daniell, Ross és mások már ismételve, de részben nagyon hiányosan, sőt csak egynéhány rövid szóval ismertettek; különösen pedig a Schönborn által leírt *Gjölbasi*-ban létező domborművekkel díszített épület újból való felkeresése és a domborművek megszerzése a bécsi császári gyűjtemények számára volt Benndorfnak szándéka és feladata.

E mellett azonban Kisázsia ismeretlen vidékeinek egy részét bejárni és az útról lehető pontos térképet készíteni is szándékozott Benndorf.

1881. márczius 26-án indult el a «Taurus» Triestből Konstantinápolyba, és innen ápril 3-án Smyrnába. E helyen roppant zavar és ijedelem fogadta az utazókat, melyet az épen ekkor történt chiosi földrengés okozott. A hajó parancsnoka azonnal a sziget segedelmére sietett és itt egynéhány napig tartózkodott, mely idő alatt az összes utazók a szerencsétlen chiosiakért mindent megtettek, a mit az idő rövidsége engedett.

Chios után Halikarnassost, Kost és Knidost látogatták meg az utazók és mind a három ponton részben feliratokat, részben domborműveket szereztek meg. Knidos környékén pedig, a Triopion előfokon, hiába keresték Apollo híres templomát; ennek még helyét sem tudták kijelölni a hegyfoknak tengerfelőli részén; Benndorf azt véli, hogy földrengés okozhatta a szentély tökéletes eltűnését.

Ugyancsak Knidos körül járván, találtak az utazók egy török családot; a nő a kis gunyhó előtt szövással volt elfoglalva és mind a szövőszék, mind a munka maga, melyet a nő azon végzett, felette érdekes. A szövőszék fennálló, tehát olyan, minőt a homerosi korban használtak, mint a *ιστός*, a melyen különösen színes, tarka szövetet szoktak készíteni. Hogy Kisázsian jelenleg ilyenféle szövőszék van használatban, arról sem Blümner (I. 120. kk. ll.), sem Helbig (Hom. Epos 150. kk. ll.) nem tesz említést; az első, szokás szerint, egyiptomi rajzot közöl, az utóbbi pedig egyáltalában semmifélt. Pedig ama Benndorf, illetőleg Karabacek által leírt, Niemann által lerajzolt szövőszék épen azért felette érdekes, mert a szövés vetéllő és tű segítségével történik és csak tarka, hímzett szövetek készíthetők rajta.

Utjukat folytatva Loryma kikötőjében állapodtak meg az utazók. Mivel csak egy utazó, Ross, látogatta volt meg e helyet, két napig

maradtak azok ott és bejárták kutatva, méregetve és rajzolva a környékét is.

Ezután Rhodos szigetén is megfordultak az utazók, de csak igen rövid időre, mely alatt néhány domborművet sikerült nekik szerezniök.

Ápril 16-án Rhodosból a régi Aperlai (jelenleg Kekova) felé vette a hajó útját. Nemcsak e városnak számos és szép fekvésű romjai kedvéért keresték fel e helyet, hanem ama domborművekkel díszített síremlék miatt, melyet Schönborn 1841-ben fedezett volt fel. Hosszú és fáradságos út után meg tudták végre találni ezen emléket, mely elragadó szép vidéken volt emelve. A lenyugvó nap végső sugarai fényében még felismerhette Benndorf a domborműveken ábrázolt tárgyat, t. i. Odysseus bosszúját a kérőkön. E domborművek feltalálásával úgy látszik befejezte Benndorf feladatának egyik igen fontos részét. Rajzokat azonban nem közöl ezen ó-görög műről, mert az egész a bécsi császári gyűjtemények számára megszeresztetett és külön munkában fog közzététetni.

Kekovából a «Taurus» elvitte az utazókat Makriba, a régi Telmessosba. Itt vége szakadt a tengeri utazásnak és ezentúl Lykia bel-sejét járták be lóháton. Maga Makri nem sok érdekes régi emlékekkel bír, a legfontosabbak az a sok síremlék, mely kissé távolabb a tengerparttól a síkságon hever; alakra nézve ezek különbözők, majd szabadon állók, csúcsívesek, sziklába vájt sírok; rajzuk a XIV. tábla áttekintésében adja, a részleteket pedig, melyek műtörténeti tekintetben felette érdekesek, a XV—XVII. táblák tüntetik fel.

Az utazók legközelebbi célja a régi Pinara romjai voltak. Két napi út után érkeztek meg Minarába, mely a régi helység nevét viseli, de attól egy kissé távol esik, és ama völgy aljában fekszik, melynek felső részén Pinara állott. A völgyből emelkedő elszigetelt két csúcsú hegynek tetején épült a fellegvár, körülötte a város maga. Két színházon kívül a sírok képezik Pinarának is legérdekesebb emlékeit. A sziklafalakban, melyek az akropolis alatt láthatók, számtalan sír van sorban egymás mellett és egymás felett darázfészek módjára a sziklába vésve és pedig oly magasságban, hogy hozzájuk férni jelenleg lehetetlen. A XVIII. tábla elég világosan tünteti fel e nevezetes sziklafalat.

Ezen egyszerű sírokon kívül sok más, későbbi eredetű, szebb készítményű síremlék van Pinarában, különböző alakban, vízszintesen kiugró ereszszel vagy csúcsíves ormózáttal, de közös bennük az, hogy még a részletekben is faépítmények utánzatainak tűnnek fel. Különösen kiemelendő az, melynek rajza és alaprajza az 52. és 53. lapon látható; ennek előcsarnoka van, melynek falai belől rajzokkal vannak díszítve.

Pinarából május 1-én déli irányba, Sydima felé indultak az utazók és négy órai út után e város romjaihoz értek. A Kragos hegységen

feküdt az, a mint a romok bizonyítják, de igen csekély fontosságu helység volt a Kr. előtti időben; annál ismertebb a császárok alatt mint gyógyhely. E vidéken a Kragoson Strabo szerint még egy Kragos nevezetű helyiség volt, melynek romjait sehol sem lehet találni és azért már Leake, de Benndorf is «Kragos»-t Sidyma régi nevének tartja, a mellett azon körülmény is bizonyít, hogy sidymai érmek nem léteznek. Mommsen erre (a 157. l.) azt jegyzi meg, hogy ha Sidyma Claudius alatt lett várossá, akkor többé pénzeit nem verethette Kragos névre, és hogy Kragos az akropolis neve, Sidyma pedig az alsó városé. Érdekes még az is, hogy Sidymához északra van egy hegytorok, melyet Benndorf, — és úgy látszik helyesen, — a Strabónál említett *Χίμαιρα Φάραγξ*-szal azonosít, úgy hogy a chimæra mythyst itt a Kragoson kell lokalizálni, nem pedig kelet felé a sólymok földjén.

Sidyma emlékei csekélyek. Az akropolison úgy szólván semmit sem találtak, az alsó városban úgy látszik fából voltak a házak készítve, kőépület aránylag kevés volt, de ezek között két nevezetes; az egyik a stoa, melynek epistylján Claudius császár neve olvasható, a másik egy sebasteion, mely ugyan ezen uralkodó alatt épült, egy kis római prostylos alakjában. Hogy Sidyma környékén is számos sziklasír létezik, mint Pinara körül, ezt csak röviden említjük.

Sidymából a Xanthos völgyébe, a hasonló nevű városba rándultak ki az utazók. E város emlékei régebbi utazók kutatásai alapján eléggé ismeretesek, különösen a Harpyák és a Nereidák emlékei; többet a mi utazóink sem akartak felkutatni. A XXIII—XXVII. táblán láthatók az említett emlékek.

Patara (Arsinoe) romjainál, melyek a Xanthos torkolata közelében vannak, nem sokáig időztek az utazók, habár a római korból temérdek emlék maradt itt fenn. Valamint a régebbi utazóknak, úgy ezeknek sem sikerült Apollo híres szentélyét feltalálni, mely egyszersmind jósdá is volt. Egy cisternához hasonló üreget a domb tetején tartott Beaufort a jósló-helynek, mások meg helyesebben cistnarnának nézik azt. Hat tábla (XXXI—XXXVI.) adja a patarai néhány órai tartózkodás eredményét.

Hasonlóképen csak rövid ideig maradtak az utazók a Letoonban, az ennek közelében lévő tengerparti vár romjai között, melynek neve az ó-korban Pydnai volt. A Letoon, mint néhány régi író említi, Leto tiszteletének volt szentelve, ligettel és templommal bírt és ezenkívül színházzal, melynek jelentékeny romjai még fennállanak; ez valószínűleg a császárok idejében épült és nevezetesen rajta a keleti bejárat felett lévő képszéken látható álarczok.

Pydnait elhagyva, visszatértek az utazók Xanthosba és innen még két kisebb kirándulást tettek; ez elsőnek iránya *Kalamaki-Sidek*, *Säret*, *Phellos*, *Kasch*, *Kandyba* és *Basyrgan-Faila* volt, kelet felé, a másik

éjszak felé a Xanthos folyó völgyében *Tlosig*. Ezután visszatértek Makriba és innen *Kadyanda* romjai felé vették útjokat. Ezen kirándulások alkalmával, habár igen érdekesen vannak leírva, nevezetesebb mozzanat nem fordult elő, a tájak, valamint az egyes, nagyobbbrészt ismeretes ókori emlékek fényképei a legfontosabb eredményök archæologiai tekintetben.

Végtére pedig déli Karia eddig ismeretlen részeit járták be.

LYKIAI SZIKLASÍR.

Üzümlüből, mely Kadianda közelében van, éjszak felé Dennek-Kjöi-ig, innen délnyugati irányban Gürlekig nyomultak elő. Innen az Indus folyó — jelenleg Dalaman Csáj — völgyének keleti meredek lejtőjén éjszak felé hatoltak az Eszkere Boghar szoros irányában, mely őket nyugat fele az Akcsáj völgyében levezette. Ebből ugyanezen irányt követve, újból egy hágón a Gjök és Uruklu hegyek között áthaladva, Mughlába értek. Az útnak ezen része földrajzi tekintetben igen fontos, és erre

nézve nemcsak annak leírása a szövegben, hanem kartografiai feljegyzése is mutatja annak eredményét.

LYKIAI SZIKLASÍR.

E többfelé tett utak természetesen sok időt vettek igénybe, úgy hogy csak június 14-én érkeztek Mughlába. Innen még Stratonikeiába és Laginába mentek; ez utóbbi helyen hét napot töltöttek az ottani Hekate templom megvizsgálásával, továbbá két napi út után Aidinbe értek és innen vasúton Smyrnába.

Az útleírásba Benndorf egy hosszabb értekezést szőtt bele, mely a lykiai sírokkal külön foglalkozik és ezeknek keletkezéséről, valamint

osztályozásáról szól. (95—113. l.) Igen fontosnak tartjuk ezen nem kis jelentőségű részletét a munkának és ezért annak tartalmát is rövid kivonatban közöljük.

Az első osztályát a síroknak sziklasíroknak (Felsgräber) nevezi; ezekhez nem a művésziileg ékesített sírokat számítja, hanem csak az egyszerű sziklába vájt odút; ez utóbbi a sziklasír legrégebbi alakja. Ebből keletkezik átmenetek nélkül az architektonikus sír «Architekturgrab», mely faépítménynek utánzata. Niemann rajza (97. l.) megmagyarázza és bizonyítja ezen állítást. Azt beismeri Benndorf, hogy az archit. sisnál vannak részletek, melyeket a fa-technikából nem lehet származtatni, de ezek dacára kétségbe nem vonható, hogy faépítmény utánzásából erednek. Az ilyen sírok két, három és négy oldalúak, a szerint, a mint két vagy több oldala ki van dolgozva. A mostani lykiai magtárak, melyek egyike rajzban is be van mutatva (100 l.) a fő vonásokban fentartották a régi sziklasírok főalkatrészeit.

A második csoportba számítja Benndorf a sarkophagokat, melyek állnak lépcsőzetes alépítményből, alsó szűk kamarából, hyposorionból, a nagy kőkoporsóból és végre a tetőből. Habár az ilyen sarkophagok legnagyobb része görög-római időből való, mégis találhatók olyanok is, melyeken egyrészt a görög-római befolyás nem észlelhető. Az ezeken annyira feltűnő csúcsíves ormózatot Benndorf abból származtatja, hogy mint keleten általában, úgy különösen Lykiában is a házak lapos tetejére lugasforma sátrat raknak ágakból, melynek alakja vagy ívhez vagy csúcsívhez hasonlít. Ezen sátrat utánózták Lykia régi lakosai a sarkophagokon, természetesen az eredeti alakon változtatva.

A harmadik csoportba tartoznak a «pillérsírok», melyek között a legfontosabb a Harpyiák emléke. Eredetükről határozott nézete nincsen Benndorfnak.

A negyedik csoport mindazon sírokat foglalja magába, melyeken a hellen befolyás látható, akár csak az egyes részletekben, akár az egész constructióban. Magától értetik, hogy ezek keletkezésük idejére nézve a legkésőbbiek.

Az egész művet, melyről e sorokban szólottunk, Benndorf írta, csak néhány kis részlet való Niemanntól, mely körülmény azonban az egyöntetőséget meg nem zavarja. Egészben véve nemcsak Benndorfnak világos, vonzó, néhol költőies irányát kell dicsérettel kiemelnünk, hanem azon komolyságot és tapintatot is, mely az egészen végig tapasztalható. Voltak bizonyosan ezen utazásnak is más érdekes, említésre méltó mozzanatai, melyeket talán más író olvasói gyönyörködtetésére közzé tett volna; Benndorf éppen ebben nagyon óvakodó és leírásában csak igen ritkán tér el azon tárgytól, mely feladatát képezte.

A műnek külső kiállítása, a papír, nyomtatás, rajzok és képek tekintetében, olyan, hogy akármely hasonló kiállítású művel kiállja a versenyt.

Fröhlich Róbert.

NUMISMATISCHE ZEITSCHRIFT. Szerkeszti a bécsi numismatikai társulat «szerkesztő bizottsága», Bécs. XVI. évfolyam, 1884 2-ik félév, július—december. 227—264 ll., 3 fénynyomatú táblával és 11 fametszettel.

F. Imhoof Blumer kezdi meg a gazdag cikksorozatot a klagenfurti és egyéb muzeumok ó-görög érmeiről szóló cikkével; *Peez* a cyprosi érmészetbe vágó közleményt ad; *M. Bahrfeldt* a római köztársaság bélélt pénzeiről értekezik; *A. Markl* II. Claudius Gothius néhány érmét tárgyalja, mely germaniai győzelmekre vonatkozik, ugyanannak a kutatónak egy hosszabb értekezése II. Claudius császár összes eddig ismert érmeinek áttekintését adja az érmelő műhelyek sora szerint; *A. Luschin von Ebengreuth* befejezi egy hosszabb tanulmányát a bécsi fillérekről Ottokar király korából; *A. Mayer* a Rantzau családnak általa korábban közölt érmeihez pótlékot ad; *Bahrfeldt* Luckau városának (Niederlausitzban) érmészetét közli; *Gebert* a Burgmichling-féle érmelésről közöl történeti adalékot; *Trachsel* új áttekintést nyújt a montforti grófok által kiadott különböző pénznemekről. Az irodalmi rovatban néhány érmészeti mű ismertetését és az érmészeti folyóiratok tartalomjegyzékét kapjuk.

Végül a bécsi numismatikus társaság 1884-dik évről szóló évi jelentését veszszük.

p.

JAHRBUCH DER KÖNIGLICH PREUSSISCHEN KUNSTSAMM-LUNGEN. Szerkeszti R. Dohme. 1885. 1. füzet XXXII és 68 l., nagy 8. r. A porosz királyi muzeum VI. évkönyvének első negyedéves füzeté megjelent. A gazdag tartalmú és pompás kiállítású folyóiratot hivatalos közlemények nyitják meg a királyi muzeumok, a képtárak, az iparművészeti muzeum 1884-dik évi gyarapodásáról, valamint a művészeti célokra szánt állami javadalomról.

A «tanulmányok és kutatások» közt legelőször *E. Curtius* Richard Lepsiusnak a múlt évben meghalt híres egyptologusnak életrajzát és jellemzését adja és közli a nagyérdemű tudós sikerült arczképét (fényvésetben); *Bode* és *Tschudi* Dal Pozzo birtokában lévő két képről értekeznek, melynek egyike Vittore Pisanótól származik, a cikket egy rézkarcz és négy horganyedzés kíséri; *Seidlitz* a múlt évben megkezdett tanulmányát fejezi be a németországi nyomtatott és fametszettekkel díszített imádságos könyvekről a XV. és XVI. századból, négy horganyedzésű rajzzal; *R. Vischer* Bernhard Strigel festőművészről értekezik; *Julius Lessing* a rügenwaldi ezüstoltárt tárgyalja, horganyedzésű képpel; a füzetet *W. Bode* tanulmánya fejezi be Montanneznek a berlini muzeum számára megszerzett festett fafaragású szobráról, mely a szenvedő istenanya mellképét ábrázolja; a rövid de igen érdekes cikkhez a szobormű rézkarczja van mellékelve.

L.

KÜLÖNFÉLÉK.

Az országos régészeti és embertani társulat februáriusi ülésén első fölolvasó gróf *Hunyady László* volt, érdekesen tárgyalva a bosnyák nemesség viszonyait «ethnographiai» szempontból; utána dr. *Boncz Ödön* érkezett a «magyar viselet eredetéről». Nagy forrástanulmányával, mit Herodotig s a déloroszországi skythákra vonatkozó emlékekig visz föl: a bő magyar ruha-viseletnek a skyth-persa kultúrkörbe való tartozását ecseteli. A fölolvasó ez alkalommal csak általános vonásokkal jelezte ugyan tanulmányait, melyeket a kosztümtan körében éveken át folytat: fölolvasását mégis szívesen fogadta a társulat; szerző pedig ígéretet tett, hogy tanulmányait részletesen földolgozva, *Értesítőnkben* fogja közölni. Az első fölolvasáshoz *Thallóczy Lajos*, az utóbbihoz pedig *Pulszky Károly* tettek méltányoló megjegyzéseket.

Ezután a választmány tartott ülést, melynek jegyzőkönyvét a hivatalos rovatban adjuk.

Ry.

Régiségtári kalauz. A régiségtár örvendetes újabb gyarapodása és azon kedvező körülmény, hogy a régiségtári kalauz negyedik kiadásának 1900 példánya 15 hónap alatt elkelt, szükségessé tették a kalauz újabb javított kiadását.

Az új kiadás megfelel a folyó 1885-ik évi februárus és márczius havában véghez vitt rendezésnek. E rendezés következtében már most az első terem teljesen a hazai kő- és bronzkor emlékeit foglalja magában; a második szobában az őskori réz- és aranytárgyak, valamint némely vaskori leletek és a népvándorlási korból származó kincsek gazdag sorozatai állítottak föl. A III., IV. és V. teremben csak az újabb növedék beosztása tett szükségessé némi változásokat. Sokkal jelentékenyebb változást tapasztalnak majd a látogatók a VI. és VII. teremben. Itt hiányzanak mindazon történeti képek és egyéb emlékek, melyek az ujonnan fölállított történeti arcképcsarnok megalapítására szükségesek voltak; a régi butorok, az üveg- és agyagmívességi emlékek pedig átadattak az országos iparművészeti múzeumnak. Midőn a nemzeti múzeum ily értékes emléksorozatokról lemondott, gazdagságából nemzeti közműveltségünk igényelt újabb társintézetek keletkezését és üdvös fejlődését kívánta előmozdítani.

Ez emléksorozatok eltávolítása után a túltömöttségben szenvedő két utolsó teremtet célirányosabban lehetett elrendezni. A VI. terem tárgysorozatai már

most közvetlenül csatlakoznak az előbbi termekben tartott sorrendhez. Itt találjuk már most a réz-, sárgarézt, ónt és vasműveket, itt együtt vannak az órák és kancsók, némely érdekesebb márványművek és a modern kegyeleti emlékek érdekes sora.

A VII. terem gyűjteményei kiegészítik az újkori emlékek sorozatait, az ék- és evőszerek, a szelenczék és bélyegzők, a régi pénzek, emlékérmek és kegyérmek válogatott sorait díszesebb fölállításban szemlélik most látogatóink.

Végül itt vannak temetkezési és harci zászlók régibb és újabb időből, legtöbb honvédelmi harczunk dicső maradványai.

A kalauz helyi használatra készült, rövidségét pótolja itt-ott a tárgyak mellé rakott útbaigazító fölvilágosítás. Szakembereknek és laikusoknak, kik behatóbban érdeklődnek a kiállított tárgyak iránt, a hivatalos órákban hétköznap (kilencztől egy óráig) szobájukban dolgozó tisztviselők készségesen megadják a kívánt fölvilágosítást.

A kalauz második, Dr. Rómer-féle kiadása a jelen füzet által nem vált fölöslegessé, mert úgy történeti bevezetésénél fogva, valamint egyes emlékcsoportok behatóbb tárgyalása miatt állandóbb szakirodalmi beccsel bír.

A kalauz új kiadása ismét képes kalauzzá változott által. A látogatók e módosítást bizonyára szívesen veszik, mert hűsz nagyobb képet és néhány képes táblát kapnak benne, melyen érdekes emléksorozatok vannak összeállítva. A rajzokon kívül a nagyobb nyolczadrét és az ízléses nyomdai kiállítás is emelik az új kiadás külső díszét. Ez új kiadás ára 30 kr. o. é. d.

A *nemzeti muzeumi* érem- és régiségosztály újabban nagyérdekű éremszorozatokkal gyarapodott, melyek numismatikánk kitűnő munkása *Dobóczy Ignác*-nak sok évi gyűjtését képezték. Az érmek között egész sora van olyan vereteknek, melyeket akármely európai muzeum megírgyelhette volna. Ott van például Vitéz Mihály havaselti vajda tallérnagyságú aranypénze (egyetlen példány), Básta György-féle érmek suiteje, koronázási s egyéb ritkább fajú magyar emlékérmek, Ujlaky Miklós bosnyák király két forgalmi pénze, a Rákóczy-féle rézpénzekhez tartozó kiadatlan *denarius*, II. József «Ein Hungrisch» feliratú rézpénzének (az utolsó magyar denárnak) próbaverete, melynek másik ismert példánya a herczeg Montenuovo-féle gyűjteményben van meg majnai Frankfurtban; továbbá Árpád-kori és vegyesházi királyaink éremszorozatai, több kiadatlan speciessel, Hunyady János érmeinek nagyszabású speciális gyűjteménye, bolgár és szerb forgalmi érmek mintaszerű választéka. E hírünk kapcsán megemlítjük, hogy Dobóczy Ignác gazdag havaselti és moldvai éremgyűjteményéről (mely a speciesek és variánsok bősége tekintetében e nemben első helyen áll s a bukaresti román akadémia gyűjteményét is felülmúlja) a Nemzeti Muzeum régiségtára pontos lajstromot készített, mi annak idején a *Corpus Nummorum Hungariae* egyik kötetében, a tartományi pénzek leírásánál alapul fog szolgálni. Ry.

Halálozás. Megilletődve vettük a gyászhirot, hogy *Missong Th.* bécsi cs. kir. közjegyző, a római érmészet nagyíró művelője, február hó 25-én elhunyt. A numismatika sokat veszített e férfiban, ki ernyedetlen szorgalommal, nagy tudományos készséggel folytatta speciális kutatásait, melyeknek fénypontját Probus császár érmészete képezte. Az 1883-ik év őszén rendezett nemzetközi

numismatikai congressus idején, a bécsi pénzverőház nagytermében rendezett kiállítás alkalmából láttuk Missong páratlan Probus suitejeit, melyeket 13 ezerre (!) menő variánsok közül választott ki, s állított közszemlére. Örömmel üdvözlöttük akkor az eredményt, melynek folytatását s betetőzését most a halál akadályozta meg. Missong a magyar érmészet szempontjából is nagy veszteség; a Wiener Numismatische Monatshefte című Egger-féle vállalatban ő írta meg az osztrák s magyar rézpénz-veretek fejlődését, annyi anyaggal, hogy e kérdéshez kivüle senki sem szólhatott volna hivatottabban.

Kivüle egy másik halottja is van numismatikánknak. *Weifert György* buzgó hazai gyűjtőnk (Pancsova), ki a római érmelésen kívül a délszláv érmészet köréből is szerencsésen gyarapította gyűjteményeit s kinek a «Belgrád ostromaira vonatkozó emlékérmek» monografiáját csak a minap közölte a zágrábi Vjestnik: Meránban mint alig 30 éves férfiú halt el. Áldás emlékükre! *Ry.*

Középkori temető az Alföldön. Csanádmegyei Magyar-Bánhegyesről értesítik az aradi «Alföldet», hogy az ottani határban levő terjedelmes tó szélén egy alig észrevehető emelkedésű domb oldalán temetőre bukkantak, melyből eddigelé nagyon sok csont került elő. Csak emberi koponyát 80-nál többet szedtek ki ép állapotban. A csontvázak, nagyságaik után ítélve, férfiak-, nők- és gyermekektől származnak; itt tehát nem csatatér, de rendes temetőhelyről van szó. Ásás közben több apró ezüstpénz is került napfényre *Zsigmond* királyunk korából. A halmon régi épületnyomok látszanak, s az eke lépten-nyomon régi alakú téglákat fordít ki a barázdákból. *Ry.*

A moszkvai történeti muzeum. Az ifjabb Mortillet nemrég megfordulván Moszkvában, a L'homme című párisi anthropologiai folyóiratban az új muzeumról ad jelentést.

Moszkvában nem sokára egy igen szép archæologiai és anthropologiai muzeum nyílik meg. Az új «Orosz történeti muzeum», a Kreml közelében, ama téren van, a hol Pojárszki és Minine szobrai állanak. A muzeum palotája orosz stílusban épült s magában véve is egy valóságos építészeti muzeum, különösen a fölépcső tűnik ki, mely falfestményekkel, szobrokkal és mozaikokkal van díszítve. Minden termet oly korbeli motívumok díszítenek, a mely korból valók a benne fölállított tárgyak. A kőkorbeli tárgyak termének ajtófélfáit s falait olyan rajzokkal ékítették, melyek neolith korbeli telepen talált edényekről ismeretesek. Ellenben a bronzkori teremben a svastika s más oly fajta ékítmények tűnnek szemünkbe, melyek az oroszországi bronztárgyakon gyakoriak.

Az archæologiai gyűjtemény jóformán rendezve van, s a tíz első teremnek orosz cathalogusa 1883. végén már meg is jelent. Az I. teremben orosz-ázsiai tárgyakat helyeztek el, s összehasonlítás kedvéért olyanokat is, melyek Ázsiának más részeiben találtattak. Látunk ott szibériai pattogatott s csiszolt kőszközöket s egy elég csinos japáni kőszorozatot. A II. teremben Oroszország európai részében talált kőkorszakbeli tárgyakat látunk. Igen kevés paleolith, de annál több neolith korbeli tárgy van képviselve. A III. teremben a bronz tárgyak vannak kiállítva. Érdekes sorozatok mutatják be európai Oroszország némely tartományának leleteit, azon kívül Finnlandot, a Kaukázust, Turkesztánt látjuk itt képviselve. Fájdalom, nagy zavar uralkodik e teremben, a kiállított tárgyak nem

tartoznak mind a bronzkorhoz. Oly fegyverek és ékítmények közé, melyek a kobáni első vaskorhoz tartoznak, sokkal későbből eredő tárgyak is vegyülnek. A IV. teremben a bronzkor végéről, azaz a hallstadti vaskor elejéről való tárgyakat kellene lelnünk. Úgy hittem, hogy itt látom a kobáni régiségeket s azon tárgyakat, melyek a kaukazusi temetőkből találtattak. E helyett ide helyezték a közép- s déli-oroszországi kurgán-leleteket, melyeknek nagy része aránylag késő korból származik.

Az V. terem, mely a vaskornak van szentelve, tíz durván faragott férfi- s női kőszoborral van ékítve, melyeket *Kammennája-Baba* (kő-báb) név alatt ismerünk. Ezen kívül Oroszország minden részéből különféle tárgy van összevissza halmozva, melyek főleg kurgánokból származnak.

A VI. terem a kertschi katakombák falfestményeinek másolatával van díszítve. A terem közepén Kül-Óba sírjának, azaz tumulusának kisebbített mintája áll. E tumulust 1831-ben bontották föl.

Az A. teremben a keresztény archæologia van képviselve a X. századig. Domborművek s szobrok, sarcophagok s az aquarellek hosszú sora, melyek a byzanci ötvösművészet remekeit tárják eléünk s végre a szent Zsófia templom mozaikjainak rajzai láthatók. Ezeken, a IX. században készült érdekes mozaikon a rendes kereszttel váltakozva a svastika fordul elő.

A B. teremben igen fontos gyűjtemény áll előttünk a görög gyarmatokról, melyek a Feketetenger partjain voltak; u. m. Olbia, Cherson tartományban, Panticapæa Krimben. Ékes görög kő- s terracotta szobrocskák, szép művű ékszerek, festett edények és domborműves ólomlapok egy érdekes sorozatát szemlélhetjük itt. A következő termek leginkább a Chersonesus s a kaukázusi tájak régiségeinek s a X. és XI. századbéli tárgyaknak szentelvek.

Az anthropologiai gyűjtemény, mely legnagyobbbrészt azon sorozatokból áll, melyeket Anatol Petrovics Bogdanoff úr az egyetem számára állított össze, még a lomtárban vannak addig is, míg a fölállításukra szánt termek elkészülnek. E fontos muzeum igazgatásával Ouvaroff Alexis S. úr bízott meg. Segédje Sizoff S. Vladimir, a muzeum anthropologiai részét Anoucsin és Gondatti vezetik. Jóllehet, a praehistoricus és historicus tárgyak osztályozása nincs szigorúan keresztülvéve az új moszkvai muzeumban: egyike lesz az a legérdekesebb és tanulságosabb muzeumoknak.

p. p.

Corpus Nummorum Hungariae. Az akadémia archæologiai bizottsága még 1883-ban elhatározta volt, hogy a mennyiben Rupp magyar érmészeti munkája az újabb tudományos szempontok s a fölgýülemlett anyaghoz képest elavult s mint ilyen irányadónak többé nem tekinthető: egy nagy mű írássék, mely Ruppon kívül az összes nyomtatott anyagot, a Magyar Nemzeti Muzeumnak gondosan szerkesztett lelet-lajstromait, a bel- és külföldi gyűjtemények összes magyar érmeinek leírását ölelje föl, végre kritikai történetét adja a magyar pénzverés és pénzforgalomnak.

A bizottság a nagy munka szerkesztését Dobóczky Ignác és Hampel

Józsefre, az anyag összegyűjtését pedig Czobor Béla, Réthy László és Tergina Gyula nemzeti muzeumi tisztviselőkre bízta.

A szerkesztőség megbízatásához képest sietett az anyag lehető teljes összegyűjtése iránt intézkedni s mindenek előtt Réthy Lászlónak szerzett módokat, hogy az *Árpád-kor* numismatikai kincseinek földolgozását minél szélesebb alapon eszközölhesse. Első teendők közé tartozott, hogy a híres herczeg *Montenuovo*-féle gyűjtemény, mely csaknem huszezer darab magyar érmet is foglal magában, átkutattassék s leírassék. Réthy ennek eszközlése céljából majnai *Frankfurtba* utazott, hol a gyűjtemény Heszl Adolf éremkereskedő birtokában van. A nagy anyag pontos földolgozása csaknem fél évet vett igénybe, de az eredmény bőségesen jutalmazta e fáradságot, mert a Corpus e munkálattal akkora új anyag birtokába jutott, a mennyivel csupán csak a Nemzeti Muzeum gyűjteménye járulhat a vállalathoz. *Montenuovo* gyűjteményében ez alkalommal az ismert specieseknek ezerre menő variatióin kívül 35—40-re tehető kiadatlan speciést ismertünk meg, ezek között számos olyant, melyek éremverésünk chronologiai rendjére nézve becses adatokkal gyarapítják tudásunkat.

Réthy megbízásából visszatérve a bécsi császári cabinet *Árpád-* és *vegyeskori* érmeit írta össze s egy I. Lajos korabeli zárai denárta talált, mely egy a *Montenuovo*-féle kiadatlanok közt lévő, Szent-László képével díszített zárai rézpénzzel s két S. MARCUS föliratú ezüst denárral együtt adriai melléki pénzforgalmunk érdekes emléke.

Egy évre rá a Corpus szerkesztősége újabb megbízással látta el Réthyt; Bécsbe küldte föl, hogy a numismatikai congressuson képviselje a Nemzeti Muzeumot s a Delhaes által a congressus tartamára összeállított magyar érem-sorozatokat átnézve, anyagát bővítse.

A Corpus küldöttje aztán Erdélybe utazott s ott a kolozsvári, marosvásárhelyi, nagyszebeni, gyulafehérvári és brassói nyilvános és magángyűjteményeket tanulmányozta, növesztve mindenütt anyaggyűjteményét, mely ezzel együtt már négyszer akkorára nőtt, mint a Rupp könyvében földolgozott *Árpád-* s *vegyeskori* összes anyag. Réthy erdélyi kutatásai után Bukarestet látogatta meg, tájékozást szerzendő a román akademia numismatikai kincseinek mibenléte felől.

Az öröndetes eredménnyel megindult munkálat múlt év nyarán újból folytatott. A szerkesztőség Éjszak-Németországot s Kopenhágát jelölte ki megbízottjának tanulmányai gyarapítására. Réthy László a megbízatás értelmében Prága, Drezda, Lipcse, Weimar, Gotha gyűjteményeit tanulmányozta, majd a berlini királyi muzeumban dolgozott s egy magános birtokába került vossbergi (pomerániai) nagyobb *Árpád-kori* leletet írt le. Végre Stettinből Kopenhágába hajózott, hogy a dán királyi muzeum magyar érmeivel ismerkedjék meg. A vossbergi lelet

s a kopenhágai muzeum kincseiből nyert eredményeink a legfontosabbak közé sorozhatók. A vossbergi s egy Kopenhágában őrzött bornholmi leletből világos képét látjuk a magyar pénz forgalmának, illetve az éjszak-német s magyar kereskedelmi összeköttetéseknek az Árpád-kor, különösen Szent István, Szent László uralkodása korában; azt is tanuljuk belőlök, hogy a magyar pénz a balti tenger melléki vend területeken a legkeresettebb forgalmi eszköz szerepét játszotta, úgy, hogy még a bornholmi leletben is találkozunk barbár kézre valló hamisítványokkal, minők Berlin táján fölmerült leletekben többször előfordulnak.

A Corpus ügye ma ott áll, hogy a fölgyülemlett Árpád-kori s részben vegyeskori anyag rendezve van s kiegészítését várja, mi a folyó év föladata lesz, midőn is még néhány hazai gyűjtemény (Keszthely, Pannonhalma, Zágráb) lesz földolgozva, több külföldi muzeumból pedig az adatok beszerezve, úgy, hogy az 1886. év folyamán az Árpád-kori anyag, mint a munka első része, az arch. bizottság elé terjeszthető, az éremlapok rajzoltatása pedig már megkezdhető lesz.

Hogy a gyűjtött anyag mennyiségére nézve átnézetet nyujsunk — ez alkalommal csupán az Árpád-korra szorítkozva — számokban fejezzük azt ki.

Rupp művében 201 Árpád-kori species volt leírva, a C. N. H. már 268 éremfajt fog tárgyalni, tehát 67-el többet mint az; a kiadatlan, vagy még Ruppnál ismeretlen fajokból a Nemzeti Muzeum gyűjteményei 36-ot mutathatnak fel.

Az ismert specieseken belül Rupp és a Corpus anyaga közt a különbségek számokban ilyen képet adnak; például álljanak itt a Corpusra nézve legkedvezőbb fajok:

Szent-István	---	---	---	Rupp : 26; C. N. H. 149 bélyegváltozat.
I. Endre I spec.	---	---	---	" 42; " " " 156 "
I. Béla dux.	---	---	---	" 27; " " " 193 "
I. Béla rex.	---	---	---	" 18; " " " 53 "
Kálmán IX spec.	---	---	---	" 2; " " " 81 "
" XI "	---	---	---	" 12; " " " 61 "
" XII "	---	---	---	" 20; " " " 241 "
II. Béla I	"	---	---	" 11; " " " 169 "
" VI "	---	---	---	" 5; " " " 133 "
" XI "	---	---	---	" 23; " " " 116 "
IV. Béla nagyobb rézpénze	"	---	---	" 34; " " " 267 "

Az elősorolt variációkban rendkívül gazdag specieseket a kevésbé szaporákkal együtt adva össze, kitűnik, hogy a C. N. H. körülbelül hatszor annyi anyaggal fog előállhatni, mint Ruppnak a negyvenes évek elején megjelent alapmunkája.

Ry.

A berlini régészeti társulat Winckelmann ünnepélyén (1884 decz. 2-án) *Curtius* (elnök) a társulat halottjairól, Müllenhoffról, Lepsiusról, Draysenről, Amphihillről stb.-ről megemlékezve: a classicai archæologia múlt évi eredményeinek adta átnézetét. A lyciai fennsíkot egy osztrák expeditio kutatta át Bendorff vezetése alatt; Pergamonban az oltárterrasse kutatása előre haladt s több nagy vonással járul a fellegvár képének megértéséhez; Athénben kezdetét vette az Akropolisz antik alapjának felbontása, mely alkalomból több rendbeli emlék s a Pisistratidák korába tartozó államokmány került napfényre; a mykonosi muzeum a kykladok műiskolájára vonatkozó újabb adatokkal gazdagította a görög világ ismeretét; Klazomenäben az ó-ión agyagfestészet legrégebb emlékei bukkantak föl. Assos romjai újból átkutattattak s az eredmények közlése elé méltó érdeklődéssel tekinthetünk; görög tudósok által Olympiában rendezett utószemle, a Palästra utolsó negyedrészt is föltárta. A múlt év legkiválóbb eredménye mégis Tiryus várának fölasatása Schliemann által, a minek segélyével most egy homér-korbeli uralkodó várának élő képét nyertük, s a mivel a görög regék historiai tartalma újabb igazolást nyert. Az Epidaurus melletti Asklepi-sion átkutatása érdekes fölíratokat, épületrészleteket és szobortöredékeket eredményezett. Az oromszobrászatra vonatkozó tudásunk az akropolisi, epidaursi és lunii ásátások újabb eredményeivel gyarapodott (legfontosabbak ezek között az akropolisi festett póroszköreliefek Herakles-előállításokkal). A leletekkel lépést tartott azok földolgozása is; a pergamumi gigantomachia egyik fődarabja építészeti keretének megfelelő magasságába állíttatott föl, az olympiai keleti oromzat 21 óriás alakjának nagysága teljes biztossággal meg volt állapítható, úgy hogy az eredeti méretek ma úgyszólván már szemmel láthatók. *Ry.*

Mommsen a római *limes* értelméről s a germán-rhäti határ-kérdés mai állásáról értekezett. A keresztmetszésnél — a mi a római földmérésnek alapját képezi — a *cardo* a mérett terület szem-vonalát, a *limest* pedig annak metsző keresztvonala képezi. Miután e vonalak a szántóföld-tagokat határolták, azok képezték az utakat is. Miközben a *cardo* elnevezést a *via* váltotta föl, a *limes* a keresztutat, vagy a mellékutakat jelentette. Ez a szónak a köztársaság idejében való használata. A *limes* «határ» értelemben először Vellejusnál fordul elő. Ilyen értelemben jelzi az később a keresztutat, mely egyik határállomást a másikkal kapcsolja össze. Ilyen megerősített keresztút többek közt a britanniai Hadrian-féle vallum. A felső-germániai *limes* elől alkalmazott árkokatokkal ellátott földsáncz, melyekbe őrtornyok és körülbelül ötven *castellum* van építve. A rhäti *limes* egyszerű kövezett sáncz *castellum*ok nélkül. Első alakjában a a szláv-korba tartozik s 70—80 német mértföldet tesz ki, a miből két harmadrész felső-germániai részre esik. Alkalmazása nem erődítményi czélokra szolgált, a mennyiben a tartomány hadi ereje (30 ezer, a II-ik században pedig még ennél is kevesebb, csak 20 ezerből állott) alig volt elég a *castellum*ok megszállására: szolgált tehát egyébre s pedig korlátul rakblók és csempészekkel szemben. *Ry.*

Duna-Almás határában *Matók Béla* budapesti ügyvéd, ásátásokat eszközölve, temetkező helyekre talált. Az ásátás első napja mintegy 30 darab kisebb-nagyobb urnát, csontokkal telt edényeket, kisebb bögréket eredményezett; az agyagedények között egy nagyobb is volt, melybe hat kisebb edény volt elhe-

lyezve. Az ásatások folytattatnak, a lelt tárgyak pedig, mint halljuk, a hódmezővásárhelyi főgymnázium muzeumában lesznek elhelyezve. *Ry.*

Török Aurél márczius hóban rendezett alföldi ásatásairól több rendbeli részletet közöltek a lapok. *Szegeden* és vidékén több napig tartó ásatásáról a szegedi lapok adnak bővebb tudósítást, Kovács János pedig «a röszei ásatások» cím alatt a Szegedi Híradó márczius 22-diki számában több hasábra terjedő tárczát közölt. Pallavicini Sándor örgróf, *Pusztaszer* birtokosa, engedélyt adott Török Aurélnak, hogy a pusztaszeri régi romok és sírtelepek föléásatását eszközölje. Török ez alkalommal próbaásatásokat végzett, s több fölbolygatott sírra s ezek egyikében egy ezüst pecsétnyomóra talált, mely a XIII—XIV. századból való. E mellett több koponya és csontváz is fölszínre került, melyeknek különböző typusa és föntartásuknak különfélesége arra vall, hogy más-más történeti korbeltől erednek. (?) Aztán a *pankotai* Árpád-kori templomromot vizsgálta meg, melyet 1565-ben dultak föl, s melynek romjai fölé később erődítményt emeltek. Ez erődítmény földrétegei a templom körüli kriptákat annyira megvédték a romlástól, hogy az ásatások biztos eredményre fognak vezetni. *Ry.*

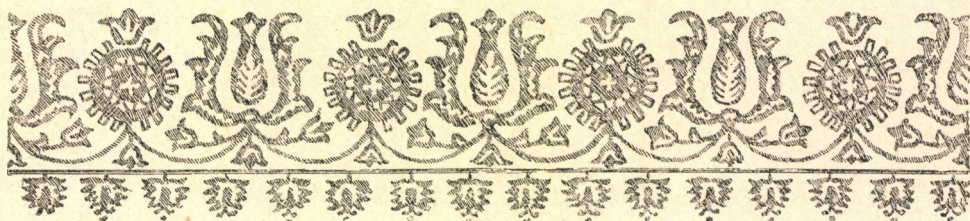
A mosonmegyei történelmi és régészeti egylet f. é. februárius 13-ikán tartotta közgyűlését. Az évi jelentésből, mely ez alkalommal megjelent, örömmel látjuk az egylet gyarapodását. Van az egyletnek jelenleg öt örökös alapítója és három alapítója és 76 rendes tagja. A tagdíjakból 257 frt 25 kr. jövedelme volt az egyletnek. — Muzeumnak érdekes ásatások által vetették meg az alapját. A régiségek legérdekesebb része népvándorlási temetőkből ered, s ezek jelenleg lerajzolás végett a n. muzeumnál vannak. Értesítőnk legközelebbi számában megkezdjük Dr. Sötér Ágost elnök ásatási jelentésének közlését. A társulat egyéb régiségeiről és könyveiről kimutatást közöl az egyleti elnök és a vagyoni állapotról Dr. Nagy Kristóf pénztárnok ad jelentést, mely szerint a társulat vagyona 662 frt 20 kr. Vivat, floreat, crescat.

a.

A kurdí etruszk bronzkazán vegyelemzése. Loczka József muzeumi vegyész úr szíves volt azon bronzvedret vegyelemezni, melyről Wosinszky Mór úr jelen füzetünk 84. lapján értekezett. Rajzát lásd a 84. lapon. «Nevezett öntvény következő alkatrészeket tartalmaz : ólom, ezüst, réz, bismuth, ón, nickel, vas és a horganyból nyomokat látszik tartalmazni. Arany, antimon, arzen, phosphor és kénre, valamint cobaltra vizsgáltam, de negativ eredménnyel. A friss törés érdes és hamu-szürke. Fajsúlya két kísérlet középértéke szerint : 9'175. Százalékos összeállítás : Ólom = 13'95. Ezüst = 0'11. Réz = 81'46. Bismuth = 0'12. Ón = 4'57. Nickel és vas = 0'05. Összesen 100'26.»

Budapest, 1885. évi márczius hó 25-én.

Loczka József,
muzeumi vegyész.

KÖNYVÉSZET.

1882—1884.

MOMMSEN, Th., *res gestæ divi Augusti ex monumento Ancyrano*. Berlin, Weidmann. v. p. 71. 12 M.

SCHRÖDER, P., *neue Palmyrenische Inschriften. I. Der bilingue Palmyrenische Zolltarif*. Sitzungsberichte der Akademie der Wiss. zu Berlin. XXI. p. 417—444 m. Taf. II.

DUMONT, A., *sur deux inscriptions grecques de Salonique* (Γ. Κουσσώνιος Τιτιανός . . . et οἱ συνήδεις τοῦ Ἡρακλέους . . .) Sitzung der Acad. des Inscr. vom 6. Juni. *Revue critique* N. 25 p. 500.

Choisy, A., *études épigraphiques sur l'architecture grecque*. Paris. Librairie de la Société de publications périodiques. 4. VIII, 243 p. avec fig. et planches.

DITTENBERGER, W., *Sylloge inscriptionum græcarum*. Leipzig, 1883, Hirtzel. 16 M.

HILPRECHT, H., *Freibrief Nebukadnezars I, Königs v. Babylonien, c. 1130 v. Chr.*, zum ersten Mal veröffentlicht, umschrieben u. übers. Diss. Leipzig, 1883 (Fock). 4. IX, 15 S. 3 M.

RÖHL, H., *Bericht über die griechische Epigraphik für 1878—1882*. Burian-Müllers Jahresbericht XI. Jahrg. 36. Bd. Heft 1 p. 1—96. v. 1883.

SAMMLUNG der griechischen Dialekt-Inschriften, herausg. von H. Collitz. 3. Heft. Die boetischen Inschriften, v. R. Meister. Göttingen, Vandenhoeck u. Ruprecht. g. 8. S. 145—309. v. p. 73. 5 M. (1—3: 9 M. 50 Pf.).

DESJARDINS, E., *un diplôme militaire inédit* (envoi de M. Maspero). Extrait des comptes rendus de l'Académie des Inscr. Paris. 8. 11 p. et carte.

EPIGRAPHIE du département du Pas-de-Calais. Publié par la Commission dép. des Monuments historiques. Tome

I, livr. 1. Paris, Lechevalier. 4. 112. p. 10 M.

HENZEN, W., *Basis der iunctores viarum im Atrium Vestæ*. Sitzung des arch. Instituts zu Rom. *Berliner philol. Wochenschrift*, IV, 14, p. 448.

MOMMSEN, Th., *Bericht über die Sammlung der lateinischen Inschriften*. Sitzungsberichte d. Acad. d. Wiss. zu Berlin, XVI, p. 243—254.

OHLENSCHLAGER, *die Inschrift des Wittislinger Fundes*. Mit Taf. Sitzungsberichte der bayr. Academie d. Wiss. 1884, 1. Heft.

TOUFLET DU MESNIL, *épigraphie de la Gaule sceltane*. Marcellus. Paris, Lechevalier. 8. 170 p.

CHASSANT L. A., *Dictionnaire des abréviations latines et françaises usitées dans les inscriptions lapidaires et métalliques, les manuscrits et les chartes du moyen âge*. 5 édition. Paris, Martin. 16. LII, 173 p.

BAUMEISTER, A., *Denkmäler des klassischen Alterthums zur Erläuterung d. Lebens der Griechen und Römer in Religion, Kunst u. Sitte*. Lexikalisch bearb. von B. Arnold, H. Blümmer, W. Deecke etc. und dem Herausg. A. Baumeister. Mit etwa 1400 Abbildungen, Karten und Farbendr. In ca. 40 Lief. München, Oldenbourg. 1. und 2. Lief. 4. VIII, 96 S. à 1 M.

BILDERATLAS, *kulturhistorischer*, I. Alterthum, bearb. von Th. Schreiber. 100 Taf. mit Erklär. Text. in ca. 10 Lief. Fol. 10 Holzschnittaf. Leipzig, Seemann. 1 M.

GEFFROY, A., *L'école française de Rome, ses premiers travaux, antiquité classique, moyen âge*. Paris, Thorin. 8, 108 p.

GÖTZINGER, E., Reallexicon der deutschen Alterthümer. 2 vollständig umgearbeitete, verm. u. illustr. Aufl. Leipzig, Urban. 1 Heft. 8. 64 S. à 60 Pf.

KINZLER, A., Die biblischen Alterthümer. Herausg. v. dem Calwer Verlagsverein. Mit 33 Abbildungen. 6., theilweise umgearb. Aufl. Calw. Vereinsbuchh. 8. XII, 584 S. 2 M.

LANGL, J., Bilder zur Geschichte für Gymnasien etc. Wien 1883, Hölzel. 4 Lief. à 18 u. 22 M.

PIGORINI, L., Il Museo nazionale preistorico ed etnografico di Roma; Relazione a S. E. il ministro. Roma, Ministro della Pubbl. Istr. gr. 8. 22 p. con 1 tav.

STROGANOFF, S., Rapport sur l'activité de la Commission impériale archéologique pour l'année 1881. Comptes rendus de la Commission pour 1881. p. I—XXI.

BOHN, R., Wandtafel des Tempelbezirks von Olympia. Kassel, Fischer. v. p. 96. 16 M.

MASPERO, G., Guide du visiteur au musée de Boulaq. (Paris, Vieweg.) 18. 438 avec plan et illustrations.

RANGABÉ, Über die Wasserleitung d. Eupalmos auf Samos. Sitzung der Berliner arch. Ges. vom 1. April. Berliner philol. Wochenschrift. IV, 18, p. 576.

STEFFEN, Karten von Mykenai. 2 Blatt. Berlin, D. Reimer. v. p. 98. 12 Mark.

WARSBERG, A. v., Homerische Landschaften. Erster Band. I. Das Reich d. Sarpedon. 2. Rhodos. 3. Im Aegäer Meer. Mit zahlreichen Abbildungen. Wien, Graeser. 8. XII, 271 S. 8 M.

BOISIÈRE, G., L'Algérie romaine, 2 vols. Paris, 1883, Hachette. 7 M.

CAVALLARI, S., A. HOLM e C. CAVALLARI, Topographia archeologica di Siracusa, eseguita per ordine del Ministero della pubblica istruzione. I. Palermo, tip. dello «Statuto» fol. 417 p. con 3 tav. ed un atlas di XV tav. 80 M.

LENHOSSÉK, J. v., Die Ausgrabungen zu Szeged-Oethalom in Ungarn, namentlich die in den dort. ur-magyar., altröm. u. kelt. Gräbern aufgefundenen Skelette, etc. Mit 8 phototyp. Taf. u. 1 lith. Situationsplane in Farbendr.; ferner 3 zinkogr. Taf. und 2 zinkogr., sowie 8 xylogr. Fig. im Texte. Budapest (Kilián). 4. XI, 251 S.

KOCH, JUL., Seckau u. Umgegend, eine archäologisch-historische Skizze.

Wien, 1883. Pr. der Oberrealschule im VII. Bez. 8. 11 S. u. 2 Abb.

REBER, F., Album der Ruinen Roms in 42 Ansichten u. Plänen (in Tondr.) nebst 1 chromolith. Stadtplane vom J. 1877. Mit Einleitung u. Tafelerklärung. Leipzig, 1883, Weigel. In Leinwand-Mappe. gr. 4. 36 S. 30 M.

SEDLMAYER, H. St., Die Ausgrabungen auf dem Forum romanum. Ein Vortrag. Wien, Konegen, gr. 8. 22 S. mit 1 Grundriss. 60 Pf.

WELLS, CLARA, The amphitheatres of ancient Rome. Boston 1883, Cupples u. Co. 4. 80 p. with photographs. cl. 12 M. 50 Pf.

KUHNERT, E., De cura statuarum. Berlin, Calvary v. p. 106. 2 M. 50 Pf.

BECKER, W. A., Gallus. 3 Bde. Berlin, 1882, Calvary. 18 M.

CHAUVELAYS, J. DE LA, L'art militaire chez les Romains. Paris, Plon. v. p. 108. 6 M.

FONTAINE, L., L'armée romaine. Paris, Cerf. v. p. 107. 1 M.

FRÖHLICH, Fr., Einige Erweiterungen meiner Programmarbeit von 1882 über die Gardetruppe der römischen Republik. Aarau. Pr. 4. 12 p.

— Die Mode im alten Rom. Vortrag, geh. am 27. Nov. 1883 zu Aarau. Basel, Schwabe. 8. 35 S. 1 M.

JUNG, J., Leben u. Sitten der Römer in der Kaiserzeit. II. Leipzig, 1883, Freytag. 1 M.

MARQUARDT, J., Handbuch der römischen Alterthümer. 2 Theile. Leipzig, Hirzel. 10 M.

SCHUENEMAMN, O., De cohortibus Romanorum auxiliaris. Paris, II. Halle. (Berlin, Meyer u. Müller.) gr. 8, 58 S. v. p. 109. 1 M. 60 Pf.

OLLIVIER-BEAUREGARD, En Orient; l'Antiquité du fer en Egypte. Paris, Maisonneuve et Cie. 8. 30 p.

BAUX, A., et L. GOUIN, Essai sur les nurages et les bronzes de Sardaigne. Paris, 8. 24 p. avec figures.

BENNDORF, O., Griechische u. sicilische Vasenbilder. Berlin, 1869—83, Guttentag. 164 M.

DIEULAFOY, M., L'art antique de la Perse. I. Paris, libr. d'architecture v. p. 111.

DU SOMMERARD, E., Catalogue et description des objets d'art de l'antiquité, du moyen âge et de la renaissance exposés au musée des Thermes et de l'hôtel de Cluny. Paris, à l'hôtel de Cluny. 8. XXXIV, 702 p.

EBERS, G., Der geschnitzte Holzarg der Hatbastru im ägyptolog. Apparat der Universität zu Leipzig. Mit 2 lith. u. 3 Lichtdr.-Taf. (Aus den Abhandl. d. k. sächs. Gesellsch. d. Wiss.) Leipzig. Hirzel, Lex. — 8. 62 S. 6 M.

FISCHER, HEINR., Bemerkungen zu Blümnerns Laokoonstudien, Ht 2, «über den fruchtbarsten Moment». Greifswald. Pr. d. G. 4. 24 S.

FURTWÄNGLER, A., Sammlung Sabouroff. 6 Lief. Fol. (10 Taf. in Hebiogr., Lith., u. Chromolith. mit 16 Bl. Text.) Berlin, Asher u. Co. In Mappe v. p. 112. à 25 M.

— Der Goldfund von Vettersfelde. Berlin, G. Reimer. v. p. 115. 3 M.

GENICK, A., Griechische Keramik. Berlin, 1883. Wasmuth. 80 M.

GERMAIN, L., le camée antique de la bibliothèque de Nancy. (Extrait du Bulletin monumental.) Tours, imp. Bousrez. 8, 11 p. et planche.

HEUZEY, L., Catalogue des figurines du Louvre. Paris, Hachette, v. p. 112. 60 M.

KABBADIAS, Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς καὶ λιτεχνίας. Athen (Wilberg). 8. 338. p. mit Tafeln. 5 M. 25 Pf.

LAMI, St., Dictionnaire des sculpteurs de l'antiquité jusqu'au VI siècle de notre ère. Paris, Perrin. 12. VIII, 149 p.

LANGE, S., Den antiken Malerkunst. Levninger. Mit Anhang: Om den historiske Fortolkning af Alexanderslaget. Nordisk Tidskrift, VI 3 p. 177—234.

LINDENSCHMIT, L., Die Alterthümer unserer heidnischen Vorzeit 4 Bd. 2 Heft. Mainz, v. Zabern. gr. 4. 8 S. mit Steintaf. u. 1 Chromolith. 4 M. (I—IV, 2 u. Beilage-Heft: 125 M. 60 Pf.).

MÉNARD, R., Histoire des arts décoratifs. 1., 2. et 3. séries. 3 vol. 1. série, orfèvrerie, 88 p.; 2. série: la décoration en Egypte, 91 p.; 3. série: la décoration au XVIII, siècle, le style Louis XV, 89 p. Paris, Rouam. à 75 Pf.

MILCHHÖFER, A., Anfänge der Kunst. Leipzig, Brockhaus, v. p. 43. 7 M.

MITCHELL, LUCY, History of ancient sculpture. New-York, Trübner. v. p. 113. 63 M.

PERROT ET CHAPIEZ, Histoire de l'art. I. Egypte. II. Chaldée. Paris, Hachette. v. p. 114. à 30 M.

POTTIER, E., Quam ob causam Græci in sepulcris figlina sigilla deposuerint. Paris, Thorin. v. p. 106.

— Étude sur les lécythes blancs attiques. Paris, Thorin. v. p. 114. 6 M.

— De la place que doit occuper l'archéologie dans l'enseignement de l'art. Leçon d'ouverture à l'Ecole des beaux-arts. Paris, imp. Schiller. 8. 25 p.

SCHRADER, ED., Über den Einfluss babylonischer u. assyrischer Kunst auf die älteste kleinasiatische Kunst. Sitzung der Berliner arch. Ges. vom 1. April. Berliner philol. Wochenschrift. IV, 18. p. 573—575.

Röviditések: M = Mark; fr = frank; L = Lira; sh. = shilling; d = penny.

SZERKESZTŐI MONDANI VALÓK.

Köszönjük vidéki tagtársainknak a buzgalmat, melylyel folyóiratunk érdekét fölkarolják. Kérjük őket, támogassanak bennünket továbbra is és adjanak hírt előforduló leletekről és veszedelemben forgó régiségekről. — Hogyha közleményeik nem jelenhetnek meg oly gyorsan, mint az ügy érdekében kívánatos volna, annak oka, hogy tér dolgában szűken vagyunk. Háromszor húsz év is megtelnék munkatársaink kézírataival.

Kéziratot kaptunk a következő munkatársaktól: Dr. Lipp Vilmos, dr. Szentkláray Jenő, dr. Tergina Gyula, Havas Sándor, Némethy Lajos, dr. Sötér Ágost, Darnay Kálmán, ifj. Kubinyi Miklós, Dudás Gyula, Lehóczky Tivadar, Barutinszky J., König Pál, Téglás Gábor, id. Mogyoróssy János, dr. Goldziher Ignác, Paúr Iván.

Kéziratot ígérték: Dr. Czobor Béla, dr. Fröhlich Róbert, Horváth Antal, Bubits Zsigmond, dr. Rómer F. Ferencz, Kleiszl Károly, dr. Krsnjavi, Kutasi Radisich Jenő, dr. Marczali Henrik, dr. Thallóczy Lajos, Huszka József, dr. Török Aurél, dr. Réthy László, Könyöky József, Halavács Gyula, B. Nyáry Jenő, B. Fechtig Imre, Érdy Kálmán, dr. Fejérpataky László, Deák Farkas, dr. Boncz Ödön, dr. Kammerer Ernő.

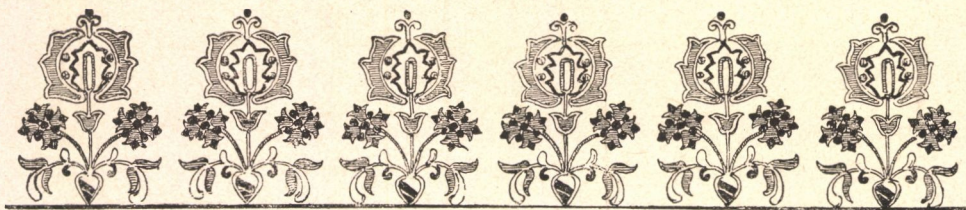
Budapest, 1885 márczius 31-én.

A szerkesztő.

BUDAVÁR OSTROMA 1686-BAN. DOMBORMŰVES FAFARAGVÁNY, KÉSZÍTETTE GEORG MATTHAEUS ECKH 1687-BEN.

Eredetije a magyar történeti arcképcsarnokban.

ŐSI ELEMEEK A MAGYAR NÉPIES HALÁSZ- ESZKÖZÖKBEN.

Nem először és nem utóljára történik az, hogy valaki valamely tárgyat megragadva, bizonyos irányban elindul, bizonyos módszert alkalmaz s egy bizonyos pontig érve, sokszor egy véletlenre bukkan, a mely az eredeti iránynak egy elváló ágát képezi, vagyis új irányt jelöl.

Egy ily véletlen az, hogy én, aki az élő világ vizsgálatával foglalkozom, — most a letűnt korszakok bűvárai előtt állok meg, hogy számot adjak némely ősrégészeti és ethnologiai elemekről, úgy, a mint azok a magyar népies halászat eszközeiben nyilatkoznak.

A véletlen rövid története im ez. Irodalmi kutatásaim során kiválóan érdeklődtem egy — fájdalom — nem kellőképen méltatott magyar természetbúvár szétszórt irodalmi hagyatéka iránt s némely töredéket iparkodtam érvényesíteni is. Ez a nem kellőképen méltatott természetbúvár Petényi Salamon János, a Magyar Tudós Társaság tagja, ki a magyar Nemzeti Múzeum természetrajzi osztálya körül nagy érdemeket szerzett, 30 éven át lankadatlan buzgalommal és ritka lelkesedéssel gyűjtött és jegyezgetett s mondhatni kétszeresen halt meg, t. i. megölte a betegség, — elfeledte a világ. Hátrahagyott iratai elkallódtak, részben elpusztultak, részben lappanganak; nekem pedig meggyőződésem, hogy Petényi irodalmi hagyatéka még ma is nagy tudományos becsrel bír, annak föl kutatása, rendezése és kiadása a magyar tudományosság érdeke, sőt becsület ügye.

Ezt a szomorú történetet ezuttal nem részletezem; eléggé jellemzi az, hogy egy szép napon báró Nyáry Jenő t. barátom körülbelül így szólított meg: «Úgy tapasztalom, hogy te Petényit *megbecsülöd*; a Kubinyi Ferencz hagyatékával, sok mindenféle iratok közt van Petényitől egy iratcsomó a magyar halakra vonatkozó jegyzetekkel, ha akarsz, odaadom neked». Szükségtelen mondanom, hogy kaptam rajta; de azt már szükséges megmondanom, hogy azok a jegyzetek szerfelett becsesek már azért is, mert azokra a kutatásokra vannak alapítva, a melyeket Petényi Heckel Jakabbal, a legkitünőbb bécsi ichthyologussal, együttesen végzett s a melyeknek csak kis része jutott be Heckel kiváló művébe, mely 1858-ban a következő cím alatt jelent meg: «Die Süßwasser-Fische der österreichischen Monarchie stb.»

Azonnal eltökéltem magamat arra, hogy azokat a jegyzeteket rendezem és kiadom; annyival is inkább, mert a népies elnevezések nyelvi szempontból is értékesekké tették azokat. A rendezés során némely elnevezések iránt kétségeim támadtak s hogy azokat földerítsem, lerándultam a Balatonhoz s kutattam a halakat, a melyeknek azok a bizonyos elnevezések tulajdonítottak. Siófokon kutatás közben szememet szúrták a halászati eszközök, a melyek az ott halászó csongrádi és szentesi halászemberkezén voltak s felötlöttek azok a különbségek is, a melyek ezek között és a tipikus balatoni halászok eszközei közt mutatkoztak.

Ez volt a véletlen, a mely eredeti irányomtól elágazott s a melynek eredménye egy rendszeres eszközgyűjtemény, mely magában foglalja mindazt, a mit én tipikus magyarnak s ethnologiai tekintetben fontosnak tartottam. A mennyiben e gyűjteményben östörténelmi analógiák is mutatkoznak, ezek hoztak erre a helyre, hogy azokat bemutassam; de egyszersmind föl is kérem az ősrégészet szakembereit, hogy elnézéssel legyenek, ha előadásom mélység tekintetében nem ütné meg a kellő mértéket, mert hiszen töretlen úton járok, összehasonlításokra kevés időm jutott, s igen jól érzem, hogy előadásom erőssége egyedül a jóhiszeműség.

Tudtom szerint tény az, hogy az ethnologiai és præhistorikus elemekre való vonatkozással az egyes népek halászati eszközei, még pedig összehasonlító alapon, kutatás tárgyát nem képezték s így tudományosan feldolgozva sincsenek; noha ki lehet mondani, hogy azok teljes figyelmet érdemelnek.

Előre bocsátom még azt is, hogy az eszközök összehor-
dásával egyazon időben a magyar történelem irott és nyom-
tatott forrásaiban is puhatoltam, s hogy a két sorozatból némely
következtetés önkényt folyt.

A történelmi rész legfontosabb tanúsága minden bizony-
nyal az, hogy a magyarság már a legrégibb időben is föltü-
nően fejlett halászattal bírt. Béla király névtelen jegyzője a
IX. századra vonatkozólag azt mondja, hogy a ruthének vezérei
azzal biztatták a honfoglaló magyarságot Pannonia megvétele-
re, hogy ott igen nevezetes forrásvizek folynak egybe, a melyek
hallal bővelkednek; Ibn Dasta azt mondja, hogy a magyarság
téli időben a folyókat keresi föl s ott halászattal foglalkozik s
én fölteszem azt, hogy az a muzsikaszóval, nagy zajjal járó
kivonulás, mely némely vidéken a téli halászat idejében még
ma is dívik, ennek az ősi költözésnek maradványa.

Sokkal nyomósabb bizonyítékokat szolgáltatnak irott okira-
taink. A legrégibb ezek között a XI. századból való s az 1019.
évre esik. Ekkor alapította Szt.-István király a zalai egyházat
s adományozta ennek a «Fehér» nevű halastavat, Pogrot hely-
ségnél, hozzá 50 halászt és több vizafogót (*captura usonum*),
továbbá Boka helységnél, a drávai szigeten, egy vizafogót 12
halászszal. Az 1036. és 37. évben ugyancsak Szent-István a
bakonybéli monostornak Madocsa kikötőjében halászatot adomá-
nyoz: »*quæ vulgo Thana dicitur*»; ez a «Thana» nyilván a
mai *tanya*, mely halásznyelven nem kunyhót, hanem a vizen a
meghalászott pontot jelenti. Ugyanekkor adományozza a Tisza
mellett lévő «Nándor» tavat akként, hogy ott a halászat csak
minden hetedik évben üzhető.

Világos dolog, hogy itt fejlett halászattal állunk szemben,
mert a vizafogó egy czölöpökből megalkotott tévesztő vejsze
volt; számos adat bizonyítja, hogy a piscinák legtöbbször mes-

terséges halastavak voltak; sőt az a körülmény, hogy a halászat gyakorlása minden hetedik évben engedtetik meg, rendes turnusra vall. Mindezek fejlett halászatra vallanak.

Számtalan reánk maradt irott okmány bizonyítja, hogy az Árpádok és a «vegyes» házakból származó királyok idejében a magyar halászat virágzott s annak fő súlya a rendszeres tógazdaságra volt fektetve. Ezek a tavak vízvezető árokkal és zsilippel voltak felszerelve; sőt akadtak olyanok is, a melyeknek közepén kis sziget volt, a melyről a nagy halat nyíllal lövöldözték. Hogy a tógazdaság milyen arányokat öltött, ezt legjobban bizonyítja Kálmán király határozata, mely szerint a fölöslegések eltörlendők: «Decrevimus piscinas Monasteriis et Ecclesiis datas necessario quotidiano Fratrum usui relinquere, superfluas vero auferre». És hogy milyen fontosság tulajdonítatott a halászatnak, ezt legjobban bizonyítja az a körülmény, hogy II. Geyza király 1148-ban azokra, a kik a halászati tilalom ellen vétének, büntetésül az egyházi átkot rendelte el.

A halászatnak e virágzása a mohácsi vészszel letűnt s hogy ez idő tájban mennyire fejlett volt, ezt legjobban bizonyítja Nádasdy Tamás nádor levelezése, a melyet kedves élte párjával folytatott. E levelekből, minden kétséget kizárva, bizonyos, hogy Nádasdy Tamás Vas megyében, Lékán, mesterséges tóban pizstrángot tenyésztett, s hogy az ilyen tavak berendezésére külön mesterek voltak. Így 1549 decz. 10-dike alatt Lékáról azt írja feleségének, hogy a tó művét a mester vezetése alatt jó haladásban találta; ott maradását így okolván meg: «mert az *rekkenek* felállatásán, ki az tónak főmunkája mast vagyunk». Ezek a *rekkenek* nem mások, mint a gereblyeszerű készülék, a mely a halak elillanását megakadályozza. Hogy itt valóságos pizstrángos tóról és tenyésztésről van szó, bizonyítja Nádasdy Tamásné levele, a melyben ugyancsak Lékáról szeretett urának 1560-ban a következőket írja: «Tennap napestig halásztunk, de úgy halászhattunk, hogy Ferencz uram (Sennyei) jöve ide és az ü kocsiján mentünk kü. Negyedfélszáz pizstrángot vetettünk az tóba és ötöt (355). Az *apró halnak* is gondját viselem, az mit belevetettünk szép elevenek; voltak

öreges is, egyik az én araszommal kettő és négy újj. Az pisztrángnak egy egeraljának az mértékét Kdnek küldtem ez levélbe kötve. Én nagyobbbat nem láttam».

Szem előtt tartva már most azt, hogy a halászat tagadhatatlanul az emberiség ösfoglalkozásai közé tartozik, hogy annak eszközei a víz tulajdonságaihoz s a hal életmódjához vannak szükségképen alkalmazva, hogy a hal és a víz nem változtatta meg természetét, hogy tehát a halászeszköz berendezése szerint lényegben állandó, hozzátéve még azt is, hogy az ösfoglalkozások körül minden nép szívében ragaszkodik az öröklött eszközökhöz, ezen a soron kereshetjük népies halászatunkban az östörténelmi kapcsolatokat még a mai korban is.

Viszont szem előtt tartva azt, hogy a vizek különbsége, szövetkezve a hozzájuk kötött más-más természetű halakkal, az eszközök sokféleségét hozzák létre. A sebesen tova siető hegyipatak s a benne élő virgoncz, óvatos nemes hal más eljárást követelt eszközben és fogásban, mint lassú folyam mély vizével, lassú, sokszor tunya halával; ismét más eljárást követelt a tó, a mocsár álló víze, iszapos fenekével, nád üstökeivel és zsombikjaival. Természetes az, hogy úgy, a mint az egyes néptörzsek ilyen vagy amolyan vízmelléken tanyáztak, ahhoz képest fejlődtek a halászeszközök is és természetes az is, hogy úgy, a mint a népcsaládok útra keltek, magukkal vitték eszközeiket is s iparkodtak oly vízmellék felé, a mely eszközeiknek megfelelt. Végre természetes az is, hogy az elhagyott helyen eszközök képében is nyomokat hagytak. Én azt hiszem, hogy ez a sorozat arra való, hogy az ethnografia útján keressük föl távol eső tartózkodási pontok egymás között való összefüggését s az ebből folyó tanulságot.

Legyen tehát most megengedve, hogy ez értekezés keretébe bevehető ethnografiai elemet letárgyalhassam s utóbb átmehessek a præhistorikus jellegű sorozatokra.

Ismeretes az a harcz, a melyet finnistaink a török eredet ellen folytatnak; tudjuk, hogy az egyik iskolának három a vezére: Budenz, Hunfalvy és Szarvas Gábor, a másik iskoláé Vámbéry Armin. Finnistaink szerint a magyarságnak halászó

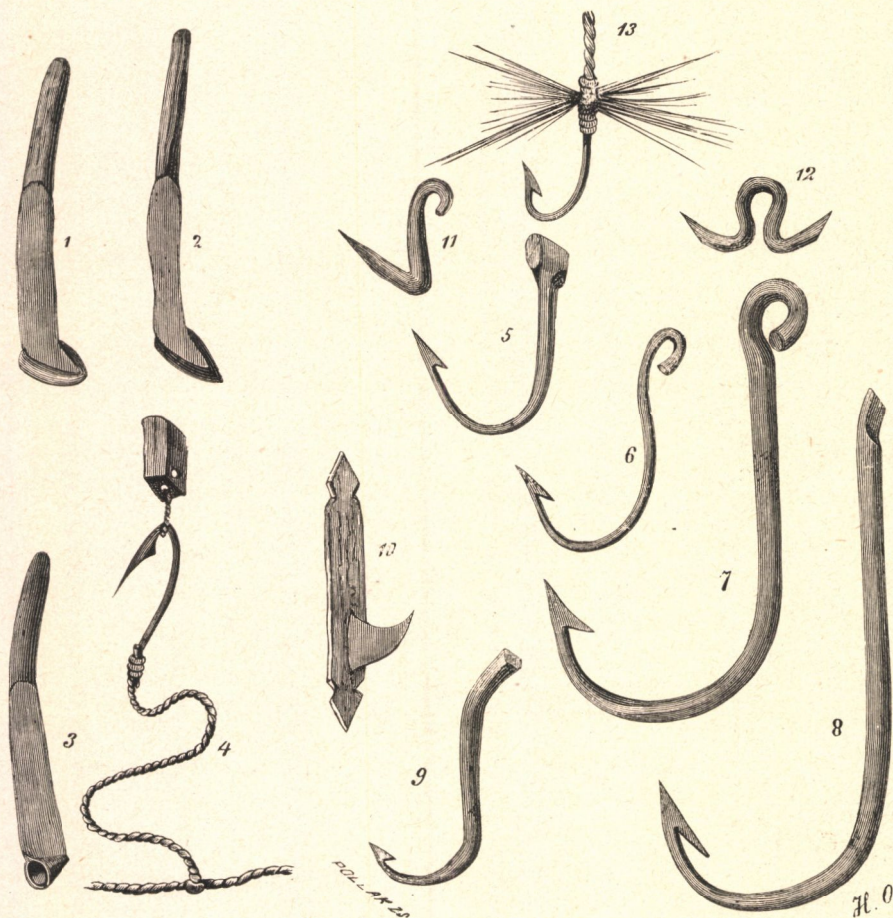
törzsből kellene erednie; Vámbéry szerint hódító törzsből, lovas vándoroktól; de Vámbéry szóbelileg velem szemközt megengedte azt, hogy a lovas, uralkodó, honalapító magyarsággal bejöhettek affiliált halászó népek is. Mindenek előtt megjegyzem azt, hogy a hódító, honfoglaló magyarság ivadékait, habár elvegyülve is, vagy bármiképen, nem kereshetjük máshol, mint ott, a hol a magyarság még ma is tömören együtt lakik t. i. az Alföld úgynevezett szívében s a Balaton tájain. Ezeken az ősieknak mondható magyar telepeken a kétség kívül ősfoglalkozást képező halászatot és eszközeit szemügyre véve oly dolgokra akadunk, a melyek szerintem rendkívüli ethnografiai becsset bírnak nemcsak, hanem a melyektől bizonyos bizonyító erőt eltagadni nem lehet. Ezek az eszközök igen határozottan a Volga folyóra s a Kaspi tengerre vágnak vissza.

Legnevezetesebb ezek között az úgynevezett *kuttyogató*, *buttyogató* vagy *futtyogató*, mely jelesen Szeged (1. ábra) és Csongrád (2. ábra) halászaival divatos. Ez egy egészben véve késalakú 28—32 cm. hosszúságú, a késes végén talpas fécse, melyhez még egy derék, jól megsúlyozott kettős horog tartozik. Ezt az eszközt tisztán a harcsa fogására használják, a következő módon: nyári áradáskor éjjel csónakra száll a halász, a két horogra eleven békát vagy keszeget tűz s beereszt a mélységbe; ekkor előveszi a kuttyogatót s talpas végével sajátos módon belevagdós a vízbe, a mi a loccsanáson kívül «*kutty*»-szerű hangot is ad, mely a béka hangjára emlékeztet; ez a hang odacsalja a harcsát a horoghoz, a hal bekapja a békát vagy keszeget s természetesen rajta vesztett. Ez minden esetre oly finom megfigyelésen alapuló fogásmód, a melynek kieszelése becsületére válnék bármely biologusnak is.

És most következik a meglepő. A Berlinben tartott nemzetközi halászati kiállítás hivatalos jelentésében, az Oroszországot illető részben (1880. III. pag. 82), ott találjuk a harcsának a kuttyogatóval való fogását, még pedig Astrachánon alól a Volgán. A Volga kuttyogatója (3. ábra) csak annyiban tér el a Tiszáétól, hogy a talpa ki van vájva, holott Szeged kuttyogatója lópataszerű, a csongrádi síma, szarulemezből való, talpas.

Ámde az a vágás haladott alakban azért nálunk is található, még pedig a komáromi halászoknál, kik egy kis bádoggal pohárral kuttyogatják a Duna vizét; a történelmi hagyomány pedig azt mondja, hogy a komáromi halász népséget *Ketel* vezér a *Kuma* vize mellől hozta magyar földre.

A második szerszám a vizahorog (4. ábra), mely arról

nevezetes, hogy arra semminemű csalit (Köder) nem tűznek s csak a hal kíváncsiságára számítanak. Az úszva tartott horog vagyis inkább annak úszó fája oda csábítja a vizát vagy tokot s ez szimatol, vajjon nem valami ehető dolog-e? Már most minden hálnak az a természete, hogy mindazt, a miben csalódott, farkával vágja meg, így tesz a viza vagy tok az úszó fával is; de legtöbbször a horogba vágja a farkát; innen szár-

mazik az is, hogy a legtöbb viza farkánál fogva kerül a szárazra. A berlini hivatalos jelentés tanúsága szerint szakasztott ilyen módon fogják a nagy tokhalakat a Volga torkolatánál s a Kaszpi-tenger északi részében.

A harmadik eszköz az *Olt* mentén dívó *rokkolyaháló*, mely egészben hasonlít a Duna, Tisza, Sió mentén dívó *vető* vagy *pendelhálóhoz*, de lényegesen eltér azáltal, hogy összehúzó inai nincsenek s így a hal nem a háló egészébe, hanem a szélein levő zacskókban fogódzik meg.

Szakasztott ezt a hálót vetegetik a Kaszpi-tenger hullámaiba, jelesen a déli részekén, a tatárok és a persák.

Ezek után egy másik sorozatra térek át, mely ősrégészeti természetű is.

A magyar kovácsok által készített horgok legtöbbje a hajlás és szakáll, vagy szaka (Widerhacken) szerint egyezik a fejlettebb bronz vagy rézkorszakbeli horgokkal s itt megjegyezem, hogy azok között a bronz és réz horgok között, a melyeket a magyar Nemzeti Muzeum gyűjteményéből s az idevágó irodalom rajzaiból ismerek, a két modern, angol alak: a Limerick és Kirby-féle hajlás már fölismerhető.

Egy remek bronz horog, melyet *Lipp Vilmos* Balatonfenéken talált, határozottan «Limerick» hajlású; holott az a pompás réz horog, mely Ó-Budáról került a Muzeumba, határozottan «Kirby».

Ez az utóbbi nem lapiczkás, hanem füles s határozottan alaktársa annak az olt-melléki horognak (7. ábra), melyet Ágostonfalván szereztem; a jellemző az inkább behajló fogóvég, ellentétben az inkább kihajlóval, melyet a balatonfenéki bronzhorgon és a Füléről származó székel, füles pisztránghorgon (6. ábra) tapasztalhatunk. Ez utóbbinak alaktársa a Felső-Rákosról származó fejes horog (5. ábra), holott a szegedi nagy harcsahorog (8. ábra) mint Kirby-hajlású az ó-budai rézhoroggal egyezik.

A Tihanyból való ónhorog (9. ábra) alig üti meg a rosszabb bronzhorgok mértékét.

Egyáltalában a horgok összehasonlító tanulmányozása, úgy

amint ezt a magyar népies halászat recens formái lehetővé teszik, rendkívül érdekes és tanulságos, mert úgy szólván a «paradicsomi» ösiségtől a legújabb fejlett alakig terjed.

A magyar czigány-horog nem egyszer az erős vadrózsatüske (10. ábra), melyet a furfangos halász egy eleven küszhal (Alburnus) hasa alá kötöget; a csuka bekapja a kis halat s a rózsatüskén nem egyszer rajtaveszt. A leghatározottabb ősi alakok a Mezőség tavai körül dívó csuka-horgok (11, 12. á.), melyek jelesen a svájci czölöpépítmények alakjaival egyezők; ezek rézdrótból sodrott patonyára (Vorfach) vannak erősítve, a patonyát keresztül fűzik az élő halacskán, úgy, hogy a horog a végbél nyílásnál fekszik. Ez a sorozat képezi az egyik végletet.

A másik véglet a székely pisztránghorog, kakastollból vagy lószőrből készült *mesterséges légygyel*, mely a legfejlettebb halászat mai igényének megfelel, daczára annak, hogy az a székely pisztrángos vizek mentén valódi népies, ősi szerszám (13. ábra).

A teljesen fölszerelt *fenékhorg*, nemcsak a horgok ősi alakja miatt, hanem a lekövelésére való kövei miatt is igen nevezetes szerszám; jelesen a tiszai és körösmenti, tehát a magyarság őstelepeiről való.

Egy ily horog része a *karó*, a partfelőli részen a *palló* vagy *mederkő* — nagyobb-, minden 10 horog után pedig egy-egy *böncső*, kisebb kő, — a végén a *végkő*.

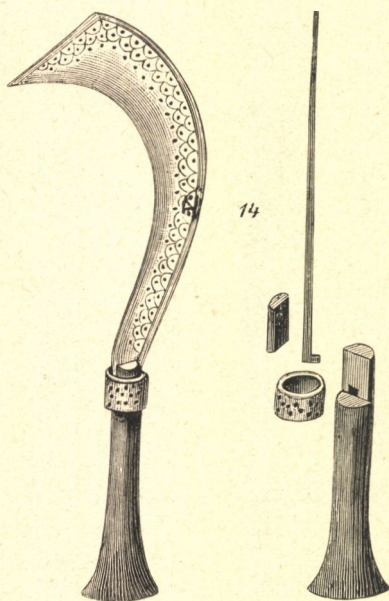
Ezek a «kövek» löszből vagy téglából valók, lyukasztottak vagy árkosak s egyeznek bizonyos kövekkel, a melyek a praehisztórikus telepekről valók s részben különböző magyarázatban részesülnek.

Ezeket alább, a hálókövekkel együttesen fogom tárgyalni; most lássuk a vágó és szűrő eszközök némely alakját.

Első helyen áll a központi magyar telepeken — Szeged, Tápé, Algyő, Szentés stb. — dívó nádvágó (14. ábra), mely alak szerint határozottan ázsiai, a mennyiben a *Xantus János* által Siamban szerzett alakkal egyezik, megerősítés szerint pedig rendkívül érdekes s bizonyos bronzkori sarlókra nézve igen fontos.

A pengének nincsen nyujtványa, melyet szégszerűen a nyélbe lehetne ütni, hanem szélesen végződik és egy makk-szerű pupocskát visel, a mint ezt a 14. ábrán a szétszedett szerkezet mutatja; a makk egy megfelelő vésett lyukba szorosan beillik s ekkor a penge a nyélhez illeszkedik, mire a karikát ráhuzzák s az éket beverik. Akként vagyok meggyőződve, hogy azok a bronzsarlók, a melyek ily makkot viselnek, szintén így voltak a nyélhez erősítve.

A szigony vidékszerint igen nagy eltéréseket mutat s az egyes alakok sajátos volta sokszerű befolyásról tanuskodik.

Az igazi *magyar szigony* kétágú, szakája körömszerű, lapban ellentétes állású, a megerősítés köpüs. Ilyen szigonyok kerültek a magyarság szívéből: *Tápéról*, *Kőrös-Tarcsáról* és *Csongrádról* (15. ábra). E szigony tartozéka az öreg *vágó horog* (16. ábra), mely arra szolgált, hogy a megszigonyozott nagy halat has felől is megvágja, teháta kihuzást biztosítsa.

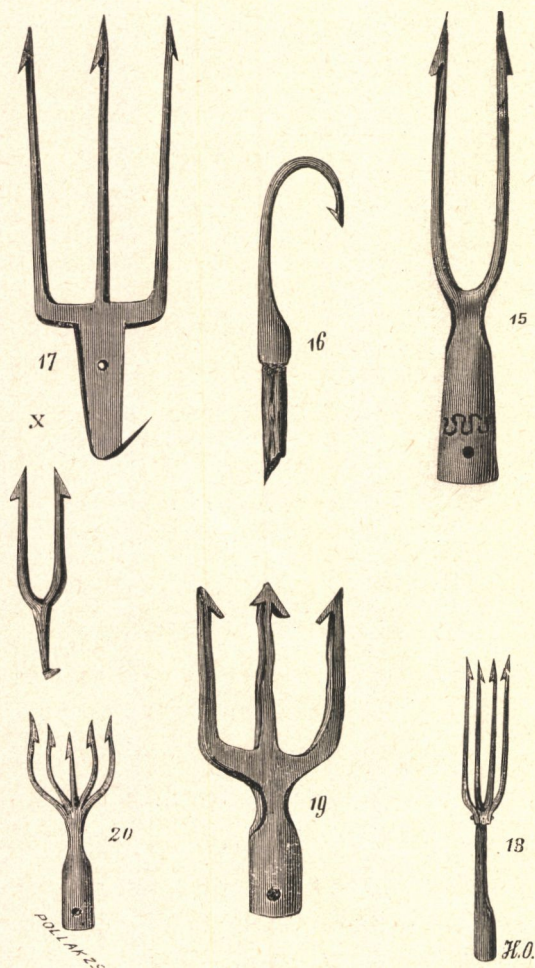
Mondhatni klasszikus alakjuknál fogva érdekesek azok az óriási szigonyok, a melyek Keszthelyről kerültek, jelesen a megerősítés módja jellemző. Mindenek előtt X. alatt látható egy kihalászott vasszigony, melynek kőkérge régi voltáról tanuskodik; ez nem köpüs, hanem makkos és úgy találjuk, hogy a Keszthelyről való korunkbeli szigonyok (17. ábra) szintén ilyenek, holott a tihanyi és a Kenesséről való már köpüs.

Szembenálló ágú szigony (18. ábra), csupán *Pinnyéden*, Győr mellett, akadt s ez emlékeztet arra a szigonyra, melyet *Xantus János* Sziamból hozott.

A *Vágról* való nagy *galóczaszigony* (19. ábra) legközelebb áll azokhoz, a melyek a Svájc czölöpépítményeiből kerültek.

Az *Olt*-mellékről való kerítőszigony ágainak idomított (stylizált) volta (20. ábra) támaszkodva arra a kétségtelenül rómaina, mely az Erdélyi Muzeumban őriztetik, római befolyásra vall; ez utóbbi Mojgrádról került, találta Torma Károly.

Ősrégészeti szempontból igen érdekesek azok a kezdetleges,

de ma is dívó eszközök, a melyek arra valók, hogy az elsza-
badúlt fenékhorgot fölkeressék.

Az egyik a Szegedről való «katka» (21. ábra), a másik a
Komáromból való «fentő» (22. ábra); ezek ikertestvérei azok-
nak a pereszlenfáknak, a melyek a svájczai czölöpépítmények-

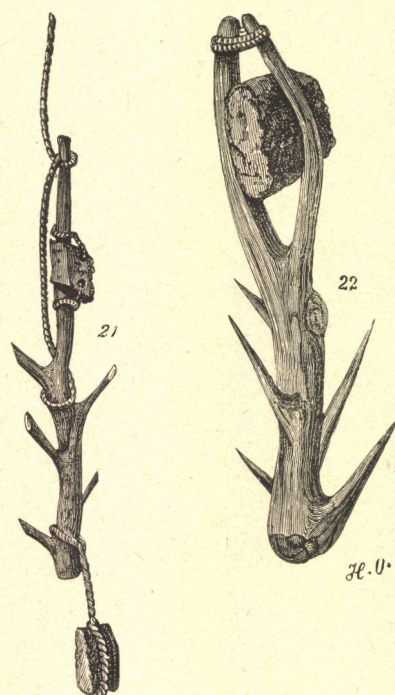
ből kerültek napvilágra s a melyeknek rendeltetését sokáig nem tudták, míg végre az *Arve* folyó halászáinál reá akadtak a ma is használatos horogkeresőre, mely a magyarázatot megadta.

Tagadhatatlan azonban az, hogy a gyűjteménynek érdek szerint első helyen állanak a *hálókövek*, *keczecsontok* s a *halzsírszedő kanalak*.

Kiválóan érdekes a Csongrádról való *pallókő* (23. ábra), a *Petrahóról* való *farkő* (24. ábra), a *Körös-Tarcsáról* való *gyalom* vagy *hálókövek* (25. és 26. ábra), a *Tihanyból* való kopott *hálókő*

(27. ábra). Álljon még itt két *böncső* Szegedről (28. és 29-dik ábra). Egyáltalában az egész sorozat valóban arra való, hogy kopott példányai-val még az óvatos régészt is megtéveszsze. Már pedig ezeket a köveket sajátkezüleg oldottam le a magyarság mai hálóiról.

A fenékhorgok felszerelésénél a löszből faragott palló, meder és böncső kövek nagy szerepet játszanak s vannak alak és fúrás szerint olyanok is, a melyek megfelelnek a némely ősrégészek által «kelta baltáknak» magyarázott alakoknak, a mint ezt Pulszky Ferencz a gyűjtemény láttára rögtön fölismerte.

A *keczecsontok*, — 30. ábra leoldva, 31. ábra, egy darab ínra kötésre készen — világot vetnek azokra a csontokra, a melyek az ősrégészeti gyűjteményekben gyakran láthatók s rendszert «*korcsolyának*» magyaráztatnak.

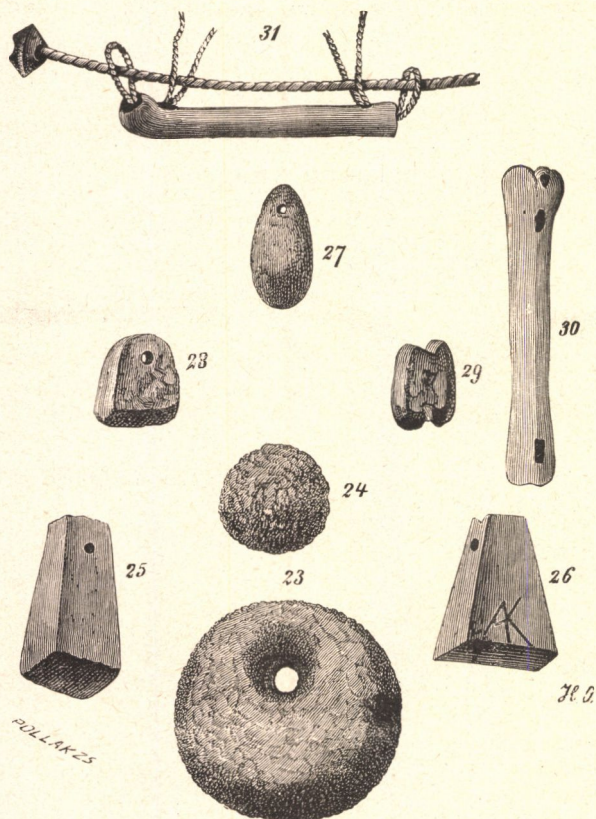
Annyi bizonyos, hogy csontkorcsolyák léteztek, léteznek ma is, és *Szeged*, *Zenta*, *Doroszló* s más helyek szegénységének gyerekei vígan csuszkálnak rajta.

Ezek a korcsolyák rendszerint fúrást nem mutatnak; a gyerek épen csak reá áll s lába eléggé megtapad rajta; elő-

veszi a gamót vagy kusztorát, úgy fogja, mint a vesszőparipát, nekitámasztja a jégnek s hajtja magát nagysebesen.

A hol ilyen csontkorcsolya fúrva van, *keresztbe fúrják*, mert így esik legjobban a kötés.

A *kezcscsontok* ellenben *mindkét végükön*, a csont tengelye irányában vannak kifúrva s ennek megvan a maga oka is,

tudniillik az, hogy az a madzag, a melylyel a csontot a *kecze* inához kötik, így nem érheti a földet, tehát *nem kopik el*.

Ki lehet tehát mondani, hogy a laposra csiszolt, *fúratlan*, vagy *keresztbe kifúrt* ősrégi csontok, korcsolyák; a *tengely irányában kifúrottak*, ellenben eredetileg hálónehezékek voltak.

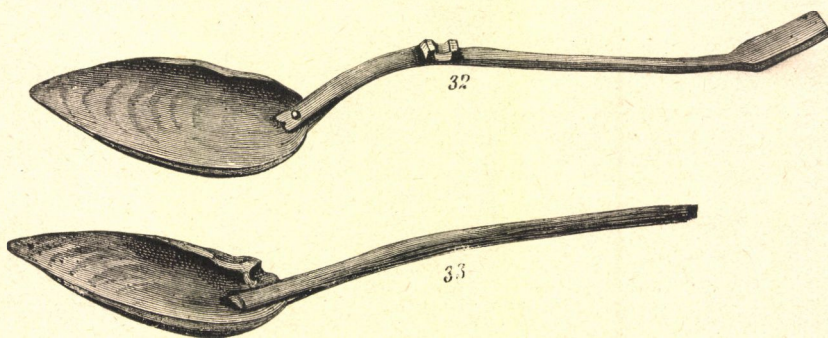
Természetesen nincsen kizárva az sem, hogy nem egy kezcscsont is a prähistorikus gyerekek lábára került s megfordítva, a korcsolyacsont a kezére, vagy egyáltalában csonttal

súlyozott hálóra; de a fúrásra, illetőleg megerősítési módra való tekintetből bizonyos az, hogy a szárcsontokból nemcsak korcsolya, hanem hálónehezék is került.

A *Körös-Tarcsán* ma is élő *halzsírszedő kanál* nem kevésbé érdekes (32. és 33. ábra).

A tulajdonképeni kanalat rendszerint egy nagyra termett *Anadonta* jobboldali *kagylóféle* szolgáltatja; a nyelét egy arra való, a végén behasított ág. — A szerszám — céljára való tekintettel — valóban kitűnő, mert éles szélével jól szedi a vékony halzsírréteget; ellenben a záros része egyszersmind ellenző is, mely nem engedi a leszedett halzsír átömlését.

Régibb időkben, a halászat virágzóbb korában, a rátartó-

sabb halász lyukasztotta a kagylót s nyelét keresztszeggel erősítette meg.

E szerszám láttára önkénytelenül eszünkbe ötlenek azok a lyukasztott ősrégészeti kagylók, a melyeknek biztos magyarázata még hiányzik: vajjon nem kanalak lehettek ezek is?

Ezek a népies magyar halászati tárgyak érdekesebbjei.

Ethnologiai tekintetben, s ha szabad magamat így kifejezni — nemzeti érdekből is — én igen fontos és hálás föladatot látnék abban, hogy a Volga-menti és Kaszpi-tengermelléki népies halászati eszközök rendszeresen fölkutassanak; szerintem igen sok és igen értékes analógia jutalmazná a fáradozót. Ha módom volna, inkább ma, mint holnap indulnék el azokra a tájakra.

Viszont az őstörténelemre való tekintetből sem vitatható el a halászlát eszközök rendszeres, összehasonlító tanulmányozásának fontossága, jelesen azokon a tájakon, melyek a modern világ forgalmától, átalakító hatásától messze esnek. Úgy vagyok meggyőződve, hogy nem egy kétes ásatag eszközre nézve megadnák a kellő felvilágosítást, a mint talán megadja az az aránylag csekély anyag is, a melyet igen rövid idő alatt összehordtam s a melynek összerzésénél inkább ösztönöm mint a szakismeret vezetett.

Herman Ottó.

VÁZLATOK A MAGYAR VISELET TÖRTÉNETÉBŐL.

I. KÖZLEMÉNY.

Egykorú képes emlék, mely hírt mondhatna nekünk a magyarság viseletéről akár az őshazában, akár csak a honfoglalás idejéből s az azt követő századból is, reánk nem maradt. Liudprandnál olvassuk, hogy Henrik császár a magyarok fölött nyert győzelmét merseburgi palotája falára festette, s e kép a csalódásig hű volt.*

Ezen és számos más emlék elpusztult, s vele minden bizonyosság az ősmagyar viseletre vonatkozólag. Gyér s legtöbbször ellenséges indulatu feljegyzésekből kell képet alkotnunk egy oly nép viseletéről, mely népről, mielőtt az mint rettegett hódító feltűnnék, mesénél alig tudunk egyebet.

Nemzeti viselet, mely önmagából s minden külbefolyás nélkül fejlődve, kizárólag valamely népé lett volna, nem létezett soha, s nem volt ilyen bizonynyal az ősmagyar viselet sem. Családja volt, melyhez tartozott, s melyen belül egyedisége fejlődhetett. Hogy tehát az ősmagyar viseletre némi következtetést vonhasunk, oly szegények lévén a közvetlen forrásokban amúgy is:

* Liudprandi Antapodosis Lib. II. 31 (Pertz: Monum. Germ. Hist. Scr. III.): «ad Meresburg rex in superiori cenaculo domus per ζωγραφειαν, zographian, id est picturam, notare precepit, adeo, ut rem veram potius quam veri similem videas.»

vizsgáljuk meg előbb azon népek culturáját, viseletét, melyhez kétségtelenül a magyar is tartozott.¹

I. ELŐZMÉNYEK. ÓKOR. Az ókori classicus népek hazája felett, az Atlanti tengertől messze Ázsia keletéig elterülő földön lakott «barbár» népek legtöbbje régtől fogva, századokkal a keresztény æra előtt, már közös cultura alatt állott, és közös viselettel bírt, melynek eredete Ázsiára vezet vissza.²

Skytha szokások és *skytha viselet*, — így nevezik ezt Herodottól kezdve az ókori írók. Ha e viseletet, azok nyomán, amint azt az ókori görög írók reánk hagyták, amint azt festészeti, szobrászati és ötvösműemlékekből, déloroszországi skytha sírok által rejtve volt kincsekből megérthetjük, mindazon európai barbár

I. ÁBRA. SKYTHA ALAKOK A TSCHERFOMLYKI (NIKOPOLISI) EZÜSTKORSÓRÓL.

népek viseletével, melyeket századokkal utóbb a római világ hatalom fegyvere és culturája megismerni csak képes volt, egybe-hasonlíthatjuk: nem vonhatjuk kétségbe, hogy e hosszú korszakon át egész Észak-Európában s Ázsia nagy részében, legalább fővonásaira nézve, azonos viselet uralkodott. A skytha népek voltak Ázsia első culturnépei, régi perzsa mythos a tűznek felta-

¹ Miként a művészetben ezen korszakra nézve skytha, mixhellen és északi barbár régiókat szokás megkülönböztetni (L. Hampel József: «A nagyszentmiklósi aranykincs», Arch. Ért. 1884. 125. lap), úgy ezen osztályozást a művelődési áramlatok hű kifejezőjére, a viseletre nézve is felállíthatjuk. Eltérést mégis két irányban kell felismernünk. Egyrészt a skytha viselet uralmát nyugat felé sokkal messzebbre kell elfogadnunk, mint azt a skytha művészetre nézve elismerni szokták, másrészt, miként látni fogjuk, már igen korán egy más viselet tűnik fel, a méd-perzsa, mely utóbb a skytha viselet némely elemeivel a mai keleti viseletet hozta létre.

² Előre kell bocsátanom, hogy csak a férfiviseletről szólok ezuttal, mint amely szervezettebb fejlődéssel bír, s a melynek sokkal nagyobb jelentőséget is tulajdonítok.

lását és a fémek első használatát is a skytha és finn népeknek tulajdonítja.

Az európai barbár népek viseletét a Cæsarok korában nem nevezik ugyan már skytha viseletnek, de, miként arra bővebben visszatérnünk alkalmunk lesz, azon nagy korkülömbőség daczára, mely e viseletekről fenmaradt emlékeket egymástól elválasztja, a skytha viselet fővonásait Európában is feltalálhatjuk.

Lássuk tehát előbb ezen szorosabban vett skytha viseletet, mely, az írott emlékeket tekintve, az európai barbár népek reánk maradt viseleténél mintegy öt századdal idősebb.

Képét elég megbízhatóan őrizték meg számunkra, vert dom-borműben, azon remek ötvösmunkák, melyek e század második

fele óta a déloroszországi skytha sírhalmokból (kurgan) napfényre hozattak. Régi vázákön, a pontusmelléki görög műipar készítményein, szintén találunk alakokat, melyek, kellő kritikával, felvilágosítást nyújthatnak.

2. ÁBRA. SKYTHA ÍJÁSZ

egy Koulobában (Kerts mellett) talált electrumedényről.

Legjellemzőbb, mert legáltalánosabb ruha-darabja e viseletnek a nadrág (*ἀναξαρίς*). Haladás ez a classicus népek vise-

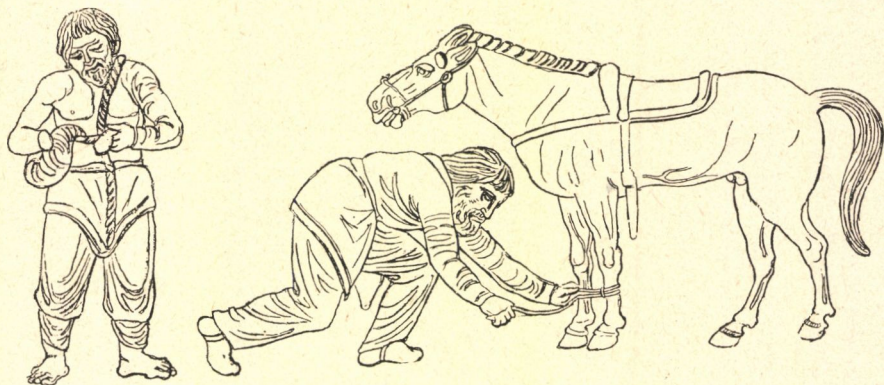
letével szemben, mely a lábak e czélszerű ruházatát nem ismerte, miként a karok kellő ótalmára szükséges ruházatot is, az enyhébb éghajlat alatt, csak igen későn vette fel.

E nadrág, bőségre és alakra hasonló mai pantalonunkhoz, derékban szíjjal erősített meg. Olykor kettőt is vettek egymás fölé (3. ábra), s ilyenkor a felső csak térdig ért. Alul a nadrágot rövid, bő-szárú csizmába tűrték, melyet bokában szíjjal vagy szalaggal kötöttek le. Délőbb részeken csizma helyett topánt is viseltek, mely a lábfőn, mai fűzős cipőink módjára, két-három helyt összefogatván, szalaggal erősített meg, a nadrág pedig ebbe kötöttet bele. Olykor szabadon is függött alá, mint a magyar paraszt gatyája.

A derekat és karokat nem a körülzárt és nyakán átbujtatott

chiton vagy tunica fődte, mint a klasszikus népeknél, hanem elől nyitott, újjas, szűkebb, ágyéig vagy valamivel ezen alul eső kabát (σχιστός χειριδωτός, σισύρα), melynek két szárnya elől egymásra hajtatván, derékban övvel szorítottatott le. Ez a skytha viseletnek még a nadrágnál is jobban jellemző része, s ez különbözteti meg a hozzá hasonló barbár viseletektől leginkább. A szíj-övön csüngtek a skytha elválhatlan társai: a puzdra és tegez, meg az ivócsésze.¹

E kabát felé olykor egy könnyebb, szellősebb gunya² jött. Észak felé kevésbbé hordhatták mint inkább délen s a görög érintkezési vonalon. Hasonlít a görög chitonhoz s alkalmasint

3. ÁBRA. SKYTHA ALAKOK A TSCHERTOMLYKI EZÜSTKORSÓRÓL.

eredete is erre vezet vissza. Rövid újju, bő, félczombig, vagy még azon alul érő ruha volt ez, derékon ránczosan felkötve.

¹ Ilyen aranycsésze a monda szerint egykor az égből esett le, s ilyent hagyott Heracles is fiára Skythesre, a mely eset óta a skythák máig is csészét hordnak övükön, mondja Herodot (IV. 5. és 10.)

² E szó régi forrásainkban, a skytha vagy barbár viselet leírásánál elő nem fordul, s ezen öltözet-rész leginkább chitonnak nevezetik. Eredetileg nem jelentett könnyű ránczos ruhát, s csak a középkori latinság használta azt ilyen értelemben. Megkülömböztetésül én is így használom e szót, jöllehet nálunk az ma általánosan pórias ruházatot jelent. Eredetere nézve skytha, vagy inkább északi barbár szónak tartom, régi görög grammaticusok többféle értelmet tulajdonítanak neki, s úgy látszik, soha nem szorítkozott e szó egy határozott ruhadarab megjelölésére. Abban meg-egyeznek a régi meghatározások, hogy állati bőrből készült pórias, régi öltönyt jelent. Általánosan elterjedt szó ez az ókor csaknem összes barbár népeinél, ahol csak a skytha vagy még inkább az északi barbár viselet volt használatos. Salamon Ferencz, a magyar haditörténetről írt becses értekezésében (Századok, 1876. 770 l.) legvalószí-

A fejre sajátságos alakú süveget vettek fel (καρβασία). A fejtetőt fedő része tompa kúp alakú volt, melynek csücske, ha a süveg könnyebb anyagból készült, kissé előre vagy hátrafelé konyúlt. Elöl e süveg a homlokot körítette s gyakran szalaggal is lekötöttet, hátul azonban hosszabbra nyúlt, úgy hogy körül a nyakszirtet befödte. Olykor a fülek irányába és hátul külön-külön nyulványok értek le hosszban, előbbieket néha oldalt felcsavarva avagy a fejtetőn ismét összekötve viseltettek.

Köpenyt a skytha viseletről maradt ábrázolatok nem mutatnak. Ahol ilyet látunk, az a rövid görögös gallér, s inkább a kisázsiai viselet sajátsága, melyre még visszatérünk. De nem is igen igényelte ezt a skytha viselet. Célyszerű, szűkebb formái, vastagabb szövetekből, bőrből és prémekből álló anyaga elégséges ótalmat adott s nélkülözhetővé tehetette a kissé kényelmetlen köpenyt. Ilyen volt viseletük télen-nyáron egyaránt, Hippokrates szerint váltó-ruhákat nem ismertek. Északon kétségtelenül általános ruházat volt a köpeny. Herodot egy északi skytha népet melanchlänoknak nevez, (IV. 107.), fekete szőr vagy gyapjú-köpenye után.

Anyagra és kiállításra a skytha viselet rendkívül gazdag és változatos volt. A nadrág és a felső gunya úgy látszik, leggyakrabban vászonból készült* s talán a süveg is. Az alsó kabát legtöbbször bőrből vagy irhából készült, melynek kikészítésében a skythák rendkívül jártasak lehettek. Ez bírhatta Herodotot azon mese koholására, hogy a skythák emberbőrből cser-

nűbben avar eredetűnek, Vámbéry (A magyarok eredete, 228. lap) szláv szónak tartja. Részemről általánosan elterjedt régi szónak tartom, mely mindkét népnek s bizonynyal sok másnak is nyelvébe átment. A prémes ruha fogalom északra utal. Megvolt e szó a régi britteknél és galloknál is — Varro «guanacum»-ra latinositja — (némi módosulással meg van ma is), a görögbe talán a népvándorlást követő időkben került, az olaszba pedig talán a venetek útján.

* E vászon kenderből való volt, s oly finom akár lenből csinálták volna, mondja Herodot (IV. 14.) Egy sokkal későbbi, Kr. u. a II. században élt római író, Justinus, tagadja a vászon ismeretét, de csak egy tekintetet kell vetnünk azon könnyű ránczokra, melyekkel egyes ruharészek feltüntetvék, hogy a vászon használatáról meggyőződünk. Legbiztosabb bizonyíték azonban az, hogy a már említett kurgánokban gazdag hímzésű vászon és selyemszövet maradványokat találtak. (Lásd: Comptes Rendus de la Commission imp. archéologique (1878—79).

zett ruhákban járnak (IV. 64.) A kabát szélét elől a mellén és a nyak körül értékes prémekkel szegélyezték s északfelé ilyen prémekből készült ruhákat is viseltek. A budinok s talán a gelonok is hód- és vidrabőrrel szegélyezték ruháikat (Herod. IV. 109.) Posztó vagy nemezruhákat is viselhettek, több népről említetik, hogy nyájai finomabb vagy durvább gyapjút adnak. (Strabo. XI. 2.)

E ruhákat eltörülhetlen színekkel festették meg s némely nép mint ezen iparban különösen ügyes, említetik. A Kaukázusban, írja Herodot (I. 203.) bizonyos fának leveleit szétmorzsolván, vízzel elegyítik s evvel ruháikra képeket festenek, melyek kimoshatlanok, akár csak be volnának szöve. Szokás volt, kivált délfelé, a ruhákat gazdagon kihímezni. Találtak is ujabban ilyen maradványokat. A legsajátságosabb skytha ruhadíszítés volt azonban az islóg, vagyis különféle aranylemez, pityke, melylyel, — leginkább sávosan, — ruháikat feldíszítették. Alakra kisebb-nagyobb, kerek, csillag és félhold alakú lemezek (utóbbiak leginkább a perzsa viseletben terjedtek el), olykor kivert emberi vagy állati főt, sőt egész alakokat is mutatnak. Könnyen üzhették e fényüzést. Hazájukban, kezdve a mesés Indián, melyben az aranygyűjtő hangyák tenyésztek, egész a mai Erdély táján tanyázott, aranyban gazdag agathirsekig, bővében volt e nemes ércz. Ezzel díszítették a bőrvet és a süveget is. Ezt írja névszerint Herodot a massagétákról (I. 215). Végre megemlítyük még, hogy a skytha haját dúsan és hosszan viselte, arczát bajusz és szakáll keríti s ha ez utóbbi néha hiányzik is, a bajusz el nem maradhatott.

Az északi *barbárok viseletéről* keveset tudunk. Legbiztosabb az, hogy főkép állati bőrökkel ruházkodtak.

Számos észak felé lakott népről tudjuk ennek használatát; így a melanchlænokról, budinokról (Herod. I. 202. IV. 107., 109.), Európában a ligurokról (Diod. Siculus V. 2). A Rajna mentén lakott germán törzsek vadállatok bőreit (prémjeit), minden csín nélkül viselték, míg a partoktól távolabb esők válogatottabban. Ezek azt díszesebben tarkázták vadállatok bőreivel, melyeket a felső Oceán s az ismeretlen tenger hozott létre, írja Tacitus (Germ. XVII.) Ismerték ugyan a lenruhát is, sőt bíborral is díszítették, de csak az asszonyok hordták. A peucinok

vagy bastarnok viselete is ehhez hasonló volt. Az Araxes torkolatánál lakott népek rendes öltözete fókabőrből állott (Herod. I. 203.), a meszsze északon pedig a fennek fölött lakó helessiakról, és oxionokról éppen ezen bőrruházatuk miatt, azon mese járta, hogy arczukra nézve ugyan emberek, de vadállati testtel bírnak. Hasonló mondá járta a neurokról, kik minden évben egyszer pár napra farkassá váltak. De ép e népről azt is följegyezték, hogy skytha szokásokkal bír. Hasonlóan a melanchlænokról, budinokról is. Ugyis kellett lenni, hogy ezen északi barbár népek ruházata szabására nézve a skytha viselettel jobbra egyezett s ettől inkább csak az anyagban különbözött. Talán még a köpeny (*χλαίνα*, sagum) volt sokkal elterjedtebb és nagyobb is. Maga a sagum, kelta saic, szó is eredetileg állati bőrt jelent.

Már a régiek még a skytha viseletnek is, különösen a nadrágnek, keletkeztét a zordabb éghajlat követelményeként tűntették fel. Igen helyesen; de még inkább áll ez az északi barbárok hazájáról. Nincs okunk tehát kételkedni azon, hogy — bár feljegyezve róluk nincsen — e népek is viseltek nadrágot.

Nem leomló és ránczos, hanem szoros és az egyes tagokat feltüntető volt a germánok ruhája, írja Tacitus, (Germ. cap. 17.) s az északi barbár népek ruházatának alakját is ennél jobban alig jellemezhetjük.

Ezzel szemben délen, a Pontus-melléki városokban, Kisázsiaiban a skytha viselet szintén módosult s ezen változott alakját *déli skytha, kisázsiai vagy mixhellen* viseletnek nevezhetnők. Legelterjedtebb, bár újabb keletü neve a phrygiai viselet. Az amazonokat és skythákat gyakran, Párist, bosporusi és ázsiai fejedelmeket, a Mithras-tiszteletre vonatkozó alakokat ilyen ruhába látjuk öltöztetve.

Ha már a kurganokban talált emlékeket is a skytha viselet kutatásánál némi kritikával kell használnunk, annál inkább van erre szükségünk a most jelzett alakokra nézve, melyek görög vázákon, oltárokon, sírköveken és ékszereken találtak.

A művész olykor nem is élt e népek közt, vagy legalább nem azok közvetlen környezetében, s így alakjainak ruházatát sokszor saját képzelete szerint görög módra egészítette ki. Ezt kell tartanunk különösen azon amazon-alakításokról, hol más ruházatot nem látunk, mint a rövid görög chitont, vagy a félvállról függő «exomist», minőt a spártai lányok viseltek. Hasonlókép a rövid kerek gallérban, melyet kivált amazonokon láthatunk, a görög chlamist ismerhetjük fel.

Mindamellet a görög befolyás tényleg is megvolt e viseletben, s ez okozta az eltérést a szorosabban vett skytha viselettől.* Míg ez utóbbi a melegebb, vastagabb anyagból készült elől egymásra hajtott kabátot kedvelte leginkább, a kisázsiai ennek csak formáját tartotta meg. Meg van itt is a hosszú újjas alsó kabát és a nadrág, — néha tricot-szerűen szűk, de könnyű szellős szövetből, miként azt az enyhe ég alj kívánta, — s ez, a testet teljesen eltakaró jelleg főleg az, mely a skytha népekkel közös, ellentétben a klasszikus népekkel. A lydiaiaknál

4. ÉS 5. ÁBRA. PHRYGIAI ALAKOK GÖRÖG EDÉNYEKEN.

s csaknem az összes barbároknál, ugymond Herodot (I. 10.), még a férfira nézve is nagy szégyen volt, ha mezítlenül láttatott. Régebben, úgy látszik, a skytha viselet melegebb jellegét is fentartották. Erre mutat e ruházat neve, a «bassaræ,» mi a thrák nyelvben (bassarim) állati bőrt jelent. Párducz- és oroszlánbőrbe burkolóztak a Homér hősei s még Xerxes hadában a lyciaiak kecskebőrt vetettek vállukra. A tulajdonképi jellemző öltöny azonban a skytháknál gyérebben viselt, ujjatlan vagy

* Viszont a görög viselet sem maradt a kisázsiaiától teljesen idegen. A Pontusmelléki görög telepek azt teljesen felvették s magában az anyaországban is nem egy nyomára találhatunk.

rövid ujjú felső gunya. Leggyakrabban finom vászonból, byssusból készült s derékban övvel kissé felkötve, könnyed ránczokban omlott le. Csak ha diszes himzésű e ruha, akkor találjuk azt nehezebb kelméből ráncz nélkül.

Gyakran, kivált ha nem harczias ruházatban vannak, beérték pusztán a felső gunyával, ilyenkor azonban annak hosszú ujjai vannak. Ez volt a mindennapi viselet s a legelterjedtebb is.

A skytha főveg annyiban módosult, hogy hátul levő nyulványa meleg levén, feltüretett, miként az Attalus király által a III. században Kr. e. Athénben felállított győzelmi emlék némely alakján láthatjuk. Legtöbbször e nyulványt egészen elhagyták, miáltal a süveg kerek lett: az u. n. phrygiai süveg. Olykor ellenkezőleg a fülek irányában és hátul hosszan lefüggő részei voltak, melyek ha bőrből készültek, védelmül is szolgálhattak. Ha könnyű szövetből készült a süveg, körül a homlokon szalaggal kötötték le.

A díszítés a lehető legváltozatosabb és gazdagabb. Sáfránnal és csillogó bíborral ékítik ruhájukat, írja róluk Virgilius. Az alsó ruha, vagyis a nadrág és az ujjas, legtöbbször islóggal volt gazdagon meghányva, melyet mint skytha eredetű szokást már fentebb említettünk. Nemcsak díszül, de kivált ha nagyobb érczelemezekből, sűrűn rakatott, védelmül is szolgálhatott. Ez volt a pánczél legkezdetlegesebb s igen hajlékony neme, melyet harci viseletben csaknem mindig láthatunk. Egyébként ismerték és nagy tökélyre vitték a sodrony- és pikkelypánczél is, s a klaszszikus népek tőlük tanulták el.

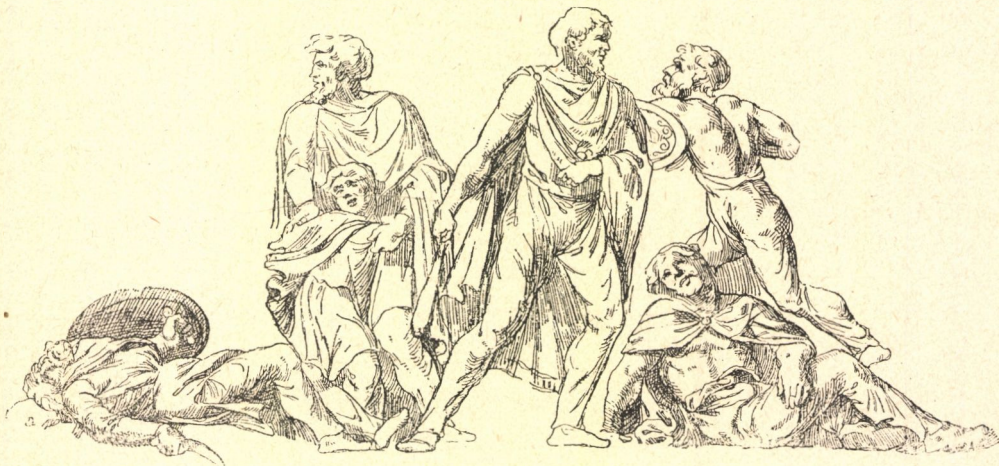
Még díszesebb volt a felső gunya. Biborsávak, koczkás és legváltozatosabb mänander-mustrák, himzett diszitmények ékítették. A nadrág és ujjas is sokszor ehhez hasonló diszt kapott, egyszóval, amit keleti pompa és képzelem kitalálhat, e ruházatról el nem maradhatott.

Az *európai barbár népek viselete* inkább ez utóbbihoz, mint a szorosabban vett skytha viselethez csatlakozott. Különösen áll ez a gall népekről, melyek a kisázsiaiakkal amúgy is rokonok voltak. Egyébként, egyes törzsektől eltekintve, korántsem volt oly gazdag e viselet, mint a kisázsiai, sőt legtöbbször nem is

olyan teljes. Leginkább abban hasonlítanak egymáshoz, hogy főruhájuk nem az elől nyitott skytha kabát, hanem a római tunicához hasonló ujjas felső gunya s a lábakra nem csizmát, hanem czipőt, sarut húztak. Viselték azonban, bár nem önállóan de általánosan, a skytha kabátot is, a csizma pedig a skytháknál sem volt kizárólagos használatú.

Régi írók a Cæsarok korában nemzeti vagy együttes nevet nem tudnak e viseletre, egyszerűen nadrágosoknak (barbari braccati) hívják őket.¹

Kétségtelenül ez a legjellemzőbb elnevezése is e viseletnek s talán az egy germánokat kivéve, csaknem minden európai

5. ÁBRA. GERMÁN NÉPEK VISELETE AZ ANTONIN-OSZLOPON.

nép viselhette e nadrágot. Neve a rómaiaknál «braccæ», «brages», (kelta: «breac», mai franczia «braies», angol «breeches»).

A germán nép alsóbb néposztálya talán azért nem hordta, mert általában mint vad, csaknem teljesen ruhátlan nép jellemeztetik. «Nudi aut sagulo leves» mondja róluk Tacitus (Germ. c. VI.)²

¹ Még leginkább említik a gall viseletet. Ép ezért franczia és angol frók szeretik e viseletet gallnak nevezni, utóbbiak azért, mert Julius Cæsar, Strabo és Pomponis Mela szerint a brittek szokásaikban nem sokat különböznek a galloktól és ezekéhez hasonló fegyverekkel harcolnak. (J. R. Planché: A cyclopædia of costume. London 1879. I, 13. s köv.) Ezt általános elnevezésül már csak azért sem fogadhatjuk el, mert a gallok maguk sem viselték mind ezen ruházatot, hanem csak egy vidéken s egyébként is ezen általánosan elterjedt viselet eredete Ázsiára, a skytha viseletre vezet vissza.

² Hasonlókép még Severus korában (193 Kr. u.) a caledonok és maeaták mint ruhátlanok említetnek.

De a gazdagok hordtak ruhát, nem leomlót, mint némely keleti nép, hanem szűket és az egyes tagokat feltüntetőt. (Germ. c. XVII.).

E leírásnál világosan a nadrágos skytha viseletre kell gondolnunk, s hogy a germán nép egy részénél el volt terjedve, abból is következtethetjük, hogy Suetonius szerint (Caesar 58.) Caesar, gall ruhába (tehát nadrágosba) öltözve, az eburonok táborán felismeretlenül átszökhetett.¹

«Braccarii» néven nevezték az ó-kori írók Hispania egyik, talán kelta eredetű népét, a *gallaeciaiakat*, a *gallok* pedig «sagati, braccati, comati» néven különböztetnek meg.

A *brittek* szintén viseltek nadrágot. A dublini ir akadémia muzeumában néhány régi ir ruha-maradványt őriznek, köztük egy pár koczkás nadrágrészt, melynek biztos kora ugyan meg nem határozható, de alakjában a legrégebb szigetlakó kelták ruhájával azonosnak tartatik.²

A British muzeum néhány XVII. századbeli codexének miniaturjein még e nadrággal találkozunk, bár csak a szegény nép viseletekép.²

A *belgák*, *aquitánok* gall törzsek lévén, bizonyynyal szintén e ruházatot hordták,³ a *cimbereknél*, *celtibereknél* és *lusitanoknál* ugyan nem nevezi meg a ruhadarabot sicíliai Diodorus, de az egész leírás, melyet róluk ad, következtetnünk engedi.

A *geták* is viseltek nadrágot,⁴ a *dákokat* is így látjuk a Traján-oszlopon, a *thrákok* s innen keletre csaknem minden barbár nép pedig már teljesen skytha módon öltözött.

Már említettük, hogy e népek ruházata abban is közelebb áll a kisázsiaihoz, miszerint a skytha alsó kabátot önállóan nem igen viselték, hanem inkább csak a felső gunyát. De ezen utóbbinak rövid ujjai alól az alsó kabát hosszú ujjai gyakran láthatók. Hogy szabásra is teljesen megfelelt az a skytha kabátnak, a belgákról jegyeztetett fel, kik «elől nyitott kabátot» viseltek, mely csak az ágyékgig ért.⁵

¹ Az mit Weiss Herman fölhoz (Kostümkunde, II. 618.), hogy Adeloald longobard király (616—626) lett volna az első, ki népénél nadrágot viselt, s Paulus Diaconus szerint ezen nép csak a VIII. század táján tanulta el ezen ruhát a rómaiaktól, aligha vonatkozhatott a skytha nadrágra, hanem inkább azon szűk, tricotszerű öltözetre, mely kisázsiai előképek utána byzantinak nevezett viseletnél tűnik fel az V. században először, s a középkoron át Európaszerte elterjedt.

Különös, hogy az Antoninus-oszlopon, mely a markomannok feletti győzelmeket örökítette meg, a germán népek gyakran ugyan igen silányul vannak felruházva, — de ha felső testük fedetlen is, nadrágot mindig viselnek.

² Planché: Cyclop. of Costume. I. 56. ³ U. o. I. 507.

⁴ Caesar: De bello gallico I. «Braccata turba Getarum» írja róluk Ovidius (Tristia IV. 6. 47.) és «pellibus et laxis arcent mala frigora braccis» (V. 7. 49.).

⁵ Strabo IV. 4. «ἀντὶ δὲ χιτῶνων σχιστοῦς χειρὶδωτοῦς φέρουσι μέχρι αἰδοίων καὶ γλουτῶν.»

A köpeny (sagum, keltában saic, mai francziában saie) elterjedtebb használatu, mint a skytháknál, alakra rendszerint hosszú; anyaga posztó, nemez, állati prém, vagy legalább ez utóbbival van szegélyezve, mint azt a római győzelmi jelvényeken gyakran láthatjuk. Rendszerint a jobb vállon, néha elől a mellen is csattal, fibulával fogatott egybe. Kinek erre nem telt, tövissel tűzte össze, írja Tacitus a germánokról (Germ. cap. XVII.).

A süvegviselés sem általános, sőt azt megkülönböztető rangi viseletnek tartották. Dio Cassius szerint (LXVIII. 9.), Dece-

6. ÁBRA. DÁK ALAKOK A TRAJÁN OSZLOPRÓL.

balus, hogy kérelme hatásosabb legyen, Trajanushoz a süvegeselek legelőkelőbbjeiből (τῶν πιλοφόρων τοὺς ἀρίστους) küldött követeket s nem az üstökösök közül. (τῶν κομητῶν). A lábakra nem húztak csizmát, hanem mindig csak czipőt. Római neve «gallicus» (honnan a franczia «galoches»), ha nem is eredetét, de legnagyobb elterjedését bizonyítja e népnél. Bőrből, sokszor cserzettlenből, készült, alul pedig vastagabb talpa volt, melybe talán szögek voltak verve. A bokát és lábujjakat is befödte s a lábfő ormán szíjjal vagy szalaggal erősített meg. Ebbe köttetett legtöbbször a nadrág is. A brittek nyers tehénbőrből, melynek szőre kifelé volt fordítva, készítették czipőiket, melyek mai tótjaink bocskorához igen hasonlítottak.

A XIV. század elején még ehhez hasonló czipőket említ Froissart az íreknél és skótoknál.*

* Planché, I. 458.

Ahogy e népeket legyőzőik, a rómaiak, diadalemlékeiken feltüntetik, alig sejtjük, mennyi gondot fordítottak azok legnagyobb részben ruházatuk anyagára és alakjára.

Még legszegényesebbek, mint már említettük, a germánok voltak, nagyobbára állati bőrről ruházkodtak, a lenruhákat inkább az asszonyok hordták. Annál díszesebb volt a gallok ruhája. Díszében igen hasonlított a kis-ázsiaiak viseletéhez. Ugy mint ezek, koczkás és csikos, különféle színű mintával ellátott gyapjúsöveteket viseltek.¹ Vajon az islóg használata, miként a skytha és kisázsiai viseletnél, szokásos volt-e náluk is, ki nem mutathatjuk.² E koczkás, sávós divat talán a brittek-nél is elterjedt volt, a skót felvidékiek ruházatában a régi gall breacan feile-t szokták látni. Varro szerint náluk a sagum egyszerű volt, kék vagy fekete, a gunya és nadrág főszíne pedig veres. A belgáknak is, kik, miként már láttuk, jellemvonásaikban a skythákhoz rendkívül hasonlítanak, egyszerű, nyíltszívűségük mellett szemükre veti Strabo (IV. 4.), hetvenkedésöket és pompaszeretetőket. Festett és arannyal himzett ruhákban járnak, mondja róluk.

Sajátságos barbár szokás volt a testfestés is.

Már Herodot is megemlítette ezt némely északibb skytha népről így a budinokról s másokról, Tacitus pedig (Germ. cap. 43.) a suébek felett északra lakott hegyi népről, a hariakról mondja ezt. A brittanok, írja Cæsar (De bello gallico cap. V. 14), testüket kékre festik, hogy annál rettentőbbeknek nézzenek ki a harcban.

Ezt tudjuk délibb népekről is, így a dákokról,³ kiknél a különféle festés az egyes osztályokat egymástól megkülönböztette.

Az északi caledonoknál meg épen a tätoválás volt szokásos : állati s egyéb alakokat hasítottak a bőrbe s azokat kék színűre páczolták.

A hajviselet, miként azt az emlékeken látjuk, az európai barbár népeknél általában dús és hosszú; a hajlenyírás büntetésképp tekintetett. Miként a skythák, úgy e népek is legtöbbször körszakállat és bajuszt hordtak. Ez utóbbit mindannyian.

A suebek, s talán az ætiek is, hosszú hajukat fejükön kontyszerű csomóba kötötték. Amit Tacitus némely germán törzsről, így a chatokról is ír, hogy az ifjak fogadalomkép hajukat és szakállukat mind-

¹ Diodorus Sic. V. 30. — Kelta neve e disznek breach, bryan, breacan volt ; — breac a keltában a. m. csikos, sávós, pettyes. (L. Planché II. 14.)

² Weiss H. azt tartja : igen. (Costümkunde, II. 620. lap.)

³ Plin. N. H. XXII. 2. VII 50.

addig hosszúra növesztik, míg ellenséget nem öltek (cap. 31.), csak úgy érthető, hogy elhanyagoltan addig gondot nem fordítanak rá, s mint mondja homlokukat csak a vér és zsákmány felett leplezik le.

A dákok és germánok bajuszt és szakállt viseltek, a gallok és brittek szakállukat beretválták,¹ s csak bajuszukat nevelték nagyra. Különösen kedvelt volt a galloknál úgy mint a germánoknál a szőke haj, utóbbiak fajuknál fogva is nagyobbára szőke vagy rőt hajúak voltak. De ezen ékesség elnyerésére nem hiányoztak a pipereszerék sem. A gallok mésvízben áztatták hajukat, miáltal sörényszerűen merev lett, a germánok pedig sajátságos szappannal kenték be, miannak aranyfényt adott.

Nem terjeszkedhetünk ki bővebben az ékszerek alakjára és viselési módjára s csak röviden jelezzük azon összefüggést, mely e tekintetben is a skytha és európai barbár népek culturája közt létezik.

A skytha fényűzést és pompát a déloroszországi kurgánokból feltárt kincsek mutatják legjobban. Arany s ezüst edények heverték ott nagy számmal, arannyal volt kiverve minden: a kard markolata, a puzdra tokja, a sisak és süveg felülete. A nyakban és karokon arany abroncsok és lánczok voltak, a hónaljakat is elől, a mell két oldalán, jeles mívű arany tárcsák fedték. Arany islóggal volt meghányva a ruházat is.

Az ékszerek közül, mint különösen jellemzőt és a klasszikus viselettől idegent kivált a nyakperezeket (torques) és lánczokat emelem ki. A képes emlékek ritkán mutatják, de irott forrásokból tudjuk, hogy ennek viselete épúgy Európaszerte, mint a skytháknál elterjedt volt² s valószínűleg innen is eredt. Kinek aranyra nem telt, vassal is beérte.

Egy másik sajátos vonás a csillag- s különösen a félhold-diszítés, minőt felmaradt aranypitykéken és lánczokon találtak nagy számmal, de önálló diszkép is. A Traján- és Antonin-oszlop barbárjainak lószerszámján is láthatunk ilyet. Mint önálló disztárgyakat is találtak ilyen félholdakat Irországból és a kelta Európa minden részében.³

¹ Cæsar: De bello gallico, V. 14.

² Tacitus, Germ. 15.

³ Planché (II. 16. s köv. k.) ezeket druida vallásos jelvényeknek tekinti, s hogy a félholdnak és csillagnak keleten is a legrégibb idők óta symbolicus jelentősége volt, az kétségtelen. A régi skytha írásmódban az isten fogalmat csillaggal fejezték ki.

Végül még a csengetyű-dísz emelem ki. Nyugaton, úgy látszik, nem terjedt el, hazánktól keletre és északra azonban, vagyis az egykori skytha és ural-altáji területen, mindenütt találják emlékeit.¹

Az imént vázolt barbár viseletek kiterjedését s egymás-közi kapcsolatát röviden elmondottuk. Még csak azt jegyezhetjük meg, hogy, miként már a görögöknél láttuk, a rómaiak is igen korán felvették ezen barbár viselet egyes elemeit, bár olykor módosítva. Legkorábban a nadrágot, rövidebb formában, és a sagumot.² Fegyvereken s némely ékszerfélén, díszítési tárgyon szintén láthatjuk e befolyást. Traján oszlopán az egyik hadvezérnek lován, a szügyelön és farszíjon skytha függődiszeket láthatunk, köztük egy nagyobb félholdat is. Az Antonin-oszlopon még több példa van erre.

Viszont azonban a római viselet az, mely az európai barbár viseletet lassankint Európa nyugati részéről kiszorítja. S ezt visszaesésnek tekinthetjük a viselet történetében, mert az elől nyitott skytha kabátot ismét a tökéletlenebb tunika váltja föl több mint egy évezred tartamára. E változás nyugaton veszi kezdetét. Galliában, Britanniában meghódításuk után csakhamar római viselet honosult meg s a brittek még Julius Agricola alatt kezdték letenni korábbi ruhájukat s a római viseletet fogadták el. (Tacitus: Agricola XXI.) A nadrágot is elhagyták s e helyett csak térdig érő tunicát és sagumot hordtak. A germánok is lassankint római módra kezdtek ruházkodni.

Egyes vidékek még sokáig megőrizték eredeti viseletüket,

¹ Sokkal fontosabb e tárgy, hogysem azt néhány sorral csak megközelítőleg is jellemezni lehetne. Nem is volt célom az, s a skytha viselet leírásánál csak röviden kívántam megemlíteni azon ékszerfélét, melyekre később, az ősmagyar viselet kérdésénél hivatkozni szándékozom.

Utalok egyébiránt e tárgyra nézve a szentpétervári cs. régészeti bizottság kiadványaira, minők a *Compte Rendu*-k 1859 óta, a *«Recueil d'antiquités de la Scythie, 1866,»* az *«Antiquités du Bosphore Cimmérien»* (fővárosi könyvtárainkban nem található), — továbbá fontos anyagot szolgáltatnak még: J. R. Aspin: *Antiquités du Nord Finno-Ougrien*; — Bæhr: *Die Gräber der Liven*; Ch. de Linas: *Les origines de l'orfèvrerie cloisonnée*, Paris 1878. és mások.

² Strabo írja, hogy a belgák gyapjuból készült sagum-aikkal nemcsak Rómát, de egész Italiát elárasztják.

legalább egyes részeiben. A hegylakó skótok tarka ruházatában sokan a régi breacen feile-t látják, a hátszegvidéki oláhság ruházatában pedig a régi dák viseletet. A velencei dogek süvege talán történelmileg fejlődött a «phrygiai» süvegből, melyet a venetek Balti tenger melletti őshazájukból hoztak magukkal;¹ még a gondolasok mai viseletét is innen származtatják.

Ezek csak szórványos emlékek, a mult homályos hagyományai; a skytha viselet Európa nyugatán a keresztény kor első századaiban megszűnt általános vagy éppen előkelő viselet lenni, s lassankint teljesen letűnt.

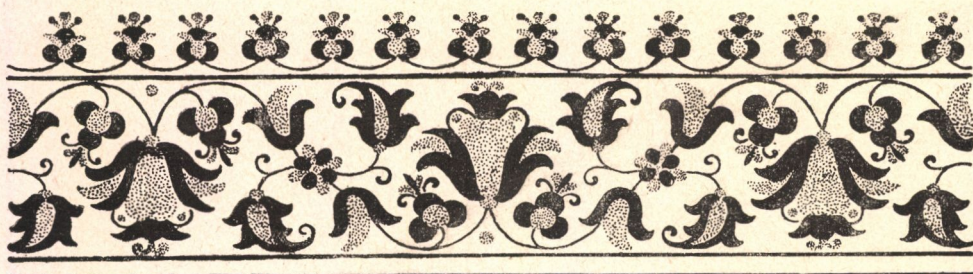
A római uralom idejéből hazánkban, a hajdani Pannonia területén, feltalált oltárok, sírkövek szintén arról győznek meg, hogy e tájakon a III.—IV. században az említett ősrégi barbár viselet már kissé módosult, de nem római befolyás alatt, sőt részben a rómaiak maguk is felvették azt, hanem a módosító áramlat Ázsiából indult ki. S így ezen időtájt, az által hogy Nyugat-Európa a skytha-viselettől elszakadt, a kelet pedig azt szervesen tovább fejlesztette, egy új határvonal támadt, melyet körülbelül a balti tenger és Adria közt húzhatunk² s mely legújabb időkig a keletet a nyugattól elválasztotta. Hü képét ezen viseletnek a fenmaradt gyarló s töredékes emlékekből alig alkothatjuk meg magunknak,³ mégis úgy látszik, hogy e korban a barbár viselet hazánk földjén is kezd már egy új viseletté átalakulni s ez a *méd-persa viselet*.

Dr. Boncz Ödön.

¹ Így véli Planché II. 22. Nem lehetetlen, de az is kétségtelen, hogy Velence igen korai időktől kezdve élénk tengeri kereskedelemmel bírván, ezen gyakori érintkezés folytán viselete az egész középkoron át mindig keleti jelleggel bírt, épúgy mint a XVI. században ezen okból a németalföldi kereskedő városok viselete is.

² Lásd jeles tudósunk, Rómer Flóris akad. székfoglaló értekezését a magyar jelmezeiről (M. T. Akad. Értesítő, VI. évf. 141. lap.)

³ Lásd: Desjardius-Rómer: Monuments épigraphiques du Musée Nat. Hon-grois. Bpest 1873.

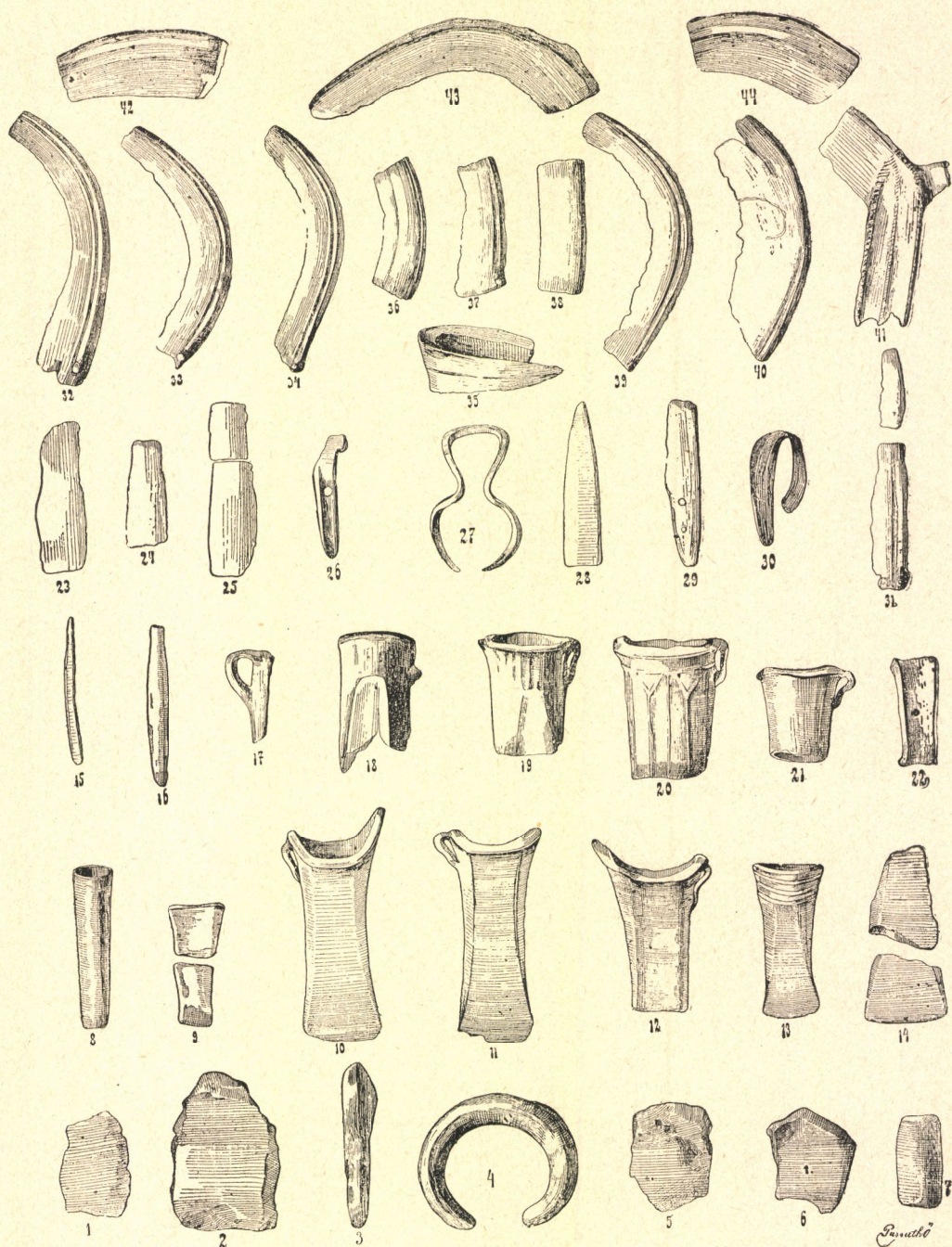

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

LÁZÁRPATAKI BRONZLELET. Beregvármegye északkeleti szélén, a Galiczia felől határt képező *Beszkid* nevű hegység egyik nyúlványa alatt a világtól teljesen elrejtett szűk völgyben fekszik *Lázárpatak* nevű igénytelen ruthén falucska; tőle csekély távolban áll *Felső-Vereczke* népesebb helység, melyből észak felé nyílik a lázárpataki völgy, míg F.-Vereczkén át vezet a tágasabb völgy az 1211 méter magas Mencselen át kelet, illetőleg Volócz felé, honnan ismét a regényes s egész Szolyváig terjedő okai és vicsai völgy huzódik dél felé; e völgyön át vonul a munkács-sztryi vasútvonal, melyet most építenek.

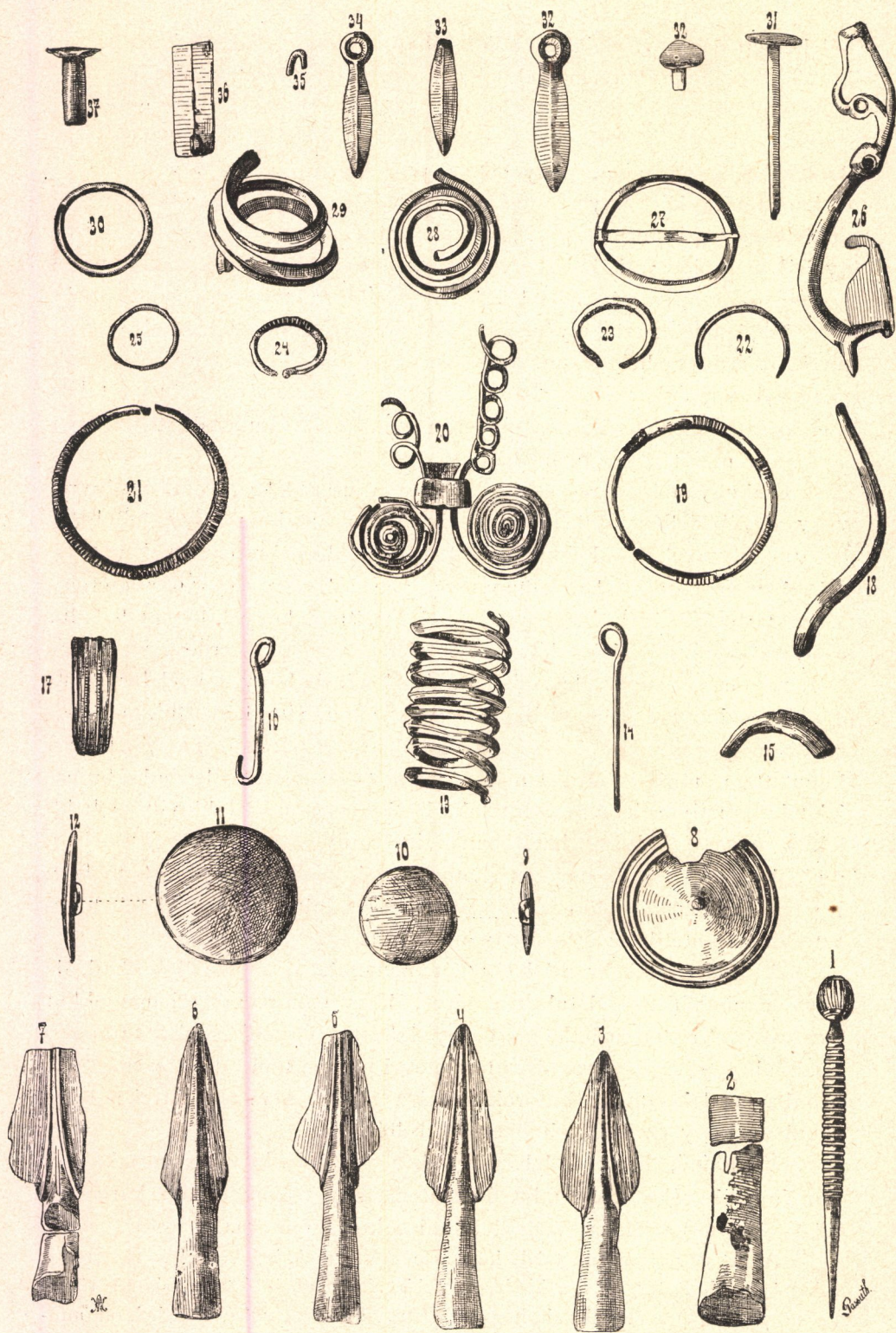
Lázárpatak fölött keletről emelkedik a *Medvesa* nevű kopár hegy, mely a község legelőjeül szolgál; a múlt év tavaszán itt a hegy közepe táján nagy esővizvája árok közelében, az esőzéstől meglágyult földfelület, mely kárpáti homokkő talajon terül el s mely az itt honos palakő elmállásából képződött, helyenként lecsúszván, egy helyt a marhát őrző pásztorfiuk *bronzleletre* akadtak s a fölszedett, itt teljesen ismeretlen és szokatlan különféle zöldes tárgyakat tarisznájokba rakva, a helységbe vivék, hol azokat a lakosok elkapkodták, nagyobb részeket azonnal összetördelték, reszelgették, a sodronytekercseket szétbontották, egyes tömöttebb tárgyakat, mint karpereczeket, tokos vésőt a tűzben megizzasztották s általában más értéktelen és használhatlan tárgyakat elvesztegették, fűnek fának elajándékozták, elosztogatták . . .

Én néhány hét múlva értesülvén a leletről, nem késtem junius hó kilencedikén felrándulni a Munkácstól mintegy nyolcz mértföldnyire fekvő *Verhovinába* s Vereczkéről *Lázárpatakra*, hol a lelet valóságáról csakhamar fájdalmasan meggyőződtem, úgy arról is, hogy a teljesen tudatlan ruthén nép a lelet legnagyobb részét csakugyan elrontotta,

LÁZÁRPATAKI BRONZLELET. I. TÁBLA.

elvesztegette, mennyiben idegenek, így az e tájon megfordult képviselő-választási kortések is egyes darabokat elhordottak s e szerint a lelet nagy részben elkallódott. A szomszéd felső-vereczkei görög-kath. pap-

LÁZÁRPATAKI BRONZLELET. II. TÁBLA.

nál hét ép darabot találtam, füllel ellátott tokos vésőket, karpereczeket és apró lándsákat, melyekből nekem három darabot ajándékozott, míg a többit a szigeti ref. főiskolának küldé. Majd szorgos utánjárásomban sikerült jó pénzért a lakosoktól is néhány ép és töredékes darabot megszereznem, melyeket a pad lomjai közül ügygyel-bajjal előkerestünk; két fényesre csiszolt terjedelmes füles gomb már ott díszlett egy pásztornak a tarisznyáján, míg mások a tekercsek sodronyából már pipaszurkálókat, gyűrűket rögtönöztek, melyeket mind megfizettem s átvettem, hogy a leletből legalább valamit megmenthessek.

Majd a lelet színhelyére a *Medvesa*-hegyre kimentem, hol a pásztorok az érdekes helyet megmutatták: itt a meredélyes lejtőt már több méternyi terjedelemben — bár felületesen — átkapálva, átturva találtam, mert, mint értesültem, többen azután pénzt kutattak itt, de sem arra, sem más tárgyra nem akadtak.

Csakugyan itt a rögök közt én sem cserepekre, sem égvényre, vagy egyéb jellemző melléknyomokra nem akadtam s így föltehető, hogy a most véletlenül napfényre került érdekes bronztárgyak egy az őskorban erre átutaztában elhunyt vagy megölt *lovas* egyén felszereléséhez tartoztak, ki keletről nyugat felé az itteni hegyek lejtőin haladt; e táj akkor, évszázadok előtt kétségtelenül rengeteg erdőséget képezett, míg most kopár, letarolt ormokból áll. S hogy a közlekedési út egykor csakugyan e hegyhátakon s völgyeken vitt keresztül, azt Beregvármegye Monographiája című munkámban (I. köt. 77—78. lapon) kimutattam, támaszkodva a már előbb e tájon történt hasonló bronzleletekre, milyenek a Lázárpataktól alig egy mértföldnyire feljebb fekvő *Kanova* helység határában szintén ily hegylejtőn s lentebb a pudpolóczi szorosnál, majd a Latorcza-völgyben Szolyván, Szuszkón, Egereskén s két év előtt *Podheringnél* előfordultak, mely leletek fokozatosan feltüntetik az őskori vándorút pályáját.

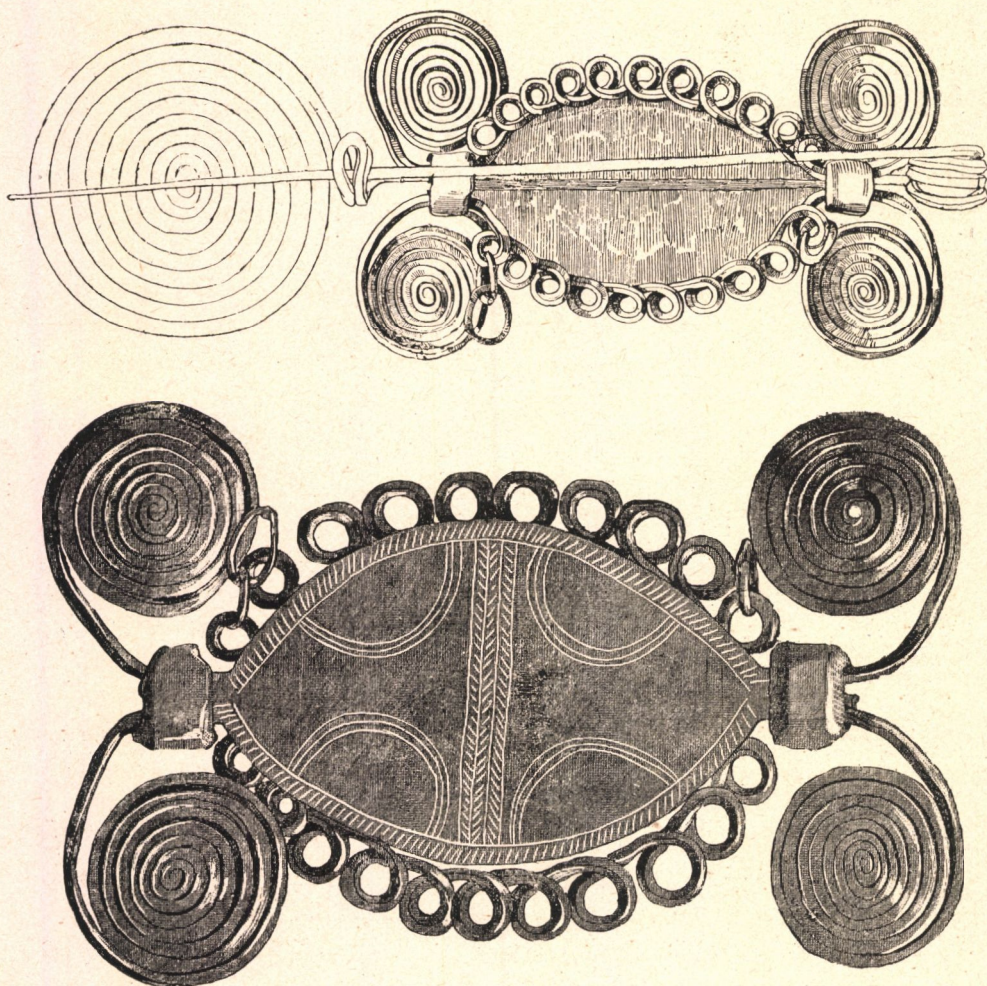
A lázárpataki bronzlelet tehát nemcsak új útjelzőül szolgál, de egyszersmind biztos adatul arra nézve, hogy e kor emberei már akkor *vaseszközöket* is használtak, mert egy lakostól egyéb csonka bronztárgyakkal együtt egy *vaszabola*-részletet is szereztem; más vastárgyak azonban, a lakosok s pásztorok állítása szerint nem találtattak; lehet azonban, hogy ezek figyelmüket elkerülték.

Valószínű, hogy a lelt tárgyak a *vándorkorból* származnak, mit annál inkább vélek, mert mint értesültem, egy vékony bronz karperecz állat- (kigyó?) fejekben végződött, mi e korra mutatna.

Az itt egy csomóban talált különféle szerszámok, fegyverek és ékszerek a sok megcsonkult tárgy és a kisebb-nagyobb alaktalan és karika idomú rögök (I. 1—7, II. 15) arra vallanak, hogy itt összegyűjtött anyagkészletekkel, öntőműhely maradványaival van dolgunk,

Sajnos, hogy a helyszínén tett vizsgálódásaim közben beállott akadályok miatt a tűzetes ásatás máskorra maradt.

E miatt tehát itt most csak azt jegyzem meg, hogy mint az ide mellékelt ábrák is igazolják, véleményem szerint azon egyén, kinek fölszerelését a lelt tárgyak egy része egykor képezte, sisakot (?), sodronyos tekercses karvédőt (II. tábla 15) és paizsot viselt. A korong (II. 8) s egy erős korongos tekercs (II. 28), melyből a találók egy 84 cm. hosszú nyársat rögtönöztek, erre mutatnak.

BRONZFIBULA A N. MUZEUMBAN, EREDETI IDOMÁBAN ÉS KIEGÉSZÍTVE.

A vitéz több hajító lándsával el volt látva (II. 2—7), ezek 13—16 cm. hosszúak. Valószínűleg törje is volt (I. 36),

A szerszámok közt jelentékeny számmal vannak a tokos vésők, fűlesek (I. 10—13, 17—21) és fül nélküliek (I. 8, 9, 13), sok volt a sarló is (I. 31—44), melyek közt egyenesek és görbék, tövükön gombbal a nyélbe való erősítésre vagy markolatba való lemezzel (I. 41), késekből is vannak töredékek (I. 22, 26, 28, 29), Fűrészlemezektől is maradtak csonka darabok (I. 23—25) valamint hegyes szer-

számok (I. 15, 16). Mi rendeltetése lehetett a dupla hegyű horgos hajlású sodronynak (I. 27), azt nem lehetett még megállapítani.

Az ékszerek sorából szembetűnő egy nagy tű, gömbös fejű és feje alatt hornyolatos díszszel (II. 1), más két csonka tűnek korongos a feje (II. 31, 32). Kisebb-nagyobb karikák is vannak, rovátkosak és simák (II. 19, 21, 22, 23, 24, 25, 30), továbbá sima fölületű korongok, alul megerősítésükre szolgáló füllel (II. 11, 12). nádlevél idomú csüngő lemezek, végükön karikával a megerősítésre (II. 32—34).

Végül a legjellemzőbb ékszer a fibulatöredék (II. 20), mely a magyarországi tekercses fibulák sorába tartozik és hazai leleteink közt csak a n. muzeumban őrzött egy teljesebb példányban birja analógiáját, melynek rajzát ide igtatjuk.

Vannak még töredékek, melyeknek eredeti rendeltetését már nem lehet biztosan megmondani, ilyenek a pipaszurkálókka átidomított sodronyok (II. 14, 17), lemezek (II. 17 és 30) az egyik füllel az alján, és egy csövecske egyik végén karimás széllel (II. 37).

Az egyszerű karikás csat (II. 27) talán nem ebből a leletből való, a csatok ezen idomai jóval a bronzkor letűnése után szoktak előfordulni.

Mindezen tárgyak idomai és díszítései nagyjából ismeretesek bronzregiónkban, s minthogy az ország határszélén, alig egy mértföldnyire Galicziától találtattak, s így föltehető, hogy nem hazánkban készültek, itt méltán azon kérdés vethető föl: vajjon meddig terjedett azon ismeretlen népnek, mely ily bronzeszközöket használt, hazája, települési területe? Vagy ha a messze keletről vándorolt a lengyel és magyar északkeleti határhegyeken át hazánk mostani belsejébe: melyik távoli keleti vidékről hozta magával bronzeszközeit? hol készülhettek azok? honnan eredt sajátsterü jellegük, idomuk? ... Mind oly kérdés, mely még megfejtésre vár s mely csak a távoli országok leleteivel történendő egyetemes összehasonlítás alapján lesz talán egykor biztosan meghatározható; addig kötelességünk buzgón összegyűjteni a kérdés megoldására szolgáló adatokat.

Munkács, 1884. június 22-kén.

Lehoczky Tivadar.

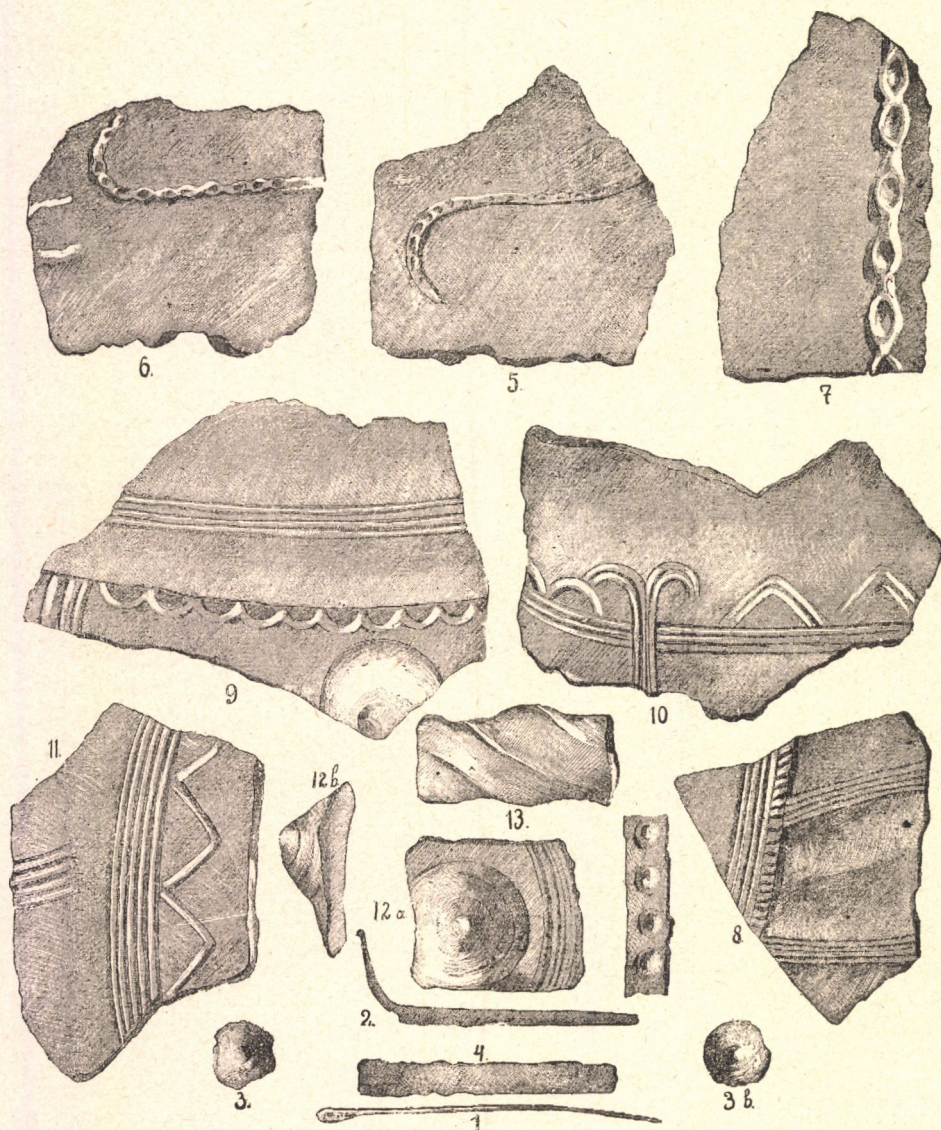
OROSZLÁNKÖVÁRI LELET. Az elmúlt nyáron Trencsénmegyében időzve, kirándulási helyül a regényes fekvésű *Oroszlánkővárat* választám.

A kirándulás dúsan jaltalmazá fáradságomat; mert eltekintve a kiváló élvezettől, melyet már a vár szemlélete s a felséges kilátás nyújtott, útközben egészen véletlenül egy őskori leletre is bukkantam.

Ezt megismertetni e sorok feladata. Mielőtt azonban a lelet leírásához fognék, legyen szabad kirándulásom tulajdoni céljáról — a várról — néhány szóval megemlékezmem.

Az illavai vasuti állomástól egy fél óra alatt ér az utas a Vág folyó túlsó (jobb) oldalán fekvő *Pruszká* nevű mezővárosba, hasonnevű, jelenleg az aulendorfi gróf Königsegg család tulajdonát képező uradalom székhelyére. Innen döcögős mezei úton folyton fölfelé s éjszagnak haladva, körülbelül egy mért-

földnyi távolságra, közel a morvaországi határszélhez, lombkoszorúzott dombokból falként kiemelkedő magas kopár mészkősziklán épült *Oroszlánkővára*. Az orbovai *Jakussithok* egykori büszke sziklafészke, melyhez annyi történelmi emlék s nem egy regényes monda fűződik,* ma már teljesen romban hever;

OROSZLÁNKŐVÁRI RÉGISÉGEK. IFJ. KUBINYI MIKLÓS RAJZAI UTÁN.

azonban még ily düledező állapotban is, regényes fekvésénél fogva, kiváló mértékben vonja magára az utazó figyelmét. Távolról szemlélve a várszikla azt a

* V. ö. Hormayr és Mednyánszky «Taschenbuch f. d. vat. Geschichte.» 1824-ki évf. 176-ik lap.

benyomást teszi, mintha az egész egy óriási rom volna; holott ezen oldalról már csak egy düledező hatalmas bástya koronázza a ketté vált sziklatetőt.

Közvetlenül a várhegy tövében s a meredek völgymélyedés két oldalán egy kis falu viskói terjednek, neve *Podhragy* (Váralja), melyből kiérve, az út meredeken kanyarodik a vársziklát kerítő gyepes domb oldalán s a szikla tövében fölfelé.

Czélom csak a várrom megtekintése lévén, archæologiai kutatásokra nem is gondoltam, ha a jelzett úton kissé feljebb haladva, az útszélen elszórt sajátos edény-töredékek — az őstelepek eme legmegbízhatóbb tanúi — nem vonják magokra figyelmemet. Két vezetőm, kit a faluból vittem magammal, némi csodálkozással vette, hogy a cserépdarabok szemléletén szinte feledem a várromot, s még inkább, midőn az egyiket rögtön visszaküldtem a faluba ásó és kapáért.

Mialatt ez visszatért, a romokat tekintém meg. Csak néhány perczig tart az út, mely a vársziklával párhuzamosan vezet fölfelé egy nyeregre, honnan a vár éjszakkéleti oldala csaknem teljesen áttekinthető. A várépületek zöme tulajdonképen a szikla ezen oldalán épült. Minthogy azonban a rom, kivéve rendkívül regényes fekvését, nem sok tért enged a vizsgálódásnak, csakhamar ismét visszatértem ama helyre, hol a cserepeket találtam, s hol emberem, még egy társát is magával hozva, ásó és kapával már várt reám.

Negyed magammal rögtön hozzá fogtam a munkához. Már az első kapavágás után, alig 8—10 cm. mélységben, nagyszámmal jöttek napfényre az érdekes díszítésű cserépdarabok, fájdalom, mind annyira össze-vissza vegyítve s apróra törve, hogy azokból utólagosan csak egy edényt sem sikerült teljesen összeállítanom.

Hogy a cserepek csakis *használatra* szánt edényekből erednek, az iránt pillanatig sem lehetett kétségem; mert a cserepekkel vegyesen annyi állatsont és faszén került felszínre, hogy alig egy órai ásatás után, akár egy szekérre való gyűjtöttem belőlök.

Az ásatás a mészkő törmelékkal vegyes fekete porhanyós televény földben igen könnyen ment, miből azt kellett következtetnem, hogy a talaj már egyszer bolygatva volt. Mikor? s ki által? — e tekintetben a falu lakói nem tudtak felvilágosítással szolgálni. Tekintve a várdomb felette meredek voltát, alig képzelhető, hogy az az őslakóknak akár csak ideiglenes települ szolgálhatott volna. Sokkal valószínűbb, hogy a nagymennyiségű cseréptörmelék és konyhahulladék a vársziklát szűk vonalban ma is környező sík terasse-ról, földcsuszamlás következtében, vagy pedig a várba vezető, ma is látható régi út építése alkalmával került mostani helyére.

A kiásott edénytöredékeken kívül, melyeknek részletes ismertetését alább adom, körülbelül 18—20 cm. mélységben, négy apró, részben teljesen ép bronztárgy is került a felszínre, és pedig:

1. Egy 75 mm. hosszú, legvastagabb részén 2 mm. átmérőjű bronz sodronyból készült *varrótű*, melynek füle a sodrony visszahajtott felső részének a sodronyhoz való forrasztása által van előállítva. (1. sz. ábr.)

2. Egy 60 mm. hosszú, ív alakban csaknem derékszög alatt felhajló 20 mm. magas, fölül kis gombba végződő kampóval ellátott lapos *szög*. Igen hasonló a jelenleg is gyakran használt függöny-zsinór tartókhöz. (2. sz. ábr.)

3. Egy 15 mm. átmérőjű, lapos félgömb alakú, kissé töredezett szélű *füles gömb* vagy pityke (3. sz. *a*) és *b*) ábr.) és végül

4. Egy 60 mm. hosszú, 5 mm. széles, töredezett szélű bronzlemez. — Valamennyinek szíronya igen szép halványzöldeskék színű.

A kiásott cserepek általában korongon készült edényekből származnak, s úgy az anyagot mint a díszítést tekintve két főcsoportba oszthatók.

Az első csoportot képezik a durvább művű, érdes törésű csak igen kevés quarcztartalmú homokkal vegyített gyúrmából készült, kívülről halvány téglaszínű, belülről szürke, — a körív hajlása után ítélve — óriási edényekből származó cserepek. Ezeknek egyetlen díszítése, az öbölhajlás felett 16 mm.-re plastikailag kiemelkedő hosszúra nyújtott fekvő *S* betűhöz hasonló pálcza, melynek felső részébe egyenlő távolságban 3—4 mm.-nyi hosszúdad kör alakú mélyedések vájvák; miáltal a láncz alakja igen találóan van utánozva.¹ A nyilván különböző, de egymáshoz hasonló edényekből származó ily díszítéssel ellátott cserepeket összehasonlítva, úgy látszik, hogy a lánczdíszítés az edény mind a két (vagy talán mind a négy) oldalán akként volt alkalmazva, hogy az egymással felfordítva szembeállított *S* közé esett az edény füle. (L. az 5. és 6. sz. ábrát.) A cserépfalak vastagsága átlag 10 mm.

A második csoporthoz tartozó többi edénytöredékek, ugyanazon díszítési motívumok mellett a gyúrma készítmódja és az égetés tekintetében a legnagyobb változatosságot mutatják.

Az agyag gyúrmája általában sokkal finomabb mint az első csoportnál s nagyobbára kevés csillámtartalmú homok, vagy mészkő kavicscsal² vegyített. A cserépfalak vastagsága 2—10 mm. között váltakozik. Törésük hol fekete-piros, hol fekete-hamuszín, hol pedig fekete-szürkéssárga színt mutat. — A finomabb cserepek gyúrmája teljesen homokment; törésük egyenletesen fekete.

Az edénytöredékek gondosan simított külső része az ezen csoportbeli cserepeknél általában graphittal van fényesítve. A díszítést illetőleg a vastagabb falú, nagyobb edényekből származó cserepeken, az első csoportnál ismertetett *lánczdíszítésen* kívül, mely utóbbinak kivitele itt sokkal gondosabb (7. sz. ábra), a szintén plastikailag kiemelkedő *zsinórdíszítéssel* találkozunk. Ez a domborúan kiemelkedő pálcza-díszbe ferdén, vagy tekercs módra alkalmazott bevágások által igen csinosan van előállítva (8. sz. ábra) s rendszerint az elválasztó vonalat képezi az edény nyaka és öbölhajlása között. Míg felsőrészét öt-hat sorban körülfutó, olykor csipkézettel (czik-czak, vagy csúcsív alakú kettős vonalakkal) szegélyezett párhuzamos sávok díszesítik, addig alsó részétől az öbölhajlás felé hol derékszög alatt, hol ferdén, hat-hét finom párhuzamos vonallal szegélyezett 40—50 mm. széles kestős borda fut le (8. sz. ábra). Az öbölhajlást ezen kívül

¹ Ehhez hasonló díszítésű edénytöredéket ismertet Schliemann «Ilios»-ában a 317-ik lapon; továbbá *b. Nydry Jenő* «Az aggteleki barlang» című művében (115. l. 224. ábra és 118. l. 238. ábra). — V. ö. *F. Heger* értekezését: «Das Urnenfeld v. Libochowan». — Mittheil. d. Antrop. Ges. in Wien. Új f. XIII. k. 180. és kk. l.

² Ezen kavics némely cserép belső (graphit mázzal be nem vont) részén az égetés alkalmával mészsze vált, s később a víz által feloldatván, kihullott. Ekkép magyarázom az e fajta cserepeken látható likacsokat.

kör-körökből, sőt kerekded mélyedésekből kiemelkedő, paizsdudorhoz hasonló csücskök ékesítik (9., 10., 11. és 12. ábra).

Ezenkívül igen gyakori az egyszerű borda-díszítés, mely rendszerint függőlegesen, olykor ferdén lefutva az öbölhajlást, sőt az edényfüleket is díszíti. Egy cserepen az edény felsőrészét (peremét) látjuk ily ferdén átfutó hullám- vagy csavarszerű mély bordákkal ékesítve (13. ábra).

A füllel ellátott cserépdarabokat két csoportba osztottam. Az első csoportot képezik az edény nyakán alkalmazott rövid körhajlású fülek, a melyeneket a közönséges használatra szolgáló tejes csuprokon ma is látunk. Ezek a legsűrűbben fordulnak elő. A másik csoportba soroztam az edény öbölhajlásából kinövő lapos félköralakú kissé lehajló tömör füleket.

Megemlítést érdemel még egy egyenközü prismához hasonló, alsó és felső részén sűrű alakban eloszló bordákkal díszített, 20 mm.-re kiemelkedő fül vagy csücsök. Ehhez hasonló a leletben több elő nem fordult.

A cseréptörmelékekkel kiásott nagymennyiségű csontok (szárcsontok, álkapczák, bordák, agyarak, fogak) nagyjából a vaddisznóból valók. Ritkébbak a kecske- és szarvasmarhából származó csontok és fogak. Lófogat csak egyet találtam.

Mindezek után azt hiszem, hogy *Oroszlánkővdrát* innentől bizvást hazánk *bronzkori* lelhelyei közé sorozhatjuk. A lelet, melyet a fentebbiekben ismertetni volt szerencsém, magában véve igen csekély ugyan; de jellemző voltánál fogva mindamelllett némi figyelmet érdemel. Vajha akadna trencsénmegyei szaktársaink között, ki az általam megkezdett kutatást rendszeresen folytatná!

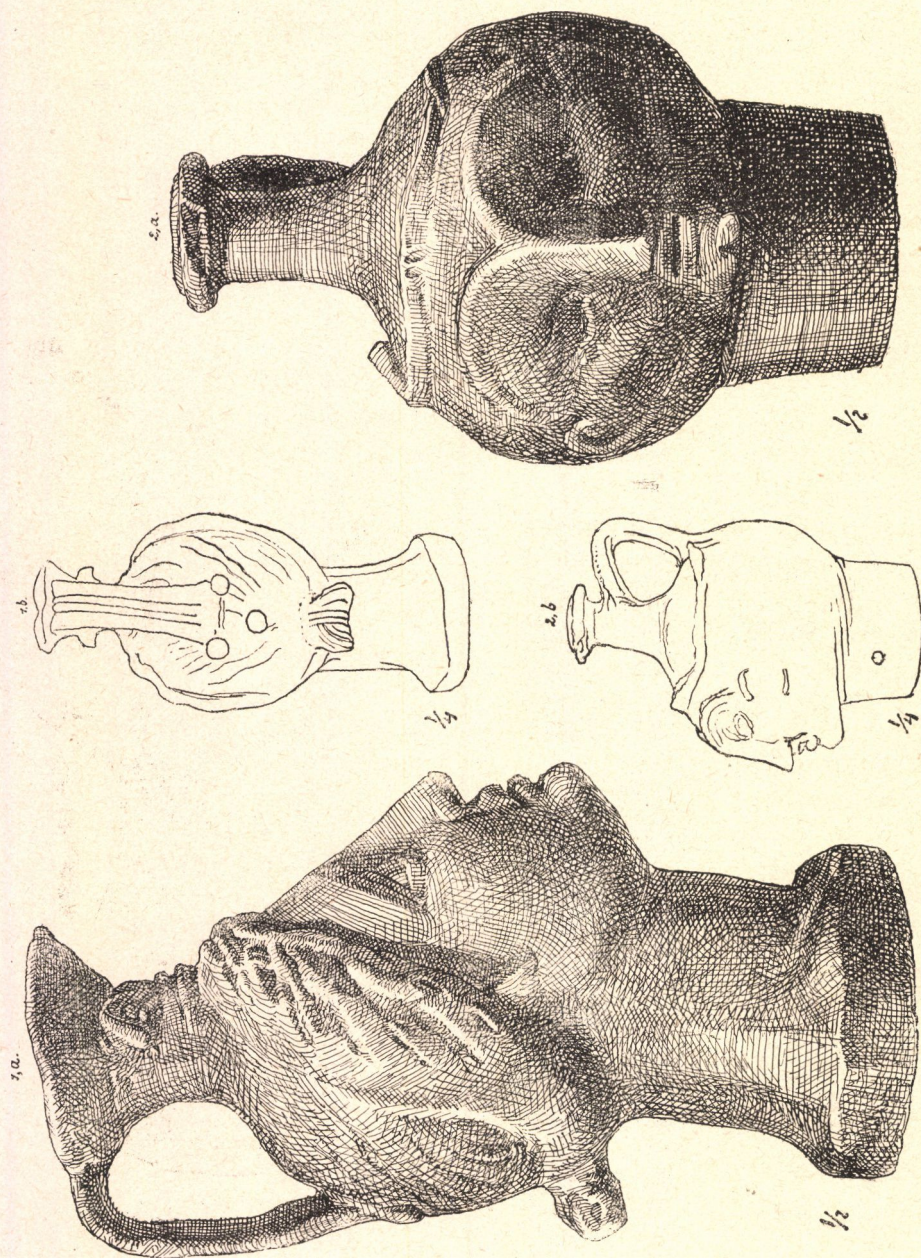
Végül — a nélkül, hogy a lelettel összefüggésbe kívánnám hozni — meg kell említenem, hogy részint ásatás közben, részint a várdomb felszínén számos kisebb-nagyobb törött-hegyű stalagtit-csapot találtam. Hogy a hely közelében csepegőkő-barlang volna, arról az odavaló lakosok nem bírnak tudomással; hanem azért jól ismerik a követ, melyet nyelvükön «Sztrelá»-nak (nyíl, istennyila, mennykő) neveznek. — Magoktól itt bizonyára nem termettek e kövek, s mert nyilván oda hozattak, rendeltetésöknek is kellett lenni, a mely nem lehetett más, mint az, hogy a harcban vagy a vadászatok alkalmával nyíl-hegyűl használtassanak; hacsak nem akarjuk feltenni, hogy — hasonlóan mint sok más ősnépeknél a tűzkövek — bűvereklyéül (amulette) szolgáltak.*

Ifj. Kubinyi Miklós.

GYÖRVIDÉKI LELETEK. A benczések győri gymnasiumában még Rómer Flóris ottani tanárkodása korában igen érdekes muzeumot alapított, melyet későbbben ez intézet buzgó őre, Méry Etele fáradhatlan szorgalommal gazdagított. A boldogult különösen a győri vasút építése korában az arrabonai temetők kutatása körül szerzett nagy érdemeket s az ezen időben gyűjtött tárgyak fontossága a győri muzeumot a leg-

* Dr. Rómer Flóristól hallottam, hogy ama babona, mely szerint a tűzkő a villám-csapás ellen óvszerűl szolgál, hazánk némely vidékén ma is fenn áll. — Ugyanezt állítja Olaszország némely tartományának lakosairól. *Helbig*: «Die Italiker in der Poebene» 94. l. 3. sz. jegyz.

nevezetesebb vidéki muzeumok sorába emelte. Győřött e közintézetten kívül még Kálóczy Lajos buzgó szaktársunknak van érdekes régiség-

FIGURÁLIS AGYAGKORSÓK A GYŐRI MUZEUMBAN. I. TÁBLA.

gyűjteménye. Mindkét gyűjtemény java-részét még a régészeti társulat 1881. évi áprilisi ülésén láthatták a társulat tagjai.*

* Lásd ez ülésről szóló jelentést Arch. Értesítő. Új füzet. II. kötet 5. lapján.

Néhányat ezekből győri szaktársaink engedelmével még akkor rajzoltattunk le és most, midőn az országos kiállítás régészeti osztályában ismét láthatók lesznek, alkalomszerűnek véljük a rajzok közzétételét.

A legérdekesebb ezek közt három korsó, melynek közös sajátsága,

FIGURÁLIS BRONZKORSÓ KÁLÓCZY LAJOS GYŰJTEMÉNYÉBEN. II. TÁBLA.

hogy a korsó hasát emberi fej képezi. Kettő vörösre égetett agyagból készült (I. tábla), s ezek a győri muzeuméi, a harmadik bronzból való (II. ábra), s ez Kálóczy Lajos régiség-gyűjteményét ékíti. Legszebb és valószínűleg legrégibb köztük a női fej (I. 1.), mely jó művészeti tradíciók szerint készült, melyek az ily figurális korsókat Görögor-

szágból átszármazott minták szerint az imperium korában forgalomba hozták.

Mintegy ellentéte a másik győri agyagkorsó (I. 2.), melyet barbár kéz antik minta után, de nem antik szellemben készített. Az orr, szemöldök, szem, száj, fül és áll csak hozzávetőleg jelezvék, már a fej időmáival nem törődött az agyagos és a nyak jelezésére a korsó hengerded talapzatát elégségesnek tartotta. Azonban minden tökéletlensége mellett

RÓMAI NŐ MELLKÉPE AGYAGBÓL A GYŐRI MUZEUMBAN. III. TÁBLA.

ez az «arczképes» edény még mindig tökéletesebb alkotvány, mint a minőket Németországban az északi tenger melléki vidékeken és beljebb barbár sírokban találnak és melyek «Gesichtsturnen» neve alatt ismer a szakirodalom. Ott az orr, szem, száj és fülek legtöbbször még vázlatosabban jelenkeznek és gyakran csak a régész tapasztalt szeme bírja az inkább symbolikus mint szerves részeket képzelme és tapasztalása segítségével helyesen fölismerni.

Németországban a rómaiság határán kívül, alighanem helyesen a barbár műképesség teremtmő erejének első önálló kísérleteit látják az

arczképes urnákban. Nálunk s a főnforgó esetben, a győri edény csak naiv utánzási kísérletnek látszik s ezt annál biztosabban tehetjük föl, mert az edény szájnnyílásának és fülének idomítása lényegében összevág egyéb római edények idomaival s az anyag technikai kezelése is római kezelésre és befolyásra vall.

A harmadik figurális korsó még jóval érdekesebb mint az előbbi kettő. A Kálóczy úr korsója szépségre nézve messze hátra áll az egyik győri muzeumi társa mögött és anatómiája csak valamivel jobb mint a második szám alatt bemutatott barbár műalkotásé. Főérdekét nem is szépsége, de fejdíszének hű föltüntetése képezi, melyre a művész több képességgel bírt és több gondot fordított, mint az arcz, nyak és mell alakítására.

A haj ugyanis a harmadik századbéli érmekből ismert női arczképek hajdivata szerint van elrendezve, a két konty ugyanis szegélyezvén arczát és feje oldalait, hátul összeér, és a fej leg-tetején két erős csomóban van föltűzve. Hogy azután ebben a mesterséges elrendezésben megmaradjon a hajzat, félig hálószerű, félig gyöngyökkel kivarrott kelméből készült fejkötő alá szorították. Idők folyamán a fejkötőt keményebb anyagból készítették és sisak formájára rakták föl (galea); e divatra az olvasók az Arch. Ért. egyik korábbi kötetében találnak példát.

A jelen esetben a háló hét díszes gombostűvel volt föltűzve, melynek gombját egyenként híven utánozza a bronzkorsó művésze.

A korsó meglehetősen rossz állapotban maradt fön, fölü-l-alúl csonka, munkája is középszerű, de készítője az aprólékos korhű divatosság figyelembe vétele által kortörténeti érdeket adott művének.

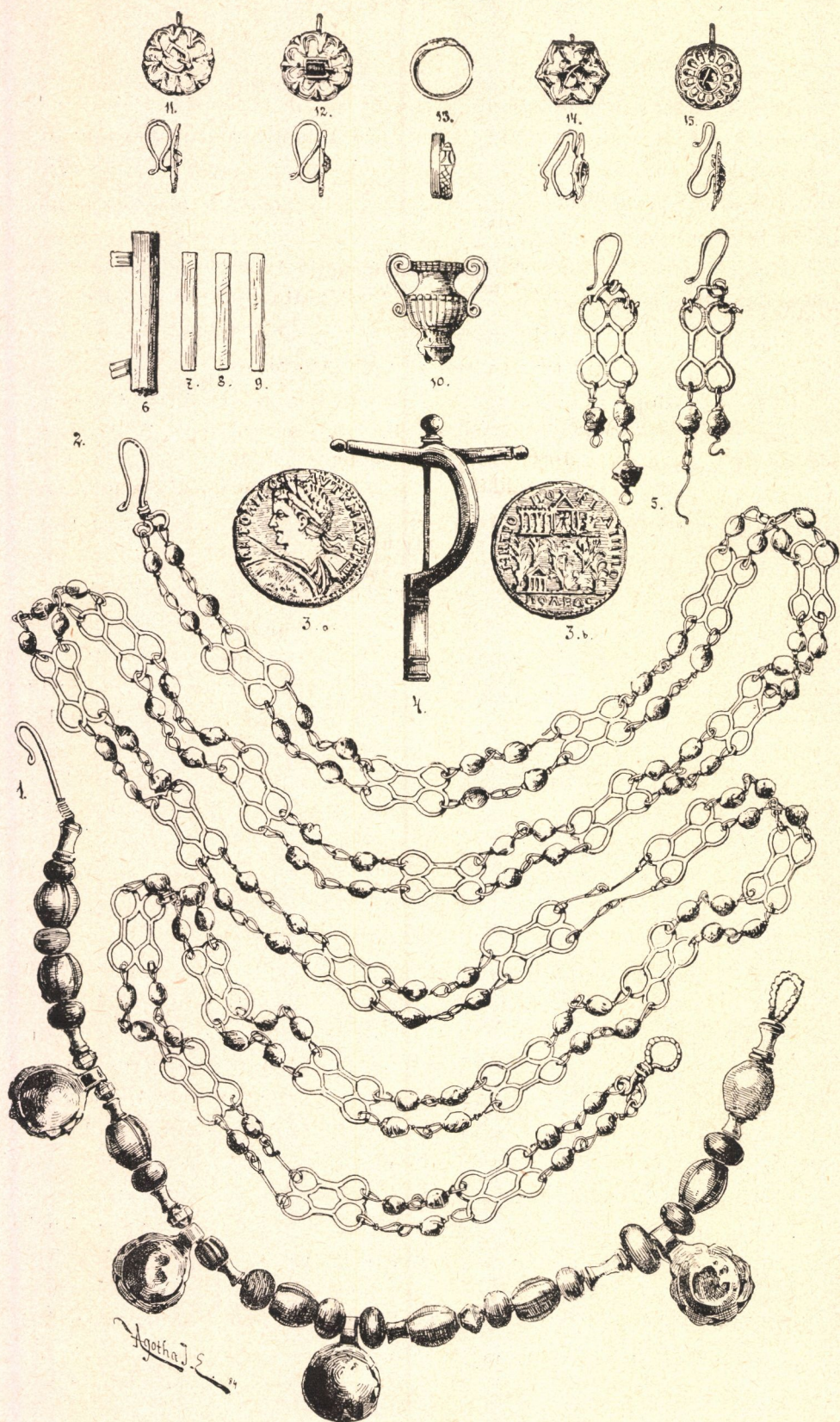
Szintén hasonló érdeklél bír egy szürke agyagból készült igénytelen mellkép (III.) a győri muzeumból.

Az arcz alighanem egyéni arczkép kíván lenni, nem pedig convenczió-nális mű s erre az arcz vonásain kívül a haj divatos elrendezése is utal. A második század hatvanas és hetvenes éveiben uralkodó császár-nék hozták divatba a haj ilyetén elrendezését.

A szobrocska ugyancsak fölületesen van mintázva, de azért könnyen érthető, miként volt e tisztos hölgy haja köröskörül magasra felfésűlve azután kontyba csavarva és a kontyok végei a haj torony-szerű falai mögé bujtatva.

Merészség volna e fölületesen dolgozott szobrocskában római császár-né arczképét találgatni, bár nincs kizárva, hogy valamely hű arra-bonai alattvaló laresei között kívánta bírni a dicső Antoniusok vala-

* Arch. Ért. XIV. köt. XXVI. tábla.

RÓMAI SÍRLELET BOLGÁRORSZÁGBÓL.

mely női tagját; de valószínűbb, hogy itt valamely gazdag vidéki polgárosszony képe van előttünk, a ki a birodalmi főváros divatját követte.

Hpl.

EGY RÓMAI SÍRLELET BOLGÁRORSZÁGBÓL. Egy pozsárováci aranyműves 1884 tavaszán ajánlott a magy. Nemzeti Muzeumnak egy arany sírleletet, mely állítása szerint Bolgárországban ásatott föl. Korát a sírban talált érem határozza meg, melynek előlapján (3a) Caracalla császár koszorús, paizsos mellképét látjuk a következő fölirattal:

AVTKMAVPHA ANTONINOC

a hátlaapon (3b) Philippopolis városának főtemploma van ábrázolva, négy oszlopos előcsarnokkal, a nyílt ajtón át látszik Jupiter szobra. A templomliget (Temenos), közepén oszlop emelkedik, melyen szobor áll, a bemenetnél egy kisebb négy oszlopos épület. A felirat ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΣ ΦΙΛΙΠΠΟΠΟΛΕΩΣ Philippopolis anyavárosé, ezen érem nem fordul elő Mionnet munkájában s eddigelé egyetlen példány.

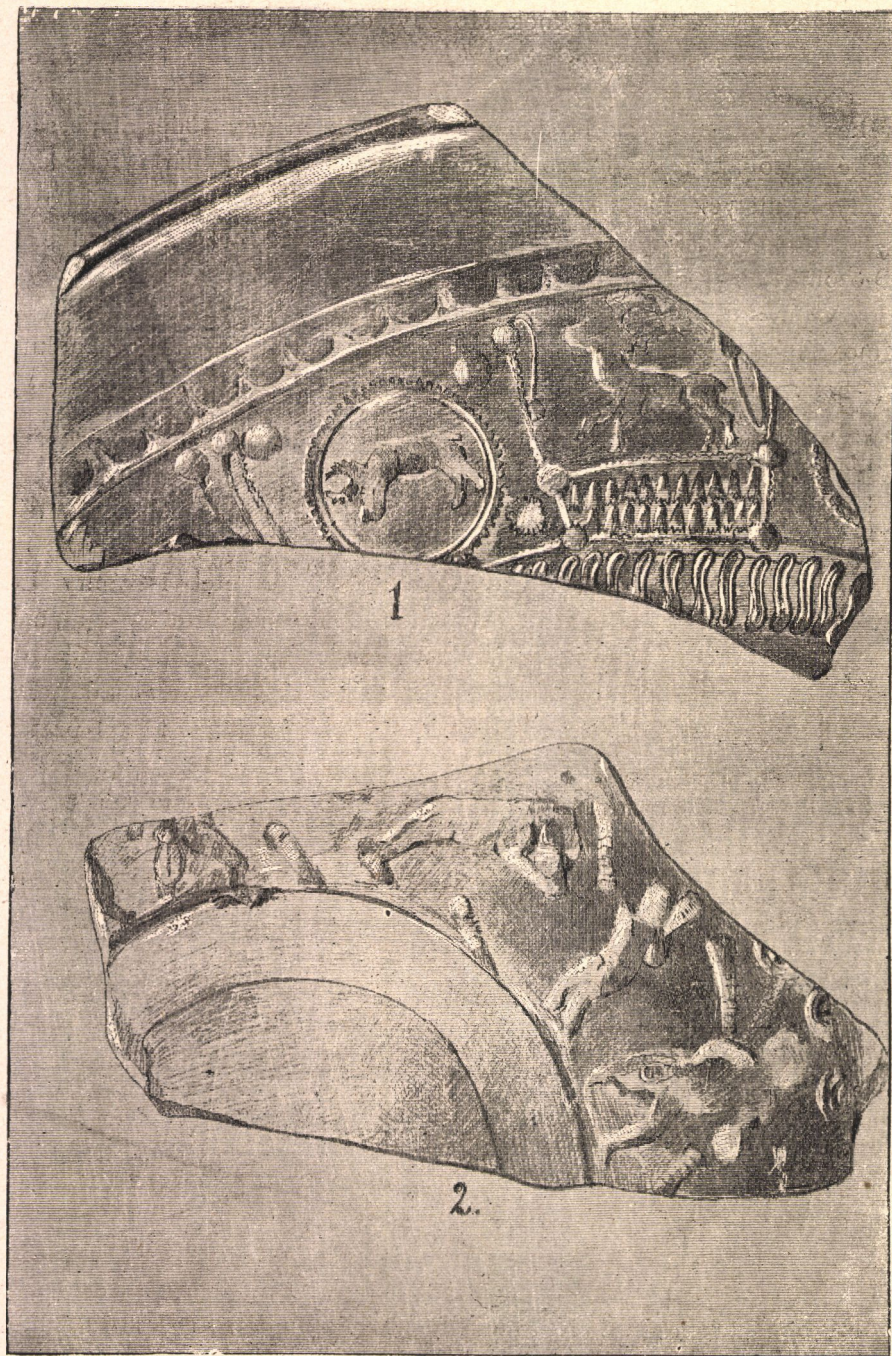
A sírban, a mint látszik, egy korosabb nő és egy leány volt eltemetve, erre mutat a hosszú arany láncz 2. sz. a., mely fölváltva huszonnégy kettős nyolczas alakú, lapos aranytagból és ötven pár fehér pasztagyöngyből áll. Mindegyik ezek közül arany sodronyra van fűzve, mely fölül és alul kis gyűrűt formál s ezáltal a nagyobb tagokhoz lánczolódik. A láncz két végén megvan egyrésről a gyűrű, másrésről a kampó. E lánczhoz tartozik két fülbevaló 5. sz. a., hasonló kettős nyolczas alakú lapos taggal, melyről két-két arany sodronyra fűzött fehér pasztagyöngy lógott le. Ezek közül azonban három elveszett.

A nő ruházatához tartozik még egy egyszerű aranyozott bronzfibula 4. szám alatt, minő a római későbbi császári időben gyakran fordul elő.

A leány ékszere egy rövidebb nyakláncz 1. sz. a., arany lemezből vert négy bullával s fölváltva nagyobb és kisebb arany s fekete és fehér pasztagyönggyel. Az egyik ujján aranygyűrű volt 13. sz. alatt, mely kígyófejben végződött. Négy fülbevaló találtatott mellette a 11. s 12. sz. alatti páros, virág alakú, közepén zöld üvegpasztával, mely az egyik példányról elveszett, a 14. és 15. számú fülbevaló ellenben különbözik egymástól, mindegyik virágot mutat ugyan zöld pasztával közepén, de alakjuk nem felel meg egymásnak. Nem éppen ritka eset, hogy sírokban nagyszámú ékszer találtatik azon kívül, mely a meghaltak díszítéséhez tartozik, így itt is látunk még 10. sz. alatt egy kis díszedényt arany lemezből kiverve, s fehér anyaggal megtelve, mely neki consistentiát ad, a 6., 7., 8. és 9-dik szám alatt pedig arany rudacskákat, melyekről nehéz volna meghatározni, mire szolgáltak.

Pulszky Ferencz.

MOSONYMEGYEI ÁSATÁSOK. Első közlemény. Mosonymegye érdekes történelmi multtal bíró területéről számtalan lelet került már egyesek bir-

tokába, mely leletek megyénk határszéli fekvésénél fogva — sajnos — nagyrészt külföldre vándoroltak és így a hazára nézve elvesztek; ezen

körülmény a megye intelligentiáját arra indítá, hogy egyletünket megalakítva, szakszerű és folytonos kutatások útján a megye monographiájának kiegészítése és a leleteknek Mosonymegye tulajdonaként az utókor részére leendő megóvása eszközöltessék; tette pedig ezt hazafu kötelességből és azon meggyőződésben, hogy megyénk területe az ily czélu tevékenységére még dús eredményt ígér, mely meggyőződés alaposságát eléggé igazolják az egylet rövid idejű működése alatt már is felfedezett lelhelyek, melyek kiaknázását azonban a kezdet nehézségeivel küzdő egylet, csekély anyagi erejénél fogva, csakis évek során át leendő képes eszközölni.

A tér szűke és tulajdonképeni feladatunk nem engedik leírni azon számos helyet, melyet egyletünk biztos nyomok alapján olyanoknak tart, hol az ásatás sikert ígér és azért csakis azon lelhelyekre szorítkozom, melyeken ásatás történt, és az onnét nyert leletek régiségtárunkba elhelyezvők; ezek a következők:

I. Pusztasomorjai laktelep.

A falu melletti felső düllő szántása alkalmával az eke évek óta köveket és cserépdarabokat vetvén fel, ezen területet Istvánffy Ede történetbúvár és egyletünk tagja társaságában megsejmlélve, számos, az ekevas által felszínre hozott és a római vízvezetékek és koporsókhoz is használt felálló karimájú cserépdarabot találtunk. Egy keresztmetszetet szegetvén, É. N.-ról D. K.-nek vonuló kőfal talapzatára akadtunk, melyet 6 öl hosszúságban mindkét oldalt kitakarva (az itt bemutatott) terra sigillata díszedény-darabot leltük, melyen emberi alak medvével viaskodik. Több tárgyat ezen próbaásáskor nem találtunk, azonban e helyütt már több római érem is találtatván, meggyőződésünk szerint e hely római laktelep maradványait rejti és azért az ásatás folytattatni fog.

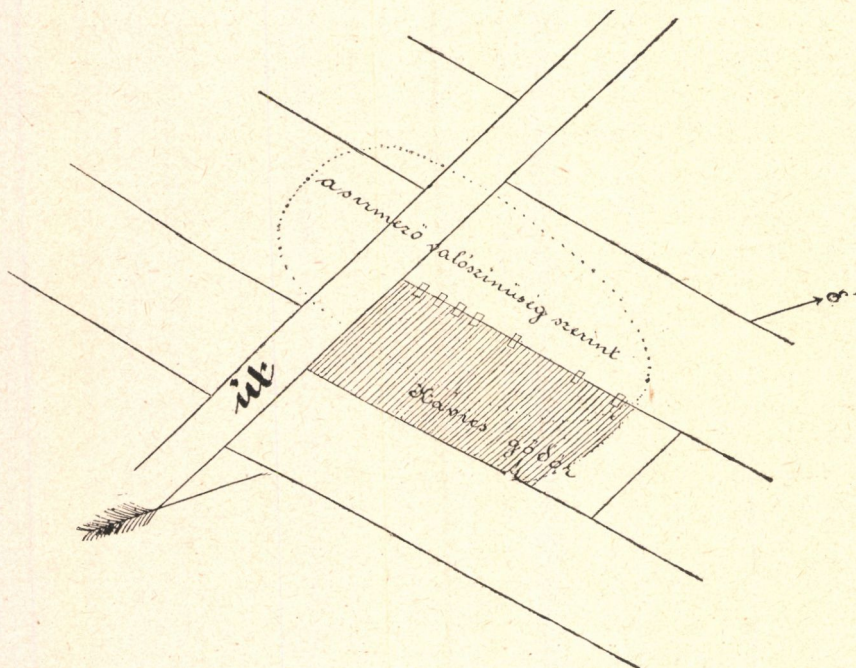
II. Körtélyesi sírtelep.

Azon hírrre, hogy a körtélyesi határ egyik dombján évek előtt egy kő válu ásatott ki, melyre szántásközben bukkantak, és ezen válu jelenleg is Horvát-Járfalu községében egy pörgazdánál itatóváluként szolgál, ennek megtekintésére rándultam és constatáltam, hogy az egy kő sarco-phag, melyen felirat ugyan nincsen, de a fej alatti emelkedettség kétségtelenné teszi rendeltetési célját. Erre a lelhelyre rándulva, próba-ásatást tartattam, és egy éjszokról-délnek vonuló kőfalra akadtam; ennek közelében nyugat felé 150 cm. mélységben, egymástól két m. távolságban három É. É. N.-ról — D. D. K.-nek fekvő sírra akadtam melyekben azonban a lábszár és karcsontok kivételével a többi csont teljesen el volt korhadva és semmiféle más tárgy sem volt fölfedezhető, további két méter távolságban egy hosszánégyszögű, két oldalán fel-

álló karimájú, nagy cserép téglákból — melyek vastagsága három cm. — összeállított gyermeksírra találtam, — két, hosszában fektetett cserép képezte a koporsó fenekét, a hosszoldalon két-két, elején és végén egy-egy felállított cseréplap képezte az oldalakat, négy-négy csúcsba állított cseréppel az egész befödve találtatott. A tetőzet egyik cseréplapja valószínűleg szántás közben letiportatván, az ekként beomlott földet szorgosan átkutattam, de sem csontra, sem más tárgyra nem akadtam, csak a földben elvonuló sárgás erek jelezték, hogy a teljesen elkorhadt gyermekcsontok maradványait képezték.

A cseréplapok régiségtárunkban elhelyeztetvén, tekintve, hogy a

rómaiak Castrum Gerulatája ezen — Köpcsény, Oroszvár, Körtélyes és Járfalu közötti területen állott — a közeli dombtetőkkel együtt, mihelyt az egylet anyagi ereje engedi, e helyütt nagyobb mérvű ásatások fognak tartatni.

III. Szentpéteri sírmező.

A Mosonymegye részére évek előtt nyitott szentpéteri kavicsbánya kiaknázása alkalmával hír szerint sok csontváz, bögre és bronztárgy találtatván, sikerült ezen tárgyakból egy bögrét és (II. tábla 1. sz.) griffet ábrázoló övdísz az egylet részére megszerezni, melyek igen régi korra vallván, — habár akkor még egyletünk nem létezett, — saját gyűjteményem szaporítása céljából kutattam, hogy azon kavicsbányákban történt közelebbi évekbeni munkálkodások alatt nem fordultak-e

elő újabban is leletek s miután a községben ilyennek nyomára nem akadtam, személyesen megvizsgáltam a kavicsbányát és a még ki nem aknázott részen két méterig mélyített árkot huzattam, de csak ösföldre találva az ásatást beszüntettem. Ezután a kavics elhordás által keletkezett két magas partnak külső — az idő által egy színűre festett — meredek oldalain a külső földréteget lenyesetve, az éjszaki partoldalban öt helyen, a sárga agyaggal vegyített kavics és lösztalajban, egymástól két méter távolságban, a felszíntől lefelé 140—156 cm. mélységig terjedő egy méter szélességű öt négyszög tűnt elő, fekete humussal vegyítve. Ezek mindegyike sírnak bizonyult.

Mind az öt sírt kiásattam, — sajnos — mint laikus, tapasztalatlanságom folytán, hiányosan, mert szabályos méreteket nem eszközöltem és akkor még a tárgyak szokott helyét sem ismertem; ezek közül is bizonyára nem mind került birtokomba.

A sírok és csontvázak É. É. N.-ról D. D. K.-nak és pedig az utóbbiak majd jobbra, majd balra fordult koponyával, hanyatt feküdtek; a karok fekvése rendetlen, a bögrék mind a fej felett találtattak, ezekben az étkek maradványai és baromficsontok, — az alsó lábszáron keresztbefektetett marhakoncscsont.

Az egyes sírokban talált tárgyak a következők valának:

1-ső sír. Férfi csontváz, vas dárdavég, három pár aranyozott bronzcsatt, bronz szíjvég, vas karikadarab, háromélű nyilvég.

2-ik sír. Női csontváz, rendkívül erős medenczecson, orsógomb, csontnyelű vaskés, (I. tábla 2. sz.) a fejnél bögre.

3-ik sír. Férfi csontváz, vas fegyver, vas dárdavég, háromélű nyilvég, a lábszáron marhakoncscsont, a lábvégnél baromficsont.

4-ik sír. Férfi csontváz, hosszú alacsony koponyával, két vas dárdavég, vaskarika, vas szíjcsatt, a fejnél bögre.

5-ik sír. Férfi csontváz, két vas dárdavég, háromélű nyilvég.

Az egylet megalakulta után Deininger Imre és Ivánffy Éde egyleti tagokkal a sírmező kiterjedésének constatálása céljából kirándulván, a beállott esős időszak alatt föllágyult nedves föld alapszínében különbségek is könnyebben észlelhetők lévén, minden ásás nélkül újra két sírkereszt metszetére találtunk a partoldalban, mely sírokat már e célra beszerzett és igen alkalmas bányászszközeinkkel sajátkezűleg kifejtve, következő eredményre jutottunk:

6-ik sír. Női csontváz, jobb térd mellett orsógomb, vaskarika, egy vascsatt két része; 6 cm. hosszú, 1'2 cm. magas, 1'1 cm. széles, tehát hossznegyszögű, csontból készült késnyél, oldalain 11, 13, 15 körívből alkotott, egymásba font, szalagalakú faragással, a jobb fülhelyen egy tojásdad alakú huzalról lelógó, kékre zománcozott, cseréppel ellátott bronz függő; a csontváz baloldalán 3'1 cm. átmérővel bíró ólomkarika, mely azonban csak négy darabban került elő.

7-ik sír. Igen erős férfi csontváz, elkorhadt háromélű nyilvéggel, a hosszú, lapos koponya az egylet régiségtárában van elhelyezve a lábszárcsontokkal együtt; az alsó állkapocs fogai a felső fogsortól (21 cm. mélységben) elválva találtattak; az alsó állkapocs kétségtelenül a temetéskor reá zuhant hant által nyomtatott leennyire. A koponyától balra 16 cm. magas, legnagyobb öblönynél 27 m. körületű bögre, melynek környílása a lehajló pereménél 25 cm. átmérőjű.

A szomszéd földön megkísértett ásatás- és a kavicsgödör megújításakor működött munkások bemondása alapján biztosnak vehető, hogy a síroknak még háromnegyedét a szomszédos föld és az úton túl a kavicsbányára dülő két föld

fedí; mit az e helyütt észlelhető, habár igen csekély, emelkedés is bizonyít, miért is itt az ásatás folytattatni fog.

IV. Lébényi sírmező.

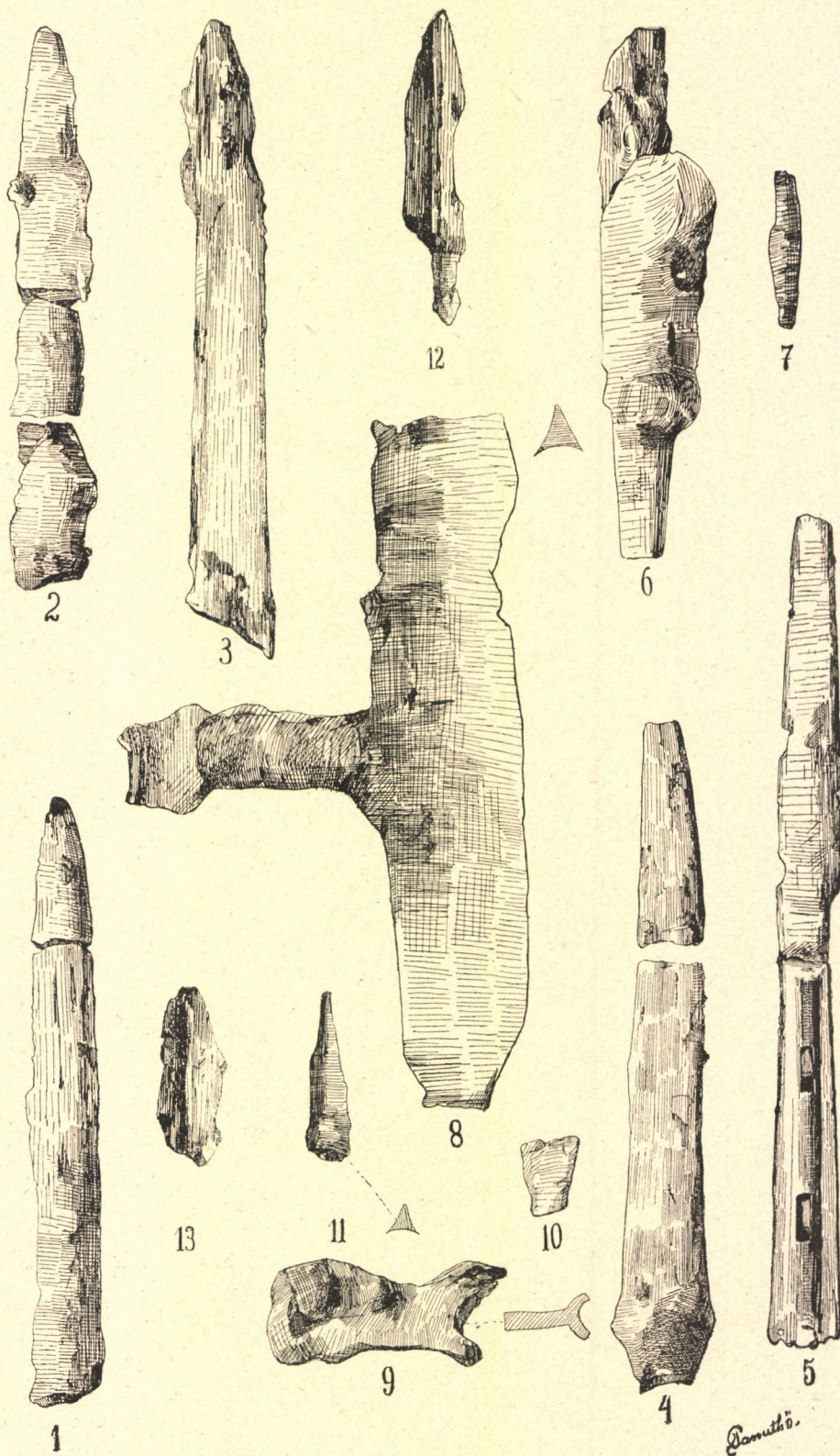
Ezen sírmező felfedezésére azon hír vezetett, hogy Hajós Mihály háza építésénél, mélyen a földben csontokkal telt, sajátságos alakú bögrére akadt, melyben sok hamu is volt. Ezen hirre Deininger Imre tagtárssal Lébénybe rándulva, nevezettet házánál felkerestük, és udvara mögött csekély magassággal bíró dombhátat találtunk, mely délnyugatról éjszakkeletnek vonul. Ezen dombhát nevezett Hajós Mihály nyugati szomszédja Győri Mihály háza végében veszi kezdetét és úgy ezen, mint a mögötte fekvő és a Mecséri-utczába néző házsor udvarai között terül el, úgy, hogy — Hajós Mihály háza ezen soron utolsó lévén — ezen házsoron túl délkeletnek szelid lejtőt képez; az éjszak-nyugati oldalon azonban ezen dombot a házak és a jelenlegi temető messze követvén, a domb egy része már leásatott és így az illető Mecséri-utczabeli házak udvarait és kertjeit egytől egész négy méter magasságig terjedő meredek fallal környezi. A dombhát különben végig szántóföldnek használtatik és bevetve találtatott.

Leletek után kérdezősködve, minthogy a talált bögre már összezsuzatott, feltalálható nem volt; de Győri Mihály birtokában volt még egy bronzgyűrű és valószínűleg nyakperecznek három darabja, melyeket az egylet részére megvettünk és itt bemutatunk; még karperecz is volt Győri birtokában, de ezt gyermekei játszásközben elveszték.

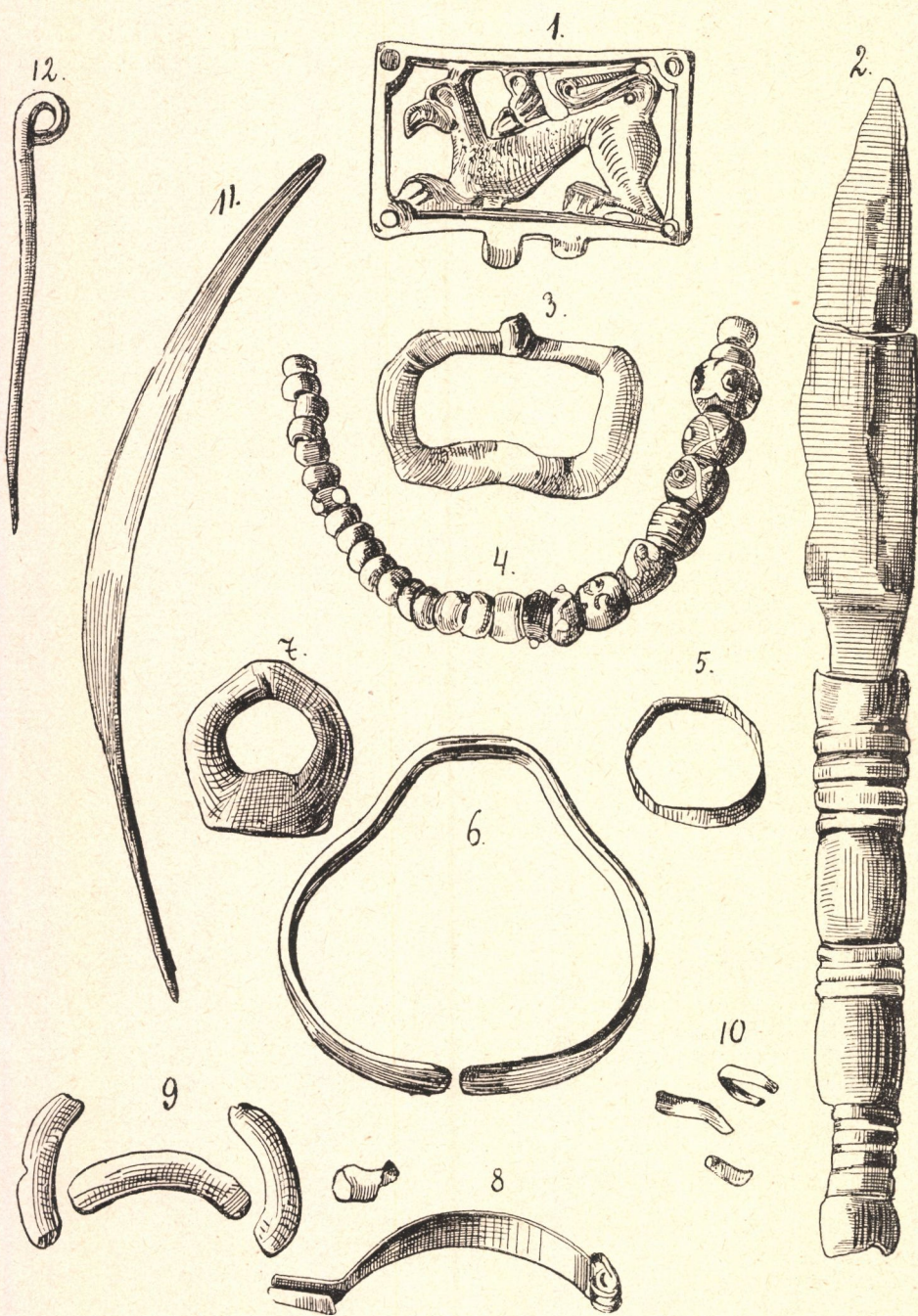
Az egész dombhát bevetve lévén, csupán Hajós Mihály háza végében, a dombhát délkeleti lejtőjén lévő luczernásban, tehetünk egy árok kiemelése által próbaásást, de siker nélkül, mert kevert földre nem akadván, úgy látszik, hogy a temetkezés a dombhát magasabb részén történt. Figyelmünket már most a föntebb leírt túlsó házsor beltelkeit határoló meredek partra irányoztuk és az egyes házak lakóit kikérdezve, értesültünk, hogy partomlások esetében többször akadtak koponyatördékekre, miért is a partot vevén szemügyre, egy helyen kevert földre akadtunk; azonban csakis rendetlen alaku gödröt fedeztünk föl, melyben hamu, faszén, cserépdarabok és háziállat-csontokat (sertés és baromfi) találtunk.

Egy másik ház partját megvizsgálva, hol a tulajdonos múlt évben állítólag egy koponyát talált, a jelzett helyen alig felismerhető földkeverék nyomán a partba beásva gerinczsontra akadtunk. Ezen, 172 cm. mélységben fekvő, É. N.-ról D. K.-nek eltemetett csontváz felső része a medencze csonttal együtt hiányzott, — ezen

1-ső sír leletei a következők: a gyenge csontokból is következtethetőleg női váz balkarján nyitott bronz karperecz, melynek végei felül egymásra érnek, a karika közepén, tehát a kar alsó felén kengyelszerűen meghajolt, rajta pedig a karika szélén kör alaku bevéssett, igen egyszerű ékítés látható. Balkezének

SZENTPÉTERI LELET 1882. ÉVBŐL. SÖTÉR ÁGOST GYŰJTEMÉNYÉBEN.

SÍRLELET A LÉBÉNYI SÍRMEZŐRŐL.

mutató ujján igen primitív, vékony karikagyűrű, minden ékítés nélkül. Jobbkezének valamelyik ujján, a mi meghatározható nem volt, szintén volt egy hasonló bronzgyűrű, mely azonban csak három lemezében volt kivehető. Dereka alatt, a medencze körül, rovátkos gomb találtatott bronzból 2·2 cm. átmérővel, közepén lyukkal, melyben vasrozsa nyomai találtattak. Balkezén alól, a nélkül, hogy ezzel érintkezett volna, vastör feküdt, 8·2 cm. hosszú, diszített csontnyéllel, a tör pengéje csak mintegy 8 cm. hosszú lehetett; vastagságra és szélességre már alig lehet következtetni. Ezen tör hegyével a kéz ujjai felé irányítva feküdt. A tör és a test között találtatott két darab bronztárgy; az egyik 8·6 cm. hosszú és 0·9 cm. széles penge, 4·5 cm. hosszú szegalakú nyújtványnyal; a másik 6·6 cm. hosszú szeg, melynek egyik vége és a másik tárgynak szegalakú nyújtványa úgy van laposra köszörülve, hogy a kettőnek ily módon keletkezett lapjai teljesen egymásra illenek és azért összetartozandóságuk alig szenved kételyt. A nagyobbik tárgy kétélű és elég éles, pengéje lapja felé meghajtott lévén, a római «strigilis»-hez hasonló és talán hasonló czélra is szolgált. A nyélnek nyomaira már nem lehetett akadni, valószínűleg fából lehetett és így a bronz által nem conserváltatott úgy, mint a vastör rozsdája által, mely a fatoknak legalább nyomait tartotta fenn a vastörnél. Közvetlen a tör nyele mellett találtatott 27 darab sárga, zöld, barna és több színűre ékített gyöngy, melyek átmérője is 6—12 mm. közt váltakozik. Miután feltételezni lehetett, hogy ezen gyöngyök fűzve kerültek a sírba, a föntemlített gyöngyök közül két, erősen egymáshoz tapadt, gyöngy üregét kitöltő anyag Deininger Imre tagtárs által górcsói vizsgálat alá vétetvén, kiderült, hogy a fonalat mészréteg vevén körül, a szerves eredetű fonál eltűnt; ezen incrustatio nemcsak a fonál vastagságát tűntette fel, de minden kételyt kizárólag lehetett a rostok lenyomatából constatálni, hogy a fonál lenrostokból való volt.

2-ik sír. Az előbbtől mintegy 60 méter távolságban. 140 cm. mélységben. Ebben is hiányzott már a koponya, — a csontvázból ítélve igen nagy és erős férfi sírja volt. Csakis egy bronz fibula találtatott, melynek tüje nem került elő. A csontváz fekvésiránya a fönti első síréhez hasonló.

Nézetünk szerint ezen barbárkorú temető roppant kiterjedésű és azért itt rendszeres ásatás fog eszközöltetni.

Dr. Sötér Ágost.

AZ Ó-BUDAI HAJDANI «FEHÉREGYHÁZ» KERESÉSÉRE IRÁNYZOTT LEGUJABB FŐVÁROSI ÁSATÁSOK EREDMÉNYE.* I. Közlemény. 1882-ik évi november hó 14-én mondtam ki e helyütt azon véleményemet, hogy Fehéregyház, mely Anonymus szerint Árpád sírját fedi, ama kis magaslat táján állott, melyen a múlt század közepén a Trinitariusoknak adományozott és «Kis-Czell»-nek nevezett klostrom és szentegyház épült, most pedig az ezekből alakított katonai kórház nagyobb szabásu épületeivel uralg az alatta elterülő lapályon, a régészet és történelem eme classicus földjén.

Alapítottam e véleményemet főleg I. (Nagy) Lajos király 1355-ik évi, az ó-budai egyházzal kötött csereszerződésére, melyben az ugyanez alkalommal megejtett, elég részletesnek mondható határjárás foglaltatik. Ez okmányban az Alba Ecclesia négyszer fordul elő.

Alapítottam továbbá e véleményemet Perényi Imre nádornak 1510-ben az ó-budaiakhoz intézett parancsára, mely ugyanezen, 1412-ben Zsigmond király részéről ujra kiadott, illetőleg megerősített határjárásra hivatkozik, és tüzetesebben jelöli meg a helyet, hol Fehéregyháza állott.

Az ezen két fő okmány nyomán biztosan megalakítható keretbe beillesztettem azután mindazon kútforrások tartalmát, melyek az Árpád sírját keresők közzétett irataiban idéztetnek.

Nehogy pedig a két fő okmány hitelessége iránt bárkinek is kétsége támadjon, fölmutattam a régészeti és embertani társulat fentidézett gyűlésén Nagy Lajos király 1355-iki oklevelének 1468-ból való eredeti transumptumát, melyet Ráth József apát és pozsonyi kanonok elhunyt barátom, nekem a pozsonyi káptalan levéltárából megküldeni szíves volt. Perényi nádor parancsát illetőleg elég

* Elmondott az orsz. Rég. és Embert. Társ. f. 1885. évi márcziusi ülésén.

vala Knauz Nándor *Budai káptalan regestáira* hivatkoznom, ki azt 1863-ban a *Magyar történelmi tárban* tette közzé.

És hogy minden ember, ki e kérdés iránt érdeklődik, magát az ügyállás körül kellőképp tájékozhassa, az okmányok tartalmát eredeti és magyar szövegben teljesen közöltem.

Ugyanezen véleményemet azonban, mely szerint t. i. Fehéregyházát az ó-budai «Kis-Czell» táján kell keresnünk, még korábban, t. i. 1882-ik évi október hó 2-án, a fővárosi régész. szakbizottmány előtt mondtam el, és ennek következtében és ez után jelent meg Tolth Titus és József urak részéről a napi lapokban több rendbeli velem polemizáló közlemény, mely Fehéregyházát az én véleményemtől eltérőleg az esztergomi út mellé ugyan, de Kis-Czelltől jó negyed órányi távolságra, az úgynevezett Radl- vagy kerekmalom közelébe, ama nagy forrás fölé helyezi, mely most is egy malomkerék hajtására elegendő vizet szolgáltat.

Ekképen történt, hogy az *Archaeologiai közlemények* 1882-ik évi füzetében, de külön lenyomatban is megjelent «Fehéregyház és Árpád sírja» című értekezésemben már a velem ellentétben álló véleményekre is reflectálhattam, és Tolth uraknak a Radl-malom mellett érvelő véleményét már ekkor elfogadhatlannak jelentém ki.

Mivel pedig Tolth Titus úrnak a Radl-malom mellett a napi sajtóban felhozottakra már megfeleltem, s kimutattam azt, hogy ha I. Lajos király említett okmányának hitelt adunk, és annak nyomán indulunk, akkor Fehéregyházát a Radl-malom közvetlen közelében egyáltalában nem kereshetjük, hanem sokkal lejjebb délnek, t. i. Kis-Czell tájára kell mennünk: nem tartottam szükségesnek, hogy Tolth Titusz úrnak, az *Archaeologiai Értesítő* 1882-ik évi folyamában közvetlenül az én cikkem után megjelent terjedelmes fejtegetéseire újból válaszoljak s újra elmondjam azt, mit már egyszer elmondottam, és mit Tolth Titus úr nem czáfolt meg, s nem is fog megczáfolhatni soha.

Nem hozott ki nyugalmamból az *Arch. Értesítő* 1883-ik évfolyama I. füzetében Némethy Lajos úrtól megjelent cikk sem, mely azzal végződik, hogy «a szerző Tolth helymeghatározásával — tehát a Radl-malom kitűzésével — egyetért».

Ámde annak, hogy most említett két antagonistám fejtegetéseit válasz nélkül hagytam, az ismétléstől való tartózkodáson kívül más oka is volt.

Minden tudományos fejtegetésnek fő kelléke, először, hogy elfogulatlan legyen, másodsor, hogy szorosan a kérdésnél maradjon, és ha egy-egy állítmány bírálatába bocsátkozik, azt vagy az ellenfél részéről fölhozott bizonyítékok megdöntésével, vagy pedig újak fölhozásával érvényesítse; igen természetes, hogy az ellenvélemény támogatására, illetőleg igazolására is ugyanezen eljárás szükséges. E kellékek Tolth és Némethy uraknál nincsenek meg.

Tolth Titus úr e kérdésnél annyiban nem elfogulatlan, a mennyiben a föltevését, hogy Árpád sírja, illetőleg Fehéregyháza a kerekmalom fölött gazdagon bugyogó forrásnál van, még gyermekkorában hallotta édes atyjától és e föltevés hovatovább nála szinte meggyőződéssé fejlődött.

Az eszmét, melylyel fölnőttünk és mely ennél fogva fölfogásunkban mély gyökeret vert, igen bajos onnan eltávolítani. A gyermekkori emlék, s az érzület követeli a maga jogát, s nem enged, vagy csak nehezen enged a későbbi capacitációnak.

A gyermekkori benyomás eme hatalmának velem tulajdoníthatni azt, hogy midőn Tolth Titus úr az én értekezésemben Nagy Lajos király metálisát és Perényi nádor parancsát — melyek tartalmáról mindeddig sejtelve sem volt — elolvasta, nemhogy beismerte volna, hogy ezek után nem lehet többé Fehéregyházát a Radl-malom közelében keresni, hanem tovább küzdött véleménye mellett, egyúttal pedig neki állott a két okmánynak, kénye-kedve szerint toldotta és magyarázgatta az egyik vagy másik tételt, elhallgatta, vagy nem figyelt a következőre, ki akarta forgatni mindkettőt, különösen a nálori parancsot, minden jelentőségéből és a mit mindkettőből elfogadott, azt a maga véleményének támogatására erőszakolta.

E taktikát Tolth Titus úr mint ügyvéd igen helyesen, bár bizonyára így sem sikerrel alkalmazhatta volna valamely perben. Lehetőleg összezavarni az ellenfél állítmányainak egész rendszerét, merő tagadásba venni mindent, mit az

ellenfél állít, ráfogni olyast mit ez nem mondott, és állítani merészen, mit bebizonyítani nem képes: az ügyvédi replica emez ügyességeiben tündöklék Tolth Titus úr értekezése, melylyel az én előadásomat commentálni szíves volt. De szakszerű tudományos bírálatnak ezt nem fogja elfogadhatni senki.

A dialecticának bizonyára netovábbja, midőn Tolth úr *ugyanazon* okmányokból vett idézetekkel, melyeket Ruppál talált (ekkor másokat még nem ismert), és a melyekkel Rupp a Fehéregyházat a *békásmegyeri határban* lévő *Schwanfelder-tónál* vélte megállapíthatni, Fehéregyházat a Radl-malomhoz ellenkező irányban egy mértföldnyi távolságra akarja helyezni!

Ily eljárással igenis el lehet érni azt, mit Tolth úr minden körülmények közt elért, hogy a kérdés iránt érdeklődő közönségnél véleményem helyessége iránt kételyt támasztott. A legtöbb ember nem ér rá, hogy sokáig latolgassa, kinek van igaza, kinek nincs? egyelőre be kell érnie a ténnyel, hogy az én véleményem Tolth úrnak egy hosszú ellenvetésre szolgáltatott okot. Minél hosszabb az ellenvetés, minél több részletet és ellentétes állítmányokat halmoz össze replikájában, annál több oka van a kérdést figyelemmel kísérő közönségnek felfüggeszteni ítéletét, mindaddig, míg az tisztába nem hozatik. És annál terhesebbé válnék reám nézve a tisztázás föladata, ha Tolth úr eljárását követve, tévedéseit, elhagyásait és önkényes következtetéseit pontról-pontra kimutatni akarnám.

Ezt én azonban tenni nem fogom. Meg akarom kimélni a közönséget a meddő discussiók unalmától, meg magamat a hálátlan munkától. Minden feleselés helyett rá mutatok a Fehéregyháza keresésére irányzott s általam személyesen vezetett legújabb ásatások eredményére, melyet ez alkalommal ismertetni lesz szerencsém.

Előbb azonban még Némethy Lajos úrnak az *Archaeologiai Értesítő* 1883-ik évfolyama I. füzetében *«Még egy szó Fehéregyház és Arpád sirja érdekében»* fölirat alatt megjelent cikkére kell néhány megjegyzést tennem.

A mennyiben Némethy Lajos úr e cikkében előde és mestere Tolth Titus úr nézetéhez csatlakozik, azzal mit e vélemény tarthatlanságára nézve elmondotam, egy füst alatt megfeleltem volna neki is.

Némethy úr azonban egy hosszabb és történelmi tekintetben érdekes cikkben oly célból értekezik Fehéregyházról, hogy ez által, mint ő mondja, »a Fehéregyház helyének föl kutatását előmozdítsa«. Nekem tehát, ki épen ezt tűztem ki célomul, és ez újabb kutatás terén első valék, érdekemben állott megtudni, vajjon mivel járult Némethy úr e cél előmozdításához?

Sajnálattal constalálom, hogy épen semmivel! Ő tulajdonkép Fehéregyház keresésével nem is foglalkozik, hisz ezt már megtette egy évvel előbb Tolth Titus úr, a ki oly hatalmas dialecticával demonstrálta, hogy a Fehéregyház ott állott a Radl-malommal szemközt. (?) Ehhez Némethy úrnak nincs több szava — a mester már nyilatkozott — ő ennek véleményét föltétlenül magáénak vallja.

A helyett tehát, hogy a Kis-Czell és a Radl-malom mellett és ellen fölhozottakat egészen szigorú és tárgyilagos bírálat alá vette volna, N. úr beérte azzal, hogy minden indokolás nélkül Tolth úr véleményéhez állott; értekezésében pedig hosszabban kiterjeszkedik a Fehéregyház alapítása idejének meghatározására, és ezen egyháznak a mohácsi vész utáni viszontagságaira, a mire pedig e kérdésnél: «hol állott a Fehéregyház?» szükség nem volt. Az egyház alapítási kora meg volt már Némethy úr előtt elég tüzetesen határozva, ezt bővebben bizonyítani nem kellett. Abból pedig, hogy a törökök betörése után mi minden érte a Fehéregyházat, mikor pusztult el? stb. bármily érdekesek a Némethy úr részéről fölhozott adatok, ezekből mégis a hely meghatározása dolgában nem tudunk meg épen semmit.

Van mégis Némethy úr ezen dolgozatának Fehéregyház hollétét tárgyzó csekély részében némi önálló törekvés is, és ez birt reá, hogy az eleinte elhatározott passivitásból kilépjek. Ő ugyanis elvette, vagy ignorálva az 1355-ik évi határjárás tételeit, melyekről mondtuk, hogy az 1510 nádori parancsral együtt Fehéregyház keresésére az *egyedüli* biztos támpontot szolgáltatják — a Minoriták, a Fehéregyház, a Péter és Pál apostolok székesegyháza helyét — az értekezés szövegébe és a füzet címlapjára is nyomtatott kis látképből akarja kimagyarázni. Ez a történelmi és régészeti bizonyításnak minden esetre egy új, eddig senki részéről meg nem kísérlött módja. E kis látképen, ha N. úr szemeivel nézi, az

olvasó föltalál mindent, a mit csak akar. Az itt ábrázolt előtéri és távolabbi romokon és egyéb épületeken nincs ugyan se szám, se más jelvény, miről meg lehetne ismerni, hogy melyik mi volt? De Némethy ur mindezt jól ismeri, ő azt mondja, hogy az előtéri romok a minorita klastrom és szentegyház maradványai — ezzel szemközt állott, úgymond, Fehéregyháza, a Radl-malomnál; és a Victoria téglagyár-telepen kiasott templom alapfalai *nem is lehetnek* (!) mások, mint a clarissák itteni székházának romjai. Ezek ugyan a kis képen már nem látszanak, és e részben N. úr úgy tett velünk, mint a berlini guckkästner a potsdami nyárspolgárral. Ezt azzal csalogatta mutatványos ládája megtekintésére, hogy a többi szép látvány között Hannibal seregének az Alpokon, vagy mint ő mondá a Pyrenaeken átkelését is meg fogja neki mutatni. «Hát hol van Hannibal serege? nem látom sehol!» kérdé a polgártárs, miután betekintve a kis camera obscurába, nem látott semmit. — «Hja persze hogy nem látja, mert a sereg már átvonult, s most a hegység túlsó oldalán ereszkedik lefelé.» — «De én a hegyeket sem látom», nyugtalankodék tovább a potsdami. «Nem ám — volt a furfangos válasz — mert ezek igen magasra nyúlnak és nagy ködbe vannak burkolva!»

Igy járunk mi is N. úr állításaival. Ezeket csak képzelünk lehet, mert bebizonyítva nem látjuk. A bizonyítást ő merőben fölöslegesnek véli, követeli, hogy higgyünk el mindent, mert ő mondja. A mi keveset pedig az 1355-ki okmányból egyes tételenként kiszaggatva idéz, ezt is az említett látképből képzemenyileg alkotott situatio megállapítására erőszakolja.

Hogy az olvasónak fogalma legyen N. úr bizonyítási módjáról, idézem és jegyzeteimmel kísérem a cikknek a minoriták klastromára vonatkozó részét. (*Arch. Értesítő* 1883. I. füzet 171. lap.) Az én észrevételeim zárjel alatt foglaltatnak, és cursiv betűkkel vannak nyomtatva.

«... a képünkön látható romok, a filatori árok — Kántorfoka patak — Dunába ömlése fölött állottak.» (*Sem a patakot, sem annak Dunába ömlését nem látjuk.*) «a mely árkon át a képünkön szinte (tehát majdnem) látható köhíd vezetett.» (*ez nem köhíd, hanem a telepet övezte köfal kapuja.*) «itt pedig nézetem szerint az 1301-ben jámbor alamizsnából assisi sz. Ferencz tiszteletére épült ferenczrendiek temploma és zárdája állott. 48») *Ezen 48 szám alatti jegyzetben az áll: «Dilich másképp Schäfernél.» Az olvasó tehát e jegyzetnél fogva azt kénytelen hinni, hogy Dilich mondja e romokat, a minoriták hajdani telepének, pedig Dilichnek ezt mondani esze ágában sem volt, ezt csak N. úr képzele, és képzeletét Dilichre hivatkozással akarja igazolni. Avagy ha szerző ezt nem akarta, miért nem tette a 48. sz. jegyzetet közvetlenül a «képünkön látható romok» után? «mely zárda udvarának kapuja, a bold. Szűz Fehéregyháza felé nézett (fél mértföldnyi távolságra!) Igy Nagy Lajosnak 1355 évbéli okmánya (!) Es valóban az ezen okmányban előforduló határkijelölés idevágó szavai ezt kétségtelenné teszik, melyek így szólának... per murum dirutum a = római vízvezeték omladékaival mellett — cuius lapides usque ad finalem lapidem = az utolsó köig, mely akkor sem lehetett más mint a mai utolsó kő (!) sunt pro metis signati, et inde, per quandum metam terream — földből készült határ mellett, tehát közvetlen (sic) az utolsó kőnél volt a határjelző is, ad murum fratum minorum, a zárda udvarához, melynek tekintve a helyszínét (ezt a képen ismét nem látjuk) éjszakkéleti irányban kellett (?) elterülni s a templomhoz vagy dél vagy éjszak felől csatlakozni — cuius porta respicit versus Ecclesiam Albam B. Virginis... annak nyugatra kellett irányulnia, a mely oldalon volt az országút is, (!) mely a murus dirutus mellett most is létezik. (a szent-endrei országút, melyről itt szó van: a) a római vízvezeték pilléreitől nem nyugatra, hanem keletre esik; b) Nagy Lajos korában nem erre vitt, mert különben a metalis megemlítése volna — de a városi levéltárban létező térképek szerint Szent-Endrere az út a Duna mellett ment még e század első felében is).* A Mária-kő vonala még a 40-es években, a Filatura-gyár által volt elzárva, l. Lipszky 1810-ki térképét. «A képünkön szemlélhető romokkal nyugaton egyenes irányban szemközt áll a Radl-féle malom, mely mellett kellett (!) a Fehéregyháznak is állania. (A Radl-malmot ismét nem látjuk, no de se baj, tudjuk, hogy ez az ominosus malom, N. úr e romjaitól csakugyan nyugatra esik, de hogy miért kellett Fehéregyháznak is itt állania, azt nem vagyunk képesek belátni.)

Emez utóbbi expositióra, melyben N. úr egész okoskodása culminál, még több megjegyzésem is van, mely már nem fért a szövegbe zárt jelek közé. Egyszer Némethy Lajos úrral különben is végezni kell, és most végzek vele egyszer mindenkorra.

Havas Sándor.

A LEGRÉGIBB MAGYAR CZÍMERRŐL. Magyarország czímerének kérdése Ivánfi Edének már másfél évtized óta megjelent «a magyar birodalom, vagy Magyarország s részeinek címerei» című pályadíjas értekezése óta nem igen haladt. Ivánfi egész módszeresen tárgyalja egymásután a magyar czímer alkotó részeit: a kettős keresztet, a négy folyót, a koronás három halmot s Sz. István koronát. Elég bőven, s kellő ítélettel megkülönböztetve a népetymologia és hagyomány szentesített tévedéseit a tiszta történeti igazságtól, igyekszik kimutatni e jelek első előfordulását és jelentőségét.

Ivánfi egészen helyesen vezeti vissza a négy folyónak eredetét a címertanban annyiszor előforduló szalagokra vagy pólyákra, melyeknek a nép etymológiája adott megkülönböztető, geographiai jelentést. Inkább azon nézet felé hajlik, hogy a négy szalag, mint a czímer jobb oldala, annak legrégibb alkotó része és magának Magyarországnak czímere, nem valamely uralkodó családé. Ellentétbe lép Podhradczkyval, ki szerint a négy szalag csak az Anjouk által jutott volna be hazánk czímerébe.

Azon szerencsés helyzetben vagyunk, hogy egy külföldi, de teljesen megbízható forrás alapján egészen eldönthetjük e kérdést.

Forrásunk Villani János Flórencz nagy hírű történetírója, ki mint az olasz nyelvű történetírás atyja első sorban hazája historiographusai közt foglal el kiváló rangot, de kinek műve az általános történet szempontjából is a legbecsesebbekhez tartozik. Italia, mint a kereskedés és műveltség központja és az egyházi uralom székhelye, a legélénkebb összeköttetésben állott az egész keresztény világgal s így Magyarországgal. Az Anjouk törekvése a magyar trón birtokába jutni és annak eredménye, még közelebbé hozta egymáshoz a két nemzetet. Épen az Anjouk e praetenziója szolgáltatja Villani e reánk nézve oly érdekes sorainak tárgyát.

«Ez időben (Kr. u. 1295.) Károly nápolyi király Franciaországból visszajövet átment Firenze városán, a hova már előbb elérkezett eléje menve fia Martell Károly, Magyarország királya. Öt kétszáz aranysarkantyús vitézből álló társaság kísérte: francziák, provence-iak és nápolyiak. Mind egyforma öltözetben, skarlátban és sötétzöldben, egyforma, arannyal és ezüsttel kivert nyeregben, czímerükben az arany liliummal, melyet a vörös és ezüstsín szegély, azaz *Magyarország czímere* vett körül. Ez a leggazdagabb és legnemesebb társaságnak látszott, mely valaha kísért fiatal királyt. És Firenzében tartózkodott husz napnál tovább, várva

atyját, Károly királyt és testvéreit, és a firenzeiek igen nagy tiszteletet tanúsítottak iránta, ő pedig sok szeretetet mutatott a városiak iránt, a miért igen megkedvelték.*

Martell Károlyról van szó, Róbert Károly atyjáról, ki 1295-ben mint a magyar korona praetendense, és az egyház által elismert király járt Flórenczben. A krónikairónak az aránylag hosszú tartózkodás alatt elég módjában állott látni az ifju fejedelmet és délczeg kíséretét. Feljegyzése már ezért is hiteles, még hitelesebbé teszi, hogy épen címerről és színekről van szó, azaz oly tárgyról, melyben középkori író sokkal kevésbbé van kiteve tévedésnek, mint bármi másban. Az, hogy praetendensről van szó, nem valódi királyról, bármi különösnek hangzik is, inkább megerősíti a hitelességet, mintsem hogy azt megdöntené. Ki ne tudná, hogy a trónkövetelők, mai napig, épen az ily külsőségek betűszerint való teljesítése által akarják pótolni a hatalom lényegét. A leírásnak más pontjai is, érdekesek, különösen az, melyben arany-sarkantyús vitézekről szól, de reánk nézve természetesen annak van elsőrangú jelentősége, melyben a vörös és ezüst színt mondja Magyarország czimerének (*arme*).

E két szín annál szembetűnőbben mutatkozik Magyarországnak, mert az arany liliomot, azaz az Anjouk czímerét veszi körül. Az ezüst és vörös szín nem más, mint a magyar czímer jobb felében mai napig is váltakozó négy fehér és négy vörös szalag. Ezzel tehát végkép, és épen Anjou által van eldöntve, hogy a magyar czímer e része nem e dynastia által jutott reánk, hanem régibb, nemzeti eredetű. Az a körülmény, hogy a királyi kíséret skarlátba és sötétzöldbe van öltözve, arra engedne következtetni, hogy már az utóbbi szín is be volt véve Magyarország czímerébe. De tartsuk magunkat tisztán ez adat kétségbe nem vonható eredményéhez: hogy 1295-ben a vörös és ezüst volt Magyarország elismert címere és színe.

Dr. Marczali Henrik.

A SZENT LÁSZLÓ LEGENDA SZÉKELYFÖLDI FALKÉPEKBEN.

Magyar díszítő motivumokat gyűjtve, bejártam a régi Székelyföld nagy részét és Orbán Balázs ismert «Székelyföld leírása» által kalauzolva, középkori építészettünk sok eredeti, habár csak falusi emlékét kerestem föl oly szempontból, hogy a régi ekleziák templomi ruháin, festett mennyezetein és edényein magyar díszítő motivumokat keressek. Így aztán a nevezetesebb régi templomokat mind meglátogattam és a hol csak a közelmúltban történt újítás reményemet rögtön szét nem oszlatta: falfestmények után is kutattam a penészes, avult mészszerűek alatt. E kutatásaimat meglepő siker követte, mert magyar díszítő motivumot ugyan nem, de történeti és legendai tárgyú régi falfestményt, vagy legalább a régi festésnek nyomait számtalan helyen és meglepően nagy tömegben fedeztem

* Croniche di Giovanni Villani. VIII. k. 13. f. 175. l.

fel, olyannyira, hogy kimondhatom, miszerint a legszegényebb falusi templomocská is ki volt festve bibliai és történeti tárgyú freskókkal.

E század elején és a mult század végén történt átalakításoknál azonban a régi festmények sok helyen mint haszontalan és ügyetlen mázolások, mire sem méltatva, leverettek. A sok közül csak a 70-es években történt javítását említem fel a nagyajtai góth stylü, jelenben unitárius templomnak, mint a vandalizmus legkésőbbi színterét, hol is a tudatlanság alighanem a XV. században festett számos falképet pusztított el. A jobb karban levő templomoknál csak felette kis helyen engedtetvén meg a mész lekaparása, csakis a festés lételét voltam képes megállapítani, a nélkül, hogy a képek tárgyára, festési modorukra, állapotukra és idejükre nézve valami bizonyosat, vagy legalább a valót megközelítőt mondhatnék. Ilyenek a csikdelnei és menasági róm. kath., a maksai ev. ref. és a prázsmári lutheránus templomok, hol még százados mészréteg födi műkincseiket.

E templomokon kívül is mindamellet hat székelvföldi templomot kapartam meg, napfényre hozván falfestményeiket, melyek a Jézus életéből vett jelenetek mellett első sorban és majdnem kizárólag nemzeti szenteinket tárgyazzák. Szent István, szt. László, szt. Margit, szt. Kálmán alakjai szokottabbak, de kivált a *szt. László legenda egyetlen egy templomból sem hiányzik, mindig a templomhajó éjszaki falának felső képsorát alkotván*. Szt. Imre és szt. Erzsébet inkább csak a szárnyas oltárokon található, mint pl. a csíksomlyói plébánia-templomban és a csík-csatószezi róm. kath. templom régi szárnyas oltárán.

Erdélynek szt. László volt védszentje, a mi érthetővé teszi gyakori ábrázolását. Azonban sajátságos egyöntetűség vonúl át a szt. László legenda jeleneteinek megválasztásán, mert László király sok csudás tettei közül mindenütt csak a cserhalmi ütközetet s annak egy epizódját találjuk előadva, midőn t. i. szt. László az ütközet után egy magyar leányt megszabadít az őt vivő kún rablótól. Úgy látszik különben, a leánymentés a szt. László legenda ábrázolásánál egész Magyarországon elmaradhatlan epizód.¹

A cserhalmi vagy kerlési ütközetet így adja elő Márk krónikája² Szabó Károly fordításában :

«Ezután a pogány kúnok a Meszes kapuja felső része felől áttörvén a palánkokon, bérontának Magyarországba és az egész Nyir tartományát Bihar városáig kegyetlenül kirabolván, s véghetetlen sok férfit, nőt és egyéb állatot hurczolván magokkal, a Lápos és Szamos folyókon hirtelen átkelve visszahuzódnak vala. Salamon király és Gejcsa herczeg tehát öcscsével Lászlóval sereget gyűjtven, a Meszes kapun átvonula, nagy hamarsággal Doboka városába sietének, mielőtt a kunok a hegyeken átkelhettek, s csaknem egy egész hétig ott várakozának a pogányok jövetelére.

..... S a pogányok a magyarok ellen vonulván, meglátták rettentő hadaikat, s rögtön jelentést tőnek vezérüknek Ozulnak. Ki a kunok seregét egybegyűjtven, sietséggel egy igen magas hegy tetejére voná magát, azt gondolván, hogy ez neki nagy oltalmára lesz; mert igen nehéz azon hegyre fölmenni, melyet a lakosok Kerlésnek hívnak. Mert Salamon király katonái mind egyaránt patyolat-zászlót hordnak vala. A pogányok pedig már a hegy tetején

¹ Lásd Rómer Flóris: Régi falképek Magyarországon. Pest. 1877.

² Márk krónikája a magyarok viselt dolgairól. Ford. Szabó Károly. Emich Gusztáv kiadása. Pest. MDCCCLXVII.

voltak fölállítva, kik közül az erősebb és bátrabb ijászok a meredek hegy közepéig alá szállának, hogy a magyarokat a hegy megmászásától vissza riaszzák. Azért is sűrűn omló nyilaik sebes záporával kezdének a király és herczegek hadainak csapatai ellen dühöngeni. Azonban némely derék magyar vitézek rájuk rohanának ezekre az ijászokra és közölők minél többet leölének azon hegy oldalában, s így kevesen mászhatnak föl nagy bajjal társaikhoz, lovaikat kéziakkal verve kényszergetvén. Salamon király pedig elszánt lelkesedésének vakmerőségétől elragadtatva, a legnehezebb hágón csaknem mászva nyomula föl csapatával a pogányokhoz, kik rá sűrű nyilzáport ontnak vala. Gejcsa herczeg pedig, mint-hogy mindig óvatos vala, a menedékesebb hágón nyomula föl, nyilazva rohana föl a kunokra; kinek testvére László a legerősebb pogányok közül négyet öle meg a legelső rohamban, s az ötödiktől nyillal nehéz sebet kapa. Ugyanezt azután azonhelyt megölé, s később Isten írgalmából azon sebből hamar meggyógyula. A pogányok tehát a magyarok által a legkegyetlenebb öldökléssel szorongattatva, nyomorultan futnak vala, s a magyarok minél sebesebben űzván őket, éles és szomjas kardjaikat a kunok vérével itaták. A kunok ujdón beretvált fejeiket ugyanis kardjaikkal, mint a nyers tőköt úgy apríták. Láta aztán szt. László herczeg egy pogányt, ki lóháton visz vala egy szép magyar leányt. Szt. László herczeg tehát azt állítja vala, hogy a váradi püspök leánya, s jöllehet súlyosan meg vala sebesülve, mégis sebes nyargalvást űzé lovával, melyet Szögnek hí vala. S midőn sehogy annyira be nem érhetette, hogy leszúrhasssa, mint-hogy sem az ő lova sebesebben nem fut, sem amazé kissé el nem marad vala, hanem mintegy könyöknyi távolság vala a lánca hegye és a kun háta közt, szt. László herczeg oztán kiálta a leánynak és mondá: Szép hugom! fogd övén a kunt, s vesd magad a földre; mit az meg is tön. S a mint Szt. László herczeg távolról a földön heverőre szegezte láncsáját s meg akarta ölni, a leány igen kéré, hogy ne ölje meg. Miért is ebből látható, hogy nincs hűség az asszonyokban; mivel alighanem buja szerelemből akarta azt megszabadítani. A szt. herczeg azonban sokáig küzdvén vele, s inát elmetszván, megölé. De ez a leány nem a püspök leánya volt.»

A krónikás eme szavai által előadott ütközet és a leánynak szt. László által történt megmentése képezi tátgyát a Székelyföld szt. Lászlót ábrázoló templomi falképeinek. E falképek között legteljesebb a gelenczei (Háromszékmegye) róm. kath. templomé, melynek keret által meg nem szakított folytatólagos előadását a következő jelenetekre oszthatjuk: A királyi kihallgatás (audientia), a király megáldatása és fogadalma, a magyar sereg felvonulása, az ütközet, a király lóháton űzi a leányrabló kunt, a birkozás és a kún lenyakazása. E jelenetek közül a hom.-szt.-mártoni (Udvarhelym.) jelenleg unitárius templom éjszaki falának felső képsorából a XV. század végén vagy a XVI. század elején reáépített későgoth hálóbolt-ív gyámkövei és ívei között megmegmaradt: a kihallgatás, a magyarok felvonulása s a csata kezdete, a harczból egy rész, hol azonban szt. László nem látszik; a menekülő leányrabló hátrafelé nyilazva, a kún lefejezése, s még egy jelenet, melyből három fegyvertelen férfalak látszik csak. Itt alighanem a legyőzött kúnok hódolása, vagy talán a halottak eltemetése volt előadva, mert egy alak derékban úgy hajlik meg, mintha vinne valamit (holttestet?).

A bessenyői (Háromszékm.) jelenben ev. ref. templom éjszaki falának felső képsorából, bár nagyon megrongált állapotban van, kivehető még: a magyarok felvonulása, az ütközet, a király által üldözött rabló futása és a birkozás; míg ugyane templom déli falának és diadalívének, valószínűleg az északi fal beme-szelése után a XVI. századból származó kisebb, szent Lászlót tárgyazó falképén csak a kún űzése, a birkozás és a kún lenyakazása van meg. A fülei (Udvar-

helym., Erdővidék) jelenben ev. ref. templom északi falának felső képsora : a felvonulás; ütközet, a királyra nyilazó rabló kúnna a szent király által történt megtámadtatása, a birkozás, lenyakazás van meg. Azonfelül még egy jelenet, mely a székely falfestményeken máshol hiányzik, t. i. a királynak a leány ölében való pihenése. Ez utolsó jelenet — hiányzik bár a többi összes székely falfestményeken — szokásos ábrázolás, mert megvan a zsegrai templom szt. László képcsoportozatában is *

Még egy székely templomban, Biborczfalván (Udvarhelym. Erdővidék) maradtak részletek a szt. László legenda ábrázolásából. A később rakott boltív és a bolt hordására emelt támoszlop ugyan nagy részét elpusztította, de azért az

I. ÁBRA.

északi falon a felső sorban a felvonulás, az ütközet és a kúnözés még jól ki-
vehető. Alatta hasonlóan emberi alakok rajzai látszanak, nevezetesen egy erdő-
ben fák és fű között ülő leányé és egy szent királyé. Nem vélek csalódní, ha a
felső sor folytatását látom e kerettel két jelenetre osztott festés-maradványban.
A leány ölében vagy a kún, vagy a király nyugodhatott, legalább az első en-
gedi hinni a turnicsai hasonló jelenet, melyre a berek és a leány meghajlott,
mintegy az ölében nyugvó fejet simogató alakja nagyon emlékeztet.

A felsorolt falképek közül a gelenczei, a hom.-szt.-mártoni s a bessenyői
templomhajó északi falának felső képsora, ha nem egy kéz, de legalább egy

* Lásd rajzait: Rómer Flóris: «Régi falképek Magyarországon. Budapest. 1877.»
35. lapján.

iskola műveinek látszanak, s aligha régebbiek a XV. századnál, miért is együttes tárgyalásukat könnyen eszközölhetem.

A bibarczfalvi, talán még románkori templomocska éjszaki falának képei sem tehetők ugyan régebbi korba, de keretekkel jelenetezett előállításuk sokban elüt az előbb nevezett három templom képeitől.

A fülei képsor festésének idejét pedig már alighanem a XVI. század elejére kell tennünk a sisakok, a király vaskesztyűje, s a túlságos görbe kardok (a törökökkel való érintkezés következménye), meg az utolsó jelenete miatt, hol a király a leány ölében nyugszik, mert ez a jelenet csak a XVI. századi zsegrai képsorban jön elő.

2. ÁBRA.

A krónikás előadásában a leányrabló kún üzése még szt. László vezéri korában történik, míg képeinken szt. László mindenütt királyul szerepel. A királykihallgatásnál alighanem a leánya megmentéseért könyörgő nagyváradi püspököt akarta a festő, a király előtt térdeplő alakban, előadni.

A hom.-szt.-mártoni képen (lásd 1. ábra) egyszerű trónon bő újjú, galléros, derékon átkötött királyi palástban ül szt. László, kezében a bárdal s oldalán a szokásos törrel, háta mögött pedig vár és torony, meg egy öklét mutató alak. A tróndiszítésül félköríves friest ismerhetünk fel. Különben e templomban a szt. László legenda alatt előadott szt. Margit legendát is félkörívű fries választja el a felső képsortól. Jellemző a király ülése lábait egymásra rakván. Ugy Gelenczén, mint Hom.-szt.-Mártonban ballábát jobb térdére húzva ül szt. László. Hogy festőnk csakugyan a királyt akarta ezzel az ülési móddal jellemezni, az

látszik mindkét helyen a László-legenda alatt lévő képsorozatból, hol szintén csak a királyok ülnek ilyen helyzetben. A képes krónikában is mindenütt keresztbe teszi lábait a trónon ülő király.

A kihallgatást és a vitézek felvonulását Gelenczén (lásd a mellékleten 4-ik ábra) a király megáldatása és fogadalma köti össze. Az a bajusztalan, hosszú hajú, papisípkás, mustrás szövetű bő palástos alak inkább pap, mint nő; annyival inkább, mivel kezét áldólag emeli a királyra. A lovon ülő király visszafordulva kezét mintegy esküre emeli, úgy látszik a leány megszabadítását fogadja. Ez a jelenet csakis itt van meg, és máshol sem a Székelyföldön, sem a többi általam ismert magyarországi freskókban nem található. A kihallgatás és ez a jelenet azt látszik igazolni, hogy az egész «borzasztó ütközet» a leány megmentéseért folyt, a mire szt. László fogadalmat is tett; ellentétben a krónikás szavaival, ki a leánymentést csak mellékes epizódul adja elő. A cserhalmi országos érdekű ütközetet így öltözteti festőnk romantikus mezbe.

A vasba öltözött paizsos kopjas vitézek Gelenczén, Szt.-Mártonban és Bessenyőn lóháton vonulnak a kunok ellen. Fejükön hegyesedő nyitott és zárt vassisak, nyakukon vassodronying, mely lent a felső sárga vagy piros felöltőn alul még kilátszik, térdigérő piros szoknya vagy jobban mondva gaty, mely a sodronying alól lóg ki, fekete vagy vasszínű szűk nadrág és hegyes sodronyból készült cipő egészíti ki a magyarok öltözetét. A paizsok diszített szegélyűek, a lószerszámok fehér petytyekkel és bojtokkal ékesítettek, s a nyergek, a torna-nyergek mintájára felül összehajlók, bár nem annyira mint a XIV. században. A magyarok felszerelése teljesen azonos a szt. István vitézeinek felszerelésével a Márk krónikájában, csak hogy a nagy, félhenger-alakú paizsokon nincs kivágás a kopja számára.

A szembe szálló kúnok öltözete szűk újjú bőrkabát (sárga v. vörös színű), mely mindegy derekukra van csavarva. Lábszaraikon testhez álló fekete harisnya van, * mely hegyes csúcsban végződve a lábfejeket is fődí. A kúnok fején Gelenczén közönségesen felhajtott szélű kucsma van, s nyakuk teljesen szabad. Hom.-Szt.-Mártonban pedig (2. ábra) a magyarokéval egyenlő sisak, Bessenyőn azonban, valamint a gelenczei leányrabló vezér fején is, a magyarokéinál hegyesebb, turbánszerűen becsavart sisak van. A sisakos kúnok nyakán és karjain sodronying. A leányrabló kún felső sárga kabátja Bessenyőn és Hom.-Szt.-Mártonban keleti szabású, lelógó bő ujjal. A magyarok nagytaréjú hosszúnyakú sarkantyúival szemben a kúnok teljesen sarkantyútlanok. A kúnok baloldalukon felette görbe kardot és egy megvasalt, háromszögalakú hosszukás fekete tarsolyt hordanak, míg jobbjukon a sárgás színű puzdra s a kezijj befogadására szolgáló fekete bőrtok látható, derékövről lógva le. A harcban a magyarok inkább egyenes kardjaikat és buzogányukat használják; a kúnok ellenben csak kezijjaikkal küdenek. Mindkétféleképpen kengyelvasai profilban háromszög-alakot mutatnak. A lószerszámok a kúnoknál is fehér petytyekkel és bojtokkal ékítve és fekete vagy vörös színűek. Mind a három fent nevezett templom képein sajátos vonás a lovak

* Kivétel csak a hom.-szt.-mártoni leányrabló, kinek lábszárán és lábfejen is sodronyszövetet látunk.

3. ÁBRA. HOM.-SZT-MÁRTONI JELENET.

4. ÁBRA GELENCZEI KÉPSOR.

5. ÁBRA. FÜLEI KÉPSOR.

rövid lába, valamint Hom.-szt.-Mártonban (l. mellékleten 3. ábra) még az, hogy a rablott leány a lóháton még majdnem csecsemő, míg a későbbi jelenetekben kifejlett leányzó. Az ütközet alakjainak elrendezése mindhárom templom képeiben teljesen azonos. Középett a király, egy üstökön megragadott kúnt nyakazva, előtte és mögötte egy-egy vértezett harcos karddal és dárdával szúr le egy-egy kúnt, míg a lovak lábai alatt elesett kúnok vérzenek.

A fülei kép (lsd. a mellékleten 5. ábra) teljesen azonos berendezést mutat a leírt három falképpel, csakhogy hiányzik a hom.-szt.-mártoni és gelenczei audientia meg a király megáldatása, mert a vakolat leveretése következtében csak a vitézek felvonulásával kezdődik. A magyarok ruházata és fegyverzete is egyező az előbbiekkal, csak a czombot védő sodronyszoknya hiányzik és a dárda kard, meg buzogány mellett még kézijjuk is van. A nyakat és vállat védő sodronying felett pedig a XVI. század gömbölyű tarajas sisakját látjuk a főntebb

6. ÁBRA.

leírtak hegyesedő alakja helyett. A szentfényű király itt is, mint az összes székely freskókban, három ágú nyitott koronát hord, csakhogy itt a korona alatt nem látjuk a sisakot és nyakvédő sodronyinget, mi helyett leomló sárga hajat és kétfelé fésült szakált látunk. A fehér ménen vágató király fegyverei itt is paizs, dárda és tör, azonban az összes székely falfestményekben csak itt van a király kezén vaskesztyű. Fülében valamennyi lovas lába rövid a nagy derék és fejhez viszonyítva, a mi kivált a király alakján szembeszökő. Itt a leányrabló kún ruházata egyetlen sárga színű, mustrás, térdigérő kabát, felhajtott szélű hegyes kucsmája mellett pedig darutoll ékeskedik. A fülei templom éjszaki falának fölülete szerfölött hepa-hupás, s így alighanem ezen girbe-görbe fölület akadályozta festőnket a lovak ügyesebb megrajzolásában.

A birkózási jelenet elrendezése teljesen azonos a többi templomokéval. A birkózók karuknál fogva összefogódnak és a király ballábával a kún jobbára lépve igyekszik őt elrántani, míg a leány szt. László bárdjával elmetshi a kún bal inát. A leány itt lábfejjel érő bő köntöse fölött rövid testhez álló felső ujjast

hord, a mi a fején lévő pártával együtt Gelenczén és Hom.-Szt.-Mártonban hiányzik. A kún lefejezése is teljesen azonos a gelenczeivel és hom.-szt.-mártonival. A király a földre gyűrt kún üstökét tartja, a leány pedig a kún görbe kardját magasra emelve sujtani készül. Feltűnő itt a király törének handzsár-alakja, mivel a fent leírt három templomi képen e tör inkább egyenes kés-alakú. A fülei utolsó jelenetben a király magas fű között, fa tövében, leszurt lándzsája mellé támasztott paizsa mellett, fejét a leány ölébe hajtva nyugszik. Az ülő leány két kezét a király szentfényes fejére teszi, melyről a korona hiányzik. Szűz ölébe hajtott fön, festőnk szerint, a korona kényelmetlen dísz. Ezen utolsó jelenet a diadalívnél végződik. A templomhajó teljes hossza 7⁸² meter, s mintegy két méternyi területről régebben leveretvén a vakolat, a kép kezdete hiányzik, azonban ismerve a többi székely hasontárgyú képeket, bizton állíthatjuk, hogy itt is megvolt a királyi kihallgatás jelenete.

A bibarczfalvi templom képei keretek által jelenetezett. (6 ábra.) Az első jelenetben három ló előrésze, a törről könnyen felismerhető király lába, háttéri harcosok feje, és egy gyalog íjász látható. A keretén túl a második jelzetből dárdát feszítő lovasok és futva rohanó gyalog íjjászok látszanak, jobb oldalukon vivén a derékövükről lelógó puzdrát. E gyajogíjjászok teljesen új elem a székely freskókban, mert eddig még sehol sem láttuk őket, de tudtommal egyéb hazai freskóinkon sem jönnek elő. Jellemző, hogy a puzdrát lovas és gyalog kivétel nélkül övéről lelógva jobboldalán viseli és soha hátán, mint némely jelenkori festményeken látható. A lovasok és gyalogok ruházata teljesen egyező a gelenczei és bessenyői magyarok ruházatával, csak a czombot védő sodronying-részlet hiányzik. Itt alovak lába inkább hosszú mint rövid, a mi alighanem a templom törpeségéből magyarázható, mivel nem volt szükséges a följebb eső tagok nagyobbra rajzolásával, a távlati csalódás útján előidézni akarni a helyes arányt. A később rakott boltívtartó pillér a templomhajó éjszaki fala közepét foglalván el, képünkben éppen az ütközetet semmisítette meg. A megmaradt részt pedig a vakoló kalapácsa tette felismerhetetlenné. A kúnok közül nehánynak a feje és némi lóláb vehető ki csak. A következő jelenetből (7 ábra) még felismerhető a király szürke lova, s a kún hátának szegzett dárdája, a többi rész azonban a felismerhetetlenségig megrongált. A két első jelenet alatt még más két jelenetet kapartam ki a vastag mész- és vakolatréteg alul. Meghajtott dohánylevél-alakú fák-, egy ülő női alak s egy szentfényes királyi fő az eléggé kivehető alakok. Nagyon hihető, hogy, mint már fennebb megjegyeztem, itt is a szt. László legenda folytatása volt.

Meg kell még emlékeznem a bessenyői templom diadalívének és déli fala egy részének szt. Lászlót tárgyazó képéről, hogy az összes eddig ismert székely freskókon nyomozzam tárgyunkat.

Itt csak három jelenet van: a kún-üzés, a birkózás és lenyakazás. Képünk minden bizonynnyal az éjszaki fal bemeszelése után festetett. Az alakok elrendezése nagyon hasonló a leirtakéhoz, csak az öltözetek különböznek némileg. Zöld mezőben fakó lovon vágat szt. László a visszafelé nyilazó rabló után, dárdáját előre szegezvén. A király meggyszin, utána repülő köpönyeget és ugyanily színű alsó felöltőt visel, melyen bőr, pikkelyes vért van. Lábszárát pedig sodrony-

szövet védi. Fején csak háromágú nyitott korona van, látni engedvén leomló vörös haját, s két hegyben végződő vörös szakállát. Paizsa teknő-alakú, nagy, kívül fehér, belül piros. A nyereg majdnem modernnek mondható, alul világos zöld lótakaróval. Szembeszökők a király vállait és derekát védő, levéllel csipkézett szélű vaspereczek. A kún ruházata egyetlen, balhóna alatt gombolt, piros felöltő, mely testhez álló bár, számtalan ránczot vet. A kún fején fehér pitykével

7. ÁBRA.

diszített csúcsos fekete süveg, alul felhajtott fehér széllal. A kún arcza villogó szemű négyert mutat, leomló hosszú hajjal, szakáll és bajusz nélkül. A leány ruházata világoszöld színű ujjatlan angyalpalást, hosszú karjait azonban vörös, szűk ujjak fedik. A birkózási jelenetben eddig nem észlelt epizod, hogy a király lova fához van kötve míg, a kúné hátul elvágtatni látszik. Gelencsén mindakét ló fához van kötve.

Az elősorolt falfestmények mindenike, a most leirt utolsó kivételével, közös technikát mutat. Nedves vakolatra az ecsettel rajzolt körrajzot még úgy

nedvesen töltötte ki a festő, az alapszínekkel azonban a teljesen sötét contour vonalokat s a fehér szint később enyves festékekkel rakta fel. Sárga (ocker), vörös, fekete (kékes) és fehér festékekkel rendelkezett csak a festő az összes előbb leirt székely falképeknél. Kivételt csak a legutóbb leirt bessenyői három jelenet képez, hol már a világos zöld is szerepel. E kép különben teljesen elüt technikájára nézve a többiektől, mert úgy látszik az egész enyves festékekkel vagy talán olajfestékekkel festetett, pár millimeter vastag gipsz-alapra, s nem vakolatra mint a többi összes székely freskók. Annyi tény, hogy a sima fal fölületére előbb a sötét kékes-szürke alapot húzta a festő, mely most a háttért képezi, és azután festette ez alapra vastag festékekkel az alakokat. A festék érdekessége néhol egész francia modort mutat.

Sepsi-Szent-György 1885 áprilisban.

Huszká József.

MAGYAR ARANYAK EGY RAJNAVIDÉKI LELETBEN. Az 1882-ik év október havában, a rajnavidéki Bretzenheim község táján egy agyagedényben nagy aranyérem leletre találtak, mely nem kevesebb mint 1005 darabból állt, mindannyi a florenusok őskorából, a XIV. századból.

A leletet Mainz városa szerezte meg, Paul Joseph pedig ismertetését tette közzé a «Zeitschrift des Vereines zur Erforschung der rheinischen Geschichte und Alterthümer zu Mainz» 1883. évi folyamában.

A nagy leletnek majdnem felét flórenczi aranyak képezik (451 db), a többi velencei zechino, francia, német, cseh tartományi és városi arany s a mi bennünket különösen érdekel: 46 darab Karalu rex és 141 db. Ludovici rex feliratú florenus.

Paul Joseph, ki a leletről kimerítő tanulmányt írt, az utóbb nevezett aranyakra nézve olyanforma véleménynek ad kifejezést, melyre mulhatlanul felelnünk kell; arról van tudniillik szó, vajjon a Károly és Lajos-féle anjou-liliomos aranyak, a magyar veretű forintok, vagy pedig bajor Lajos és IV. Károly német királyok érmei közé sorozandók-e?

Paul Joseph következőkben összegezi a szóban forgó kérdést. — «A . . . számok alatt leirt forintokat rendesen Magyarországnak tulajdonítják. Én helytelennek találom ezt, s a nevezett érmekeket bajor Lajos és IV. Károlynak tulajdonítom. Nézzünk csak körül, mit tartottak eddig e forintokról, s mily okokkal érvel Dannenberg? Igaza van Dannenbergnek, midőn Le Blanc és Schweitzer véleményét elveti, a kik a Lajos-féle aranyakat VI. vagy VII. Lajos francia királynak (1108—1180) illetőleg Anjou Lajos lengyel királynak (1370—1382) tulajdonítják; igaza van abban is, hogy a Károly és Lajos névvel vert aranyak előállításuk szoros rokonságánál fogva, egymástól el nem választhatók, hanem két egymásután következő fejedelem korába teendők. Egymásután uralkodó Károlya és Lajosa pedig csak Magyar- és Németországnak volt. Ott I. Róbert Károly (1308—1342) és I. Lajos (1342—1382); itt pedig bajor Lajos (1314—1347) és IV-ik Károly (1347—1378.)

Dannenberg azt mondja, hogy ő Mader nézetéhez hajlandó csatlakozni, miután a nevezett aranyak körirata végén látható kis korona I. Lajos magyar király másnemű aranyain is előfordul; különben is a két király viszonya Olaszországhoz megmagyarázza azt, mért vették a florenczi aranyakat mintául, így veretve a maguk aranyforintjait is.

Én Dannenberg okait el nem fogadhatom — úgymond P. Joseph — először is azért nem, mert a körirat koronácskája sokféle florenuson előfordul, így Venczel lützelburgi hg. és cseh király (1353—1383) II. Gottfried loozi gróf (1361—1363), III. Engelbert kölni érsek (1363—1369), I. János lotharingiai hg. (1346—1390) Róbert, Bar grófja (1352—1411) aranyain; másodszor azért nem, mert az aranyéremverés nem dynasticus, hanem kereskedelmi érdekekkel függött össze s a kultúra és a kereskedelmi forgalom előrehaladottságának eredménye volt.»

Mielőtt a leletről s P. Joseph tanulmányáról tudomást vehettünk volna, érmészetünk buzgó művelője, a gráci Luschin v. Ebengreuth, a bécsi numismatikai közlönyben (1883) már védelmére kelt magyar aranyforintjainknak, felsorolva legjobb érveit, melyekkel ez aranyak magyarságát bizonyítja.

A Róbert Károly alatti magyar aranyverés okleveles bizonyítékain kívül többek közt azt hangsúlyozza Luschin, hogy úgy a Károly mint a Lajos-féle aranyakon mindig *királyi* s nem *császári* címet találunk, pedig úgy bajor Lajos mint IV. Károly német királyok, a középkorban oly fényes császári címet is hosszú időn át viselték, a minek aranyaikon is nyomának kellene lenni.

Luschin bármily jól védelmezi is állását, a kérdést nem helyezi teljes világításba; a mi dolgunk immár, hogy azt lebonyolítsuk.

Minden hosszabb magyarázat nélkül, mert a dolog szerfelett egyszerű: csak legrégebb aranyaink sorozatára utalunk. Egy tekintet e veretekre, a leghelyesebb mederbe tereli a kérdést.

A Karolu rex feliratú, lilimos és a florenczi szent János képét mutató aranyak nyitják meg aranyaink sorozatát. Utánzatok ezek, az európaszerte kedvelt florenczi minták után s Robert Károlytól származnak kétségtelenül; I. Lajos követi atyját s lilimos aranyain ott látjuk az idegen védszentet, ugyanazon előállításban; rokon, csaknem egy kéz művének látszó veretek.

Lajos idejében azonban, az aranyforint verés mindinkább nemzeties formát ölt. Lajos aranyainak II-ik specziesén, az aversen a *lilium* helyett, már az egyesített *anjou-magyar címerpajzs* jó elő, de a reversen még *szent János* alakja látható. Ez a revers az előbbi veretek reverséhez annyira rokon, hogy szinte azt képzeljük, hogy új averssel a régi revers-bélyegeket kombináltattak, a mire a köriratok betű-karaktere is

következtetni enged, amennyiben a II-ik speczies averskörirata új ízlésnek hódol, míg a revers (S. Johannes B.) régiesebb stylt árúl el.

Lajos érmelése aztán egy lépéssel tovább megy. Aranyainak III-ik faja szent János helyett, már a magyar nemzeti védszentet *Szent-Lászlót* ábrázolja, a mivel florénusaink teljesen magyar típusú aranyakká lesznek, levetve magukról az utánzás külső jeleit, de súlyban megtartva továbbra is az eredeti elvet, melyet későbbi éremverésünk is követ.

E formabeli *átmenetben* találok a legnyomósabb érvet, a Karolu rex-ek és Ludovici rex-ek magyarságát illetőleg. Ez átmenet, a mi Lajos II-ik specziesén fordul meg, evidenssé teszi a dolgot.

Nézzünk végig az említett aranyokon, nézzük típusaik kapcsolódását s fokozatos fejlődését, míg a magyar aranyforint végső alakját nyeri (Lajos III. sp.), mely aztán Hunyady Mátyásig érvényben marad: világosan látjuk azokból, hogy a Károlyok a *régiebbek*, a Lajosok az *ujabbak*, tehát csakis Róbert Károly és I. Lajosnak írhatók s nem bajor Lajos és IV. Károlynak, a kik megfordított sorrendben követik egymást az uralkodásban.

Ez az a pont, a mivel a Luschin tárgyalását ki akartam egészíteni, aláírva mindazt, amit e kérdésben nagy szakismerettel kifejtett.

Van azonban egy Károly névvel vert florenusunk (a nemzeti muzeum éremgyűjteményében is egy példánynyal képviselve), melyet csakugyan nem tarthatok magyarnak. Az a Károly-féle forint az, melyen a S. Iohannes B. után siglaképen egy egyfejű sas van verve.

E sasos Károly-arany, különösen a körirat betűjelleghénél fogva — a mire analógiát Róbert Károly egyetlen éremfaján sem találunk — arról győz meg, hogy Róbert Károly aranyai közé nem sorozható, de nyilván IV. Károly német király pénze s mint ilyet bízvást átengedhetünk a német numismatikának.

Dr. Réthy László.

LEVELEZÉS.

I. ID. MOGYORÓSSY JÁNOS A MEZŐBERÉNYI (Békésm.) RÉG. ÁSATÁ-SOKRÓL. 1881-ik évi július hó 20-án a békésmegyei régészeti és művelődés történelmi társulat ásatást tétetett Mező-Berény város határában, melyre okul szolgált azon esemény, hogy az említett várost ostromló árvíz gátlása alkalmával mentő gátak emelésére a laposkerti Trücsök nevű kunhalmot megbontották és annak földjét gátemelésre hordatták, mely munka közben több régi tárgy jutott felszínre. Hirére annak az egylet szakértő ásatást rendelt el. Göndöcs Benedek apát egyleti elnök és Haan Lajos alelnök, Zsilinszky Mihály főtitkár és idősb Mogyoróssy János muzeumi igazgató és más tagok mint küldöttek a helyszínére kimentek és ásatást tétettek nemcsak ott, hanem a szélmalom melletti vályogvető gödröknél is, minék eredményei az itt felsorolt régiségek.*

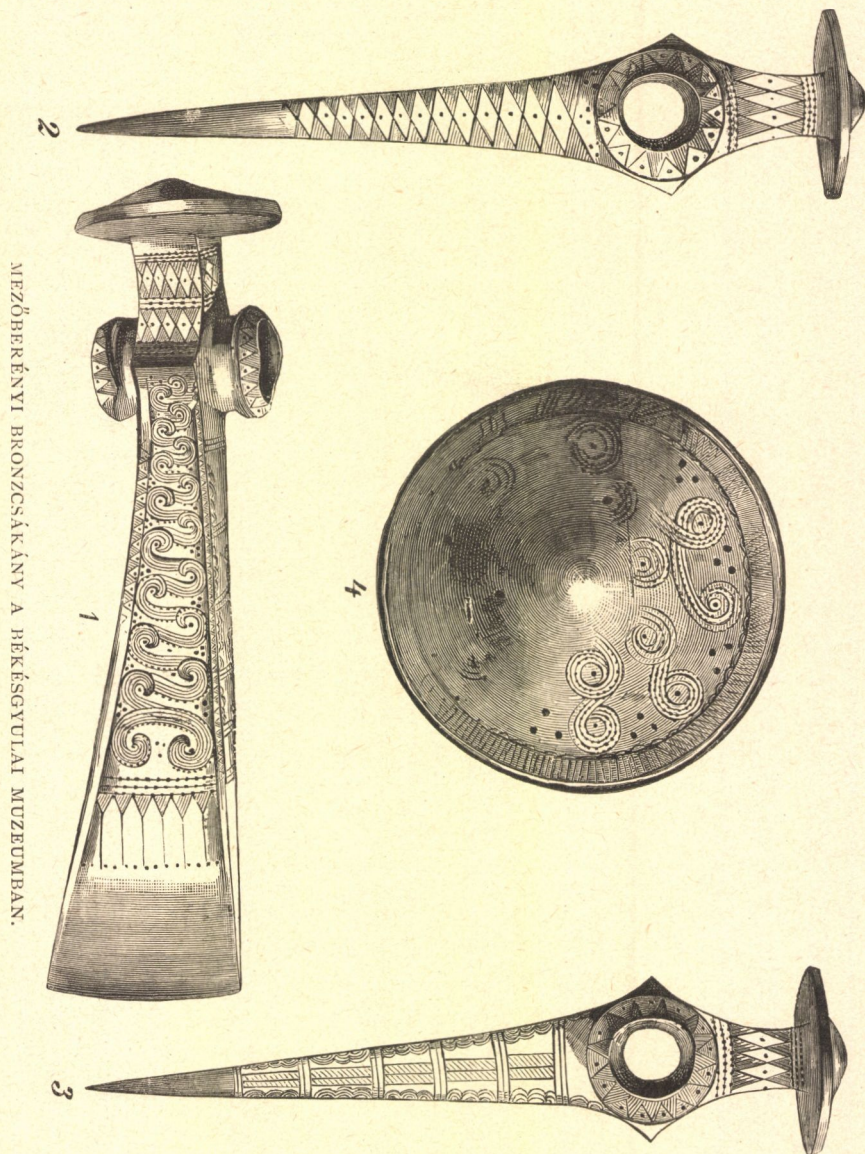
I. Agyagtárgyakban: *a)* egy kis kerek gömb, közepén átlukasztott égett agyag hálósülyesztő keze = turbolya; *b)* három darab különböző nagyságú hálósülyesztő agyag részletei; *c)* egy darab egyfülű szabadkézből készült agyagbögre, bő hasoldalán különböző karczolattal; *d)* egy zömök, belől fehér, kívül fekete színű szélke, magából kinövő — átlukasztott — kis füllel; oldalán nyakát körző, oldalát pedig egyik fülétől a másikig körítő négy-négy vonal ékesíti, magassága 15 cm., szájmérete pedig hasonlón 15 cm. korongon készült agyagmű; *e)* egy agyag füles csupor, hasoldalrészén két horpadt oldalvonal alatt mélyedett aljáig bekarczott díszvonalakkal; *f)* négy darab barnássárga egyfülű kis bögre; *g)* egy sárgamázos füles bögre; *h)* egy fekete igen kicsi bögre, fele magasságát képező nyaka alatt kezdődő hasdomborral; *i)* több apró agyagbögrék, egyben hamu találatott; *k)* egy vörösmázos és fehérpettyes kis agyagbögre.

II. Kőtárgyak: *a)* egy 15 cm. hosszú és 8 cm. széles megcsorbított élű kőfejsze; *b)* egy szürkészínű kőbalta, hossza 8 cm., szélessége vagy magassága a

* Lásd még «A békésvármegyei rég. és művelődéstört. társulat Évkönyve» 1880/81., szerkeszti Zsilinszky Mihály társ. főtitkár. VII. kötet. Békés-Gyulán 1881. 191 l.

lyuk iránt 4 cm.; *c)* egy lapos kő, egyik része szegletes, másik része kerek, mely részében két lyuk van, színe szürke, magassága 7, vastagsága 3 cm. szűken, népnyelvén: «Kecze Farkalló» = súlyesztő.

III. Bronztárgyak: a) egy darab fibula, zöldszínű nagy és ép mű, rózsája

MEZŐHERÉNYI BRONZCSÁKÁNY A HÉKÉSGYŰJELAI MUZEUMBAN.

átmérete 12 cm., — némelyek szerint kézfejevédő, négyszögű, csigába kigyózdó végén tekercsben végződik, melynek körmértéke hosszban 11 cméter, — hasonló a N. Muzeum XL. tábla, 11. sz. alattihoz; *b)* egy darab — lapos külrésze közepén dombosvonalú — karvéd több darabjai; *c)* egy darab gombafejű tű, — hasonló az 1873-ik évi muzeumi képes kalauz 91. sz. ábrához — hossza 7 cm.

hegyrésze hiányzik; *d)* bronzdárda hegye, közepe és köpüje töredéke; *e)* három darab bronzsodrony — illetve itt a *b)* betű alatt megemlített lapos karvéd-félének részletei; *f)* kisebb-nagyobb bronzcsüngők; *g)* nyolcz darab hasonló bronz dísz-csüngők, kisebb-nagyobb mintájúak; *h)* egy bronz-sarló; *i)* húsz darab körkerek lószerszám díszlet, előrésze közepén a gömböt két dudor körvonal köríti be, hátrésze lapos felfüggesztésre szolgáló füle magából nyúlik ki; *k)* egy kerekfejű 20¹/₂ cm. hosszú bronz *csákány*, melynek minden részein kitűnő czikornyás folyondárok metszetei avatott kéz munkájáról tanuskodnak a csákány 15 cm.-re nyúló baltája élén egyik oldala felől két függővonal van, csak közepe a többinél hosszabban lenyúlik (hú rajzát itt adjuk); *l)* végre féldomború bronzsodronyból készült egészen ép karvéd, két végén csigatekercsbe végződik.

IV. Csonttárgy: *a)* egészen ép emberkoponya, állkapocs nélkül, találta-tott a fentemlített mezőberényi lelet alkalmával az előbb leirt tárgyakkal együtt.

Békés-Gyulán, 1885., februárius havában.

Id. Mogyoróssy János,
a békésmegyei muzeum igazgatója.

II. PAÚR IVÁN A HÖVEJI ÖSHALMOKRÓL. Az úgynevezett tumulusok — nálunk dr. Érdy János által kúnhalmoknak elnevezett, de, úgy látszik az irodalomban el nem fogadott — néven ismert ösdombok Sopron-megyében mint temetkezési emlékek eddigelé még nem igen igazolták a hozzájuk kötött várakozást.

A Szolgagyőr mellett mutatkozó ily halom (ma Bagolyles) semmiféle leletet nem eredményezett átalakításánál történt felásatása alkalmával; Fertő-Szent-Miklós mezőváros kipusztult nagyterjedelmű erdeje helyén — most legelőn — számos ily őshalom emelkedik. Ezek közül négy, mint nagyság és szabályos kialakulás által leginkább feltűnő, személyes közbejövetelemmel rendszeresen átvizsgálva, szintén üresnek találtatott; az *omine et nomine* Nagyerdőben különösen Iván há-tárában, a tagadhatatlanul emberi kéz működését bizonyító, két szabályos külsejű — úgynevezett Szarvasdomb — minden ráfordított munka daczára csak a reményben való csalatkozásomra vezetett. Ság-h is mutatott egy jócskán magas és terjedelmes halmot a kastély melletti réten, melyet évek előtt gróf Széchenyi Ödön örökődése alatt lehor-datott, de vele a gróf kis gyűjteménye mit se nyert, vállalkozó jóaka-rata azonban sokat veszített, úgy hogy a másik halom kikerülte a bonczolást.

Mindezek tehát lehetnek tán strázsadombok, sátoralapzatok, tör-vénykezési vagy vallási gyakorlásnak szánt alkotmányok, mert mint sírok nem fogadtathatnak el. Mindazáltal a tapasztalt meddőség is tanulságos, mert hát ősrégi emlékek ezek, melyekkel egy régen letűnt népfaj, mely e megyét hajdan lakta, bizonyosan valamely nevezetes eseményt akart megörökíteni; de melyet, mint az idők hullámaiban

eltemetettet, mi jámborok ma már értelmezni nem tudunk, szembe állva néma tanukkal, melyeket azonban, mint topographiai sajátságokat, még jövőben is becsben tartanunk illik.¹

Legújabbán *Hövej* lépett előtérbe és pedig a csornai praelatura tagosított birtokán az úgynevezett Nyároserdő éjszakkéleti csúcsán, a nép által jégverem-sűrűnek elbérmált helyen négy nagy — hordott földből a világ négy tája szerint — felhányt halommal, melyek régen megfigyelve, de át nem vizsgálva, mint mindannyi nagy kérdőjelek állottak ez ideig a sűrűben az arra tévedt vándor előtt.

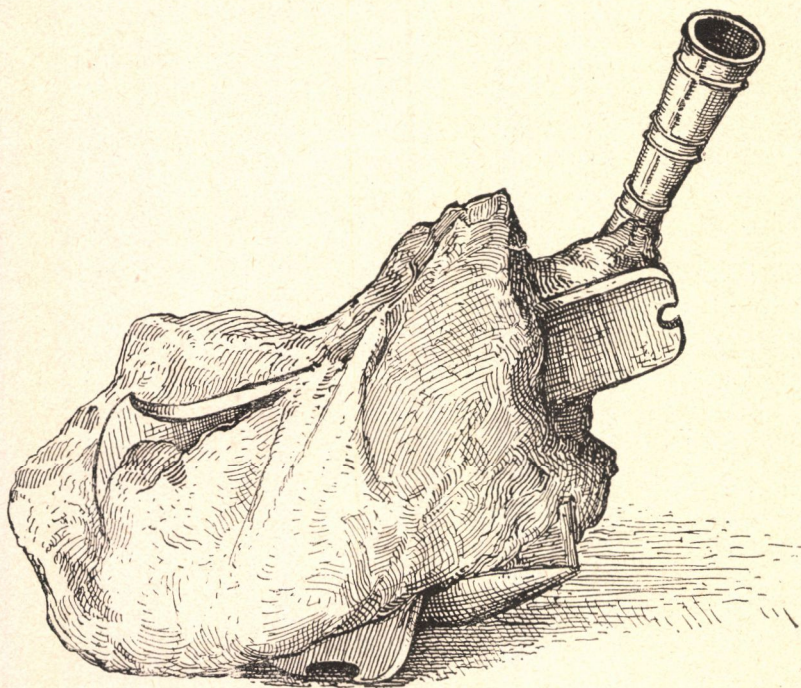
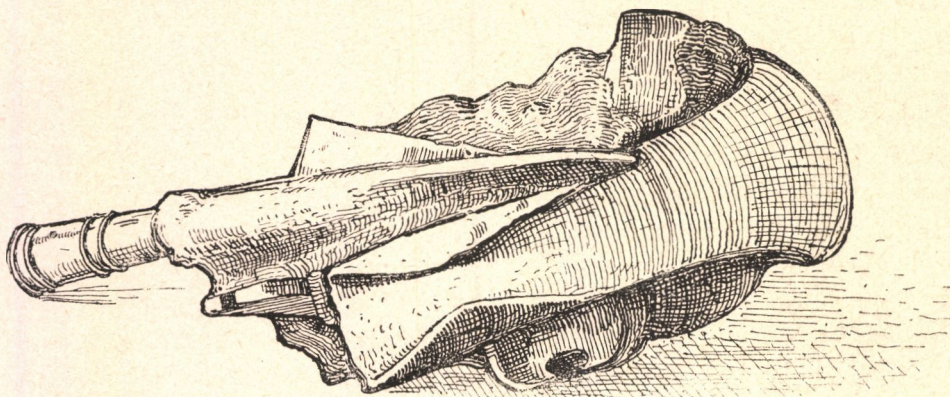
A tudomány két lelkes barátja: Seffer Ákos ügyvéd és Vavrecskay János gyógyszerész urak Kapuvárott a fennálló kérdőjelekre feleletet kívánván nyerni, gondoskodtak a szükséges technikai munkaerőről és a rendszeres ásatások vezetésével engem bíztak meg, ki, miután az ismert mæcenás, az áldott emlékü ft. Simon Vincze, premontrei csornai prépost úrtól az engedelmet szeretetreméltó kifejezésekkel, halálos ágyából kísérve kinyertem: múlt évi április hó 24-én megkezdtem működésemet, még pedig nem is minden remény nélkül, mert megállapított tényül bizonyult be, hogy vagy tíz év előtt az egyik halom nemcsak több mint száz szekérre való földet adott egy, az itt folyó Repcze árja elleni védgáthoz, hanem fölös számmal való bronztárgyakat is. Sajnos! ezen halom romjai egy legújabb kori négylábúnak csontszárán és két cseréptöredéken kívül mit sem szolgáltatott át a tudomány számára és így az említettem földulás által örökre veszendőbe ment.

Kielégítőbb, még pedig nagyban kielégítőbb volt az előbbivel rézsut szemben álló másik halom, mely két méternyi széles átmetszettel lett föltárva. Gyéren bár, de csakhamar mutatkoztak cserépedénytöredékek, melyek oly biztos vezetői az archæolognak, és csakugyan mélyebbre hatolva, eleven zöld színű rézporra, tehát tökéletesen elmálott bronz nyomaira, sőt néhány meghatározhatatlan lemezkékre és rendetlen alakú gumócskákra is akadt az ásó és a remény fokozódott, míg végre a halom kúpja alatt, tehát az alkotmány teljes közepén egy méternyi mélységben az annyira várt emberi csontváz tűnt elő fejjel nyugatnak, lábbal keletnek elhelyezve; de annyira korhadtt állapotban, hogy a koponyának csakis felső része volt megmenthető,² de a vállalkozók, a munkások és az eddig a pattogó tüzet körül ülő falu örege, apraja nagy örömére a csontváz kezefején zöldellő egy mogyoró nagy-

¹ Csekély tehetségem szerint azon leszek, hogy minden ily és hasonló földhányások a megye területén összeirassanak.

² E fragmentumot dr. Török Aurél úr volt szives tőlem az anthropologiai múzeum számára elfogadni.

ságú, félüres golyókból összeillesztett bronz karperecczel földísztve (II. táb. 1. áb. a. b.). További ásás-vésés között számtalan zöld rozsdából való concretiók, vagy egyes tenyérnyi nagyságú zöld foltok a föld-

ifj. Storno. főr.

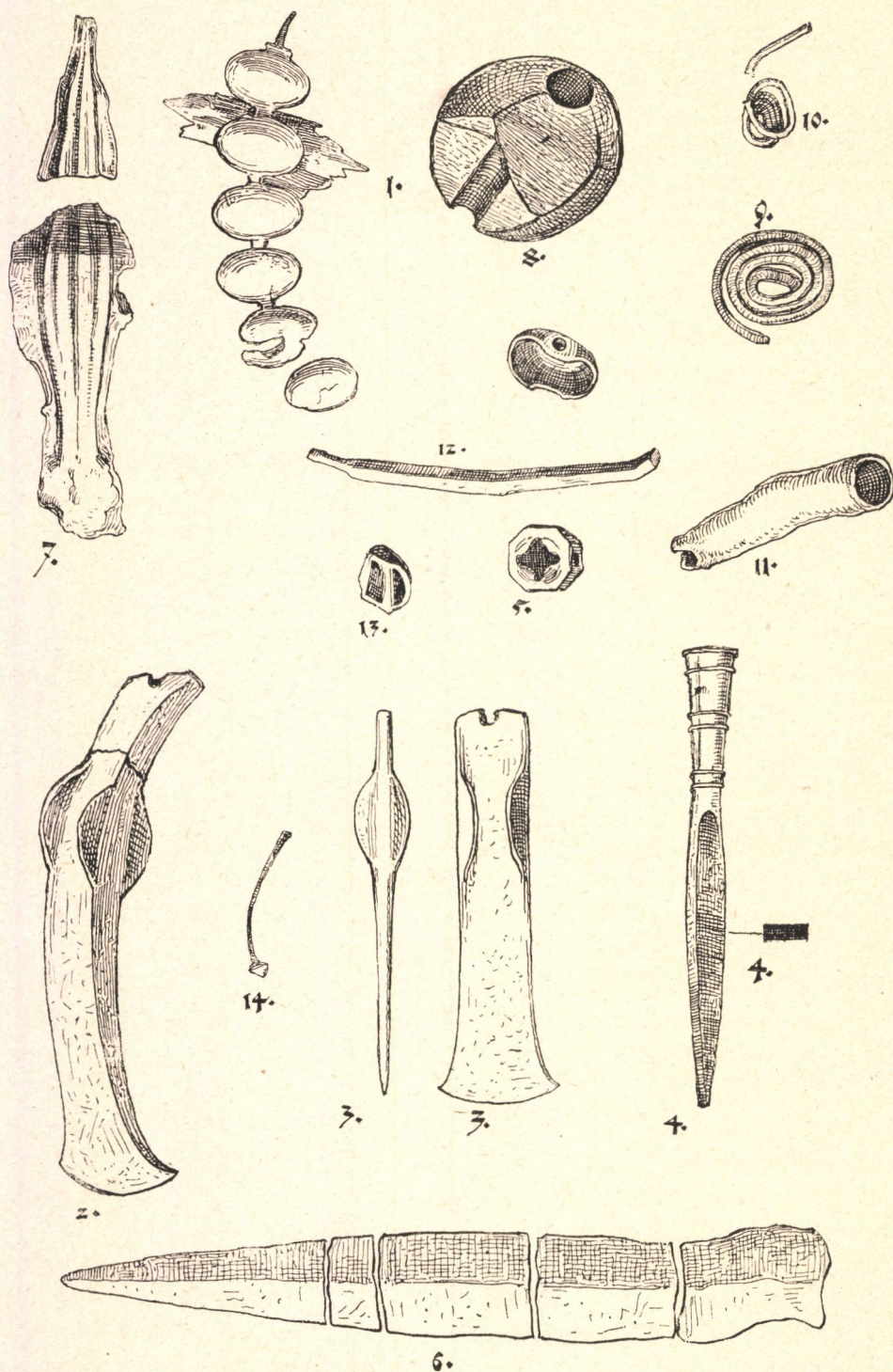
HÖVEJI BRONZLELET. I. TÁBLA.

ben mutatkoztak, mint az idők éles fogának hatása, mely lassan megsemmisítette évezreden át — ki tudná megmondani minő szép — alakjait a bronzoknak, porrá darálván magát az anyagot is.

A másik napon folytatott ásatás ugyanazon halomban egy második csontvázat eredményezett, de az előbbinél vagy 40 cm-nyivel magasabban és az elsőől inkább a halom keleti részén, de ellenkezőleg keltezve, még pedig igen becses bronzok kíséretében. Ugyanis a csontváz bal vállánál emeltetett ki egy egész halmaza az összetapadt bronzfegyvereknek és szerszámoknak; köztük egy füles véső (palstab), úgy tudom, az első, mely megyénkben napfényre került, egy dárdacsúcs és több, a szétbontás előtt meg nem határozható, tárgy. A csontváz végkép megsemmisült, úgy hogy annak csak nyomai voltak kivehetők a földhöz ragadt — pergament hártványhoz hasonló és szintén oly színű — lemezekben. Ezen bronzhalmazat (I. tábla), mint ilyen, fölötte érdekes a tudomány szempontjából is, mert arról tanuskodik, hogy a kegyelet-, vallás- és fogadalmi ajándékokat rendesen, tehát nemcsak akkor, ha a hely szüke pl. az urnákba való beszorítása úgy kívánta, össze-vissza hajtva, néha összetörve cumulative rakták a sírokba vagy az áldozóhelyre.

Ezen bronztömb egyelőre szerény gyűjteményemben felállítatván, csakhamar felmerült a kérdés: vajjon az továbbra is a maga állapotában hagyassék-e? azt mutatandó, hogy a sírajándékokat így törve, hajlítva és rakásra rakva volt szokás a tetem mellé helyezni; vagy engedve a menthető tudvágnak, alkotó részeire bontassék fel. Rajzban egyszer meg lévén mentve az egésznek alakja, a szétszedés magától ajánlkozott és sikerrel lett foganatba véve, mert több — alig sejtett — darabok kerültek napfényre, mint azokat az I. tábla egyenként adja és itt következnek:

Füles véső (palstab), úgy tudom, az első a megye területén, görbére hajtva, sőt a fok és fülek között erőszakosan széttörve, 21 cm. hosszú, éle 5 cm., 5 mm. széles, tehát a nagyobb példányokhoz számítható (II. táb. 2. ábr.). Ennél egy kisebb példány egészen ép állapotban, 16 cm. hosszú, éle 3 cm., 5 mm. széles (II. táb. 3. ábr.). Dárdavég, nem lándzsa, mert nincs sem bordája, sem szárnya, hanem négyélű szűrője; köpüje két végén és a közepén párosával pálczataggal ékítve, az egésznek hossza 20 cm., a köpü szájának átmérője 1 cm. 5 mm., egészen ép állapotban (II. táb. 4. ábr. *a. b.*). Két gomb, de mivel csutkája nincs, hanem háta egészen sima, inkább keresztszíz áteresztőnek tartható, belől üres, fölül négy herelevél alakú nyílással, oldalán négy helyen egymásnak megfelelő irányban hosszas négyszögekkel áttörve, alakja inkább kerek, mint négyszögű, mint azt a rajz nem egészen hiven feltünteti, átmérője 3 cm. (I. táb. 5. ábr.). Gyilokpenge, mint látszik, szándékkal öt darabra törve, hegye ép, markolata hijával, a gerincz gyengén kialakulva, kétélű pengéje 32 cm. hosszú, 4 cm. széles (I. táb. 6. ábr.), a pengén három egyenközü dárda fut végig, úgy látszik, nagy erőfeszítéssel, talán izzó állapotba hozva, kétszer meggörbítve, a hegye

KÖVEJI BRONZLELET II. TÁBLA.

és a penge közbelső része hiányzik, — fölülete nem patinás, hanem gyönyörű világoszöld földelegyes malachit — Erdiges Malachit — lera-kodvánnyal bevonva; a nagyobb töredék 11 cm. hosszú, 5 mm. széles. Több darabra széttörött, átfúrt golyó, anyaga jócskán porhanyó mészkő, mely savval sustorgólag felpeszeg és valószínűleg buzogány-gombnak szolgált, habár porhanyósága e célra nem ajánlkozik; találatott a csontváz térde tájékán, átmérője 5 cm. 4 mm. (I. táb. 8. ábr.). A tetem melle és válla között találatott azon sodronyos korong alakú tekercs, mely egyedül maga mutat barna-zöld szíronyt (I. táb. 9. ábr.) 3 cm. 4 mm. átmérővel; de az I. táb. 10. ábr. alatti tekercs összezúzva a tömbből lett kifejtve. Elhajlított bronzcső töredéket látunk az I. táb. 11. ábr. alatt, mely 8 cm. hosszú és belső ürében 2 cm., 3 mm. átmérővel bír, fala 2 mm. vastag, alkalmazása kérdéses. Az I. táb. 12. ábr. egy négyélű bronz sodronytöredék, hihetőleg egy tekercses kézvéd része, 17 cm. hosszú, 1 cm. 5 mm. széles. I. táb. 13. ábra egy belül gerezdes válaszfalakat mutató gomb és I. táb. 14. ábr. egy gombban végződő spirális végtagja.

Egyébiránt, mint számtalan más, úgy a hőveji lelet sem bizonyult merőben szűz bronzleletnek: egy féltényérnyi tárgy bár csaknem földdé válva, mégis vasnak ismertetett fel. Maguk a bronzok sem bírnak patinával, hanem világoszöld porral földvék, úgy hogy kézbe alig vehetők, mert fognak, mint a festék; bizonyos tehát, hogy az ásatás mentő munka is volt, mert, mint főlebb említve van, sok tárgy máris izzéporrá válva megsemmisült, mivel a különben is mindig vizenyős talaj, a Rába és Répcze áradásának kitéve, a fémnek csak romlását okozza, úgy hogy minden három évre csak egy áradást feltéve, határozottan lehet állítani, hogy negyven év múlva minden, a mi most napfényre került, megsemmisült volna, mint annyi más máris megsemmisült.

Agyagedény ép állapotban nem került elő, a cseréptöredékekről pedig általában véve kisebb edényekre kell következtetni, melyek épen nem mondhatók durváknak, mert vékony falúak és finomabb agyagból korongra készültek, belül feketére, a külső felületen vörhenyegesre égetve.

Végre egy látszólag nagyon is alárendelt észlelést kell említeni, mert nagyon kíváncsú, hogy rendszeres ásatásoknál erre is kiterjesztessék a figyelem, mi, hogy történt-e eddig: én legalább nem tudom. A hőveji tetemek mellett diónagyságú sárga csillámkö darabok találatottak fölös számmal és két darabban a legfinomabb krétából faragott pogácsák, ezek alakra egészen hasonlóak a bábsütők kis téstácskáihoz. Hol veszi magát Rábaközben a csillámkö és a kréta? De hogy szakértársaimnak vidékemről mindjárt analógiákkal is szolgáljak: a soproni kelta temető sírjaiban marokszám jött napfényre a piros-fehér jászpiskó

töredék, mely nem fordul elő sem itt, sem a Lajtha-hegységben; ellenben egész sziklafalakat mutat maga a soproni határ a csillámköből, de melyből egy morzsányit sem lehet találni a határbeli ős sírokban; de találni a Rábaközben nemcsak a hőveji ősdombokban, hanem az ordód-baboti szintén kelta temető sírjaiban, — az utóbbiakban még azon kívül májszínű számtalan jáspis darabokat. Tehát felváltva azt, a mi ritka.

Sopron, 1885. februárius.

Paúr Iván.

III. DR. LIPP VILMOS LEVELE KESZTHELYVIDÉKI ÁSATÁSAIRÓL. Mint-hogy régészeti kutatásaim, már a mennyire azokat hivatásszerű kötelességeim megengedték, azóta, hogy a keszthelyi és dobogói sírmezőket kiaknáztam és az itt nyert anyagot feldolgoztam, egy perczig sem szüneteltek, talán szívesen fogadják az Arch. Értesítő olvasói és munkatársai, ha az azóta teljesített munkálataimról egyelőre csak rövid áttekintést nyújtok, a részletes ismertetést, melynek elengedhetetlen követelménye a hű és pontos rajzok melléklése, későbbre tartván fenn magamnak.

1883. márcz. 13-án befejeztem, a Dobogóval már előbb végezvén, a keszthely-városi sírmezőn az ásatást, következett az íróasztal melletti munka, de azt akárhányszor szakítottam félbe, mert a hol itt, hol ott feltűnedezett jelenségek többször napokig tartó és nem egyszer teljesen sikertelen kutatásokra hívtak, melyeket mindig személyesen kellett elintéznem. Így, hogy csak egyet említsek, végig kutattam a Kis-Balaton szigeteit néhány forró nyári napon át, mert csak ilyenkor és télen közelíthetők meg száraz lábbal. Erre az a körülmény bírt rá, mert kaptam innen egy nagy, latin fölírtos határkövet III. Endre árpádházi királyunk idejéből. A «Várszigeten» egy négyszegű erődítmény állott valaha földsánczczal és mély árokkal körülvéve, kapuja nyugatnak volt. Az alapfalak még mindenütt meglátszanak, a mély árok is három oldalról még meg van. A különben kisdud erősség belsejét és körületét egészen átfürkészttem, de két sírnál egyebet nem találtam. A nagyon elporladt csontvázak mellett apró késpengék voltak. A «Pogányszigetre» sem gyalog, sem csolnokon nem lehetett menni, próbaárkokat húztam még vagy négy más szigeten, de minden eredmény nélkül. Miután a szunyogok milliói kegyetlenül megviseltek mind engem, mind négy munkásomat, e háládatlan területről visszavonultam, a nélkül azonban, hogy a «Pogánysziget» egy későbbi átkutatásáról végleg lemondottam volna, mert itt a múlt évtizedben valamikor két nagy bronzkengyelt ástak ki, melyet ma a nagykanizsai főgymnasium múzeumában őriznek. A «Vársziget» a tatár- vagy törökjárás idejekor alighanem csak ideiglenes menhelyül szolgált.

Közben háromszor is künn voltam Alsó-Páhokon és kerestem a sírmezőt, mert azt bizonyosan tudtam, hogy ott kell egynek lenni,

később azután a legnagyobb bosszúságomra azt kellett tapasztalnom, hogy a második kísérleti ásatásnál, ha csak egy lépéssel megyek tovább nyugotnak, belementem volna a sírmezőbe. Hogyan találtam meg végre is, azt «a keszthelyi sírmezőről» című dolgozatom erre vonatkozó jegyzetében körülményesen adtam elő. Ugyancsak 1883 október havában engedélyt kaptam Festetics Tasziló gróf úrtól, hogy a fenéki pusztáján lévő Mogensiana területét kikutathatom. November 26-án Fenéken és Páhokon egyszerre indítottam meg a munkát, mert előbb gyakorlott munkásaimat, a két sírásómat, nem kaphattam meg, az egyik itt, a másik ott igazgatta a napszámosaimat, én pedig naponkint 8 kilométernyi utat hol délnek, hol nyugatnak tettem meg, hogy a munkát figyelemmel kísérhessem. Fenéken voltaképen a római temetőt kerestem három hétig — hiába, találtam helyette egy népvándorláskori sírmezőt, de abba akkor nem kaptam bele, miért, miért nem, azt a fenéki sírmezőnek kéziratban már teljesen meglevő ismertetésemben bőven indokoltam. Páhokon azonban 1884. január 20-ig egyvégben folyt a munka, a mikor is a bérbe vett földdel végeztem és abban 276 sirt ásattam föl igen szép eredménnyel. A szomszédos földek jobbról, balról, a melyekbe a sírok sorjai befutottak, őszivel levén bevetve, a további munkával aratás utánig kellett várnom. — Julius 14-étől itt folytattam az ásatást október 11-ig bezárólag, felbontottam ekkor 460 sirt. Miután sikerült még egy darab földet kiárendálnom, november 10-étől 24-ig ugyanott még 99 sirt, tehát eddig a páhoki sírmezőn összesen 835 sirt ásattam föl. Hanem eddigelé a sírmezőnek csak nyugati és keleti határát értem el, meddig terjed az dél és éjszak felé, azt még nem tudom, hanem már is kiszemeltem a bérbe veendő földeket, hol az idén az aratás után tovább fogok menni. Erről a sírmezőről kimerítő értesítést csak a télen fogok írni

Történt azonban a múlt év őszén itt Keszthelyen is egy ásatás, a gróf t. i. a kastélya előtti dombot, melyen a XV. században a gót stílu plébániatemplom állott, hordatta el, mely a Balaton látképét a kastély elől elzárta. E dombról már többször emlékeztem meg, és most, mikor leásták, Keszthely legrégibb katolikus temetőjét bontották szét, mely, mint azelőtt rendesen, a templom körül volt. Régiségét a sírokból szórványosan talált pénzek bizonyíták, melyek Nagy Lajos korától a múlt század elejéig terjedő időszakból valók. A sírokból sok érdekes magyar ereklye került napfényre, kivált a mi a női hajtűket és vaskos ezüst pecsétgyűrűket, továbbá a pitykéket és gombokat illeti, de még a zsinór és szövetmaradványok a régibb magyar ipar szempontjából sem megvetendőek. E tárgyak legnagyobb és legszebb részét a birtokos gróf úrnak szolgáltatták be, nekem belőlük csak az utószüret jutott. A nagyfejű filigrán tűk aranyozott ezüst vagy bronzból, melyekről lemezkék befoglalt üveglapocskákkal lógnak le, kiválóan csinosak.

F. é. január 8-án a fenéki sírmezőhöz is foghattam, de sajnos, az ásatást már február 11-én tőlem nem függő okokból voltam kénytelen abbahagyni. Fölásattam ebben az időközben 300 sírt, nem nagy, de meglepő fontos eredménynyel mind tárgyi, mind tudományos szempontból. Annál rosszabbul esett, hogy eziránti tapasztalataimat nem egészíthettem ki. Azonban nem mondok le a reményről, hogy ezt talán később valamikor mégis keresztül vihetem. Addig is e háromszáz sír körüli észleleteimet tettem le papírra, mert meg vagyok győződve arról, hogy töredékes voltuknál fogva is használható adalékokat nyújtanak a népvándorlás-kor kulturális viszonyaihoz.

Hátra van még, hogy a nálam jegyzékbe vett újabb lelőhelyekről szóljak. Kehidán, Zalamegyében, árokmetzés alkalmával egy szép füles szekerczét, palstabot, találtak. Veszprémmegyéből egy oly adat birtokába jutottam, melynek segítségével képes leendek a hajdani Cimbriana, a Balaton éjszakkéleti végvárának helyét biztosan meghatározni. A zánkai hypocaustum szintén megvizsgáltatásra vár. Inkén, Somogy megyében, egy kétségbevonhatlan őskori temető létezik. Végül, és ez rám nézve most a legfontosabb, megemlítem még, hogy az innen másfél órányira eső Lesencze-Tomajon, az ismert őskori és római lelőhelyen, legújabbán a kosárkás függő lépett fel. Ebből láthatod kedves barátom, hogy egyhamar a régészeti munkából nem fogok ki.

Keszthely, 1885. márczius 10-ikén.

Dr. Lippp Vilmos.

IV. Dr. SZENTKLÁRAY JENŐ LEVELE A TÖRÖK-BECSEI RÓMAI ÉREMLELETRŐL. — Jó magyar híveim, kik ritka ragaszkodással viseltetnek hozzám, soha sem mulasztják el, hogy azon régi tárgyakat, melyeket ős múltú vidékünkön alkalmilag találnak, nekem bemutassák és azok eredete felől egyet-mást ne kérdezzenek tőlem. Sokszor csapatosan keresnek fel a kíváncsiak, s nagy érdeklődéssel hallgatják, midőn leleteikről, melyeket rendszerint nekem ajándékoznak, soha nem hallott csodás dolgokat beszélek el nekik. Van is az én derék magyar népemben annyi archæologiai érzék és respectus a régiségek iránt, hogy e tekintetben méltán művelteknek mondhatók. Egyáltalában a leggyé-
rebben előforduló esetek közé tartozik, ha régi tárgyak itt veszendőbe mennek és rendeltetésöktől elvonatnak. Maga a nép helyembe hozza a régiségeket, és ha valami nagyon szépet és becseset találnak, első kérésök, hogy Budapestre a nemzeti múzeumba küldjem fel azt.

Természetesen szívesörömet teljesítem hazafias kívánságukat ; bár a temesvári régiségi múzeumnak is eléggé gazdag és változatos collectiót juttattam innen, a borjasi östelepről. Jutna talán még több is ; de nálunk, mint másutt is, találkoznak gavallér egyének, kik a paraszttól csak azért vásárolják össze pénzen a régi tárgyakat, hogy azokkal salonjaikat ékesítsék és bizonyos divatszerű amateurséget fitogtassanak a világ előtt. Ignótos fallit, notis est derisui ! De azért mégis szigorúan kellene arra örködni, hogy a nemzet és tudomány

közkinccseivel ilyes visszaélések ne történjenek. Az Altisza termékeny, sík vidékének drága talaja rendkívül gazdag præhistoricumokban. E vidéknek ez specifikus jellege, a mint azt annak idején a tiszavidéki őstelepekről írt egyik munkámban bővebben kifejtettem. Római és görög érmek szintén gyakran fordulnak elő, csak hogy eddigelé mindig elszórtan, egyes darabonként a Tiszapartok különböző helyein, vagy pedig a szántóföldeken és réteken találtattak. A panonniai pénz mindenesetre gyakori lehetett nálunk, ezen Pannoniával ugyszólván határos, közeli és szomszéd barbár földön, melyet az aldunamelléki római kal-már kénytelen volt felkeresni dús gabonaterményei és zamatos takarmánya végett. Azonban római telephelyre települt élet és műveltség nyomaira, vagy római háztartásra, egyes vagy tömeges állandóbb lakhelyekre még nem akad-tunk ezen egész tájkörben sehol. Római coloniák emléke sehol sem létezik itt az Altisza balparti vidékén! Sőt római érmekeket sem lehetett eddigelé tömege-sebben együtt találni.

Rendkívüli örömet szerzett tehát nekem az első tömeges római éremlelet, melyet e napokban Török-Becsén az úgynevezett Beregben, a borjasi Tisza-átvágás kiszélesítésével foglalkozó híveimnek dsója napfényre hozott. A Tisza régi medrétől néhány száz lépésnyire, az ó és új Tisza balparti oldalán, mintegy másfél méternyi mélységben egy öblös cseréputnára akadtak, mely színig volt tele római érmekkel. Ime küldök tíz darabot a lelet korának jellemzésére. Leírásukat is idezárom; többnyire jó föntartásuak, néha, midőn a körirat egyes betűit nem lehetett tisztán látni, de biztosan lehetett a köriratot kiegészíteni a kopott betű fölé pontot raktam.

1. CONSTANS NOBÇAES Constans gyöngyfűzéses feje jobbra. R.) GLO-
RIA EXERCITVS két katona áll egymással szemközt, egyik kezében lándzsát
tart, másik kezét paizsra fekteti, közepett katonai hadijel, rajta rövid zászló.
A szelvényben CONS. Kis bronz. 333—337 közt. Cohen, VI. kötet, 266. lap,
— szám. (?)

2. CONSTANS PFAVG Constans gyöngyfűzéses mellképe jobbra. R.) VIC-
TORIAE DDÄVGGQNN két Victoria egyikben koszorút, másikban pálmaágot
tartva, egymásfelé lép. Két darab. 1. A szelvényben R (szőlőfürt?) C; 2. a másik
példányon a Victoriák közt a mezőben csillag és A (?). Cohen, VI. kötet, 270.
lap. 160. szám. Az érmecsek valószínűleg 337-ben készültek, mikor még öt feje-
delem létezett: Constantinus II, Constantius, Constans, Delmatius és Hanni-
balianus.

3. DN CONSTANS Constans gyöngyfűzéses feje jobbra. R.) VOT | XX |
MVL | XXX | koszorúban. A szelvény betűi nem olvashatók határozottan.
Kis bronz. Cohen, VI. kötet, 271. l. 167. szám.

4. DN CONSTANTIVS PFAVG II. Constantius feje jobbra, a mezőben
M (?). R.) FEL TEMP REPÄRÄTIO Katona heves mozdulattal balra lép és
lándzsával leszúr előtte menekülni készülő ellenséget, kinek lova elesett, ő maga
a ló sörényébe kapaszkodik és visszafordul. A szelvényben TSIS. (?), a mező-
ben I. Középbronz. Cohen, VI. k., 313. l. 225. sz.

5. CONSTANTIVS PFAVG II. Constantius gyöngyfűzéses mellképe paludamentumban és pécncélban jobbra. R.) VICTORIAE DD AVGGONN két Victoria egymással szemközt áll, koszorú és pálmaág kezükben. Három darab. A szelvényben 1. SMTSB (?); 2. koszorú SIS, mezőben HR; 3. SMTS. Kis bronz. Cohen, VI. k. 320. l. 272. sz.

6. DN CONSTANTIVS PFAVG II. Constantius gyöngyszallagos mellképe jobbra. R.) VOT | XX | VOT | XXX | koszorúban. Kis bronz. Két példány. A szelvényben 1. SMANTI; 2. SMAN ? ? Cohen, VI. kötet, 321. lap, 279. szám.

Pár lépésnyire a római érmek lelhelyétől egy másik munkás csoport *történelem előtti tárgyakra* bukkant. Præhistorikus sír lehetett az, melynek tárgyai azonban leginkább durva készítményű diszítés nélküli agyagedények, immár teljesen szétmállott állapotban voltak. Csak egyetlen tárgy került ki a leletből teljes épségben: *egy őskori vadkecskének házi használatra kikészített és immár megkövesült agancsa* (?), melyet szintén szerencsés vagyok múzeumunk történelem előtti gazdag gyűjteményének gyarapítására tisztelettel beküldeni. A talaj, melyben e kecskeszarú találtatott, sokkal mélyebben fekszik a római lelet talajánál, és a szarú petrificatioja bizonyítja, hogy a Tisza sok századon keresztül rajta hőmpölygeté el iszapos hullámain.

Végül szívből gratulálok és sok szerencsét kívánok az Arch. Értesítő szerkesztésének elvállalásához. Válgék az Arch. Értesítő t. uraságod kezei közt a régiségtudomány oly népszerű közlönyévé, a milyen Rómer szerkesztése idejében volt! Hazafias üdvözlettel

Török-Becsén (Torontálm.), 1885, febr. 24.

Dr. Szentkláray Jenő.

V. Dr. TÖRÖK AURÉL VÁLASZA Dr. RÉTHY LÁSZLÓ REFLEXIÓIRA.*

Előre bocsátván, hogy én egy komoly tudományos közlönyben, hazánk egyedüli szakmabeli folyóiratában, úgymint «az országos régészeti s embertani társulat közlönyében», csakis tudományos alapon mozgó támadást — és pedig bármily kemény kritikát — várok és tételezek fel, a mely esetben én az érdemleges és tüzetes válasz megadásával egy pillanatig sem haboznám, a Réthy úr úgynevezett «Reflexiói» pedig minden tudományos alapot nélkülöznek s az általam fölvetett szakkérdést csakis *laikus* szempontból és csupán csak a «laikus» logikájával érintik, a mint maga Réthy úr is nyíltan bevallja, én tehát az efféle *nem tudományos* kritikára egy komoly tudományos lapban válaszolni nem tarthatom hivatásszerűnek. Én Réthy úr kedvéért nem szállhatok le amaz alantos niveaura, hogy vele próbát álljak olyan dolgok rektifikálására, a melyeket én említett nyílt levelemben egy szóval sem mondtam, s a melyeket ő jónak látott a napilapokból a Reflexióiba belevonni s azoknak felelősségét mintegy a nyakamba sózni. Ha Réthy úr az általam mondottakat meg akarja támadni, habár csak laikus

* L. 122. l.

szempontból is, legalább tartsa magát a tudományos irodalomban követelt azon kötelességhez: hogy szavaimat, vagy az általam mondottak értelmét megbízható forrásból idézze és kritizálja; mert hogy mit írnak a napilapok reporterei, abból egy tudományos szaklap számára írt kritikában kiindulni nem szabad. Réthy úr pedig egyenesen így vezeti be úgynevezett kritikáját s így már előre nevetségessé akarja tenni a hazánkban általam képviselt tudományos szakmát. Réthy úr a helyett, hogy az említett nyílt levelemben mondottak tartalmát összefüggésben tételről-tételre kritika alá venné, kiszakítja az egyes mondatoknak egy-egy részét, ezeket tetszése szerint összecsoportosítja azért, hogy általánosabb értelemben tartott megjegyzéseivel gúny tárgyává tegyen. Ám teljék kedve benne, ha hiszi, hogy ezzel a hazai tudományosságnak szolgálatot tehet, vagy ha ilyen laikus logikával írt kritikákkal a saját tudományos reputációját megalapíthatja. A személyeskedő és minden tudományos előkészültséget nélkülöző megtámadtatásoknak a legbiztosabb ellenszere: az ignorálás. Én tehát teljesen ignorálok Réthy úr Reflexióinak mindazon részét, a miben ő fáradságos működésemet gúnyos célzásai tárgyává teszi — s ezzel vége volna az egész polemikának; de nem ignorálhatom Réthy úr ama merészségét, a melylyel ő magát a szaktárgyamat, az anthropológiát, gúny tárgyává teszi — egy tudományos közlönyben, a melyben én is hivatásszerűleg óhajtottam közreműködni. Réthy úrnak, legalább nekem úgy tűnik föl az ő Reflexióiból, hogy sejtelve sincsen az anthropológiai bűvárlat mibenlétéről, a melyet ő oly könnyelműen gúnyol: ama bűvárlatról, a melynek az egész művelt világban oly előkelő fontosságot tulajdonítanak, s a melyet hazánkban is már a művelt közönség felkarolt. Réthy úr laikus vagdalkozásai nem engem érnek, nem ama nyílt levelemben fajunk anthropológiai bűvárlatáról mondottak érvényét támadják meg; hanem igenis megtámadják a hazai tudományosságot, mindenek előtt pedig az Archæológiai Értesítő tudományos reputációját. Hisz' fordítsuk csak le szóról-szóra vagy német, vagy francia nyelvre, mindazt, a mit Réthy úr a Reflexióiban az anthropológiáról és a craniológiáról mond, s a külföld el fogja ítélni — nem Réthy urat (őt számba sem veszi) — hanem el fogja ítélni magát a hazai tudományosságot.* — Ime azt fáj-lalom én, hogy ama lapban, a melyben szerencsém lehetne szaktudományomat képviselni, e szaktudományt éretlen gúny tárgyává teheti egy laikus. Ezt az irányt határozottan és mielőbb desavouálni kell, mielőtt a külföld róla tudomást szerezhet.

Maradtam megkülönböztetett tisztelettel

Budapest, 1885 május 5-én.

Dr. Török Aurél.

* Nem hiszem.

VI. A REFLEXIÓK ÍRÓJÁTÓL. Dr. Török Aurél úr kapva azon, hogy reflexióimban *magamat* a koponyatanban «laikus»-nak vallottam: szóba sem akar velem állani, mivel ő tudós. A *tekintélynek* ez a hánytorgatása kényelmes és olcsó s a XIX-ik század végén épenséggel komikus dolog. Azt hiszi Török úr, hogy ez felelet reflexióimra, a laikus *erveire*? — hogy a koponyatan tudománya dispensálhatja őt s az ő külföldi tekintélyeit a *logica* alól?

Csak egy a tudomány: a logica, csak ez előtt hajtok fejet, jöjjön bár magamnál kisebb embertől, vagy nagyobb tudóstól mint akár dr. Török Aurél úr!

Dr. Réthy László.

VIII. HORVÁTH ANTAL levele régi épületmaradványok dolgában, melyek f. é. május havában Pécsen a királyutczában színre kerültek.

«A kérdéses romok a kölcsönös segélyző-egylet telkén találtattak; én nem tartom azokat római, hanem török maradványoknak. Alapítás alkalmával, mintegy ölnyi mélységre több egymást keresztező falra akadtak, melyekről a föld eltakarítottván, egy több kisebb-nagyobb helyiségből álló fürdő rajza tűnt ki. A helyiségek a fürdő alsóbb részéből valók, azon helyiségekből, a hol tüzeltek, és egészen kormosak; a falak felsőbb része már régen elbontatott, de egyes helyeken mégis lehetett látni, hogy az elválasztó padlat durva homokkőablakból állott, mely felül vastagabb vakolatréteggel volt bevonva. A nagyobb helyiségeknél a fűtő helyiségekben pillérek voltak rakva, melyek a padlatot tartani segítették. A falak anyaga nyers kő volt, a nyílások egyik helyiségből a másikba félívvvel voltak boltozva, apró téglával. Valószínűleg izzasztó fürdő volt az egész, mert a padlat gyengesége mellett fel nem tehető, hogy fölötte a szobákban nagyobb vízmennyiség állhatott volna. Néhány száz lépésre e fürdőtől moschea állott, melynek maradványai még most is láthatók. A felküldött gabonát a fűtő helyiség egy fülkéjében találták. Találtak még egy vaslakatot is, melyet a segélyző-egylet igazgatója még e napokban fog a muzeumnak küldeni. Én a polgármestert megkértem, hogy a városi mérnöki hivatallal rajzoltassa le a romot; ha a rajz érdekel, fölküldöm. (Köszönettel vesszük. Szerk.) A romokat még a múlt héten elbontották.

Pécs, 1885 május 20-ikán.

Iffj. Horváth Antal.

IRODALOM.

A MŰVÉSZETEK TÖRTÉNETE A LEGRÉGIBB IDŐKTŐL NAPJAINKIG, írta Pasteiner Gyula. Franklin-Társulat. Budapest. 1885. XIII. 763 lap. 352 ábra. Orvendünk, hogy a Franklin-Társulat sietett a közóhajnak megfelelni, midőn évről évre rohamosan gyarapodó műkedvelő közönségünk részére kézikönyvet szerkesztetett a művészetek történetéről. Írója megválasztásában szerencsés volt. Dr. Pasteiner Gyula évek óta zajtalan szorgalmas munkása a műtörténelemnek nemcsak az irodalomban, de az egyetemen is. Hogy ezzel a munkájával valami önállót nem teremtett, az a dolog természetéből következik. Fölfogás és anyagra nézve egyaránt minták állottak rendelkezésére: Lübke, Woltmann s egyéb az «irodalmi utmutató»-ban felszámlált német, francia kézikönyvek, de ezek mellett művének egyes speciális kérdéseinél önálló szakmunkákat is használt.

Szerző miután bevezetésében a szép fogalmáról s a művészetek legkezdetlegesebb nyomairól értekezett, műve első részül az *építés* történetét tárgyalja az ókor keleti népein elkezdve le egészen századunkig. A második rész a *szobrászat*, a harmadik pedig a *képlírás* történetét fejtegeti. Mindenütt a mai kutatás színvonalán áll, még a részletekre is kiterjeszkedve, mindenütt ugyanaz a lelkiismeretesség, szorgalom, ugyanazon anyagbőség, ugyanama nyugodt, egyszerű, s csak néha homályos,* előadási modor jellemzi az egész könyvet. De midőn megadjuk szerzőnek az őt teljes mértékben megillető elismerést, — egész szárazon ki kell mondanunk, hogy könyve ránk a chablon hatását tette.

Hogyan ne! mikor szerző a művészet *fejlődésében* hisz, mikor az

* Például, ezek után: «Miként a görög nemzet hőrosai az Istenektől származtak, úgy egészen természetes, hogy a legrégebb szobrok, az isteni tisztelet tárgyai szintén az égből hullottak alá» és ismét: «Mikor a szoborhullás ideje multával a görög nép saját maga volt kénytelen az Istenek bálványait készíteni, akkor következett a feltalálások kora» — kénytelenek vagyunk a t szerző úrra ráfogni, hogy ő bizonyos kinyilatkoztatásszerű szoborhullásban hisz! Csak nem tán?

olyan népek művészetét, kik elég szerencsétlenek voltak nem az alatt a mosolygó görög vagy olasz égalj alatt születni, ócsárolja: úgy hat ránk, mintha Comte, Darwin, Buckle, Taine rá nézve hiába születtek volna s mintha az éghajlatnak s az egész környezetnek hatását az ember összes tevékenységére most hallaná először. Hisz ha fejlődés dolga a művészet, akkor már maga a római műtevékenység is a görögéhez képest visszaesés, hanyatlás. Hogy értsük meg, ha elfogadjuk, hogy az emberiség folyton tökélyesbül föl egészen a Madách víziójáig — a byzáncki, a román a csúcsíves stílt s nyomban rá egy teljes pogányságot, a renaissance-t? Inkább illik ez a fejlődésben való hit a negyvenes évek liberális politikusaihoz, a kik azon keseregnek, hogy korunk meg nem érti őket, s hogy «gyáván» egyenkint földadva az általuk «kivívott» elveket, a «retrográd» haladás útjára tértünk.

Nincsen fejlődés, a mint hazugság minden «örökérvényű» elv, morál, hit: hanem mindaz relativ, speciális ügy, ahogy az valamely korban, valamely nép környezetéhez, vérmérsékletéhez képest előállott. Azt hiszi a t. szerző, hogy a görög nép egy pár földrajzi fokkal fölebb vagy csupán beljebb a tengertől ugyanazokat a remekeket alkotta volna? vagy az arabok «minden józanságot nélkülöző» művészete, a hogy azt Lübke csúfolja, azért olyan, mert távol esett ezen úgynevezett művészi fejlődés keretétől?

A mai pozitív gondolkozásmódhoz képest a műtörténelemről való fogalmaink is mások lesznek mint a Pasteineréi. Könyvünkben legelőször is fölöslegesnek tartanók külön tárgyalni az építés, külön a szobrászat, külön ismét a festészet történetét, hiszen mind a három egy korban egy népnél ugyanazon egy világnézet produktuma, akár építés, akár ecset vagy véső hozta létre. Műtörténetünk sorba venné mindazon népeket, melyeknek története, egyénisége fontos szerepet játszik az emberiség múltjában. Elkezdené nem ott, a hol a szerző a kőkorban, olyan népeknél, a kiknek múltja sem térre, sem időre nem localizálható s így ránk nézve érdektelenek: hanem kezdené a hindun az egyptomin s folytatná az ókor nyugatázsiai népein, kiknek környezetét s egyéniségét, a műemlékeken kívül vallásuk, poézisük s konkrét históriájuk alapján tisztán reconstruálhatjuk. Mindezeknél műtörténészünk csupán arra szorítkoznék, hogy e népek egyéniségét építményeiken, ornamentikájukon s egyéb emlékeiken kimutassa, mert hogy előállításukra az eszközöket kik, hol és miként találták föl — a mire a t. szerző oly nagy súlyt fektet — az pusztán a mesterség dolga, nem a művészeté. Azután rátérhetne a görög, római s így tovább minden kor művészetére s az egyes korokban az egyes népeknél a művészetek előállítását s produktumait nem *birálgatná*, hanem csupán *magyarázná*. A környezet s az egyéniségből egyaránt megfejtené a görög művésze-

tet a tökély magaslatán, mint az æsthetikai létra alantabb fokán lévő arab, ó-keresztény, byzanci stb. stylust.

Ez a különbség a *pozitív* s a *chablonszerű* műtörténelem közt. Az magyaráz, megfejt; ez ítél: magasztal vagy gáncsoskodik. Ez előtt a szép *relatív*, annyiféle a hány a nép, az égalj, a föld, a víz; amaz előtt egy *abszolút* mystikus szép fogalma lebeg, de a mely mindig inkább önszemének korlátoltságát, sokszor vakságát dokumentálja. Miért akarja egy nyugati ember ugyanazt keresni, ugyanazt applikálni a Kelet művészetére, melynek az utolsó göröngyől föl a magas égboltig egész világa más? Iparkodjék megérteni, miért más hát ott a művészet is, s ne tegye magát nevetségessé azzal, hogy a maga zöld pápaszemén keresztül zöldnek látja azt, a mi tulajdonkép fehér.

Ezekhez képest aztán az a 763 lap, a melyen Pasteiner olyan lelkiismeretes szorgalommal tárgyalja a művészetek történetét, vékonyka kötetre olvadna le: — egészen egy igazi *kézikönyvvé*. Mert így mi szükség van annak a tömérdek görög szobrásznak a nevére, műveire, életrajzára, az összes festőiskolákra, a tanítványok legiójára, ama sok apró különbségekre, szóval arra az egész *mai kutatás színvonalára*, mely szerzőnek annyira szíven fekszik. Ha tudjuk a görög művészet egyes fázisait: a kezdetet, a fénykort s a bukást, untig elég ezen egyes korszakok legkiválóbb képviselőinek műveit, még csak nem is életrajzát ismernünk, hiszen a tanítványok sokkal kisebb erővel s kevésbbé prägnánsul fejezik ki koruk világnézetét.

Hátra van még e könyvnek a szöveg közé nyomott ábráiról is szólanunk, melyeknél szerző épen oly lelkiismeretességgel járt el, mint a szövegben; azokat is a legjobb s legújabb munkákból vette át. Ha nem az ábrák előállítási módja kevésbbé mondható sikerültnek, kézikönyvnél pedig egyenesen kárhoztatandó. Azt hiszi a t. szerző, hogy Raphaelnek, Lionardo da Vincinek, Rubensnek stb., stb. közlött képeiből ugyanazt fogja látni az olvasó, a miket ő elragadtatással mond el róluk? Biztosítom, hogy az olvasó sokkal kevesebb élvezetet fog találni bennük, mint a francia, német, sőt még a magyar illusztrált lapok képeiben. Ha szerző azzal fog védekezni, hogy közönségünknek nincsen érzéke képeihez, ebben közel fog járni az igazsághoz, de a magunk részéről hozzá kell tennünk, hogy képei rosszak. Épületek, szobrok előállításánál megelégedhetünk a legegyszerűbb reproductióval, mert így is eléggé szólnak a fantáziához. A festmények többet követelnek. A színeket, a fény és árny versenyét mind erőteljesen ki kell tüntetni a reproductióban, sőt a méretek szokásos arányain is változtatni kell, a hol a compositió tökélyeit akarjuk szemlélhetővé tenni. Azt hiszem, erre nézve a rézmetszet volna a legtökéletesebb, mely a legalkalmasabb egy festmény hatásainak tolmácsolására.

Reméljük, hogy az általunk contemplált pozitív műtörténelem mihamarább meg fog valósulni, addig is őszintén üdvözljük Pasteiner urat úttörő munkájáért.

Tagányi Károly.

PULSZKY-ALBUM. Az országos régészeti és embertani társulat nagy érdemű elnöke, Pulszky Ferencz ötven éves írói jubileumára 1884 decz. 30-án ünnepélyt rendezett, mely az ünnepelt nevéhez és érdemeihez méltóan sikerült. Említett társulat az ünnep alkalmával egy díszalbumot nyújtott át az ünnepeltnek, melynek címe a következő: Pulszky Ferencznek ötven éves írói jubili-umára 1834—1884. az országos régészeti és embertani társulat megbízásából: Br. Nyáry Jenő, Torma Károly, Henszlmann Imre, Havas Sándor. Budapest 1884. Második lapján az ajánlat: Az országos régészeti és embertani társulat elnökének tisztelői. A 21 1/4 negyedréthű ívre terjedő albumban 29 hazai tárgyú régészeti és történeti értekezés van; legelől találjuk az ünnepeltnek s nagybátyjának Fejérvárnak Doby J. által készített rézkarczú képeit, az értekezések egy részét hét tábla 1 térkép és 11 ábra illusztrálja. *Jubiláris és emlékkönyvek tudományos értékének elbírálásánál rendszeren más mértékkel kell mérnünk, ha csak a kegyelet ellen nem akarnánk vétetni, mely azokat létrehozta, s azért ez alkalommal is nem annyira a könyv bírálatát végezzük, mint inkább a régészeti érdekű közleményekből böngészünk egyet mást.* — A könyv legelején Pulszky Ferencz életrajzi vázlatát találjuk *P. Szathmáry Károlytól* s egy *«Levél Fejérváry Gáborról»* című visszaemlékezést *Henszlmann Imrétől*, ezután *Göndöcs Benedek* békésmegyei muzeum és régész. művelődéstörténeti egyletet ismerteti. Utánna *Lehóczky Tivadar* Bereg, Ung, Máramaros és Ugocsa megyék őskorának kutatója a nagycsongovai bronzleletet írja le, melyet még 1882-ben találtak az említett helység határában, egy domb lejtőjén kapálás közben.

A lelet elkallódott s Lehóczky különböző rézművesektől szerezte azt meg. A bronztárgyak nagy része törött s csonka állapotban van, épen kevés tárgy maradt; mindössze 14 késpenge, 3 lándzsacsúcs, 8 véső, 3 vastag karika, 5 sarló, azonfelül kardok, karpereczek, kések, török, tokos vésőknek, sarló, lándzsa s egyéb tárgyaknak töredékeit s 31 db bronz röögöt lehetett megszerezni. A lelet, úgy látszik, egy öntőműhely maradványa volt. Összesen 147 tárgy, mely szép világos zöld patinával van bevonva, került Lehóczky birtokába, a megszerzett tárgyak azonban aligha képezik az egész leletet, mert a röögökből már gyer-tyatartókat is öntöttek.

Téglás Gábor a godinesti Hunyadm. neolith-kori barlangtelepet írja le. A barlang két kapuzattal bír, a balfelöli egy rövid odú, telve a vihar elől oda menekülő pásztorok tűzhelymaradványaival, ebből a főüregbe jutni, melynek nyílása a víz kifolyási útjául szolgál; ebből fölfelé egy oldalág hajlik. Téglás két éven át kutatta a barlangot, s ásásokat is eszközölt abban, melyeknek eredménye nagyszámú prae-historikus cserép, melyek hamu- és szénréteg közül kerültek napfényre. — A cserepek jobbára jól iszapolt agyagból készültek, kívül-belül graphit és szénmázat, agyagtapaszt, rőthelfestést mutatnak s külön-féle vonalékitéssel vannak ellátva, melyeket rajzban mellékel.

Br. Fechtig Imre az anthropologia és ősrégészettan kölcsönhatására és összefüggésére utal, *Majláth Béla* «az őskorszak lakói a felső Vág völgyben» címen egy néprajzi tanulmányt közöl, *Kápolnay P. István* a kőkorszakban használt kardokról ír, *Barna Ferdinánd* «amerikai régiségek» címén Powell S. W.-nek az éjszak-amerikai Smithsonian-Institution igazgatójának tanulmányát ismerteti.

Finály Henrik egy pár érdekes bronztárgyat ír le az erdélyi muzeumból. *Havas Sándor* néhány adat «Pannonia és Ó-Buda multjához» című három és fél ívnyi terjedelmes értekezésben az előző kutatók — Rómer Flóris, Pulszky Ferencz, Hampel József, Fröhlich Róbert — tanulmányainak felhasználásával, a felszínre került leletek és feliratok segítségével s a régi írók adatainak szorgalmas tanulmányozásával képet nyújt Pannonia legrégibb multjáról és művelődési viszonyairól.

Deák Farkas a magyarói római castrumból felásott téglát ír le, melyen

egy bekarczolt alak látható s a hely régészeti becsére hívja föl a régészek figyelmét.

Dr. Ortway Tivadar a hazai római köemlékeket írja le, s azokat művészeti, jelmezteni, symbolikus, nyelvészeti, történeti, hadügyi, közigazgatási és vallási jelentőségük szerint osztályozza.

Torma Károly az ó-budai római vízvezetéknek utolsó pillérje (finalis lapis) helyfekvésének kérdéséhez szól, melynek meghatározása azért fontos, mert ennek segítségével lehet (?) a sokat keresett Alba-Ecclesia helyét megállapítani, melyet Havas Sándor Kis-Czell, Tholt Titus pedig az u. n. Radl-malom táján keresnek, legutóbb pedig a tudományos kérdésnek egy újabb fáradhatlan kutatója akadt dr. Wekerle Lászlóban. Torma ez irányú kutatásait az egykori római város legéjszakibb végén kezdte meg, s ásatásai nyomán valószínűnek tartja, hogy a finalis lapis valahol az óbudai kaszárnya táján állhatott, a víz innét vezetett a legio II. adj. territoriumán (a mai hajógyári szigeten) létezett balneumhoz s a város más részeibe. — A «Maria am Stein» vízvezetési pillért semmikép sem tekinthetjük Nagy Lajos határjáró oklevele finalis lapisának, hanem ezt lejjebb, a hajógyári sziget dereka tájával egy irányban kell keresnünk; innen kiindulva kereshetjük azután a metalisban említett minorita-kolostort, mely az ő nézete szerint a mai ref. templom helyén állott.

König Pál egy Várhelyen talált Mithrareliefet ír le, melyen ő hétszer látja a Krisztust symbolizáló kereszt-monogrammot.

Ortway értekezésében is van említés téve ilyen keresztény köemlékekről. Ilyen a pécsi — elveszett — téglás sarcophag, melynek keresztény voltát hét festett Krisztus-monogramm bizonyítja, Varsányi nyomán felhossa, hogy a szombathelyi római temetőben csaknem minden római kővön megvolt a Krisztus-monogramm; ő keresztény sírokra bukkantak Tétényben is, és a bácsi várban előkerült római kő is valamely dunántúli keresztény emlékek a töredéke.

Apróbb közlemények a *Lipp Vilmosé*, melyben az az alsópáhoki sírmezőt írja le, melyet 1883 nov. 16-tól 1884 január 30-ig ásatott fel a m. n. muzeum számára s annak költségén s az eredmény volt: 2 arany-, 144 ezüst-, 272 bronz-, 120 vas-, 6 csont- és 4 agyag-régiség. A későbbi 1884 június 19-től szept. 20-ig tartó ásatások alkalmával 470 sírt bontott fel.

Dr. Wekerle László «Árpád sírja» című cikkében azon erős hitének ad kifejezést, hogy Fehéregyháza s Árpád sírjának keresése olyan tudományos kérdés, mely rövid időn, talán egy-két év alatt már, gyökeresen megoldható, ha egy emberre bízva, a kellő komoly munkaerő ráfordításával fognak annak megoldásához.

Általános érdekű a *Kőváry László* cikke Erdély építészeti emlékeiről s *Könyöki József* a középkori várakról; *Miskovszky Viktor* egy sárosmegyei románkori műemlék czímén a cselnavai románstílyű templomot írja le. Történeti érdekű Florenczi András váradi püspök végrendelete 1426-ból, melyet *dr. Fraknói Vilmos* közöl, és *Némethy Lajos* leírása az 1686-ban Budavarában élve elfogott török főtisztekről, melyet egy birtokában lévő olasz könyv nyomán ismertet.

Dr. Arányi Lajos a kőhalmi polgárvárat írja le; *P. Szathmáry Károly* «a régi magyar tűzhely» című felszólalásának — melynek mellékletében két kandalló rajzát is adja — az a célja, hogy azon tűzhelyek, melyeknél ősünk melegedtek, a mai nemzedéket is felmelegítsék annyira, hogy az emlékszerű műveket kegyeletesen megőrizték és közre juttassák, hogy hazai művészeink és iparosaink számára követendő mintaképekül szolgálhassanak.

Szilágyi Sándor az ötvösség történetéhez a VII. században Khurmesser Gergely kassai születésű ötvösről ír, ki vándorlásai közben Franciaországba jutott, Lyonban megtelepedett s itt Guise herczegnek, később Párisban IV-dik Henrik francia királynak lett udvari ékszerésze. Műveit nem ismerjük, de levelein fönmaradt aláírásából, melyben *magyarnak vallotta magát* — Peter Khurmesser ungarischer geburt von Kassa Goldschmidt zu Lyon — s ismeretes belyegéből talán ezeket is sikerül majd föltálni.

Dr. Ballagi Aladárnak «A János-köröm» című adaléka a régi amulettek történetéhez, mely elnevezés a magyar hozomány- és egyéb vagyonyjegyzékekben is előfordul, a tárgy lényegét fejtegeti, s a János-köröm név alatt s hozzánk hihetőleg külföldről származott amulette eredetét kutatja. A külföldön ezüstbe

foglalt hiúz-körmöt hordoztak nyakba vetve varázsszer gyanánt főleg a görcsök ellen, mint ez egy 1550. évi állattani munkában is olvasható, nálunk pedig Gáti István említi, hogy a hiúz körmét ezüstbe foglalva nyakban hordozva nehéz nyavalyatörés ellen való orvosságnak tartják. Kemény Jánosnál a hiúz Jahusznak is nevezetik, miből az említett elnevezés és annak alakulása világosan megfejtethető, melyet palæographiai okok s a népetymologia, mely Jahuszból Jánost alakított, is támogatnak.

Dr. Szendrei János régi magyar stylusban néhány tárgyat ír le s azok jól sikerült fametszeteit is adja Csoma József úr régiséggyűjteményéből.

Az album két utolsó cikke „kitűnő férfiak emlékérmekben” *Tergina Gyulától*, melyben 70 kiváló magyar írónak, tudósnak, művésznek emlékérmét adja, s alul megjegyzi, hogy a Pulszky jubiláris érme az aláírók csekély számában való jelentkezése miatt a kiszabott időre el nem készülhetett, a szükséges aláírások megtörténtével — mihez remény van — az ő érme is elkészül; végül *Horváth Ignác* Pulszky Ferencz bibliographiáját adja, a mennyire azt összeállítani lehetett.

A könyv kiállítása díszes, mint ezt már első hazai nyomdánktól, a Franklin-Társulattól, megszoktuk, és előfizetési árához mérten — 3 frt — olcsó. Könyvkereskedői ára 5 frt.

Dr. Tergina Gyula.

LUDWIG REISSENBERGER. DIE EVANGELISCHE KIRCHE A. B. IN HERMANNSTADT. Nagyszeben 1884. negyedré, 80 l. négy könyomatú és egy réznyomatú táblával és 23 fametszettel a szövegben.

E dolgozat magyar fordítását már ismerjük, 1883-ban adta ki a M. Tud. Akadémia archæologiai bizottsága megtoldva más szerző nem odatartozó művével.*

Szerző már most megszabadította dolgozatát ez akaratlan dualismustól, részben átdolgozta s az arch. bizottságtól neki átengedett rajzokon kívül, kiegészítette néhány nélkülözhetlen látképpel, nevezetesen a templom külsejéről fölvett rajzokkal, melyek, nem tudni mi okból a magyar kiadásban hiányoztak.

A mű beosztása a régi maradt. Az első részben a templom építése történetét tárgyalja. Góthikus izlésű átépítése a XIV-ben indult meg s azóta másfél századnál tovább építettek rajta. R. három korszakot bír megkülönböztetni. Az építészek közül biztosan egyet sem lehet megnevezni. Csak valószínűnek mondja a szerző, hogy az 1494-ik évi „magister Henricus murator”, nagyszebeni városi építész közreműködött a templomnál is.

Ellenben biztosan állítható, hogy ugyanazon időtájt „magister Bernardus lapicida” és később 1509-ben „magister Nicolaus lapicida” mint kőfaragók dolgoztak a templomnál.

A második részben adja a szerző a templom építészeti leírását. Nézetünk szerint az egész templom legérdekesebb emléke rozenau János nagy tempera-festménye 1445-ből a choris éjszaki falán. Mását és leírását

* A magyar kiadás címe kissé zavaros: „A nagyszebeni és a székesfehérvári templom”, irták Reissenberger Lajos és Henszlmann Imre, Budapest 1883.

jelentékeny műtörténeti fontossága miatt * ide iktatjuk. Olvasóink közül bizonyára csak kevesen látták az eredetét.

Rajzunk horganyedzésű kisebbített utánzás a Doby-féle nagyobb rézmetszet után, a leírás pedig követi a szerző szövegét a magyar fordítás szerint. A képen megkülömböztethetjük a három főcsoportot melyek szokásosak a keresztrefeszítés nagyobb fajta ábrázolásainál. Az előtérben, a feszülettől balra, a szent nők állanak négyen, a csoportban lévő asszonyok közül ennyinek van szent fénye. Ezek: Mária, Jézus anyja, Mária, Jakab anyja, Mária Salome, a negyedik pedig talán Szent Anna, a boldogságos szűznek anyja, vagy valami védszent. A feszülettől jobbra, János arcát eltakarva zokog, Mária Magdolna pedig könyezve térdre borul s átöleli a keresztet. A megváltó anyja kitűnően sikerült alak: a fájdalom kínjától ájultan rogyik hátra kísérlőinek karjai közé, baljában fátyolt tart, hogy a könyeket letörölje. A szent nők mind gazdag mustrájú köpenyeket viselnek — a festő ezeket valószínűleg az akkorában a templom felszereléséhez tartozó ruhák szerint ábrázolta. A megváltó legközelebbi gyászoló hozzátartozóinak ezen csoportjához a művész még néhány nőalakot állított hozzá a népből. Néhánynak viselete, úgy látszik, az akkori erdélyi szász; az egyiken észre is vesszük a szászok sajátos melldíszét, a kerek csatot («Heftel»); ez aranyozott ezüstműből készült boglár, minőt jelenleg is viselnek még a falusi szász asszonyok. A csat közepén a reformáció előtt rendszerint gotikus menyegző alatt Máriát a gyermek Jézussal ábrázolták. Mások, kik távolabb oldalt állanak, a zsidókat jellemző, csúcsos, kupalaku süveget viselik. A kísérő nép, e két nő csoportja, kifejezi az ellentétet az igazhitű keresztények és a hitetlen zsidók között és ezt még szembe-szökőbbé teszi, hogy ama nő a szász boglárral áhitatosan imára kulcsolja kezét, a zsidónők ellenben közönyös arccal nézik a véres jelenetet. Még csaknem az előtérben áll jobbra egy szakáltalan ifju, ki szenvedélyesen átöleli a keresztet és élénk mozdulattal tekint az Urra, mintha csak hozzá akarna felkuszni. Ezen alaknak kivoltát nehéz meghatározni; hihetőnek tartom, hogy ebben testesítette meg a művész a haldokló megváltónak megrendítő hatását az ifju, nemes és főkelt érzelmek iránt még fogékony emberiségre.

A második csoportot, jobbra a feszülettől, a zsidó főpapok és vének képezik. Viseletük s mozdulataik változatosak. Mindannyinak arcán látszik az önteltség és elégedettség kifejezése; azt hiszik, hogy a megváltó halálával ügyök véglegesen győzedelmeskedett. Közülök egy érdemli meg kivált figyelmünket, egy vén szakállas férfi, ki kezét föl-emelve, balra fordul s mintha gúnyosan mondaná a szavakat: Ha ő

* Pasteiner legújabb műtörténetében teljesen ignorálja az érdekes falfestményt.

ROZENAUI JÁNOS FALFESTMÉNYE 1445-BŐL.

Krisztus és Izrael királya, úgy szálljon le a keresztről, hogy lássuk és higgyük.

A harmadik csoportban, mely a háttért foglalja el, minden fajta népséget látunk; előkelőt és csöcseléket; egyik-másik lóháton ül. A feszülttől balra Longinas lóháton egy második lovas segítségével Jézus jobb oldalába szúrja a lándzsát, egy gyalog katona pedig az eczetes szivacsot nyújtja föl. Egyik férfi, kinek arcán csupa kíváncsiság honol, jobb mutató ujjával bal hüvelykujját érinti, mintha olvasná a napokat, melyek alatt Jézus ígérte, hogy ismét fölépíti Isten templomát. A feszülttől jobbra ismét néhány lovast látunk: a kereszthez legközelebb a hadnagyot, ki jobbával a haldoklóra mutat, mondván: «Valóban ez Isten fia.» Figyelemre méltó, hogy burgundi süveget visel. Kissé távolabb, oldalt egy másik lovas jobbát fölemeli, talán ő mondja. «Éliást hívja, lássák vajjon eljön-e és segít neki?» A két lovas között egészen a háttérben sajátságos alak áll: tátott száju, vigyorgó, babérkoszorús férfi. Aligha csatlakozunk, ha Rufus zsidóra ismerünk benne, ki ó-német képeken gyakran előfordul és csunyaságával a Krisztust gyűlölő, halálán kárörvendező zsidóságnak megtestesítése. A babérkoszoru talán a zsidóságnak Jézus halála következtében biztosnak vélt diadalára vonatkozik. Balra leghátul egy lovas feltűnően aggodalmas arccal siet el a kinszenvedés színhelyéről, feje födetlen; jobbában — úgy látszik — díszített pálca. Ezen alakot meghatároznom nem sikerült.

Krisztust magát a művész a haldoklás pillanatában állítja elénk. Alakja egyaránt távol áll a csunyaságtól és soványságtól, melylyel számos festő az Úr kinszenvedését jellemezni iparkodott, mint másfelől oly festők törekvésétől, kik a Megváltót szép, szellemes és érzelmes férfiú gyanánt ábrázolják. Művészünk főleg arra törekedett, hogy a haldokló Jézus nyugalmát és sorsába való megadását előadja, ehhez illik legjobban az alak tartása s az arc kifejezése. A sebekből — mint más képeken is gyakorta — nemcsak vér, hanem fénysugarak is törnek elő. A latrok, két oldalt Jézus mellett, szokás szerint csak hozzákötözvék keresztjeikhez; a melyik a megváltótól balra lóg, nyugodtan haldoklik; a jobbfelőli görcsösen vonaglik. A jelenetet csillagos éj borítja.

Az alakokat nagyjából realiztikus felfogással ecseteli a művész, olyannyira, hogy egyik-másik arczkép benyomását teszi. A flandriai iskola hatása e kép készítőjére szembeszökő, ez arra késztet, hogy őt, ki egy az Ecce homo fölötti ablakmélyedésben levő fölírásban magát megnevezi: «Hoc opus fecit magister Johannes de Rozenaw Ann. domini milesimo quadrigentesimo XLV.» Van Eyck vagy Rogier van der Weyden tanítványának tartsuk.

A góthikus keretben fölül a magyar keresztes címer, továbbá a sziléziai és cseh címer; a balfelőli mennyezet alatt az Ecce homo, a

talapzat alatt a magyar pólyás címér, legalúl Szent István; a jobbfelöli mennyezet alatt Krisztus mint biró, sugárkoronás fejfel, fölemelt kezekkel, szájából a pallos áll ki, mellette a földön négy égő gyertya, a talapzat alatt osztrák paizs és legalul szent László áll; a keret alsó vízszintes részében közepett rács mögött a vérző megváltó (Christus in

SEB. HANN KANCSÓJA 1682-BŐL.

monumento) és a sarokban mindegyik szent király alatt egy térdeplő donator. Nevük ismeretlen.

Fontos a második részben a síremlékek leírása, melyek oly nagy számmal vannak itt, mint kevés más magyarföldi templomban. Ez mintegy szakadatlan emléksarnok a XVI. század első felétől a XVIII. századig. Nem kevesebb mint 64 síremléket sorol föl R. Köztük legfontosabbak a szászöldi királybirák sírjai. Ezután Budai Margit (+1566) sírját említjük mint műtörténetileg igen érdekeset és mint legrégibbet

Hecht György emléke († 1496) a ki a kenyérmezei ütközetben kitüntetvén magát, II. Ulászlótól az aransarkantyukat kapta és nagyszzebeni polgármester volt.

A III. rész a templom belső felszereléséről, az egyházi edényekről és öltönyökről szól. Rajzban adja a fölötte érdekes keresztelő medenczét bronzból, melyet «Leonhardus» mester 1438-ban készített, és leír két harangot, egyik ismeretlen XIV. századi mestertől származik, a másikat 1411-ben öntötte magister Johannes de Wertheim.

Ezután áttér a templom kincstárára, mely épen nem mondható csekélynek, mert p. o. hogy többet ne említsünk, 15 szebbnél szebb régi kelyhe van; de ezek közt csak öt megyen túl a 17-ik századon.

A legszebbek egyike a Vajda Mihályféle sodronyzománczos kehely, melynek sikerült rajza díszíti a munka 51. lapját.

A kancsók közül pedig műtörténetileg a legérdekesebb S(ebastian) H(ann) kezdőbetűivel megjelölt födeles kancsó, melyet a R.-nél közölt ábra szerint bemutatunk. A kancsó az ismeretes nagyszzebeni ötvös jobb-fajta művei közé tartozik. Korára nézve egy körirat adja a szükséges fölvilágosítást, mert szerinte 1682-ben Semrigger Mátyás szász gróf özvegye, Katharina Schermerin, ajánlotta föl a templomnak.

Két dombormű van rajta, egyik bölcS Salamon ítélete, a másik, melyet az ábrákon látunk Sába királyné tisztelgését Salamonnál teljes XVII. századbéli díszben — adja elé.

Az egyházi szövetek barátai a nagyszzebeni templomban néhány díszes egyházi öltönyt láthatnak a XVI. századból, a R. szövegében közölt két rajz csak halavány fogalmat adhat azok fényéről és pompájáról.

A IV. fejezet a templom okmányyszerű történetét s az V. fejezet dr. Henszlman pótlékát tartalmazza, melyben H. a középkori építészeti arányairól fölállított tanát a nagyszzebeni templomra is alkalmazza. x.

DIE WERSCHETZER GEGEND IM ALTERTHUME. Historisch-archäologische Skizze von FELIX MILLEKER. Werschetz, 1885. Versecz és vidéke classikus föld, hol már a történelmi fejlődés kezdetén szép culturális élet virágzik, s a mi ennek még nagyobb jelentőséget ad, az, hogy ez a vidék nagyon gazdag történelmi emlékekben. S épen ebből magyarázható meg az a jelenség, hogy hazánk egy vidékéről sincs annyi kitűnő monographiánk (ide nem értve Erdélyt), mint Délmagyarországról. Ez teszi aztán egyszersmind nehézé annak feladatát, ki a jeles elődök nyomdokába lép; az érdekelt közönség ugyanis mintegy megvárja, hogy újat is halljon és hallja azt oly modorban, a mely kielégítse.

Milleker kis munkája e tekintetben alig hagy fenn kívánni valót. Röviden, de világosan tárgyalja a palaeolith és neolith korszakot; azután a réz- és bronzkort vázolja s míg a magyarországi rézkort újabb adatokkal is gazdagítani tudja, a bronzkorszakot részletesebben ismerteti, kiterjeszkedve az ezen kori

ember életmódjára és foglalkozásaira, temetkezésére és a Délmagyarországot sűrűn borító tumulusokra. Átmegy azután a történelmi időkre s tüzetesebben tárgyalja a dák és római érintkezést, mindenütt a legújabb eredményeket értékesítve. Legfontosabb része munkájának kétségtelenül a római kort tárgyzó. Itt három fő momentum emelkedik ki, u. m. a verseczi római vízvezetés, a meglévő feliratos kövek és Versecz régi neve.

Méltán fölébreszti csodálkozásunkat az a különös körülmény, hogy Versecz és vidéke, mely pedig nevezetes forgalmi territorium volt mióta a viminacium-sarmizegethusai útvonal kiépült, aránylag nagyon szegény feliratos kövekben. Lehet, hogy ez bizonyos tekintetben az autopticus kutatás eddig mutatkozott elhanyagolásának a következménye; hiszen Bersovia, Tibiscum, Arcidava csak az újabb időben helyeztetek el topographice s ki tudja, hol van még az idő, a mikor a Bánságban rendszeres ásatások fognak eszközöltetni.

Milleker is kénytelen megelégedni azzal a két felirattal, melyet Daniel kanonok feljegyzésének köszönhetünk. A kövek ugyan nyom nélkül elvesztek, de megmentett szövegük fontos adatot szolgáltat a római Versecz stratégiai helyzetéhez. Ezekből tudjuk meg, hogy a római foglalás után e vidéken a Legio XIII. Gemina két segélycsapata tanyázott, u. m. a Cohors II. Hispanorum és az Ala I. Frontoniana Tungrorum. Amaz később áthelyeztetett Resculumba (Sebesváralja), emez 190 óta Alexander Severus idejéig Alsó-Ilosván állomásozott.

A versecz-vidéki római sánczokról, melyek két ágban, észak-déli irányban szelik Temesmegyét, azt állítja szerző, Torma Károly szóbeli közlése után, hogy azok az augustusi æra építményei. A milyen merésznek találjuk ezt az állítást, ép oly érdekléssel szeretnők hallani bebizonyítását.

Ugyancsak Torma után szerző a peutingeri térkép Arcidava és a ravennai névtelen Arcidaba nevű helyét a Versecztől 20 kilométernyire keletre fekvő Varadia mellékeire helyezi. 1881-ben, említett nagyérdemű tudósunk Varadiától délkeletre, a Karas hídjától 400 lépésnyire s a Petrovácz felé vezető úttól 70 lépésnyire, egy rétségen, mely időnként víz alatt áll, egy castrum maradványait találta fel. Ez egy északról délre huzódó téglány alakjával bír, melynek keleti oldala 187, déli oldala 164 lépés hosszú. Minden oldal közepe táján mintegy 10 lépésnyi széles nyílás van, a kapuk helye. A castrum nyugoti része, melyet egy kis ér mos, teljesen el van pusztúlva, de a sánczok itt-ott még egy meter magasságot is megütnek. A castrumban, szemközt a déli kapuval a négy része osztott praetorium romjai is láthatók, szélességük 30, hosszuk 15 lépés.

Ilic, Böhm, Miletz, Ortway, Tomaschek, Gooss, támaszkodva a peutingeri térkép méreteire, a mely szerint Arcidava az Apo folyótól 12 római mérföldre vagyis 17.67 kilométerre van, Verseczre határozták azt. És valóban, ha Lederatától számítunk 12 római mértföldet, körülbelül Lagerdorf mellett éri el a római út a Karas folyót vagyis az Apo fl.-t. Ettől ismét 12 r. mérföldre esik Versecz, ellenben 20 kilométerre Varadia. A távolságkülönbség semmi esetre sem oly nagy, hogy e miatt Arcidavát ne lehetne Varadiához tenni. Azonban az út nem végződik Arcidavával; megy tovább ily állomásokon: Centum Putea XII., Bersovia XII., Aizisis III., Caput bubali X., Tivisco. Bizonyos, hogy ezek közül Bersovia a mai Zsidovin helyén feküdt. Eddig úgy tudtuk,

hogy a római út Új-Palánkától Verseczen és Germanon át ért Zsidovinba. Ha Torma új meghatározását fogadjuk el, akkor az út Varadián, Komoristyén, Forotikon, Königsgnadon, Füzesen át egyenes északi irányban ér Zsidovinba. A kérdés nyílt kérdés marad addig, míg nagynevű tudósunk feleletét nem bírjuk.

Milleker, hogy Verseczet az ekként szenvedett veszteségért kárpótolja, a ravennai névtelen (204. l. 7. s.) Bacaucis nevét ruházza rá. Ezzel a névvel a geographusok eddig nem tudtak boldogulni. A ravennai Tibiscumtól lefelé jöve, a következő helységeket sorolja elő: Tiviscum, Gubali, Zizis, Bersovia, Arcidaba, Canonia, Potula, Bacaucis. Az öt elsőt, a mint láttuk, a peutingeri térkép is jól ismeri, azonban a három utolsót sehol másutt nem látjuk megemlítve. Én Canoniát Denta, Potulát Fény helyére tettem s ezt Milleker is elfogadja. Bacaucist Mannert az alsó Béga mellékére helyezte, de itt sehol sem találtak római nyomokat. Nem fogadja el szerzőnk Gooss véleményét sem, ki szerint az utóbbi hely a mai Szerb-Pozsezsena volna. Hátha Varadia helyére tennék ezt a Bacaucist és Versecz megmaradna az előnyösebb adatokat felmutató Arcidavának?

Milleker munkája nem lép nagy igényekkel az olvasó elé; inkább csak vázlata óhajt lenni a verseczi vidék régi történetének. Azt azonban az első pillanatra elárulja, hogy szerzője jeles szakértelemmel kezeli tárgyát s felhasznál, de meg is rostál minden kis adatot, a mely kitűzött célját megvilágosítani segít.

Dr. Borovszky Samu.

A NEMZETKÖZI EMBERTANI ÉS RÉGISÉGTANI TÖRTÉNELEM ELŐTTI 9-IK CONGRESSUS LISSABONBAN 1880. Ha már a legrégibb, történelmi korszak előtti dolgoknak, melyek leginkább népmondákon, népmeséken kezdődnek, első fonalait találni, helyesen összeszőni, úgy hogy egy elfogadható egésznek képezzenek, bajos, mennél inkább állandó ez ama rég elmúlt és még a népmondákban is elmosódott, nem is tudni mily hosszú, s milyen terjedelmű, de mindig homályos és igen sokáig még homályban maradandó időről, a melyről régieink gondolkodni sem mertek, és melynek komolyabb kutatása a mi időnknek feladata: mondhatjuk, egy újabb tudomány teremtésének, az «archéologie préhistorique»-nek a többi vívmányok közé való elhelyezése.

Néhány szakférfiu találkozott *Spezziában*; sajnálattal vevék észre, hogy az őstörténelem tudományára való emelhetésére alig van remény addig, míg törekvéseik csak a velük foglalkozó tudósok eszmecseréjére és az általuk közlött cikkekre szorítkoznak. Tágasb körről, a világnak minden részeire kiható eszközökről volt szó és e kevés, tudományukért buzgó buvárnak szándéka terebélyes fává nőtte ki magát, mert elhatározták, hogy a többi elszorva élő tudomány barátjait felszólítják részvételre és változtatva hol egyik, hol a másik országban, de mindig változtatva, és folyvást az alapos vívmányokat a világgal közölve, tartandják összejöveteleiket.

Ily tekintélyes férfiak elhatározása sokáig véka alá nem dugatható; a nevezetes gyűléseket pártolni kezdék a fejedelmek, az országok, a kijelölt városok, és így Portugalia királyai, Dom Luiz I., védnöksége és a királyi apa, Dom Fernando II. Ő királyi felsége tiszteletbeli elnöklete alatt, hétfőn, szeptember 20-án 1880-ban a fővárosban nyílt meg mint iker-congressus (mert ugyanekkor a mívelt föld írói is üléseztek ugyanottan) az embertani és történelemelőtti kilenczedik összejövétele, az eddig alkotott alaptételeknek az Óceán legszélső partjaikig való kiterjedése!

Arra a kérdésre, hogy nekünk, mint földközi népek, mint a nevezett szakoknak mintegy utánimádóinak tulajdonképen mi köze lehet ama lisboai congressushoz? igen könnyen felelhetünk. A kérdésre kérdéssel ezt feleljük: kíváncsiak lévén megtudni azt, vajjon van-e köze anyjának édes gyermekéhez? vagy már el is felejtettük volna azt, hogy ugyanazon congressus nyolczadik ülése nálunk Budapesten tartott? hogy Stockholmból TRÉFORT miniszterünkhöz PULSZKY Ferencz által ama fontos kérdés intéztetett, kész-e elfogadni az új, magával rendelkező miniszterium a vándorgyülekezetet, mely államiságunkat, keletkező tudományunkat a mívelt Európa előtt csak jobban ismertetni, nemes törekvéseit minden előítélet félre lökésével a külföld előtt leálczázza, mindenfelé méltányosan, igazságosan ki fogja emelni!?

Nagy volt a tavak közti fővárosban a tusa a hatalmas oroszokkal, kik a congressust *Moszkvában* szerették volna tartatni; némileg az ausztriai birodalom székvárosa is nyomott volna a mérlegben; de emez alig volt Stockholmban képviselve, amabban pedig, a város minden régisége, népei és gyűjteményeinek érdekes volta mellett, még úgy nem volt elkészülve, hogy kiállításait a budapestiekkel, melyeket a vezető férfiak látásból már ismertek, össze lehetett volna hasonlítani. Hozzá járult a magyar nép régészek iránti lelkesedése, a vidéki múzeumok gyarapodása, annak reménye, hogy az archæologiai egész Magyarország Budapesten lesz összpontosítva, végre oda dönté el az elég nagy hullámokat verő közvélemény az ügyet, hogy székvárosunkat kiáltották ki a nyolczadik ülősszak székhelyének.

De ha a lisboai congressus 1880-ban tartatott, miért adjuk e szaklapunkban csak mostan a tudósítást működéséről? — Úgy látszik, sorsa ez a «Compte Rendu»-knek, hogy sokféle akadály miatt az ülések tudósításaival lépést nem tartanak, és előbb egyes buzgó tagok jelentései, levelei, pro és contra való véleményei jelenjenek meg, mint a metszvényekkel, táblákkal stb. ellátott, többnyire vaskos congressusi hivatalos közlemények!

A bejelentett tagok közt természetesen legtöbben valának a bel-földiek, hová tudniillik a tudományos intézeteket személyekül véve,

Portugalból volt 89; ezeket még megelőzve, mint majd szomszédok tündököltek a beírt francziák 104-en, kik közt, minthogy a congressus hivatalos nyelve a *francia*, jelen volt 34, követték az angolok (sok intézettel) és 83 közül jelen volt 6; ezeket követték a németek * t. i. 25-en, jelen volt a (nőkkel) 15; olasz be volt jelentve 21, jelen volt 6; Belgiumból be volt írva 14, jelen volt 10; Dániából be volt írva 12, jelen volt 2; Svédországból 18, jelen 2; norvég 3, finn 5, de egy sem volt jelen; Ausztriából bejelentette magát 5, jelen volt 1; Magyarország 3; jelen volt 1, stb. stb.

A congressusra utazván igen kényelmetlen utazás végén *Madridba* értem, a hol *Erzsébet* főhercegnő a királyné anyjának szülő, *József* főhercegtől írt levelet átadni szerencsém volt; tisztelegtem és igen barátságosan fogadtattam *Ludolf* Manó gróf követ által, ki tiszteletemre a követségek tagjainak fényes estélyt is rendezett, bámultam a követ régészeti gyűjteményét, élveztem *Rosly* követési tanácsos úr sokféle szíveségét, láttam a kép- és fegyvertárt, és találkoztam *Virchow* és *Lissauer* urakkal, kikkel a *Madridtól Lissabonig* tartó roppant unalmas és valóban kényelmetlen vaspályai utat tettem meg.

Reggel értünk *Portugalia* fővárosába és a boszantó podgyász-vizsgálattól az egylet tagjai közbejöttével fölmentetvén, egyenesen a *Tajó* partján emelkedő pompás szállodában foglaltunk helyet, és bár a nap kiállhatatlanságig forró vala, elég jól éreztük magunkat.

A congressus megnyitása eléggé bőven volt Európa lapjaiban közölve. Az akadémiai könyvtár gyönyörű helyiségében válogatott, rendjelektől tündöklő, számos katonai főtisztek és a két királynak jelenlétében nyitá meg a közszeretett elnök, *Andrade Corvo*, államtanácsos, tiszteletbeli miniszter, a politechnikai iskola igazgatója a congressust, melyben bár a katonaság egy felállított zászlóalja — és számos nép is részt vett, a gúnylapok még is, bámulatos szabadsággal, mind ezeket a komoly tárgyakat derekasan kifigurázták és nevetségessé tévők.

A főtárgyat tévé egy eddig is elhúzódtott kérdés, t. i. az: «vajjon létezett-e már a *harmad korban* az ember, vagy nem?» — Ezen kérdés tevőleges eldőnése, mint látszott, nemzeti kérdéssé nőtte ki magát, és mivel ennek igenlését a *rancziák*, mint egy egészen *francia találmányt* tekintették, nem is csoda, hogy ezt *Lisboában* tüzzel-vassal terjeszteni is iparkodtak.

Ribeiro Károly, pattantyus ezredes, a geológiai munkálatoknak hazájában vezetője és a congressus lelkes főtítkára, már a hatvanas években találta eszközeit, de ama szilánkokat, melyeket a harmadlagi fekvetekben talált, csak 1871-ben hozta legelőször a *lysboai* akadémia színe elébe.

Igen csalékony vala eme találmány és az eddigi tudományt ismét egy jó darabbal vitte volna előbbre. Utánzókra sem várt sokáig; mert már 1872-ben a *Brüsszelben* tartott congressus alkalmával *Bourgeois* abbé bemutatott eszközei fölött tartatott a véleményezés, és *Ribeiro* még inkább meg látszott győződtení véleményéről és iparkodott meggyőződéssé emelni azt, mit ő maga hinni iparkodott. De *Bourgeois* a harmadlagos embernek művét *egyedül egy* példányban ismerte fel, sőt *Franks* úr, a british múzeum tudományáról ismert őre, egyenesen tagadta azt, hogy az előállított példányokon *látszó ütések készakarva ejtettek volna*.

Ribeironak nem kellett volna ezen új tan tüzes apostolának lennie, ha a lehangoló ítéletek következtében, azonnal vissza is lépett volna. Keresett újra és újra tanát bebizonyító szilánkokat és azokat 1878-ban ismét a *Párisban* tartott archæológiai congressuson bemutatta.

Igaz, hogy *Ribeiro* csak 22 oly darabot volt képes bemutatni, melyről a a legilletékesb szakférfiak azt mondák, hogy *emberi kéznek szándékos művei*, de

* Feltűnő a *német* birodalom törekvése ilyen helyen is feltűnni; mivel például *Stockholm*ba segélyekkel ellátott tudósokat és múzeumi igazgatókat küldött el, kik a Congress tudományaitól jól messze állottak.

e tan bebizonyítására *de Mortillet*-en és *Cartailhac*-on kívül mások nem vállalkoztak.

Ezen mindinkább átláthatatlanná váló homályban nem is csoda, hogy *Ribeiro* az öt leginkább érdeklő kérdést, azon congressusban, melynek ő élén állott, mindjárt első helyen tűzé ki, ezt kérdezvén: *Léteznek-e olyan tanuságok, a melyek Portugalban az embereket a harmadkori szakban bebizonyítják?* — Utána pedig azonnal kérdeztetik: vajjon lehet-e az embernek a *quaternaire* szakban való lételét bebizonyítani?!

Hogy az első kérdésre a felelet minél biztosabb lehessen, nemcsak a már ismert és eddig gyűjtött példányok szolgáltak vizsgálati tárgyakul, de a congressus szakférfiainak egy része azon helyre indult ki, hol eddig, az úgy vélt *kézzel dattogtatott szilánkok* találtattak!

Hogy az ügynök ilyen, nevezetes esetté való felcsigázása alkalmával az egész tudós sereg két táborra oszlott, természetes, és hogy e kérdés eldöntésénél nem egyedül, a mint illetet volna, a higgadt észszerűség, hanem talán túlságilag is, a *nemzeti büszkeség*, a *sic volo, sic iubeo*-féle elvek váltak határozókká, láthatta akárki, a ki csak a *nép érzékére, a sajtó egy részének lehangoltsága* után ítélt. Úgy látszott, mintha kedves gazdáink, az oly békülékeny, mint határozottan előre iparkodó nép rossz kedvűvé lett volna az által, hogy az idegenek mind nem buzgó vérű francziák és olaszok, hanem inkább *Virchow*-val vallják, hogy ezen *tertiaire* embernek nem elvi ellenségei; de hogy ennek tudományos beigtatását még a jelenlegi *csakugyan egyes és kétséges szilánkok után ítélve*, nagyon is korainak tartják, jól megfontolván azt, hogy: az *akármily kedves föltevéstől a valódiságig, annak bebizonyításáig, még hosszú az út, még nagyon is kétes az eredmény.*

Hogy a vizsgálat annál lelkiismeretesbbé válhassék az elnökök vezetése alatt, és *Ribeironak* magának jelenlétében egy *Mortillet, Evans, Virchow, Vilanora, Cartailhac, Cotteau, Choffat és Cagalis de Fondouce*-ból álló bizottság nevezetett ki, a mely a legnagyobb meglepetéssel *Charneia*-ra vagy az u. n. *ottai* pusztaságra kirándult hogy onnan a lehangoló, bizonytalanságig terjedő híreket haza hozza.

A temérdek szanaszét található szilánkok közt, a hol *Ribeiro* bizonyító tárgyait fölszedte, alig tűnik fel egy is, (bár óráig behatóan vizsgáltattak) a melyről be lehetett volna bizonyítani, hogy készakarva *emberi erővel van az alapköztől lepattogatva!*

De ha még ez is, mint igaz állana, még folyvást fenáll azon kérdés: vajjon ugyanabban a rétegben találtatott-e a melyet minden kétségen kívül *harmadkori*-nak kell felállítanunk?

Annak elveit itten előállítani, vajjon valamely kovaszilánk *akaratosan ember által lett-e készítve?* ide nem tartozik. Itten csak azt kell följegyeznünk, hogy ezen congressus alkalmával *de Mortillet* úr, hivatkozva szakismeretére, szokott tűzével a *tertiaire* embert kihirdette, míg *Virchow* és *Casalis de Fondouce* nemcsak tagadólag feleltek, hanem azt is hiszik, hogy ezen első rangú kérdés a lisboai gyülekezet alatt sokat veszített területéből addig, míg erre nézve biztosabb alapokkal nem birandunk.

Alig kell említenünk azon általános kérdést, hogyan származtak az egyiptomi kova szilánkok, mennyire befolyásosak a hőmérsékek különbségei, a különféle hegynyomások, az egymáshoz való dörzsölések, a vizek és végre még az emberi lökések, gurítások stb. benyomásai?

Említés nélkül alig hagyhatjuk a bolognai tanár, az egylet egyik alapítója és minden congressus egyik legtevékenyebb tagja évek óta folytatott ebbeli törekvéseit. *Capellini* valahányszor a *harmadlagos* emberről szó van ujonnan mutatja egyik *balaenotos* váll-lapoczkáját a mélyen bevágott barázdákkal. Egyik franczia társ szerencsétlenségnek tartja azt, hogy senki sincs *Capellinivel* egy értelemben; egyik sem ismer állatot, a mely a hozott csontokon hasonló bevágásokat eszközölhetett volna, és miután még az is lehet, hogy e görbülő vágások a leletnek találása alkalmával kapával, vagy talán ismeretlen csigáneműk által történtek, ezen ügyet is el kellett jobb időre, biztosb vizsgálatra halasztani.

Reátérve a lisboai congressus vastag, igen díszesen, 723. lapon kiállított és számos, nagyon tanulságos rajzzal ellátott kötetére, mely a lelkes *Ribeiro* halála

miatt (már a congressus alatt is észre lehetett venni a különben annyira kedves és emberséges főtítkáron az elkedvetlenítő, talán azért is oly nyomott lelkületű emberen, mivel kedvencz eszméjét a tertiaire emberről a mai tudomány fáklyája világán elbukni látta, egészen lehangoló testi de még inkább lelki betegséget és ez valóban még ezen könyv megjelenése előtt 1882-ben történt) a tudományossága és gazdag gyűjteményei tekintetéből, mindenben vezetőképen szereplő, *Delgado*, ki mivel már előbb is *Ribeiro* segédje vala, ezentúl nem csak fontos hivatalában, de a congressusi munkák kiadásában is utódja lett.

Delgado Nery-nek, a genie-kar őrnagyának, a portugali akadémia tagjának és a főtítkári földtani munkálatokban mérnök-segédjében — ezen a mily fiatal mozgékonysággal, annyi készséggel bíró szakavatottnak köszönhetjük az oly nagy tömeggé vált készletnek higgadt lelkü összeállíttatását és 1884-ben kezünkhez való szolgáltatását.

Az ilyenekben gyönyörködő és talán a tizenöt év óta létező congressus gyarapodását, tagjai honnan való összejöttét, a különféle üdvözlő beszédek, stb. hasonlítani szerető társakat magára a munkára utasítjuk, a hol a legkezdetén, amint másutt is divatban volt, a rendező bizottságot, az általános szabályokat, a fölteendő kérdéseket, a különféle működők sorozatát, a congressus számára benyújtott ajándékokat stb. találandják.

Ezeket követik az ülések hivatalos megnyitásai, a többféle beszédek, a működő tisztség szervezése, az ülések alatti munkáknak ülés szerinti rövid fölműlései és az utolsó ülés elnöki zárbeszéde. Ezen vázlatban legrövidebben mindaz foglaltatik, mi eme 9-ik szak általános ismeretéhez szükséges.

Ezek után öt fejezetben és egy függelékben felhívják a detailek; melyek némely tekintetből a felhozottak után már ismeretesekek, különben pedig a préhistorique tudományok miatt ezen congressussal is összefüggők.

A főfejezetek: I. a *tertiaire* korszakról szólnak. Hogy ez mint a congressus főfeladványáról első sorban *Ribeiro* tollából folyt, természetes. Ezen tételről, t. i. «a *tertiaire* emberről» már elébb, eleget szoltunk, elmondtuk a főtítkárra nézve épen lehangoló határozatot; érintettük az *ottai* kirándulást, és a kiküldött szakbizottságról is tettünk említést.

Hogy egy ilyen, mai napon még mindig nagy horderejű előlépés nem maradhatott észrevételek nélkül, mutatja az is, hogy mások előtt *Heer* *Osvát* felszólalt a mellett, miszerint a hozzá *Ribeiro* által négy külön helyről küldött növények, melyek csakugyan a *tertiaire* réteghez tartoznak, tábláson kimutatott 39 különféle fajhoz tartoznak, e helyen az általa talált és meghatározott állatoknak maradványait nem is említve.

A *harmadlagos* rétegek tehát kétségen kívüliek, de vajjon élhetett-e már ezeknek stádiumában az ember is, az egyes — *készakarva üttötnék tartott* — *szilánkokból* még be nem bizonyítható!

A harmadlagi *flora* terjedéséhez szükséges éghajlatról *de Ficalho* gróf, polytechnicum tanár szolt, bebizonyítva azt, hogy *Heer*nek észleleteit és meghatározásait követve a felső miocén éghajlata a *Sveicz*ban alig lehetett magasb 18°-nál, ha az évi közepet állapítjuk meg, de a vizsgált leleteket követvén, azt kell állítanunk, hogy akkor *Portugáliának* is magasb temperaturájának kellett lennie a mostaninál! De bár mindenesetre enyhébbnek kellett lennie mint közép Európában, még is a különbséget a mai portugalival 7°-nál alig lehet emelni, s ott a hol a szabadban üvegházi növényeinket kedvező éghajlat miatt díszleni látjuk a város térein, hol a kelet-ázsiai virálynak példányaival oly sűrűn találkozunk, nem kockáztatunk semmit, ha azt bátorkodunk kimondani, hogy Kelet-Ázsia alakjai Amerikán át egész nyugati Európáig kiterjedtek; és geológusainknál a congeriák felső rétegeinek megfelelőeknek tartatnak.

Változik a térség és valamint *Bellucci Perouse* mellé Olaszthonba vezeti a hallgatókat, hogy ottan tertiaires állatokat, kovaszilánkokat és még a tűznek jelentőségét is, szenekben előhozza, Olaszországban az embernek akkori létét iparkodik bebizonyítani, s ezen tételben őt, mit már fennebb felhoztunk, *Capellini* Balaenotusával támogatja. Az első bővebb munkát ígér leleteiről, az utóbbiknak pedig véleményét, hogy a halcsontokon előforduló «*metszeteket*» csak egy szerzőszámmal fölfegyverzett kéz eszközölhette, bármily hitelesnek tartá, utóbbi-évekre elodázták.

Utolsónak ezen fejezetben találjuk az efféle congressusoknak egyik permanens látogatóját, a 36 év óta az anthropologia hű bajnokát, a bonni egyetem tanárát dr. *Schauffhausen* Herman urat, ő egyetemes, ő a *præhistoricus* emberről egyáltalán szól, nem határozván a rétegeket, melyekben nyomai legelőször előjöttek. — Hogy a föld viszonyai változván, az akkor tenyésző növényeknek, az akkor élő állatoknak, köztük leginkább az akkor élő embernek kellett szintén változnia, kétséget sem szenved. Az emberek ősrégente mind vadak valának, és ezen állapotnak igen sok változatain mentek át. Ki van arra hivatva, hogy a talált egyes példányok után már egy egész sorozatról szóljon? — Itten egy bevágásokat mutató tinófej, amott szintén jól mélyen egy ember koponya tűnik fel: de sorozhatjuk-e az *emberi* nyomokat ugyan úgy, amint *Lyell* a rétegeket a kagylók szerint rendezte. Lehet-e már eszerint az emberi töredékeket is sorozni? lehet-e a quaternaire és tertiaire tárgyakat másképen felsorozni, mint a milyen rétegekben — s ott is mily bajos azokat pontosan meghatározni — találtattak, ha t. i. szakértő által találtattak!

Mennyire kell a főképen régiebben felállított classikus helyeknek elfogadására ügyelni, tanítja az, hogy amint a hírneves St. *Achenli* leletek helyét, Párisból kirándulva megvizsgáltuk, a sors összehozott a tudományát alapmunkában bemutató *Geinitz* dresdai egyetemi tanárral, a ki világosan bebizonyítja azt, hogy a nevezetes, a főbb rétegek alá került, és sokkal idősbnek tartott réteg, melyet akkor mintegy döntőnek tekintettek, a felsőbb rétegeknek széthasadása miatt, későbbi vízmosások által az üres hasadékok által alá került, és *insaccatiót* képezett, tehát többé *in situ* nem volt.

Végyszóul *Schauffhausen* következőket vonja ki tanulmányaiból: 1. A *tertiaire* embert még nem találták; de azért a pliocène időben való lét-volta valószínű. — 2. Az ember Európában és Amerikában a mammothtal együtt élt, s nem volt vadabb, mint a mai vadak. — 3. Nemi vonásait a *præhistoricus* embernek már ismerjük; ezeket mint útmutatókat a tertiaire ember találására tekinthetjük. — 4. Az ember a nevezett világrészekben a jeges korszakban, nagy vízáradások, és tűzhányók idejében élt, bár ily erőszakos változások mai napon már nem történnek; de a quaternaire szakban előfordultak. — 5. Az ember a földre jött a miocène és post-pliocène időkben.

Hozzá szóltak e tárgyhoz de *Quaterfages* és de *Mortillet* urak; de bele egyezvén azok némely állításaiba, csak azt vallá a keletkezett vita végén, milyen változás történhetett annyi század alatt, melyeket a kutatások elején állva, még nem ismerhetünk? és ha a föld képes volt más szerves állatoknak életlétet biztosítani, miért kellett élete jogáról az embernek, mint legtökéletesbnek egymagának megfosztatnia? (Befejező közlemény a következő számban.) *Rómer F. Ferencz*.

A BÉCSI AKADÉMIA ŐSTÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁNAK HETEDIK JELENTESE. (Siebenter Bericht der prähistorischen Commission der mathematisch-naturwissenschaftlichen Classe der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften über die Arbeiten im Jahre 1883. Vorgelegt in den Sitzungen am 14. Februar, 6. März, 24. April und 8. Mai 1884. LXXXIX. Bd. d. Sitzungsber. Wien, 1884. (Különlenyomat 1—75. lap.) Von Ferdinand v. Hochstetter.)

Az előttünk fekvő füzet az Akadémia megbízásából 1883 évfolyamán eszközölt barlangkutatásokat és egyéb *præhistoricus* vizsgálatokat tartalmazza. A bizottsághoz következő jelentések érkeztek be:

1. A Berlova jama barlang Nussdorf mellett Adelsberg közelében, Dr. Moser Károly triesti gymn. tanártól.
2. A vermoi *præhistoricus* sírok Pisino közelében, ugyanattól.
3. A morva barlangok folytatólagos vizsgálata, Szombathytól.
4. A kozuzani urnatemető Olmütz mellett, Müller Villibald könyvtári irnoktól, Olmütz.
5. A frögi halomsírok Rosegg mellett, Müllner Alfons linczi gymn. tanár.
6. Halomsírok Rovisçe és St. Margaretha mellett Alsó-Krajnában, Schulz Ferdinand laibachi präparatortól.

1. Moser tanár értesülve: hogy Dolenz Ede triesti postamester vadászás közben nussdorfi falusi birtoka közelében egy barlangra s abban nagyszámu koponyára akadt; a bécsi akadémiához tett jelentése folytán megbízatást nyert

a további kutatásra. Már 1883 februárban kilátogatott az erdős magaslaton található barlanghoz, mely a nép nyelvén majd Vorlova (Sas), majd Berlova jama (Medvebarlang) nevet visel.

Tíz méter mélyre kell ereszkedni s ott egy 20 m. széles, 50 m. hosszú terem nyílik meg.

A lejutás kőomladványra történik s februárban hó és jég terült el ott, de azért a kőhalom szélén néhány befagyott csont kandikált ki. Emberi csigolyák, ló-, tulok végtagrészek s 2 bronzgyűrű képezték ekkor a zsákmányt.

Második látogatását (márcz. 10.) nagy hóhullás hiúsította meg s csak ápril 6-án sikerült a lefelé lejtő barlang mélyebb részeibe hatolni, hol gazdag cseppkővesedések mutatkoztak. Az ásatás csupán az első részben vala jutalmazó s összesen 20 koponya került ki onnan. Ezek azonban újabb eredetűek s valószínűleg a vidéken is jelentkezett törökpusztítás idejéből származhatnak.

2. Nevezetesebb felfedezést tett Moser Károly tanár Pisino (Mitterburg) közelében. Figyelmét a triesti múzeumnak egy madáralaku karczollattal ellátott bronzlapja s azzal együtt odajutott orsógyűrű és borostyánkőgyöngy kellették fel. Kitudva azok származási helyét, sietett a hely színére, mely Vermo helységnél a legalsó terraseon a falu tornyától KDK-re lejtő földeken található. Az Akadémiától megfelelő pénzsegélyt nyerve, 1883 auguszt. 29-től szeptember 12-ig összesen 100 sírt nyitott fel. Utána Pisino községe s az istriai tartományi bizottság (Dr. Amorosa által) még 70 sírt ástak fel.

E sírok sorban egymásután 1—2 m. mélységben s ugyanolyan távolságban az odaváló eocen mészbe hatolnak. Alakjuk négyyszögletű s humus és törmelék takarójuk van. Rendszerint 1 urna feküdt e sírokban, de két, sőt több edényt is talált Moser s csak igen kevés sír nélkülözött az urnákat, de akkor szénpor tölté ki s legalább a hullahamvak feküdtek az emléktárgyakkal együtt. Lefedésre rendszeren három kőlap szolgált. A hullarészek majdnem mindig kézzel formált különféle alakú agyagedényekben találtattak. Egyetlen egyszer bronz- és agyagurna feküdt együttesen. A bronzedények vagy cisták vékony bronzlemezről vannak összehajlítva, vagy bronzcsészék geometricus formákkal, vagy vonaldíszszel ékítve. Ezek színültig hamuval voltak telve. Az agyagedényeken is hasonló primitív ornamentikát találunk. Különös említést érdemel egy jókora nagyságú vörös agyagurna alsó részén egymást épszőg alatt metsző vonaldíszszel és egy más kétfülű sárga urna sötét szalag- és mértani ékítéssel. Az edények egy óriás gilisztafaj: *Lumbricus depressus* és egy *Myriapoda* faj: *Himentaria Tergestina* behatolásától felette sokat szenvedtek.

A sírokban feltűnőleg kevés tárgy mutatkozott. A fegyvercsoporthoz néhány vas lándzsavég (horog nélkül) és egy «zigzag» ékítéssel ellátott bronzkard képviseli. Ékszerekből karpereczek (tömör és üres) jönnek elé díszítetlenül, de spiráliter megcsavarva. Sodrony- és lemezgyűrűk, kupdad díszgombok, fülönfüggők, hajtúk egészben vagy csak gombukban bronzból, míg a tű vashból állott. A fibulak kígyó, csónak vagy certosa typust képviselnek. Érdekes egy bronzfésű, melynek lemezén kördíszít látunk. Csontból tűk fordultak elő. Üvegből, borostyánkőből gyöngyöket. Utóbbiakból összesen 7 jött elé és pedig 3 lapított, 4 gömbded formában. Az urnákban, vagy azok mellett meglehetősen sok orsógyűrűt is találtak barna, sárga, sőt fehér színárnyalatban s említést érdemelnek még a fedőlapokon talált trapezoidalakú agyaglapocskák. Kőeszközökből símitó és diorit fejse darabok fordultak elő.

Mindezen leletek szoros rokonságot mutatnak a Felső-Itáliában, vagy az estei sírokban a második és harmadik euganei időszakból Prosdoci Sándor által találtakkal, úgyszintén a Hallstadtból felszínre jutottakkal s Hochstetter Ferd. a krainai sírokkal együtt a hallstadti korba is helyezte.

3. A morvaországi barlangokban dr. Szombathy assistens most is, mint eddig Lichtenstein János hg költségén folytatá az ásatásokat.

A nagy hirre jutott Vypustek barlangnak egyik mellék szakadékat vette először vizsgálat alá, s annak egyik repedésében 7 méter mélyen az agyaggal együtt *Ursus spelæus*, *Felis sp.*, *Hyæna spelæa* csontjain kívül kisebb Eanidák, Felidák és Mustelidák maradványaira akadt. A bejárótól 14 méter távolságban egy felnőtt férfi jól megtartott vázára akadtak. Ez újabb eredetű váz odakerülésének körülményeit nem sikerült kipuhatolni.

A barlang előrésének ágazataiban már előző években ásní kezdett cultur-reteg rendszeres feltárása egy csomó szépen díszített edénycserepet, csont- és kőszerszámot eredményezett.

A kiriteni völgynek egy ideig észre nem vett kis barlangjában, melyet Szombathy Lichtenstein hg erdőmesteréről, *Zitnybarlangnak* nevezett el, 0'4—0'5 m.: egy 0'4 m. vastag culturrétegre akadtak s abból számos szarukőből, quarczból, tűzkőből pattintott kőszerszám (prismaticus kés és szilánk), szabálytalan borostyánkődarabok (12—20 m. átmérő), csontártú s iramszarvas, ló, tulok, kecske, róka csont képezte a zsákmányt.

A rétegsorozat következő vala:

1. Fekete televény réteg *Helix pomaceakkal*, most élő állatcsontokkal, nagyobb kötőrmelékkal 5—10 cm.

2. Hason föld-szénvegyűlék korongon készült, mázas cserepekkel, néhány vastárgygyal 10—15 cm.

3. Sötétbarna humus műtárgyak nélkül 20 cm.

4. Agyagos barna föld nagyobb mészdarabokkal s tűzkő csontésszközökkel stb. 40 cm.

5. Barnás agyag sziklatörmelékkal le a szirtalapig.

4. Müllner Vilmos az Olmütz közelében Kozuzánál várerődítési munkálatok folytán felfedezett urnatemetőről referál. A 10. sz. földvár belsejében az Olmützről Tobitschaura vezető úton akadtak a munkások 1882-ben az első csontszénnel telt urnákra.

E földerődítést még 1866-ban a porosz invázió idején rögtönözték volt s a munkások vallomása szerint sok szekérnyi edénytöredéket szőrtak akkor ott széjjel. Az egész erőd egy kilométernyi szélességben urnákkal volt telerakva, melyek alig 1 m. mélyítettek be. Három hasas urnát sikerült is rekonstruálni s ezek egyikének öblös része 0'62 m. átmérővel bir, míg a talpnál 0'26 m. s a felső részén 0'42 m. az átmérő. Magassága 0'48 m. Anyaga durva törékeny. A középső csésze alaka hasa táján 0'36 m. átmérővel s 0'44 m. magasságban. A harmadik csak 0'20 m. magas és 0'33 m. átmérőt mutat.

5. Dr. Hochstetter Ferdinánd, a fájdalom azóta elhunyt nagyszorgalmú bizottsági elnök a frögi (Rosegg mellett Karinthiában, a Dráva jobbpartján) Seidl Frigyes által fölfedezett tumulusokról gyűjtötte össze különböző kutatók jelentéseit. Roseggtől és a nálunk is jó hírnek örvendő nyári telephelytől Veldentől délre, Villachtól keletre fekszik, ez 1500 lépés hosszú, 250 lépés széles hegyhát, melyen valami 260, átlag 10 m. hosszú 1'5 m. magas sírhalom hullámozott. Délfelé haladólag növekedtek a sírhalmok is. Idáig a közelfekvő sörház tulajdonosa által felnyitott síron kívül Kokail adópénztárnok 9, a bécsi akadémia megbízásából Müllner Alphons linczi tanár 5, és a karinthiai historiai egyesület elnökének báró Hausernek rendeletére Kaiser egyleti szolga 11 sírt nyitott fel. E sokféle beavatkozás az eredmény áttekintését és egységes elvek szerinti elbírálását is nehezíti. Így az előfordulási körülmények s a keramikai tárgyak felől biztos adatokkal nem rendelkezünk s csak általánosságban ítélniük meg: hogy a tumulusok is a hallstadti időszakból erednek.

Különös érdeket kölcsönöz e síroknak az innen kikerült ólomfigurák nagy száma. Kokail adótárnok találta az első 12 állatalakot, egy ólomkocsi darabjaival s ezekről az épen Veldenben időzött Kanitz F. hires bulgariai utazó tollából vettünk egy tanulmányt.* Tudvalevőleg az első ólomtárgyakat báró Sacken ásta volt ki Hallstadtban, hol egy sisak karimáját szilárdítására szolgált ólomrudat, majd érczedények talapába öntött ólmot és aranylemez ólombellétét találták meg. Matsch és St. Margit (Krajna) ólomgolyókat s érczedények karimájára erősített ólomsodronyt szolgáltatottak. Az épen elébb ismertetett vermai (Pśino mellett) sírok egyikében Moser tanár olyan edényre akadt, melyen ólomlemez-kék szolgáltak díszítésül. Itt is találtak egy hasonlót, melyre gyantafélével ragaszthatták fel az ólomháromszögeket.

Ólomból itt ló, tulok utánzatokat, lovasokat és madárfélét (kacsának nézük) találtak. Némelyiken az öntési varrány is kivehető s egyik oldaluk homorú.

* Mittheilungen der Anthrop. Gesellschaft in Wien Bd XIV., Hft III—IV. 141 lap.

A mi *«plékkatonáinkhoz»* hasonlíthatjuk ezeket. Sontinger próbamester következőleg analysálta az idevaló ólmot:

Ólom	99·839%	} 99·807%
Vas	0·041%	
Zink	0·027%	

Arsennek nyomai.

Őn, antimon, ezüst, réz nyomokban se mutatkoznak.

A vegyi összetétel egészen megfelel a bleibergi színólmoknak, de az ezüst, antimon és arsen nélkülözése megkülömbözteti a közvetlen szomszédságban Rosegnél a Rudnik (szlávul: ércz) hegyen nyert ólomtól. Hochstetter tudakozódására több helyismerő sietett az őskori ólombányászat felismerhető nyomait bejelenteni. A fennebbi lelet által beigazolt történelemelőtti ólombányászat mesterei valószínűleg a kelták voltak, kiktől a rómaiak vették át a bányaipart és annak technikáját. Így Villach helyén *Sianticum* bányavárosuk állott. A fennebbi ólom is idevalónak bizonyult; de Seeland Ferdinand klagenfurti bányagazgató szerint *Raibl*-ből is nyerhették, mert a Klagenfurtban létrehozott bányászati múzeumban onnan (Kaltwasser) kőalapácsokat őriznek. Tisztaság dolgában az odavaló ólom se éri el a fennebbi elemzés adatait s így legvalószínűbb a bleibergi származás. Ott a 60-as években egy 160 fontnyi nagy darabon kívül számos kisebb rög fordult elő a *Brunn Lahner* nevű oldalon s onnan keletre a *Kessel Lahneren* néhány év előtt egy munkás nem csupán gyöngy, szalag, lencse, szivacsalakú ólmot talált a kidöntött fák gyökerei alatt, hanem rábukkant az olvasztásra előkészített érczekre s kis távolban azok eredeti helyére is. Itt tehát valóságos olvasztó tér létezhetett s az olvadék egy része a kiperzselt növénygyökerek nyomán, vagy sziklarepedésekben elillanhatott. Az előbb említett nagy darab környékét (a hegység legmélyebb pontját képező Freiwald-Bod) legalább két öltre vörösre égetett agyag lepte el, s eredetileg előkészítettnek tűnt fel az üstszerű mélyedés.

Hasonló kohónyomok az érczhegyek tetején és lábánál a jelzett módon agyaggal kidöngölve s ólomdarabokkal, salakokkal, sőt közbe-közbe elaprózott ólomérczekkel ismétlődtek még. Eszközök, háztartási tárgyak azonban sehol se merültek fel idáig.

Feltűnő Karinthiában, hogy a «Hadischen Gräber», «Hadischen Freithöfe» néven megkülömböztetett pontok leginkább az ilyen ősrégi bányahelyek szomszédságában fordulnak elő.

A roseggi sírok folytatólagos bányászatától ennél fogva a *hajdankor* bányászatára is becses adatokat várhatunk s mert hazánkban is felette kíváncsatos volna az ilyeszerű emlékek gondos átkutatása, épen azért kívántunk e részt kimerítőbben ismertetni.

6. Deschmann Károly laibachi múzeumigazgató és birodalmi képviselő Alsó-Krajnában a gorkfeldi kerületben Roviščenél a bründli (Studem) egyházközség filialejében (Szávavölgy) folytatta a gorki térségen évek óta szép sikerrel vezetett ásatásait. Tudvalevőleg a Szávafelé néző éjszaki lejtőkön fedezték fel 1879-ben Ratschachnál, Zaquenzánál (Sapotaárok) az első sírhalmokat, melyekről Scheyer Móríc erdőmester értekezett volt a bécsi anthropologiai társulat laibachi vándorgyűlésén. A déli lejtőket St. Margareth és Weisskirchen kiválóan nagybecsű és érdekes leletei (egy situla például párbajvívókkal, egy más egész hadimenet-, nászmenettel) híresíték el; melyekről e folyóirat is megemlékezett.

Ezen előjelek után nagyon valószínűnek látszik: hogy a két lejtőt összekötő s az alsó-krajnai borvidékhez tartozó hegyhát se maradt az őslakóktól érintetlenül.

Rovisce már nevével felhívja a régész figyelmét, mert szlávul *sánczolatot* jelent. A kis falu mellett óriás vakondturásként domborul vagy 30 sírhalom fel. Magasságuk átlag 2—3 m., hosszúságuk 20 lépés. A falu tőzsomszédságában fekvő halmot a lakosság bontá fel földnyerés céljából s abban szén, cserépdarabok kívül üveg-, borostyánkő gyöngyökre s egy vas lándzsavégre és bronzgyűrűre akadtak. A sírhalmok szabálytalanul szétszóródnak s csupán egyben sikerült rendszeres kőszekrényt találni. Egy halom különösenga zdag tartalmú vala. Legelőször egy emberi felkarcsont, azután egy fejfel keletnek fektetett váz találtatott benne. A váz jobbánál gyűrű, mellén fibula, lábainál egy összetörött

urna és egy csésze feküdt. Ugyaninnen néhány száz üveg- és borostyángyöngy 4 kar és ugyanannyi lábgyűrű bronzból, egy bronzcső talpán s közepén bronzlemezzel, 2 kis fibula, 3 agyag orsógyűrű, 2 vaslándzsahegy, 1 erősen elevődött vaskés, 1 kis bögre kerültek ki. A nagyobb bronzgyűrűk lyukait a fonál áthúzása céljából bronzsal bélelték ki. A karpereczek belseje üres s verticalis bordára van kiverve. Belsejébe fenyőszálat helyeztek. Nem kördedek s hosszabb átmérőjük 14.5 cm., rövidebb 12.5 cm., vastagság 7 cm. A karpereczekből egy nyulfejjel, a másik vadkanfejjel végződik. Az ívalaku fibulatörzs egyikét jól kiformált ruczaalak díszíti; a másik ívét üvegből készítették. Említést érdemel még egy babéletű, kúpalaku bronzsisak s egy 11 cm. hosszú bronzczelt. Vashal is találtak czeltet. A cseréppart magaslábu 3 sor bütyökkel díszített, majd hasas bögrék s a bronz cistákra emlékeztető urnák képviselik. Utóbbiak egyikén a svavistika jel be van karcolva. A kisebb csészéket magasra hajló fül jellemzi.

E sírhalmok is a hallstadti periodusba tartoznak.

Végül csak annyit jegyzünk meg, hogy a jelentést tevők alig terjednek a száraz adatokon túl s az idevágó szakirodalmat nem vették igénybe s Hochstetteren kívül önálló fejtegetéseket egyik sem ad. E tekintetben a mi munkásainknál többet találunk.

Téglás Gábor.

ARCHAEOLOGISCH-EPIGRAPHISCHE MITTHEILUNGEN AUS OESTERREICH; szerkesztik O. Benndorf és Otto Hirschfeld. Bécs, 1883. VII. évfolyam két füzetben, nyolcz képes táblával és a szöveg közé iktatott rajzokkal, kis nyolczadrét, 228 l. C. Gerold's Sohn. (Ára nincs kitéve.)

A két igénytelen füzetke szerény külseje daczára nagy fontossággal bír reánk, magyar régészekre nézve. Eddig ez a folyóirat volt egyedüli képviselője vidékeink régészeti fontosságának az európai szakirodalomban, a mi Archæologiai Értesítőnk 18 kötetét nem érti a tudományos világ és csak ritkán veszi hasznát!

Klasszikai leleteinkről rendszeren a bécsi folyóirat révén értesül. Conze alapította azt s az ő szellemében már évek óta folytatják Benndorf és Hirschfeld, előbbi az archæologia, utóbbi (1885-ig) a római történelem és fölíratok tanára a bécsi egyetemen.

Munkatársak legtöbbszörre az ő szemináriumukból kerülnek ki, a kiket stipendiumokkal ellátva szerte küldik a monarchiába, hazánkba is, hogy gyűjtsék a tudományos anyagot.

Majd talán idővel mi is követjük a bécsi példát.

A kötetet megnyitja Swoboda értekezése Amyntas macedoniai király Olyntussal kötött szerződéséről; ezután következik Klein érdekes közleménye a görög művészet őskoráról, a dædalidákról.

Loewy fölíratokat közöl Rhodosból és Gjölbasciból, *Orsi* albániai, *Benndorf* physkosbeli, *Gomperz* delosi görög fölíratokat tárgyal, *Hirschfeld* római fölíratokat Boszniából és Karinthiából.

Vannak még fölíratos czikkek *Domaszewsky*-től, a ki Kis-Ázsia déli vidékeit kutatta át, *Hauser*-től, a ki Karinthiából és *Mommsen*-től, a ki Kosztolác tájékáról ismertet római fölíratot és *Binder*-től, a ki Krajnában lelt római súlyokról ad egy rövid közleményt.

Ditschke egy római domborműves sarcophagról értekezik, mely

Velenczében őriztetik és a régi művészetben ritkábban előállított mesét, Kleobis és Biton meséjét tárgyalja.

Klein a bécsi iparmuzeumban őrzött terracotta csoportot ismerteti, mely két múzsát és mellettök Erost ábrázol; szerző a csinos csoport kisázsiai eredetét vitatja.

Közelebbről érdekelhet bennünket *Diner* cikke, a ki az 1878—1881. években magyar publikációkban megjelent pannoniai fölíratos emléket közli; a legtöbb az óbudai és papföldi ásatásokból ered. *Diner* a már ismert olvasásokat összehasonlította az eredetiekkel és a hol hibát lelt

az olvasásokban, azt helyre hozza.

Szintén magyarországi leletről szól *Loewy* rövid cikke, mely *Horváth Antal* ismert régiségkedvelő birtokában lévő csinos bronzszobrocskának van szentelve. A szobrocska 16.5 cm. magas és saruját feloldó *Aphroditét* ábrázol, az alak pillérhez támaszkodik és valószínűleg valami állvány díszítésére szolgált. A cikket elég sikerült horganyedzésű rajz kíséri, mely kétharmad nagyságban adja a kecses alakot idecsatolt ábránk valamivel kibővített alakban adja ugyanazt a rajzot.

Végre van a kötetben *Studniczka*-tól egy hosszabb cikk daciai emlékekről és kivált a

a.

dévai mithras emlékekről, melyet szerző csak a következő VIII. kötetben fejez be.

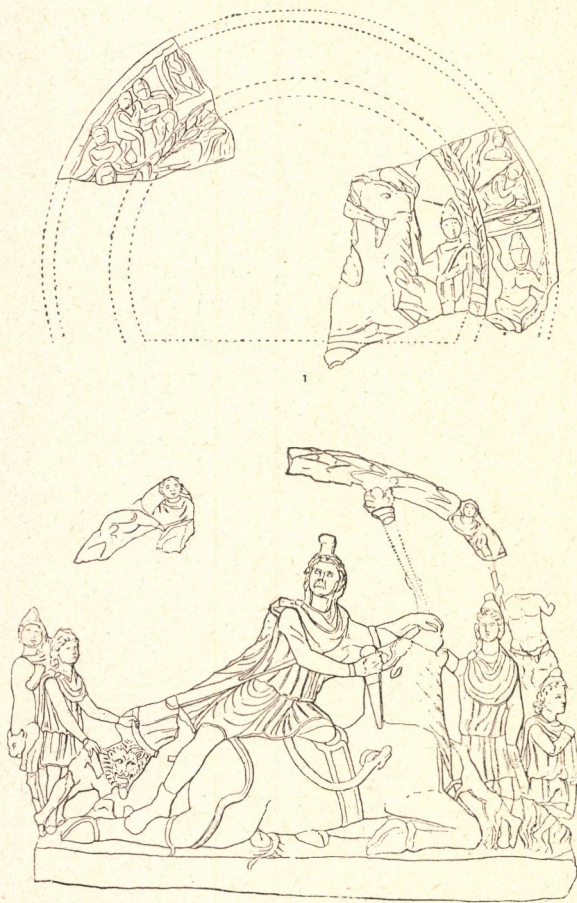
ARCHAEOLOGISCH-EPIGRAPHISCHE MITTHEILUNGEN AUS OESTERREICH-UNGARN. Szerkesztik *O. Benndorf* és *O. Hirschfeld*. Bécs, 1884. VIII. évfolyam, két füzetben, öt képes táblával és a szöveg közé iktatott rajzokkal, kis nyolczadrét 252 lap. *C. Gerold's Sohn*. (Ára nincs kitéve.)

A bécsi folyóirat — egyik magyarországi munkatársa fölszólalása következtében — a múlt év óta megváltozott cím alatt jelenik meg, mely a tizenhét év óta főnálló birodalmi dualismusként mintegy későn bekövetkezett elismerése.

A kötet gazdag tartalmából csak a fontosabb és általánosabb érdekű közleményeket emeljük ki.

Ilyennek tartjuk *Hauser* jelentését a carnuntumi castrumban legutóbb folytatott régészeti ásatásokról; szerző ezúttal a tábor közepén fölászott forumról és szentélyről szól.

Studniczka ennek kapcsán három torsót ismertet, mely e helyről

MITHRAS-EMLEKEK A DÉVAI MUZEUMBAN.

származik, kettő közülök valószínűleg Elagabalt, a harmadik talán Commodust ábrázolta. Elagabal egyik esetben mint fegyveres alak jelenkezik, melynek pánczéján szerző az emesai napisten domborművét véli fölismerni; a másik szobor ép oly érdekes, mert az alak hosszú papiöltönyt visel, a minőben Elagabalt az ő érmein látjuk, midőn mint a keleti napisten papja szerepel. Nehézséget okoz a magyarázatban az a körülmény, hogy a carnuntumi papi szobor karján gyermek ült. Com-

modusra véli magyarázhatni a harmadik Hercules alakot, mert a császár gyakran e hős képében jelentkezik az emlékeken.

Szintén Carnuntumból származik egy kis domborműves terra sigillata töredék, melynek Rolett és Benndorf nagy fontosságot tulajdonítanak a Praxiteles-féle híres Hermes szobor kiegészítésére nézve. A kis domborműben e híres szobor utánzását látják, és most el volna döntve a kérdés, hogy a híres Hermes mit tartott kezében, szőlőfürtöt-e vagy thyrsosbotot; a szerény cserépdarab a thyrsos mellett döntene, mert e replikában pálca van az isten jobbjaiban.

Gazdag föliratos anyagot nyerünk Boszniából, Dalmáciából, Karinthiából, Felső- és Alsó-Ausztriából, s ezek majd legtöbbször római föliratok. Vannak azonkívül görög föliratok Oláhországból s a Dobrudzásból, Thráciából és Kis-Ázsiából, sőt északi Arábiából is.

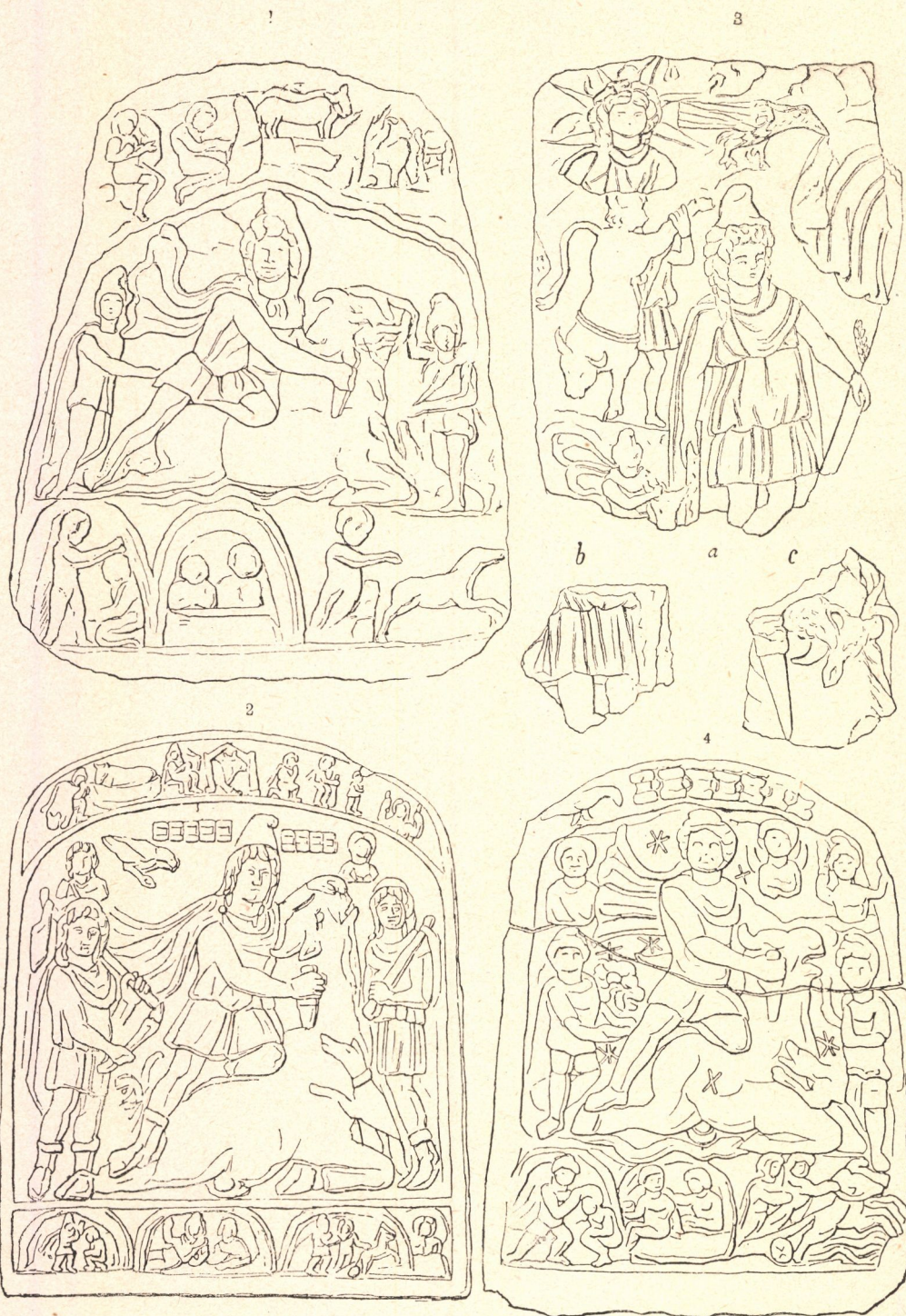
Szorosabban reánk tartozik a kép, mely az óbudai amphitheatrum egyik felének alaprajzát közli, de magyarázó szöveg nincs hozzá; továbbá említendő Téglás Gábor és König Pál tanárok kisebb cikke, melyben néhány újabban lelt dáciai föliratot közölnek és végül említjük Studniczka cikkének második részét «Mithraeen und andere Denkmäler aus Dacien».

Miután ez az első hosszabb értekezés, mely a főfontosságú dévai Mythras-emlékekről eddig megjelent, fölkértük König Pál tanár urat, hogy azt ő ismertesse és bírálja. Ismertetése itt következik:

A hunyadmegyei történelmi és régészeti társulat elnöksége 1881 tavaszán bizottságának egyik, vidéken lakó tagja, Nemes Samu hátszegi járásbíró úr által, értesülvén, hogy a régi Sarmisegethusa helyét elfoglaló kicsinyke oláh faluban, Várhelyen, Mithra lelet került napvilágra, elrendelék annak megvásárlását. A lelet a dévai múzeumba jutván, a választmány engem bizott meg annak ismertetése és földolgozásával, és a lelhet további kipuhatolásával. 1882 nyarán tisztelt barátom, Téglás Gábor, főreáliskolai igazgatóval kirándulva a helyszínre, tíz napi munka után, mennyire a szomszéd épületek engedék, fölkutattuk a helyet Fiarrellinek horizontalisan ásató módszerét követve, hogy megtaláljunk, megmentsünk minden parányi darabot. Kutatásainkat gazdag eredmény jutalmazá. Föltártuk a barlang szentélyét s kétségtelen bizonyítékokat szerzünk arra is, hogy e templom, épen úgy, mint a zweibrückeni, a két heddernheimi, dormageni, ortiai és rákosi, hármas fölosztású volt.

A relief-töredékek száma, midőn ásatásaink eredményét is elhelyeztük a társulati múzeumba, 250-re emelkedett. Oly tömeg, milyent még a legszerencsésebb véletlen nem juttatott egyetlen kutató kezébe sem.

A leletek híre csakhamar felkölté az illetékes körök figyelmét, s a Nemzeti Múzeum tudós igazgatója, Pulszky Ferencz úr, 1883 májusá-

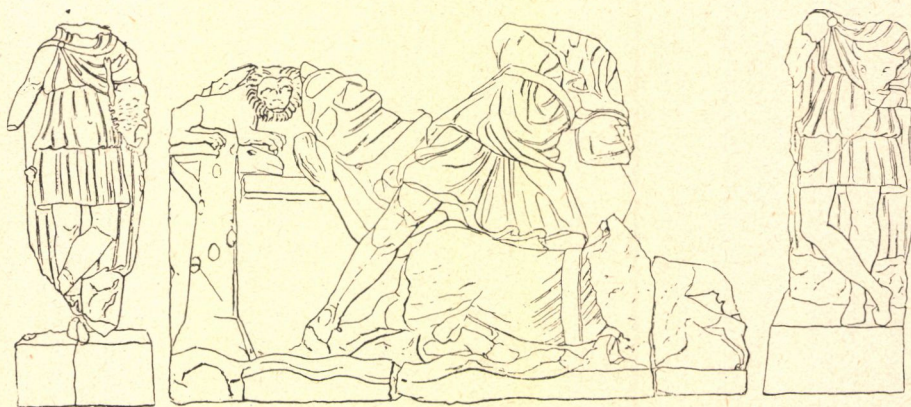

MITHRAS-EMLEKEK A DÉVAI MUZEUMBAN.

ban fölszólította dr. Benndorf Ottó bécsi egyetemi tanárt, hogy vegye vizsgálat alá a reliefeket. Benndorf készséggel engedve a meghívásnak, május hó végén egyik tanítványával, ki a lykiai ásatások fáradságait is megosztá vele, Studniczka Ferenczcel, és egy rajzolóval, Pulszky Ferencz úr kalauzolása mellett, megérkezett Dévára.

Az expedíció eredményét Studniczka az Archäologisch-Epigr. Mittheilungen 1883 és 1884-ik évfolyamában közli, kiterjesztve figyelmét egyéb leletekre is, melyek közül itt csakis a dévai reliefekre reflectálhatok.

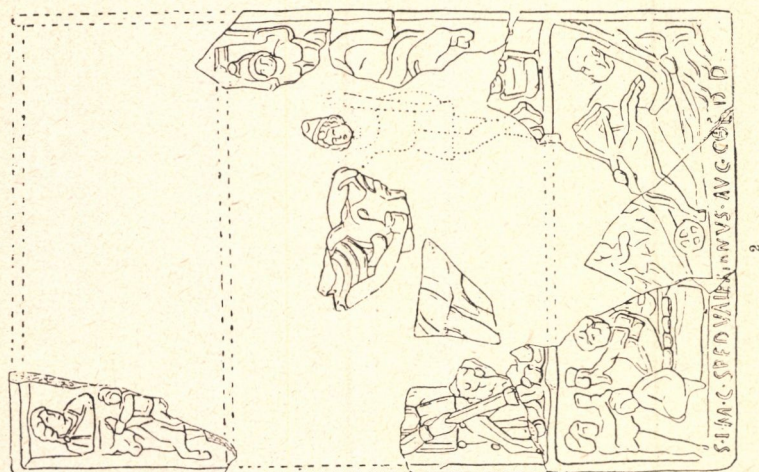
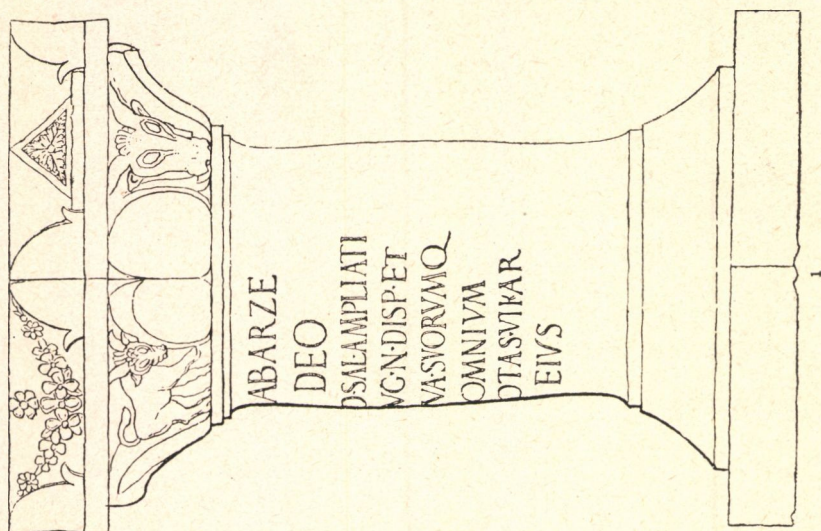
Dr. Benndorf látható meglepetéssel szemlélte emlékeink nagy tömegét s azonnal hozzáfogva a rendezéshez, három napi megfeszített munka után befejezte azt, és a t. szerkesztőség az ő összeállítása alapján közli a mellékelt táblákat. De a gyors munka még Benndorfot, a nagy szak-

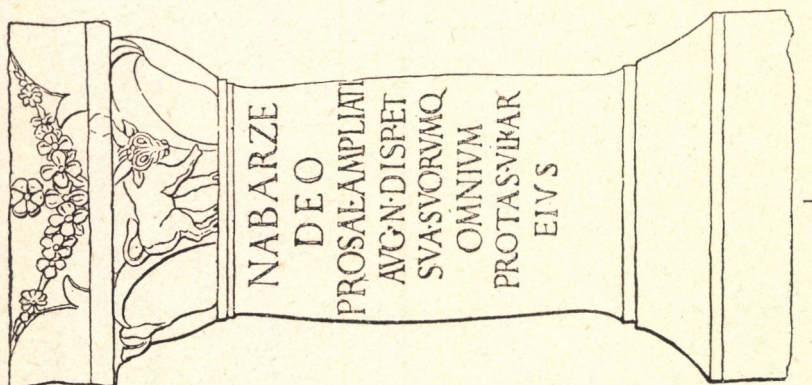
MITHRAS-EMLÉKEK A DÉVAI MUZEUMBAN.

embert, sem óvhatja meg néhány tévedéstől, különösen ásványtaniaktól, melyeket azóta a folytonos tanulmányozás közben alkalmam nyílt tisztelettel helyreigazíthatnom. St. az e rendezés nyomán készült rajzok és jegyzetek alapján Bécsben írván értekezését, nem győződhetett meg az ásványtani tévedésekről s összefüggőknek tüntet föl oly darabokat is, melyeket a mineralogia különbözőknek bizonyít.

Ezek közé tartozik az *első* számú is, melynek felső baltörödéke, a solprotoméval s a bikán ülő alakkal, sokkal kisebb szemcséjű kőzet, mint a relief többi anyaga és finomabb kivitelű is, míg a jobb részen a sziklából születő istenség alatt lévő s a craterig terjedő két, St. által kigyónak mondott töredék, nagyobb szemcséjű, durvább technikájú és szélesebb keretű is mint az alsó részek. Az összeállítást tehát, midőn ásványtanilag is vizsgálat alá vettem az emléket, jelentékenyen meg kellett csonkítanom.

MITHRAS-EMLEK A DÉVAI MUZEUMBAN.

A *másodiknál* még a legszorgosabb vizsgálat után sem sikerült kiderítenem, hogy az a barlangot jelző koszorúba lett volna foglalva. A koszorút tehát csakis egy ily berendezésű csoport könnyebb elképzelhetése kedvéért helyezé föléje az értekező. E dombormű az első leírás óta teljesebb is lőn, mert a chlamysnak egy részlete az 1883-ik évi augusztusi ásatások alkalmával előkerült.

A *harmadik* számúnak nagy átmérőjét 0·20—0·23 m.-re számítja, hozzávetőleg figyelmen kívül hagyja az istenség, a fáklyás és bika alakjainak nagyságát, melyeknek hiányzó testrészeit ez esetben annyira meg kellene növelnünk, hogy azok a meglevőkhöz nem volnának többé hozzá illeszthetők. Mértani alapon határozva meg a kis emlék területét, melyen a cselekmény az adott nagyságú alakokkal elhelyezhető, 0·176 m. átmérőt kapunk.

A *negyedik* számú reliefnek rajzába mind leírásába hibák csuszta be, így: a bika bal előlába mögül a hátlap, mely több cm. magasra emelkedik, hiányzik; a fatörzsről elmaradt a hetedik báb, a kalászokban végződő fark egy csomóvá válik, s az istenség lábain mintha csizma lenne, tunikájának redőzete pedig a valóságot alig közelíti meg, s az értekező e hiányos másolatról készíti leírását. Sajátságos jelenség e reliefen, hogy az istenség a jobb kezében levő tört magasra emelte, hogy úgy sujtson a bikára. Tudtommal erre csak egyetlen analogia van, a bukaresti muzeumnak trocomiai (Iglitza—Mæsia) mithræuma.* A St. által említett s Layardnál pl. LXXXI—I közölt relief nem állítható párhuzamba, mert a magasra föllebenő chlamyson a karszárnak semmi nyoma.

St. a két ifjút, kiket a jámbor hívek önállóan alakítottak meg, a *negyedik* számú relief, tehát az oltárkép jobb és bal oldalára helyezi el. Hibás föltevés, melynek ellentmond a tény, hogy minden relief befejezett egész lévén, semmi kiegészítést nem igényel s ellent mond az, hogy ily kombináció még sehol sem volt konstatálható, míg olyan emlékek, melyekről a megszokott kísérők elmaradtak, gyakran fordul elő. Az értekező a symbolumok analogiája által félrevezettetve az Apulumból származó, s jelenleg a dévai muzeumban őrzött, de tavalyig Kanczán (Fehérmegye) volt reliefre alapítá föltevését, melyen a scorpiót és bikafőt tartó ifjak az istenség mellett vannak a szokásos helyzetben, de egy kőlapon. Hasonló berendezésű a St. által nem említett rákosi (Sopronmegye) szentély oltárköve is, melyen az ifjak szintén scorpiót és bikafőt tartanak, de ismét ugyanazon sziklatömbön foglalnak helyet. És még azt sem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy az ifjak s az istenség alak-

* Gr. G. Tocilescu : Revista pentru istorie, archeologie si filologie. Anul I. Vol. II. Fasc. II. (1883.) Bucuresci. 9-ik tábla I.

nagyságának viszonya sem felel meg a gyakorlatnak, mely szerint ennek és társainak testméretei mindig úgy aránylanak egymáshoz, mint a teljesen kifejlődött férfi a 15—16 éves ifjúhoz vagy épen gyermekhez, míg itt Mithra csak 0.82 m., az ifjak pedig 0.90—0.92 m. magasak fő nélkül. A két ifjú tehát aligha volt a főrelief oldalaira helyezve, hanem a középczella bejáratához mint Heddernheimben és valószínűleg Dormagenben, és e mellett látszik bizonyítani az is, hogy e szobrok a sanctuarium lépcsőjétől 15 m. távolságban kerültek elő, míg az oltárkép a lépcsőktől 0.50 m.-re találtatott a romok alatt.

Az értekező által a szövegben közölt emlékek egyikének, a 41-ik számúnak, belső koszorúját 0.15 m.-re számítja, holott az mértanilag határozva meg 0.22 m., s így az egész magasságot is magasabbra ke-
tennünk, 0.32 m. helyett 0.40 m.-re.

A többi emlékekre e helyen nem reflectálok, mert nem lévén rajzok közölhetők, terjedelmesebb czáfolatokba kellene bocsátkoznom.

E reliefek többnyire négyszögek, ritkábban trapezek, vagy fölül bekerekített téglányok, néha pedig köralakok s összesen 13 osztályba sorozhatók a jelenített csoportozatok s ezeknek fölosztása alapján. — A főrepräsentatiót mindig a bikaölés foglalja el, melynek jelentősége fölött az írók még mai napig sem tudtak megegyezésre jutni. Áldozatnak vagy bikaölésnek mondják a nélkül, hogy kísérletet tennének mélyére hatni, sőt Layard Meshia és Meshianaért s így közvetve az egész emberiségért bemutatott engesztelő áldozatnak tartja, tehát megváltásnak, sémi alapon nyugvó jelentőséget adva így a repräsentationak.

A Khorda-avesta Mihir-jastja jelöli meg az utat, melyen haladva a megfejtést megtaláljuk. «A dævák legyőzése a Mithra csalo emberek leküzdése után»¹ stb. vagy «Előtte valóban reszket Angra-mainjus a halálteljes, előtte valóban reszket Aësma a gonosz lelkű, testudsztitó; előtte valóban reszket Busyacta a hosszúkezű, előtte valóban reszket minden dæva»² stb. Ez idézetek alapján konstatálhatjuk, hogy Mithra folyton küzd a gonosz szellemekkel s ezeknek fejével Angra-mainjussal, s e küzdelem a jó és rossz principium örök harczának érzékítése. És e perceptio ősrégi, még az ária nép közös hazájába vezethető vissza.

A perzsák faragott képeket, míg vallásuk, kulturájuk, nemzetiségök nem vegyült idegen elemekkel, nem készítvén, nem érzékíték isteneiket, sem önállóan, sem fontosabb functióikban. Szoborművek tehát, melyek Mithra küzdelmét ábrázolnák a gonosz szellemekkel, nem maradtak reánk. Ezeket azon időktől kezdjük ismerni, midőn a meghódítottak amalgamisálni kezdik uraik műveltségét.

¹ Mihir-jast 133.

² Mihir-jast 134.

Mithra a nagy királyok kíséretében érkezik Chaldæába, Babylonba a sémi mysticismus hazájába, s a világváros vallásossága a fanatizmust nem ismerő Zoroastriszmusban csakhamar oly elemeket honosít meg, melyek a szent könyvek tanaival alig egyeztethetők meg. Mithra esik legelőbb áldozatul a vallási syncretismusnak s planeta istenséggé válik. Ninivehben pedig Samdan (hatalmas) vonásait veszi föl, kit a Louvre nagy reliefjén mint egy oroszánt megfojtó óriást látunk ábrázolva, kinek attributumai majdnem teljesen megegyeznek Mithraéival. S az assyriai Heracles tisztelete korán elterjedt Kis-Ázsiában, különösen Kilikiában, hol Tarsos, Anchiale és Kelenderis büszkén vallották őt alapítójuknak. Az assyriai Samdan pedig heros, naphős, a ki szakadatlanul küzd és mindig győz, s küzdelmei a napnak a sötétséggel vívott harcainak jelentései. E Samdan jellemvonásai a görögöknek a kelettel való sűrű érintkezése által Hellasban is ismeretesebb lőnek s ott Heraclesre ruháztattak, ki ismét naphős, kinek Euristheus szolgálatában végrehajtott munkái ismét csak a nap küzdelmeinek, győzelmeinek regeköntösbe öltöztetett jelentései. Itt társult Heracles Apollonnal, Dyonisiussal és Apollon szintén naphős, ki egy keletről származott rege szerint megküzd Pythonnal, a sötétséggel, és legyőzi. Így könnyen megérthetjük hogy Mithra identifikációi között, miképen található az Apollo Pythius név is.

Nagy Sándor hódításai rendkívül elősegítheték a vegyülést, Heracles, Samdan és vele Mithra kultusának elterjedését. Ázsiában a görögök között általános volt az, s görög tengeri rablók révén jutott el Kr. e. 70 körül a rómaiakhoz is és a világvárosban is kétségtelenül a görögök valának az első hívek.

A görögök, a mint isteneik positiv alakot öltének, érzékileg is jelenítvén azokat, Mithra is tárgya lőn a szobrászatnak, s a művész vésőjének az isten működési köréből leghatásosabb motivumul annak küzdelmei kínálkoztak, s ezeknek jelenítésében pedig önkénytelenül tolultak föl Heracles munkái, melyek már amúgy is kimeríthetetlen anyagot nyújtának a képzőművészeteknek. És az első vállalkozó szobrász műve irányadó volt a többire nézve is, vagy helyesebben megszabta irányát az utánképzésnek. Az első megalakító Heracles regéiből választván a motivumot, a krétai bikával való harcot vevé alapul, melynek drámájára talán irányadó befolyással lehetett az Athena Nike balustradéján korunkig fönmaradt domborcsoportozat.

Mithrának a bikával való küzdelme csak az árja percepciónak sémi retortán átszűrődött és görög mezbe öltöztetett megjelenítése, melynek jelentősége nem egyéb, mint a bonum principiumnak a malum principiummal való küzdése, mely az árjáknál a világosság istenének a sötétség istenével való örök vívásában, és minden nap megújuló győzelmében,

a semitáknál a fény- és tűzistenségeknek a pusztító és perzselő hatalmakkal folytatott élet-halál harczában, s az egyiptomiaknál Osiris és Set, majd Râ-nak a sötétséggel való mérkőzésében nyert kifejezést. Tehát semmi esetre sem áldozat. S ezért St. helyesen jár el, midőn a repræsentatiót bikaölésnek nevezi, egyszerűen annak, mit a külső mutat.

A kultus a római birodalomban gyorsan meghonosult, szívesen látott vendég volt, s a második századtól kezdve minden tartományban megtaláljuk emlékeit. A vallási chaos, mely akkor a világot szerencsétlenné tévé, magával sodorván Mithrát is, az a legkülönösebb, legösszeférhetetlenebb vonásokat vevé föl, melyek egészen kivetközteték eredeti alakjából. A kultusz alapeszméje, a jónak a rosszal való küzdelme, is megváltozott, csillagászati jelentést kapott, s mint Lactantius Placidusban olvassuk, a nap és hold járásából magyaráztatott. S ennek megfelelően a zodiacus irányadó helyet foglalt a hívek vallásos szemlélődésében. — Majd véglegesen fölolvadni látszik a sémi vallási theoriákba, s miní Megváltó Messiás szerepel a fény s világosság istene, s midőn keleten a babylonok, egyiptomiak, görögök romlott kedélylyel, romlott agygyal együtt ülnek és vallásos spekulációkban törik fejöket, midőn Mâya és Sophia, Viráf és Jesaias, Belus, Zarvan és Kronos egy kalap alá kerülnek, egy, rendszernek nevezett vallási és metaphysicai örjongsben egyesülnek, Mithra nem menekülhet és keleten talán kevésbbé mint nyugoton, hol a chaos talán még nagyobb, még lelketlenebb, különösen hol a császárok politikája a világ minden nemzetiségét vegyíti, mint Trajanus és Hadrianus Dáciában, Krisztussal is identificáltatik vagy legalább összefoly, s a szegény, lelki aggályoktól gyötört, mithriacus fogadalmi táblácskájára Krisztus jelvényeit is odakarczolja.

És valóban nagyobb vallási zavar csak Rómában van mint Dáciában, mert itt a ködös Brittaniától a forró Arabiáig minden istenség kultusát megtalálhatjuk, s e zavar nagyon észrevehető a reliefeken is, melyek közül különösen a sarmisegethusaiak sokkal túlterheltebbek, mint az idegen emlékek, s mégis ezek, a mi a külföldieken majdnem mindig ott van, vagy legalább is igen gyakori, az állatöv képei, legtöbbször hiányzanak, vagy csak annak egyes részei, mint nagyon is háttérbe szorult szereplők konstatálhatók, úgy hogy szinte kísértetbe esik a kutató kérdeni, vajjon ez emlékek a kultusnak nem egy újabb phasisát jelölik-e ismét?

St. tehát hasznos munkát végzett, midőn ez emlékeket előlegesen ismertette, hogy fölkelté a tudományos világ figyelmét, ha ki nem elégité is. Ez másnak a kötelessége, s talán már nincsen messze azaz idő, midőn a nagyfontosságú lelet napvilágot fog látni.

König Pál.

ARCHIV FÜR ANTHROPOLOGIE. Zeitschrift für Naturgeschichte und Urgeschichte des Menschen. Organ der deutschen Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte. Szerkesztik tizenhárom szaktárs közreműködésével A. Ecker, L. Lindenschmit és J. Ranke. 1885. XV. kötet (Supplement) Braunschweig, Friedrich Vieweg u. Sohn, negyedrészt. Tartalomjegyzék IX. l., szöveg 190 l., XII—XX. tábla «Register» lapszám nélkül. Mellékletek: «Verzeichniss der anthropologischen Literatur 156 l. — «XII. Breslau. Die anthropologische Sammlung des anatomischen Instituts der Universität Breslau, bearbeitet von Dr. G. Wiegner im Sommer 1884.» 45 l. — Correspondenz-Blatt der deutschen Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte. Szerkeszti Ranke, XV. évf., 9—12. szám, 65—208 l. és ugyane folyóirat cím-lapja és tartalomjegyzéke. — A vaskos kötet ára 38 mark = 22 frt 80 kr.

A Vieweg-féle Archiv a németországi ősrégészeti és anthropologiai kutatás legfontosabb folyóirata. Tartalma ugyan túlnyomólag a természettudományba és a néprajzba vág, e vaskos kötetben is a főértekezés természetrajzi érdekű és csak Voss értekezése «Der Bronzfund von Callios» tartozik szorosan véve reánk, azonban megbecsülhetetlenek benne a szakirodalmi «referatumok» és a könyvészeti rovat. *Mestorf* *J.* ezuttal igen terjedelmes ismertetést nyújt a dán, svéd és norvég szakirodalomról az 1882—1884 években (127—151), *dr. Wizesniowski* a lengyel szakirodalmat ismerteti az 1880—1882 években (152—162 l.).

A német irodalom ismertetéseiből különösebben ki kell emelnünk *Lindenschmit* Beck könyvéről («Die Geschichte des Eisens») és *J. Naue* cikkét *Trölsch* könyvéről («Fundstatistik der vorrömischen Metallzeit im Rheingebiete»).

Az egész kötet legbecsesebb része a gonddal kidolgozott könyvészet négy tudományokról, u. m.: I. Ősrégészet és Archæologia, szerkeszti Müller; II. Anatomia, szerk. Pansch; III. Népismeret és utazások, szerk. Penck; IV. Állattan, szerk. Schlosser.

Az első szakasz szempontunkból legfontosabb lévén, adjuk rövid áttekintését. Földrajzi sorrendben és ezen belül a szerzők betűrendje szerint következnek a könyvek és értekezések címei, gyakran gondosan szerkesztett kivonatokkal. Az országok sorrendje ez: I. Németország, II. Ausztria, III. Schweiz, IV. Anglia, V. Dánorság, VI. Svédország, VII. Norvégia, VIII. Finnország, IX. Franciaország, X. Belgium, XI. Itália, XII. Oroszország, XIII. Portugália, XIV. Amerika, XV. Ázsia.

Mint ez áttekintésből kitűnik, a magyar ősrégészeti szakirodalomnak az Archiv könyvészetében nem jutott helye, ámbár jóval értékesebb a mit ez utóbbi években fölmutattunk, mint a mit a könyvészet akár Belgiumról, akár Portugáliáról, vagy más ilyen kisebb ország irodalmából föl bír említeni. — Hazánk irodalmát mindössze «Ausztria» rovatában két könyvcím képviseli, ide iktatjuk: Kubigni, Baron Nicolaus, «Das Urnenfeld von Felső-Kubin», és Lenhossék, J. v., «Die Ausgrabungen zu Szeged-Oethalom in Ungarn». Budapest, 1884.

Igen kíváncsnak tartjuk, hogy valaki szaktársaink közül ezentúl e mindenképen szégyenletes állapotnak végett vessen, és a világirodalom ezen egyik legfontosabb folyóiratának könyvészetében a magyar szakirodalmat ismertesse. *y.*

JAHRESBERICHT ÜBER DIE FORTSCHRITTE DER CLASSISCHEN ALTERTHUMSWISSENSCHAFT, megalapította Conrad Bursian, kiadja Iwan Müller. Hozzáartozó melléklapok: «Bibliotheca philologica classica» és «Biographisches Jahrbuch für Alterthumskunde», nyolczadrét. Berlin, S. Calvary et Comp.

Előttünk van az idén megjelent 11. évfolyamnak (1883) 12-ik füzeté, melyben a XXXIV—XXXVII. köteteknek befejezését kapjuk.

E füzetben befejezi *Schenkl* az 1873—1884-ben a későbbi görög történet-írókról megjelent irodalom ismertetését; *Hiller* évi jelentést ad a görög lyrikusokról (Pindaros kivételével) az 1883 évben megjelent cikkekről; *Enstner* befejezi a római historikusról (Tacitus kizárásával) az 1877—1883 években közétett irodalom megbeszélését; *Müller* hasonlóképp befejezi az ifjabb Plinius leveleiről az 1877—1883 években közzétett irodalmi munkálatok ismertetését; végül *Genthe* folytatja évijelentését (1881—1882) a római epikus költőkről megjelent művekről.

Ezután kimerítő könyvészetet kapunk a múlt év utolsó negyedében megjelent classikai philologiai könyvekről, folyóiratokról, értekezésekről, iskolai jelentésekből és folyóiratokban közzétett cikkekről, valamint ismertetésekről és bírálatokról.

Ezen gondosan összeállított könyvészet legteljesebb tájékozást nyújt a következő hat szakcsoportba tartozó művekről: I. A classikai régiségtan története és encyclopædiája, II. Görög és római írók, III. Fölrattan és palæographia, IV. Nyelvtudomány, V. Irodalomtörténet, VI. Régiségtan.

Az utolsó csoport több alcsoportra oszlik, melyekből, mint reánk régészekre nézve legfontosabbat, kiemeljük a két legutolsót, a műrégészetet és érmészetet. Az így módszeresen összeállított könyvészetet befejezi a betűrendes névlajstrom, mely a néhány ezer könyvcím könnyű kezelhetését nagyban előmozdítja.

A füzet harmadik részét kiválóbb philologusok és régészek életrajzi gyűjteménye foglalja el. Itt csak a régészek életrajzait emeljük ki. Ilyen *Anton Steinbüchel* életrajza Fr. Kennertől, Steinbüchel 1840-ig a bécsi cs. k. régiséggyűjtemény igazgatója volt. Még a század elején tűnt ki régészeti kézikönyvével (1829), mely egyike volt az első régészeti tankönyveknek és legfontosabb érdeme abban volt, hogy 1829 óta az ausztriai birodalomban szerteszéjjel előforduló régészeti leleteket figyelemmel kísérte és ismertette. — Geffroy, egy jeles francia régész, *Albert Dumont* életrajzát és teljes bibliographiáját adja. Dumont mint negyvenkét éves férfi halt meg 1884-ben, és számos nagybecsű értekezésein kívül a régészeti világban azáltal vált híressé, hogy 1873 óta ő szervezte a francziák régészeti iskoláját Rómában, 1875 óta a francziák athenei iskolájának volt igazgatója, akkor alapította a «Bulletin de correspondance hellénique» és a «Bibliothèque des Ecoles françaises d'Athènes et de Rome» című fontos régészeti folyóiratokat; 1879 óta Párisban a felső szakoktatás igazgatója volt a tanügyi miniszteriumban és mint ilyen is kitűnő szolgálatokat tett a tudománynak. — Babelontól kapjuk a francia archæologia és érmészet kitűnő bajnokának *Adrien de Longpérier* (1816—1882) életrajzát. A Revue

numismatiqueben 1837-ben mint huszonegy éves tudós kezdte írói pályafutását, melyen egymásután a sassanida érmészetben, az assyriológiába, a semi érmészetben, a classikai érmészetben és archæológiában, végre a francia középkori régészet és érmészetben, valamint sok egyéb ezen szakmákkal összefüggő szakokban tünnetette ki magát, úgy hogy e században senki sem érdemelte meg úgy mint ő az «archéologue universel» nevét.

Eleinte a bibliothèque nationale-nál az érem- és régiséggyűjtemény őre volt, utóbb 1847-ben a híres Clarac utóda lőn a Louvre antik osztályában és az 1867-ben és 1878-ban a párisi világkiállításon ő szervezte az «Exposition historique du travail»-t és a műtörténeti kiállítást, mely mindkettő a maga nemében mintaszerű volt. X.

ZEITSCHRIFT DER DEUTSCHEN MORGENLÄNDISCHEN GESELLSCHAFT. 1883 és 1884. XXXVII. és XXXVIII. kötet. Mindkét évfolyamban folytatja Büchler bécsi egyetemi tanár «Asoka-Inschriften» cím alatt az előbbi években megkezdett tanulmányát, mely az Asoka királytól, — kit joggal neveznek a buddhismus Konstantinjának, — fennmaradt feliratokkal és sziklákba vésett edictumokkal foglalkozik. Magától értetik, hogy e tanulmány nem csak az ind philológiára nézve bír nagy fontossággal, hanem különösen még a buddhismus régiségének, institutiói történetének egyik legérdekesebb kútforrását tárja elénk. — Ugyanezen sorba tartoznak Hultsch közleményei is, melyeknek tárgyát szintén ily buddhaista feliratok képezik (*Amaravāti-Inschriften* XXXVII. 548. kk. *A buddhaistic sanscrit inscription from Kātā* XXXVII. 546.) Az indogermán népek régiségére vonatkozó tanulmányok a folyóiratokban nincsenek oly rendszerességgel képviselve, mint a hogy benne a sémi epigraphia, palæographia és a sémi régiségtan egyéb ágaival találkozunk. E téren a ZDMG. valóságos repertoriumként szolgál. A jelentésünk tárgyát képező két évfolyam köréből e részben első helyen említjük Müller D. Henrik bécsi egyetemi tanárnak a déli-arab (ugynevezett himjáríta vagy szabæus) epigraphiára vonatkozó terjedelmes és nagy fontosságú közleményeit. Müller ez idő szerint a tudomány ez ágának legjelesebb képviselője; számos, a bécsi cs. Akadémia értekezései között található munkálatai közül a legfontosabb és legbővebb anyagot szolgáltatja a Mordtmannal együtt kiadott munka, mely a bécsi Akadémia *Denkschriften* 1883-iki kötetében látott napvilágot. E tudós egyik tanítványa Langer Sigfrid, az osztrák közoktatási miniszterium és a berlini tud. Akadémia együttes támogatásával 1882-ben Dél-Arábiába utazott, hogy a Halévy József által megtört uton a keleti régiségtudomány e bőven jutalmazó bányájában, a nagy elődök (Fresnel, Halévy stb.) nyomdokait követve, még ismeretlen feliratokat kutasson fel, melyek Délarábia őskorára vonatkozó, még sok tekintetben hiányos ismereteinket kiegészíthetnék. Az ifju tudós nagy buzgósággal látott a reá bízott feladatokhoz és rövid ideig tartott utazása alatt már is az általa felfedezett gazdag anyaggal gyarapíthatta az általa művelt tudományt. Kutatásainak közepette azonban benszülött kísérők által (1882 június havában) meggyilkoltattott. Szerencsére a felfedezett és gyűjtött anyagot időről-időre Müllernek megküldötte vala, ki is azokat «*Sabäische Inschriften*» cím alatt e folyóiratban

(XXXVII. 319—422.) kiadta és megmagyarázta. E terjedelmes dolgozat külön kiadásban is megjelent. Ugyan e sorba tartoznak Müller egyéb közleményei is e folyóiratban; különösen a «*Kritische Beiträge zur südarabischen Epigraphik*» című (XXXVII. 1—19.). Ismeretes dolog, hogy a francia «*Académie des inscriptions et belles lettres*» pár év óta a «*Corpus inscriptionum semiticarum*» című vállalatot indította meg, mely egy külön e célra kirendelt bizottság szerkesztése alatt jelenik meg; a bizottság elnöke és lelke Renan. Utánzásra méltó példát nyújt a bizottság azon eljárása által, hogy azon feliratokat, melyekhez hozzászólni az illető szaktudósoknak még nem volt alkalmuk, mielőtt azokat a Corpusba véglegesen megállapított szöveggel és fordítással beleiktatná, előbb a «*Journal asiatique*»-ban adatja ki, miáltal alkalma nyílik az érdeklődő tudósoknak e föliatokkal foglalkozni és megvilágosításukhoz hozzájárulni. A francia tiszta, kész, definitív munkát akar csak oly monumentalis kiadványba iktatni, minő a *C. I. S.* Így került az újabban felfedezett himjáríta feliratoknak egy része a «*Journal asiatique*»-ba, a hol azokat Dezenbourg József és Hartwig próbálták megmagyarázni. E magyarázatokra vonatkoznak Müller «*Kritische Beiträge*»-i. Mellesleg legyen ez összefüggésben megemlítve, hogy a himjáríta epigraphia azokon kívül, amiket Halévy és Langer felfedezéseinek köszön, a legújabb időben csak az utolsó hónapokban ismét tetemes gyarapodásban részesült azon epigraphiai zsákmány által, melyet egy másik ifju osztrák utazó — Glaser — hozott haza Dél-Arábiából. Ez anyag most a párisi Corpus rendelkezésére van bocsátva a gyűjtő által.

Kiváló figyelmet érdemelnek az *aramæus* epigraphia körébe vágó közlemények. Az újabb időben felfedezett sémi feliratok közül legbecseesebbnek mondható az a két nyelvű (palamyren-görög) felirat, melyet Lazarew Abamelek gróf fedezett fel és legelőször de Vogüé gróf tett közzé és értelmezett a mult évi «*Journal asiatique*»-ben (VIII. sorozat, I. kötet): az úgynevezett νόμος παλμυρικός; E felirat egy palmyrai senatus consultumot mutat elénk 137 Kr. u. időből, mely a palmyrai adó- és vámügyet szabályozza. E fontos felirat palmyrai részének magyarázatához Sachau berlini tanár járul hozzá XXVII. 562—572. Palmyrai föliatokat tárgyal Mordtmann I. H. is (Bemerkungen zu den palmyrenischen Inschriften XXXVIII. 504—89.), kiknek alkalma nyílt a konstantinápolyi *Csinli kiösk*-féle muzeum palmyrai feliratainak rendezése alkalmával a Vogüé palmyrai munkájához számos varianst és javítást kimutatni. A palmyrai feliratokhoz közel állanak azon föliatok, melyeket dr. Schroeder Pál Tyrusból kiindulva a Hauránba tett kirándulása alkalmával tanulmányozott. (Epigraphisches aus Syrien XXXVIII. 530—534.). A syriai területen fenmaradt epigraphikus emlékek ismerete az utóbbi két évben végbe ment tudományos utazások eredményétől nem csekély meggazdagodást várhat. E jelentés tárgyát képező időszakot megelőző évbe tartoznak Sachau felfedezései (a Zebed-féle felirat stb.); csak ezentúl fogjuk bővebben ismertethetni azon felfedezéseket, melyekkel a sémi régiség terén Euting strassburgi tanár gazdagította a tudományt nevezetes expedíciója alkalmával, mely Palmyrától egész Dél-Arábiáig terjedt és melynek egyes eredményei egyéb folyóiratokban vannak közzétéve (különösen figyelemre méltók a tajmai-i feliratok, melyek az islam előtti arabság kulturtörténetére

nézve birnak nagy fontossággal: (Berichte der berliner Akademie der Wissenschaften. 1884. július). Jelenleg egy fiatal porosz tudós dr. Moritz Bernat utazik Syriában a cs. német archæologiai intézet költségén; ez utazásnak egyes régiségtani eredményei a folyóiratban vannak közölve (XXXVIII. 488—9, Eine nabatäische Inschrift aus Dmër u. o. 535—542, Syrische Inschriften aus Kar-etên u. o. 543—545, ez utóbbiak szyr-keresztyén körből valók).

A *phœnikiai* régiség, mely ezelőtt a sémi kutatások középpontjában állott, újabb időben a palmyrai, délarab és nabatæus archæologia elől háttérbe szorul. De e téren is tartalmaz a címben említett folyóirat némi adalékot az utolsó két évből. Euting «*Epigraphisches*» című közleményében (XXXVII. 511—3) a madridi muzeum Harpocrates szobrával és a Brit. Mus.-nak egy Cyprusból származó bronztöredékével foglalkozik.

Az *egyptomi* régiség köréből való Ermann cikke: «*Eine Egyptische Stahnette*» (XXXVII. 440—2), melyben az Adonában (Cilicia) talált egyptomi szobrocskát és a rajta olvasható feliratot közli és magyarázza. Ez emlék Sat-Snufru nevű udvari dajka síremlékeül volt felállítva.

Általános érdekű Beyer kis értekezése: «*Altorientalische Metallurgie*» (XXXVIII. 149—152). A híres jenai numismatikus Stickel cikke: «*Zur orientalischen Sphragistik*» (XXXVII. 435—39) néhány arab és török pecsét és amuletum magyarázásával foglalkozik. Feltűnő, hogy a sémi régiségtudományt a legutolsó időben mozgó hittita kérdés egyáltalán nem vetődött e folyóiratba és nevezetes, hogy Németországban még nem igen bolygatják e kérdést; annak sajátképeni hazája Anglia, hol vastag könyvekben és folyóirati cikkekben sűrűen foglalkozik vele a tudomány; az utóbbiak közül leginkább a «*Transactions of the Society of biblical Archaeology*», mely folyóiratnak utolsó évfolyamai a hittita kérdés majd csaknem teljes anyagát foglalják magukban.

Goldzieher Ignác.

A PÁRISI «REVUE NUMISMATIQUE» 1885. első negyedévi kötetében következő cikkeket találjuk: «Athénei éremgyűjtemények»; «egy alexandria-troasi aranyérem»; «a Cybele és Atys mythos contorniat érmeken»; «kiadatlan merovingi érmek»; «a montelimari fejedelmek érmészete»; «XIV. és XV-ik Lajos érmelésének története, kiadatlan oklevelek alapján. r.

A «REVUE BELGE DE NUMISMATIQUE» ez évi két első száma sok kisebb-nagyobb közleményt ad, melyek közül az «Apolló Augustus császár érmein» — «a római, merovingi és carlovingi érmészet rendszere» címűeket emeljük ki. A könyvismertetések között a bretzenheimi aranyéremleletre is van hivatkozás, melyet Értesítőnk jelen füzete bővebben tárgyal. r.

A BERLINI «ZEITSCHRIFT FÜR NUMISMATIK» utolsó kötete gróf Colonna-Walewskzi lengyel érmésztől beható tanulmányt hoz a lengyelországi pénzverőhelyekről, Dannenberg pedig két északnémet leletet ír le; vegyesei közt a többször nevezett bretzenheimi lelet tárgyában Friedensburg és P. Joseph között folyik nagyon kicsinyes polémia. r.

A ZÁGRÁBI «VIESTNIK» idei 2-ik füzete a szokott két íven sok kisebb czikkkel jelent meg. Kispatics, Baracsevóból származó őslénytani leleteket ismertet; Ivkanec, egy ogulini római köfeliratot ír le; Ljubics, nagyobb tanulmányát folytatja Japudiáról; ezután két czikk hercegovinai és spalatói feliratokkal foglalkozik. A levelezések rovata tájékozást nyújt arra nézve, hogy a horvát művelt közönség mily élénk figyelemmel kíséri az archæologiai törekvéseket, röviden számolva be felmerült leletek s a vidéki mozgalmakról s kérdéseket intézve a teendőkre nézve, magyarázatot kérve vitás kérdésekre. A levelezések végén látjuk dr. Despinics Péter levelét Budapestről, egy Kúnváry Fülöp tulajdonában lévő ritka Lazarevics-féle denár tárgyában. R.

TROJAKI NIEZNANE ZNAJDUJĄCE SIĘ W MUZEUM PESZTENSKIEM. (Kiadatlan hármás garasok a pesti muzeumban.) Irta Waclaw Bartynowski. Krakkó, 1885. (Különlenyomat a krakkói «Numizmatyczny Zapisk»-ból.)

A mult év folyamán — írja szerző — meglátogattam a magyar nemzeti múzeumot, hogy annak lengyel érmeit tanulmányozzam. Az éremtár gazdag gyűjteményei megnyitvatva előttem, azok lengyel sorozataiban mint specialista, igen sok kiadatlan s egészen ösmeretlen hármás garast találtam, melyek mind magyarországi leletekből kerültek a nemzeti múzeum gyűjteményébe. Miután ez éremfajnak Walewski gróf tollából nagyszabású monografiája van: összeállítom azokat a váriánsokat, melyek Walewskinél hiányzanak s melyeket csak a magyar nemzeti múzeumban találtam.

Báthory István hármás garasai közül csak egyet tartok különösen kiemelendőnek, mely Zágorski 125, Czapski 646. sz. alatt leírt példányához közel áll, hátlapja azonban sehol nincsen leírva.

III. Zsigmond hármásai között már hét olyan variánst ír le szerző, melyek a lengyel érmészeti ismereteket előbbre viszik. Különösen az utolsó szám alatt ír le egy Zsigmond-féle hármás garast, mely felirata, jegyei, egyszóval egész előállításánál fogva teljesen elüt a szokásos lengyel garasoktól, a mennyiben a sas, a litván lovag, s a Wása-család címere helyén három korona látható. Ez érem szintén magyarországi, s egy, a nemzeti muzeumban feldolgozott leletből került elő. A lelet feldolgozójának magának is feltűnt e sajátságos érem, s a engyel érmek között külön helyre igtatta azt be, hogy annak idején lengyel érmészszel conferálja.

A kis tanulmány mellé ügyesen rajzolt éremtábla van mellékelve, mely a leírt 8 éremdarabot szemlélteti. Ry.

RÉGÉSZETI ÉS TÖRTÉNELMI ÉRTESÍTŐ. A délmagyarországi régészeti és történelmi társulat értesítőjének második füzete Pontelly István titkár szerkesztésében változatos tartalommal jelent meg. Közlései közül «Dácia régi szokásai és mythologiai szobrai» című névtelenül megjelent tanulmány érdekel bennünket közelebbről. Cikkíró, Dácia polgári kormányzatára, a születési, halotti, nászünnepekre, szoborművekben feldolgozott cultus- emlékekre vonatkozó adatokat állít össze, sajnos azonban csupa ösmert forrás unos-unottig

feldolgozott anyagából. Cikkíró alig látszik ismerni a Dáciaira vonatkozó újabb specialis munkákat, még magát a Corpus Inscriptionum Latinarumot sem, melynek Dáciaira vonatkozó kötete régen közkézen forog, gazdag anyaga pedig nagy vonásokkal kerekíti ki a dáciai viszonyok képét. A cikk elején az az ócska nézet is kísért szerzőnek, hogy a Trajan-oszlopán megörökített dákok élethű másai még ma is képviselve vannak a Nagy-Szeben körül lakó román népben. Nem egyéb ez odavetett föltevésnél; jó volna egyszer a dolog lényegébe is menni s kutatni, vajjon a római emlékeken feltüntetett conventionális dák-, skyth-, quád-, markomán- stb. viselet s a szerző nagyszebenvidéki oláh népviselete közt van-e valami kapocs, vagy csak olyan káprázat-féle az az analogia, a minek semmi értéke sincs? Ry.

«FEHÉREGYHÁZA» KÉRDÉSÉRŐL, mely újabban a kutatókat oly élénken foglalkoztatja, Dr. Wekerle Lászlótól megjelent egy terjedelmes tanulmány. Címe: «Alba Maria és Árpád sírja helyfekvésének meghatározása a határjáró oklevelek nyomán». Szerző 180 lapon magyarázza Nagy Lajos 1355-ik évi határjáró okmányát, mely a híres templom helyének megállapítására oly nagy fontossággal bír; metáról metára követi a Nagy Lajos határjáró bizottságának nyomdokait és minden egyes metának külön fejezetet szentel. W. szerint legfontosabb az első 12 meta, mely az óbudai hegyek közt vonul le egészen az Alba Ecclesiáig, és igen fontos a végső öt meta megállapítása. Az ú. n. lapis finalis meghatározásának, mire Havas Sándor oly nagy súlyt fektet, szerző nem tulajdonít oly nagy fontosságot. Ellenben fontosnak tartja II. Lajos határrevisióját és Perényi nádor 1510-ben kelt levelét, melyeket szintén behatóan taglal. A tanulmány utolsó fejezete IV. Béla névtelen jegyzőjére és Mommsen adataira terjeszkedik és a tanulmány végén szerző nyomozásai összegezett végeredményét e szavakban foglalja össze: «Van Ó-Budán, a Viktoria téglagyár déli határán egy vízmosta, szakadozott árok, mely a Kapuczinus- és Malomdülő között a határt képezi. Ennek az ároknak a legvégső része, mely lejő a bécsi országútra, képezi Alba-Maria irányvonalát, még pedig akképen, hogy ezen ároknak 200—250 lépésnyi végdarabjának közvetlen közelében, jobbra vagy balra kell hogy állott légyen Alba Maria.» x.

KÜLÖNFÉLÉK.

Az orsz. régészeti és embertani társulat f. évi április 28-án tartotta ez idei negyedik ülését, mely ép oly érdekes volt mint az előbbie, de beállván a tavaszi évad, igen kevésbé volt látogatva. Az elnökön és titkáron kívül a választmányból jelen voltak dr. Rómer F. Ferencz és dr. Lenhossék József osztályelnökök, dr. Kammerer Ernő és dr. Szendrei János osztályjegyzők, Czanyuga József társ. pénztárnok és dr. Torma Károly, Zsigmondy Gusztáv és tíz más hallgató.

Első előadó dr. Fröhlich Róbert Pannonia és Dacia néprajzi viszonyairól értekezett. Megszerkesztette Ptolemæus utasítása szerint e két tartomány mappáját és e mappán a két tartomány hegyeit, folyóit és népeit rendre tárgyalta. Az értekezés első közleményét olvasóink már a jelen füzetben kapják.

Fröhlich érdeklél meghallgatott előadásához Torma Károly és Rómer F. Ferencz fűzött néhány méltányló megjegyzést.

Ezután Pulszky Ferencz röviden ismertette az ülésen közszemlére kiállított páhoki és fenéki leleteket a népvándorlási korból, melyeket buzgó tagtársunk dr. Lipp Vilmos az idén s a múlt évben kiásott s melyeket a Nemzeti Múzeum megszerzett.

A választmány ülésén titkár új tagúl ajánlja Huszka József tanárt Sepsiszent-Györgyön és Dr. Burány Gergelyt, a szombathelyi muzeum örét; mindkettő elfogadtatik.

A pénztári kimutatás fölolvastatván kedvező tudomásul szolgál, hogy a társulat tagjai a titkárság ismételt kérelmei következtében hajlandók korábbi évekből származó hátralékos tartozásaikat megtéríteni. Mint a titkársághoz érkezett számos nyilatkozat mutatja, e kedvező hangulat onnan származik, mert tagjaink most többször és rendes időben kapják e folyóirat füzetét.

A természettudományi társulat közlönyére nézve csereviszonyt ajánlván társulatunknak, a választmány a cserét elfogadta és az Arch. Értesítő füzetét ajánlja föl érte.

Az országos rég. közgyűlés dolgában titkár kimerítő jelentést adott a választmánynak. E szerint t. titkár kérelmére a kiállítás elnöke átiratilag megengedte, hogy aug. 10—13 a régészeti kiállítás a közgyűlésen résztvevő tagok

sámára már reggel 8 órakor lesz nyitva, hogy a nagy közönségtől menten tanulmányozhassák a nagybecsű régészeti kincseket. Továbbá határozottatott, hogy az ülések mindenkor reggel tíz órakor kezdődnek és lehetőség szerint úgy osztandók be, hogy a négy ülés arányosan osztassék föl a régészeti társulat négy szakosztálya közt.

A közgyűlési programmból csak annyit állapított meg a választmány, hogy külön tagságdíj nem lesz, hogy abban részt vehetnek a rég. társulat tagjai és mindazok a kik azonkívül meghivatnak, hogy annak megnyitását és befejezését az elnökre, az osztályülések vezetését pedig az osztályelnökökre bizza; a további észletek megállapítása pedig a végrehajtó bizottságra maradt, melynek joga lesz szükség szerint önmagát kiegészíteni.

Miután ilyformán a választmány tárgysorozata ki volt merítve, elnök még fölkéri a tagokat, hogy az augusztusi közgyűlésre mennél számosabban szíveskedjenek megjelenni és az ülést felosztatja.

Hpl.

A n. múzeumi érem- és régiség-osztály gyarapodása 1885, január—április havában.

A) RÉGISÉGEK. I. Ős-kor. Ajándékok: Berzár Lajostól, Tisza-Bura, őskori kagylóhéjak és gyöngyök; Bubits Zsigmondtól egy őskori bronzvésző; Delhaes István bécsi festőtől 122 db. őskori bronzkarika; Ifj Mihálytól, Mágocs, egy őskori kőbalta; Horváth Bálinttól, Dunavecse, 3 őskori agyagedény. Vételek: Egy vörösréz csákány; egy fibula-töredék; 28 bronztárgy; bronz-fogantyú; aranytárgy 37 $\frac{1}{4}$ arany súlyban; 2 bronztekercs. — II. Római-kor. Steiner Ignácztól egy római agyagedény, 2 római mécs, 2 bélyeges edény, 1 üvegedény, 1 bronz-töredék. Mindezek ajándékok. Vétel útján szereztük a következő római régiségeket: Egy kerek római bronz dísz, 4 római fibulát, 4 kisebb római bronzrégiséget, vésettkövé római aranygyűrűt. — III. Népvándorlás-kor. Ajándékok: Semsey Andor muzeumi tiszt. őrtől a páhoki népvándorláskori leletek, melyeket saját költségén vett meg az ásató dr. Lipp Vilmostól; Kohner Károlytól 24 dbból álló népvándorláskori bronzlelet. Vételek: Fenéki leletek, vétel az ásató dr. Lipp Vilmostól; 44 db. népvándorláskori régiség; zománczos bronzfibula felső lapja. — IV. Közép és újkor. Ajándékok: Szabó István urad. tiszttól, kerek cseréptál 1690 évszámmal; Baráth Benjamintól újabbkori vas-sarkantyú; Rottermann Jánosnéól régi tajtékpipa; Szemlér Mihály tanártól III. oszt. ezüst vitézségi érdemrend 1848/49-ből; Peredy Jánostól, Imely, középkori vastárgyak; Bokros Józseftől a közp. Tánács-bizottság elnöke útján Tánácsics Mihály díszkardja; Hörk János ev. lelkésztől egy újabbkori bronzszobrocska; Höffler Lászlótól, Pécs, két modern alabastrom szobrocska; Schwerer Jánostól egy délszláv ezüst ékszer. Vételek: Egy ezüst pecsétgyűrű; 2 ezüst és 3 bronzgyűrű.

B) ÉRMEK. I. Ókor. Ajándékok: Ludaics Miksától egy római nagy bronzérem; Steiner Ignácztól Aquincumban lelt 8 db. római érem; Baráth Benjamin póstamestertől, Tahi-Tótfalu, 5 római bronzérem; Zelnika Adolftól két római rézérem; Herzog Hugótól, Baja, egy római ezüst denár; dr. Nagy Sándortól egy, Nagy Lajostól, Csapdi, Fehérm., két, s Csáky Zsigmond nép-

taí itótól, Püspök-Sz.-Erzsébet, négy római réz és bronzérem. Vétel: I. O-kor. Egy ritkább barbár ezüst pénz. — II. Középkor. Ajándékok: *gróf Rédei Károlytól*, Stettinben, 6 árpádkori denár a voszbergi leletből; *Csoma Józseftől*, Devecser, egy V. László-féle magyar arany. Vételek: II. Ulászló-féle arany s tallérmásolat; egy Zsigmond-féle arany; 3 más magyar arany; Mátyás garasa; ismét 4 magyar arany; Hunyadi János szerbiai denára; V. László aranyának egykorú hamisítványa; a voszbergi leletből 65 árpádkori magyar denár; vegyeskori kisebb éremfajok sorozatai; 11 db. délszláv ezüstérem. — III. Új-kor. Ajándékok: *Reberics István* néptanítótól, Mohács, egy 5 frtos fekete bankó; *Baráth Benjamintól* 3 újabbkori ezüstérem; *Földi Jánostól* egy magyar denár; *Zelnika Adolftól* két újabb érem; *Fried Lajostól*, Miskolcz, egy lengyel 3-as garas, I. Leop. egy 15 krosa; *Jenei Szabó Árpád* iparostól, Gödöllő, egy olmtüzi püspökségi ezüstpénz; *Schulhof Györgytől*, Bicsérd, Baranyam., egy újabbkori osztrák nagy rézpénz. Vételek: Bethlen Gábor egy aranya; Rudolf 1591. évi ezüst garasa; a bécsi cs. pénzverő 1884. évi veretei; a vallás és közokt. m. k. miniszt. útján a püspök-hatvani leletből 22 db. újabbkori ezüstérem. — IV. Emlékérmek. *Ő fensége Fülöp* szász-coburg és góthai hercegtől a vacsi pusztai r. kath. templom emlékérmé; *Ludaics Miksától* két újabb ön-emlékérem; *Ebenhösch Ferencz* győri kanonoktól 53 kegyérem és 28 emlékérem; *Bubics Zsigmond* apátkanonoktól II. Rudolf császár ön-emlékérmé; *Hupf Agoston* képviselőtől I. Leopold egy plaque-ja s egy 3 talléros emlékérem. — V. Vegyesek. *Sas Istvántól*, Császár, Komáromm., 21 vegyes érem; *Papess Ödöntől*, Kistelek, Csongrádm., 6 különf. érem; *Nagyné Somoskeőy Jolántól* egy sárgaréz jeton; *Klein Jakabtól*, Zichyfalván, Torontálm., egy római rézérem, két újabbkori ezüstpénz; *Schwerer János* közvetítésével *Siksz Györgytől*, Zombor, két római rézpénz és *Ballon Györgytől*, u. o., egy I. Leop. korabeli kisebb ezüstpénz; a szerb Takova-rend V-ik osztályú jelvénye; a győri emlékérem ömlenyomata.

X. y.

Az ó-budai régészeti ásatások vezetésére kiküldött fővárosi bizottság május 13-án tartott ülésén Torma Károly kijelenté, hogy a tavalyi ásatások eredményéről közelebb terjedelmes tanulmányt ad ki. Ezután bejelentetett, hogy Árpád sirja kutatása körül annyira haladtak már, hogy meglették a római vízvezeték 68-ik pillérét, a honnan biztos irányt találtak az ultimus lapis-ig, a melytől Nagy Lajos király 1355. évi határjárása szerint két méhányira feküdt a minoriták klastroma, mely szemben volt az Alba Ecclesiával. A bizottság tekintettel a nemzet közelgő ezredéves ünnepére, elhatározta, hogy a folyó évben a római ásatások szüneteljenek s az egész rendelkezésre álló 3000 frt Fehéregyháza felkutatására legyen fordítva; végül történelmi nevezetességű helyeknek emléktáblával való megjelölése ügyében a műemlékek orsz. bizottsága, a tud. akadémia s a tört. társulat küldötteinek bevonásával albizottság tegyen javaslatot. Z.

A történelmi arczképcsarnok, mint letéteményt a nemzeti múzeum érem és régiség-osztályától ötvenhat arczképet, medaillont, gypsz-síremlék másolatot s egyéb személyi emléket vett át. Ezek közt vannak Martell Károly, Gentilis

bibornok, Nápolyi Johanna arczképei, mind a három a Sta. Clara templom frescói után készítve; I. Mátyás követsége Iván orosz czárnál a moszkvai Kremlben; IV. István és Morosini Anna fiával V. Istvánnal (XVI-ik századbeli velenzei festmények után); az Illésházy-család halottas képei; Hunyady László Zápolya Izabella, Serédy Gáspár, Zudar László gypsz-síremlékei; lőcsei Thurzó-féle síremlék; János Zsigmond domborműves táblája; — továbbá a habsburg-lothringeni-ház több tagjának, főpapok, tudósok s a szabadságharcz néhány szereplőjének arczképe.

P.-Sz.-Erzsébeten a jegyzői lak fölött, Varga János és Bertha Mihály beltelkein az udvar egyengetése közben mintegy 60 csontvázra bukkantak, melyek között hat mellett a ló csontváza is feküdt. Mindenik sirban fületlen csupor és egy kis gömbölyű fülű ivóedény volt; itt-ott Diocletianus és Domitianus császárok korából való érmeket s kisebb bronzéktárgyakat is találtak. «B. H.»

Őskori telep az alföldön. Szegeden a felső nyomáson lévő puskaporos-torony udvarának feltöltésekor, ápril hó végén, nagyobb területen szétszórt őskori sírokra és tűzhelyekre találtak. Az ásatásokat azonnal abbahagyták s mihez tartás végett jelentést tettek a városi főkapitánynál. A telepet szakszerű vizsgálat alá fogják vetni. Addig is Reizner János könyvtár-igazgató folytatta az ásatásokat. A sírok a körtöltés lábában a gyevi-út közelében fekszenek. A Reizner vezetése alatt folyt munka első napján tíz, a másodikon tizenöt sírt bontottak fel, de az eredmény nem felelt meg a várakozásnak. A csontok a sírokban már fel voltak bolygatva, összehányva, úgy hogy a 25 sír közül csak egyben találtak ép csontvázat. A tetem mellett igen szép bronz fibulát s egy kisebb bögrét találtak. Az ásatásokat Kállay Albert főispán is megtekintette. X.

Éremlelet. Felső Telekesen, Borsodmegyében, szántásközben egy fazékba rejtve nagyobb mennyiségű ezüstpénzre bukkantak. *Gróf Csaky László* a leletről értesülve, sietett azt megmenteni s pedig úgy, hogy a találót megjutalmazva, az egész leletet a nemzeti múzeum érem- és régiségosztályának küldötte be azzal az ajánlással, hogy a múzeum a leletből mindazokat a darabokat válogassa ki, melyeket gyűjteményei gyarapítására jónak vél. Az egész lelet majdnem hatezer darab ezüst éremből áll. Nagyobb részét a mohácsi vész utáni évtizedekből való magyar denárok képezik, s csaknem ezer darabra mennek a lengyel, porosz, brandenburgi kisebb s nagyobb garasok, melyek ez idő tájt Magyarországon rendszeres forgalomban voltak, úgy hogy esetről-esetre biztosra vehetjük, hogy a XVI-ik századi leletben magyar denárok s a nevezett garasok együtt kerülnek elő. A régiségtár őre meleg sorokban köszönte meg a nemes grófnak, a lelet megmentése körül kifejtett buzgalmat. Ry.

Kurdi cisták vegyelemzése. Loczka József úr, a m. n. múzeum vegyész, kérésünkre szíves volt a kurdi etruszk cisták egyikét vegyi elemzés alá venni. A fölötté érdekes lelet részletes leírását és rajzait vették olvasóink folyóiratunk

második füzetében, az emlékek és leletek rovatában, ezúttal tehát beérhetjük azzal, hogy ide iktatjuk Loczka úr számadatait :

Fajsúly :	I. 8'96266.	Százalékos összetétel :	Ezüst =	0'03
	II. 8'92252.		Réz =	88'68
			Aranynyomok	
			Ón =	11'44
			Cobalt =	0'02
			Nickel és vasnyomok	

100'17.

Budapest, 1885., május 1-én.

Loczka József,
m. n. múzeumi vegyész.

«*A bronzcultura Magyarországon*» czímen báró Nyáry Jenő f. é. márczius 9-én a magy. tud. akadémiában székfoglaló értekezést tartott. Szerinte a legujabb időkig Magyarország bronzculturáját külföldi tudósok kétségbevonták, ama véleményből indulva ki, hogy a hazánkban talált bronztárgyak más culturek által hozattak be. E véleményt azonban állítólag a legujabb ásatások eredményei megdöntötték és e tekintetben a *pilinyi* bronzkori sírmező szolgáltatott volna legmeggyőzőbb bizonyítékokat. Az ott eszközölt ásatásokból kitűnt volna, hogy hazánk bronzkori népe háromféleképp temetkezett: kőből rakott sírboltokba, mély sírgödrökbe és közönséges sírfészkekbe. Leggazdagabb leletek sírboltokban és sírgödrökben fordultak elő. Különös érdekességgel bír az a jelenség, hogy fegyvereket és házieszközöket csakis miniature alakban, ellenben pipcre tárgyakat valódi nagyságban helyeztek a hamvvedrek tetejére. A Pilinyben lelt műeszközök közt első sorban az öntőminták és a kohók nevezetesei, melyek csalhatatlan bizonyítékai annak, hogy a Pilinyben lakott ősnép bronztárgyait maga készítette. Közel a temetőhöz tűzpadok találtattak, a hol állatokkal áldoztak s nem messze ezektől a konyhahulladék-helyek vannak, miből következtethető, «hogy az őslakók közösen étkeztek». E konyhahulladék maradványok közt a házi állatok közül főleg a tulok, juh, sertés és kecske s a vadállományból a medve, bölény, szarvas, vaddisznó és őz csontjai fordulnak elő. Ugyancsak a konyhahulladékokban többféle miniature agyagállatka találtatott. Kiváló érdekességgel bírnak a temető közelében talált kunyhómaradványok. Ezek a sártapaszkok és szenesedett fák után ítélve, nyolczszögűek voltak, s mindegyikben egy-egy őrlőkö találtatott. A bronzkori sírmezővel összefüggésben van az átmeneti korból való temető, a hol úgy bronz mint vastárgyak vegyest találtattak; miután pedig e tárgyak a bronzkori temetőben találtakhoz feltűnően hasonlítanak, nyilvánvaló, hogy a bronzkori népeknél lassanként a vas is terjedni kezdett. Egészen eltérő azonban az ezen temetőkkel párhuzamosan fekvő tiszta vaskorszaki temető. Az itteni sírokban már a rövid szűrő bronzkard helyett a hosszú vágó vaskardokat látjuk, melyeknek egykori hordozói egészen más néphez tartozhattak. Ugy a pilinyi mint Magyarország több bronzkori temetőjében talált kohók, öntőminták, tégelyek, czifrázó nyomók, nagy mennyiségű feldolgozatlan bronzkészletek, mind azt bizonyítják, hogy hazánk bronz-

kori népénél az ércművesség meglehetősen magas fokon állt és önálló jelleggel bírt.

Akad. Ért. után.

Az alakulandó csanádmegyei régészeti és történelmi társulat ideiglenes titkára, Lonovics Sándor, ápril hóban küldte szét a tagságra való felszólító lapokat, azok beküldésének határidejéül május 4-ikét jelölve meg; időközben a társulat alapszabályai a belügyminiszterium megerősítő záradékával is leérkeztek. A társulat a nyár folyamán Dombegyházán díszes közgyűléssel fog megalakulni. *Ry.*

Mosonmegyei őskori telep. Nemesvölgyön május hó elején dr. Sötér Ágost, a mosonmegyei régészeti társulat buzgó elnöke, dr. Török Aurél s a társulat több tagjainak jelenlétében népvándorlaskorabeli telepeket ásott fel. A kiváló sikerű ásás érdemében része van Batthyányi József grófnak is, a ki azt birtokán nemcsak megengedte, de mindenképen előmozdította. Hét napi munka alatt összesen 71 sírt ástak fel. Mindenik tetem alsó lábszárán egy marhakoncz volt keresztül fektetve. A férfi csontvázak mellett bronz szögekkel, gombokkal és csatdiszkekkel ellátott öveket és szíjakat találtak, többnyire állati ékítéssel; ezenkívül két-három élő nyílvégeket, fokosokat, csákányokat és egy rövid egyenes kardot találtak férfisírban, míg a női sírokban különféle alakú bronz és arany fülönfüggők, gyűrűk, bronz ruhakapcsok, színes gyöngyök kerültek napfényre. Sötér a leleteket a köpcsényi kastélyban közszemlére állította ki; innen a régiségek a nemzeti múzeum régiségtárába, a csontmaradványok pedig az anthropologiai muzeumba küldetnek be. *m.*

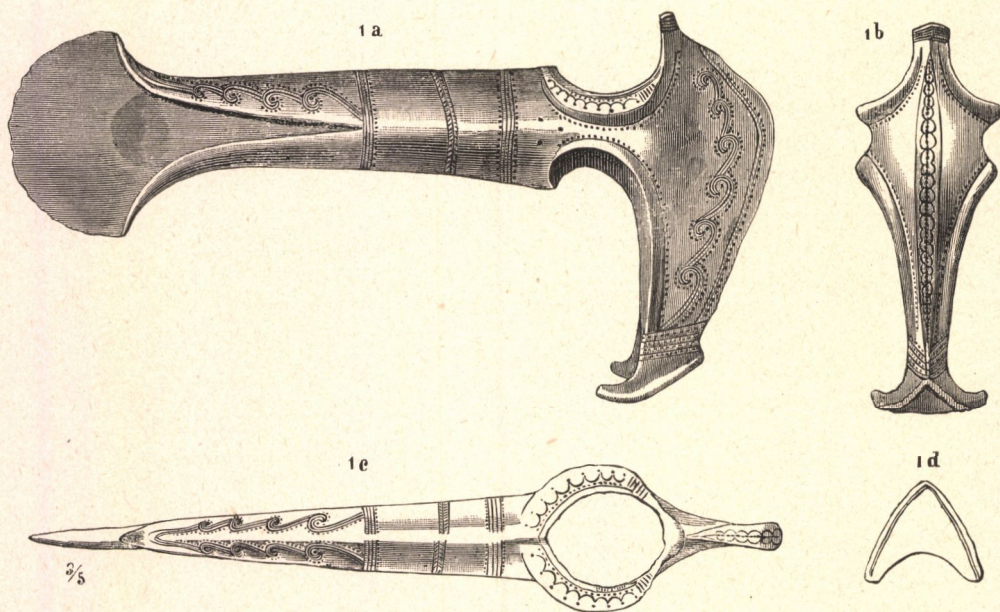
Eitelberger von Edelsberg Rudolf, az osztrák iparművészeti múzeum alapítója s éveken át fáradhatlan vezetője, Bécsben, f. évi ápril 18-án hosszas sorvasztó betegség következtében fejezte be munkás életét. A bécsi művelt társadalom általános részvétellel kísérte sírjába a nagyrabecsült férfit, kinek úgy a tudomány mint az ipar sokat köszön. Az «Értésítő» jövő füzeté Eitelberger tudományos munkásságának részletes ismertetésével fog azon tisztelethez járulni, a mi emlékéit megilleti. *r.*

Ortvay Tivadar a m. tud. akadémiában f. évi márczius havában előadást tartott, melynek címe volt:

«Összehasonlító vizsgálatok a hazai és északeurópai (dán, svéd s norvég) prähistorikus kőeszközök eredete és régisége körül.» — Ortvay a kopenhágai, lundii, stockholmi, upsalai, christianiai, göteborgi stb. prähistorikus kőszergyűjteményeket tanulmányozván, ezen kőeszközöknek a hazaiakkal való összehasonlításából következteti, hogy a Közép-Duna kőculturája s a skandinaviai országok kőculturája egyaránt önállóan fejlődött. Ez önállóságot nemcsak a két vidék kőeszközeinek az azonos formaalak daczára constatálható modorossága, jellegeltérései s kivált anyagegyenlőtlensége, hanem direct érvek is bizonyítják, minők az itt is, ott is fenmaradt kőmagvak, a főleg kész vagy nem sikerült kőeszközök, a gyártásnál használt szerszámok, a fenmaradt kőforgácsok és átfúrású dugaszok vagy pöczkők. Előadó vizsgálta továbbá a hazai kőkorból kimutatható forgalom kiterjedési körét s úgy találja, hogy ezen forgalom csakis

localis volt s hogy nemzetközinek nevezendő forgalom Magyarország és Éjszak-Európa között fenn nem állott. Ennek bizonyítékát leginkább ottan véli látni, hogy valamint nincs kőkori leleteink közt borostyánkő, úgy nincs északon a kőkori rétegekben gabona, holott a középdunai medenczében a gabonatermelés, északon pedig a borostyánkő felhasználása már a kőkor idejére kimutatható. A Skandináviában és Magyarországon kőkori leletek közt található üveggyöngyök mindazonáltal azt látszanak bizonyítani, hogy egy déli cultur nép (valószínűleg a hittit) a neolithkor végén már felkereste úgy a Baltitenger, mint a Közép-Duna vidékeit, amott ambrát, emitt termésfémeket s talán opált is keresve. Végre kutatja előadó az északeurópai és a magyarországi kőeszközök *régiségét*, kimutatva, hogy maguk a kőeszközök sehol sem tekinthetők kor-meghatározó tárgyakul. Az anyag, a technika, a csiszolás nem chronologiai érvek. A geologiai és zoologiai érvek könnyen félrevezetnek. Az általános faj-mozgalom még a legmegbízhatóbb tájékoztatást szolgáltatja. Ennek alapján a középdunai kőcultura a skandináviainál határozottan idősbnek mondható. r.

Egy díszes bronzkori csákányt mutatott be a n. muzeumban Szentgyörgyi Ottó úr, mely állítólag Komárom vidékéről származik. Rajzát $\frac{2}{3}$ nagyságban

idezárjuk. Ornamentikája a fent közlött (224. l.) mezőberényi csákány díszítésével meglepően összevág. Jellemzőek különösen a csákány pengéjén és hátsó tagján két oldalt végig futó hullámzatos vonalak, melyek majdnem az antik habmæander mustjára emlékeztetnek. Díszesebb magyarországi bronzeszközökön ez ornamentum aránylag oly sűrűen fordul elő, hogy a magyar bronzkori régióra

nézve jellemzőnek mondható. Hasonlókép jellemző a csákány formája, mely aránylag ritka — mindössze 5—6 hasonló példányt ismerünk — és jóformán szintén magyarországi típus. x.

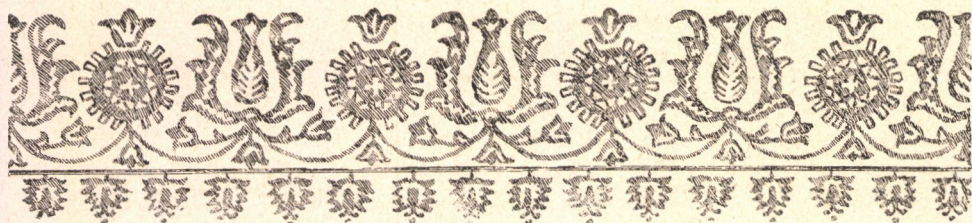
A felsőmagyarországi múzeum-egylet hatodik évkönyve, Dr. Stöhr Antal titkár szerkesztésében, az egylet múlt évi viszonyaival részletesen beszámol, cikkeiben pedig sok irányú munkásságról tesz tanúságot. Az egylet elnöke *Schuster* Konstantin kassai m. püspök; a választmányi tagok száma 30, az egylet összes tagjainak száma pedig 335. Az egylet összes alaptőkéje 5122 frt 92 kr. és 40 frank. Cikkeinek elseje Dr. *Tóth* Lőrincz tollából a felsőmagyarországi múzeum éremgyűjteményét írja le s nagy vonásokkal rajzolja a magyar pénzverés történetét; azután az antik érmelés adatait állítja össze, a mennyiben azok magyarországi leleteket magyaráznak; az évkönyv többi cikke könyvészeti, kulturális és helyi érdekű kérdésekkel foglalkozik. Az évkönyv egy kegyeletes kötelességet is leró, midőn *Klimkovics Bélának* (szül. 1833. † 1885.) munkásságát méltatja, meleg hangon búcsuzva el tőle, mint a felsőmagyarországi múzeum-egylet alkotójától, a magyar érdekek egyik fáradhatlan harcosától iskola-, irodalom- s társadalomban. Legyen áldott Klimkovics Béla emléke! r.

Iparművészeti muzeum. Radisics Jenő, az iparm. muzeum buzgó őre a napokban fejezte be és adta ki «Képes kalauzát» az iparm. muzeum gyűjteményeiről. A ki a rendkívüli fénynyel kiállított 72 lapnyi füzetet látja, melyben *száznál* több tárgy jól sikerült horganyedzésű rajzát kapjuk, nem csodálkozik azon, ha azt mondjuk, hogy nem csak hazánkban, de általában ez a legdíszesebb muzeumi kis kalauz, mely létezik, s a mely a szerzőnek, az intézetnek, a nyomdának és a benne közreműködő művészeknek egyformán becsületükre válik.

Szerző füzetét történeti bevezetéssel kezdi, mely annál indokoltabb, mert a nagy közönség e közérdekű intézetről még mindig igen hiányos tudomással bír. Ezután a tárgyak ismertetése következik a 7 terem sorrendje szerint úgy, hogy a szövegben a betűk különböző nagysága mutatja a látogatóknak, mi a fontosabb, mi a kevésbé jelentékeny.

Azt kívánjuk, hogy a csinos kalauz kíséretében a becses műgyűjteményt mennél többen nézzék és mennél több műiparos használja mintáit: bizonyára ez lesz a derék mű szerzőjének legszebb jutalma. y.

KÖNYVÉSZET.

1882—1884

BAYET, C., *L'art byzantin*. Paris, s. d., Quantin, in 18, 320 p., figures. (Bibliothèque de l'enseignement des beaux-arts.)

BERTHELÉ, J., *La question de Sanxay, à propos du mémoire du P. de La Croix. Réponse à M. Hild*. Poitiers, imprimerie Oudin, 1883, 35 pages in-8.

BRAMBILLA, CAMILLO, *Monete di Pavia raccolte ed ordinamente dichiarate*. Pavie, 1883, in-4, 502 p. et 12 planches.

CHAFFERS, W., *Gilda aurifabrorum: A history of English Goldsmiths and Plateworkers, and their marks stamped on plate, copied in fac-simile from celebrated examples and the earliest records preserved at Goldsmith's Hall; with their names, addresses and dates of entry. 2,500 illustrations. Also historical Accounts of the Goldsmiths Company, and their Hall marks, the Regalia, the Mint-Closing of the Exchequer, etc. Preceded by an Introductory Essay on the Goldsmiths Art*. Londres, Allen, in 8, 260 p., figures.

CHAMPEAUX, DE, DARGEL, G., LE BRETON, GASNAULT, BAPST, G., DUPLESSIS, RIOUX DE MAILLOU, CHAMPIER, V., *Les arts du bois, des tissus et du papier, mobilier national et privé, tapisseries, tissus: objets orientaux, livres et reliures, gravures, papiers peints, salle rétrospective de mobilier moderne et reproduction des principaux objets d'arts exposés en 1882, à la septième exposition de l'Union centrale des arts décoratifs*. Paris, 1883, in-4, 417 pages, figures.

CHARDIN, P., *Le Calvaire de Kerfolleau en Plouezec (Côtes-du-Nord)*. Nogent-le-Rotrou, 1883, in-8, 17 p. et blasons.

CHOISY, A., *L'art de bâtir chez les Byzantins*. Paris, 1883, in-folio, 196 p. avec 178 fig. et 25 pl.

CHOISY, A., *Etudes sur l'architecture grecque; deuxième étude. Les murs d'Athènes, d'après le devis de leur restauration*. Paris, in-4, 41 pages.

CLERMONT-GANNEAU, *Sceaux et cachets israélites, phéniciens et syriens, suivis d'épigraphes phéniciennes inédites sur divers objets et de deux intailles cypriotes*. Paris, Leroux, 1883, in-8, planches.

COLLIGNON, MAXIME, *Mythologie figurée de la Grèce*. Paris, s. d., Quantin, in-18, 360 p., figures. (Bibliothèque de l'enseignement des beaux-arts.)

COQUET, A., *Notice sur les marbres de Saillon (Valais). L'abbaye de Hautecombe*. Lyon, impr. Perrin, 1883, 29 pages in-8. (Extrait du VII-e volume des Annales de la Société académique d'architecture.)

COURAJOD, L., *Le buste de Jean d'Alesso au Musée du Louvre. Nogent-le-Rotrou*, 1883, in-8, 21 p. avec fac-similés et armoiries. (Extrait des Mémoires de la Société nationale des antiquaires de France.)

FALKE, JAKOB VON, *Aesthetik des Kunstgewerbes, ein Handbuch für Haus, Schule und Werkstatt*. Stuttgart, s. d., in-8, 476 p. több fametszettel.

FRIDLÄNDER, DR. J., *Ein Verzeichniss von griechischen falschen Münzen, welche aus modernen Stempeln geprägt sind*. Berlin, 1883, Weber, in 8, 53 p.

GERHARD, EDUARD, *Etruskische Spiegel, herausgegeben von Ed Gerhard. V-er Band. Im Auftrage des kaiserlich deutschen archäologischen Instituts, be-*

arbeitet von A. Klügman und G. Koerte. Erstes Heft. Berlin, Reiner, 1884, 16 p. in-4, 10 planches.

GONSE, L., L'art japonais. Paris, 1884, 2 vol. in-4, planches.

KERVILER, R., La grande ligne des mardelles gauloises de la Loire-Inférieure. Saint-Brieuc, impr. Prud'homme, 1883, 45 pages et 4 pl. in-8. (Extrait des Mémoires de l'Association bretonne, congrès de Châteaubriant, septembre 1882.)

LENORMANT, FRANÇOIS, Monnaies et médailles. Paris, s. d., Quantin, 328 p. in-18, figures. Bibliothèque de l'enseignement des beaux-arts.)

MASPERO, G., Etudes égyptiennes. Tome I, fascicule 2. Etude sur quelques peintures et sur quelques textes relatifs aux funérailles; le conte d'Apôpi et de Soknouri. Paris, 1883, Maisonneuve, pages 81—216, in-8.

MAYAUD, S. P., Recherches sur les murs vitrifiés. Sens, 1883, in-8 (24 pages et pl.).

MIGHEL, EDMOND, Le baron A. Th. de Girardot, archéologue, sa vie, son œuvre. Fontainebleau, imprim. Bourges, Orléans, Herluison, 1883, 27 pages in-8. (Extrait des Annales de la Société historique et archéologique du Gâtinais.)

MIGHEL, EDMOND, Tombeau de l'abbé de Blanchefort dans l'église de l'ancienne abbaye de Ferrières (Loiret). Paris, Quantin, Orléans, Herluison, 1883, 6 p. in-68. (Extrait de la Gazette des Beaux-Arts.)

MIGHEL, EMILIE, Le Musée de Cologne, suivi d'un catalogue alphabétique des tableaux de peintres anciens qui y sont exposés. Paris, 1883, Rouam, 88 pages, in-4, figures.

MITGHELL, LUCY M., A history of ancient sculpture. Londres, Trenck, 1883, 766 p. in-8, fig.

MOREAU, FRÉDÉRIC, Album Caranda. Sépultures d'Armentières; suite des fouilles. — Deuxième année. Explication des planches; extraits du Journal des fouilles, 1882. Saint-Quentin, impr. G. Poette, 1883.

MÜNZ, EUGÈNE, Les historiens et les critiques de Raphaël (1483—1883). Essai bibliographique pour servir d'appendice à l'ouvrage de Passavant, avec un choix de documents inédits ou peu connus. Paris, Rouam, in-8, figures. (Bibliothèque internationale de l'art. 2-e série.)

MIGAISE, A., Découverte d'ossements humains associés à des silex taillés

et à la faune quaternaire dans les alluvions quaternaires de la vallée de la Marne à Châlons-sur-Marne; mémoire lu au congrès des Sociétés savantes, à la Sorbonne, le 28 mars 1883. Châlons et Reims, 1883, in-8, 22 pages et 2 pl.

NICAISE, A., Le cimetière gallo-romain de la fosse Jean Fat; urnes à visage, stèles funéraires avec inscriptions et sculptures à Reims. Châlons et Reims, 1883, in-8, 22 pl.

OVERBECK, J., Pompeji in seinen Gebäuden, Alterthümern und Kunstwerken. Vierte im Vereine mit August Mau durchgearbeitete und vermehrte Auflage. Leipzig, Engelmann, 1883, in-8, figures et planches.

PONTON D'AMÉCOURT, DE, ET E. DE MORÉ DE PRÉVIALA, Monnaies mérovingiennes du Gévaudan. Paris, 1883, in-8, 136 pages et 5 pl.

PONTON D'AMÉCOURT, DE, Recherches des monnaies mérovingiennes du Cenomanicum. Le Mans, 1883, in-8, 484 p., figures. (Extrait de la Revue historique et archéologique du Maine.)

RAYET, Monuments de l'art antique. Paris, Quantin, livraison V, 88 pages et 15 planches; livraisons VI, 88 pages et 15 planches, 1883, in-folio.

REINACH, S., Catalogue du Musée impérial d'antiquités de Constantinople. Constantinople, à la Direction du Musée; imprimerie «Levant Times». 1882, in-8, 100 pages.

ROBERT, ULYSSE, Etude historique et archéologique sur la roue des Juifs depuis le XIII-e siècle. Paris, 1883, Durlacher, in-8, 23 p. et fig. (Extrait de la Revue des études juives, tome VI.)

ROSSIGNOL, J. P., Discussion sur l'authenticité d'une clochette d'or lettrée découverte à Rome et prise pour une amulette, suivie de questions sur le mauvais œil, les amulettes et leur origine. Paris, Labitte, 1883, 79 pages et planche, in-8.

ADAMY, Dr. R., Einführung in die antike Kunstgeschichte. Hannover, 1884, Helwing, in-8, 194 pp., fig.

AUDSLEY, W. ET G., Die dekorative Wandmalerei des Mittelalters. Hannover, 1884, Helwing, in-8, 194 pp., fig.

BARGÈS, ABBÉ J. J. L., Notice sur les antiquités de Belcodène (ancien castrum de Bolcodenis, Bouches-du-Rhône). Paris, Leroux, 1883, in-4.

BAUDOT, A. DE, La sculpture française au Moyen Age et à la Renais-

sance. 2-e édition, Paris, Morel, 1883, 120 pl. in-folio.

BIGOT, C., Rafaël et la Farnésine. Paris, Quantin, in-4, 135 p. et 15 planches. (Extrait de la Gazette des beaux-arts.)

BONGHOT, HENRI, Les portraits au crayon des XVI-e et XVII-e siècles, conservés à la Bibliothèque Nationale (1525—1646). Notice, Catalogue et Appendice, avec deux portraits en fac-simile. Paris, Oudin, 1884, in-8, 412 p.

— Catalogue des sculptures appartenant aux divers centres d'art et aux diverses époques exposées dans les galeries du Trocadéro. Paris, 1883, in-8.

COLFS, J. F., La filiation généalogique de toutes les écoles gothiques; tomes I. et II. Bruxelles, Polleunis; Paris, Baudry, 1884, in-8.

CONGRÈS ARCHÉOLOGIQUE DE FRANCE. XLIX-e session. Séances générales tenues à Avignon en 1882 par la Société française d'archéologie pour la conservation et la description des monuments. Paris, Champion, Tours, Bousrez, 1883, in-8, 626 p., figures.

CROIX, LE P. CAMILLE DE LA, Hypogée martyrion de Poitiers. Paris, Didot, 1883, gr. in-4 de 150 p. avec atlas de 26 pl.

DERENBOURG, JOSEPH ET HARTWIG, Etudes sur l'épigraphie du Yémen. 1-re série. Paris, Imprimerie nationale, 1884, in-8, 84 pp. et 5 pl.

DIEULAFOY, M., L'art antique de la Perse: Achéménides, Parthes, Sassanides. 1-re partie. Monuments de la vallée du Polvard Rond. Paris, librairie centrale d'architecture, 1884, in-4, IV, 68 p. et 20 pl.

DREWS, M., Anleitung zur Majolika-malerei. Berlin, Schorer, 1883, in-8.

GAUTIER, LÉON, La chevalerie, Paris, Palmé, 1884, gr. in-8 de 788 p., pl. et vignettes.

GAY, VICTOR, Glossaire archéologique du Moyen Age et de la Renaissance. Deuxième fascicule, bli-chan. Paris, librairie de la Société bibliographique, 1883, in-8, p. 161—320, figures.

GODARD-FAULTRIER, V., Fouilles à Cartigné, commune de Trélazé. Angers, impr. Lachèse, 1884, in-8, 4 p. et planches. (Extrait des Mémoires de la Société d'Agriculture, Sciences et Arts d'Angers, 1883.)

HAMDY BEY, O., ET OSCAN EFFENDI, Musée impérial ottoman. Le tumulus de Nimroud-Dagh. Voyage, description,

inscriptions, avec plans et photographies. Constantinople, Lorentz et Keil, 1883, in-4, 30—XX pp., 35 pl.

HOFFMANN, P., Studien zu Leon Battista Albertis zehn Büchern: De re edificatoria. Leipzig, Hinrichs, 1884, in-8.

LA CHAUVELAYS, J., DE, L'art militaire chez les Romains. Nouvelles observations critiques sur l'art militaire chez les Romains, pour faire suite à celles du chevalier Folard et du général Davoust, duc d'Auerstædt. Paris, Plon, 1884, in-8, XII, 329 p.

LORQUET, C., Fouilles exécutées au tour de Reims en 1881 et 1883. Reims imp. Monce, 1884, in-8, 28 p. (Extrait du tome 72 des Travaux de l'Académie nationale de Reims.)

LÜBKE, W., UND C. VON LÜTZOW, Denkmäler der Kunst zur Uebersicht ihres Entwicklungsganges von den ersten Versuchen bis zu den Standpunkten der Gegenwart; 4-e édit., 27-e et 28-e livraisons. Stuttgart, Neff, 1884, in-folio.

LÜTZOW, C. VON, Die Kunstschatze Italiens, in geographisch-historischer Uebersicht geschildert, 14-e livraison. Stuttgart, Engelhorn, 1884, in-folio.

MALLET, ABBÉ, Cours élémentaire d'archéologie religieuse; mobilier, Paris, Poussielgue, 1883, in-8, figures.

MEYER, A., Die Münzen der Stadt Dortmund. Berlin, Stargardt, 1884, in 8-o.

TRENDELENBURG, A., Die Laokoons gruppe zum Gigantenfries des Pergamenischen Altars. Ein Vortrag. Berlin, Gärtner 8. S. mit 2 Tafeln. 1 Mark 20 Pf.

VORBILDER für die Kleinkunst in Bronze. 20 photolith. Tafel. Abbild verschiedener Objecte aus der Antike, dem Mittelalter und der Renaissance. Zum Gebrauch f. kunstindustrielle u. gewerbliche Lehranstalten. Unter Leitung v. H. Herdtle, aufgenommen v. Schülern der Kunstgewerbschule des k. k. österr. Museums. Wien, Hölder. Fol. 1 Bl. Text. 10 Mark 80 Pf.; in Mappe 12 M.

WINCKELMANN'S Briefe, herausg. von H. Blümner. Freiburg, 1882, Mohr, 5 Mark.

— Geschichte der Kunst des Alterthums. Herausg. v. J. Lessing. Heidelberg, 1882, Weiss. 4 M.

ROBERT, P. CH., Sur la prétendue restauration du pouvoir der Maurice Tibère dans la Province. Paris, 1883.

SAMWER, K., Geschichte des älteren röm. Münzwesens. Herausg. von M. Bahrfeldt. Wien (Berlin, Kühl.) v. p. 116. 7 M.

WIRTH, M., Das Geld. Geschichte der Umlaufmittel von der ältesten Zeit bis in die Gegenwart. Mit 52 Abbild. Leipzig, Freytag. 8. 213 S. Lwb. 1 M.

ZEITSCHRIFT, numismatische, herausg. v. der numismat. Gesellschaft in Wien, 15. Jahrg. 1. und 2. Halbjahr. 1881. Wien, Manz in Comm. gr. 8. XVI, 417 S. mit 6 eingedr. Holzschn. und 11 Taf. v. p. 116. 12 M.

ANDRÉE, RICHARD. Die Metalle bei den Naturvölkern mit Berücksichtigung prähistorischer Verhältnisse. Leipzig, 1884. Mit 57 Abbildungen im Text.

BASTIAN, A. Steinsculpturen aus Guatemala. Berlin, 1882. Mit 3 Tafeln.

BASTIAN, A. und VOSS, A. Die Bronzeschwerter des königlichen Museums zu Berlin. Herausgegeben im Auftrage der Generalverwaltung. Berlin, 1883.

BECK, LUDWIG. Die Geschichte des Eisens in technischer und culturgeschichtlicher Beziehung. Erste Abtheilung. Von der ältesten Zeit bis um das Jahr 1500 n. Chr. Mit 315 in den Text eingedruckten Holzschnitten. Braunschweig, 1884.

BEHLA. Die Urnenfriedhöfe mit Thongefässen des Lausitzer Typus. Luckau, 1882.

BERYK, THEODOR. Zur Geschichte

und Topographie der Rheinlande in römischer Zeit. Mit einer Karte. Leipzig, 1882.

BISSINGER, K. Uebersicht über Urgeschichte und Alterthümer des badi-schen Landes. Separatabdruck aus «Das Grossherzogthum Baden in geographischer, naturwissenschaftlicher, geschichtlicher etc. Hinsicht dargestellt». Karlsruhe, 1883.

BRENTANO, E. Troja und Neu-Ilion. Heilbronn, 1882.

BUJAK. Das Prussia-Museum im Nordflügel des k. Schlosses zu Königsberg i. P. Die ausgestellten Alterthümer der historischen Zeit mit Einschluss der Burgwallfunde. 2. Theil des Katalogs. Königsberg, 1883.

FABRI, TIMOTH. De Mithraei solis invicti apud Romanos cultu. Elberfeld, 1883.

GROSS, VICTOR. Les Protohelvètes ou les premiers colons sur les bords des lacs de Bienne et Neuchâtel. Avec préface de M. le Prof. Virchow. Mit 33 Lichtdrucktafeln und Holzschnitten. Berlin, 1883.

HANDELMANN, H. Schleswig-Holsteinisches Museum vaterländischer Alterthümer zu Kiel. 37. Bericht zur Alterthumskunde Schleswig-Holsteins. Mit Holzschnitten. Kiel, 1882.

HANDELMANN, HEINR. Der Fremdenführer im Schleswig-Holsteinischen Museum vaterländischer Alterthümer zu Kiel. Kiel, 1883.

Rövidítések : M = Mark ; fr = frank ; L = Lira ; sh = shilling ; p = penny.

SZERKESZTŐI MONDANI VALÓK.

Olvasóinkhoz. Az «Arch. Értesítő» juniustól októberig szünetelven, olvasóinknak szívesseget vélünk tenni azért, hogy a szünetidőre vaskosabb füzetet adjunk kezükbe. — A jelen 3. füzetnél a közzétett ívek száma a húszat elérvén, ezután már csak két vékonyabb 2–3 íves füzet következhetik.

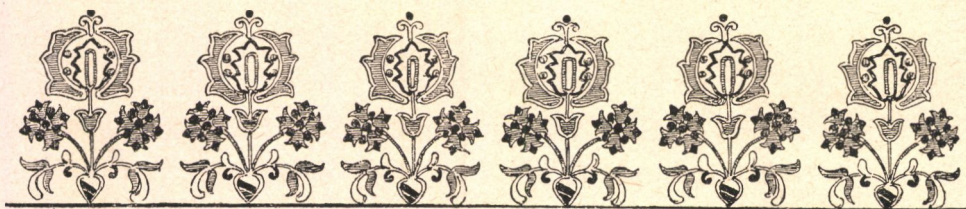
Vidéki szaktársainkat kérjük, támogassanak úgy, mint eddig ; reménylem, hogy jövő évtől kezdve lehetséges lesz a folyóiratot megnagyobbítani, a mikor minden jogos igényt ki fogunk elégíthetni.

Kéziratot küldtek : Sötér Ágost, Havas Sándor, Lipp Vilmos, Téglás Gábor, Tergina Gyula, Rómer F. Ferencz., Henszleman Imre, Boncz Ödön, Némethy Lajos, Végh Adorján, Darnay Kálmán, Id. Mogyoróssy János, Burány Gergely, Kovács Ferencz.

Kéziratot ígérték : Fröhlich Róbert, Szendrei János, Réthy László, Fejérpataky László, Csontos János, Goldzieher Ignác, Czobor Béla, Thallóczy Lajos, Bubics Zsigmond, Paúr Iván, Krsnyávi tanár. Kutasi Radisics Jenő, Könyöki József, Halavács Gyula, b. Nyári Jenő, b. Fechtig Imre, Erdy Kálmán, Deák Farkas, Kammerer Ernő, Ifj. Kubinyi Miklós, Kleisl Károly.

Budapest, 1885 május 31.

A szerkesztő

BUDAVÁRÁNAK RÉGI HELYRAJZA.

HARMADIK KÖZLEMÉNY.*

IV. Korábbi közleményeinkben három templom helyét állapítottuk meg, mi által három biztos pontot kaptunk, mely körül a terek, utcák és épületek könnyen csoportosíthatók. Egészben három kerület különböztethető: *a)* a főtemplomé a németek területével, a melyen még a Domonkosiaknak a határkijelölésben említett zárdája s temploma is állott; *b)* a magyarok sz. Mária Magdolna-temploma, a hozzátartozó plebániái területtel és *c)* a Ferencz-rendüek sz. Jánosról nevezett temploma csekély kiterjedésű környékével. Ha ezen területeket nagyságra összehasonlítjuk, kitűnik, hogy a vár északi részében több templom volt, mint a nagyobb terjedelmű déliben. Míg ott közel egymáshoz három tekintélyes templom állott, addig itt csak egy volt és az egészen a királyi palota előtt. Volt a szent Ferencz-rendüek temploma közelében még egy kisebb templom is, melyet kettős czímével szintén bemutatam.

A vár északi részében tapasztaltak után tehát feltűnő volna, ha a németek főplebánia templomától kezdve egész ev. szent János templomáig más templom nem áll vala, pedig Meldeman képe tényleg ott nem mutat tornyot, vagy kiemelkedő épületet.

Több hiteles forrásból kétségbe nem vonható biztossággal tudjuk, hogy a mai díszternek az úri-utczával képezett sarkán, a hol legújabb időkig márványkút állott, Werlein János István

* Az első két közleményt lásd 1. és 65. lapon.

cs. kamarai igazgató — a térség szabályozása céljából — templom-omladékot bontatott le.¹

Ezen romok mindekkoráig sz. Mária Magdolna temploma romjainak tartattak. Ennek jelzi a III. számú emléktábla is. Miután azonban az előzményekben már bebizonyítottam, miszerint sz. Mária Magdolna temploma ott állott, a hol jelenleg a várőrségi templom van, ennek következtében e helyen más templomnak kellett állania. Nézetem szerint itt szent György vértanúnak s lovagnak temploma létezett.

Sz. György templomát először találom említve az 1382. évben, midőn annak plebánosa «Petrus plebanus seu rector ecclesiae S. Georgii de Castro Budensi» volt.²

Valószínű tehát, hogy sz. György temploma a XIV. században épült, mert ezen időtől fogva az okmányokban gyakorta fordul elő.

Nézetemet, miszerint sz. György temploma s a körülette volt *sz. György-tér* a mai Dísz-téren volt, a következőkkel igazolom be:

Elsőrendben támaszkodom Hunyadi László kivégeztetésének történetére.

1457-ben martius 16-án hajtattott végre az országszabadító hősnek nagyreményű fián a borzasztó véritélet. Ezen esemény tudósítói mindnyájan azt mondják, hogy a kivégzés *szokatlan időben és rendkívüli helyen* történt, nehogy a Hunyadiakat szerető nép azt meggátolja és érte véres bosszút vegyen.

Szokatlan időben. «A nap körülbelül utolsó óráiban» mondja Thuróczi mester.³

Rendkívüli helyen. «Nem a máskor szokásos helyen» jegyzi meg ugyanazon mester. Tehát hol?

Leírják a vérpad helyét többen.

Thuróczi mester így: «*A budai castrum (a királyi várak) előtt, átellenben a Fris palotának nevezett kastélylyal.*» — Bonfini⁴ így: «Kivi-

¹ Miller Epitome Vicissitudinum etc. 205. Ezen romokat 1686-ban, mindjárt a várnak bevétele után a Jézus-társaságbeliek, mint sz. Magdolna templom romjait foglalták el. 1698-ban azokat, szintén mint sz. Mária Magdolna templomát, Putanicz János prépost törekedett megszerezni azon jogcím alatt, hogy ő sz. Zsigmondról címzett budai prépost. Azonban e kérelme nem teljesített. (Az orsz. levélt. Acta Praepositurae Budensis 41. cs. 17. sz.)

² Ez évben kétszer fordul elő: Acta monialium Vetero Budensium. Fascio 25. N. 21 — és Fejér Cod. Dipl. IX. 5. 622. Ez utóbbit említi Wenzel budai Regest. Tört. Tár. IV. 154. §.

³ M. Joannis de Thurócz Chronica Hungarorum. Pars. IV. Cap. LX.

⁴ Antoni Bonfinii rerum ungaricarum decades. Dec. III. Libr. VIII.

tetik a térre, mely *Zsigmond palotája előtt* terjedelmesen elterült,» a melyre Zsigmond palotájából látni lehetett, melynek ablakaiból a gyászos végrehajtást maga a király a főurakkal együtt szemlélte és a melyből a hóhérnak, midőn a három hibás ütést tette, a negyedekre is parancsoló jel adatott.

Tehát László, Zsigmond királynak Fris palotája előtt létezett téren végeztetett ki. Ez volt a nem szokásos, rendkívüli hely.

Melyik volt tehát a kivégzések alkalmával rendszeren használt, szokásos hely?

Megmondja ezt maga Thuróczi mester: «Ha azonban László gróf, a nap szokásos órájában, sz. *György terére* vitetett volna kivégzése végett, a hol egykor a harminczkét lovag lefejeztetett, a népnek karjai őt akkor élete veszélyéből kimentik!

Kell-e ennél határozottabb, tisztább beszéd?

Más volt tehát a vár előtti piacz és más sz. György tere a város közepén, a hol rendszeren a halálos ítéletek, azon kor igényei szerint, a nép üdvös megriasztására, nyilvánosan hajtottak végre.

Nem szükséges itt mindazon kivégzések rémes történetét elmondani, melyek sz. György terén mentek végbe, csak egy-némely kifejezéseket hozok fel különféle egykoru feljegyzésekből, melyek az itt kifejezett állítás mellett tanúskodnak. Így:

Ugyancsak Thuróczi krónikája¹ így szól Konth és társainak, a 32 nemes kivégzésének helyéről: «*Sz. György vértanúnak tere magában Buda városában.*» Tehát nem a királyi várlakon kívül, a vár és város között.

Szerémi György mondja²: János király Artandi Balás és Pál testvéreket, a királyi várban a csatorna kút mellett, napkelte előtt kivégeztette, és azután a nép számára szemléletül, a fekete lepellel beborított holt testeket, *a városban, sz. György vértanú szentélye mellé tette*, a hol estéig fekvé maradtak.

A felsorolt adatokból kitetszik, hogy sz. György temploma és tere «de castro Budensi» magában Budavárában létezőnek mondatik, mintegy megkülömböztetésül a királyi várlak előtti területtől és azon egyházaktól, melyek a királyi várlak előtti területen valának, melyeknél, — mint több példában bemutattam, helyi jelző gyanánt, mindenütt az «*ante Castrum*» kifeje-

¹ M. de Thurócz id. hely. Pars IV. Cap. VII.

² Szerémi Emlékirata. Monumenta Háng. Hist. I. 320.

zés fordul elő. Ebből bizonyos, hogy sz. György temploma és tere, (a sz. Ferenczrendűek és a sz. Zsigmond prépostsági templom mellett, vagy közelében), melyek az «ante Castrum» jelzöt bírják, nem lehetett, pedig a VII. számú hivatalos emléktábla azt közibök helyezi.

Állításom beigazolására álljanak itt még adatok a török korból is.

Midőn Nagy Szulejman ozmán szultán 1541-ben Budát hatalmába kerítette, tartózkodott Izabella királynénak, Zápolya János király özvegyének, udvarában egy férfiú, ki mint szemtanú ezen eseményt igen érdekesen és meghatóan leírta. Nevét mindeddig kitudni nem lehetett. Ő a királynéval Budát elhagyva Lippába költözött a honnan 1541. év szeptember havában írta erre vonatkozó igen érdekes levelét,¹ melyből az ide illő részt kivonatban átvettem.

Szulejman török császár augusztus 27-én ütötte föl táborát Ó-Budán és már másnap ajándékokat küldött be Budavarába Zápolya János király fia és özvegye, valamint a főurak számára. Nem sokára azonban ismét küldött érkezett a császártól azon jelentéssel, hogy a császár a királyfit magához a táborba kívánja kivetetni, mert szeretné őt látni és fiainak is bemutatni. Izabella e felett igen megijedt, azonban tanácsosainak és a gyermek gyámjainak megnyugtató szavaira félelme lecsillapodott és gyermekét kiküldte a török császárhoz. Vele együtt az ország tanácsosai is kimentek a táborba. Míg ezek odakin tartózkodtak, addig a janicsárok, mintha csak kíváncsiságból mennének a várat megtekinteni, mindég többen és többen összegyűltek benne.

Midőn ily módon többen mint háromezeren a várba bejutottak, sz. György temploma mellett, a szintén sz. Györgyről nevezett piacon, mely a várban a főpiacz vala, összecsoportosultak és feltűzték a török császári zászlót jeléül, hogy Buda a császár birtokában van. A zászló mellé oda állott a janicsárok agája és Szulejman pasa, egyik pedig a törökök közül felment a sz. György templom pártázatára és onnan erős hanggal az örvendetes győzelem jeléül, török szokás szerint elkiáltotta a: «Halla halla hoi!»-t.

Másnap, úgymond Verancsics krónikájában² és Szerémi emlékiratában,³ másnap meghagyatott a város előljáróságának, hogy hirdesse ki, miszerint életével lakol az, ki fegyverét, akárminemű legyen, még a

¹ Vier warhaftige Missine. — Die andere eyns so in der belegerung bey der Königin imm Schloss gewest, wie es mit Ofen, vor und nach der belegerung ergangen. H. n. 1542. 40l. Átvette Reusner Miklós is: Epistolæ Turcicæ. Frankfurt 1597. 4r, Lib. IX. 11.

² Podhradczky József, Eredeti két magyar krónika 58. — és Monumenta Hung. Hist. III. 61.

³ Monumenta Hung. Historica I. 368.

késeket is, azonnal sz. György piaczára nem hozza. És mint Izabella udvari embere beszéli: «A polgárok és katonák életök és fejük vesztese miatt, minden fegyverüket sz. György épületébe összehordották és a janicsárok főnökének átadták, ami azonnal a legrövidebb idő alatt történt.»

Sz. György terére már néhány nappal elébb a Rogendorf megsemmisített seregétől elfoglalt ágyúk is felállítottak volt még a magyarok által.²

Sz. György templomának egy része mecsetül, a másik pedig fegyvertárul használtatott az egész török idő alatt. Így találta azt Tafferner Pál Jézus-társasági atya, 1666-ban, midőn Konstantinápolyból visszajövet Budán átutazott. E tárgyról így ír:³

«A vár közepén a sz. Györgynek szentelt épület áll, mely mecsetté van átalakítva, részben pedig fegyvertárrá téve. Kapuzatán a legremekebb faraványu kő, a vértanunak alakját ábrázolja, de fejétől kegyetlenül megfosztva, sőt még a lábai alatt levő sárkánynak sem kegyelmezett az otromba pusztító vágy.»

Az elmondottak után bizonyos, hogy a *vár közepén, magában Budavárában* kifejezések, valamint azon állítás, hogy szent György tere Budavárban a *legnagyobb vala*, máshova és másra nem érthetők mint a mai díszterre. Annál kevésbé érthetők máshová, mert a többször idézett Verancsics Antal egy helyen szóról szóra ezeket mondja:³ Szép két renddel sz. György piaczaról Buda mind az öt utcáját átfutották (a küldött hírnökök), melyek neve vala: «Mindszent-utcza, Olasz-utcza, szent Pálutcza, Zsidóutcza és Ötvesutcza . . . mely utczák szent György piaczatul fogva hosszátára Szombatkapuig valának.» Ha Szent-György tere nem a mai Díszter volt, hanem az, mely most e nevet viseli, akkor Budavárnak hosszában futó utczáiból *kettő kimaradt*: a sz. Zsigmond- és sz. János-utcza. Ezek azonban nem a Szombatkapu felé, hanem ép ellenkezőben estek, azért igen természetes, hogy Verancsics azokat nem említi.

Ezen, a sz. György térről a királyi palota felé vezető utcákról tisztán beszél Ursinus Velius, I. Ferdinand királynak

¹ Verancsics, Podhraczkynál i. h. 51. — és Monum. Hung. Histor. III. 5

² Cæsarea Legatio. Viennæ 1672. 12°, 173.

³ Podhraczkynál id. m. 58. — és Monum. Hung. Hist. III. 61.

udvari történetírója, ki urával a mohácsi vész utáni időben Budán tartózkodott, és ezen utczákról, valamint a palota előtti területről így ír:¹

«*A városból a királyi várak felé két széles út vezet, maga a várak előtt igen nagy tér van, a melynek közepén Hercules szobra állott, melyet Mátyás király öntetett és mely minden régi művel kiállotta a versenyt. Ez, más két szoborral, melyek szintén a várak előtt valának felállítva, a török által elhordatott, csak a talapot hagyván vissza. A tér és a vár között harmincz lábnyi széles árok létezik, mely át van hidalva.*»

Igy Ursinus Velius az 1527. évből.

Ezen árkot Martinuzzi Frater György parancsára 1540-ben *megnagyobbították*, természetesen a szabad tér rovására.²

Igen feltűnően szemlélhető ezen árok Buda látképein, nevezetesen a Schedel-féle norinbergi krónikában az 1493. évből, továbbá a Meldeman-féle általunk közzétett látképen az 1541. évből, a Braun-féle látképen 1571-ből. Sőt még mai nap is tanuskodik az alacsonyabb várfal a gözsikló mellett annak egykori létéről.

Hogy nem a királyi palota előtt volt tér vala Budavárban sz. György tere, s egyszersmind a főtér, onnan is világos, mert a palota előtti teret Bonfini³ «*Zsigmond palota előtti térnek*», Galeotti pedig «*sz. Zsigmond terének*» nevezi,⁴ elbeszélvén, hogy ott győzte le Hollós Mátyás király a cseh Holubárt.

Maga Budaváros törvénykönyvének rendelkezése,⁵ hogy a hetivásárokon kívül, melyek Nagyboldogasszony és Magdolna templomainál tartatni szoktak, búcsúkor és karácsony előtt, *a nagyobb vásárok* pedig rendszeren a sz. György piacon tartassanak; igazolja, hogy e térnek magában a városban, a legtekintélyesebb térnek kellett lennie.

Itt állott szabadon sz. György vértanú temploma; mert ugyanazon törvénykönyv rendelkezése szerint;⁶ a bünhödő árus-

¹ De Bello Pannonico Libri X. Kollár Ádám-féle kiadás. Bécs. 1762. 4r. 16.

² Mazza Antal jelentésében. Történelmi Tár. XX. 227.

³ Decades. III. Liber VIII.

⁴ De Dictis et Factis Mathiae. Schwandtnernél. Scriptores Rerum Hungaricarum. Fol. I. 547.

⁵ Ofner Stadtrecht von 1244—1421. §. 227.

⁶ U. ott. §§. 155. és 180.

nők úgy lakoljanak, hogy sz. György temploma körül tartozzanak csúfosan körüljárni; nyilván azért, mivel e templom a város közepén, a legélénkebb helyen vala.

Szt. György templomának nyugati oldala össze volt kötve az *Olasz-útczával*, és ennek északkeleti sarkától nem volt távol a *Mindszent-útcza*.

Ez utóbbi kitetszik a már többször idézett Thurmschwamb eme feljegyzéséből.¹ «Midőn Imre zsidót a csonkatoronyból, hol 14 napig fogva vala, hazabocsátották, az udvari személyzet elki-sérte őt lakására, mely a *Szent-György terén* feküdt.» Másnap — folytatja ő — Szerencsés Imre lakházát a nép kirabolta, s ekkor ő és övéi életüket csak úgy menthették meg, hogy a háznak végében levő várfalakon leereszkedtek. A *Mindszent-útczában* fekvő Fugger-féle házból a jövő-menő csöcselék és egész eljárása látható volt. Így tehát bizonyos, hogy a Mindszent-útcza közvetlen a sz. György tere mellett volt.

Végül, ha az V., VI., VII. számú hivatalos emléktáblák szövegét és mindazt, amit Rupp Jakab az emléktáblák által megnevezett terület helyrajzáról mond,* számba vesszük, első pillanatra be kell látnunk, hogy azon a soron, mely a fegyvertártól a várnak két kapujáig terjed, nem lehetett mind az együtt, mit a táblák ide helyeznek; a táblák szerint itt terült volna el a Frisपालota előtti tér, a Sz. György-tér, továbbá a Sz. Zsigmond-, Sz. György-, Ker. Sz. János-, Hátsófrancia-útczák. — Sz. György-, Sz. Zsigmond-, Szűz Mária új, vagy kisebb- és Ker. Sz. János templomai. — Sz. Zsigmond prépostság és káptalan épületei és még vagy 30 magánház. Ezeket mind egyidejűleg a mai Sz. György-tér és közvetlen környékére képzelni merő lehetetlenség.

Összevonva, amit e negyedik szakaszban felemlítettem, elvitázhatlan bizonyosságú tény, hogy sz. György temploma nem lehetett ott, hová azt a VI. tábla helyezi, és azon tér, mely jelenleg sz. György terének neveztetik, az 1541-ik év előtti idő-

* Engel, Geschichte des Ung. Reichs. I. 200.

* Rupp. Buda-Pest Helyrajzi Története.

szakban soha e nevet nem viselte, hanem sz. György temploma az volt, mely Fontanæ Döme által Budáról 1686-ban készített nagy látképén a mai Dísztéren tisztán van feltüntetve és azon a mappán 38. szám alatt szerepel. Ezzel Budavár helyrajzának negyedik biztos pontját is meghatároztuk.

Némethy Lajos.

AZ ORSZÁGOS ÁLTALÁNOS KIÁLLÍTÁS RÉGÉSZETI OSZTÁLYA.

Az úgynevezett műcsarnok hátsó folyosójában, egy oldalsó termében és a zenecsarnok emeletén van az országos kiállítás régészeti osztálya felállítva. A lehető legrosszabb helyen, a lehető legrosszabb világításban mutatjuk be a külföldnek, a melyre előszeretettel hivatkozunk, hazánk műemlékei közül a legérdekesebb sorozatok egyikét. Az országos kiállítás hatósága nyilván azt iparkodik evvel bebizonyítani, hogy e régiségek bennünket nem igen foglalkoztatnak, ámbár, jobbadán először vannak kiállítva és hogy régészeti osztályt rendeztek ugyan, mert a kiállítások divatja úgy akarta, de súlyt arra nem fektetnek. S habár kezdetben nem volt szándékunk e dologra reflektálni: mégis kötelességünknek tartottuk a régészeti osztály iránt tanusított bánásmódot, azt a megvetést, melyben részesült, megróvni, s egyuttal csodálkozásunknak adni kifejezést a felett, hogy a külföld — most mi utalunk oda — idevonatkozó szokásainak és az ezek alapján tett tapasztalatainak teljes mellőzésével hazánkban a régészeti kiállítások fontosságát és culturalis törekvésük horderejét még mindig nincs a ki kellően méltatni akarná. Illetékes helyen akartunk tiltakozni az ellen, mintha mi is osztánók a műcsarnok rendező bizottságának a régiségekkel szemben nyilvánult felfogását.

A régészeti osztály ismertetésénél, melyre a katalogus megjelenése után óhajtanánk részletesebben visszatérni, tulajdonkép fáradhatlan rendezőjének Dr. Czobor Béla úrnak a gyűjtésnél követett elveit és szándékait, melyeket az Archaeologiai Értesítő április havi számában ismertetett, kellene kiindulási pontul választani. Két okból olvastuk nagy figyelemmel az említett levelet: először meg akartunk ismerkedni Czobor úr nézeteivel egy hasonló feladattal szemben; másodsor kutatni akartuk, hogy azt miként oldotta meg. Ez képezte volna bírálatunk természetes alapját. És még sem tesszük, mert egy pillantás a kiállításra meggyőz bennünket arról, hogy az egyrészt legkevesbé sem hasonlít Czobor úr kitűzött idealjához s korántsem nyújtja mindazt, a mit kilátásba helyezett s mivel hajlandók vagyunk másrészt azt hinni, hogy a kiállítás jelen alakja nem rendezőjének hibája. Nem tekintjük tehát az ígérettől, melyet a tárgyaért lelkesedő szerző, a meglévő tényezőkkel

nem számolva, s az első siker felett való elragadtatásában látszott adni, és elfogadjuk a dolgokat úgy a hogy vannak. Sajnálatlalt gondolunk ugyan például a «XV. századi teljesen felszerelt kápolnára», a «két magyar nemesi szobára», de majdnem habozunk eldönteni azt, vajjon létrejöttek kíváncsatos lett volna-e olyan viszonyok között, mint a milyennek a műcsarnokban látszottak uralkodni; s méltán azt kérdezzük, hogy a mikor a nagybecsű szláv ötvösműveknek csak egy sötét folyosót szántak, nem kellett volna-e ugyanakkor az egyik, avagy a másik szobát tulajdonosának visszaküldeni; — mint ama középkori misemondó ruhákat, melyeket helyszűke miatt elfogadni lehetetlen volt.

A régészeti kiállítás reánk amateur-gyűjtemény benyomását teszi; találkozzunk benne az archæologia számos ágára vonatkozó emlékekkel, azt is bátran elmondhatni, hogy az egyes darabok izléssel vannak választva és elrendezve, de, kivált az országos kiállítás nagy keretében, nem foglalnak el oly előkelő helyet, mint a melyet óhajtottunk volna. Oka ennek valószínűleg abban a körülményben keresendő, hogy a régiségek egy bizonyos neme, például a bútorok s a szövetek, hazánkban már alig találhatók; a nemes fémből való edényeket pedig, tulajdonosaik, a mult évi ötvösműkiállítás bezárta után azonnal újból átadni, hajlandók nem voltak.

Annál nagyobb dicséret és köszönet illeti tehát Plavsics urat, a miért a fruskagorai szerzetekben őrzött görög-keleti egyházi szerelvények bemutatását közvetítette és a szerzeteket azért, hogy e felette fontos sorozatot átengedték. Ez a sorozat képezi kétségtől a régészeti kiállítás fénypontját.

Rövid ismertetésünk általános természetű lévén, ezuttal csak azt akarjuk kiemelni, hogy véleményünk szerint a régészeti kutatások jövődében, feladataik közé a szláv és a magyar ötvösművesség között fenálló összefüggésnek kiderítését is kell hogy felvegyék s kimutassák rokon vonások alapján azt, hogy volt-e a két művészet egymásra befolyással s ha igen, miben szenvedett lényeges átalakulást az egyik avagy a másik. Sok vitás kérdést fogunk ez úton tisztázhatni. Kivált a magyar archæológiát oly nagyon érdeklő zománczkérdés újabb tárgyalásánál fog lehetni, a nyerendő eredményeket felhasználni.

Kíváncsatosnak tartjuk tehát, hogy illetékes szakemberek, a kik a régészeti kiállítás közzétételével foglalkoznak, figyelmüket mindenek felett a görög-keleti tárgyakra irányozzák; a kiállítási bizottságot pedig arra kérjük, ne kimélje a pontos és részletes ismertetéssel járó költséget. Alkalma nyílik majd bőkezűségével a régészeti osztályon megejtett mellőztetést részben helyrehozni. Az egyházi szerelvények nem szláv eredetű csoportjában, valamint a profán edények és eszközök között is feltűnt néhány kitűnőbb, névleg zománczos példány, a melyet a mult évi ötvösműkiállításon nem volt alkalmunk látni. Középkori, de majdnem kizárólag olasz szöveteket, papi öltönyökön nyílik alkalom tanulmányozni. Csodálkozással vettük egyuttal, hogy a szerb kolostorokban

csak egy régibb keletű pluviale tartotta fenn magát, míg az öltönyök zöme késő korból, t. i. a XVIII. századból való.

Azok azonban, a kik a magyar textil-iparral s a magyar ornametikával foglalkoznak, bizonyára örömmel üdvözölték a sok festői hatású selyemhímzést és a nagyszámú u. n. erdélyi szőnyeget. Mindkét iparág kivételes szépségű példányokkal van képviselve. Nekünk a szőnyegek megtekintésénél feltűnt, hogy úgy a szóban forgók, mint az országos magyar iparművészeti muzeumban őrzöttek, továbbá azok, melyeket évente a régiség-kereskedőknél látunk és a magán tulajdonban lévő szőnyegek; szóval valamennyien, néhány mustrafaj ismétlésére szorítkoznak, s ha abszolút hasonlatosságról szó nem is lehet, mégis diszítéssük, aránylag csekély számú alaplíntára vezethető vissza, a mi minden bizonynyal figyelemre méltó, a keleti szőnyegek többi fajtájánál éppen nem tapasztalható sajátság. A régi magyar fazekas-iparral sűrűn találkozunk a kiállításon. A kiállított tálak, tányérok és kancsók értékét a rajtok lévő évszámok emelik ugyan, de ettől eltekintve, közöttük sem új formákat sem új diszítményeket nem voltunk képesek felfedezni, s az ónmáznak hazánk területén fenmaradt legrégibb példája még mindig, az iparművészeti muzeumban lévő, 1609 évszámmal ellátott víztartó. Ólomházzal borított középkori edény pedig, hasonló azokhoz, a melyeket a nagyváradi ásatások alkalmával leltek, úgy látszik alig létezik több hazánkban. A keramika másik részét, az üveget néhány kitűnő antik s néhány eléggé szép középkori üveg képviseli; az előbbiek között van a híres győri kancsó is; erről azonban véleményt formálni egyelőre nem vagyunk képesek.

Az eddig felsoroltak a műcsarnokban láthatók, míg a vasmunkákat, a hímzések egy részét és a bútorokat a zenecsarnok emeletén találjuk. Ezekről általános fejtegetést adni azonban lehetetlen; majd más alkalommal fogunk az ottani műemlékekre egyenként visszatérni.

Végül még azt akarjuk megjegyezni, hogy mi a katalógusra, melynek szerkesztésében az ó-szláv feliratok megfejtésében járatos szakférfiak működtek közre, valamint arra, hogy az még a kiállítás befejezése előtt megjelenjék, nagy súlyt helyezünk, mert a görög keleti egyházi művészettel hazánkban, tudtunkkal, kevesen foglalkoztak behatóan. A katalógus hivatása lesz tehát tanulmányainkat a megkívántató történelmi adatokkal, különösen pedig az évszámokkal, a mennyiben azok rajtok előfordulnak, előmozdítani. Ezen adatok maradandó becsessel fognak ugyan bírni s a kiállítás után is felhasználhatók, de a mit a kiállítás bezárta után sajnálattal fogunk nélkülözni, ha katalógus nélkül kellene ez ismeretlen tárgyak tanulmányozásához látni, az a pozitív alapokon mozgó összehasonlítás lehetősége s ennek folytán a technikai sajátságok számbavétele; szóval az egyéni benyomás, mint a kiindulási pontok egyike; melyet megbízható kalauz volna hivatva helyesbíteni, s a mely ilyen alakban minden tudományos kutatásnál szerepel, teljesen elvész.

K. Radisics Jenő.

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

AZ ERDŐFALVI BARLANGOK és szomszédos sziklák őstörténelmi leletei.

Az erdélyi érczhegység déli részében folytatott barlangkutatásaim rendén a barlangok nagy számához képest meglehetősen ritkán akadok a praehistoricus ember nyomaira; de most, midőn egy hosszabb lánczolat felett Soborsintól Gyulafehérvárig gyakori utazásaim kellő áttekintéshez juttatának; bizonyos helyrajzi szabályszerűséget ismerek fel e szétszórtan mutatkozó őstelepek jelentkezésében.

A völgyalakulások kiváló befolyással bírhattak a kőkori ember idevaló lakóhelyeinek megválasztására, mennyiben a személyes védelem megszilárdítására szolgáló természeti viszonyok gondos felhasználása daczára se kívánták az egyes törzsek magukat elszigetelni. Állomásaikat megannyi útjelzőnek tekinthetjük s legalább a szóban forgó területen azok lánczolata az egykori átjárókat, forgalmi vonalakat domborítja szemeink elé.

Igy ásatási adataim egész biztossággal kiderítik első sorban azt: hogy a Maros mentén tanyázott őslakók némely, a természet által megnyitott, irányban hatoltak a parti hegység belsejébe, hol feltűnő előszeretettel a szirtszorosokat domináló tetőkön s azokkal összefüggő fensikokon, barlangokban szállottak ugyan meg; de a rövid futású, elzárt völgyek felett előnyt adtak a *távol vidékek kapcsolatául szolgáló völgyületeknek*. Sok irányú megfigyeléseimet a korábbi időkben különböző gyűjteményekbe jutott leletek összeírásával kiegészítve, ezekben jelölhetem ki a szóban forgó hegyvonal déli lejtőiről s következőleg a Maros jobb partjáról kinyomozott átjárókat:

1. A *Zámnál végződő godinesdi és glodgilesdi patak völgy*. Ennek felső részében *Godinesdnél* egy barlang szolgált praehistoricus lakó-

helyül, de attól keletre F.-Boj falu határában egy magaslat cserép- és kőszerszámai tanuskodnak a messzi hajdankorba visszanyuló népmozgalomról.

2. Innen 35 kilometer távolságban Déváról Boiczán át Brádra vezető postaút derekán Karácsonyfalva (Krecsunyesd) és Boicza közt 5 kilom. hosszúságban megnyíló szirtrepedés barlangjai mutatnak ősrégi maradványokat, a mint ezt a karácsonyfalvi Szabó József barlangról* értekezésemben részletesebben kifejtém. A déli oldal eme ősmaradványain kívül a vízválasztón túl Brádnak menőleg *Pogyele* falu szolgáltatott idáig ilyenmű leletet, még pedig a Hunyadmegyében felettébb ritkán észlelt rézkor műtárgyaiból.

3. A déva-brádi vonaltól felfelé menőleg a promontoriumon Füzes, Csertés, Hendol, Boholt, Kéménd, Arany-Rápoly faluknál észleltem a hajdankor bizonyítványait. Mindeme telepek topographiai kapcsolatban élhettek a 4-ik helyre sorolt *gyógyi völgygyel*. A tágas fővölgy élénkebb közlekedés színhelye vala aránylag a mainál is s teljesen kielégíté a völgytorkolatnál Algyógyon még 1876-ban napfényre jutott barlanglelet, valamint az átellenben Szászvárosnál Torma Zsófia úrhölgy és Sándor János tanár collegám által gyűjtött kőeszközök bátorító előjeleire alapított várakozásomat.

Mindenekelőtt a Marostól 18 kilometer távolságban Mada-Balsa, illetől g Erdőfalva-Cseb-Glod közt éjszakról délre s három vadregényes szirtkapuval megnyíló mészlánczolatot vettem vizsgálat alá. Dolinokban és barlangokban itt is bő választék kínálkozik, mint Karácsonyfalva Boiczánál s vállalatomra különösen egy kis hegyi falu: Erdőfalva környéke volt jutalmazó, hol 2 barlangi tanyán kívül a széles hegyhátak mindenike be volt népesítve s egy magános szirttetőn erődszerű nyomok észlelhetők. Jelen alkalommal épen ezekről értekezem és az érintett lelőhelyeket egyenkint bemutatom.

I. *Piatra Pestyere = Barlangkő*. Erdőfalva egy kis katlanban vonja meg magát. A hozzávezető szirtszoroson alig surranhat át a patak s az Algyógyról felvezető út egy kis emelkedéssel éri el, hogy tulsó felén Balsára ismét hegynek folytassa futását. A közepén átfolyó kis patak közvetlen a falu felett ismét járhatatlan szorosból zuhog elé, mely 5 kilométer hosszúságban Glodról nyit neki utat. A szirtkaput jobb és baloldalon meredeken felszökellő mészszirtek alkotják, melyek közül a jobb parti homlokzat a hétköznapi egyformaságban tengődő falusiakra is oly igéző benyomást gyakorol: hogy *Menyország* (Raj) elnevezéssel adóztak bámulatuknak.

* A m. tud. Akadémia math. természettud. osztályának 1884. évi egyik ülésén bemutatva s a Mathem. és természettudom. Értesítő II. kötet 6. füzetében kibocsátva.

A Menyország meredekje alatt három barlang-üreget látunk már messziről tátongani, melyekhez egy kőfolyással ellepett hágón kapaszkodhatunk ki. A legnagyobb bejárója valószínűleg a török világból származó falazattal fogad, de ennek, valamint két társának további leírását a Marosvölgy általános barlangrajzára tartom fenn s e helyen csupán az alább mutatkozó s a helybeliek által Piatra Pestyere (Barlangszikla, Barlangkö) néven megkülönböztetett szirtszakadékra hívom fel a figyelmet, mint a mely őstörténelmi leleteivel tette magát a többiek felett nevezetessé. A Menyország szirttetőn is megfordult az ősember, mert a sziklaomladványok közt jellemző cserépdarabok felismerhetők mindenütt; de huzamosabb tanyahelyül az említett hely szolgálhatott, melynek az egész szirtcsoport feltüntetése mellett önálló rajzát idemellékelem.

Abból kitetszőleg a kúpszerűleg kimagasló mellékszirttetőbe jókora barlang nyílt egy időben. Utóbb a barlang hátsó fele ismeretlen okból, de hihetőleg egy repedés kitartó vízfolyásától, aláaknáztatva: beszakadt. Az ily módon záporok idejére szabad folyást nyert zuhatagok a megmaradt boltzatot is lassankint annyira ledöntötték, hogy ez idő szerint csupán a név (Barlangszikla) s az egymás ellen törekvő ívmaradvány tanuskodnak egykori barlang voltáról.

Átvizsgáltam a nyugati oldalt s ott úgy az elbozótosodott területen, mint a szántók barázdáiban sűrűn találtam a durván formált, rozsul iszapolt és égetett s leginkább pirosas és fekete-színű edénytöredékeket. Ezeken díszítés ritkább s a peremen mutatkozó rovátkák, (körömdísz) az ujjbenyomás, főleg bordaszerű kiemelkedéseken és füleken említhetők fel a karczolatos ékítéssel együtt. Korai használatát egyik se mutatja.

Köszerszdmokból vörös jaspis és szarukő szilánkok mutatkoznak, minőket táblánk 1. sorában a 2., 3., 4. rajz ábrázol. Érdekes képviselője e telepnek egy barázdájában általam talált diabasvésző. A csiszolt felület egyik szélén valamely éles eszköztől származó bevágások ismerhetők fel. Az élezés kitűnően fennmaradt. Eredetileg a nyelvbe csiptetve és hánccs- vagy állati béllal felerősítve használhatták. (II. tábla 4. á.)

II. *A Muncsel tető őstetepe.* A Piatra Pestyerénél többször említett Menyország meredély felett Muncsel nevű hegyhátta szélesül a mész. Így a lecsepegő víz üledékéből trónforma emelvény halmozódott össze.

A Muncsel nyugatra fejlődött ki s Balsáról egy sziklaösvényen jutni el reá, mely ösvényt a Zalatnára igyekvők is gyalog, vagy lóháton igénybe szokták venni. Számos dolinái egyikébe a *Gura fâra fund* (Feneketlen lyuk) nevűbe egy csermely tűnik el, hogy Erdőfalva körül valahol a patak vizét növelhesse. A környék összes magaslatai közül a Muncsel emelkedik ki legjobban 786 méter széles hegyhátával s mint természetes vár minden irányban völgyekre támaszkodván, egyszerre menhelyül és alkalmas tanyahelyül szolgálhatott nagy terjedelménél fogva főleg marha-állománynyal barangolt embereknek.

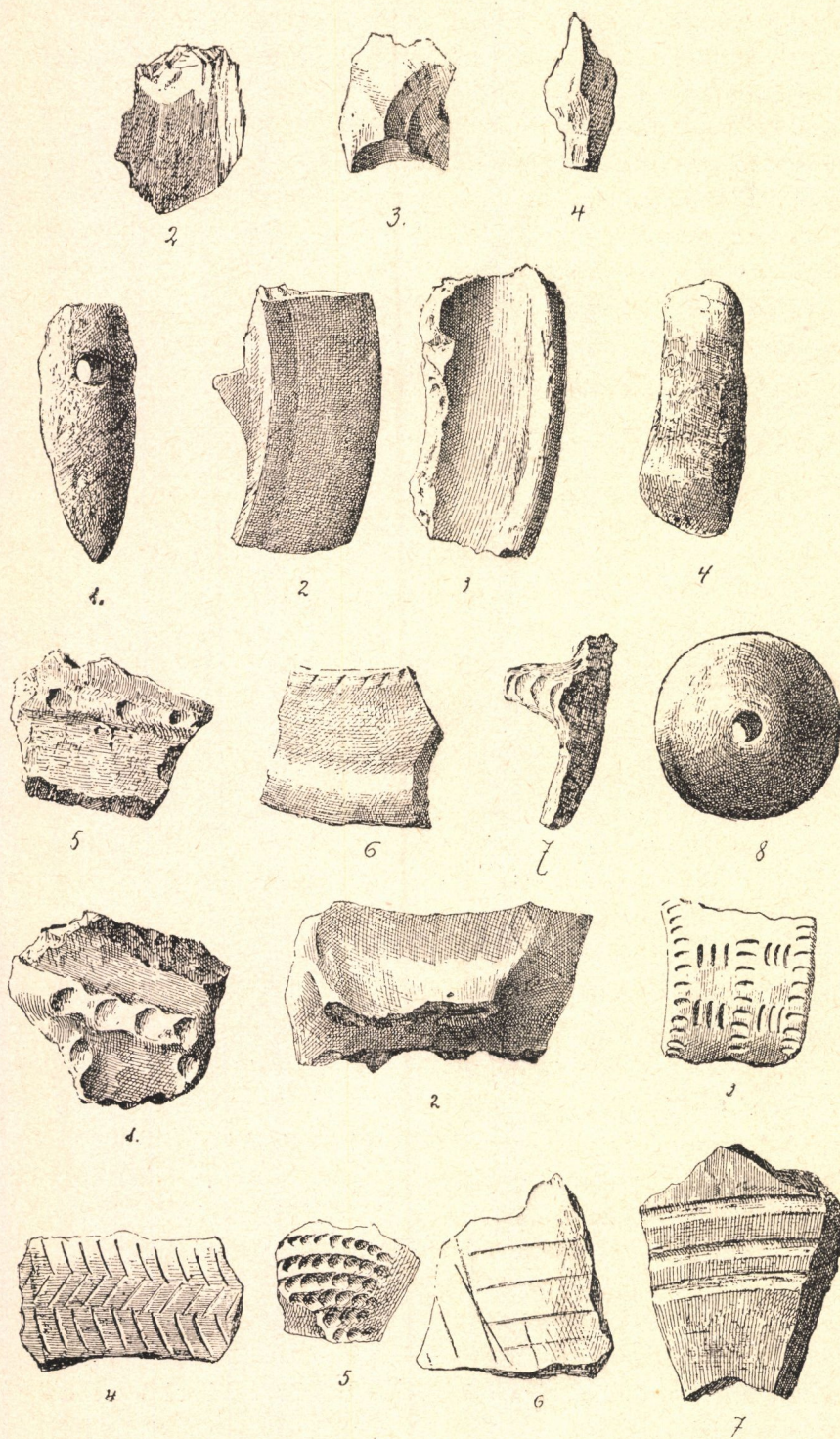
Ebbeli mivoltára a szerteszét heverő cserepek és egy hatalmas kőfejsze utalnak (a táblán 2. sor 1. sz.). A kőfejsze az e nemű példányok legnagyobbika, mert 195 mm. hosszúság mellett oldallapja 85 mm., a nyél beillesztési foka 75 mm. s maga a lyuk 23 mm. méreteket adott. Foka a használattól érdes; felülete elébb egy vésőfélével ki lehetett nagyolva, mert egyik lapján a 3 pár parallel ferde véset most is kivehető. Az ellenkező lapon a simítás elegyengette a véseteket s ott csak a fok közelében tűnik fel egy rovás. Mindkét éle egyenletesen ki van fenve, holott a fennebb ismertetett véső egyoldalú fenést tüntet fel.

Találtam még Balsán is a gör. keleti templom közelében kőkori cserepeket; de azok nem állván valamely sziklateleppel kapcsolatban, e jelentésből még nem mellőzhetők.

III. *Erdőfalva alatt mutatkozó őstelepek.* a) *A Kuun Kocsárd-barlang (Skoptye Szirgyilor).* — Visszakerülve Erdőfalvára, le kelle kerülnöm a falun kívül Algyógyról jövő úton egész addig a pontig, a hol a patak egy újabb, de rövidfutású szirtrepedésből (Tyej = kulcs) szabadul ki. A jobb partot itt is meredeken felszökellő sziklaoldal: Vurvu Cornyetuluj = Somostető alkotja, melynek közepe táján egy barlang ívezetes szája látszik. A balparti törpébb sziklafal: *Cseteczuja* (váracska) nevet visel s erről alább lesz szó. Mindezt rajzaink is bemutatták. (304, 305 l.)

Átmenve a patakon, meredek ösvény jelöli meg utunk irányát. Fennebb sűrű sarjerdőbe hatolunk s a lehajló galyak és az ösvényre települt csaláncsoportozatok ugyancsak megnehezítik az előrejutást. Előre küldött munkásaink jeladása nélkül nehezen találtunk volna rá a barlangra, melyet újabban a pásztorok is elhanyagolni látszanak.

Vége félórai verejtékes kapaszkodás után célnál vagyunk s meglepetve állunk meg az alulról keskeny repedésnek tetsző, közelről azonban 3,3 méter széles, 10 méter magas részaránytalan ívben kialakult kapuzatnál. Meglepetésünk még jobban növekszik, a mint a meredeken emelkedő barlang végén 40 méter távolságban kifejlődött cseppkövesedés festői csoportjához érkezünk. Időnkint gazdag vízszüremlésre utalnak a talapzaton és menyezeten egyaránt feltűnő cseppkőalakzatok.

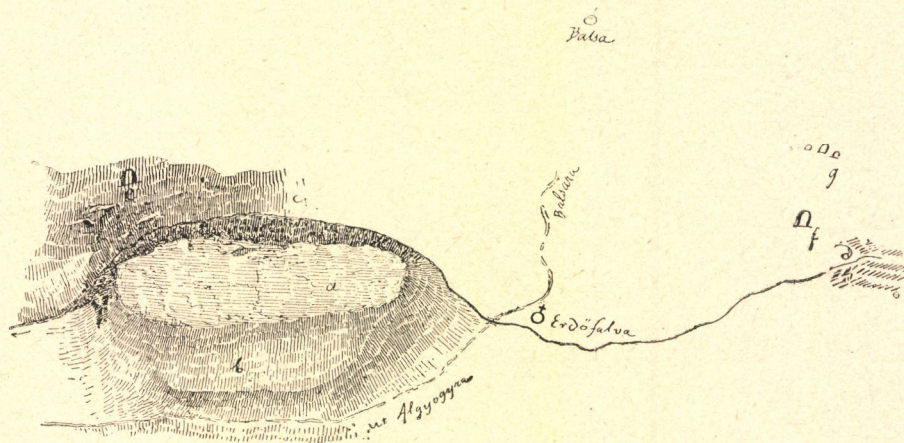

KÖSZERSZÁMOK ÉS CSERÉPRÉSZLETEK AZ ERDŐFALVI BARLANGOKBÓL.

Mellette páholysorok, tetején csonka szobortörzsként, nagy oszlop, dombsor módjára fejlődött figurák, melyeknek sajátosságát még jobban növeli a lassú hullámzatokkal szétterülő víz nyomán támadt pikkelyes, ránczos felület.

E változatos stalagmitformatio felett a boltozatról is vastag stalactit leplek, csapok, gyapjúutánzatok, tarajzatok phantasticus tömegét szemlélhetjük. Közvetlenül a nagy stalagmit-emelvényre baldacimforma — másutt ernyőhöz hasonló képződvény borul. A barlang ilyenformán cseppkövesedéseivel is számot tesz s cseppkő-barlangjaink sorát hivatva van egy újjal gyarapítani.

Az egésznek valami idegenszerű, kísérteties hatást kölcsönöz a sokféle árnyalatban jelentkező kékesbarnás színezet, az alakoknak a

derengő félhomály okozta eltorzulása s főleg az iszonyú sokaságban felriadt denevérhad, mely felhő módjára csapong körülöttünk. Ezek tanyájául a balfelé benyúló mellékág szolgál; míg a főüreg sziklarepedéseiből sipongó sziklafecskék rebbennek ki.

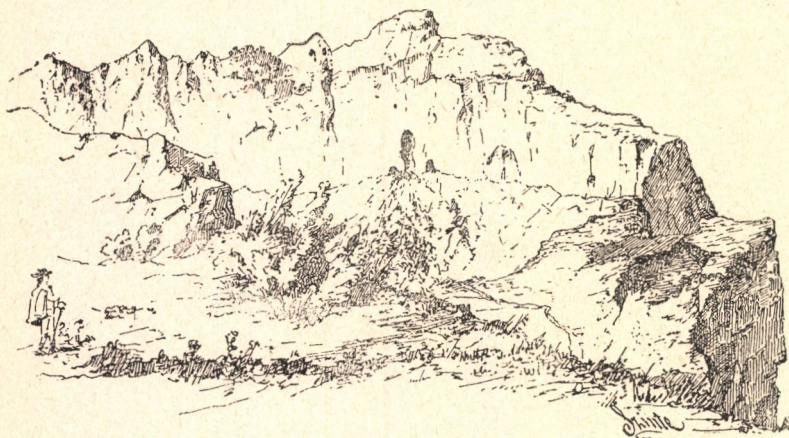
A barlang főürege a cseppkövesedéseknél éri végét s onnan jobbra (alaprajz) egy alig 20 méternyi nyulványt látunk, melynek meredekre dülő talapzatán felmenni nem lehet. A balfelé haladó másik ágat még kevésbbé mérhettem végig, miután a talaj síkos és nehezen járható voltán kívül alig győzünk védekezni a velünk szembe szárnyaló denevérek ellen. A mennyre világításnál kivehettem, 25 méterre becsülhetjük azt az ágat, melynek menyezeti üregeiben ütötték fel tanyájukat a denevérek s a tőlük származó guano-üledék teszi részben csúszóssá épen a sziklákat.

A barlang képződéséről annyit említhetek fel: hogy az északra

dűlő mészapadok elválása tágítja ki ennyire; míg hátsó felét a gyors mészkéregképződés szűkíti mind jobban-jobban.

A boltozatról leszakadó sziklatömbök a bejáró marháktól hátramaradó televényréteg alól is kivehetők. Ebben a hőmérséklet a nagy magasság miatt nincs megóva a külső levegő befolyásától s 1883. aug. 24-én d. u. 4 órakor 20° (C) külső hőmérséklet mellett az ÉKK nyíló barlang-szádjában 13° (C), belsejében pedig 12° (C) hőmérsékletet találtam. Levegője száraz, tiszta s egész a cseppkövesedésig igen könnyen járhatjuk.

A nép ajkán Skoptye Szirgyilor (Szerbek barlangja) nevezik; de én e vidék kitűnő főurának, a mivelődés és tudomány áldozatkész, nagylelkű pártfogójának: gróf Kuun Kocsárd úrnak nevével kívánom megkülönböztetni.

Az ásatás. A főcsarnokban több helyen megkísérlett ásatás mindenütt 1. vastag humust tárt fel, mely közé 2. kavics és nagyobb kőzet-hulladék vegyül. Erre 3. hamuval vegyült, szén, csonttartalmú s cserepekkel bővelkedő culturréteg következik barlangi agyaggal váltakozva. Az agyag a tüzelés helyein megkeményedett s pirosra változott. A cserepek nem egyenlő minőségű és nagyságú edényektől származnak, kézzel idomítvák. Törési lapjuk általában leveles és földes; némelyiken vörös agyagmázt, másikon graphitos bevonatot látni. Utóbbiakon simítás nyomait is találtam. Szénvegyületeket is használtak az edénygyártásnál. Egészben, fájdalom, egy edényt se sikerült megtalálni.

Kőszerszámokul néhány durván pattogatott kőforgács vehető. Nagyobb eszköz nem akadt.

Fémről a legutóbbi (1884) nyáron egy vassarkantyút talált utitársam és a rajzok készítője Szinte Gábor tanár úr. E sarkanyú két

szárát egy a talp alá szolgáltat vaslemez köthette eredetileg össze, melynek maradványát rajzunk is világosan szemlélteti.

Az állatvilágból a konyhahulladékok juh-, kecske-, tulokcsontjait sorolhatom fel.

b) A várhegy (*Cseteczuja*). Mint fennebb érintettem a balparti magános szikla: *váracska* = *Cseteczuja* nevet visel. A patakhöz meredeken szakad le; de az útig egy előfokkal hanyatlik alá. Ez előfokot Dealu zsugyele-nek (bíró hegy) hívja a nép. Feljutni is errefelé lehet. A bíró hegyre hamar eljutunk, de onnan csak a kiálló mészpadok fejei nyujtanak lépteinknek támpontot. Így is nagy kerülővel érkezünk ki. A tetőn 6—8 méter szélességben délről éjszakra irányuló 50 m. hosszúságú elegyengetett területet látunk. A bíró hegy előfok felé le volt nyesve; egyebütt a nélkül is hozzáférhetetlen volt, és az máig. Egy sziklaösvény részleteit is megkapjuk némi keresés után. Egész alakja kiválóan védelmi posztivá minősíti, mert az utat és a patak mentét egyaránt figyelemmel kísérhetjük innen s állítólag 1848-ban is innen támadtak meg egy erre tévedt honvédcsapatot.

A nép várnak tartotta régóta s jámbor kincskeresők a rejtőző kincset minden évben igyekeznek felfedezni. Céljaimban az önkéntes ásók munkája jelentékenyen elősegített, mert a hátrahagyott gödrökben megtaláltam a Barlangszikla (Piatra Pestyere) és Balsa mellett előfordult cserepek párjait. Csakhogy itt egy finomúl iszapolt kékes kőedényfajta is szerepel s korongon gyártott edények is vegyülnek a kezdetleges művekhez. A túlnyomó és uralkodó részt utóbbiak szolgáltatják mégis. A település chronológiájához ezek a kékes edények annyiban szolgálhatnak kulcs gyanánt, hogy hasonlókat a római nagyobb castrumok helyein is találunk. Feltűnő és megemlést érdemlő körülmény még e hegynél az is, hogy a mint Szinte Gábor tanár úr is tanúsíthatja, alatta épen azt a cerithium mészmárga-kődarabokat sikerült (s a mi fő, vésővel kockává dolgozott formában) megtalálnunk, a minőből a dákok nagyszerű vára Gredistyén Szászváros mögött épült. Nagyobb bizonyosság okáért összehasonlítottam a két helyről hozott darabokat s itthon is meg kelle első észleletemben erősödnöm. E mészmárga pedig innen legalább 40 kilométerre a Strigy jobb partján Kőboldogfalva helysénél bányásztatott. Bár az alig pár darabban képviselteti magát e helyen, annyiban fontossággal bír, hogy a dákok az általam megvizsgált, de még nem publicált kisebb erődök mindenikénél a mesterségesen elegyengetett előfokon alkalmaztak egy kőépítményt torony, vagy fal alakjában, s a tető rendesen föld-erőd vala. Az erdőfalvi várhegynél is megvan a levésett előfok, hová egy ilyeszerű kis építmény beillett.

Cserépneműkben a tetőnél is gazdagabb a lejtő. Le a hegy aljáig bőven kapjuk azokat. Az anyag megegyezik a két barlangbelivel, csak-

hogy a tökéletesebb iszapolás és technica (korong használata által) képviselői mindenütt jelentkeznek.

Egészen valószínűnek tűnik fel ezek után előttem, hogy e völgyet, mely egyik ágával a Fejér-Körös vízválasztójáig, másikkal az Ompoly és Abrud víz forrásvidékéig szolgál fel s tehát a Maros alsó terét a bányasággal legközelebbi kapcsolatba hozza: a római hódítók legalább egy őrséggel felügyeltették, miután épen torkolatába két katonai állomást is helyeztek, t. i. a csigmóit (= Germisara) és algyógyit.

Nem először észlelem egyébként a római finomabb cserépiparnak a kezdetleges barbárkészítményekhez vegyülését s midőn majd a hunyadmegyei kőbányászatonkat feldolgozom, épen bő alkalmam nyílik ez egy másután kijelölésére. Az erdőfalvi várhegyen a durva mívű agyagművéség azonban túlnyomó vala s a díszítések gyakoribb esetei más neolithtelepekről már ismeretesek. Nagy szerepet játszik az új benyomásos dísz, még pedig egyszerű dudorokon, vagy függőleges (függőszerű) toldalékos változaton (táblánkon 4. sor 1. á.) egyaránt. A 2. ábra közönséges fülalakját illusztrálja. A 3. ábra szintén egy fül, melyen egy tompa stylus-félével eszközölték a három sor merőleges és két sor horizontális benyomatot. A 4. ábra egy szép piros cserépdarabon fordul elé s azt a motivumot ábrázolja, mely a halszálka utánzatául van minősítve. A fenyőgalyas díszről határozottan elűt. Az 5. ábra a betűzdelt, a 6. á. az általános elterjedtségnek örvendő karczatos czirádát tünteti fel; míg a 7. ábra egy korongon készült római edényen jó elé. Szerepel még az erdélyi neolith-telepek jellemző és szép lencsés díszítése is. Az edények színe, vastagsága nagyon variál. A cserép-készítmények sorát egy csinos vörös színű orsógyűrű zárja be (táblánkon 3. sor 8. szám).

Fémekből pár földes vasrögféleségen kívül, melyek nyilván edényfestésre és toilletczélokra szolgáltak, egyebet találnom nem sikerült; de Florea Juon, ki a hegy déli lábánál kukoriczának puhítgatta a földet, a múlt 1884. év tavaszán egy arasznyi hosszú s leírása szerint lándzsavégfélét ásott ki. A falusi cigány forumán réznek ítéltetett a lelet s tudatlanságukban szeggé dolgozták fel. Ha ez állítás elfogadható már pedig oly naiv embertől származik, a kinek szavahihetőségében kételkedni okom nincs: az erdőfalvi várhegynek római szereplése még nyomósabban bizonyítva van. De egyébként a kőfejszén, és vésőn említett vésetek se igen származhatnak kőszerszámtól s az edények egy részének előállításí módja is haladottságra utal, úgy, hogy az őslakóknak réz, vagy bronzeszközökkel élése kizárva nincs s azért e telepeket a neolithkorból a fémkorba való lassú átmenet egyik maradványának ítélnem.

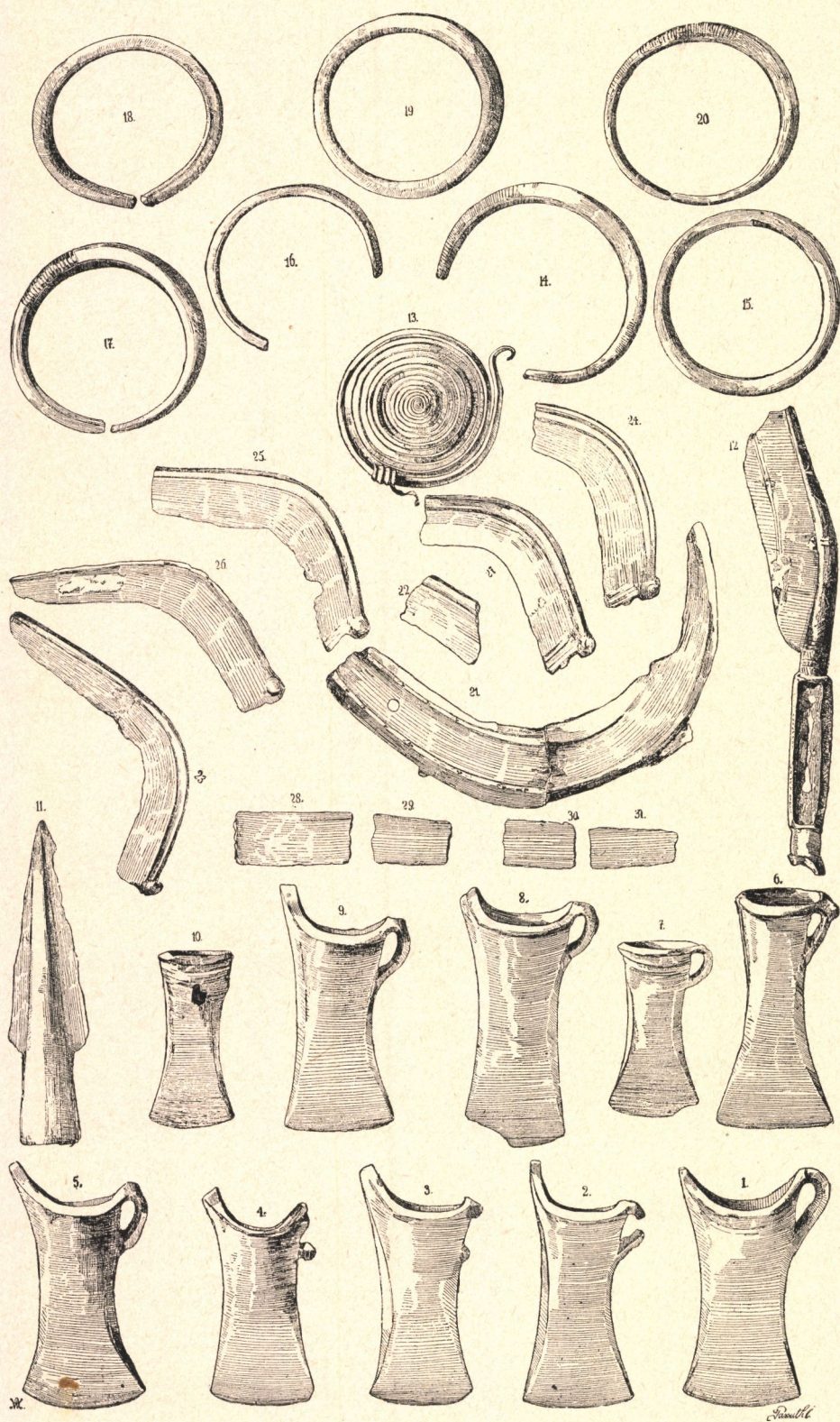
Déva.

Téglás Gábor.

SZENDRŐ-LÁDI BRONZLELET. Ritkán van alkalmunk egy régi kincs előfordulását oly tisztán és határozottan a legelső megjelenéséig visszafelé nyomozni, mint az itt rajzban bemutatott kincsnél tehetjük. A kincset a n. muzeum első sorban Dietrich Lajos szendrő-ládi föld birtokos úrnak köszöni, második sorban az edelényi tudománykedvelő főszolgabíró Zsóry Gusztáv úrnak és végre Melczer Gyula alispán úrnak.

A küldemény kíséretében Edelényben 1885 április 2-ikán fölvelt hivatalos jegyzőkönyv érkezett kezünkhöz, mely szerint «Dietrich Lajos szendrő-ládi lakos földbirtokos megjelenik s azon régiségekből, melyeket erdejében 1885 márczius hó 25-ik napján Tóth Lajos fatuskó-irtás alkalmával egy igen vén fa tövében felfedett és a melyek kezéhez átadattak, a következő darabokat terjeszti be» — (itt következik nyolcz tétel alatt a rajzban idecsatolt régiségek felsorolása). «Előadja továbbá, hogy mint hallia, még több tárgy is találtatott, nevezetesen ilyen baltaféle (rectius sarló) több darab, egy valami lánczféle és egy olyanforma régiség, mely úgy néz ki, mint egy zsebóra, ezeket a találók vitték el magukkal talán még előszerezhetők lesznek, a fazék, melyben ezen régiség találtatott, a találók által összetöretett, t. i. mikor a leletre akadtak, a találó nem tudván még, hogy a tárgyak ott vannak, fejszóját belevágta: — azonban megkísérlendi a cserepjait még összeszedetni s összeállítani, az eredményt közölni fogja. Kéri ezen, valamint a még összekerülendő, régiségeket a magyar nemzeti muzeumnál elhelyeztetni, illetve azokat a magyar nemzeti muzeumnak adományozza.»

Egy másik kísérő iratból, melyet a főszolgabíró április 30-ikán az alispánhoz intézett, megtudjuk még azt is, hogy Dietrich Lajos úr erdejét, a hol a lelet színre került, «Kőbánya-tető»-nek hívják s hogy a fazék, melyben a bronzokat találták, körülbelül négyliteres tartalmú volt. Az elveszett darabokról se ekkor se azután nem érkezett semmi hír. Így tehát be kell érünk a hazafias buzgósággal följánlott kincs meglévő részével. Van pedig tíz tokos véső (1—10. szám), ezek közt hét csücskös végű (1—5 és 8, 9), a mely typus hazánkban gyakori és jellemző, egészen épek, csak a 2., 3., 4. számú fülén van régi csorbulás, az egyiknek (10. sz.) nem volt füle. — A lelet érdekesebb tárgyai közé tartozik a kés (12. szám), melynek pengéje és markolata csonka, mindkét része egy tagban volt öntve és csak a markolatlemezek állottak külön két darab csontból vagy fából; a mélyedés, melybe erősítve voltak, meglátszik a nyél két oldalán; a nyél alighanem karikával végződött. A kés idoma a bronzkor fejlettebb formái közül való, háta párhuzamosan futó vonaldíszekkel van ékítve. — Csak hat van (21—26) s ezek közt csak kettő ép, (23., 26. sz.) az egyik ketté van törve (2. sz.), de meg van mindkét darabja, egy másiknak is megvan két töredéke (22. és 27. sz.), de nem teljes a sarló; a hatból öt a legegyszerűbb

SZENDRŐLÁDI BRONZLELET.

gombos typus sorába — egy a nyéllemezzelel bíró formájúak közül való, a sarló nyélfelőli fele párhuzamosan futó karimával bír, e két vastagodás s a lyuk a nyél megerősítésére szolgált. — Fegyver kétféle van, az egyik lándzsacsúcs (11. szám) a legegyszerűbb formából igen sérült szélű szárnyakkal, a másik egy törpengének látszik négy darabja lenni, (28—31. sz.) azon fajta pengékből, melyeknek nincs középső gerinczük. Ékszer több volt a kincsben. Ezek közé tartozik a korongos tekercs (13. sz.), melynek rendeltetését nem tudjuk határozottan megállapítani. Négyélű bronz huzalból készült, mely tizennégy hajlásban tekerődik a központ körül s a közepe valamint a vége felé keskenyül. Külső vége horogformára kihajlik és hegyes; legkülső hajlásán apró hengerded tekercs vagyon, melynek egyik vége nyilván eredeti állásából ki van forgatva. Kérdés vajjon e tekercs nem volt-e egy más korongnak a végtagja, mely által az a meglévővel összefüggött. Ily hengerded hajlások által függ össze a felső-dobszai tekercs-fibulának négy tekercse egymással.¹

Valószínűbb azonban, hogy a szendrő-ládi tekercs egy nagyobb, öttekercsű fibulának volt a végtagja s csak a mikor onnan letört, volt önállóan használva.² Ezt a föltevést támogatná, hogy azok a tekercsek is rendesen négyélű huzalból készültek; de nehézséget okoz az apró hengertag, melynek ily föltevés mellett nem érthető a rendeltetése.

Ily körülmények közt tehát a 13. számú darab magyarázata egyelőre nyílt kérdés marad.

A leletből még kezünkhöz jutott nyolcz bronzkarika, melyek közt két zárt (15. és 19. sz.) a többi nyitott végű, ez utóbbiak közt három rovátkos vonalakkal díszes, a karikák teste legtöbbször majdnem kerek átmérőjű, csak egynek (16. sz.) s egymás hasonló karperecz három töredékének belső oldalán egyenes a fölület.

A leletben előforduló idomok egytől-egyig magyarországi bronz-typusok és némely alakok, mint a kés és a csücskös vésők, a bronzműveltség haladottabb korára vallanak. *Hpl.*

MOSONYMEGYEI ÁSATÁSOK. Második közlemény.³ V. Nemesvölgyi sírmező. Ezen sírmező az, melyen a mosonymegyei régészeti társulat az elmúlt 1884-ik évben legnagyobb tevékenységét fejthette ki, mert gr. Batthyány József ezen, köpcsényi, uradalmához tartozó hegyi legelőjén az ásatást legkészségesebben megengedte.

Azon hírt vevén, hogy ott évekkel ezelőtt egy záporosó után a szántóföldek valamelyikén egy szép cserépkorsó találtatott és az eke

¹ Lásd e fibulát a N. Muzeum 1. termének XLIV. táblájának 31. száma alatt.

² Ily letört tekercseket lásd N. Muz. 1. terem XXVI. 19—21. sz. alatt.

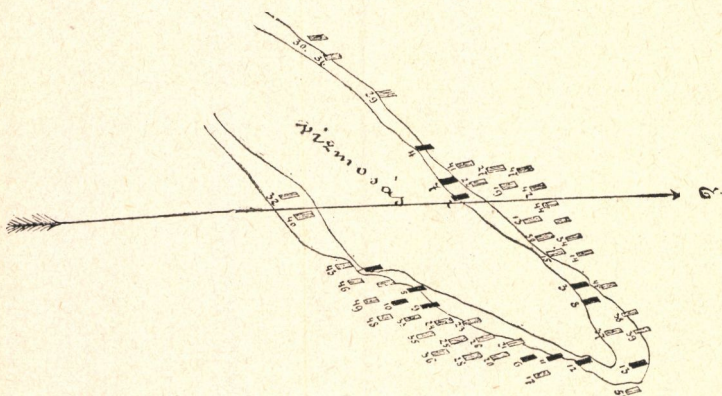
³ Az első közleményt lásd a 199—206. lapokon.

ugyanazon földön kődarabokat vet föl, Deininger Imre és Breuner Ágost urakkal arra a helyre rándultunk.

Első ásatásunk eredménytelen volt. Egy újabban kezdett árok azonban lazán egymáson heverő gránitkövekre vezetett, ezek mellékén a talaj majdnem kizárólag elporhadt téglák vörös és feketés maradványaiból állott. Ásatás közben a segédkező uradalmi juhászt is kérdezgetvén értesültünk, hogy ő a közeli vízmosásban csontokat és egy kis bögrét talált.

Igy jutottunk az igazi nyomra, siettünk a jelzett vízmosáshoz és az addig sikertelen munka után bő kárpótlást találtunk.

A kérdéses hely Nemesvölgy helységétől északra alig 1000 lépésre szelid emelkedésű lejtőn elterülő legelőn fekszik, talaja kemény lösz kavicssal keverve, magasabb részein agyag; ebben a hegyoldalról leomló esővíz 6–8 m. mély 10–12 m. széles kimosást idézett elő,

melynek mindkét partján sírok találtatván, már sok sír tartalmát elsdorta az ár.

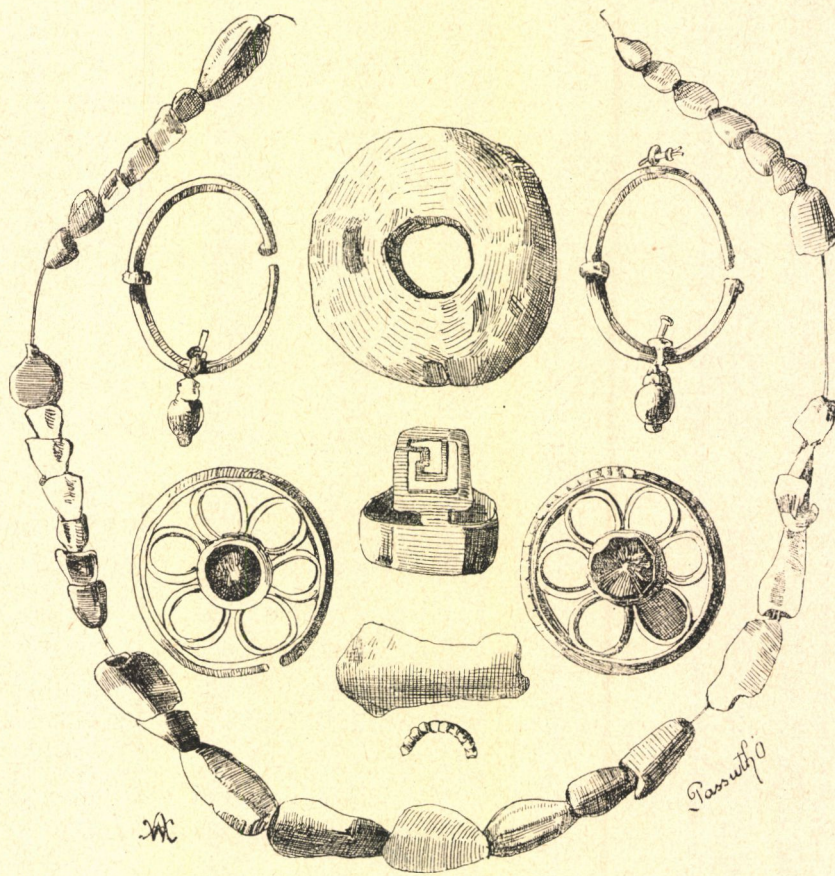
A meredek partok megvizsgálásánál a délkeleti oldalon egy, az észak-nyugati oldalon két sír keresztmetszetét mutatta a sírok behányásánál hozzá keveredett — bár igen csekély mennyiségű — humus; a gyp felszínén azonban a legcsekélyebb emelkedés sem árulja el a sírok helyét.

1-ső sír. Női sír, 134 cm. mély, csontváz hossza 161 cm., az alsó végtag felkarcsontjának hossza 41 cm.; erős csontváz; mellette étel bíró 5 cm. hosszú, 1 1/2 cm. széles, 2 mm. vastag késpenge; a tetem baloldalán a lábnál primitív bögre, ebben feküdt egy 31 mm. magas orsógomb, kiálló étel, 7 mm. átmérőjű lyukkal, csillámmal vegyes finom agyagból jól égetve, feketés színű és sima külsővel. A tetem jobb fültáján fülfüggő bronzból, sötétkék üvegcsappal, a karikának csak fele találtatott meg. Ezen függő igen díszes lehetett, de a rézrozsda annyira ellepte, hogy a díszítés ki sem vehető. Mellén 15 drb fekete gyöngy a napraforgó maghoz hasonló alakban és különböző nagyságban.

2-ik sír Női sír. (Lásd az idezárt képes táblát.) A lábnál bögre, mindkét fülben bronz függő, jobb kezének egyik ujján egy nagy bronz gyűrű, széles

karika és felül a karikától elálló, áttörött bronzlappal. Nyaka körül 36 gyöngy, mellén két 29 mm. átmérőjű kerek bronzlappal a köntöst összetartó csattot képezhette.

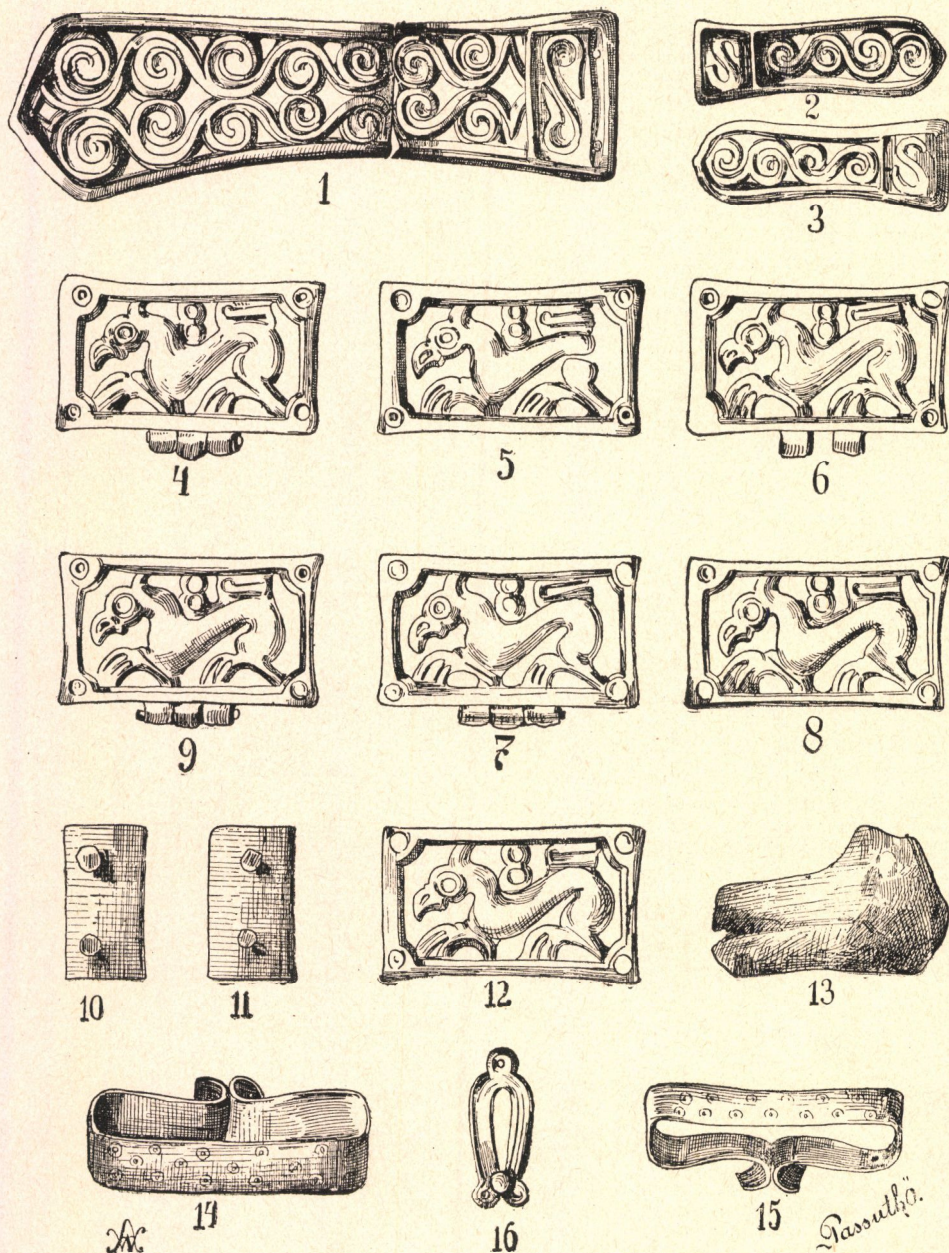
3-ik sír. Ez volt a legérdekesebb, nemcsak mert kettős sír vala, de a csontvázak méreteinél fogva is. A sír mélysége 137 cm. Jobb kéz felől feküdt a nő, csontvázának hossza 175 cm. és megfelelően erős, így az állkapocs 12½ cm. széles. A nő jobb keze mellett 45 mm. átmérőjű lapos orsógomb. Balfülhelyén a fentihez hasonló bronz függő, a balfülhelyen csak a kék gyöngycsepp találtatott meg, ezen kívül 5 gyöngy a mell felett elszórva — a később megtalált kézujj a szirony által egészen jó karban conserválva és zöldre festve, kétségtelenül teszi, hogy ezen gyűrű volt, mely azonban — sajnos — fel nem találtatott.

A NEMESSVÖLGYI 2. SÍR TARTALMA.

A balról fekvő férfi valószínűleg óriás volt, mert csontváza 195 cm. hosszúsággal bírt, a csontok pedig feltűnően erősek és aránylag legjobban fentartva. Az alsó állkapocs szélessége 13 cm., az alsó állkapocstól a fejtetőig 19½ cm. az alsó végtag felkarcsontja pedig csak 43 cm. volt, mi nem hosszú lábú vézna, hanem aránylag nagy törzsű emberre vall. Ezen tetem bronz dísz tárgyakban gazdag volt. Oldala mellett háromélű nyílvég vasból, késpengének darabja, több szétmállott vasdarab; balfülénél bronz spirális, a test körül, a csipőn felül főleg baloldalt 4½ illetve 3½ cm. mérettel bíró 7 darab bronz csatt, áttört munka, a négy szegletében egy-egy lyukkal bíró keretben griffmadár. A tetem dereka körül széles szíj-övvel bírt, mely ott, hol bronz tárggyal volt díszítve, a szirony

által felismerhető állapotban megóvatott, ezen öv végét képezhette azon szép bronz tárgy, mely 11 cm. hosszú, 3 illetve majdnem 4 cm. széles, áttört-művű bronz szíjvég (1. ábra); ezen szíjöv díszítését képezte még a szíjra ráhajtott, bekar-

A 3. SÍR TARTALMA.

czolt körökkel díszített szíjlemez (14., 15. ábra), két-két szeggel bíró két kis lapos bronzlemez (10., 11. ábra), két kisebb méretű bronz szíjvég (2., 3. ábra), végre egy 3 cm. hosszú lyra alakú bronz tárgy (16. ábra), mely szintén övdísz lehetett; más rendeltetését nem ismerjük.

Ezen három sír kiásása után a választmányának jelentés tétetvén, annak határozata folytán 1884 augusztus 27-én nagyobb erővel láttunk a munka folytatásához és pedig a következő eredménnyel.

4-ik sír. 45 cm. mélységben. Ezen sír csak a felső karcsontnál kezdődött, a többit már elmosta a víz. Nyaktájon egymásba fűzött kettős bronz karika, egy ép és egy törött gyöngy találatott. Gyermeksír lévén, a koponya vékony és törékeny és így megmenthető nem volt.

5-ik sír. 93 cm. mélységű kettős sír, ugyanazon irányban, de megfordítva, fejjel délnek feküdt benne két gyermek, a koponyák szorosan egymás mellett, az egyik igen szétmállott kicsi, a másiknál — bár nagyobb — a felső metsző fogak még nem voltak kiválva, szintűgy az utolsó zápfogak még az állkapocsban bentálaltattak. Ezen sírban a nyaktájon két, egyenlőtlenül megtartott, vaskarika találatott. Ezen sírt is legnagyobb részt elmosta a víz, mert csak a mellkas és koponyák voltak meg.

6-ik sír. Női sír, mélysége 138 cm. Az eddig Lébény és Szentpéteren majdnem minden női sírban talált, égetett orsógomb itt feltűnő nagy volt, ugyanis átmérője 5.1 cm., vastagsága 1.1/4 cm. és csipője alatt feküdt. Lábánál félfoldra fordítva nagy, fekete bögre. Térdein alól nagy szarvasmarha-konczsont keresztbe fektetve. Feltűnő, hogy egy állkapocsban jobbról-balról csak egy zápfog jelentkezik, különben a csont oly egynemű, hogy a többi zápfogak helyének még csak nyomát sem mutatja.

7-ik sír. Sekély gyermeksír, feltűnően lapos koponyával, úgy hogy a szemüregék a homlokon állani látszanak, egyéb csontok egészen elkorhadva, a lábnál igen kicsi bögre.

8-ik sír. 110 cm. mély férfi-sír, jobb térde mellett háromélű vasnyíl-vég, lábánál nagy bögre, mellette konczsont. A koponya, mely úgy látszik sírbatétele előtt beütve lett, vagy akkor zúzatott szét, megőriztetett.

9-ik sír. 70 cm. mély, kifejlett férfi-csontvázal, mely 176 cm. hosszú, alsó végtag felkarcsontja 42 cm. Feje mellett faszén-darabok, hasán vas csattdarabok, bal czombja mellett vaskés, balról két darab háromélű nyílvég vasból, lába végén bögre, ebbe beleállítva kisebb marha-konczsont.

10-ik sír. 111 cm. mélységben. Csontváz hossza 170 cm. jobb keze mellett, hasa táján hosszú vaskés, lábánál bögre, mely némi bekarcolt díszítéssel bír.

11-ik sír. Víz által részben elmosott női sír lábfelőli vége. A női sírt jelző orsógomb 4, illetve 3.8 cm. átmérő mellett 1.1 cm. vastag. Találatott ezen kívül vaskés pengevég, lábánál konczsont, lábvégnél földdel telt bögre.

12-ik sír. 150 cm. mélységben, rendetlen fekvésben talált csontok és két koponya, elkorhad vaskarika-darabkák és kis bögre.

13-ik sír. 195 cm. mély. Az ásás a medenczecsont körül kezdetvén meg, hol vékony gombszerű övdísz képezett bronzlemezt találtunk, azonban reánk sötétedvén és sürgönyileg hazahivatván, augusztus 29-én hajnalban az ásásnál segédkezett fentemlített juhászra bíztuk a sír kiásását.

Ezen sír leletei és az ásatás folytatása céljából szept. hó 26-án dr. Nagy Kristóf egyleti titkár úrral a helyszínen megjelenve, a fenti sírban talált két nagy nyílvéget átvettük és az ásatást következő eredménnyel folytattuk :

14-ik sír. Mélysége 160 cm., női váz, hossza 170 cm., lábnál bögre, balkéz-újjainál orsó, jobbkez-újjainál vas késpenge, nyaka körül fekete, szegletes gyöngyök, fülei mindegyikénél egy függő, hosszú elkorhad koponya.

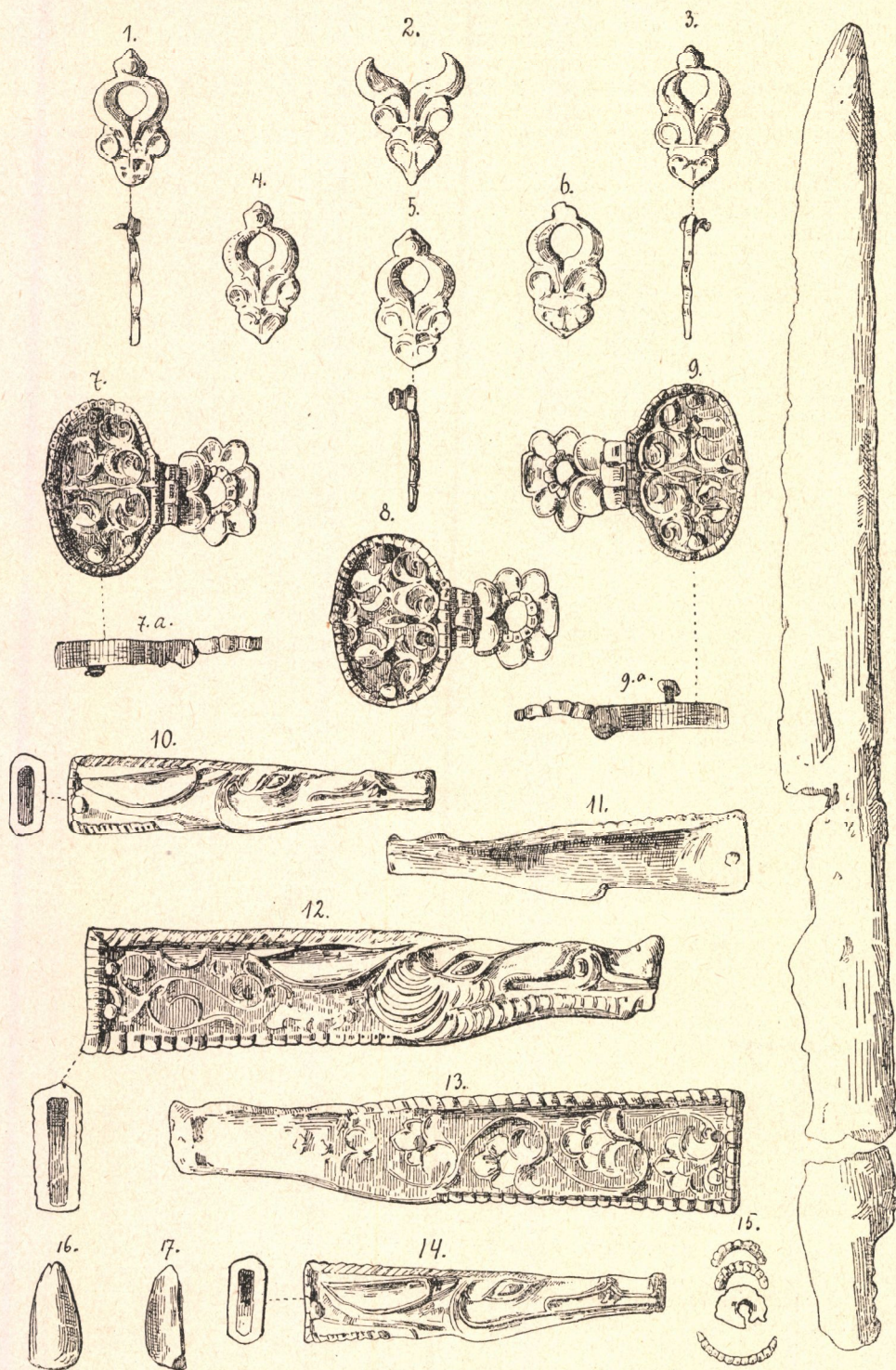
15-ik sír. Mélysége 90 cm., gyermekváz, hossza 100 cm., jobb térde mellett vaskés, koponya és csontok elkorhadva, — a fej felett bögre.

16-ik sír. Mélysége 70 cm. gyermekváz teljesen elkorhadva, csakis a lábnál levő kis bögre találatott.

17-ik sír. Mélysége 110 cm., női váz, hossza 150 cm., lábfejnél bögre, medenczecsont baloldalán orsógomb, koponya megőrizve.

18-ik sír. 50 cm. mély, váz teljesen elkorhadva, a lábnál volt bögre az ásásnál megsemmisült.

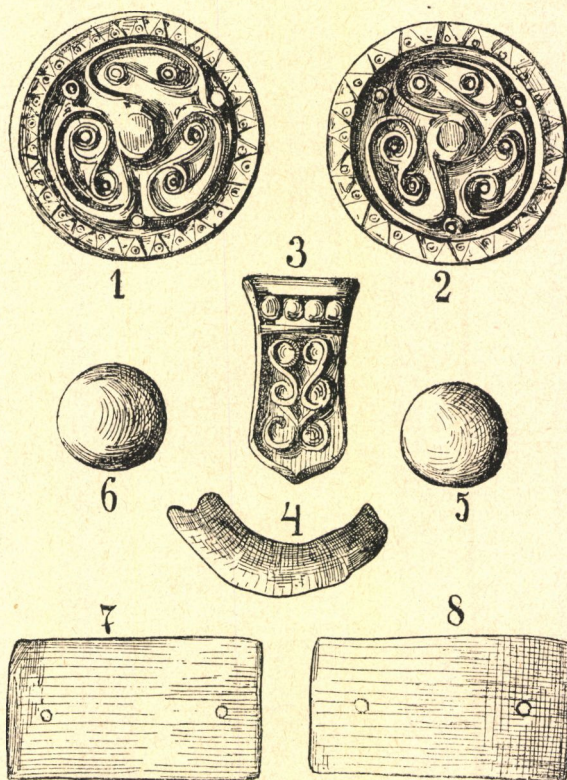
19-ik sír. 150 cm. mély ; női váz 150 cm. hosszú, lábvégnél elkorhad vas késpenge, a jobb térdén felül orsógomb, balkézénél fekete, szegletes gyöngyök, két fülhelyen két sodrott fülfüggő, koponya összetörött, a váz felső része jobb arcra fordítva.

A 22. SÍR TARTALMA.

20-ik sír. 160 cm. mély, — csontok elkorhadva, valószínűleg két váz, a sír közepén jobbkézről vas kés és néhány fekete gyöngy.

21-ik sír. 175 cm. mély; férfiváz, hossza 175 cm., a bal lábszár fölött és jobb lábszár alatt keresztbe fektetett konczcsont, a lábvégnél egy kis rakás baromficsont. Bögre nem találtatott. Balkéznél csákány alakú vas fegyver, jobbkéznél háromélű nyílvég és vaskés; a medenczecsont felett, az első hátgerincz-csigolya alatt körbe, tehát a vállat körülövedző elkorhadt szíj, ennek maradványai között vas karika, bronz csat; dió alakú üres csörgő, melyen a patina által megőrzött szövetmaradvány látható; hat gömbölyű és 16 más alakú övdísz és szíjvég. A kis kapocs-forma bronz tárgyak az övtől lefelé a bal térdig terjedőleg találtattak.

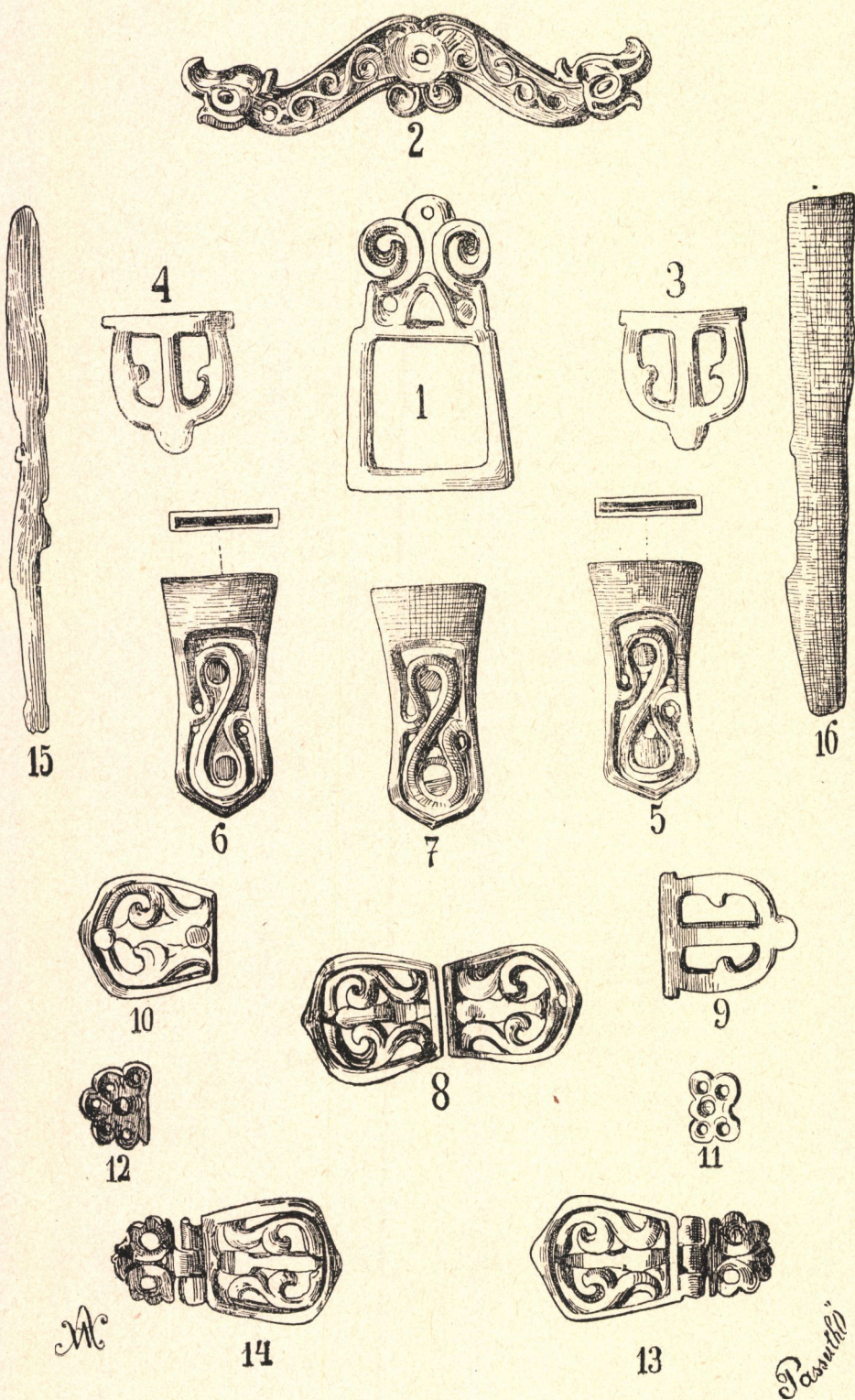
A 27. SÍR TARTALMA.

22-ik sír. 170 cm. mély, — férfiváz hossza 188 cm. Bögre nem találtatott; a két alsó lábszáron keresztbe fektetett konczcsont, a lábvégnél nagyobb rakás baromficsont. Jobb térd mellett vaskés (ábra), medenczecsontnál egy gyöngy (16—17. ábra), három nagyobb (7—9. ábra), két kisebb bronz csat (1—6. ábra) és három szép, hosszú, övdísz. Koponya a gyűjteményben.

23-ik sír. 130 cm. mély, — váz hossza 170 cm., lábszárakon konczcsont; mindkét kéz a térdén; balkéznél vas kés és vas karika. Koponya a gyűjteményben.

24-ik sír. 125 cm. mély, — váz hossza 170 cm., balkéznél nyílvég és vas-karika, bronz csat és bronzlemezek, koponya elkorhadva.

25-ik sír. 130 cm. mély, — váz hossza 152. Lábnál bögre, erre fektetve konczcsont, jobb térd mellett vas csat és vas kés, egy nyílvég; koponya össze-zúzva; alsó állkapocs a gyűjteményben.

A 38. SÎR IARTALMA.

26-ik sír. 170 cm. mély, — 189 cm. hosszú női váz, rendkívül nagy és erős csontozattal. Bögére nem találtatott, a lábvégnél konczsont és baromficsontok. Bal lábszár mellett orsógomb, nyaknál gyöngyök, fejnél két függő, koponya a gyűjteményben.

27-ik sír. 150 cm. mély, — váz hossza 183 cm.; medenczcsont körül két nagy gombalakú (1—2. ábra) és 5 másalakú bronz övdísz (3—8. ábra).

28-ik sír. 120 cm. mély, — váz hossza 190 cm., elkorhadva; baltérd felett vas karika és kés.

29-ik sír. 150 cm. mély. Váz hossza 150 cm., tárgy nem találtatott; bezúzott koponya a gyűjteményben.

30-ik sír. 90 cm. mély. Gyermekváz hossza 108 cm., egyéb tárgy, mint a lábnál összetörött bögre, nem találtatott.

31-ik sír. 132 cm. mély. Váz hossza 133 cm., vékony csontok; lábvégnél konczsont és baromficsontok. Jobb térdnél két darab medenczcsont körül gyöngy; fejevégnél bögre.

32-ik sír. 80 cm. mély, 90 cm. hossza. Elkorhadt kis gyermekváz, tárgy nem találtatott.

33-ik sír. 170 cm. mély, — korhadtság folytán a váz hossza már meg nem állapítható; lábnál nagyobb bögre, medenczcsont mellett bronzkarika, a hátgerinczcsontok mellett hosszában gyöngyök, a fejnél két függő.

34-ik sír. 175 cm. mély, — váz hossza 185 cm. Tárgy nem találtatott; koponya a gyűjteményben.

35-ik sír. 112 cm. mély, — váz hossza 170 cm., a lábszár mellett vas kés; koponya a gyűjteményben.

36-ik sír. 130 cm. mély, — váz hossza 160 cm., más tárgy, mint a lábnál lévő bögre, nem találtatott.

37-ik sír. 160 cm. mély, — váz hossza 170 cm., balkarja a dereka alatt, ugyanott bronzlemez. Koponya a gyűjteményben.

38-ik sír. 132 cm. mély, — váz hossza 174 cm., lábvégnél nagyobb bögre és a felett konczsont; a csipő felett több bronz övdísz (lásd a képes táblát). Koponya a gyűjteményben.

39-ik sír. Mélysége 87 cm., váz hossza 186 cm., lábnál törött bögre; ebben baromficsont; jobb térdénél vaskarika és nyilvég.

40-ik sír. Mélysége 45 cm., sír hossza 70 cm. Kis gyermekváz, teljesen elkorhadva.

41-ik sír. Mélysége 126 cm.; női váz hossza 182 cm. Lábnál bögre, baltérdnél orsógomb, ugyanott vaskés, fejnél két függő, koponya a gyűjteményben.

42-ik sír. Mélysége 123 cm., női váz hossza 186 cm. Letakarásnál az orsógomb csákánycsapás alatt összetörött; baltérd mellett kés, nyak alatt gyöngyök, fejnél két függő.

43-ik sír. 155 cm. mély; női váz hossza 150 cm., lábnál konczsont.

44-ik sír. 75 cm. mély elkorhadt csontokkal, váz hossza meg nem határozható.

45-ik sír. 192 cm. mély; váz hossza 190 cm. a nyakcsigolyákig; sem a fej, sem más tárgy nem találtatott.

46-ik sír. 170 cm. mély; — női váz 185 cm. hosszú; más tárgy, mint a fejnél lévő két függő, nem találtatott.

47-ik sír. 180 cm. mély, — női váz hossza 190 cm., láb mellett kés, lábvégnél bögre és külön rakás baromficsont, mellette bögre — balkezében csúcsos alakú orsógomb, nyaknál gyöngyök. Koponya jobb oldalán függő; a baloldali legszorgosb kutatás daczára sem találtatott meg, miből azonban még nem következik, hogy ne lett volna.

48-ik sír. 120 cm. mély, 132 cm. hosszú. Csontmaradványokon kívül csakis a lábnál lévő kis bögre találtatott.

49-ik sír. 150 cm. mély, — váz hossza 175 cm., lábnál törött bögre, jobb lábszár mellett a térdnél vaskés, — a fej nem találtatott.

50-ik sír. 140 cm. mély; női váz hossza 160 cm., lábnál kis törött bögre, baltérdnél orsógomb, fej balra fordítva.

51-ik sír. 158 cm. mély, — a sír rövidségénél fogva a fej és lábak nem fekve, hanem felszorulva, — tárgy nem találtatott.

A már feltárt 52-ik sír a beállott est és a három napi fáradozásból keletkezett kimerültség folytán már kiásható nem volt.

A munkások minden sírt csak annyira takartak fel, hogy legalább fél lábnyi föld a vázak felett általuk érintetlen marad, ezen réteget magunk távolítottuk el, minél a munkás csak a felkapált föld eltávolítása által segédkezett. Az ásatás e helyütt a kőkeménységű lösz és kavics között rendkívül nehéz és a nagyrészt csak csákánynyal teljesíthető munka csak nagy és időt rabló elővigyázattal eszközölhető. A további ásatást könnyíti azon körülmény, hogy a kiásott sír helyére tűzött szőlőkarók által a sírok egymástóli távolsága és szabályos sorokbani fekvése meghatározatván, most már minden következő sír fekvése majdnem pontosan meghatározható.

Dr. Sötér Ágost.

LOVAGOK TEMETŐJE CSORNA-CSATÁRON. Visszaemlékezve, úgy tudom, szép megyénk* területén alig merült még fel valamely régészeti lelet, mely oly általános érdekeltséget keltett és a képzelő tehetőséget oly annyira lefoglalta volna számára, mint a hír, hogy Csorna határában a Csatár nevű majorban a fővényvájók egy lovára ültetett vitéz csontvázát ásták ki, még pedig bronz lándzsával és bronz nyakperezcczel (torques), vas zablával és kengyelvassal.

De ha indokolt volt a nagy közönség kíváncsisága, nem kevésbbé kellett érdeklődnie magának a szakembernek, a bronz és vas régiségekből álló lelet iránt. Simon Ödön alispán irántam való szíves hajlamából és a tudomány iránt való nemes érdekeltségéből a lelt tárgyak Hannibal Jenő szolgabíró hivatalos jelentésének másolatával együtt véleményadás végett átadattak.

Hamar belátván, hogy ily esetben a tanulmány nem az íróasztal mellett, hanem csak a helyszínén ígérhet várható sikert: Csornára rándultam, hol a vendégszerető praelaturában, mint a tudomány szolgálatában álló utas, érdemen fölül való fogadtatásban részesültem nem csak, de feladatom kényelmesebb teljesítése körül is a legelőzékenyebben támogattattam. 1878-ik évi június hó 21 én a Csatár majorban boldogult Hannibál Jenő szolgabíróval megjelenvén, az általam napszámba fogadott munkásokat az ásatásra megkívánt szerszámokkal ellátva találtuk.

A lelhely maga a majortól északra eső egy dombos magaslat, mely keletről nyugatra terjed el talán 200 lépésnyi hosszúságban és 40—50 lépésnyi szélességben a körül lévő jó legelő jócskán kopár részét téve. A fölületet 3—5 ásonyomra termőföld képezi, az alatt pedig sárga fővényréteg terül el.

Mindenekelőtt vizsgálódva körül nézván azon pontot, melyet a majorosgazda azonosnak jelelt, melyen a szolgabírói jelentés szerint az

* Sopron.

urasági cselédek a homok ásása közben a felebb említett bronz és vas tárgyakat lócsontok és ember-csontvázval lelték, azt én is az ásatás folytatására tűztem ki.

Vagy három negyedórai, eleinten léha ásatás után találtam egy egészen ép ember-csontvázra, mely lábával keletnek fordítva volt elhelyezve, karjai a test oldalához, kézfeje pedig a czombhoz illesztve, jobb oldala mellett egy hegyetört hat hüvelyknyi hosszú késpenge vasból (5. sz.) és egy olyformán lepattogtatott tűzkő, hogy az egészben hasonlít a nemrég még használt kovápuskákéhoz. Ily nyugodt helyzetben a csontváz nem látszott igazolni a béresek által állított lóhátoni eltemetést, annál kevésbbé, mivel vele és körülötte lócsontok sem kerültek elő; de igen és pedig feles számmal agyagból égetett valami durvább edények cserepei. Délutánra az ásatás iránt érdeklődő vendégek jöttét is gyanítván Csornáról a praelaturából, a sírt érintetlenül akartam hagyni addig, és azért a földet a csontváz körül mind leásattam és elhordattam, mi által az egész szembetünőbb lett és a csontváz úgy mutatkozott, mintha az egy magasabb ravatalon volna kiterítve. E közben szándékomat el nem árulva, az archæologiai furót sétatobtnak használva, magam vagy 500 lépésnyi távolságba mentem a mező szélén lévő árokhányást kutatni, vajjon nem mutatkoznak-e ott is holmi cserépedények töredékei, vagy más jelek a hajdankorból; de csakhamar megfordulván láttam, hogy a buzgó szolgabíró a kimagasuló csontvázat azon idő alatt bánatomra széthányatta, azon kíváncsiságból, hogy tán annak dereka alatt volna még valami érdekes tárgy elrejtve. Bánatomra, mondom, mert így a csontváz részletes megmérése lehetetlenné volt téve, úgy hogy e nyomon csak azt mondhatom, hogy az egy közép nagyságú nő méretével egészben véve megegyezhetett. Nőre következtettem már azért is, mert lócsontok nem találtattak mellette; hogy pedig kés volt vele adva a sírba, ez feltűnő épen nem lehet, mert a Lipp Vilmos által a keszthelyi Dobogón felfedezett női sírokban akárhányszor került elő az ily vaskés; mire szolgált azonban hölgyünknek a tűzkő, azt majdan csak úgy leszünk képesek eldönteni, ha több hasonló előjövetelek fognak összehasonlításra rendelkezésünkre állani.

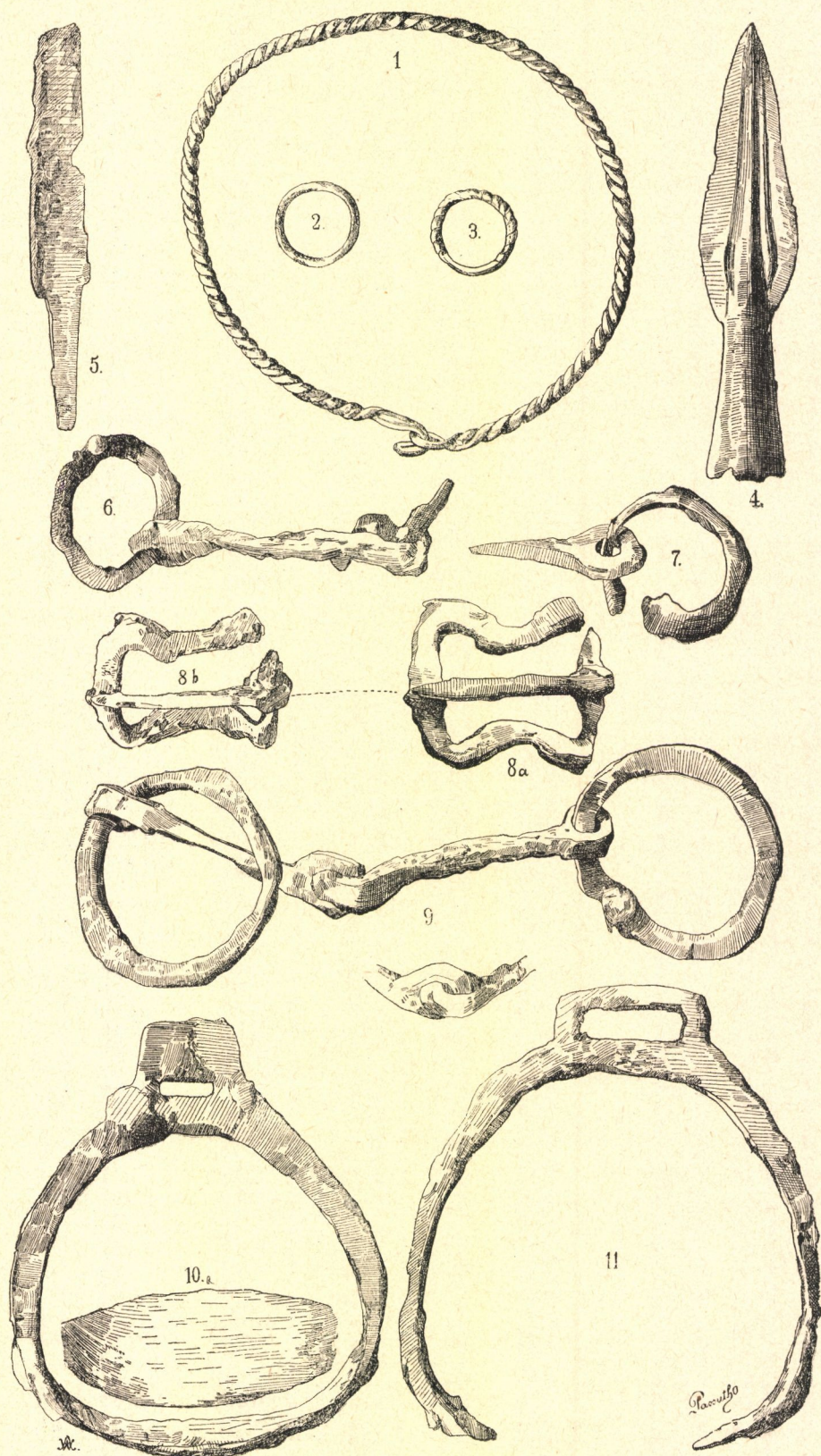
Az eddigi, habár nem is nagy eredmény, serkentőleg látszott hatni a különben most már figyelmesebb munkásokra, kik ugyanazon irányban egy ölnyi távolságban a második sírfészket terítették fel, de az abban lelt csontváz némileg elszéledve és egy lócsontváz darabjaival összekeverve, és csak az emberkoponya volt ép állapotban. Ennek láttára a munkások már nem engedték volna csak vita alá is venni a tényt, hogy a halott lován ülve lett volna eltemetve! és ez magam előtt is ily kérdőjelül tünt fel. Ezen sírfészkekben egy szélesebb talpu, de aránylag kis lábra szánt kengyelvas találtatott (10. sz.) egy töredezett, de annyira a meny-

nyire összeállítható lándzsával, melyet a rozsdá nagyon megviselt. A harmadik és negyedik sírban — a tetem keltezése mindig az maradván — szintén egy ember- és lócsontváz lett felfedezve és az egyikben egy bronz karika síma fölülettel és egy hüvelyknyi átmérővel (2. sz.) Még két sírt sikerült ugyanazon irányvonalban felteríthetni: ezekben az embercsontváz a lóéval mind a két sírban úgy találtatott, hogy a ló az embertetem baloldalán feküdt alig 3 lábnyira. E sírból való a kisebb alaku, ketté törött vas zabla (6., 7. sz.) és egy nagyocska csatt vasból, mely egészen hasonló a mai hevedercsatthoz (8a, 8b). Az ötödik sírban a lovag és lócsontváz hasonló elhelyezésben tünt fel egy bokor kengyelvassal, melyek közül az egyiknek talpa kitörött. (11. sz.). A hatodikban egy három darabra törött vas lándzsavég került elő és egy tekercses bronzkarika (3. sz.) — Így, habár a nyári nap még magasan állott is az égen, a számra hat sírban talált vas tárgyakat, cserépedény-töredékeket, a hat emberkoponyát és az ötből kiválogatott egy lókoponyát elnyalábolván, a munkát beszüntettem; mert megelégedtem a zsákmánnyal, mely ha nem is belértékre, de régészeti jelentőségben mindenesetre meglepő volt, már csak a lócsontvázak miatt is. Azután meg csakis két kis karikát fedezvén fel bronzból, azt kellett hinnem, hogy a szolgabíró által az alispánnak beküldött bronz tárgyak ezen vaskori lelettel csak is esetleges összefüggésben állanak.

Ily puritanus szellemben irtam meg még 1880-ban az alispánhoz nyújtott jelentésemet, ma miután előttem fekszik Vég Adorján értekezése a nemes-ócsai temetőről (Arch. Ért. XIV. kötet, VIII—X. füzet XL. 1. közölve) igen kész vagyok e merev nézetet elejteni, mert egy lovával eltemetett vitéz sírjában ott szerepel a bronz-torques és a tekercses bronz-karika, de hiányzik a lópatkó és sarkantyú, egyiránt a nemes-ócsai és a csorna-csatári leletben. Úgy hogy a két leletnek egykorúnak kell lenni, és egy és ugyanazon népfajra mutat vissza.

Lássuk tehát a rókát kereső béresek által talált és a szolgabírói jelentéssel a megye központjára küldött tárgyakat és a hasonlatosság a nemes-ócsai és a csorna-csatári leletek közt ki fog tűnni. Első helyet igényel itt a nagyon is mérvadó torques. 1. sz. szakasztott képe a nemes-ócsainak, csak hogy a miénknek kapcsolója épen van megtartva, bronzlándzsacsúcs, melyen a köpütől a lándzsa hegyéig végig nyulik el a szárnyakat erősítő borda (4. sz.), egy a 6. 7. számúnál sokkal nagyobb zablavasból (9. sz.) és két kengyelvas, mely egészen hasonló a már említettekhez (11. sz.).

Ha a temetkezési pontot nézzük: egy a rónából kimagasuló dombot, azt leszünk hajlandók hinni, hogy a hely gondosan kiszemelve lett csak választva közös nyughelyül azok számára, kik békében elköltöztek övéik köréből és tűzhelyük mögül. A mit észlelünk, nem a közös

csontgödör, hanem sorban futó arányos távolságban elkülönített sírok, mindenikben egy-egy ember és lova temetve. De még inkább ellene mond minden hevenyészetnek a ló nélkül talált és a szelid nyugalom egész pompájában fekvő csontváz, mely a munka kezdetén mint első lett felásva, és melyet én — mint felebb mondám — asszonynak tulajdonítok. Azonban mindez nem tiltja, hogy harczias népre következtessünk; lovas néptörzset meg már épen kényszerülve vagyunk elismerni. Feltűnő lehetne hát, hogy sem sarkantyú, sem lópatkó nem került ki a földből, ami azonban épen a régiség mellett szól, mert akkor e két vaskészülék nem volt még használatban. A Don melléki kozák ma sem ismer sarkantyút és e helyett lovát kancsukával biztatja, mint azt 1849-ben hazánkban is láthatni elég szomorú alkalmunk volt.

És most, habár tartózkodva is, és hivatottabb ethnographus tekintélyének szívesen meghajolva, a népfajt és a temetkezés idejét is meghatározhatnók. Semmi kételylyel sem fogunk találkozni, ha a temetkezési időt a tizedik századra tesszük, mi a honfoglalással, mint már bevezetett ténnyel esnék össze, mikor t. i. itt Rábaközben végkép letelepülhettek a besenyők, egy a magyarral rokon nép, melynek dédunokája a mai rábaközi magyar ember.

A besenyők megszállva tartották a Rábaközt, és Árpás lehetett székhelyök; mert Julia, a nádor az árpási besenyők jogait felsorolva megerősíti egy számukra 1222-ben kiadott oklevéllel; Mosonyban Oroszvárig, Győrben Barátiig terjeszkedtek ki. Lovon szolgáltak; hosszú kardot viseltek: «Nam illis mos est — — equorum pernecitate admodum delectari» mondja róluk Bonfin Dec. II. Lib. IV.

És így, habár a nemes-ócsai sírokat szaktársunk Végh Adorján a kunoknak vindicálta, talán most e sorok olvasására kész velem alkura lépni és befogadni a besenyőket oda Csallóközbe is — de ha nem, én legalább a kunokkal itt Rábaközben — hol letelepedve soha sem voltak — nem tudnék mi tévő lenni.

Az emberkoponyákról nem szólok, azokból hat darab és egy lókoponya most is gyűjteményemben van, hol azokat Dr. Török Aurél tanár úr nagy érdeklődéssel átnézte és a hetediket az igazgatása alatt álló anthropologiai muzeum számára elfogadni szíves volt.

Soprony, 1885. szeptember havában.

Paúr Iván.

AZ Ó-BUDAI HAJDANI «FEHÉR-EGYHÁZ» KERESÉSÉRE IRÁNYZOTT LEGÚJABB FŐVÁROSI ÁSATÁSOK EREDMÉNYE. II. közlemény.*

Az ildom és méltányosság azt hozza magával, hogy a szerzőt, kiből idézünk, kinek művét bíráljuk s állítmányait fölhasználjuk... meg is nevezzük. Némethy úr, ki nálam olvasta legelőször Nagy Lajos király metalisát és Perényi nádor parancsát, kinek ezen okmányok tartalmáról, a murus dirutusról szóló ponton kívül, melyet Tolth Titus úr, Ruppból épen a legfőbb jelentőségű *«usque ad*

finalem lapidem» szavak kihagyásával írt ki — előbb fogalma sem volt : N. úr mégis teljesen ignorálja és ignoráltatja az olvasóval, hogy *én voltam az első, ki a metalis nagy fontosságú tartalmát a közönség előtt feltártam, ki a Fehéregyház keresésével a lapis finalis döntő jelentőségére utaltam, és ki az újabb időben e téren a discussiót megnyitottam.*

Am olvassa végig mindazon szerzők műveit, kik eddig a Fehéregyházról és Árpád sírjáról írtak, és kiket N. úr az idzett füzet 164-ik lapján — bár hiányosan — elősorol, van-e köztük rajtam kívül egy is, a ki e metalissal foglalkozott, kutatásainak alapjául azt vette — avagy csak meg is álmodta volna, hogy a lapis finalisnak e kérdésnél *mily döntő a jelentősége és mily szükséges annak megállapítása, hogy e lapis finalis, t. i. a római vízvezetéki pillérek végsője hol állott?*

A mennyiben tehát N. úr e cikkében úgy gerálja magát, mintha e téren ő lett volna Tolth úrral együtt a kezdeményező, és szándékosan elhallgatta, hogy azt a keveset is, mit a metalisról tud, tőlem tanulta; bár ez sem fogott rajta, bátorkodom egész szerénységgel kijelenteni, hogy a kezdeményezés elsőségét, mely szerint t. i. én voltam az első és egyedüli, ki az 1355-ki határjáró és Perényi nádor parancsa álláspontjára helyezkedve, *ez alapon* kezdettem a Fehéregyházat keresni — én magamnak vindicálom : Suum cuique.

Katona István jeles történetírónk (Tom. III. ord. X. 140—141. lap) már egy századdal előbb figyelmeztette az illetőket, kik Árpád sírját akarják keresni, hogy az 1355-ki határjárást tanulmányozzák. Fájdalom, én e jó tanácsról csak Thaly Kálmán 1860-iki értekezéséből értesültem, midőn vizsgálódásaimmal már készen valék. Sok munkát és fáradságot kíméltem volna meg, ha Katona jóakaró intéséről előbb lett volna tudomásom.

Némethy úr e figyelmeztetést első művemben is olvashattá volna; de ő Katonát, a Fehéregyházzal foglalkozott írók közt, nem is említi. Ő a határjárásról szóló királyi oklevélnél sokkal többre becsüli Tolth Titus úr körmonfont dialektikáját és «Dilich másképp Schäfer» látképét. Ez ízlés dolga. De ha egyszer arra határozza el magát, hogy Nagy Lajos diplomájára is hivatkozzék, a legkevesebb mit kívánunk az, hogy ahhoz ne toldjon semmit, azt ne ferdítse ne hallgasson el belőle semmit.

Pedig N. úr ezt teszi. Igaz, hogy ezt az öt e bűvárlatokban megelőzőtt Tolth Titus úrtól tanulta; de mi az ügyvédnek szabad, az nem szabad a történésznek, minőnek magát Némethy úr kétségen kívül tartja.

A minoriták klastroma a finalis lapis mellett a Fehéregyházra nézve egyik fő helyhatározó. Ha tudnók, hogy hol állott, akkor tüstént reá mutathatnánk az Alba Ecclesiára. Se baj! N. úr tudja! Ime itt van, úgymond, az ő látképe előterén, és ennek bebizonyítása kedvéért hivatkozik a Nagy Lajos-féle metalisra is «mivel, úgymond, az utolsó kő (a római vízvezeték végső pillére) akkor — t. i. Nagy Lajos korában — sem lehetett más, mint a mai utolsó kő (a Mária-kő = Maria am Stein) **tehát közvetlen az utolsó kőnél volt a határjelző is:** a minoriták zárdájánál...» Már előbb pedig előre bocsátotta, hogy «Igy Nagy Lajosnak 1355 évbeli okmánya». Az olvasó tehát szentül azt hiszi, hogy e határjelzést, mely az Alba Ecclesia helyének meghatározásánál döntő, Nagy Lajos király okmánya adja *így* elő. Már előbb olvasta, hogy Dilich másképp Schäfer «legidősb» és «legHITELESEBB» látképén, az előtéri romok a minoriták települéül vannak megjelölve. Semmi kétség! gondolja magában az olvasó : Némethynek igaza van, a minoriták klastroma itt állott! Kissé megdöbben ugyan, midőn látja a nagy távolságot, mely a Mária-kő és a Kerekmalom közt létezik, és pillanatra talán kételkedni is kezd, vajjon lehetett volna-e az 1800 vagy 2000 lépésnyi távolságnál a metalisban azt mondani, hogy «a minorita zárdának a kapuja, a Radl-malom mellett képzelt Alba Ecclesiára *néz,* kívált ha a figyelmes olvasó észrevette talán azt is, hogy itt a magister és discipulus között oly nagy eltérés van, mint a mekkora a távolság a Mária-kő és a Kerekmalom között, mert Tolth Titus meg a minoriták zárdáját ép oly megdönthetlen érvekkel a Radl-malommal, illetőleg az itt képzelt Alba Ecclesiával *közel szemközt* helyezi, mint a hogy egy utcában a házak egymással szemközt állanak.

Amde N. úr igen expeditiv történetbuvár. Minthogy már értekezése elején meggyőződését fejezte ki: «hogy Tolth József és fia Titus «szerencsésen» meghatározták a Fehéregyháza helyét a Radl-malomnál», ő tehát mindenképen

azon van, hogy bajtársainak, illetőleg elődeinek e dicsőséget juttassa, egyelőre a papíron.

E végből N. úr az 1355-iki határjárás mesterileg szétszaggatott szövegébe az ártatlan «közvetlen» szócskát csusztatja be, miáltal az ide vonatkozó passzusnak értelme az lesz, hogy «közvetlen az utolsó kőnél volt a minorita zárdá-féle határjelző», vagy is, hogy a minoriták zárdája közvetlenül a mostani Mária-kő mellett állott, a mi pedig egészen hamis, mert:

Az 1355-iki okmányban eme határjelző közvetlen közeléről egy szó sincsen. Ellenkezőleg, *az utolsó, vagy jobban mondva a végső kőtől, egész a minorita-zárdáig két egész méta van az okmányban fölemlítve*: egyik a földből fölhányt határjelző (per quamdam metam terream), a másik pedig maga a minoriták székházának fala (ad murum curiae fratrum minorum). Tehát a végső kő és a minoriták zárdája közt a távolságot — minthogy itt a határ akadálytalanul a síkon futott, és pedig egyenes irányban délnek, — legalább is 1500 lépésnyire tehetjük, mely számhoz azonban nem ragaszkodom, mert a minoriták klastroma helyét eddig csak valószínű föltevessel gondoljuk a Florián-tér közelében.

Miért hallgatta el tehát N. úr e két metát? hisz erről a határjárás oly világosan szól, hogy annak valóságáról kételkedni nem is lehet. És miért mondja, — hivatkozva ismét az okmányra, — hogy a metalis «csak a minoriták templomán túl jön be a városba, és halad az utcák között, tehát (!) a minoriták templomának a városon kívül kellett állani». Hisz az okmány szavai szerint a minoriták mellett már utca volt, «innét átkelve az utcán, a királyné jobbágyának majorja mellett ment tovább» (abhinc trunseundo vicum, circa allodium seu domum coloni reginalis stb). És ebből nem az következik, hogy a minoriták klastroma a városon kívül, a Mária-kőnél állott, hol bizonyára utca soha nem volt? hanem ellenkezőleg állott már bent, vagy legalább a város szélén.

Es mily meggondolatlanul vetette oda a categoricus állítmányt, hogy «az utolsó kő akkor sem lehetett más, mint a mai utolsó kő, vagyis: hogy a metalis finalis lapisa, a mai Mária-kő volt és más nem is lehetett», erről majd alább fog N. úr meggyőződni, ha ugyan előre el nem határozza magát, mint eddig tette, hogy szándékosan ignorál mindent, mit én mondtam.

De nem! Ő mindent nem ignorál. Azért, mert művemről mélyen hallgat, értésemre akarva ezáltal adni, hogy ez mind lirim-larum, — czikke végén mégis, amúgy lesből, ugyancsak excurrál ellenem, és mossza árva fejemet, leczkézett, kétségbevonja *megbízhatóságomat*, megvonja tőlem a föltevés lehetőségét is, hogy valaki engem a történelmi kutatás terén «alapos»-nak tarthasson. Itt tehát N. úr ismét önállólag lép föl, saját szárnyára kél, elhagyva mesterét. Mert Tolth Titus ur, ámbár az 1355-iki okmányt az 1510-iki nádori parancsot és ezekre alapított minden érveléseimet kegyetlenül meghurczolta, össze-vissza hasogatta Ő-Buda egész határát, szegény Nagy Lajos király portióját három vagy négy részben adatta ki, és mindezekről oly megbízható térképet is készített, minő Ruppé a Schwanfelder tava mellékére varázsolt Árpád sírjáról (!), Fehéregyház helységről (!) és Árpád völgyéről (!) — de Tolth Titus úr személyemet még sem bántotta.

Némethy úr ellenben a megbízhatlanság és felületesség vádjával illet, egy pár fölkiáltó jel alakjában, mit a «megbízható» és «alapos» szavak után zárjel alatt oda jegezett.

Es mivel érdemeltem én e súlyos megrovást? Némethy úr fölfedezte, mint maga is bevallja nagy örömmel, hogy én Schier Xistus ama budai német polgárát, kitől e szerző a Fehéregyházra vonatkozhatólag is idéz egy német mondatot, Windeck Eberhardnak neveztem, a ki pedig Zsigmond király történetírója volt. Nyomban megfejtí ugyan maga a tévedés okát, mert Schier, úgy mond, idézve a budai német polgár «esetlen» szavait, a 66-ik lapon «memoratus»-nak vagyis olyannak nevezi őt, kit már előbb említett, és csakugyan a megelőző 58-ik lapon Windeckből idéz szintén német szavakat, — én tehát azt hívéim, hogy ez az «esetlen» szavu német polgár Windeck Eberhard volt. Ebből áll a nagy bűn mit elkövettem. Szolgáljon némi mentségemül, hogy én Windeck Eberhard Chronicáját a közkönyvtárakban kerestem, de midőn érintett művemet írtam, azt semmikép nem tudtam megkapni. És így esett meg rajtam a tévedés, mire, úgy hiszem, elég lett volna egyszerűen utalni. Ennél nagyobb

tévedés is megesik nálunknál sokkal nagyobb embereken, — e miatt nem volt szükség engem bántalmazni. Különben a Schier Xistusban talált idézetet híven reproducáltam, és elmondottam reá nézve véleményemet Tolth Titus úr ellenében, ki a német polgár e kijelentésére «Templum B. M. V. ist unweit von des Francken Pölchen mill, alwo rechter Hand auch ein closter gestanden, hat geheissen Teraigház» igen nagy súlyt fektet; míg Pray szerint a Tereigház nemis Fehéregyházat, hanem Törökházat jelent, mit N. úr állítása szerint helyesnek tart maga Schier és Knauz, sőt ügylátszik maga Némethy úr is, ki eme budai polgár szavait «esetleneknek» mondja, nem törődve azzal, hogy ezáltal Tolth urral szemben nagy ellentmondásba jő.

Egyfelől tehát N. úr esetlennek, vagyis hiábavalónak mondja a budai polgárnak Schiernél idézett mondatát, másfelől mégis keményen támad: miért neveztem el e polgárt helytelenül? és feddőleg jegyzi meg: «Sic fabricatur historia».

Először is mi nem vagyunk történetírók, N. úr engedelmeivel legyen mondva! Parányokat, egyes adatokat szolgáltatunk a historia számára, habár ez egyik-másik *nagy* munkánknak, például a Budát ostromlott császári seregek *gyóntató atyáiról*, a Szent János kápolna *«kincseiről»*, a felhévvi apátságról stb. szolóknak aligha fogná hasznát vehetni! Azután meg vagyok győződve, hogy historiát fabrikálni, úgy mint azt Tolth és Némethy úr teszik, csakugyan nem szabad.

Hisz minden, mit a Fehéregyházról ketten eddig összeírtak, a tévedéseknek nagy halmaza, s egész művek egy nagy tévedés. Egész könyvet kellene írnom, ha azt mind helyre akarnám igazítani és megcáfolni, mit «esetlenül» mondanak, mit mivel sem tudnak bizonyítani, és mi merő ellentétben áll az okmányok tartalmával és az akkori helyzetből nyilatkozó tényekkel.

Bucsiszóképen hadd álljon még itt néhány szó a Clarissákról. N. úr, ki mindig a tekintély apodicticus hangján beszél, a 172-ik lapon azt írja: hogy a «Victoria» téglagyárnál kiásott templom falai más templomé *nem is lehettek*, (!) mint a Clarissa apáczáké. Már most Henszlmann Imre barátom ne buvárkodjék, ne kutasson tovább. Némethy úr mondja, hogy itt nem lehetett más mint a Clarissák temploma! — És mivel bizonyítja ezt? mert ott, ügymond, a 60-as években számos sír találtatott és közelében patak volt, (?) — Krumhelt ferdeje — mely Fehéregyházán felül futott (?) a kolostor felé stb. Ez a föltevés ismét csak Némethy úr agyában létezik, ki a Fehéregyházat a Radl-malomnál képzei.

A mostani «Victoria» téglagyár mellett 1860-ban kiásott sírok rómaiak voltak, erről N. úr értesülhetett Römer Flórisnál. Ha ezek közt voltak keresztény sírok is, miről nem tudok, ebből nem lehet azt következtetni, hogy itt a Clarissák temetkeztek. De igenis lehet következtetni azt, hogy itt a rómaiak idejében is út volt, mivel a rómaiak az utak mellé helyezték el sirjaikat, és következtethetjük azt, hogy a metalisban többször említett via Hujoniensis a régi római úttal azonos.

A Clarissák templomát 1335-ben kezdte Nagy Lajos és anyja Erzsébet királyné építeni. Az 1355-iki metalis szerint e díszes templom már állott: *aliam (solemnem ecclesiam) in honorem Beatæ Virginis pro usu Sororum Sanctæ Claræ Ordinis Beati Francis ei ex nostris Sumptibus Regalibus et Reginatibus de novo ædificari et construi fecimus*.

Mivel pedig a határjárás *e tájon* szállott le az esztergomi országútra, okvetlenül megemlíti vala a *díszes* templomot, ha ez 1355-ben már ott állott volna, mert egész közelében, vagy éppen mellette kellett elhaladnia. De a metalis e tájon csak az Alba Ecclesiát említi, a Clarissákról hallgat, és ez oknál fogva vélem, hogy a «Victoria» téglagyár mellett kiásott alapfalak nem voltak a Clarissák templomáé, hanem valamely más később épültté, melynek korát Henszlmann Imre majd meg fogja határozni. A mult nyáron REG. fölírral találtak ott egy vörösmárványból gyönyörűen faragott sírkő töredéket.

Megvallom, hogy kezdetben igen hajlandó valék a «Victoria» gyártelepen kiásott romokat, az Alba Ecclesia maradványainak tartani, de megzavart az itt talált építmények teljesen kifejezett csücsíves stíljé és a román kori műemlékek teljes hiánya, a melyeknek pedig okvetlenül elő kellett volna kerülni, mert mint első értekezésemben kimutattam, a pálosok, kik az Alba Ecclesiát és a

klastromukat ujonnan fölépítették, a Szent István idejéből fennállott régi Alba Ecclesiát *befoglalták az új egyházba*. Ha tehát a «Victoria» gyártelepnél román-kori kápolna, vagy templom alapozására akadunk, akkor egyenlő több indok szólna a mellett, hogy itt állott hajdan B. Sz. Fehéregyháza. De erre nem találunk eddig semmi elfogadható támpontot. Előbbi értekezésemben és alább előadom az okokat, melyek arra birtak, hogy az Alba Ecclesiát inkább lejjebb, Kis-Czellhez közelebb keressék.

A Fehéregyháznak akadt még legujabban egy harmadik keresője Dr. Wekerle László úr személyében.

Wekerle úr mult ősszel fölkeresett azon kijelentéssel, hogy ő «Fehéregyház és Árpád sírja» című értekezésemet tanulmányozva, ennek útmutatása után indult s megtalálta a Fehéregyházat, «csak ásni kell, okvetlenül megleljük», úgymond. A magyarázat után, mely szerint a hely, hol W. úr ásatni akar, Kis-Czell és a Radl-malom közt van, nem vontam a megtalálás lehetőségét kétségbe, és örömezt fölajánlottam az ásítás céljaira a III. ker. előjárásánál rendelkezésre álló 500 frtot, melyet az őszi munkára tartottam fenn.

Midőn azonban W. úr a Capucinus hegy tetejére vezetett, mely a Krisztina városi Kis-Svábhegygyel egy magasságu lehet, és megmutatta, hogy ezen magaslat ormán akar ásatni, mert ott épület alapozásai és ennél került csigalépcső fokok voltak láthatók, W. úr előtt kifejtettem okaimat, melyeknél fogva nem hiszem, hogy itt Fehéregyház állott volna. Az ásítás mégis végbe ment s a romok római nyaraló maradványainak bizonyultak, miket előre jeleztem, és minőkkel tele van ezen egész hegyoldal. Később W. úr a budai téglagyári telep közvetlen közelében, tehát Kis-Czellhez is már sokkal közelebb tétetett próba-ásatást, mit szintén megtekintettem. Durva alapozású kisebbszerű négyszögépületnek bizonyult ez is. Az Alba Ecclesiának nyomát sem láttam.

Mínthogy tudtommal W. úrnak e kutatásaira vonatkozó dolgozata, melyben talán Fehéregyháza hollétére nézve is határozott véleménynyel fog előállani, már sajtó alatt van, tartózkodom minden nyilatkozattól. Majd meglássuk mire ment. Ez oknál fogva nem reflectálok most az Arch. Értesítő-ben és Pulszky Ferencz albumában eddig megjelent, inkább tájékoztató, mint a helyet végleg meghatározni akaró czikkeire, melyek utolsójánál mégis nélkülözöm legalább annak fölemlítését, hogy az 500 frtot meghaladt ásítás költségei az én közvetítem folytán és felelősségemre a *fővárosi alaphól* fedeztettek.

Az ásítás költségeiről lévén szó, föl kell még említenem, hogy midőn Tolth Titus úrnak a Radl malom fölött észlelt, és részéről Fehéregyházának tartott romokra vonatkozó véleménye közzététetett a fővárosi régészeti szakbizottmánnak erre következő ülésében, melynek tagjai az ásításokat az én véleményem alapján kívánták volt eszközöltetni — magam követeltem, hogy Tolth Titus úr kezdje meg az ásatást a Radl-malom közelében, és e végből 500 frt utalványoztatott a III. ker. előjáró kezeihez, Tolth úrnak teljesen szabad rendelkezésére. Tettem ezt azért, nehogy bárki azt mondhasa, hogy én mint a fővárosi régészeti szakbizottmány elnöke: állásomnál fogva háttérbe akarom a velem ellentétben álló vélemény érvényesülését szorítani.

Midőn azonban Tolth úr a szőlő tulajdonosával az ásítás megengedése iránt alkudozott, a jó ember legalább 200 □ ölnyi, ölenkint 6 frtjával megváltandó terület kisajátítását követelte és e követelésétől semmikép nem akart elállani. A fővárosi régészeti szakbizottmány tehát a tanácshoz, a remete-dülő és a kerek malom közti dülők ideiglenes kisajátítási joga kieszközléséért folyamodott azon apróbb területekre nézve, melyek régészeti ásítások helyéül általunk kijelöltetni fognak. A főv. tanács 1884-ik évi szeptember hó 4-én 4402. sz. a. kelt határozatával ezen előterjesztésünket pártolólág rendelte a közgyűlés elé terjeszteni, hogy ez ügyben a vallás és közoktatásügyi miniszter urhoz a kisajátítási jognak a fővárosra átruházása érdekében fölterjesztés intéztessék.

A tárgy azonban tudtommal eddig a közgyűlés elé nem került, minek okát abban vélem kereshetni, hogy időközben, a III. kerületben egy új temető kijelölése iránt indultak meg a tárgyalások, és legujabban épen a remete-dülő van temetőnek kiszemelve. Ekkor tehát e hegyoldal a főváros tulajdonába fogván átmenni és a szőlők kiirtatni, előre is biztosíthatom Tolth és Némethy urakat, hogy a fővárosi régészeti szakbizottmány azonnal meg fogja a tanácsot

kérni, hogy a főváros részéről e célra adományozott alapból, a Radl-malom közelében is az ásásokat megengedni méltóztassék.

Ezeket szükségesnek tartottam köztudomásra hozni. Mert nemcsak a Tolth úr iránt tanúsított előzékenységem, mely szerint az ásásokra nézve neki engedtem át az elsőséget, és a két évi kényszerű szünetelés azon következtetésre adtak okot, hogy én saját ügyemben nem bízva, a Fehéregyház keresésével fölhagytam, de azon kívül, az előadottak után engem méltányosan semmiképen nem érhető azon szemrehányást is kelle tapasztalnom, hogy míg egyfelől a Fehéregyház helyét én pontosan meghatározni nem tudom, hanem csak amúgy nagyjából utalok Kis-Czell tájára, másoknak, kik az Alba Ecclesiát nem ott keresik, hol én, erre nem nyújtok elég alkalmat.

Csak türelem jó uraim! Mibe egyszer belefogtam, azt be is fogom végezni. Mindjart meg fogják látni, hogy célomhoz, melyet pillanatra sem tévesztettem szem elől, közelebb állok mint valaha. Tolth Titus és Wekerle László urak jól tudják, hogy bár lelkemben vagyok meggyőződve, hogy az Alba Ecclesia nincs, és nem lehet ott, hol azt ők eddig keresték, mégis a szükséges pénzszegeknek rendelkezésükre bocsátása által arra, hogy saját véleményüket érvényesítsék, megtettem mindent mit tehettem.

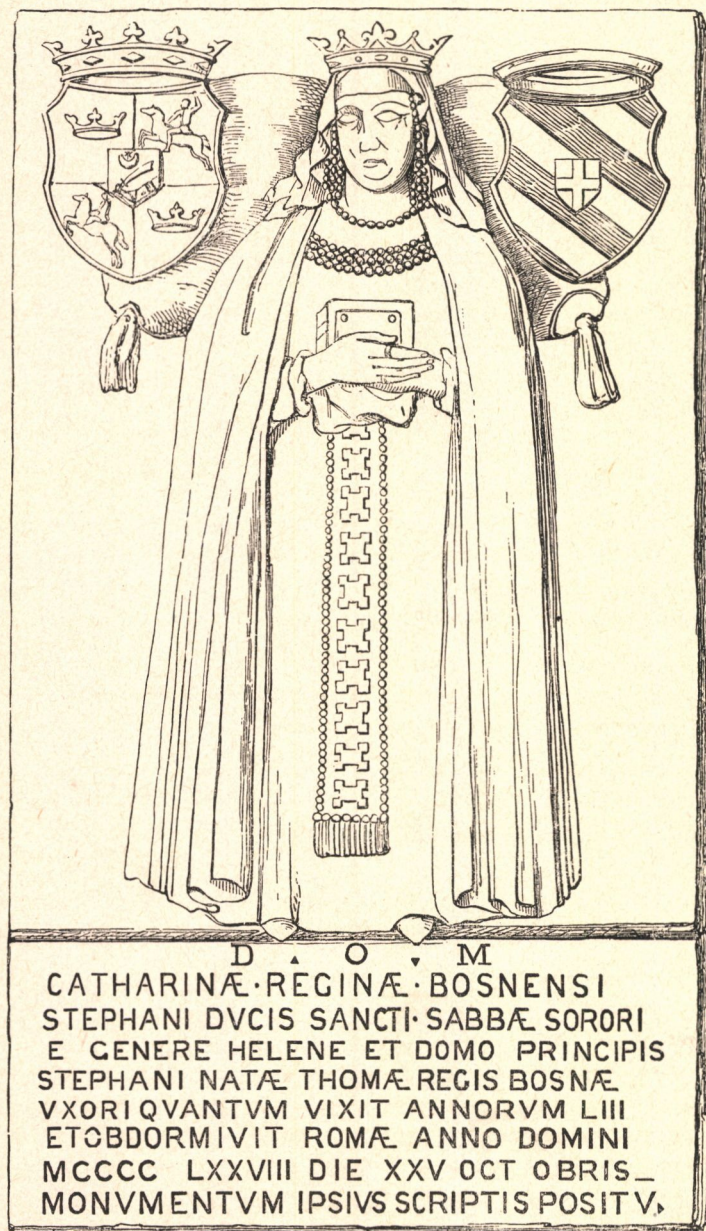
Havas Sándor.

KATALIN BOSNYÁK KIRÁLYNŐ SÍRKÖVE. Ismeretes e folyóirat t. olvasói előtt, hogy Bosznia címere ügyében már 1880 óta folyik a vita. Tárgyalták a kérdést horvát tudósok, tárgyalta a magyar országos levéltár (Archaeologiai Értesítő 1881. 23—39), majd a M. Tudományos Akademia (b. Nyáry A.: Bosznia címere. Turul. 1884. 9—16. II.), nézetet vallott Fiedler József, mint a bécsi cs. és kir. titkos levéltár igazgatója. A vita nem a kérdés címerfejlődési oldalára nézve mutat ellentétet, hanem a körül forog, hogy a történetileg egykor használt koronás címér lépjen-e ismét életbe, vagy maradjon használatban a magyar közjog elismerte s ő Felsége birodalmi nagy pecsétén jelenleg is használt «arany mezőben felhőből kinyuló, vörös mezű, kardot tartó kar»-os címér?

A vita folyamában említettett, mint döntő fontosságú érv, hogy Katalin bosnyák királynő síremlékén, Rómában az Ara Coeli templomban, négyelt paizsban a korona látható. Minthogy e síremlék, egyfelől érdekes történeti maradványa az 1463-ban letűnt bosnyák királyi családnak, másfelől Bosznia címérének tárgyalásához nyomós adatot szolgáltak, érdemesnek tartjuk itt közlését, s commentálását.

Asbóth János, ki jelenleg Boszniáról ír egy ismeretterjesztő munkát s abban régészeti érdekű tárgyakat is felölel, figyelmeztetett bennünket Evans A. J.: «Through Bosnia and the Hercegovina on foot etc.» című munkájára, mint amelyben e síremlék közölve van. Evans úr ez emléket nem az eredetiről másolhatta, hanem Alphonso Ciaconni: «Vitæ et Res gestæ Pontificium Romanorum et S. R. E. Cardinalium ab Augustino Oldoino recognitæ etc. (III. kötet. col. 41. Roma. 1677.)» című munkájának egy metszetét reprodukálta. Rómából azonban azt az értesítést kapván, hogy a síremlék az Ara Coeli templom főoltára előtt ugyan megvan, de úgy az aláírás, mint az alak lekopvák, ezúttal beértük az Evans-féle reproductióval, mely a címereket, s az aláírást, ha nem is híven és stílszerűleg, de használatra elegendőképp közli. Az eredeti sírkövön ugyanis kétféle aláírás volt olvasható; egy cyrill betűkkel ó-szláv felírat s az ennek teljesen megfelelő latin fordítás.

Az Evans-féle reproduction pedig csak a latin felirat látszik, s az sem XV. századbéli típusokkal, a mellett még hibás is, mert valójában így hangzik

«Catharinæ Reginæ Bosnensi, Stephani Ducis Sancti Sabbæ, ex genere Elenæ et domo Cæsaris Stephani natæ, Thomæ Regis Bosniæ uxori, quæ vixit annos LIV. et obiit Romæ Anno MCCCCLXXVIII. XXV. Octobris. Monumentum ipsius Scriptis posuit».

Ó-szláv nyelven közölte, 1550. és 1588. forrásból : Miklóscs Monumenta Serbica» az 519. lapon. A Miklóscs idézte olasz fordításokból használták e feliratot Orbini, Lambecius, Bombardi, Katanchich, Engel stb.

A felirat szerint e sírkő Katalin bosnyák királynőnek, a szent szávai herceg Ilonával, az István (t. i. Dusán) czár nemzetségbelivel nemzett leányának, Tamás bosnyák király feleségének, saját költségén emeltetett.¹ Élt 54 évet meghalt Rómában 1478. oct. 25-én.

A síremléken a királynő — rajzunk szerint — liljomos nyílt koronával fején, hajában, nyaka körül pénz- vagy gyöngysorral, kezeit imakönyv fölött összekulcsolva, elől rojtos lelógó övvel, palástosan, van ábrázolva ; jobbról — balról egy-egy címer.

Katalin, István Tamás bosnyák királynak (1444—1461.), Ostoja István másod szülött törvénytelen fiának, volt második felesége. István első felesége Vojacsa vala, kitől IV. Eugen pápa törvényesen elválasztotta, s beleegyezett, hogy másodszor nősüljön. 1445-ben vette el Vuksics Istvánnak, a Cosaccia nemzetségből származott vajdának leányát, Katalint, a krónikák s egyéb források szerint, egy büszke, szép hajadont.

A Vuksicsok leányágon a szerb czári családból származtatták magukat, legerélyesebb képviselője a családnak épen Katalin apja, István, vala, ki 1448-ban III. Frigyes császártól Szt.-Szávai hercegség címe alatt, a mai Hercegovinát adatta magának hűbérül. Katalin, mindamellett, hogy atyja férjével folyton viszálykodott, változékony természetű férjére nagy hatást gyakorolt, s mint buzgó catholicus nő egy részről irtotta a bogomil felekezetet, másfelől erősítette a katholicismust. Férjétől két gyermeke maradt : Zsigmond és Katalin, kik Bosznia elestekor a mohamedán hitre állottak.

Férje halála után Ragusába ment lakni, apja családjánál keresván menedéket ; de midőn 1463-ban mostoha fia : Tomasevics István, az utolsó bosnyák király, megöletett s II. Mohamed Hercegovinát és Ragusát is fenyegette. eladta ragusai birtokait s Rómába tette át lakását. Itt élt néhány előbbkelő bosnyák családdal, megmaradt híveivel csöndben, 1478-ban történt haláláig.

Utolsó, bizonyos fontossággal bíró tette — öt nappal halála előtt — 1478. oct. 20-án kelt végrendelete vala.² E végrendeletében azon esetre ha gyermekei a mohamedán vallást el nem hagyják : országát a pápának hagyományozza. Legatumaik között érdekes, hogy az Ara Cœli templomnak hagyta aranyos királyi palástját és néhány selyem oltárterítőt, továbbá saját házi kápolnájának — úgy látszik — dús berendezését és fölszerelését, «Hospitali sancti Hyeronimi de Lauste pro Slavonorlum capella».

Ennek előrebocsájtása után a királynő származásából és férjének eredetéből vélem megfejtetni a síremléken látható kétrendbéli címert.

Az alaktól *jobbra* párnán látható, — itt ezüst mezőben — a négy kék csikolatot feltüntető címer, kétségtelenül a Cosaccia-család címere, melyből a királynő származott. A pajzs közepén alkalmazott, keresztet föltüntető, szív-

¹ Katalin 200 aranyat reáadott a temetésére. Theiner. Mon. Slav. mer. 510. l.

² Theiner i. m. 509—511. ll.

pajzsocska nyilván a Njeman családbeli vonatkozásra utal, melyet a sírkő felirata is említ.

A *baloldalt* látható négyelt címér alkatrészei :

a. d. nyílt liljomos korona.

b. c. vágató lovas, dárdával kezében; *szívpajzs* : kardot tartó kar, fölötté félhold s ennek karéjában csillag. Az egész címér fölé nyitott liljomos királyi korona van alkalmazva.

Tekintve a címér-összetételt, e címér nem lehet más, mint az István Tamás bosnyák királyé. Az a. d. részekben látható nyílt korona a Kotroman házbeli királyoknak címerre alakult jelvénye, a b. és c. alatti pedig a Kresztics (Christich) házbeli uralkodóké. Ugyanis Ostojának 1400-beli pecsétjén (Turul 1884. 21. lap) a pecsét hátlapján lándzsás vitéz látszik, ki liljomokkal megrakott pantalléros pajzsot tart kezében. Ez a lovas, nézetem szerint, a Kreszticsek családi címere s az összetétel csakis azt a tényt erősíti meg, hogy a bosnyák ellendynasták succedálásoknak s választásoknak mindig törvényes alapot kerestek, mely e címérben is kifejezést nyer a két dynastia címerének kitüntetésével. II. Tvrdko Tvrdkoviccsal kihalt a Kotroman-család, utódja egy Kresztics, innen tehát a címérbéli nexus. Az, hogy István Tamás *Tvrdkonak koronás pecsétjét* használta okleveleken, nem bizonyít az ellen.

Legfontosabb része a címérnek azonban a szívpajzs : az a kardot tartó kar, melynek eredetéről oly sokat irtak.

B. Nyáry Albert (Turul i. é. 14. 1.) azt állítja : hogy a kardos kar a hűbériség jele. Hervója érmein ugyanis, ki «supremus voivoda regni Bosnæ ac vicarius generalis regis Vladislai» vala, az ő saját oroszlányos családi címere mellett a kardos kar látható. Ez a címér tehát a kardos hűbéri jelvényből keletkezett. Tekintve, hogy a szívpajzson akként alkalmazott címér az egész címérnek egy alaptulajdonságát, eredetét stb. jelképezi, *nem látunk abban semmi valószínűtlenséget, hogy a Magyarországgal hűbéri viszonyban álló István Tamás ezt a kardos alapcímer alkalmazta családi címerére szívpajzsul, ha úgy tesszük országos címerül.* S a XV. század végén már kardos karnak ismerik Bosznia címérét ! Kell ennek az eddig álcímérnek mondott kardos címérnek történeti nexussal bíró alapjának lenni. Eddig csak a Nyáry idézte érem, s a most bemutatott címér s a hozzáfűzött combinatio állnak előttünk. Nem sok ez, de elég hogy egy 1521-től máig használt közjogilag, uralkodók által elismert s használt címer, Fiedler úr ellen, ki azt kellő indokolás nélkül «becsempészett»-nek mondja, megvédelmezzük.

A vitát ez adat nem dönti el; mi Fiedler úr és Račkiék kutatásait, a régebbi Kotroman és Kresztics címerekre nézve, teljes mértékben méltányoljuk, sőt a magunk részéről kibővíve elfogadjuk, de a kardos címérnek magyar közjogi szempontból való fenntartásától, ezután még úgy sem térünk el.

Thallóczy Lajos.

LEVELEZÉS.

I. GYULAI RUDOLF A BREGETIUMI VÍZVEZETÉKRŐL. Mi célja volt e költséges vízvezetéknek?

E vízvezeték vizét fürdésre használták a rómaiak, ezt bizonyítják az itt talált ólom- és cserépcsövek, továbbá az Ó-Szőny alatti castrum Dunára dülő részében — 67 lépésnyire a vasuti kerítéstől és 145 lépés hosszúságban a castrum északi szélétől számítva (a római tájékozás szerint) — talált katonai fürdők.

Hogy e vízvezeték kútakat is látott el vízzel, bizonyítja azon — almási mészkőből faragott — szökőkút, melyet 1873-ban találtak a dunai szőlőkben Ó-Szőny alatt, ennek talapzata eltörött, de kerek medenczéje, melynek átmérője majdnem két méter, ma is látható Komáromban a katonai galambposta-állomás udvarán.

Sajátságos volna, ha csak ivóvíz és fürdők kedvéért építették a volna rómaiak azon vízvezetékét, mely $6\frac{1}{4}$ kilométer hosszúságban ma is világos nyomokban feltalálható az ó-szőnyi castrumtól Naszály felső végeig, hisz a Duna a rómaiak idejében is Bregetium és a Castrum mellett folyt el.

Mi célja lehetett tehát első sorban e vízvezetéknek?

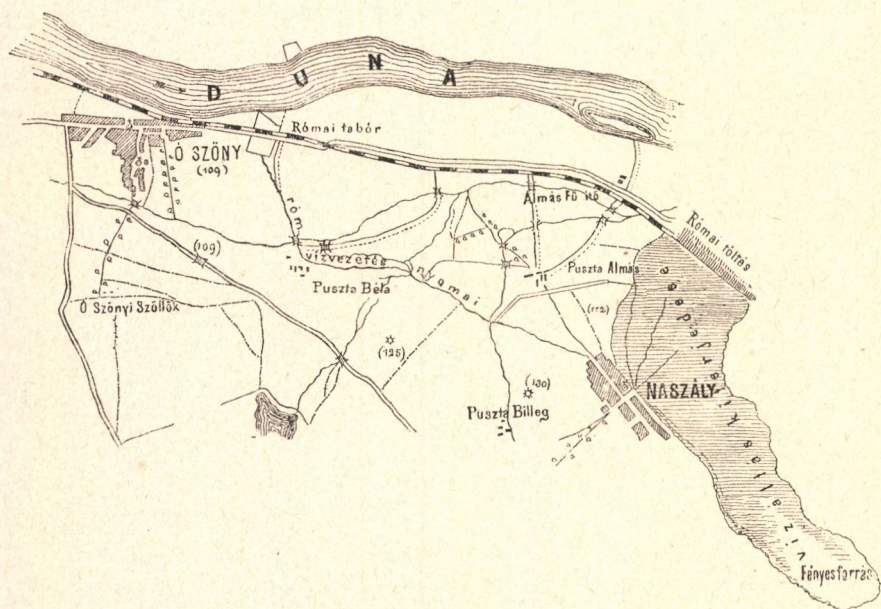
E kérdésre megfelel azon történelmi adat, hogy Kr. u. 536-ban Vitiges Rómát ki akarván éheztetni, elvágta a malmokat hajtó vízvezetéseket. Belisarius római vezér ekkor jött azon gondolatra, hogy helyt álló hajópárokra helyezze a malmokat a Tiberisen.

Mivel tehát a hajómalmok feltalálása a hatodik századba esik Kr. u., Bregetium nagyobb mérvű szereplése pedig csakis azon négy századon át tarthatott, a melyen át a rómaiak bírták a dunántúli részeket; világos, hogy a bregetiumi vízvezeték előbb és pedig első sorban malomhajtás céljából készült; ilyen víz által hajtott malom leírását találjuk Vitruviusban, a nem magán, hanem köz vagy nyilvános malmok a 4-ik század vége felé (Kr. u.) terjedtek el Rómában.

A mi magát a vízvezetékét illeti, erre nézve megemlítem a nép azon mondáját, mely szerint Mátyás király Tatán a forrásnál egy fából készült aranyozott kacsát tétetett a vízbe, midőn a kacsza a vízvezeték nyílásán a csatornába sodor-

tatott, a király kíséretével együtt lóra kapott, felnyargalt a Pannonia várig (a nép így nevezi a castrumot Ó-Szöny alatt) s ott bevárták, míg az arany kacsa ismét előkerült. E mondat csak azért hozom fel, mert a képzelet vagy monda árnyai sokszor arra valók, hogy az igaz alakokat annál jobban kidomborítsák.

A bregetiumi vízvezeték forrását mindazok, kik e kérdéssel foglalkoztak, a tatai gróf Esterházy-kórház kertjében keresik. — Ezek ellenében Risz Ede, — a gr. Esterházy urodalmak volt főmérnöke, — ki Tata vidékének összes forrásait alaposan tanulmányozta, tekintettel arra, hogy a tatai kórházi forrás másodpercenként csak $\frac{1}{3}$ köbláb vizet ad, azon véleményben van, hogy a fényes források, melyek másodpercenként $18\frac{1}{2}$ köbláb vizet adnak, továbbá a grófi park

forrásai, melyek közt a leghatalmasabb másodpercenként 31 köbláb vizet ad, az általéri patakkal együtt — szóval az összes tatai vizek szolgáltatták a vízvezeték vizét. Véleménye szerint az összes források vizét, melyek ma az almási, szomódi, agostyáni hegyek és a tata-naszályi szőlők közti széles völgyben folynak a Dunába, a fűzítői — úgynevezett római — töltés fogta fel a völgyelet elrekesztése által, ennek folytán a vízszín annyira emelkedett, hogy a vízmedenczét Naszály táján megcsapolván, Bregetium felé könnyű volt a vizet vezetni, mert Ó-Szöny felé 16 láb esés mutatkozik s így a vízvezeték Bregetiumban másodpercenként 50 köbláb vizet szolgáltatthatott.

Azon nézetet, hogy a vizet Naszály táján összegyűjtötték a rómaiak, támogatja azon körülmény, hogy a naszályi urodalmi múmalom táján minduntalan hatalmas alapkövekre bukkannak, ugyanitt találták azon veteranus sírkövet is, melynek széle a Hadnagy-kút kőkámvája alól kilátszik.

Innét a tata-naszályi szőlők oldalában vezették a vizet. Az 50-es években a szőlőmunkások döntés közben több helyütt ráakadtak a vízvezetési csatornára, mely Jankó Mihály tatai urodalmi kormányzó állítása szerint oly tágas volt, hogy abban közép nagyságú ember járhatott, én már hiába kerestem, de azt állíthatom, hogy a nép egész Naszályig folyton emlegeti a szőlőhegy oldalában levő kőeret vagy szivárványt, melynek helylyelközzel most sincsenek a kővei teljesen kiaknázva; a vízvezeték közvetlen a tata-naszályi út mellett húzódott a mostani szőlőhegyek oldalában; a vízvezeték Naszály községen keresztül ment, hol a falu dombor felén az ottani lakók építési anyagul használták fel annak kőanyagát.

Naszály felső végétől kezdve jó darabon a kiásott vízvezeték helyén támadt gödrök folytatólagos lánczolatban kigyódnak számtalan kanyarulatban tovább; e gödrök úgy támadtak, hogy a vízvezeték kőeit elhordták, ezekből épült a mocsai templom és a billegi major kőfal kerítése, melyben a faragott négyszögű kővek ma is felismerhetők. E részen csak a jellemző római tégladarabok s a (föld és agyag nélküli) kőragaszszal összekötött kődarabok igazítanak útba; helylyel-közzel apró dombok alján megy a vízvezeték, a szántóföldeken teljesen elenyészik; végre az almási és billegi pusztá közt teljes épségben van előttünk a töltés, melyben a vízvezetési csatorna van; azon érhez jutva, mely a billegi pusztá felől jó, szinte jó darabon teljesen épségben látjuk a töltést az éren innen és túl, azután ismét hol elvesztjük, hol ráakadunk a töltésre.

Folytatva utunkat egy második érhez jutunk, mely a vízvezetési töltést ketté vágja, a nép e helyet «szakadt töltés»-nek hívja; ezen ér a Kerek-tó lefolyása, mely Ó-Szőny határát sokszor előnti; átmenve az éren, jó darabon sértetlen a töltés, a Béla pusztá közelében azonban itt-ott ástak már belőle kőveket ki.

Ezen utóbbi éren híd volt még néhány év előtt, de szétszedték, hogy kocsival ne lehessen az éren át közlekedni; itt mentek át Ó-Szőnyból jövet a Béla pusztát jobbra hagyva, Pusztá-Almásra és Naszályra át Tatába; ezen út a rómainak tartja mindenki, s ha megvizsgáljuk azt találjuk, hogy vagy közvetlenül a vízvezeték mellett, vagy annak közelében visz ezen út; megjegyzem még öreg emberek után, hogy hajdan ezen út nem vitt be az almási pusztára, hanem a pusztá mellett levő «királyné széke» nevű dombokat balra hagyva Naszály felső végének tartott.

A Béla pusztánál a vízvezetési töltés nagyot kanyarodik jobbra s átlépve egy kis mocsáron,* azt látjuk, hogy úttá alakul át, mert véleményem szerint, ezen a részen a vízvezeték folytatása nem más, mint azon dülő-út, mely a Béla pusztáról az országútra visz; ezt azért hiszem, mert római utak tudvalevőleg — ha kövezettek voltak — hatalmas kőlapokkal voltak burkolva; e kisebb-nagyobb kővek tehát a még ki nem szedett és itt 1 m magas és 0.8 m széles vízvezetési csatornának betetőző kővei és az oldalfalaknak a földből kiálló részei; ezen része

* E mocsár nem más mint a Tatából és a fényes forrásokból jövő egykori csatornának maradványa, mely valamikor a mostani ó-szőnyi park és kastély mellett elhaladva — ömlött a Durába; 1750 óta az említett vizek az úgy nevezett új kanálison Fűzítő alatt folynak a Dunába.

a csatornának még szinte teljes épségben benn van a földben; a vízvezetéki csatorna említett kövei, körülbelül a dülő-út $\frac{2}{3}$ -án, egyszerre eltűnnek, illetve a töröklesi első táblába kanyarodnak. E ponttól, a táblát részsüt irányban vágva, a castrum nyugati szélének közepe felé tartott a csatorna mintegy 400 lépésnyi hosszúságban; van még elég éltes gazdaember Ó-Szőnyőtt, kik mind azt állítják, hogy a 60-as évek végén — főleg télen — a töröklesi táblán a gége (így nevezik ők a vízvezetéki csatornát) köveit fejtették.

A vízvezetéki csatorna végére érve, evvel keresztben egy 10 öl hosszú és 4 öl széles épület alapfaira akadtak a kőfejtők, ugyanitt 2 mázsára való ólmot és fölírásos köveket találtak, az öregek azt állítják, hogy e kövek az Ács fölött levő lovadi községi majorba vannak beleépítve.

Ez lehetett a víztartó (castellum), az itt talált ólom valószínűleg az főcsövek maradványa, melyek a vizet a város különböző részeibe szétosztották.

A mi a Marsigli művében le is rajzolt vízvezetéki pilléreket illeti, ezeket már Rómer 1862-ben hiába kereste, ezekről annyit tudtam meg az öregektől, hogy a Béla pusztáról jövet — dülő-út, illetve a vízvezeték földben levő csatornájának jobboldalán 5 lépésnyire egymástól mintegy 40 négyszög öles kőből rakott szobor alapot ástak ki.

Ezek után valószínű, hogy a vízvezeték a Béla majortól kezdve két ágra szakadt, az egyik a castrum nyugoti oldalán elterülő — mélyen fekvő — városrészbe szolgált (Bregetium ezen részén [a mai töröklesi első táblán] az öregek még az utcákat is ki tudják jelezni, mert szántás közben folyton beleakadnak a házak alapfalába) — a másik csatornaág a földben levő vízvezeték jobboldalán íveken a magasabb fekvésű castrumba vezethetett.

Amint a castrum azon részében, hol a katonai kincstár, az idén egy üteg számára sánczot emelt, husvét táján a sáncz árkaait ásták, három építészeti korszakot világosan feltüntető alapfalakra bukkantak, melyeket a munkálatot ellenőrző Borota-Berkovič mérnökkari százados tüzetesen felvett; — vizet levezető kővályukra találtak ugyan, de a vízvezetéki gége a castrum ezen részén — úgy látszik — már előbb ki lett szedve; hogy azonban ezen a részen volt, az abból gyanítható, mert a castrum Dunára dülő részén az országút mellett, 27 lépésnyire a castrum keleti szélétől, 13 lépésre a vasúti töltéstől, most is látható egy gödör, mely valószínűleg a kibontott vízvezetéki gége volt, mely e helyen szolgált az országút alatt (mely nem más mint a via principalis) a castrum ezen részébe; néhány év előtt még be lehetett látni a csatornába, most nyílása földdel van eltöltve.

Talán azon mély árok, mely állítólag a belső és külső castrumot egymástól elválasztotta, nem más, mint a kiszedett vízvezeték nyoma; legalább ezen árok végén a dunai szőlők alatt, közel a Duna partjához, 1870-ben, kis vízállás alkalmával, látható volt még a vízvezeték torkolata.

Komárom 1885. augusztus.

Gyulai Rudolf.

II. KOVÁCS FERENCZ A VÉCSI ETRUSZK EDÉNYEKRŐL. Maros-Tordamegyében érdekes lelet került közelebből felszínre.

A lelet két egyforma nagyságú és azonos mintázatú bronzedényből áll, mely utóbbiak báró Kemény Kálmán tulajdonát képező, gyönyörű fekvésű *vécsei*

vár közelében, a «Leányvár» pataka felett elvonuló oldalban, martomlás alkalmával találtattak. A lelhely az őserdők koszorúzza magas hegyek tövében, ezüst hullámaint délnyugatnak hömpölyögtető Maros felett emelkedő fensíkon fekszik. Erdő borítja az egész vidéket, s azon a ponton is, hol a két edény napfényre került, 200—250 éves tölgyfa-erdő díszleg.

Mindkét edény öblös, a talp felé kúpszerűleg keskenyedő jókora fazékhöz hasonlít. Az oldalfalak egy és fél miliméter vastagok, s cövekezés (aklálás, nitolás) által egymáshoz illesztett bronz-lemezekből állanak, oly formán, hogy a nagyobb lemezlapok az edény felső, öblösebb részét, a kisebb lemezlapok, toldásképen, az edénynek alsóbb és szűkebb részét, valamint a vízszintes kúpmetasztben végződő fenéket alkotják. Az öblösség legnagyobb kiterjedését az edény felső részén éri el, hol is amaz hirtelen befelé hajolván, éles szöget alkotva, ismét kitágul, minek következtében, az edény kifelé szélesedő, abroncsszerű nyílást nyer. A nyílás két ellentétes éléhez, valamint a megfelelő öböl külső oldalához 6 cmter széles lemezfülek vannak leczövekelve, még pedig egy-egy 10 cmter átmérőjű tömör, valószínűleg kovácsolt, s szabadon mozgó bronz karikának befogadására, mely utóbbiak fogantyú gyanánt szolgálván, az edény könnyebb tovább hordozhatását eszközlik. A lemezcövekek a fülek megerősítésénél, valamint az oldalfalak összeillesztésénél is, belülről kifelé vannak alkalmazva. Az öböl külső falzatán két, amzt párhuzamosan zig-zag alakban körül övedző, a lemezbe élesen berovátkolt díszítmény látható : a fülek dombor oldalainak széleit pedig párhuzamosan futó hármas szegélyvonal díszíti, míg az ezen szegélyvonalok közötti tért szintén hármas, egymást keresztben átmetsző rovátkos vonaldísz tölté be.

Egy-egy edény magassága, a fenéktől a nyílás éléig számítva, 49 cmter; a nyílás belvilága, körzetben 136 cmter, az öböl külkerülete 154 cmter; ürtartalma pedig 20—25 liternyi lehet. Az edények színe piszkos zöld. Patina képződése a lemezek felületén csak kis mértékben észlelhető. Az egyik példány teljesen ép; a másik a lelet kiemelésekor az ezt megtaláló pásztorok által részben összezúzatott. Az ércművességben gyakorlott mesterre valló edények, ez idő szerint báró Kemény Kálmán birtokában vannak. Még egy körülményt helyén látok itt fölemlíteni. Ugyanis a fenn leírt két edényt csaknem önként kitaró lelhely azoknak felszínre kerülése után nem tétetett bővebb kutatás tárgyává. Ha annak további átkutatása eszközöltetnék, talán nem maradna eredmény nélkül a kutató fáradsága.

Mi végre a szóban forgó edények meghatározását illeti, alig tévedek, ha azokat *etruszk* származásuaknak állítom. Ilyenmű készítmények kereskedés útján, nemcsak Olaszország éjszaki és déli vidékeire, nemcsak Gallia és Germánia tartományaiiba; hanem Pannonia és Dácia keleti vidékein lakó népekhez is eljutottak, mely feltevés eléggé igazoltatik a *Kurdon** és Erdővidéknek *Bardócz* nevű községe közelében, egy erdős hegygerinczen, a tizenhárom kelt sírdomb szomszédságában, talált hasonnemű edények által. Igazolását találjuk ennek továbbá az érczművesség módjában, mely teljesen *azonos* az Olaszországban, Francia- s Németországban talált és kétségen kívül *etruszk* edényekével. S mi neveze-

* Lásd az «Archaeologiai Értesítő» 1885-ik április 15-én megjelent füzetét.

tesen a *vécsei* lelet etruszk eredetét illeti, arra vall a két edénynek nyújtott bronzlemez alkotmánya, a munka kivitele, az edények alakja, s végre a lemezeknek lemez-czövekekkel való művészies összeillesztése (nitolása).

Marosvásárhely, 1885 május havában.

Kovács Ferencz.

III. SZABÓ ISTVÁN A PINCZEHELYI RÉGISÉGEKRŐL. Célom hazánk egy félszázaddal ezelőtt csatornázás által kiszárított mocsárvidékének, mint őskori tárgyak lelhelyének ismertetése, mely tárgyakat ez év első hónapjaiban szerencsém volt a magyar nemzeti muzeumnak dr. Rómer Flóris úr ő nagysága, mélyen tisztelt egykori tanárom utasítására beszámraztatni.

Mint minden régészeti tárgy érdekét a lelhely tüzetes és hű leírása fokozza, elkerülhetlennek tartom a tárgyak elősorolását megelőzőleg a lelhely vidékét röviden vázolni.

Tolnamegye pinczehelyi határában, hol a Kapos csatorna a görbő-, belecska-hidegkuti halmok és a pinczehely, bogaras és mócsai pusztai szántóföldek közt elterülő rétséget hosszában átszeli, terül el az u. n. Kaposbozót, jelenleg rétség. E rétség, Kaposbozót néven, az egész Kapos mentén huzódik el ugyan, de vázlatomnál a pinczehelyi határon kívül ezuttal nem szerepel.

Ezen bozót a pinczehelyi Rabandor kúttól a regőli határ felé délnyugati irányban régen kiégett tőzegtalajt mutat, néhutt öntéshomok szigetszerű emelkedésekkel, melyek a tőzeges rész kiégése és az ingovány lecsapolása előtti időben szigeteket képezhettek és valószínűleg többé-kevésbé ármentesek voltak. Hogy ezen szigeteken őskori lakóknak men- vagy lakhelyeik vagy egyáltalában tartózkodási helyei voltak, az kétségtelen, mert az egyik közvetlen a Kaposcsatorna balpartján fekvő emelkedés homokrétegében 3—5 láb mélységben nagy mennyiségű cserépedény-törmelék, korhadt csontot és 1881—82. és 1883. év tavaszán árokmetzés alkalmával kő- és bronzkorbeli szerszámokat leltem, mik a volt mocsárvidék őskori lakottságát kétségtelenné teszik.

Az itt lelt tárgyak következők:

- a) 1 darab hajott alakú kő, homorú oldalán simára csiszolva míg domború külső oldala érdes. Kemény homokkőből; valószínűleg zúzásra alkalmaztatott.
- b) 1 darab kezdetleges gömbölyűségű kő-golyó, kevésbé tömör homokkőből.
- c) 2 darab parittyakő.
- d) 1 darab 50 cm. átmérőjű malomkő alakú kőkorong 4 darabra törve, a kerekdedségnek $\frac{1}{8}$ része hiányzik. Közepén 3 cmnyi kikopott lyukkal.
- e) 1 darab 3 lábú bronztartó, meghatározatlan czéllal.
- f) 1 darab gyalukés alakú rézlemez.
- g) 1 darab bronzgyűrű.

A Kaposbozótól ezuttal több lelettel nem szolgálhatok, de méltóztassék meggyőződve lenni, hogy esetleges alkalommal a lelt tárgyakat és szerény közleményemet őszinte örömmel fogom elküldeni.

Tótkeszi határban lelt tárgyakról a lelhelyek leírását egy következő levemben leszek bátor közölni.

Tótkeszi (Tolna m., u. p. F. Iregy), 1885. ápril 27.

Szabó István.

IV. BURÁNY GERGELY A SZOMBATHELYI RÉGISÉGEKRŐL.

Szombathelyen a tavasszal megindult építési kedv, a mint előre látható volt, több érdekes tárgyat hozott már eddig is felszínre, melyek közül legyen szabad itt néhányat felsorolnom.

Első sorban kell említenem a Savaria fogadó melletti ház alapjának ásása közben legutóbb talált 20 cm-éternyi magas szobrocskát, melynek mámorosan mosolygó arcza Bacchust mutatja, kondor hajú fején szőlőlevélből font koszorúval, jobb vállára vetett tigrisbőrrel; testének többi része mez nélküli. A félopálból készült szép faragvány római művész kezére enged következtetni. Kár, hogy mindkét alsó lábszár közepén és balkarján meg van csonkulva; azonban így is annyira érdekes, hogy egy bécsi utazó azonnal 100 frtot akart adni érte, hanem hazafias gondolkodású tulajdonosa, Heinczmann János vendéglős, mégis inkább a vasmegyei régiségtárban kívánja elhelyezni. Ugyanitt találtatott hét darab római érem is, melyek közül egyet, mint legfeltűnőbbet említek fel, melynek előlapján Tiberius mellképe körül ez olvasható: Tib. Cæsar Divi Aug. F. Aug., a hátlapon pedig: Pont. Max. Trib. Pot. XXXVI. körirat egy átszúrt granátalmát vesz körül.

De nem érdektelenek azon tárgyak sem, melyek az ősszel jutottak a vasmegyei régészeti egyesület birtokába. Ezek között két dombormű óvári (Vasm.) lelet. A község alsó részében egy földművelő udvarának emelkedett végén mészkőbányát nyitván, tüztől megvörösült törmelékek között egy csinos párkányzatot talált, melyből a sámfalvi plébános, ki a filialisában történtek között erről is értesült, miután megtekintette a helyet, azt gyanította, hogy itt még érdekesebb leletre is lehetne bukkanni. Tovább ásatott tehát, s fáradságának eredménye lett e két ép dombormű. Miután a plébános tudomásomra hozta a dolgot, magam is kirándultam Óvárra és ugyanott még tovább is ásatást eszközöltem, de itt most már eredmény nélkül. Azonban innen mintegy ötven lépésnyire a bevetett szántóföldön mutattak egy helyet, a hol néhány évvel ezelőtt egy sírt és benne edényeket találtak, csak hogy azokat nagyobb igazság kedvéért összezúzva elszórták. Ha az egyesület pénzügyi viszonyai engedik, aratás után ezen a helyen ásatni fogok. Most visszatérek az említett két mészkő-domborműhöz, melyek valószínűleg valamely nagyobb szerű síremlék maradványai lehetnek. Mindkettőnek magassága 59 cm., szélessége mind a négy oldalon 33 cm. Faragvány csak a két külső oldalon van, a másik két belső pusztá, miből következik, hogy e kődarabok a sejtett nagyobb síremlék sarokköveit képezték. Az egyiknek egyik oldalát felül koszorús botra támaszkodó meztelen férfi alak (Genius?) foglalja el, mely jobb lábát keresztbe veti a balra, balkezét pedig a jobb vállon tartja s kondorfürtös fejét bánatosan hajlítja utána. Ugyanezen kőnek másik külső oldala egyenesen álló meztelen s az előbbihez egészen hasonló arcú férfi-alakot mutat, mely kezében valami zacskófélét tart, mögötte pedig egy lépő lónak hátulsó fele jól látható (Castor?). A második sarokkő domborműve csak abban különbözik az előbbitől, hogy ott mindkét oldalon ugyanazon koszorús botra támaszkodó alakot látjuk hasonló helyzetben, mint amannál csak az egyik oldalon.

A jaáki apát úr ajándékozott egy vasból való pecsétnyomót ezen körirattal: Sigill. deputationis filialis vaccinæ I. C. castriferrei. A jaáki templom oldalánál

találtatott. Közelebbi adatot nem tudok róla. A köriraton belül három női alak látszik koszorút nyújtani az áldozó tűz felé; ezekben a parkákat vélem felismerni.

Végül még megemlékezem egy steier-márványból készült 33 cm. magas és 22 cm. széles domborműről, mely a szombathelyi határban találtatott.

Ez már a finomság nélkül erős méretben egy tunicás alakot mutat keblén háromszögű redőzettel, derekán pedig átövezve. Jobbjában egy ügyetlen nagy kertészkést, baljában gyümölcsös kosarat tart, mellette figyelő kutya fekszik, mögötte kerítés húzódik. (Silvanus?) A fej hiányzik. Alul ezen betűk olvashatók: . . . O. AVG. SAC. Hazafiui üdözlettel.

Szombathely.

Dr. Burány Gergely.

CZOBOR BÉLA LEVELE A NÜRNBERGI NEMZETKÖZI KIÁLLÍTÁSRÓL. Nürnberg, 1885 szeptember 29. Eddigelé egy kiállításról sem hallottam elágazóbb véleményeket, mint a nürnbergiről. Voltak, a kik nagyon is feldicsérték, és mások, a kik kevés méltánnyal szólottak fölöle. Ha a modern ötvösművekről írának, nekünk is a dicsérek táborába kellene állanunk, kivált ha a keleti (japáni, chinai, ind) országok csodálatra méltó produktumait tárgyalnók. Egészen másként áll a dolog a kiállítás retrospectiv osztályára nézve, melylyel e szakfolyóirat hasábjain foglalkoznunk lehet. Ámbár ezen anyagról sem volna igazságos kicsinylőleg szólanunk, mert igen figyelemre méltó, mondhatni válogatott példányokból látjuk feltüntetve az őskor, a görögök, rómaiak, a frankok, kelták, valamint a középkor ötvösművészetét; nem különben a keleti népek ősrégi produktumaiból is csinos sorozatot találunk itt, de ezek tüzetes tárgyalása folyóiratunk keretén kívül esik.

Azt talán emlitenünk is fölösleges, hogy a nürnbergi kiállítás műtörténeti csoportját hasonlítani sem szabad a budapesti múlt évi ötvösműkiállítás anyagához, még akkor sem, ha a nemzeti múzeum háromezret meghaladó műtárgyatól, melyek a kiállítás főrészt képezték, eltekintünk. A hivatalos lajstrom 1697 szám alatt ennél jóval több régi tárgyat tartalmaz. Köztük igen sok ismerős darabot talál az európai múzeumok látogatója. Berlin, München, Nürnberg, Drezda, Gotha, Weimar, Mainz, Colmar, Breslau, Trier, Graz, Bécs stb. igen értékes műdarabokkal vannak képviselve. Franciaország és Belgium — dacára a kiállítás internationalis jelzőjének — természetesen elmaradtak. Részünkről is — nem tekintve a magán kiállítókat — csak azok vettek részt, a kiket szívők Németország felé vonz. Ertem a Királyhágón túl lakó szászokat, kik valóban kitettek magokért. Ötven érdekesebbnél érdekesebb ötvösművet küldtek föl, melyeknek addig jórészt még csak hírért sem ismertük. A ki a hazánk szász polgárainak kezei között lévő középkori kath. célú liturgicus edényeit, szerelvényeit látni akarta, a nürnbergi kiállításon egy csoportban láthatta. E sorozat bizonyítja, hogy a szász falusi templomokban még mennyi műtárgy lappang, melyek megtekinthetéséhez a hely színén néha teljes lehetetlenség hozzájutni. (Folytatás a jövő számban.)

Aachen, 1885 október 5-ikén.

Dr. Czobor Béla.

IRODALOM.

ÖSSZEHASONLÍTÓ VIZSGÁLATOK A HAZAI ÉS ÉSZAKEURÓPAI (DÁN, SVÉD, NORVÉG) PRAEHISTORIKUS KŐESZKÖZÖK EREDETE ÉS RÉGISÉGE KÖRÜL. Első fele: a kőeszközök eredete: Ortway Tivadar. Budapest 1885. Értekezések a történelmi tudományok köréből. XII. kötet. VII. sz. 8rét. 75. l.

Négy részben tárgyalja a szorgalmas szerző anyagának első felét; első fejezetében kimutatja, hogy az északeurópai kőszerek sokaságából nem lehet a hazai kőszerek idegen származására következtetni; a másodikban kimutatja, hogy Magyarországon önálló kőipar létezett; a harmadikban a kőeszközök anyag szerinti változatait a magyarországi kőfajok hasonló változataiból származtatja; a negyedikben egyéb körülményeket sorol föl, melyekből bebizonyítható, hogy az itt lelt kőeszközök itt is készültek, ilyen bizonyítékok: a nucleusok lelhelyei, a régi kőszergyártó helyek stb. Ezeket a röviden jelzett eredményeket szerző szorgalmas kutatással állapítja meg és nagy irodalmi apparatussal támogatja.

Szerző az anyag összefoglalásával mindenesetre hasznos előmunkát végzett a magyar műrégészeti kalauz új kiadására. Csak egy igazán új kérdést találtunk a füzetben, azt, hogy a gombai és pilini gyöngyök a hittitektől származnának; ez csakugyan új kérdés, melynek indokolt megfejtésével adósunk maradt a szerző, s melynek behatóbb tárgyalására talán az értekezés második része fog alkalmat adni. rs.

A FELSŐMAGYARORSZÁGI MUZEUM-EGYLET közzétette hatodik évkönyvét; szerkesztette az egyesület titkárja, dr. Stöhr Antal.

Hogy minő nehéz vidéki szerkesztő-titkárnak társulati évkönyve számára csak valamire való közepes értékű cikkeket is összegyűjteni, azt a kassai egyesület titkárja derék társaival együtt bizonyára sokszor tapasztalhatta. Ismeri e bajokat a referens és azért mindig elnéző rokonszenvvel veszi kezébe a vidéki régész-egyesületek publikációit. Minden rokonszenvünk daczára azonban mégis fölmerül a kérdés, hogy csak-

ugyan szükséges-e akkor is közölni egy cikket, a mikor még Kassán sem üti meg a mértéket? E kérdést ébresztette bennünk az évkönyv első közleményének elolvasása. Teljesen elegendő lett volna a társulati éremgyűjtemény ismertetésére szorítkozni. Kár volt a kimutatáshoz «népszerű» fejtegetést fűzni az érmészetről, melynek legtöbb kérdése iránt szerző még nincs tisztában. Higyje el a cikk jószándékú szerzője, hogy több hasznót s örömet hajtott volna olvasóinak, ha az érmészet egy érdekesebb szakaszát tárgyalta volna, valamely jó bel- vagy külföldi szerző könyve alapján, mint hogy az összes érmészettel 12 oldalon ily pongyola módon végezni kívánt. Semmi sem nehezebb mint oly óriási anyaggal szűk téren megbírkózni és azonfölül még népszerű előadásra is törekedni. A tudományt csak oly szakemberek képesek haszonnal népszerűsíteni, kik abban tökéletes jártassággal bírnak, más-különbén megzavarják a laikust és cikkeik tudás helyett tudákosságot szülnek. Nagyon félünk tőle, hogy az évkönyv érmészeti cikkének is ily fajta zavaró hatása leszen.

A füzet második cikke Széchenyi egy levelét adja és ahhoz fűz korszerű elmélkedéseket; a harmadik egy epizódot közöl a szikszói csatából, azután dr. Rössler István ad néhány érdekes pótlékot Szabó Károly «Régi Magyar Könyvtárához» és Dragóner Béla közöl három eredeti latin okmányt Kassa városa XIV. századi beltörténetéhez és utolsó cikkül kapjuk «A muzeum természetrajzi osztályából» címen Szekeress Fr. Ödön népszerűen írt értekezését a mammuthról.

«Az egyleti és intézeti ügyek» élén *Klimkovics Béla* életrajza áll. E lelkes és kitarító férfi elévülhetlen érdemeket szerzett a kassai muzeum megteremtése és sok éven át igazgatása által. Teljes lélekkel járulunk azon meleghangú méltatáshoz, melylyel az évkönyv szerkesztője emléket megörökíti. — A hivatalos közlemények sorát megnyitja az egyleti választmány nyílt levele Pulszky Ferenczhez, melyben az egylet nemes törekvései előmozdítására állami segílyt kér. Egy utóiratban hasonló segílykérésre szólíttatnak föl a többi vidéki rokonegyesületek. Az egylet kérelme bizonyára figyelemre méltó, de félünk attól, hogy azon testületek, mint az akadémia s az orsz. természettudományi társulat, melyeknek javadalmából e segílyt kérik, alig lesznek hajlandók javadalmukról lemondani, mert fölfogásuk az, hogy országos érdekek előbbre valók és nem csorbíthatók egyes vidéki érdekek kedvéért.

Azonban a vidéki muzeumok, mint a tudomány vidéki gócpontjai, kétségtelenül megérdemlik a közoktatási kormány figyelmét és azért kívánatos, hogy addig, a míg e fontos culturkérdés minden irányban tisztázva lesz, legalább esetről esetre és ott, a hol a miniszter szükségét és hasznát látja, anyagi támogatásban is részesítse az általa úgyis meleg *mordlis* pártfogása alá vett vidéki intézeteket!

A kassai muzeum jelenleg a leggazdagabb vidéki intézetek közé tartozik; öt osztályból áll, mely a mostani kimutatás szerint egészben 29279 db. régiséget, érmet, könyvet, okmányt és természetrajzi tárgyat tartalmaz s az 1884 évi gyarapodás részletes kimutatása (88—98. ll.) tanuskodik róla, hogy minő gonddal folyik a gyűjtés. A muzeum-egyletnek jelenleg 54 alapító, 250 pártoló tagja van és gyűjtött tőkéje teszen 5122 frt 92 krt és 40 frankot.

rs.

A FEJÉRMEGYEI ÉS SZÉKESFEJÉRVÁR VÁROSI TÖRTÉNELMI S RÉGÉSZETI EGYLET ÉVKÖNYVE 1885. évre, a választmány megbízásából szerkeszti dr. Hattyúfy Dezső, egyleti titkár. 8rét 159. l. Károly Jánostól az első részben három történelmi közlemény van, ú. m. Fejérmegye elpusztult helyiségei, Levelestár és fejérmegyei községekre vonatkozó regesták; a boldogult Szalay József Fejérvár vidékéről 1543-ban és Boross Mihály ugyancsak Fejérmegyéről 1861-ben, értekeznek.

A régészet körébe csak Hattyúfy Dezső értekezése vág, a nagyloóki leletekről, mely a Nagyloókon lelt római kocsiról s az ottani urnatemetőről szól, három képes táblával.

A kötet második része hivatalos közleményeknek van föntartva. Ott veszsük az alapszabályokat, a társulat vázlatos történetét, a régiségtár ismertetését, pénztári jelentést, végre a tisztikar, tiszteletbeli, alapító s rendes tagok névsorát.

A jelen kötet közzétételével a fejérmegyei társulat titkára a jó ügynek hasznót hajtott. Kivánatos, hogy Székesfejérvárott erős régészeti egyesület létezzék; szükséges, hogy a régészeti leletekben páratlanul gazdag megye központtal bírjon, a hová szorgalmas helyi kutatók a megye kincseit gyűjtsék és lehetőleg megóvják őket attól a sorstól, melynek legutóbb is áldozatul esett egy ismeretes fejérvári gyűjtemény, hogy t. i. bécsi régiségkereskedő külföldre vigye, kitől azután a n. muzeum kénytelen háromszoros áron visszavásárolni a belföldi leleteket.

Ily esetekben az egyesület előkelőbb gazdag tagjai körében pártfogót találhatna, a ki az ország számára megmentse az ily elkallódó megyei gyűjteményt.

De hogy az egyesületnek ilyen ügyekben tekintélye legyen, szükséges, hogy magát a megyében, az országban népszerűvé tegye. Ha valahol, az intelligenciával bővelkedő Fejérmegyében virágozhatnék egy régészeti társulat. Ha mégis közel másfél évtized mult el a nélkül, hogy akár a muzeum, akár a társulat oly virágzásnak indult volna, a mint lehetne, az aligha nem a döntő tényezők hibája volt.

A jelen évkönyv által a társulat először ad magáról szélesebb körökben életjelt, tagjai ezuttal először kapnak irodalmi illetményt. A titkár már most jól fogja föl a helyzetet. Ily társulat évkönyv vagy

folyóirat nélkül nem virágozhatik, a tagok csak úgy teljesítik kötelezettségüket, ha kapnak érte valamit. Azért, hogy ha teljesül a titkár ígérete és lesz minden évben évkönyv, ez új æra kezdetét jelentheti, a melynek bekövetkezését őszintén óhajtjuk. rs.

RÉGÉSZETI ÉS TÖRTÉNELMI ÉRTESÍTŐ. A délmagyarországi régészeti és történelmi muzeum-társulat közlönye, szerkeszti Pontelly István főtitkár. A szünidők alatt megjelent az idei harmadik füzet változatos, de gyöngé tartalommal. *Dudás Gyula* kezdi a magyar szerbek történetét, *Kardcsnyi* a Csanád nemzetség délmagyar birtokait sorolja föl, *Szwidá Lajos* Bél Mátyás életrajzát adja nagyobbára ismert könyvekből. A tárczában a társulat két választmányi üléséről és az első évi közgyűlésről ad a főtitkár számot és ugyanő szerkesztette a dús egyveleget.

Üdvös cselekménynek tartjuk a címben megnevezett két rokonirányú társulat egyesülését, ebben, valamint abban, hogy az új társulat vagyona már túlmegy a harmincezer forinton, *Ormós Zsigmondé* a főérdem. Adjon a kedvező sors minden vidéki muzeum-egyesületnek ily lángbuzgalmú vezérférfiút, akkor ügyünk a vidéken jobban fog állani, mint ahogy most áll több helyütt.

Jól mondja a lelkes elnök megnyitó beszédében (153. l.) társulatunk főfeladata «a jövőben nem abban áll, hogy erejét továbbra is anyagi tőkének gyarapítására fordítsa hanem törekvésünk az legyen, hogy a szellemi és erkölcsi munkásság tágas mezején erőfeszítéssel a körünkbe lépésre és a velünk egy célra törekvésre a vágyódást fölébreszszük».

E munkásság már most abban fog állani, hogy a muzeumot annak rendje szerint föllálítsák és közétegyék, az ország déli részein előforduló leletekre az eddiginél is gondosabb ügyelettel legyenek, a leleteket gondosan publikálják, a muzeum mellé szakkönyvtárt állítsanak, melyben a továbbképzésre meg legyen az irodalmi lehetőség és hogy mindezek alapján a folyóiratot a szaktudomány magaslatára emeljék, a mi eddig az igen szerény anyagi és szellemi erőkkkel vajmi nehéz volt. Üdvözljük az új erőben friss életre ébredt muzeum-egyesületet! X.

AUSSTELLUNG DER LANDES-DENKMÄLER-KOMMISSION von Dr. E. Henszlmann, Referent der Landes-Denkmäler-Kommission. Separat-Abdruck aus dem «Pester Lloyd» Nr. 209 und 214 vom Jahre 1885. Budapest 1885. Ilyen címen jelent meg a műemlékek országos bizottsága kiállításáról egy 17 nyolczadrét lapra terjedő ismertetés, mely addig, míg elkészül a szakkiallítás magyar hivatalos lajstroma, hivatva van e hiányt pótolni. A kiállítás föllállítását Steinhausz Lajos buzgó

fiatal műépítész vezette, kedvező körülmények közepette, mert az országos kiállítás intézői e kiállítás számára a művészcsarnok legkedvezőbb világítású oldaltermeit engedték át. Kívánjuk, hogy a tömör tartalmú kis újságcikk, melynek bizonyára rendeltetése volna a műemlék-bizottság népszerűségét és tekintélyét az országban emelni, e célját el is érje s e szempontból talán nem látszanék czélszerűtlennek az országos bizottság működéséről még a kiállítás tartama alatt honi nyelven is adni ily népszerűen írt áttekintést.

zs.

NUMISMATISCHE ZEITSCHRIFT XVII. évfolyam. Bécs 1885. A bécsi érmészeti társaság ez évben «folyóiratát» a szokottnál korábban adta ki, egy 527 lapnyi vaskos nyolczadrét kötetben. Forma kedvéért reájegyezték, hogy «Erstes und zweites Halbjahr Jänner-Dezember 1885.» A gazdag tartalmú kötetben két cikk az ókori érmészetnek van szentelve, a többi hét a közép- és újkornak.

A sort kezdi *Hofman* az antik fémötvégekről (Legirung) szóló értekezésének befejezése. Ezúttal a kis-ázsiai electronérmeket tárgyalja, melyek részben az érmelek legősibb korából származnak, azután a szicíliai görög aranyérmekre tér át, végig megyen a Cseh-, Magyar- és Bajorországban találatni szokott barbar aranyérmekre* és szól a római-kori barbar aranyutánzásokról. A tudós tanár e tanulmányához a n. muzeumban is talált becses anyagot, melyet cikkében híven fölhasznált.

Kenner cikke általánosabb érdekű. Végig megyen a római császárok érmein és különösen két szempontból kutatja a fölíratokat. Nézi rajtuk az egyes császárok trónrajutási jogczímét és keresi a császárok jelszavait, uralkodási elveiket jelző symbolikus alakokat és mondásokat. Ily összeállításra régóta szükségünk volt, különösen a római történelem sok érdekes adatot nyert általa.

A középkori cikksorozatot *Domanig* értekezése kezdi «néhány babenbergi» éremről. Ezen szerény cím alatt igen figyelemre méltó dolgozatot kapunk. Szerző nem szorítkozik arra, hogy a babenbergieknek egyes érmeiket vindikál, tehát az osztrák középkori érmészetnek egyik homályos pontját fölvilágosítja, de tovább megyen és e babenbergi érmelek típusát kapcsolatba hozza a szomszédos regensburgi, magyar s egyéb érmelekkel és arra az eredményre jut, hogy a keresztjáratok idejében, a keresztjáratok számára külön jellemző symbolumokkal ellátott és közforgalomra szánt pénzeket adtak ki. — Ezután *Dannenberg* németországi éremsorozatokát közöl, pótléklül korábbi cikkeihez; *Raimann* egy éremléletet ismertet, mely múlt évben Sallingbergben

* Az irodalomban s a német népnél ismeretesek a «Regenbogenschüsselchen» néven.

előkerült, s melyben 2503 db. régi bécsi fillér találtatott; *Parulowski* az Észak-Olaszországban és Hollandiában a XVII. és XVIII. században dívott éremhamisításoknak szentel két rövid, de érdekes előadást.

Az egész kötet legfontosabb czikke *Newwaldé* az osztrák érmeles ügyéről I. Ferdinánd halálától a harminczéves háború kezdetéig, mely vaskos monográphiává nőtte ki magát. Ez a dolgozat folytatása Newald korábbi művének I. Ferdinánd érmeleséről.¹ Itt is úgy mint ott gondos levéltári kutatások alapján adja elé az ausztriai érmeldék és érmelelő műhelyek történetét, majd a pénzláb változásaira tér át és az elkészített és forgalomba bocsájtott érmek mennyiségéről és típusairól is értekezik.

A császár legfontosabb pénzverdéje Hallban volt Tyrolisban, ezután mindjárt Körmöczbánya következett. Magyarországon ez a főpénzverde, mellette ideiglenesen Kassán és későbbben Nagybányán is létezett pénzverde. Ha nem tudnók különben is, hogy már a XVI. században Magyarország kormányzata mennyire nem volt önálló, mennyire volt a Bécsben székelő tanácstestületeknek alávetve, megtanulnók a magyarhoni pénzverdék történetéből, a hogy itt bécsi tudós a leghitelesebb levéltári aktákból minden kétséget kizáró módon elénk adja. A körmőczi érmele az alsó-ausztriai kamara alá tartozott, a kassai és nagybányai a szepesi kamara alá, de ez utóbbi hely hatóságára nézve is Bécsben volt a magasabb forum. Az érmeldékben az első állástól az az utolsóig mindenütt csupa külföldi vagy osztrák ember volt alkalmazva. Maga a pénzláb s az éremdarabok külső habitusa is tisztán administratív kérdések voltak, melyekben az országgyűlés beleszólásának csekély vagy épséggel semmi fontossága sem volt, de igenis volt a császár német tanácsosainak, kivált a bécsi kamarának. Kíváncsnak tartjuk, hogy valaki e munkálatból a magyarországi pénzverdékre vonatkozó fejezeteket lefordítsa.² Csakhogy ugyanakkor szükséges lesz, hogy a fordító Newald dolgozatát hazai adatokból bővítse ki, mert bizonyára a magyar kamarai archivumban, valamint a pénzverdei városok levéltáraiban is vannak hasznavehető adatok, némelyek irodalmilag is föl vannak dolgozva, Newald ezeket figyelmen kívül hagyta, a miért is fogyatékos a mit Körmöcz-, Kassa- és Nagybányáról mond.

Más hibája, hogy a jelenleg létező legbővebb magyar éremgyűjteményt, a n. muzeumét, csak Weszerle- és Széchenyiből ismeri, a miért tisztán érmészeti szempontból is hiányos a monographia Magyarországot illető része.

¹ Das österreichische Münzwesen unter Ferdinand I.

² Ily fejezetek: Maximilian idejéből a VIII. fejezet a körmőczi érmele (224—231. l.), II. Rudolf idejéből a XV. fejezet a körmőczi (290—305. l.), a XVI. fejezet a kassai és nagybányai érmeldékről (305—315. l.), II. Mátyás idejéből a XX. fejezet a körmőczi és nagybányai érmeldékről (390—402. l.).

Igy például azt mondja szerző egy helyütt (231. l.), hogy II. Maximilian első körmőczyi tallérja 1573-ból a ritkaságok közé tartozik s hogy sem Mádaí, sem Schulthess-Rechberg, sem Széchenyi és Weszerlénél nincs nyoma.

Ha ismerte volna a muzeumi pénzgyűjteményt, említhette volna, hogy abban e tallér három változatban van meg.

Máshelyütt a midőn említi, hogy a híres Abondio 1579-ben tallérmintát készített Körmőcz számára (302. l.), melynek érmelt példányai K—B megjelölése nélkül készültek, fölemlíthette volna, hogy a körmőczyi pénzverde már ugyanazon évben utánozta az Abondio mintáját és ez első 1579-ben megjelent tallérjain rajta is vannak a körmőczyi betűk, mint a muzeumi példány mutatja.*

Szerző dolgozata végén összefoglalja nézeteit az osztrák numismatikáról és szükségét hangsúlyoztatja annak, hogy ezentul az érmészeti tankönyvekben és gyűjteményekben az osztrák fejedelmek érmeleése ne országok szerint, de az érmeelő fejedelmek sorrendje szerint legyenek egyesítve és csak ezen főfölosztáson belül legyenek az érme országok és érmeelő műhelyek szempontja szerint csoportosítva.

Értjük egy osztrák telivérű centralista bányatanácsos ezen tudományos indítványát, de nem helyeselhetjük épen a tudomány szempontjából. Az érmeleési jog főnségjog, melyet minden fejedelem azon nemzet közjoga alapján gyakorol, melynek törvényszerű uralkodója. Ennélfogva tehát, dacára azon visszaéléseknek, melyeket a XVI. és XVII. században az osztrák intéző körök administratív úton a magyar király érmeleési főhatóságával elkövettek és azon elvnél fogva, «quod ab initio vitiosum erat tractu temporis convalescere non potest», a magyarhoni érme nem az osztrák közjog változó fölfogásai szerint rendezhetők, nem képezhetik az osztrák numismatikának alosztályát.

Az értekezések sorát Adolph Meyer cikke fejezi be a híres Wallenstein érmészetéről. Következik még egy rövid kivonat Réthy értekezéséből a magyar érmeokről egy rajnavidéki leletben, mely folyóiratunk juliusi számában jelent meg és végül három könyvismertetés zárja be a szöveget, melyhez még nyolcz, többnyire sikerült, érmészeti képes tábla járúl.

h. j.

A NEMZETKÖZI EMBERTANI ÉS RÉGISÉGTANI TÖRTÉNELEM ELŐTTI 9-ik CONGRESSUS LISSABONBAN, 1880. — Befejező közlemény.

II. *Chantre* úr, kit minálunk nemcsak azért ismernek, mivel drága és *szi-nekkel* is helyesen illusztrált nagyszerű munkákat egymásután ad ki, de mivel saját

* Egyébként mind a két tallér ismeretes a Welzl-féle lajstromból; az Abondio-féle le van írva a II. köt. 2. részének 24. lapján 670. szám alatt, melynek körirata kissé eltérőleg említve van ugyanott 671. szám alatt.

hazáját a világgal oly jelesen ismertető egyén, a *Rhône* régi völgyében létezett jeges hegyeiről szólt, melyeket *Falsan* úr társaságában kiad. *Chautre* úr azért ajánlja az általa szerkesztett térképet, mert azon mind ama pontok vannak kitüntetve, melyeken az ősrégi jegek lefelé siettek, azon a bolygó kőhalmok fel vannak tüntetve, melyek a nagy esemény után visszamaradtak. Látjuk ezeket, a mennyiben t. i. mindezek utmutatókul is szolgálhatnak a quaternaire ember régisége tanulmányozására.

Ismertetvén az adott térkép művészi részét, felhossa azt, hogy a jégnek nagy kiterjedése alkalmával az ember csak némely, az éghajlat kedvezősége által kitüntetett helyen, mint a *Saône* völgye hegyoldalain, a *Dauphiné* és *Savoja* barlangjaiban stb. élhetett; és hogy amott valóban élt is az amottan tett leletek be is bizonyítják, és így a jégnek az ember terjesztéséhez való viszonyáról tanúságot tesznek.

A negyedik ülésben figyelmezteté *Vilanova* tanár a hallgatóságot *Vasconcellos* Fredericnek, bányamérnöknek és a geológiai munkáknál való segédnek munkájára, mely *Douro* folyam partjain, mint lerakodmány előkerülő részletekre figyelmeztet, s mely az ember létéről és a jégkorszaknak működéséről tanuskodik.

Ezen lelkiismeretes, több átmetszettel és pattogatott köemlékek rajzaival még értékesebbé vált felolvasás a felolvasónak kellő méltányilást szerzett.

Az ember ősrégi koráról értekezett *Arcelin Adrien* a maconi akadémia örökös titkára is. Tárnya «az ember régisége, mint ezt a közép *Rhone* és az alsó *Saône* medreiben előforduló tárgyak» bizonyítják. Az egyes lelhelyeknek újabban talált maradványait összeállítva és azoknak hajdani állatait is soronként felszámolva, végén a quaternaire korszakról táblázatos átnézetet nyújt, mely földtani, régészeti és palaeontológiai nézpontról indul.

Lengyelországból is hozott *Zavisza* János gróf quaternaire adatot a «Mammoth barlangjából.» Bemutatott t. i. egy darabot, melyet parancsnoki jelvénynek tart, több mammoth csonttal, mint az emberrel való együttlétnek bizonyosságául. *Evans* védi amaz állítást, hogy a nyomás maga elég arra, hogy a kőva hasadjon, ütés, főleg embertől származó pattogatás nem épen szükséges. A bemutatott csontot *de Mortillet* lándzsa végnek s nem kormányzó botnak tekinti.

A barlangok szerencsés vizsgálójának, *Prunières* úrnak, legújabb fölfedezéseit a *Lozérben de Quatrefages* úr oly fontosaknak tartja, hogy e helyen ismét a vizsgálók figyelmébe ajánlja.

A barlangok tüzetes megvizsgáltatását a congressus maga is annyira fontosnak találta, miszerint a *furninha*-i barlangnak, és az abban talált emberevést föltételező csontmaradványok kutatására majdnem egy tizedet tevő szakkommissiót nevezett ki.

A congressus szorgalmas másodtitkára *Delgado* úr roppant érdemet szerzett az által, hogy a nevezett barlangból mindent, mi elmozdítható vala a fővárosi gyűjteménybe vitt el, úgy hogy az érdekes lelhelynek, rendkívüli szorgalomra és ügyességre is mutató sorozaton, a barlangnak minden nevezetességét tanulmányozni lehet. A leletnek gazdag voltát és sokféleségét tanúsítják a csinos táblázatok, melyek pontosságra nézve kívánni valót alig hagynak fel, a vizsgálódásra kényszerítenek az alaprajzok, és a XVII. táblán mesterileg előállított kőszeközök, agyagművek, állkapcsok, csonteszközök stb. másai.

Ezen alapos mű egyike a legszebb adalékoknak, melyekkel portugali társsaink a congressus tagjait megajándékozták.

A legnagyobb érdekeltséget keltették fel az emberi csontok számviszonyai, a melyeknek aránytalanságából sokan az *anthropophagismust* szükségesnek tartották segítségül híni. Az állkapcsoknak mintegy másfél száz egyénre mutató számára, távolról sem feleltek meg a talált vázok részletei, s ebből azt hozták ki, hogy az egyáltalán elterjedt, sőt a vad állapotból a civilizációra átmenő emberiségnek az emberevési stadium lett légyen egyik szükséglete.

A kiküldött bizottság francziái részenként az antropophagia mellé állottak, míg a többiek e kérdésnek szakszerinti kihirdetését elodázták, már azért is, mivel a kik eddig emberevőknek tekintettek, későbbben ettől fölmentettek. *Határozottan* ketten a bizottságból *igent* mondtak, ketten *valószínű*, egy *kétséges*, hárman pedig *nem*-mel feleltek s így két bizonyos ellen 6 kétkedő szavazat áll fenn. Különben pedig, amint már említettük, *Delgado* úr rendszeres eljárását, határozott működ-

dését, és teljes felszámolását, egyes darabok meghatározását a bizottság egyhangulag méltatta.

III. Közeledünk a jeles könyv természetes beosztása szerint a hozzánk kevesebb távol álló, és így sok tekintetben ismeretesebb korszakhoz is, t. i. a *néolitikus* szakához. És kivel találkozunk itt leg- és legelőször? Nem-e *Portugalia* régi és sok tekintetben szerencsés *Ribeiró*-ja-e?

Az ősrégészet mivelői jól ismerik a konyhahulladékok-at Kiokken moeddingek halmait is. Eddig leginkább az első leíróknak, a dánoknak tulajdonították kizárólag azokat, és mint sajátos halmokat egyedül nekik ítéltük oda. De vannak ezek másutt is, a hol vagy tengerek, vagy nagy tavak partjain laktak az emberek; sőt találják nálunk is, mindenütt folyóink mellett nagy számmal, de nem a tenger mellékiekkel mérkőzhetővel, egész rétegekben találjuk, és ha bővebben kutatjuk, még inkább találni fogjuk.

Ribeiro négy, általa megvizsgált helyről szól, és két csinosan köre metszett táblán mutatja be a *Cabeço da Aruda* konyhahulladékos dombocskákat, két táblán pedig, az eme halmokban talált örlő-köveket, csontokat és pattogtatott szilánkokat ismerteti. Egészben e halmok a dániaiakhoz hasonlóak. Bebizonyítják, hogy a tengeri kagylók miatt, a sós vizek sokkal széleseb úton terjedtek el mint ma, és hogy eme halmok alatt talált emberi vázak, még a halmok támadása előttiek s így azoknál minden esetre régiebbek.

Az emberi koponyáknak is akadt barátja *Francisco de Paula e Oliveira* pattantyus hadnagyban. Ő t. i. a főtikártól engedélyt kapván, a geológiai osztályban elhelyezett gyűjteményben az emberi csontokat, főleg a koponyákat tanulmányozta; és az eredményt egy méreti táblában és öt képlapon közölte.

Át kell ugranunk a *Champagne*-ba, hol a nálunk is ismert fiatal tudós és szerencsés kutató báró de *Baye*-val találkozunk. A többször felszólaló nem csak határozó a jellemző vonásokat, melyekről Franciaországban, főleg az ő lakó helyén a *néolitikus* korszakot fel lehet ismerni, szölt ő arról is melyek jelei az átmenetnek a csiszolt kőről a bronzé szakába. Észrevételeit *Henri Martin* méltatta figyelemre, és a közlött részletek további kutatások alapjául fognak szolgálni.

Néhány szóval *Pigorini* emlité a vörös festéket, melylyel az ő emberek eszközeiket festék, s felhossa azt, hogy mai napon is vannak népek, melyek ily festékekkel a halottak vázait kenik be, sőt még a más világban való festhetésre is az anyagot az eltemetettek mellé rakják. Ezen észlelethez csatolja *Cazalis* de *Fondouce* a *Callais*-ról való tanulmányát, és ezt a turkuszhoz való közelségéről ismerteti. Azon kérdésre, melyik korszakban hozatott be azon külföldi ásvány, az a felelet, hogy már a dolmenekben található, de hogy a háromszögű nyílhegyekkel is leletnek ezen festék nyomai.

Caldas úr a minho-i tartomány ősrégi archeológiáját szellőzteti, felhossa ennek történelmi okait; a megalithikai *barbaso*-i, de *villei*, *fraiao*-i nagykövű síremlékeket is hozza fel, és a *Santa Luzia*-i cölöp építményt tárgyalja, és mindezekhez két táblát csatolva, eme érdekes tanulmányok után a IV-dik vagyis a *bronzéok* szakának engedi át a területet.

A spanyol geológiai tanárnak, *Vilanova* úrnak volt módja, a rézről és a bronzé-ról Spanyolországban szólni, és az ezeket megelőző korszakokról említést tenni. Ezen értekezés annál inkább érdekelt, minthogy minálunk Magyarországon is a muzeum igazgatója, a sok réz eszköz által, mely a nemzeti intézetben létezik, indíttatva, hasonlóan a réznek korszakát felállítani törekszik.

Állításait értekező erősíteni törekszik az által, hogy Spanyolországban mai napon is sok a rézbánya, az eszközök alakjai is durvábbak a bronzkoriaknál mint az utóbb tökélyesbítettekénél, s végre a vegytani szétbontások *tiszta* rezet mutatnak fel, a bronznak jellemző vegytársa, *az ón* nélkül. Tudjuk, hogy nálunk is, pedig leginkább Mátra táján, Európában eddig legszámosabban, (mert mint vélik másutt e *tiszta* réz valószínűleg a rézöntökhöz, mint *tiszta* anyag vándorol) jött elő, úgy hogy muzeumainkban főleg elűtő alakja által tűnik fel; de bár hajlandók lennénk a *réz* barátjai egy külön, a bronzot megelőző korszakot teremteni, még is vannak ezen újabb eszmének határozott ellenei, kik mintegy lenézéssel fogadták ezen tant, mely a réz eszközöket hol a phoeniciaiaknak, hol a keletieknek tulajdonítja. — Mr. *Chantre* várja, hogy nem mint eddig, csak egy szekercze vizsgáltassék meg, hanem tanának megerősítéseül *Vilanova*, mint

ŐSKORI BRONZVÉSŐK PORTUGALLIAI LELETEKBŐL.

ezt már *Pulszky* a nemzeti muzeumbeli réz-eszközökkel tevő, mind az egész *madridi* készletet fogja elemezteni.

Possidonia da Silva előmutatja és rajzzal is kíséri a hazájában talált bronz szekerczék, melyeknek, bár Portugáliában aránylag igen kevés a bronzeszköz, többféle alakját mutatja be, t. i. az egyszerű lapost, minden tok nélkül, és olyanokat, melyek két oldalon felül, a kötéllel való megerősítés végéből, füllel vannak ellátva, míg ismét ez utóbbi alakúak tok helyett, hogy a nyélhez megerősíthetők váljanak, hosszú, alul a keretből kiugró vágányokat tüntetnek fel, hogy céljukat elősegítsék. (Lásd az előbbi lapon közölt táblát.)

Ezen képek után, az eleven eszmecserében *Hildebrand* azt hozza ki, hogy a két utóbbi alak után még egy középsőt kell találni és erre a portugali szak tudósokat figyelmezteti.

Végre még *Chantre* ki a bronzok ügyében már egész Európát beutazá, és tapasztalatainak a legnagyobb részét már ki is adta, szemet fordít Olaszország bronzaira, és tagadván azt, hogy Európának fémtudománya a Kaukazusból származott legyen, váltig állítja, hogy létezik, csak hogy még nem egészen kiaknázott egy átmeneti kor a kő és bronz eszközök közt, amint ez utóbbiak és a vas korszak közt is az átmenetet bebizonyítandjuk.

IV. *A különféle tárgyakról* szóló fejezetet tartalma és tárgyai tekintetéből lehetett volna az előbbiekre közé jól besorozni; meglehet, hogy ezen munkálatok a congressus előtt fel nem olvastattak, vagy a nyomtatásban elkéstek, elég az, hogy legelőször is báró de *Baye* azon czikkével találkozunk, a mely «a köeszközöknek a fémtárgyakkal való előjveteléről» értekezik.

Az értekező, ki 2 táblával a silet (kova) nyílhegyeket, lándzsavégeket, késeket állítja elő, melyek, mint azt *Millescamps* úr is a frank sírokban gyakran találta, csak azt bizonyítja, hogy míg a fegyvereknek és a házi eszközöknek némely nemei a sokkal ritkább és drágább fémből készültek, sok más, mely mint kova is használható volt és mint a nyílhegyek, melyek nehezen is visszakerültek, de olcsóbb anyagú, még sokkal későbbben, és némely szegényebb népnél mai napon is használtattak, a nélkül, hogy ezek miatt a korszakokat még inkább gyarapítani kellene.

A szorosan vett régészeten kívül a kötetnek még elég vastag része foglalkozik az emberismeret tanával, a népek szokásaival s az ősrégi mythológiával is. A kívül folytatólág először találkozunk, az *Martius Sarmiento* Ferencz *Guimaraes*-ben. Ezen gazdag magányzó összevette majdnem az egész vidékét, hogy ottan ásson, a régi alapokon házikókat emeltessen, szóval a régi keltáknak, melyekről a fennlevő írók szólnak, maradványait előmutathassa. Cikkének címe: *A Lusitanok*. Ezen, tudományos kutatások eredményét nyomban követé *Henri Martin* gaul Mythológiájával, és az iberek ethnikai és embertani típusaival. Hasonlólag *Coelho* Adolpho, egy felsőbb iskola tanára, szól a félszigetnek lakói cultus-airól a római uralom előtti időben. Ezen értekezés után támadtak különféle vélemények, míg *Chantre* a Kaukazusban figyelt nécropole-okról értekezett, és egy táblában elénk állítja azon macrocephal koponyákat, melyeket ottan talált. Későbbben értekező úr nem helyesli azon nézetet, mely a macrocephaliát a Cimbrekkel egyesíteni akarná, sőt megismervén, hogy ezen fejtypus mindenütt található, mit *Vilanova* megerősít az által, miszerint egyik fia dolichocephal, míg a másik brachycephale, és hogy mivel emberek szemére hányták azt/ hogy ennek fejét születése után nem idomította.

Ezután látjuk ama *Ogham* felírásokat, (táblával) melyeket egyik levelében *Atkinson* közöl és melyet bár többnyire *Irlandban* találtak, még is a pyrenaei félszigetnek ősi világával rokonszenvezni látszanak; miért is általa ezen hasonlatosságra a szaktudósok figyelme felhivatik.

Bellucci József, persusi egyetemi tanár a congressus figyelmét az Umbriában szokásos mai amulettekre fordítani törekszik. A régi, *Coelho* által elsődleges sziklák tisztelete után, mely a csillagokra és a holdvilágnál tartott táncokra is kiterjedt, a mennykövek vallási tiszteletére is hivatkozik, mely a gonosz lelkektől bántott embereknek trépanizációjára is terjedt, mivel a régiek vélték, hogy a gonosz lélek a koponya üregén is kipárolg, és ezen csontocska a halál és betegségek elleni oltalom hitében a családban is fentartatott. — Egy észrevételünk van a csiszolt balták vallási tisztelete ellen, t. i. az, hogy mivel éppen az ősemberek

bírhattak annak helyes és egyedül érvényes tudásával, hogy t. i. e kövek balták és nem mennykövek, alig hihető, hogy azokat imádták volna.

Bataillard Pál úr, a párisi orvosi kar archivistája, ki 1872 óta a *czigányok* eredetével, és azok által Európába áthozott fémek ismeretével vesződik, s ezen tárgyról a congressusnak 8, 1880-ig terjedő munkát ajándékozott, ismét jelenik meg egy terjedelmes értekezéssel, melyre Coello úr a függelékben megjelent *Les Ciganos* munkácskáját írta. Szép, megvalljuk az értekező vállalata és szokatlan kitartása; de egyet még is csodálnunk kell, hogy folyvást a megférhető könyvekhez fordulva, mások szemeivel lát, de hozzánk, hol a cigányokat tömegesen találhatná, még soha sem fáradt. Megvárja alkalmasint, míg vagy kihalnak vagy mint úgy is történik, nyelvre és vallásra nézve tenni szokták, más szomszéd nemzetek által egészen átváltoztatnak.

A *Tonkharek*-ről, és az ő Ázsián keresztül tett utazásairól érdekesen szól 7 fejezetben Vasconcellos Abren tanár úr, és ezen speciális értekezését egyiptomi hasonlatos képeken igyekszik bizonyítani. Ezt követi dr. Magitol úrnak, a congressusok stereotyp tudósítójának és a párisi Antropológiai társulat titkári segédjének értekezése, melyet mint egy kísérletet a népeknél divatos *test-csonkításokról* közöl. Terjedelmes munkájában, melyhez igen érdekes táblák is csatolva, sokat találанд az, kit az emberi testnek ilyen vallásos vagy népdivatos eltorzításai, vagy nyomorításai érdekelnek.

Bemutatott a congressusnak Oliveira Feijao Ferencz, az orvosi iskola egyik tanára egy microcephale 34 éves nőt, melynek két oldalról levett arczképét is találjuk; kellemetlen benyomást tett ezen kifejeletlen állapotú szegény; erre Vilanova egy náluk, Spanyolországban, létező, már talán 60 éves emberre hivatkozik; Virchow pedig, mivel szakszerint már az ilyen esetek többé az *atavismus* bizonyítására nem szolgálhatnak, hanem tisztán orvosilag tekintve, csupán betegséges és kifejeletlen állapotot jelentenek, az ősrégi tudomány keretébe többé nem számíthatók.

Consiglieri Pedroso Zofim az irodalom felső iskolai tanára, előadja a népnek ősi szokásait a házasságoknál, melyek bizonyosan a legrégebb korra vonatkoznak, mint p. o. az, hogy a házassulandók és azoknak rokonai közt, midőn a templomba készülnek tetszőleg csatározások, sőt a mátkának rablása is történik; hogy némely tájon a házassági áldás előtt már sokáig együtt élnek, és ha a legénynek a leányt utóbb el kell vennie, ismét egészen becsületesnek tartatik; hogy a megáldatás után három napig egymáshoz nem szabad közeledniök stb. stb. Ezen szokások másutt is találhatnak és valószínűleg egy, igen régi időből származhatnak.

Mesnier úr az *Andesi Cordillékról* és az *amerikai* emberről beszélt. Erről azonban csak annyit említ, a mennyire ama világrész az embernek a tűzokádó hegyekben annyira bő lakásául szolgált. Inkább földtani értekezés ez, mint hogy ősrégészetinek lehetne állítani.

A függelék a kirándulásokat, néhány ellenvetést, cigány szótárt, és ásványtani elmélkedéseket foglal magában. A *kirándulások* közé számítandó a *Cascaes-i*, a hova *Africa* nevű óriási hajón korán reggel indultunk. A váracska elé jöven, ott találtuk a különben Lissabon előtt horgonyozó francia hajórajt, mely a koronaherczeg 18-adik születési napján való tisztelkedés miatt ide vitorlázott. Követték egymást a lövöldözések, és a mi hajónkról való ágyú-feleletek; a portugál hajón, a velünk jött katonai zene a Marsellaise-t játszál, a melynek Colbertien, a francziák vezér hajóján, a portugali nemzeti himnussal feleltek. Ki tengeri csatát még nem látott, itten annak elragadó játszai képét láthatta.

Messze a parttól megállván, mindenki a kész kisebb hajókra jutni iparkodott, hogy a partnak sziklás tekervényei közt a száraz földre juthasson. Míg a tudósok egy része a cascaes-i barlangot vizsgálta meg, míg mások a fényes isteni szolgálatban a várbeli templomban részt vettek; és azután Cintra felé, a lisboaiak édene felé indult, a hol nemcsak a hegyen fent a la Pencha nevű vár, melyet a bölcs és költő király II. Fernando egészen maga ízlése szerint átváltoztatott, hanem a világ legszebb növényeivel is feldíszített, úgy hogy a keserves felmászás, ha mindjárt múlt-k hátaín is történnék el van felejtve a kilátás gyönyörűsége, a helynek eredeti volta miatt.

De a tudósok itt léte alkalmából kitett magáért Cintra városa is. A penhai

vár alatt, a saját izlésű építmények közt, a leggyönyörűbb kilátással egy alantabb fekvő — gondatlanság miatt már dűlni kezdő maur várra és a közel-távolban fekvő gyönyörű nyári lakokra, a fáradt vándorok számára, valóságos virágos oszlopok és növénydíszes falak közt kezdődött a víg vacsora, melyet számos toast fűszerezett. Egy része a társaságnak visszafelé indult *Cascaes*-re, hol a király és országnagyjai a jövőket szokott kegyességökkel fogadták. Szűk- és védelmiszerű a királyi család részére e tengeri fürdőnek használt erődöcske; az udvar casamattakban lakik, a bástyák vászon tetejei alatt a tengeri lég enyhe fuvalma alatt tartatott az udvari bál, míg az ostrom falágyúk mellett az égő kanócokkal fölfegyverzett matrózok a bálozók szélein állottak. A vendégek nemcsak Ő felségeiknek, hanem a trónörökös úr Ő fenségének és a jelenlevő országnagyjainak lőnek bemutatva, és a mulatók csak azt sajnálák, hogy az *Afrika* éjféli után ismét füstölgött, és a sziklás parton túl horgonyozó nagy hajót némi vizzály közt ismét fel kellett keresnünk, hogy korán reggel a hajó zenéje közt *Lisboá*-ba kiszálljunk.

Nagyobb tudományos eredményű volt a föltevésben, de éppen semmi eredményű sem vala az *ottai* kirándulás, melyre az asztalról gondoskodó vendéglős emberei nagyon is serkentették a részvételt; de ama kirándulás távolságos és fáradságos volta miatt nem érdemlé meg ama véghetetlen por tengert, melynek még végre meddő eredménye sem felelt meg. A nevezetessé vált térséget egy terv magyarázza meg azok számára, kik ilyenekben gyönyörködnek.

A szeptember 22-én megtett *ottai* kirándulást követte 24-én a *Moita do Lelastiao* és *Cabeço da Aruda*-i. A train korán indult *Santarem*-ig, a hol a fogadtatás valóban ünnepélyes, az idegenekre nézve meglepő volt; a városi főtiszttség, valamint a körülfekvő helységek népe megtett mindent, hogy festői ruháit, nemzeti zenéjét megszerettesse. A konyhahulladékokat ismertetvén, ezen kirándulásról is tettünk említést. Nem hiányzott a fényes étkezés, melyet oldalról a sok kirándult és az idegeneket váró nép honi étkezésével tarkított. Az imént felhozott tengerparti kirándulásról, valamint a bájos *Cintra*-ról már hasonlólag beszéltünk, és azért olvasóinkat csak röviden *Bragába* és *Citania di Briteirosba* vezetjük. Szeptember 30-án, a congressus hivatalos bezárása után még egy három-napi kirándulásra is vállalkoztak társaink. Mintegy 30-án hatkor indult ki *Lisboa*-ból a külön train, mely 11-kor *Coimbrát* elérte. Az egy órát igénybe vevő étkezés után 7-kor estve ért el a vasut *Bragába* az ország 20000 lakóssal bíró, harmadik városába. Ezen régészeti hírneves és városban tartatott az ebéd, mely leginkább nemzeti étkekből állott, itt történt az alvás is.

Nevezetesen ezen város római, vizigothi, mauresk és renaissance épületek maradványai. Kocsira szállván elértük *Citania*-t, és a városkák közt a *Citania de Brüteiros*-t, a hol *Sarmento* minket figyelmesekké tett, mondja *Virchow*, azon sok régi alapra, de a hol nekünk igen jól esett a puszták heves volta után kissé hűvesb, erdős talajhoz jutni, és némely őszi virágot szemlélni.

A mit végre a hármaskörűl futó fal közt találni lehetett, azt *Samento* úr megvédte, és ovólag fel is állította. A kő darabok közt legérdekesebb a *Pedra formosa*, melyet egy közlött táblán lerajzolva látni lehet. Egyébiránt így gyakran összekeverve találtattak az ősbennlakók bronzai valamint a rómaiaknak különféle műemlékszerű tárgyai, ezek mind jelei annak, hogy olyan területen állunk, mely tanúságot tesz arról, miképen nézhettek ki a rómaiak birodalma alatt a régi celt városok.

A bronzok értelmezése végett találunk még két könyomatu táblát, mint igen becses mellékletet.

Említenünk kell végre *Ben-Saude* törekvését, ki a kőtárgyaknak közeit *Delgado* úr megbízásából a lisboai geológiai osztályában megvizsgálta. Talált t. i. amphibolitot, micasehistet, palát, granitot, dioritot, basaltot, mészt változatokat, quartzitet, kovát, hyalin-t, fibrolitot, fluoritet, riberitet mint a calaite új változatát, microdine-t stb.

S így befejezván a *Compte Rendu* nyomán a lisboai congressusról való jelentésünket, szabad legyen ujonnan a szívélyes fogadtatásért, a ritka, mindenütt tapasztalt előzékenységet ismételt, soha sem muló hálát mondani.

Ő felsége az uralkodó király *Dom Luiz* I., valamint édes atyja, *Dom Fernando* II. nemcsak hogy a megnyitás alkalmával ministereiktől körülvéve, a katonai főparancsnokok által környezve élénk részt vettek; hogy jelen voltak a hatodik ülésen, hanem szeptember 26-án, vasárnap, *Fernando* király a *Necessitades* nevű palotájában felhalmozott becses régiségeit maga kegyeskedett bemutatni, a mit az uralkodó éremgyűjteményében és drága magánmúzeumában is megengedni méltóztatott; de a király az *Ajuda* palotája dísztermeiben a congressus tagjait elfogadta és királyilag megvendégelte.

Le nem tehetem tollamat a nélkül, hogy az elnök zárbeszédében felhozott különféle tudományos egyleteknek, főleg az *archaeologiai* társulatnak, mely meglepő előzékenységgel és ritka pompával fogadott, úgyszintén a *könyvtári* tiszti uraknak, a *belemi* árva-intézet előljáróságának a leglekötelezettebb hálát ne mondjak; a nélkül, hogy az idősb király ő felségén kívül magyarul beszélő s engem minden lehetséges könnyebbséggel elhalmozó, hazánkban ismert, hazájáért lángoló, nyelvünket folyékonyan beszélő s hibátlanul író *Gersits Ferencz* barátomat, a királyi Coburg családot híven szolgáló udvari tisztet fel ne említsem. Tudja azt, és érzi minden magyar, mit tesz eme hazánkfiának kedvében járni, tőle kalauzoltatni. Felséges uraival, és az egész kegyes családot Isten sokáig tartsa, és adja, hogy mint ezt a legutolsó pósta-congressuson *Dom Luiz* ismét bebizonyítá, úgy hogy a társulatot fogadó szavait emlékei *első czikke gyanánt* jegyzőkönyvileg megörökíté, ezen népét szerető és boldogító, tudománykedvelő bölcs király, a tudományok szeretetében továbbadig tartsa és éltesse!

Budapest, 1885. május 1-én.

Rómer F. Ferencz.

REUSENS ISMERETES MUNKÁJÁBÓL a keresztény archæológiáról megjelenik a második kiadás.* Eddig kezünkben van az első kötet és a második kötet első fele. Ezekben öt fejezet körülbelül az első tizenöt keresztény századnak van szentelve. Beosztása' nagyjából történeti, de az egyes korszakokon belül rendszeres. Kiindulópontul az öt régi architektikus oszloprendszerről szóló tan szolgál. Ez igen helyes kiindulás, mert a régi építészeti rendek nélkül sem az ókeresztény, sem a román még kevésbé a renaissance-építészet érthető. Azonban a szerző nem régi tiszta görög formájukban mutatja be a rendeket, hanem későbbi elváltott idomukban. Ez talán magában véve nem hiba, de mindenesetre

* Elements d'archéologie chrétienne par le chanoine Reusens. Tome premier illustré d'une phototypie et de 608 gravures sur bois; nyolczadrét 572. l. — Tome deuxième première partie illustrée d'une phototypie et de 389 gravures sur bois 336 l. Aix la Chapelle Rudolph Barth 1885. Mindkét kötet ára 20 mark = 13 frt.

meg kellett vala említeni, hogy az olvasó a régi rendek eredeti mivoltáról ne nyerjen hamis fogalmat.

A katakombai és általán az ősrégi keresztény archæológiát igen bőven adja elé szerző a második fejezetben. Különösen a katakombákban előforduló képeket fejtegeti igen bőven, a mi igen helyes, mert az egyházi képsymbolika jóformán innen indul ki. A katakombákon kívül létező műemlékeknek meglehetősen szűk tért enged a szerző és már itt kell megjegyeznünk, hogy nem oly általánosak az áttekintései az összes keresztény műemlékekről, mint az ily általános tankönyvben megkívátnának. Még szembeötlőbb ez egyenetlen tárgyalás a későbbi fejezetekben. Szerző legjobban ismeri Olaszországot és Belgiumot, Francia- és Németországot kevésbé, a keresztény világ többi vidékeivel röviden végez.

A harmadik fejezet «periode latino-byzantine» czíme alatt több kifogás alá eshetik. A legfőbb az, hogy e czímen két különböző művészeti fejlődés és igen egyenetlen korszakok egy cím alá kerültek. A nyugoti művészet IV—VIII. századai tartoznak R. fölfogása szerint a «latin styl» fogalma alá.

Az elnevezés ellen alig lehet más kifogásunk mint az, hogy kár azt e korra szorítanunk, az őskeresztény stylustól alig lehet e négy századét különválasztani, mindkét korra és stylusra egyaránt illik a «latin» elnevezés.

A byzanti stylus később keletkezett, mint a «latin» és uralma tovább tartott, jóformán még ma is uralkodik bizonyos vidékeken. Tehát megérdemelte volna, hogy ne egy fejezet alá szorítsa a szerző a «latin»-nal. Az ok, a miért ez történt, szembetűnő. A «latin» stylust szerző alaposan ismeri, ellenben a byzanti neki olyan noli me tangere-féle tárgy, huszonöt oldalon végez vele; a mit róla e könyvben találunk, épen nem kielégítő. Továbbá következtelenség az is, hogy ámbár szerző Labarte tanának híve, mely szerint Byzantium látta volna el a Nagy Károly előtti kort ötvösművekkel, mégis a «style latine» alatt tárgyalja e műveket és mégis lépten nyomon idézi Labarte híres művét, az iparművészetekről.

A mű fénypontjai nézetünk szerint a negyedik és ötödik fejezet előbbi a román-, utóbbi a csúcsíves stylusnak van szentelve. Ezekben, ismét az ú. n. apróbb művészetekről szóló szakaszok jobbak mint a nagy művészetről (az építészet, szobrászat és festészet) szólók.

A szerző nyilván maga érezte e hiányt és azért szövetkezett Jules Helbig ismert nevű műtörténésszel, a ki minden korszakról külön-külön műtörténeti áttekintést adott és ez «appendice»-okban a szövegben néha háttérbe szoruló művészeti szempontot juttatja érvényre.

Az itt fölhozott némi kifogásaink daczára Reusens művét igen jeles tankönyvnek tartjuk és nagyon kívánnók, ha egy sereg közepszerű

német tankönyvet, mely még fiatal archæologusainknál közkézen forog, kiszorítana. sz. j.

A KESZTHELYVIDÉKI NÉPVÁNDORLÁSKORI TEMETŐKRŐL irt dolgozat, melyet dr. Lipp Vilmos múlt évben a m. t. Akademia Arch. Bizottsága kiadványaiban közzétett, megjelent német fordításban.

Hazai olvasóink ismerik Lipp ásatásait és ismerik leleteit, melyeknek legnagyobb részét a n. muzeum vette meg, de nem ismerte eddig a külföldi világ, legkevésbbé talán a német világ, hol Lindenschmit s követői azt hirdették, hogy a meroving kor kutatójának nem érdemes a magyarországi emlékeket tanulmányozni, mert azok többnyire összerabolt kincsek.

Ime most föltárulnak ezer számra a germán népek sírjai is hazánk különböző vidékein és meghazudtolják a német tudósok elfogultságát.

E leletek megczáfolják azt a fura föltevést, hogy a germán törzsek, melyek századokon át itt tanyáztak, a mai magyar területen sohasem temetkeztek. Bezzeg ők sem voltak halhatatlanok, s az utóbbi évtizedek óta temetőikben lassan-lassan föltárul civilisatiójuk a régész ásója által.

Így a magyar régészek gonddal, szeretettel gyűjtik és rendezik az ezernyi parány maradványokat és megszerkesztik ez adatokból a német régiségtanhoz azt a fejezetet, melyre maguk a német szaktudósok képtelenek voltak, mert elfogultságuk erősebb volt, mint tudvágyuk.

Lipp tanulmányának német fordítása tehát nagy jelentősége van és német «civilisatoraink» hálával tartoznak majd nekünk azért, a mit népük hajdani míveltségének fölismerése érdekében teszünk. zs.

KÜLÖNFÉLÉK.

Az Országos Régészeti és Embertani Társulat a budapesti kiállítás által nyújtott alkalmat egy országos közgyűlésre használta föl, mely f. évi augusztus 3—6-ikáig tartatott meg. A közgyűlés üléseit első három nap a kiállítási zene-csarnok nagy termében, negyedik nap pedig a nemzeti múzeum dísztermében tartotta. A bejelentett tagokból átlag ötvenen vettek részt az ülésekben. A vidéki társulatok és intézetek közül a biharmegyei társulat, az erdélyi múzeum-egylet, a délmagyarországi múzeum-egyesület, továbbá a pozsonyi, soproni, hunyadmegyei és békésmegyei egyesületek voltak hivatalosan képviselve.

Első nap ülés előtt dr. Czobor Béla az egybegyűlt tagoknak bemutatta a régiségkiállítás azon csoportját, mely a zene-pavillon első emeleti termében volt elhelyezve. Az ülés tízkor kezdődött. Az elnök, Pulszky Ferencz, üdvözölte a közgyűlés tagjait és rövid vonásokban honi archæológiánk legutóbbi fejlődését ecsetelte.

A napirend értelmében, mint első értekező ifj. *Kubinyi Miklós*, az árva-megyei régészeti emlékekről értekezett és bemutatta becses régiséggyűjteményét. Mint második *Lehóczky Tivadar* beregmegyei bronzleletekről értekezett. Utána *Lipp Vilmos* a keszthelyvidéki régiségeket és lelhelyeket ismertette. Ezután *Iványf Ede* az avarok nyomairól Mosonymegyében olvasott egy értekezést és rokontárgyról, avarkori temetőkből teljesített kutatásairól szólt *Sötér Agost*. A leletek magok az ülés tartama alatt legnagyobb gonddal fölszerelt táblákon közszemlére voltak állítva. Utolsó előadó volt *Wosinszky Mór*, előadván kutatásait egy tolnamegyei kőkori telepről. Közös ebéd után a társaság elindult Lanfranconi érdekes mappagyűjteményének megtekintésére, melyet, a tulajdonos távollétében, Torma Károly magyarázott; onnan pedig Herman Ottó halászati eszközeinek gyűjteményéhez ment, a hol Herman Ottó képes kalauzából, melyet szerzője kellő számú példányokban a társaság rendelkezésére állított, nyerte a társaság a szükséges útbaigazítást.

Második nap ismét a régiségkiállítás megtekintésével, dr. Czobor Béla vezetésével, kezdte a közgyűlés napirendjét. Az ülésen dr. *Rómer F. Ferencz* elnökölt, megnyitván azt saját régészeti pályafutása rövid vázlatának elmondásával. Utána dr. *Ortway Tivadar* olvasott egy értekezést a zsarnokölők felállításáról, a

mi Hampel Józsefnek némely megjegyzések tételére adott alkalmat; a napirend szerint következett ezután *Téglás Gábor* fölolvasása «A római bányászatról Erdélyben», mihez hozzá szóltak Pontelly István és dr. Czobor Béla. Harmadik előadó volt *Réthy László*, értekezvén «Dácia nemzetiségi viszonyairól», a vitában, melyre az előadás alkalmat adott, részt vettek Torma Károly, Kovács Ferencz s az értekező. Végül utolsó előadás volt *König Pálé*, a «sarmizegétusai mithræumról». Az ülést társas ebéd követte s ebéd után a társaság csapatokra oszolva, megtekintette a népipari kiállítást, a bosnyák pavillont és a horvát kiállítást.

Harmadik nap a műemlékek országos bizottsága kiállítását tekintette meg a közgyűlés; itt is Czobor Béla adta a szükséges fölvilágosításokat. Az ülésen b. Nyáry Albert elnökölt. Első előadó *Könyöki József* Magyarország nyugoti határának védőrendszeréről a középkorban értekezett. Második volt dr. *Czobor Béla*, a ki a kiállításon lévő latin és görög szertartású egyházi emlékeket ismertette, és előadását eredetiek fölmutatásával kísérte. Ezután dr. *Szendrei János* «Dürer Albert származásáról és művészetéről» tartott fölolvasást, és rokon tárgyról értekezett *Haan Lajos*, «a Dürer-féle magyarországi családról». Ülés után dr. *Torma Károly* bemutatta a társaságnak ó-budai régészeti ásatásaiból származó leleteit, a fővárosi pavillonban. A közgyűlés ezzel az orsz. kiállítás területén hivatalos működését befejezte és közös ebédre gyűlt.

A negyedik nap reggelén a közgyűlés tagjai a nemzeti múzeum régiségtárában gyűltek össze, a hol két óránál tovább *Pulszky Ferencz* és *Hampel József* kalauzolása mellett a régiséggyűjteményeket szemléltek.

Fél tizenegy órakor *Pulszky Ferencz* elnöklete alatt a nemzeti múzeum dísztermében értekezletre gyűltek össze az érdeklődő tagok. Előadó *Galamb István*, a régiségleletek ügyének állami kezeléséről értekezett, ugyanazon tárgyhoz hozzászóltak még *Pulszky Ferencz*, *Hampel József*, *Torma Károly*, *Rómer F. Ferencz*, *Sötér Ágost*, ifj. *Kubinyi Miklós*, *König Pál* és *Téglás Gábor*, mire elnök összefoglalja a vita eredményeit és a közgyűlést befejezettnek nyilvánította. Ülés után díszebéd következett s a délutánt *Havas Sándor* és *Torma Károly* kalauzolása mellett a társaság az ó-budai régiségek megtekintésére használta. h. j.

Külföldi szakemberek a n. muzeum régiségtárában. Az idén a kiállítás nagy vonzerőt gyakorolván a külföldiekre, a n. muzeumot is aránylag több külföldi szakember látogatta, mint más években. Lengyelországból itt járt a varsói *Przedzieczki gróf*, kinek Varsóban jelentékeny műgyűjteménye van és Lembergben volt *Dziedusicki gróf*, kinek muzeuma közismeretű, jelenleg keltakori rendkívül gazdag aranyeletét teszi közzé.

Németországból *Dr. Pinder*, a casseli muzeum igazgatója tanulmányozta különösen középkori gyűjteményeinket. *Dr. Ohnefalsch*, a ki Cyprusban a régészeti ásatások igazgatója, a prähistorikus réz- és bronz-gyűjteményeket nézte. *Dr. Friedlt*, a berlini märkisches Muzeum igazgatóját leginkább őskori gazdag cserépgyűjteményünk és az őshalásatra vonatkozó emlékeink sorozata érdekelte.

Bécsből *Dr. Hauer*, Hochstätter utódja a természettudományi muzeumok fővezérletében, a régiségtár őskori részének fölállítását és kezelését tanulmányozta.

Dr. Heger, a bécsi prähistorikus muzeum őre, újabb gazdag szerzeményeinket nézte. *Windischgrätz* Ernő herceget, a Watschi híres régiségek tulajdonosát, leginkább a kora vaskor emlékei érdekelték.

Dr. Fr. Bock Aachenből, *Dr. Schnütgen* ugyanonnan és *Reusens* kano-nok Liègeből, mindhárman európainlag ismert szaktudósok az egyházi archæologia terén, különböző alkalmakkal behatóan megtekintették középkori régiségeinket. A közép- és újkori fegyvereket tanulmányozta gr. *Artur Enzenberg*, máskor *Makovszky* tanár, egy ősrégészeti muzeum alapítója Brünnbén, a prähistorikus emlékeket szemlélte; ugyanavval a csoporttal foglalkoztak külön-külön *F. Posepny* Prágából és *C. Fischner* az innsbrucki muzeum igazgatója, míg *Dr. Bizzarzo* a népvándorláskori gazdag sírleleteknek szentelte főfigyelmét.

A római föliratos gyűjteményt heteken át tanulmányozta és másolta *Dr. Domaszewsky*, a ki a berlini Corpus inscriptionum számára jelenleg Mommsen helyett gyűjti a régi dunai tartományok föliratos emlékeit; ugyanezen emlékcsoportot s a római régiségeket általában *Dr. Georg Schön* és *Weisshaupt*, a bécsi régészeti seminarium megbízásából szakszerűen tanulmányozták. *Dr. Frankfurter* bécsi epigraphus szintén a föliratos emlékeket tekintette.

Soutzo herceg ismeretes érmészeti metrologus a n. muzeum néhány régi súlyát és némely antik éremcsoportjait tanulmányozta.

Érmészeti tanulmányokat tett még *Dr. Arthur Engel*, ismeretes elsassi érmész, áttekintvén a n. muzeumi éremgyűjtemény leggazdagabb sorozatát, a magyar középkori csoportot.

Nevesebb külföldi vendégeink közül kiemeljük még *Dr. Rhusopulos* tanárt Athénből, *Al. Castellanit* Rómából, *Fantonit* Velenczéből és *Dr. Karl Lindet* Bécsből.

Hazai szaktársaink is jelentékenyebb számmal voltak az idén muzeumunkban, mint más években, úgy hogy majdnem összes honi régészeink névsorát kellene ide jegyeznünk, ha egyenként fölemlitenők.

h. j.

A körmőczyi pénzverő kiállítása. Sokan megnézték az országos kiállításon, a körmőczyi pénzverő intézet által kiállított tárgyakat, melyek úgy csinos, mint tanulságos elrendezésükkel méltán lekötötték a látogatók figyelmét. — A körmőczyi pénzverő-intézet tárgyai a m. kir. pénzügyminiszterium csarnokának baloldali karzatán az erdélyi termés-arany s más aranyban dús érczek gyűjteménye és a bányász-akadémia tárgyai közt, két falmelletti szekrényben vannak.

Az egyik szekrényben az aranyválasztás s az ércznek pénzzé való felkészítését látjuk stadiumonként tanulságos sorrendben. Itt vannak mindenekelőtt a kohók által beszállított nemes fémek: A selmeczi aranyos ezüst (0.970 Ag. 0.020 Au.), a fernezélyi aranyos ezüst (0.957 Ag. 0.038 Au.), az aranyidkai foncsor-ezüst 0.685 Ag. 0.315 Cu.), a kereszthegeyi zúzó arany (0.587 Au. 0.396 Ag.), az abrudbányai zúzó arany (0.947 Au. 0.046 Ag.), a győri mosott arany (0.947 Au. 0.046 Ag.), s a nagy-kanizsai mosott arany (0.930 Au. 0.061 Ag.), mely nyers anyag, amint a fentebbiekből kitetszik a két nemes fémnek ötvénye, melyeket egymástól külön kell választani. A további sorozatban tehát ezen elválasztó processusnak stadiumait látjuk a sor végén a majdnem vegyileg tiszta ezüst,

illetőleg arany fémme, s megtanúlhatjuk hányszorosan főzik sávakkal, hányszorosan teszik ki a tűz tisztító hatásának, míg az a kellő tisztasági fokot eléri, s alkalmassá lesz a törvény előszabta ötvénynek előállítására.

Mert a világon oly nagy szerepet játszó nemes fémmeink tiszta állapotban oly puhák akár az ólom s így a rövid idő alatti elkopásnak nagyon is ki volnának téve, ha tisztán bocsátanák az életbe. Hogy azonban a rövid idő alatti elkopást, s ez által a nagy fémvesztést megakadályozzák, rezet olvasztanak hozzájuk, s oly ötvényt állítanak elő, mely 90% nemes fémme (aranyat vagy ezüstöt) s 10% rezet tartalmaz. Ezáltal keménységét lényegesen növelik, s ezen arány van szemléltetővé téve a következő üvegszekrénykében olyképp, hogy az ezen aránynak megfelelő nemes fémkoczká alatt a rézkoczkát látjuk, s mindjárt mellelte a már kész ötvény-rudacsot, illetőleg a pénzverés stadiumainak sorozatát. — A rudacs ugyanis kihengereltetvén oly vastagra, minő a verendő pénz vastagsága, ebből aztán kivágnak a pénz nagyságának megfelelő kerek lapkák. E lapkák mérlegelés, esetleg gyalulás segélyével helyes súlyúvá tétetvén s megtisztítatván, az ezüst egyforintosok szélére a «BIZALMAM * AZ * ŐSI * ERÉNY-BEN * jelmondat beléveretvén, igen komplikált gép segélyével az elő- és hátlap verete készítettetik el, s az így elkészült pénz a forgalomba jő. Mindezen stádiumok pedig szemünk előtt vannak, s anélkül, hogy Körmöczre kellene menni, itt is meggyőződhetünk róla, hogy sok kézen megy át az a nyers anyag, míg mint kedvelt «sárga csikó» vagy ragyogó fehérségű 1 frtos végre kezünkbe jő.

Ezen, az ércz-elváltást és a pénzverést tanúlságosan bemutató szekrény mellett van az 1868 óta Körmöczön vert pénzek gyűjteménye, s használni kívánunk numismatikusainknak akkor midőn evvel részletesebben foglalkozunk.

Mielőtt azonban ezt tennénk, egy numismatikai kuriozumról kell megemlékezni, s ez az 1867-ben korlátolt számban vert ezüst 10 krajczáros. Lónyay Menyhért pénzügyminiszter ugyanis a magyar pénz veretése iránti törvényjavaslatnak benyújtása alkalmával, hogy szemléltetővé tegye a jövőendőben verendő pénzt, korlátolt számban, a törvényhozás tagjai közt való kiosztás céljából, 1867. évszámmal s az osztrák B pénzverőhely jelzéssel próbapénzt veretett, melynek 2 példánya szintén ki van állítva. E próba 10-es első tekintetre megegyezik a később vert 10-esekkel, s előlapján van: FERENCZ JÓZSEF A. (usztriai) CSÁSZÁR MAGYAR ORSZÁG AP. (ostoli) KIRÁLYA, közepett a király jobbra néző babérkoszorus feje. (Később ide került a fej alá a K. B. pénzverő jegy). — Hátlapján: felül félkörben VÁLTÓ PÉNZ ez alatt Szt. István koronája, majd (4 sorban) 10 | KRAJCZÁR | 1867 | B s kereszbe fektetett babérágacska.

Körmöczön 1868 óta következő pénznemeket vertek: Körmöczi arany, 20 és 10 frankos arany, 1 forintos, 20 és 10 krajczáros ezüst, 4, 1, és 1/2 krajczáros rézpénzt még pedig több variációban.

Körmöczi aranyat 2 variációban vertek, az első variációt 1868—69-ben a következő verettel: Előlap: FERENCZ J. A. CSÁSZÁRJA, közepett a király jobbra néző álló képe teljes koronázási ornátusban alatta K. B. Hátlap: MAGYAR ORSZÁG AP. KIRÁLYA. 1868 (1869), közepett Magyarország czimerpajzsa, melyre Szt. István koronáját két repülő angyal teszi, alul két kereszbe tett babérágacska.

A II. variációt 1877—79—80-ban. Előlapján : FERENCZ JÓZSEF I. K. A. CS. ÉS M. H. S. D. O. AP. KIR. közepett a király jobbra néző babérkoszorús feje alatt K. B. — Hátlap : MAGYAR KIRÁLYSÁG * 1877 * (1879, 1880), vonalos körben Szt. István koronájával fedett magyar egyesített címernpajzs.

A 20 és 10 frankos aranyakat 1870 óta verik változatlanul s verete igen hasonlít az elébb leírt II. variációhoz. Előlap : FERENCZ JÓZSEF I. K. A. CS. ÉS M. H. S. D. O. AP. KIR. közepett a király jobbra néző babérkoszorús feje, alatt K. B. — Hátlap : MAGYAR KIRÁLYSÁG * 1870 * (— 1884), vonalos körben Szt. István koronájával fedett magyar egyesített címernpajzs, $\frac{20}{\text{Fr.}} \mid \frac{8}{\text{Fr.}}$ (illetőleg $\frac{10}{\text{Fr.}} \mid \frac{4}{\text{Fr.}}$) között.

1 forint ezüst pénzt 1868 óta szakadatlanul vertek és pedig 3 variációban.

Az I. variáció : Előlap : FERENCZ J. A. CSÁSZÁRJA közepett a király jobbra néző babérkoszorús feje, alatt K. B. — Hátlap : MAGYAR ORSZÁG AP. KIRÁLYA 1868 (1869.), közepett Magyarország címernpajzs, melyre Szt. István koronáját két lebegő angyal ráteszi, alul két keresztbe tett babérágacska, és 1 F.

A II. variációt 1870—1881. verték a következő bélyeggel : Előlap : FERENCZ JÓZSEF I. K. A. CS. ÉS M. H. S. D. O. AP. KIR., közepett a király jobbra néző feje, alatta K. B. — Hátlap : MAGYAR KIRÁLYSÁG * 1870 (1871—81.), vonalos körben Szt. István koronájával fedett magyar egyesített címernpajzs 1 | Frt. közt.

A III. variáció, melyet 1882 óta vernek, csak abban különbözik a II. var.-tól, hogy a hátlap címernpajzs nem egyenes, hanem görbe vonalak által van határolva.

20 krajczáros ezüst pénzt 1868—1871. vertek két variációban.

Az I. vari. 1868—69. veretett. Előlap : FERENCZ JÓZSEF A. CSÁSZÁR MAGYAR ORSZÁG AP. KIRÁLYA, közepett a király jobbra néző babérkoszorús feje, alatta K. B. — Hátlap : MAGYAR KIRÁLYI VÁLTÓ PÉNZ, közepett három sorban Szt. István koronája alatt 20 | KRAJCZÁR | 1868 (1869) s ez alatt két keresztbe tett babérágacska.

A II. variációt 1868., 1870—71-ben verték. Előlap : FERENCZ JÓZSEF I. K. A. CS. ÉS M. H. S. D. O. AP. KIR., közepett a király jobbra néző babérkoszorús feje, alatta K. B. — Hátlap : felül félkörben VÁLTÓ PÉNZ, közepett Szt. István koronája alatt három sorban 20 | KRAJCZÁR | 1868 (1870—71.) alul két keresztbe tett babérágacska.

A 10 krajczáros ezüst pénzek szintén két variációban verettek, melyeknek bélyegek csak annyiban különbözik a 20 kr.-ostól, hogy a hátlapon 20 helyett 10 van. Az I. vari. 1868., 1869., a II. vari. 1868., 1870—77. évekből valók.

4 krajczáros rézpénzt Kőrmöczön csak 1868-ban vertek. Előlap : tölgykoszorúban, három sorban 4 (1868) K. B. — Hátlap : felül félkörben MAGYAR KIRÁLYI VÁLTÓ PÉNZ, közepette magyar címernpajzs, melyre két lebegő angyal Szt. István koronáját teszi, alatta két keresztbe fektetett babérágacska.

1 krajczáros rézpénzt eddig 2 variációban vertek.

Az I. variáció, eltekintve a nagyságtól, teljesen hasonlít a 4 krajczároshoz, csakhogy itt a 4 helyett 1 van az előlapon. Ez 1868—69-ből való.

A II. variáció az erősebb vereten kívül előlapjában megegyezik az előbbennivel, a hátapon azonban a körirat az egész kört elfoglalja, s közepett Szt. István koronája alatt a magyar egyesített címERPajzs van. Ilyeneket 1878., 1879., 1881., 1882., 1883-ban vertek.

Fél krajczáros rézpénzt csak 1882-ben vertek. — Előlap: tölgykoszorúban és 3 sorban $\frac{5}{10}$ | 1882 | K. B. — Hátlap: MAGYAR KIRÁLYI VÁLTÓ PÉNZ, közepett koronás egyesített címERPajzs.

Összevonva a fentebbieket, azt látjuk, hogy Kőrmöczön 1868 óta 9 fajta pénzt vertek 15 változatban. S hogy míg 1868—69-ben csak is Magyarország címere van rajtok, 1870 óta az egyesített címert használják. — De nem csak e tekintetben, de külsőleg is változtak pénznemeink azáltal, hogy az eleinte használt finom veretet, mindinkább határozottabb és erősebb verés váltotta fel s eleje vétetett annak, hogy a használatban lévő pénzről a verés teljesen lekopjék, mint azt főleg kisebb értékű pénzeinknél sajnos tapasztaljuk.

A fentebb leírt s évenként csoportosított pénzeket tartalmazó két keret közt van egy harmadik, mely érmekeket tartalmaz, de ez nem teljes, s inkább csak a mezőgazdaság terén magukat kitüntető «Érdem érmei» sorozatára szorítkozik. Itt látjuk azonban a Magyar orvosok és természetvizsgálóknak tavalyról jövő (1886.) évre halasztott temesvár-buziási XXIII. nagygyűlésének emlékérmét Trefort miniszter sikerült mellképével.

Halaváts Gyula.

Pálmakert és archaologia. Ugyanaz a kérdés, mely még eddig minden iparkiallításnál gyötörte a rendezőket, hogy mi történjék a tömérdek üres épületekkel az ideiglenes tárlat befejezése után, gyötri most a hazai közvéleményt s annak élén a kormányt. A hirlapokban egymást érik a szebbnél szebb tervek. Ezek közül az egyik az archaologusokat is érdekli, az, a melyik az ipar-palotát antik, középkori és renaissance szobrok gipszmásolataival akarja megtölteni. Állítólag Pulszky Károly gondolta ki ez utóbbi szerencsétlen eszmét. Legújában Hoitsy Pál a pálmakert híve karolta fel P. K. tervét, s a pálmák közé helyez gipszszobrokat. Sanguinikus magasröptű nép vagyunk. Nem csodálnám ha e pálmás gipsztárlat eszméjét a hatóságok is fölkarolnák. Az angolok s a francziák is gipszgyűjteményekkel töltötték be kiállítási palotáikat, tehát miért nem tennénk mi is úgy mint ők. Deficit és pénzhiány még sohase akadályozott bennünket nagy nemzetek majmolásában, akár főnforog a szükség reá, akár nem. Van már évek óta egy oly gipszgyűjteményünk a n. muzeumban. Hoitsy Pál nem ismeri és azért szól róla oly kicsinylőleg Egyetértésbeli ismeretes tárczájában. Pedig eddig még minden szakember, a ki látta, gyönyörködött benne.

Azt mondom, örülünk ha egyelőre annyi pénzünk lesz, hogy a műtörténeti sorrendben gyönyörűen fölállított tanulságos gyűjteményt, melyre öt év óta nem volt pénz, kiegészíthetjük. Örülünk, ha a n. muzeum hátsó udvarában a n. muzeum évről-évre szaporodó gyűjteményei számára építhetünk új termeket, a mi elodázhatlanul szükséges. Örvendünk, ha a szépen fejlődő iparművészeti muzeumot mostani földalatti helyiségeiből kiszabadíthatjuk és építhetünk neki önálló megfelelő épületet a város központján. Örvendünk, ha a szerencsétlenül elhelyezett országos arczképcarnokot megtölthetjük, s idővel neki is megfele-

lőbb helyiséget építhetünk. Örvendjünk, hogyha majd a hazai művészet főmaradt emlékeit lassan-lassan lemintáztathatjuk, hogy *hazai* műtörténetünk kincseit birjuk hű másolatokban és örvendjünk végre, ha sikerül egy magyar néprajzi muzeum megteremtése, melyet a nagy népek ide szállinkózó szakemberei még mindig hiába keresnek a magyar fővárosban.

Mindezekre előbb van szükségünk mint a pálmakertes gipszgyűjteményre a városligetben. Aki pedig erre azzal válaszol, hogy ezt is, azt is mind egyszerre teljesíthetjük, annak azt mondjuk, hogy szeles ember, kire nem kell hallgatni, mert sokat markol de keveset fog. *a.*

Uvarov †. Az orosz archæologiai tudományt *Uvarov Szergejevics Alekszój* grófnak, az egykori Uvarov Szergej közoktatási minister fiának elhalálózásával nagy veszteség érte. Csak fiatal éveiben töltött pár évet állami szolgálatban, azután egész életét az archæologiai tudománynak szentelte. Régiségeket, ritkaságokat gyűjtött, azokat tudományosan feldolgozta és a moszkvai kormányzó-ságban levő birtokán nevezetes múzeumot alapított, melyben a præhistoricus, a classicus, a byzanci és az orosz régiségek egyaránt vannak képviselve.

Az irodalom terén numismaticai tanulmányokkal lépett fel legelőször. Még a negyvenes évek derekán utazta be a Feketetenger éjszaki partjait, melyeket a népvándorlás hullámai érintettek, miről 1851-ben adta ki tapasztalatait ily czímen: «A délszági és a Feketetenger éjszaki partjain található régiségek vizsgálata»; 1854-ben még egy tanulmányt írt erről. Átkutatta Krimet, kivált Szebasztopol környékét; itt feküdt a régi Cherson városa, melyet Vladimir fejedelem egykor meghódított s melyben maga is felvette a kereszténységet.

1857-ben kiküldte a kormány Szuzdálba azon Pozsárszkij herceg temetkező helyének felkutatására, a ki 1612-ben a Moszkvát már-már bevevő és ezzel az orosz birodalomnak véget vető lengyeleket elűzte Moszkva alól, s így hazáját megmentette. Uvarov a sírt megtalálta, de egyúttal a szomszédos vladimiri és jároszlávi kormányzóságokban is sok ezer hantot felásott, miáltal élénk fényt vetett egy kihalt finn nép, a meriek, míveltségi állapotára. A meriek Oroszország keletkezésekor éltek, és az idő folyamán az oroszoktól absorbeáltattak. Eme nagyfontosságú felfedezéséről az 1869. évi moszkvai arch. gyűlésen referált Uvarov. Ő volt 1864-ben a moszkvai arch. társaság megalapítója és bízgó elnöke, ő indítványozta az archeologiai congressusokat is.

Az utolsó tizenöt év alatt különösen a præhistoricus archæológiát művelte. Ebbeli búvárlatainak eredményét «Oroszország archæológiája» című művében akarta közzétenni, melyből a kőkorszakot tárgyaló I. kötet jelent meg csupán. A bronzkorszakot felölelő második kötet készítése közben lepte meg a tudós szerzőt ez év januárius 10-én a halál.

Az orosz akadémiánál gazdag alapítványt tett, és a moszkvai történeti múzeumot is ő létesítette. Olyan tudóst vesztett benne Oroszország, a ki nagy vagyonát széles ismeretkörrel párosította és mind a kettőt hazája múltjának kutatására áldozta. *Cs. L.*

Pancsova mellett, Dollona községében, mint a Rég. és Történelmi Értesítőben olvassuk, 4–5 agyagfazékat találtak, mely színültig teli volt apró ezüst-

pénzekkel. Az iskolás gyermekek kalapokban hordták szét s 10–15 darabot árulgattak egy krajczárért. A pénzeket Zsigmond-koriaknak mondják. Kérjük azon vidéken lakó szaktársainkat, járjanak el ez ügyben és mentse meg a leletet, ha még lehetséges. *y.*

A nyárádi földvárrol, mely Szent-András és Csernegyháza közt (Temesm.) fekszik, adott legújabbán hírt Pontelly István, a ki a nevezetes védelmi műtervezését is fölvette. Főrésze a jelentékeny alkotásnak egy nagy erőd, mely három magas majdnem egészen köralakú földsáncz és ugyanannyi széles, mély árokból van alkotva; ettől a fővédműtől másfél száz méternyire esik egy nálánál valamivel keskenyebb körkörös sáncz és árok, mindkét várrészt jobb- és baloldaltól egy-egy 140 méternél hosszabb, félköralakú, árkos sánczkar kapcsolja össze. E vármű egész kiierjedésében mintegy száz holdnyi területet foglal el és mint Pontelly állítja, megérdemlené a föntartást. *y.*

A pécsi székestemplom helyreállítása folyamatban lévén, a templom kifestésére külföldi rajnavidéki mestert szerződtettek. Ezt az eljárást hazafiatlansággal vádolják a hazai festők és megindult a képzőművészeti társulat s a pécsi püspök közt a jegyzékváltás. A kérdés aktuális része nem tartozván az «Arch. Értesítő»-re, itt csak a «stylszerűség»-gel való szokásos védekezésre van megjegyzésünk. A püspöki válaszból azt olvassuk, hogy a Rajnamellékéről idehívott festőművész a XIII. század ízlése szerint festi ki a templomot — mire honi festő nem lett volna képes! Meggyőződésünk szerint hiú ábránd, azt képzelni, hogy XIX. századbeli embernek lehetséges a XIII. század szellemében componálni! — De hát annak nincs is józan értelme mai napság valamely elmúlt kor szellemében képeket festeni.

Gondolják meg jól a keresztény archæologusok, kik ily sovány festőművészeti kísérleteket javasolnak, hogy mi volna az ő tudományuk, ha az ő «elvük» szerint cselekedett volna a régi kor.

Ha az egyházi művészek minden korban az azon korbéli hivatlan egyházi műbírálok és műtudósok fölfogása szerint jártak volna el, ha mindig régletűnt idők szellemében dolgoztak volna, akkor ma nem volna műtörténet és nem is lehetne szó XIII. századbeli ízlésről, mert mindjárt ott akadt volna meg a keresztény művészet az ősi stylusnál.

Különb, a kik ily fajta visszafelé fejlődésért rajognak, legalább részben megvalósítva láthatják ideáljaikat az orthodox művészet festményeiben, melyek ma is igazabban közelítik meg a XIII. századot, mint a hogy arra bármely nyugoti modern művész képes. *d.*

A vajda-hunyadi vár helyreállítása érdekében a fáradhatlan Dr. Arany Lajos tanár egyesületet alapított, mely f. hó elején tartá alakuló közgyűlését. Ajánljuk a nemes vállalatot összes hazai intelligenciánk szíves figyelmébe és hathatós pártfogásába. Adjuk össze filléreinket és építsük föl velők végre valahára a Hunyadiak romladozó hajlékát. Végezze itt is a hazai társadalom pietása mibe beléfáradt a múltakat kicsinylő, a jelenért küzdő állami fiscus. *d.*

Néhány hazai műemlék restaurációjának befejezése érdekében a vallás- és közoktatási miniszter sorsjegy-kölcsönt tervez. Ennek hasznát első sorban a budavári Mátyás-templom s a kassai és bártfai templom újjáépítésének befejezésére fogják fordítani.

Ki lévén merítve a rendelkezésre volt alapok, mind a három épületet az eddigi tervezetnél szerényebb mérték szerint fogják befejezni. A budavári templomnál a második tornyot mellőzik, csak annyit építenek belőle, hogy valami jobb időben folytatni lehessen. A meglevő torony bomlásnak indult és felét le kell hordani, kiépítése későbbre marad, úgy szintén a templom éjszaki oldalán tervezett Gara-kápolnáának újjáépítése. A másik két templomnál is csak annyit akarnak most hamarjában végezni, hogy mennél előbb átadhassák az isteni tiszteletnek. A miniszter nemes intentióit a napilapok is élénk rokonszenvvel karolták föl, vezércikkeket és tárczákat szentelnek az ügynek és így felköltik a közérdeklődést az országos műemlékek iránt, a miért nekik nagy hálával tartozunk. *sz.*

Zentai régiségek. — Midőn ezelőtt két évvel hatósági engedély folytán először eszközöltem próbaásatást a Zenta melletti u. n. bátkai halmon, az akkor ott lelt praeistorikus tárgyak csekély száma miatt nem tartottam kötelességszerűnek e tárgyban nyilvánosan szólani. Minthogy azonban a tavalyi és idei kutatások a leletek számát tetemesen szaporiták, legyen szabad pár szóval a bátki-halmi leleteket különösen, s a Zenta város környékbeli régiségeket általánosságban körvonalozni.

Bátka egykor helység, ma pusztá s Zentától délre a Tisza jobb partján terül el. A kérdéses halom a folyó közvetlen közelében, annak ártere feletti parton, egyedül áll. Próbaásatásom megkezdése előtt épen nem volt már sértetlen. Északi oldalának jó része még az 1872 évben elhordatott töltésezési munkálatokhoz; sőt már jóval előbb is bolygatták, amennyiben a harminczas években nemcsak a vármegye, de a kir. helytartótanács figyelmét is felkelté a hír, hogy e halomban több kincs között egy ezüst koporsó találtatott volna. A hivatalos investigatio akkor egy ide kiküldött főispáni biztos által nyomban meg is indíttatott, de csakhamar kiderült a nagy port felvert hír valótansága. Azonban úgy ezen eset, mint az 1872. évi földhordás alkalmával talált különféle tárgyak a laikus is könnyen meggyőzhették arról, hogy e halom régészeti értékű.

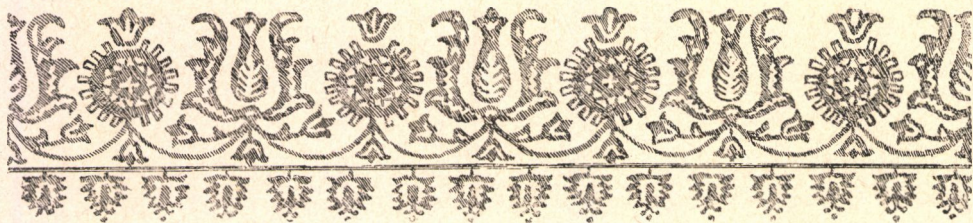
Részemről annál inkább óhajtottam vizsgálni e halmot, mert a Tisza mentén Szegeden alól — tudomásom szerint — még az itt nagy számban levő s gyakran igen nagy magassággal bíró halmokon ásatások nem eszközöltettek; sőt egész Bácskában a vasküti halmokon kívül buvárlat tárgyává egy sem tétett. A bátkai halom jelenlegi magassága már nem több 6 méternél, kerülete pedig, a csonka részeket kiegészítve, mintegy 80—90 méterre tehető. Egészen tömör s belsejében üreg nem létezhetett. Embereimmel a még leginkább ép keleti oldalon kezdtem ásatni, hol a halom tövében sírokra bukkantunk. A sírok érintetlen állapotban s itt-ott a tapasztás jeleivel mutatkoztak. Az általam részletesen megfigyelt és felmért sírokban a holttestek nyugat-keleti irányban, egyenesen fekvő helyzetben, kinyújtott végtagokkal feküdtek a kőkeménységű földben. Az arcz iránya mindenütt egyenesen keletnek néző volt. A csontvázak általában kisméretűek valának, és a koponyák a brachykephal-orthognath alakját mutatták. Rajtuk mesterséges idomításnak, vagy külérőszaknak semmi nyoma; a fogak épek s feltűnőleg hegyesek. Sajnos, hogy ép állapotban egy sem volt megtartható, mivel a levegő hatása alatt valamennyi összetörött. Abbeli nézetemet, hogy a csontvázak a női nemhez tartozók maradvékai, megerősíté azon körülmény, hogy a sírokban egy-egy agyagedényen és némi gyöngyökön kívül semmiféle eszközt nem találtunk. Az agyagedények igen eltérők. Részint korongon, részint anélkül készülteknek látszanak. Alakjuk és nagyságuk különböző s nagyobb-részt máz nélküliek. Egypárnak technikája azonban ügyességre vall, sőt egy egészen szép graphit mázzal van bevonva. A külső rovátkos ékesség csak itt-ott fordul elő.

A halom belsejét vizsgálván, úgy találtam, hogy az nem réteges, hanem tömör s egységes anyagú. Talapzatában, a humus réteggel egy irányban azonban tűzpadok nyomaira és nagy számú cserépedény darabokra találtunk, sőt utóbb ugyanitt egy teljesen ép, sárból égetett örlőkőveknek (?) alsó felét leltük sok agyagedény törmelék és tűzkő darabkák kíséretében. Kő vagy fém eszközök itt sem voltak találhatók.

A Zenta város nagy kiterjedésű határa telve van halmok- és emberikéz alkotta magaslatokkal, melyek között az avar ringekhez hasonló védművek nyomai is kivehetők. A város felett nyugaton elhúzódó u. n. *oromi* magaslatok, melyek vonalán Rómer római sánczokat jelez az általa kiadott térképen, számos halmot foglalnak magokban, s az itt-ott található római érmek e vidék római-kori benépesedését bizonyítják. A rétben több helyütt a tőszegi telephez hasonló jellegű terramare-féle kiemelkedő s itt u. n. *hátak* vannak, melyekben az agyagedény darabok, valamint egész épségben találatni szokott kova eszközök szintén őskori emlékekkel kecsegtetik a kutatót. A határban (főleg a *tornyosi* pusztán) talált temetkezési urnák, érmek és a Tiszából előkerülő őslátai maradványok már eddig is nagyban emelték e vidék régészeti érdekességét. Erről úgy a magyar nemzeti-, mint a belgrádi szerb muzeumban őrzött s innen beküldött leletek tanuskodnak.

Zenta, 1884.

Dudás Gyula.

KÖNYVÉSZET.

1882—1884.

ANDRÉE, RICHARD. Die Metalle bei den Naturvölkern mit Berücksichtigung prähistorischer Verhältnisse. Leipzig 1884. Mit 57 Abbildungen im Text.

BASTIAN, A. Steinsculpturen aus Quatemala. Berlin, 1882. Mit 3 Tafeln.

BASTIAN, A. und VOSS, A. Die Bronzeschwerter des königlichen Museums zu Berlin. Herausgegeben im Auftrage der Generalverwaltung. Berlin 1883.

BECK, LUD. Die Geschichte des Eisens in technischer und kulturgeschichtlicher Beziehung. Erste Abtheilung. Von der ältesten Zeit bis um das Jahr 1500 n. Chr. Mit 315 in den Text eingedruckten Holzschnitten. Braunschweig 1884.

BEHLA. Die Urnenfriedhöfe mit Thongefässen des Lausitzer Typus. Luckau 1882.

BERGK, THEODOR. Zur Geschichte und Topographie der Rheinlande in römischer Zeit. Mit einer Karte. Leipzig 1882.

BISSINGER, K. Uebersicht über Urgeschichte und Alterthümer des badischen Landes. Separatabdruck aus «Das Grossherzogthum Baden in geographischer, naturwissenschaftlicher, geschichtlicher etc. Hinsicht dargestellt.» Karlsruhe 1883.

BRENTANO, E. Troja und Neu-Ilion. Heilbronn. 1882.

BUJAK. Das Prussia-Museum im Nordflügel des k. Schlosses zu Königsberg i. P. Die ausgestellten Alterthümer der historischen Zeit mit Einschluss der Burgwallfunde. 2. Theil des Katalogs. Königsberg 1883.

FABRI, TIMOTH. De Mithræ dei solis invicti apud Romanos cultu. Elberfeld 1883.

GROSS, VICTOR. Les Protohelvètes au les premiers colons sur les bords des lacs

de Bienne et Neuchatel. Avec préface de M. le Prof. Virchow. Mit 33 Lichtdrucktafeln und Holzschnitten. Berlin 1883.

HANDELMANN, H. Schleswig-Holsteinisches Museum vaterländischer Alterthümer zu Kiel. 37. Bericht zur Alterthumskunde Schleswig-Holsteins. Mit Holzschnitten. Kiel 1882.

HANDELMANN, HEINR. Der Fremdenführer in Schleswig-Holsteinischen Museum vaterländischer Alterthümer zu Kiel 1883.

HETTNER, FELIX. Führer durch das Provinzial-Museum zu Trier. II. Auflage. Trier 1883.

GENTSCH, HUGO. Die prähistorischen Alterthümer der Gymnasialsammlung zu Guben. Ein Beitrag zur Urgeschichte der Niederlausitz, I. Mit einer lithographirten Tafel. Guben 1883.

KALESSE, EUGEN. Führer durch die Sammlungen des Museums Schlesischer Alterthümer. Mit Abbildungen. (Schlesiens Vorzeit in Bild und Schrift, Bd. IV, 1884, S. 137).

KINKELIN, F. Die Urbewohner Deutschlands. Lindau und Leipzig 1882.

KLEBS, RICHARD. Der Bernsteinschmuck der Steinzeit von der Baggerei bei Schwarzort und anderen Localitäten Preussens aus den Sammlungen der Firma Stantien u. Becker und der phys.-ökonom. Gesellschaft (zu Königsberg). Mit 12 lithogr. Tafeln und 5 Zinkographien. Auch unter dem Titel: Beiträge zur Naturkunde Preussens, herausgegeben von der phys.-ökonom. Gesellschaft zu Königsberg. S. Königsberg 1882.

KLEIN, H. G. Die Fortschritte der Urgeschichte. Nr. 8 1882. Separat. Aus-

gabe aus der Revue der Naturwissenschaften, herausgegeben von Dr. H. G. Klein. Köln und Leipzig 1883.

KLOPFLEISCH, FRIED. Vorgeschichtliche Alterthümer der Provinz Sachsen und angrenzender Gebiete. Herausgegeben von der historischen Commission der Provinz Sachsen 1. Abth. 1. Lief. Die Grabhügel von Laubingen, Sömmerda und Nienstedt. Voraufgehend: Allgemeine Einleitung. Charakteristik u. Zeitfolge der Keramik Mitteldeutschlands. Halle 1883. Mit in den Text gedruckten Abbildungen und 2 Tafeln in Farbendruck.

LINDENSCHMIT, L. Tracht und Bewaffnung des römischen Heeres während der Kaiserzeit, mit besonderer Berücksichtigung der rheinischen Denkmale und Fundstücke. Dargestellt in 12 lithogr. Tafeln und erläutert. Braunschweig 1882.

MAYER, LUDWIG. Beschreibender Katalog der königl. Staats-Sammlung vaterländischer Kunst- u. Alterthums-Denkmale. I. Abtheilung: Die Reihengräberfunde. Mit 20 Abbildungen. Stuttgart 1883.

MEHLIS, C. Studien zur ältesten Geschichte der Rheinlande, 7 Abth., herausgegeben von der Polichia. Mit 1 Tafel und 10 Zeichnungen. Leipzig 1883.

MERTZ, MILCH. Beitrag zur Feststellung der Lage und der jetzigen Beschaffenheit der Römermauer zu Köln. Mit zwei Plänen. Im Programm der Ober-Realschule zu Köln, für das Schuljahr 1882-83.

MEYE, H. Die Steinbildwerke von Copan und Quirigua. Aufgenommen von H. M., historisch erläutert und beschrieben von Jul. Schmidt. Mit 20 Lichtdrucktafeln u. 1 lith. Plan. Berlin 1883.

MEYER, A. B. Königliches Ethnographisches Museum zu Dresden. II. und III. Jadeit- und Nephrit-Objecte. A. Amerika und Europa. Leipzig 1882. Mit 2 Tafeln. B. Asien, Oceanien, Afrika. Leipzig 1883. Mit 4 Tafeln.

MEYER, A. B. Die Nephritfrage kein ethnologisches Problem. Vortrag, gehalten zu Dresden im März, 1883, Berlin.

MILCHHÖFER, A. Die Anfänge der Kunst in Griechenland. Studien. Mit zahlreichen Abbildungen. Leipzig 1883.

NADAILLAC, DE. Die ersten Menschen und die prähistorischen Zeiten mit besonderer Berücksichtigung der Urbewohner Amerikas. Nach dem gleichnamigen Werke des Marquis de Nadaillac, herausgegeben von W. Schlösser und

Ed. Seler. Mit einem Titelbild und 70 in den Text gedruckten Holzschnitten. Autorisirte Ausgabe. Stuttgart 1884.

REISS, W. und STÜBEL, A. Das Todtenfeld von Ancon in Peru. Ein Beitrag zur Kenntniss der Cultur und Industrie des Inca-Reiches. Nach den Ergebnissen eigener Ausgrabungen. Mit Unterstützung der Generalverwaltung der königlichen Museen. 8. bis 10. Lieferung. Berlin 1884. Je 10 Chromolith. und 10 Bl. Taf. Erklärungen.

SCHAEFLER, L. v. Ueber die Epochen der etruskischen Kunst. Kunsthistorische Abhandlung. Altenburg 1882.

SCHLIEMANN H. Catalogue des trésors de Mycènes au musée d'Athènes. Avec un plan (lith.) de l'acropole de Mycènes, dans lequel toutes mes fouilles sont bien indiquées. Leipzig 1882.

SCHWARZ, W. Materialien zu einer prähistorischen Kartographie der Provinz Posen. Beilage zum Programm des königl. Friedrich-Wilhelm-Gymnasiums zu Posen. Ostern 1882.

VIRCHOW, R. Alttrajanische Gräber und Schädel. Berlin, 1882.

VIRCHOW, R. Das Gräberfeld von Koban, im Lande der Osseten, Kaukasus. Eine vergleichende archäologische Studie. Mit einem Atlas von 11 Tafeln in Lichtdruck Berlin, 1883.

WAGNER, E. Die grossherzogl. badische Alterthümersammlung in Karlsruhe. Darstellungen in unveränderlichem Lichtdruck, N. F., Heft 1. Karlsruhe 1883, 10 Tafeln.

WOLF, G. Das Römercastell und das Mithrasheiligthum von Gross-Krotzenburg am Main, nebst Beiträgen zur Lösung der Frage über die architektonische Beschaffenheit der Mithrasheiligthümer. Mit Abbildungen. (Zeitschrift des Vereins für hessische Geschichte und Landeskunde, Supplement, 1882, 1.)

HEGER, FRANZ. Die wichtigsten Fragen der modernen Urgeschichtsforschung. Vortrag. Wien 1882.

HOERNES, MORITZ. Alterthümer der Herzegovina (II.) und der südlichen Theile Bosniens. Mit 22 Abbildungen und einer Karte. (Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften zu Wien. Band 99, 1882, S. 799.)

BARTOLINI, D. Sull' antica basilica di San Nicola in Bari nella Puglia; osservazioni storiche, artistiche ed archeologiche, ecc. 8°, p. 38, con 8 tav. Roma, typ. Sinimberghi.

BOISSOUY, A. de La Chartreuse de

Brech et les Menhirs de Carnac ; la Cathédrale de Quimper et Un pardon dans la Basse-Bretagne, 8°, 27 p. Bourges, imp. Sire.

BOURASSÉ, J. J. Les plus belles cathédrales de France. gr. 8°, 350 p. avec grav. Tours, Mame et fils.

BUFFA, A. La chiesa di San Giovanni Evangelista in Torino. 8°, p. 22, con incis. Torino, tip. Salesiana. — 75.

CERFBEER DE MÉDELSHEIM, G. L'Architecture en France. 18°, 271 p. avec 126 grav. Paris, Jouvet u. Cie. fr. 2.25.

CONDÉ, de Histoire d'un vieux château de France, monographie d'un château de Montataire. 8°, 488 p. avec grav. Paris, Picard. fr. 10.

DEHIO, G. Die Genesis der christlichen Basilika. Mit 1 (Holzschn.) Taf. (Aus: Sitzungsber. der k. b. Akad. der Wissensch.) gr. 8. 41 S. München, Franz in Comm. M. 1.20.

DUHAMEL, L. Les architectes du palais des papes 8°, 39 p. Avignon, Peguin fr.

GUASTI, C. La basilica di Santa Maria degli Angeli presso la città di Assisi. 16°, p. XV, 144. Firenze, tip. M. Ricci. L. 1.

LAFOLLYE, AUG. Le Château de Pau, histoire et description 4°, 71 p. avec 23 fig. et 27 pl. Paris, Ve Morel u. Cie.

MAZET, A. La Borne et la Chapelle Notre-Dame. (Creuse.) 8°, 35 p. avec 2 fig., 1 plan et 2 héliogr. Paris Ve Morel u. Cie.

SMITH, T. R. Architecture, Classic, Early Christian, Gothic, and Renaissance. Illustd. with 280 Engravings. 8°, London, 10 s. 6 d.

VALOUS, V. de. Les Anciens hôtels de ville de Lyon. 18°, 16 p. avec vignettes. Lyon, imp. Waltner u. Cie. (Extr. du Lyon-Revue.)

KEKULÉ, R. Zur Deutung und Zeitbestimmung des Laokoon. Mit 2 Doppeltaf. in Lichtdr. u. einigen (eingedr.) Zinkätzungen gr. 8°, 47 S. Stuttgart, Spemann. M. 4.

OVERBECK, Die Künstlerinschrift und das Datum der Aphrodite von Melos. (Berichte über die Verhandlung der k. sächs. Ges. d. Wissensch., phil. hist. Cl., Bd. 33.)

CROWE, J. A., and G. B. CAVALCASELLE. Raphael: His Life and Works, with particular reference to recently discovered Records, and an exhaustive Study of extant Drawings and Pictures. Vol. 1. 8°, p. 386. London, Murray. 15 s.

PAYNTER, E. J. Classic, Early Chris-

tian, Italian and Teutonic Painting. Illustr. with 176 Engrav. 8°. London-Law, 16 s. 6 d.

CHURCH, A. H. Precious Stones Considered in their Scientific and Artistic Relation: with a Catalogue of the Townshend Collection of Gems in the South Kensington Museum, With a Coloured Plate and Woodcuts. 8°, p. 116. (South Kensington Art Handbooks.) London, Chapman. 2 s. 6 d.

FRIEDLÄNDER, J. Ein Verzeichniss von griechischen falschen Münzen, welche aus modernen Stempeln geprägt sind. Zur Warnung zusammengestellt. 8°, 53. S. Berlin, Weber. M. 2.

GARDNER, P. The Types of Greck Coins: an Archæological Essay f°, p. 350. London, Cabridge Warehouse 31 s. 6 d.

Mélanges de numismatique, publiés par F. de SAULCY et A. de BARTHÉLEMY. T. 3. (N°s 5 et 6. sept. 1878 à dec. 1882.) 8°, 468 p. et pl. 10 à 18. Paris, Rollin u. Feuardent.

MEYER-KRAUS, B. Wappenbuch der Stadt Basel, gr. 4°, 78 Chromolith. mit 4 Bl. Text. Basel, Detloff. M. 80.

PODSCHIWALOW, A. M. Beschreibung der unedirten und wenig bekannten Münzen von Sarmatia europæa, Chersonesus taurica und Bosporus Cimmerius aus der Sammlung A. M. P. Mit 3 Lichtdruck-Taf. gr. 4°, 26 S. Moskau. Leipzig, Brockhaus' Sort.) M. 8.

SCHLUMBERGER, G. Sceaux byzantins: le Thème de Cherson et la Bulgarie. 8°, 19 p. avec sceaux. Nogent-le, Rotrou, imp. Daupelay-Gouverneur. (Extr. des Mém. de la Soc. nat. des antiquaires de France.)

DEMENGOT, C. Dictionnaire du chiffre-monogramme dans les styles moyen âge et renaissance, et des couronnes nobiliaires universelles; 34 pl. gravées au burin, accompagnées d'un texte historique sur les chiffres-monogrammes et couronnes depuis l'antiquité jusqu'à nos jours. f°, IX, 117 p. avec portr. de l'auteur, chiffres, initiales etc., et atlas de 34 pl. dont 30 gravées au burin et 4 en typogr. Paris, Juliot. Le texte, fr. 50 — l'atlas, fr. 55.

Meisterwerke der bildenden Kunst in Phototypen nach Orig. — Stichen, verfertigt und herausg. von C. DIVALD. Mit erläuterndem Text von. J. (WAGNER) Szendrei. (In 3 Bdn. à 12 Hefte, 1 Bd., 1 Hft.) f°, 5 Bl in 7 S. Text. Eperies, DIVALD: M. 3.

CORAZZINA, D. L'arte del calzolajo, colla storia antica e moderna di tutte le nazioni. Vol. 1. Raccolta di 212 Calzature antiche di diverse forme. 8°, p. VIII. 95. Brescia, tip. Sociale Operaia. L. 8.

GARNIER, E. Histoire de la céramique, poteries, faïences et porcelaines chez tous les peuples depuis les temps les plus anciens jusqu'à nos jours. Préface de M. P. Gasnault. Illustr. d'après les dessins de l'auteur. 2e édit. revue et augmentée de 4 chromolithogr. 8°, XV, 568 p. avec 11 pl. hors texte et 179 fig. Tours. Mame u. fils.

Onyx, der von SCHAFFHAUSEN. Jubiläums-Schrift des historisch.-antiquar. Vereins SCHAFFHAUSEN. f^o, 5 S. m. 4 Chromolith. Zürich, HOFER. M. 7.

Patinakrieg, der. Die Restaurirung des Maxdenkmals zu Innsbruck und der Streit für und wider dieselbe. Aktenmässig dargestellt. 8°, IV. 122 S. Innsbruck, WAGNER. M. 2.

Tapisseries du XVe siècle conservées à la cathédrale de Tournai. Leur fabrication à Arras en 1402. Histoire, description précédée d'une notice sur la fabrication de tapisserie en Flandre et particulièrement à Arras. Tournai Vasseur-Delmée. 4°, 40 p., et 14 pl. lithographiées fr. 6.

WIESELER, F. Ueber einen bisher nicht bekannten Onyxkameo mit einer Replik der Darstellungen auf der oberen

und den mittleren Streifen des grossen Pariser Kameos de la Sainte Chapelle. (Nachr. v. d. k. Ges. d. Wiss. zu Göttingen, 1882, 23.)

RIDOLFI, E. L'arte in Lucca studiata nella sua cattedrale, 8°, p. 400. Lucca, tip. A. Canovetti. L. 7.

SYBEL, LUDW. v. Kritik des ägyptischen Ornaments. Archäologische Studie. Mit 2 lithogr. Taf. gr. 8°, 41 S. Marburg, Elwert's Verlag. M. 1.20.

BAYERN, Fr. Contribution à l'archéologie du Caucase. Précédé d'une introduction bibliographique par Ernest Chantre. 8°, XIX, 40 p. Lyon, impr. Pitret aîné.

BELTZ, R. Die neuesten prähistorischen Funde in Mecklenburg 1881—1882. (Jahrh. d. Ver. f. Mecklenburg. Gesch., 1882.)

BÖTTICHER, ADF. Auf griechischen Landstrassen. gr. 8°, III, 256 S. Berlin, Pötel. M. 5.

BONI, GIACOMO. L'avvenire dei nostri monumenti: memoria diretta alla Commissione dei monumenti 16°, 14 p. Venezia, tip. del Tempo.

BOURNAND, F. Précis de l'histoire de l'art, rédigé conformément aux programmes officiels. 12°, VII, 144 p. Paris, Delalaine fr. Fr. 1.50.

BRIANCHON, M. Notes présentées en 1878, 1880, 1881 à la Commission des antiquités de la Seine-Inférieure. 8°, 26. 45 et 37 p. Rouen, Cagniard.

Rövidítések: M. = Mark; fr. = frank; L. = lira; sh. = shilling; d. = penny.

SZERKESZTŐI MONDANI VALÓK.

Több felől érkezett kérdésekre, hogy mikor fog az országos régészeti közgyűlés naplója megjelenni, az a válasz, hogy a kéziratok akkor fognak nyomdába adatni, mikor a közgyűlésen előadott értekezések kézíratai mind kezünkönél lesznek. A kéziratok beadásának első terminusa elmúlván, a végső terminust ezennel november 1-jére tűzzük ki.

Vidéki társulatok üléseiről és egyéb viselt dolgaikról csak akkor adunk hírt, hogyha azokról hiteles helyről, tisztelt vidéki collegáinktól nyerünk értesítést.

Kéziratot újabban ígérték: Dr. Szendrei János, Dr. Pasteiner József, Dr. Frölich Róbert, Pulszky Ferencz, Dr. Czobor Béla, b. Nyáry Jenő, K. Radisics Jenő, Csontosi János, Dr. Fejérpataky László, Dr. Szentkláray Jenő, König Pál, Huszka József, Varázséji Gusztáv, Börzsönyi Valér, Dr. Boncz Ödön.

Budapest, 1885 október 7-ikén.

A szerkesztő.

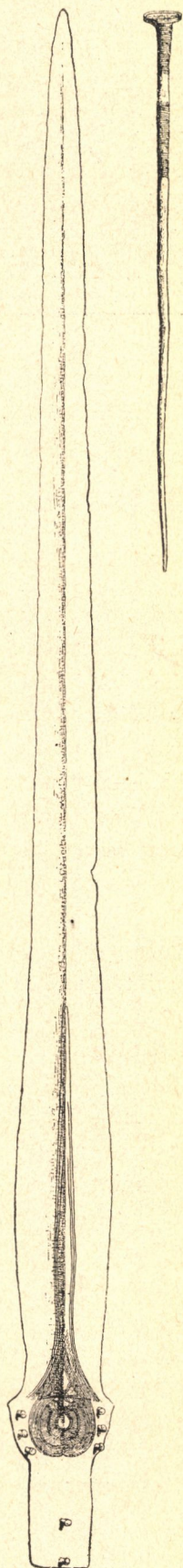

EMLÉKEK ÉS LELETEK.

ŐSKORI KŐKAMARA-SÍR KESZTHELYEN. Őskori bronztárgyak, mint azt már «A keszthelyi sírmezők» című dolgozatomban is érintettem, a keszthelyi határban és annak szomszédságában több helyütt kerültek napfényre. Ilyenek délen a fenéki réz- és hosszú bronzvésők, melyek a mogentianai várdomb alatt a Balaton iszapjából vegyes kőeszközökkel, római és népvándorlaskorabeli tárgyakkal szedetnek ki; — ilyen dél-nyugotra a vörsi bronzkardtöredék, északra a Dobogó melletti dombon talált bronztör, északkeleten a бүдöskuti majornál kiásott æs collectaneum, bronzrögök, sérült tokos szekerczék és karikák, ilyenek végre keleten az istvándi bronzgyűrűk. Mindezek a jelenségek, főképen pedig a keszthelyi gazdasági intézet kertjében volt urnatemető, melynek alacsony, hasas, átfúrt csücskökkel megrakott öblöneyei szintén az őskor ama részére vallanak, melyet bronzkornak nevez a tudományos divat, kétségtelen bizonyítékok arra nézve, hogy a keszthelyi öböl partvidéke már az őskorban sem volt egészen lakatlan.

Miután az őskor ismeretében csakis nyomról nyomra, lépésről lépésre haladhatunk előre, és miután az eddigi tapasztalatok az őskor eme részére, hazánkban legalább, más temetkezési módot, mint a hullaégetést és a hamvoknak fazekokban vagy kőlapokból összetákolt rekeszekben való eltakaríttatását nem mutattak fel, én is a keszthelyvidéki bronzleleteket a főntebb említett urnatemetővel hoztam kapcsolatba, és úgy vélekedtem, hogy a vidéken szétszórta élő lakóság halottjait idehozta, elégette és eltemette.

A hullaégetés, mint kizárólagos úgynevezett bronzkori temetkezési mód ellen legelsőbbben is a felhozott bronztör találása támasztott alapos kételyeket. Midőn ugyanis négy évvel ezelőtt a Dobogón ásattam, már az estszürkülletben a szomszéd dombról hozzám jött egy murvavágó

parasztlegény és mutatott egy 0.20 m. hosszú bronz-tört, melyet állítólagosan egy sírban talált. A tör markolatnyelvén csinos csillagdiszvéset volt, meg is akartam venni tőle a tört, de nem adta. Az nap már nem nézhettem meg a lelőhelyet, mert besötétedett, másnap láttam is jókora, a dolomitba vájt sírgödröt, mely körül zöldfoltos emberi csontok heverték, de még sem mertem egészen hitelt adni a parasztnak, kik váltig bizonyították, hogy ebből a sírból vették ki azt a rézpanganétot, mint ők mondták, annál is inkább, mert más leletről hallani sem akartak, pedig a csontok színe világosan mutatta, hogy sok bronz-tárgy feketett rajtuk. Habozásomban megerősített még a Dobogó közvetlen szomszédsága is, mert önnönmagától kínálkozott az a nagyon is valószínű feltevés, hogy a Dobogó népéből valahogyan egyet ide is temettek. A legújabb felfedezés azonban, melyet Deininger Imre, a m. k. gazdasági intézet igazgatója, ugyancsak az intézet földjén tett, bebizonyította, hogy a parasztnak igazat beszéltek.

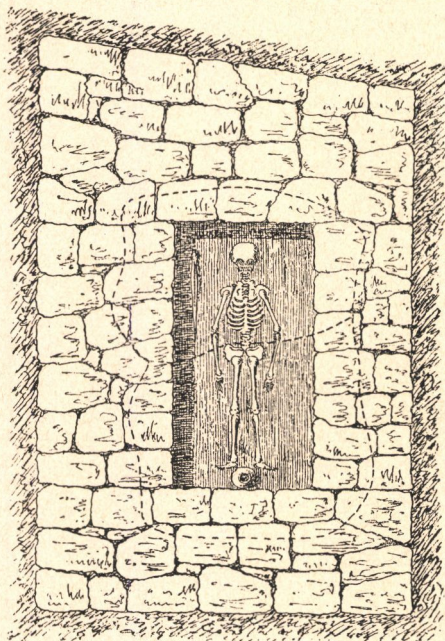
A m. k. gazdasági intézet tagjának csaknem északkeleti szélén van az úgynevezett legelő-dűlő, a cserzei szőlőhegység egyik kiágazása által képezett fensík, lejtőjének alját hajdan a Balaton vize moshatta. A dűlő partjának keleti vége felé dombszerű emelkedés mutatkozik, síkján pedig sok helyütt épületek alapfalai rejtőznek alig egy ásonymnyira a fölszín alatt. Ezek a falmaradványok, az anyag és ragasz után ítélve, határozottan római eredetre vallanak, itt valamikor nagy kiterjedésű római mezei laktak kellett állania, a miről az eke járása is ad tanubizonyosságot, mert évenként forgat ki római pénzeket a Diocletianus és II. Valentinianus közti korszakból.

Deininger igazgató úrnak, ki maga is szakkedvelő a régészet terén, figyelmét kiválólag az említett dombszerű magaslat vonta magára, hol a vetés minden évben rendszerint kisült és épen azért egészen alaposan gyanította, hogy alatta valami nagy kötőmegnek kell feküdnie. F. é. aug. 12-én tehát rézsut árkot metszetett a dombon keresztül és valóban egész telep faragatlan vagy csak kinagyolt, ragasz nélkül egymásra rakott, kövekre bukkant. Első gondolata is

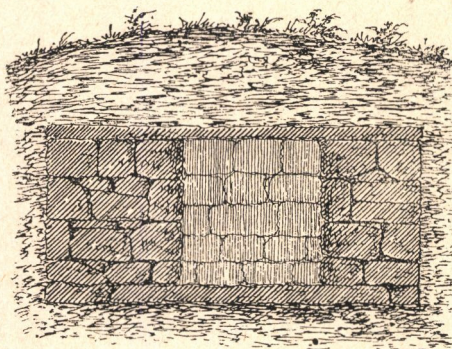
az volt, hogy itt is alapfalakkal van dolga, de az egész föld letakarítása után csakhamar belátta, hogy csalódott, és nem épületmaradvány, hanem kőkamara-sír van előtte. A délnyugatról északkeletnek fekvő sír méretei a következők: Északi oldalfal 4.60 m. hosszú, 1.10 m. széles, 1.10 m. magas; déli oldalfal 4.20 m. hosszú, 0.80 m. széles, 1.10 m. magas; nyugoti zárfal 3.00 m. hosszú, 1.10 m. széles, 1.10 m. magas; keleti zárfal 3.00 m. hosszú, 1.00 m. széles, 1.10 m. magas. A 2.10 m. hosszú és 1.10 m. széles sírüreget vagy kamarát rendetlen alakú terméskő lap fődte, mely először is a közepén repedt ketté, utóbb a két féllap is több darabra repedezett. Így az egész fődőlap darabokban a sírűregbe zuhant és azt csaknem egészen kitöltötte. Az élükön álló darabok eltávolítása az üregből sok vesződésbe került, mert egyik-másik oly nehéz volt, hogy négy béreslegény is csak nehezen emelte ki az üregből. — A kamara alját szintén összeropadozott terméskő-lap képezte, ezen feküdt, arczzal keletnek fordulva, egy közep-termetű férfi csontváza, melyet azonban, a koponya kivételével, a rája zuhant kövek dirib-darabra törtek. (1a. 1b. ábra.)

A koponya, melyet egy rézsut föléje borult kődarab védett, az alsó állkapocs hijával még meg-
lehetős ép állapotban került a felfedező kezébe és dolichokephal képzésű. Az occiputnak több mint fele hiányzik, de ennek már akkor

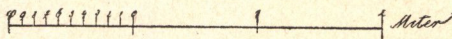
kellett hiányoznia, mikor a holtat ide letették, mert a kőlapon, melyen a koponya tisztán feküdt, a hiányzó résznek semmi nyomát sem lehetett találni. Szakértői vizsgálat az így támadt üreget valami borzasztó vágás vagy kardsapás következményének tüntette fel, mely bizonyára az idetemetett harczos halálának az oka is volt. A jobb kar hosszában

1a ÁBRA.

1b ÁBRA.

szép malachitzöld patinával bevont bronzkard és a jobb vállon egy ugyanolyan tű feküdt. — A csontváz lábfejei között egy nagy, kékes szürke, szárított és nem kiégetett, és kezdetleges módon bemélyített vonalokkal czifrázott agyagedény töredékei foglaltak helyett.

A közönséges nádlevélalakú és még ma is éles kard (rajzát lásd a 370. l.) hosszúsága, beleértve a 0.07 m. hosszú markolatnyelvet is, 0.69 m. tesz ki, legnagyobb szélessége 0.04 m. A markolatnyelv kiszélesedő alján három-három, a közepén fönt két tompa végű bronzszeg jár át. Az alsó szegek közti tér közepén kezdődik mindkét oldalon a borda, mely a kard hegyéig fut, kiemelkedését igen finom vésetű vonaldísz veszi körül, a melyből három mélyebb vonal huzódik végig a borda mindkét oldalán a penge mintegy harmadrész hosszáig, hol aztán egymásután a bordába olvadnak. Különös az, hogy a kard legszebb díszét, az igazán művésziesen elrendezett vonalvésetet a markolatnyelvre helyezték, tehát olyan helyre, hol azt senki sem láthatta, mert a markolat csont- vagy falapja azt mindkét oldalon elfödte.

A markolatnyelv eme díszítése nem állandó attribútuma a bronzkardoknak és töröknek. Hogy többet ne említsek, birtokomban van egy hosszú és széles bronzkard, melyet tavaly Reise mellett ástak ki, ezen semmiféle véset nincsen. Láttam azonban már több ily vésettel ellátottakat is, de két egyforma vésetet soha. Önként is az a kérdés támad az emberben: valljon a markolatnyelv eme dísze a fegyverkovács vésőjének pusztán szeszélye, játéka-e, vagy nem-e vonatkozás a fegyver birtokosára vagy készítőjére, mint mai napság a pengékbe bevéselt vagy beetetett név, kezdőbetű vagy címer? — De ki fogná most eldönteni ezt a kérdést?

Visszatérve ismét kardunkra megemlítendő még, hogy a markolatnyelv körül még nyolcz darab lapos fejű, de szintén tompavégű bronz-szegcske feküdt, melyek mindenesetre hajdan a famarkolat díszítését képezték.

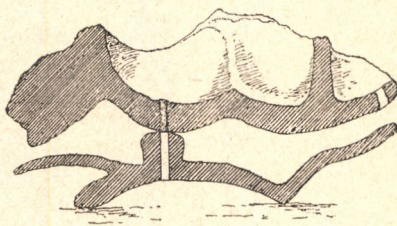
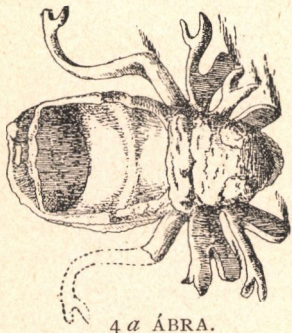
A 0.24 m. hosszú, vaskos tű (ábrája a 370. lapon) egyszerű alakítás, korongos fejének átmérője másfél centiméter, testét a fejtől le 0.09 m. hossza ságra két tagban bevéselt tekercsvonalok ékítik.

Mint föntebb mondtam, a sír dombszerű emelkedés alatt volt, és jól megtekintve a helyet, lehetetlen föl nem ismernünk, hogy az az emelkedés valóságos tumulus, őshalom volt, melynek több mint két harmada a mindent nivelláló culturának, vagyis a földmivelő ekéjének esett már áldozatul. Azért volt a sír aránylag oly csekély, mintegy 0.80 m.-nyi mélységben, azért olyan púpos a sírhely egész körülete. Mintegy tiz lépésnyire a sír helyétől, a leszántott tumulus hátából az eke valami talányszerű tárgyat forgatott ki, melynek rendeltetését nem vagyok képes eltalálni. Hogy a tumulus földjében volt, az bizonyos, de hogy összefüggésben van-e a sírral vagy sem, az kétséges.

E tárgy két különvált részből áll, t. i. hatlábú bronzállványból és egy hosszukás vályuforma ólomtestből.

A lábak egy középpontból ágaznak szét, a melyen kimagasodó átfúrt gömbölyű tengely áll. A lábak elrendezése a következő. Elöl négy buczkós láb terpeszkedik szét, mindegyikéből fönt egy-egy szabadon álló, térdhajlással bíró és két ágban végződő tag ugrik ki; hátul két hosszabb, szintén két ágban végződő láb nyúlik ki; mely térdhajlásban a talajt érinti, végével a levegőben áll. (Ezekből az egyik a térdhajlásban eltörött, tehát csonka.)

A horganytestnek elöl idomtalan vastag feje van, a háta két mélyedésű vályu, mely a hátulsó kisebbszerű, átlukasztott csúcsban végződő vályutól közfal által választatik el. A test az állványhoz egy az előbbibe beforrasztott szeg által volt megerősítve, a mely szeg az állvány tengelyén ment keresztül. A forrasztási hely, vagyis hol a szeg a test alján

letörött, megvan, körülötte csekély vasrozsdanyomok mutatkoznak. Ha a testet forrasztási helyén az állványra illesztjük, az egész egy idomtalan hatlábú bogár alakját mutatja és hogy valóban ezt is akarja ábrázolni, azt a hátrafelé hosszant kinyúló ugrólábak kétségtelenné teszik. De hogy ezt az alkotmányt valamire használták is, azt a test kimélyítése bizonyítja. Véleményem nincsen (4a. és b. ábra.)

Midőn Deininger barátom a sírt kibontotta, én esetleg nem voltam Keszthelyen, de másnap a még egészen érintetlen kőkamarát megtekintettem. Az ő szíveségéből mind a helyszínen felvett méretek és vázlatok, mind az egész sírlelet az én tulajdonomba ment át, a tárgyak hú és pontos rajzait pedig Galba K. tanár és barátomnak köszönhetem.

Dr. Lipp Vilmos.

EGY XIV. SZÁZADBELI KELETI SISAK A NEMZ. MUZEUM RÉGISÉGTÁRÁBAN. Nyolcz évvel ezelőtt a dunaszabályozási m. kir. felügyelőség, egyéb régiségek közt, egy rozsdá-ette vassisakot küldött be a nemz. múzeumnak, melyet 1877. jun. 24-én, a fővárosi összekötő vasuti hid

fölött, a Duna medrében találtak. Negyedfél méternyi mélységben feküdt az iszapban századokon át, a rozsdá megfosztá egykori díszétől, itt-ott lyukakat is mart át rajta.

Első tekintetre, jelen megrongált állapotában alig vesszük észre, hogy benne a kelet műiparának jeles emlékét, a középkori keleti fegyverzet egyik díszes és ritka példányát bírjuk.

Ormán egykor sisakdísz volt, a homlokot fedő keskeny karimája felett a baloldalon még láthatjuk nyomait a tolltartó-toknak, melyben kerecseny- vagy kócsagtoll lehetett egykor, s a sisak alsó szélén levő lyukak és a karima két oldalán levő kis karikák mutatják, hogy róla

1. ÁBRA. XIV. SZÁZADBELI VASSISAK A N. MUZEUMBAN.

egykor körül sodronypánczél függött le. Felületét vésővel körvonalaiban kivájt díszítés lepi el (2. ábra), mely a sisak ormát szélesebb, alsó szélét keskenyebb szegélyben köríti. Az alsó szegély homlok felé eső s ezzel ellentétes részéből a felső szegélyig érő egy-egy sarracén liliumdíszítés emelkedik ki, a sisak két oldalán fenmaradt mezőben pedig két, a lombok felé röpködő stylizált karvaly látható. A kivitel gondos, gyakorlott — és biztos kézre vall, felületét egykor gazdag ezüstözés, a karima felső részét és a pontozottan kiveret ornamentális alapot pedig aranyozás lepte el. Belsejében, a csúcs körül fenmaradt némi szövetrongyok mutatják, hogy egykor bélelve is volt.

Ugyanakkor beküldettek, s állítólag együtt is találtattak egy bronzágyú, s két középkori vaskard maradványai. Az első határozottan újabb

készítmény, a rajta levő felirat származását tüzetesen elmondja: FERDINANDVS REX. ME. FECIT. MDXXXI.

A két vaskard formái alig hagynak kétséget aziránt, hogy azok a XIV. század végéről származnak, s így — mit igazolni törekszünk — sisakunkkal egykorúak.

Vegyük tehát tüzetesebb vizsgálat alá magát a sisakot. Felírás rajta nem maradt, s így következtetéseket csakis annak alakjából s a rajta levő disztésekből vonhatunk.

Az egy darabból kovácsolt sisak főformáját, mely gömbszerű vagy hengerded alsó részéből csúcsba hajlik át, keleten már igen régi korban általánosan elterjedve találjuk. Ott láthatjuk már az assyr domborképeken, sőt e néptől ránk is maradtak ilyen alakú vassisakok, s a British Museum, a Louvre és a drezdai Klemm-féle gyűjtemény őrzi azok példányait. Egyiken a sodronypánczél világos nyomai is láthatók. És ez az alak napjainkra származott a keleten, ott látjuk a mecsetek kupoláin, ott a szőnyegmintákon számtalan változatban, s ott a házi- és hangszeres formáiban. Mégis, miként kezdetleges használatára nézve e forma legszorosabban a perzsákhoz tartozik, úgy legtovább maradt is itt fenn a sisakformában is, míg az arabs-mór sisakok nagyobbára csücsök nélküli gömbszelet idomra készültek. A kelet műipari formáinak nemzetek szerinti illetén külön választása azonban csakis nagyjában állhat meg, a faj- és korbéli megkülönböztető vonások legtöbbször egymásba szövődnek, miként a keleti képzelet szülte kacskaringós disztési motívumok indái és ágai. Ily fentartással mondhatjuk tehát, hogy sisakunk perzsa idomra készült s alig különbözik azoktól, minőket közel másfél évezreden át a keleten készíteni szoktak. Alakítása legfőleg annyi szokatlanabb, ha ugyan összehorpadozott alakja biztos következtetést enged, hogy a kör alapjából csúcsában való átmenet nem hullámszerűen, hanem mintegy megtörve, s így függőleges és rézsútos lapokra osztva történik. Mindebből azonban közelebbi meghatározásra következtetéseket alig vonhatunk.

Fontosabb e tekintetben azon körülmény, hogy a sisakon sem fül-, sem nyakvértnek nyoma nem látható, — nem volt csavarral szabályozható orrvasa sem, minőt a XV. századtól kezdve már széltiben használtak. Toman-bejnek ezen korból való, Kairóban őrzött sisakján az orrvasnak már kifejlett alakjával találkozunk.* E kornál tehát korábbinak tarthatjuk, bár az említett alkatrészek elmaradására is találunk elég példát későbbi korból is. Ha eként egyik határvonalul a XV. századot állítjuk fel, sisakunk korát ettől igen messze eső időre vissza

* Prisse d'Avennes: L'art arabe d'après les monuments du Kaire depuis le VII. siècle jusqu'à la fin du XVIII. siècle. Paris 1877. 3 kötet Pl. 155.

nem vihetjük, mert keskeny homlokkarimát láthatunk rajta, bár nem miként a XVI. és XVII. század sisakjainál, külön ráforrasztott nagyobb szemvédő alakjában, hanem magából a sisaktestből kikalapálva. Ilyenre analog példát alig találunk. A keleti kúpsisak igen soká minden karima nélkül használtatott, a XVI. századtól kezdve pedig, miként említettük, ez a technika könnyebbsége okáért mint különálló darab illesztetett reá. Sisakunk alakját ez utóbbihoz való átmenetnek tekinthetjük, s így a másik korbeli határvonalat a XIII.—XIV. századra kell tennünk.

Térjünk át a sisak díszítésére. Ha elfogadjuk a keleti fegyverműipar azon általános jellemzését, hogy az arabs fegyvert finom filigrán műve és az ékkövek hiánya különbözteti meg, a perzsát pazar vésése, dömöczközése és zománcz műve, a türkiznek, gyöngynek és vesekőnek (jade), egyéb ékköveknek azonban igen gyér használata, végre az indiai dús domborművű arany trébelés és az ékkövek mód feletti használata tünteti ki,* úgy sisakunkat leginkább perzsa műnek tarthatjuk. Nem annyira fényűzésre mint közönséges használatra készülvén, az említett kedvelt s egyébként is csak később általánosabb használatba jött ékkövek róla elmaradtak. E nézetünk mellett szól az is, hogy az arabs művészet a kupola díszítésének beosztásánál inkább a függőleges felosztást juttatja érvényre, vízszintes sávjait is legtöbbször különálló tagokkal szakítja szét. Sisakunk díszítésében azonban határozottan a vízszintes irány érvényesül.

Hogy a sisakra vésett növény-díszítésekből a korra vonjunk következtetést, azon mértani alakokba font és tört sima szalagokat, minőket az arabs-mór művészet a XII. századtól kezdve oly dús képzelettel használ fel, itt többé fel nem találjuk, ha csak a felső szegélyben levő körcsillagban nem, mit egyszerű körző játéknál egyébnek alig tekinthetünk. Sisakunk növényfonatai mesterséges összefüggésben lepik el annak egész felületét, s nincsenek mozaikszerűen ismétlődő formákból összerakva, miként arra a XIV. századnál korábbi időkben gyakori példákat találunk, viszont azonban sokkal egyszerűbbek, mint a XVI. és XVII. század alkotásai. E díszítést s a két, annyira jellemző u. n. sarracén liliomot tekintve, talán nem csalódunk, ha bennök is a XIV. század alkotására ismerünk, korábban a szétszaggatott és mértani formák, utóbb a XVI. századtól a sokszirmú vonalak és naturalistikusan tartott virágalakok jutnak túlsúlyra.

Végül a sisak legfőbb díszét, a két karvalyt kell megemlítenünk. Alakja merően a keleti képzelet műve. Aránytalanul nagy fejét kis

* George C. M. Birdwood: The industrial arts of India. II. 232. lap.

testen vékony nyak tartja, hosszú farka helyett pálmadíszt látunk, minő-höz hasonlót már a persepólisi Dárius-lépcső falán is találunk,¹ lábszárai pedig karmok helyett növénydíszekben végződnek.² — A térnek minden túlterheltség nélküli ügyes kitöltése, a képzelet könnyed játéka a rajzban, sisakunkat kiválóbb műdarabbá teszik, a fegyverkovács jeles mintát választhatott készítésöknél, mert e két alak a sisaknak bár jó technikájánál és díszítésénél határozottan sokkal jobb mű és sisakunkat a keleti fegyverművesség egyik ritka és becses példányává teszi.

E karvalyféle madarak búbos tarkója, hosszú farka és lábszárai a kigyászó hapsára (*Gypoggeranus serpentarius*) emlékeztetnek, fajának szakértő megállapítását azonban ornithológjainkra bizzuk.

Boncz Ödön.

BÁTHORY-FÉLE MADONNA A NEMZETI MUZEUMBAN. A nemzeti muzeum régiség-osztályának VII. termében egy dombormű vonja magára figyelmünket, mely az aláírás tanúsága szerint 1526-ban készült, tehát azon gyászos emlékü esemény évében, a melytől a magyar kultúra hanyatlásának hosszú és szomorú korát szokás számítani. Nem tudjuk, hogy kicsoda készítette, vajjon hazai vagy idegen szobrász műve-e? Nem tudjuk, hogy milyen különös célra készült, a mint ismeretlen a műnek sorsa is a mohácsi vészt követő századokon át. Vajjon miként került el a pusztulást, melynek annyi művészeti emlékünkhöz áldozatul esett? Ezen kérdésekre, melyek nemcsak művészeti, hanem általános történeti érdekekkel is birhatnának, nem tudunk választ adni. Csak azt tudjuk, hogy közvetlenül Váczról került a nemzeti muzeum régiség-osztályába. Arról azonban kétségtelenül tanúskodik ezen emlék, hogy Mátyás király fényes uralkodásával nem múlt el hazánkban a művészeti tevékenység, hanem tovább folytatódott; találkoztak az előkelők között, kik a művészetet foglalkoztatták, s így megvolt az alap, melyen a művészet Magyarországon tovább fejlődhetik vala, ha a török-hódítás közbe nem lép.

Ezt a tényt megértjük a fölírás egyetlen adatából, melyen kívül a többire nézve pusztá találgatásra vagyunk utalva.

A dombormű kehlheimi kőből készült; fél életnagyságban a Szent Szűzet ábrázolja a gyermek Jézussal, míg feje felett két lebegő angyal a koronát tartja. A lap keretét három oldalról, miként horganyedzésű képünk mutatja, renaissance ízlésű astragalos díszíti. A keretnek alsó része — a mint a renaissance számos domborművén, így Mátyás és Beatrix mellképén is látjuk — sokkal szélesebb, körszeletként a lap síkjából kidomborodik és rajta a következő fölírást olvassuk:

ORA·PRO·NOBIS·SANCTA·DEI·GENITRIX·VIRGO·MARIA·PAX·IN·GREDIENTI
B(VS)·EGREGIV·HOC·OPVS·FECIT·FIERI·ANDREAS·FILI(VS)·ANDREE·DE·BATHOR
.1.5.2.6.

Az tehát kétségtelenül kiderül, hogy a domborművet Báthory András fia készítette, kit szintén Andrásnak hívtak. Nagy Iván: Magyar-

¹ Eug. Flandin et Pasqual Coste: Voyage en Perse.

² Meg kell jegyeznünk, hogy mellékelt ábránk úgy itt, mint néhol az ornamentális részekben a valóságtól kissé eltér.

BÁTHORY-FÉLE MADONNA A N. MUZEUMBAN.

ország családai I-ső kötetében összeállított leszármazási táblák szerint a dombormű megrendelője a Báthoriak ecsedi ágához tartozott, mert a 15-ik század végén és a 16-ik században csak ezen ágban fordul elő az András név három nemzedéken át apáról fiura szállva.

I. Báthori András korábban élt, tehát ez nem vehető számba. II. Báthori András születésének és halálának éve forrásunkban nincs följegyezve, azt tudjuk, hogy szathmári főispán volt, 1521-től fogva pedig nándorfehérvári bán, részt vett a mohácsi ütközetben és a következő évben Ferdinánd tárnokmesterré tevő. Báthori Bonaventura, kit közönségesen szintén Andrásnak neveztek, több megye főispánja, tárnokmester, Ferdinand hadainak főkapitánya, utóbb országbíró, 1552-ben erdélyi vajda, meghalt 1566. október 4-ikén, s eltemettetett a pálosok táljai templomában.

Hogy a két utóbbi közül melyik készítette a domborművet, nehéz eldönteni. Talán inkább megközelítjük a valóságot, ha II. Andrásnak tulajdonítjuk, ki ugyanakkor részt vett a mohácsi ütközetben is. Azt hisszük, egészen czéltalan volna e részben további találgatásokba bocsátkozni.

Útbaigazító adatok híján nem kísértjük meg eltalálni azt sem, vajjon hazai vagy idegen művész munkája-e a dombormű, a helyett azonban részletesebben akarunk foglalkozni a dombormű művészeti sajátságaival, melyekre nézve elég világos bizonyítékokat bírunk magában a műben.

Előre bocsátva kimondjuk azt, a miről az első pillanatra mindenki meggyőződést szerezhet, hogy nem elsőrendű mester alkotását bírjuk e domborműben, noha a fölírás «egregium opus»-nak mondja. De nincs igaza a Cimeliotheca mus. nat. megjegyzésének sem, mely szerint «magis ad græcæ, quam latinæ ecclesiæ usum», mert a domborműben sem fölfogás, sem kivitel tekintetében nincs semmi byzanci jelleg, s a gyermek Jézus is fölemelt jobb kezén a hüvelykujjat szabadon tartja, tehát latinos áldást osztogat. Ami némileg Byzanczra emlékeztethet, az a ruházat merevsége és szárazsága; de a körülmény, hogy a ruházatban a gazdagabb alakításra kínáló alkalmat nem aknázták ki a művész, épen csak azt bizonyítja, amit az imént mondtunk, hogy t. i. nem elsőrendű mester művével van dolgunk.

Ha már nem bizonyíthatjuk be, hogy magyar ember faragta e domborművet, szeretnők akár középszerű olasz művének mondani, s az arc kifejezése egészen véve, a domború szemöldök, az egészen nyílt nagy szemek, továbbá a száj alakítása s a gyermeknek és az anyának ifjú és üde kifejezése, ezt indokolná is, az anyának anatómiailag egészen elhibázott bal válla, valamint a gyermeknek hibás arányai sem mondanának ellen, mert nem tartozik a lehetetlenségek közé, hogy a 16-ik század elején találkozott volna olasz szobrász, ki e részben járatlan volt. Kevésbé sikerült az anya állának alakítása, a mit rajzunk nem tüntet fel elég hűen. Azonban a ruházatnak, továbbá a hajnak félénken egyszerű kezelése határozottan tiltakozik e föltevés ellen, mert azt nehéz elképzelni, hogy a 16-ik század elején olasz szobrász ennyire érzéketlen lett volna a ruha könnyebb, gazdagabb elrendezése által elérhető hatás iránt. Azt a hosszú egyöntetű vonalat, melyet a fejről aláhulló szövet az anya jobb oldalán mutat, a 16-ik századbeli olasz szobrászattal legalább is nehéz megegyeztetni. Aztán képzeljük el azt a rendkívüli gazdagságot, melyez úgy a képrás, mint a szobrászat hasonló ábrázolásoknál a hajfürtök alakításában már a 15-ik század folyamán kifejtett. Hogy szobrászunk az alakításban nem bírt kellő járatossággal, ezt bizonyítja a ruházaton és a hajfürtökön kívül az anya balkézfejének föltűnő formátlansága,

különösen a kéz alsó részén az egyenes és kemény vonal, mely annál feltűnőbb, mivel a gyermek testének és az anya arcának mintázása elég puha. De ezen hiányok dacára a domborműnek leggyarlóbb része a koronát tartó két angyal; ezek egészen esetlenek és kivitelük is feltűnően durva.

Hogy a dombormű feltalálás tekintetében nem eredeti munka, azt fölösleges mondani,; azonban egy művet, mely előképül szolgált, határozottan megjelelni mégis kockázott volna. Domborművünk igen nagyszámú család tagja, legközelebb áll a Madonna azon domborműveihez, melyeket a 15-ik században a florenczi decoratív szobrászok, kivált Verocchio márványba faragtak, s azokhoz, melyeket a Robbia-család tagjai a 16-ik század elején zománczos égetett agyagból nagy számmal készítettek. A Robbia névvel jelölt domborművek között van több, névszerint: Florenczben Via dell'Agnolo, Via della Scala, művészeti akadémia, Pistojában a székesegyházban, Párisban a Louvreban és a Cluny-múzeumban, Londonban a Kensington-múzeumban, melyek a Sz. Szűz félalakját ábrázolják, a mint az előtte álló Jézust tartja, s mindezek többé vagy kevésbé emlékeztetnek a mi domborművünkre, de ez egyiköknek sem másolata. Megjegyzendő, hogy a Robbia-téle Madonnának arcza inkább hosszúkás ovál, a Báthory-féle Madonnáé ellenben inkább kerekded, s e tekintetben közelebb áll a Verocchio-féle domborművű Madonnához.

Pasteiner Gyula.

ATTAVANTESTŐL FESTETT CORVIN-CODEXEK. A berlini «Kunstfreund» ez évi 20. számában Venturi A. úrtól egy közlemény jelent meg,* mely a modenai estei könyvtár Corvin-codexeit, különösen pedig az Attavantestől festetteket ismerteti.

Minthogy évek óta a Corvina maradványainak bibliographiájával foglalkozom s e célból a különböző európai könyvtárakban elszórt Corvin-codexeknek legnagyobb részét, ezek közt a modenaiakat is, személyesen megvizsgáltam, legyen szabad Venturi úr közleményére néhány észrevételt tennem s az ügy érdekében a modenai Corvin-codexekről nézetemet itt előadnom.

Mellőzve a modenai Corvin-codexekről az olasz, magyar és német irodalomban újabb időben megjelent adatokat, saját tapasztalásomból constatálhatom: *hogy a modenai estei könyvtár ez idő szerint nem 12, hanem 15 Corvin-codexnek van birtokában*, melyeknek címeit az «Ellenőr» 1878. évi jun. 24-iki számában s rövid leírásukat a «Magyar Könyv-Szemle» 1881-iki folyamában volt szerencsém közzétenni. Ez utóbbi közleményt dr. Ábel Jenő budapesti egyetemi tanár a berlini «Philologische Wochenschrift» 1883. évi 8. számában ismertette s az általam közölt leírásból az európai könyvtárakban levő Corvin-codexek címeit, köztük a modenaiakét is, átvette.

* 310—313 l. «Über einige Bücher mit Miniaturen von Attavante.»

E szerint a modenai Corvin-codexekhez a Venturi úr által említett 12-ön kívül még a következő három sorozandó:

13. *Leonis Baptistae Alberti De Re Aedificatoria*. Fényes kiállítású kézirat miniatűrökkel ismeretlen művésztől. (Leirva a Cenni Storici della R. biblioteca Estense. Modena 1873. 41. l.)

14. *Valturius de Re Militari*. Egyszerűbb kiállítású Corvin-codex számos tollrajz-illustrációval.

15. *Dionysii Areopagitae Opera e graeco in latinum per Ambrosium monachum florentinum traducta*. Egyszerű kiállítású Corvin-codex, eredeti préselt bőrkötéssel, benyomott arany virágdíszszel s a táblák közepén Magyar- és Csehország címerével.

Ami Venturi úrnak azon állítását illeti: hogy a modenai könyvtárnak, általa részletesen felsorolt, 10 Corvin-codexét Attavantes festette, erre nézve bátor vagyok megjegyezni, hogy ez nézetem szerint a modenai könyvtár 8 Corvin-codexéről kétségtelenül áll, de nem mondható ez *S. Gregorii Papae Dialogi et Vita ejusdem per Joannem Diaconum*. (N. 449 Ms. VI. G. 17. — Másolta M. T. Florenczben 1488-ban) s *Origenes Homiliae* (N. 458, Ms. VI. H. 2.) című codexekről, melyeknek festését én, a hasonlóság daczára, Attavantes munkájának több oknál fogva nem tartom.

Tudomásom szerint az európai könyvtárakban a következő 10 Corvin-codex létezik, melyekről egykorú bejegyzések kétségtelenül bizonyítják, hogy azokat Attavantes festette, u. m.: 1. a *brüsseli Missale*, melyen a 2-ik címlapon majusculákkal ezen bejegyzés olvasható: «Actavantes de Actavantibus de Florentia hoc opus illuminavit A. D. M. CCCCLXXXV» és a Canon előtti képen: «Actum Florentiae A. D. M. CCCCLXXXVII»; 2. a *brüsseli Missalenak* pendantja a *római Breviarium*, melyet Martinus Faventinus presbiter 1487-ben másolt s melyről kétségtelen történeti adatok bizonyítják, hogy azt Attavantes 1492-ben festette, de be nem fejezte. E codex 345. levelén, mely kiállítására nézve a Missale címlapjához fölötte hasonlít, majusculákkal a következő egykorú bejegyzést találjuk: Anno D. M. CCCCLXXXII; 3. a *velencei Marciianus Capella* (másolta Alexander Verasanus), mely a címlevél első üres lapján kék minusculákkal ezen egykorú bejegyzést tünteti fel: *Attavantes florentinus pinxit*; 4—8. a Venturi úr által felsorolt 5 modenai codex, melyek az első címlevél első üres lapján egykorú és ugyanazon kéztől fekete vékony olasz cursiv betűkkel a következő bejegyzést viselik: *Attavantes pinsit*; 9—10. ugyanezen bejegyzés ugyanazon kéztől fordul elő a bécsi: *Augustini Epistolae et aliorum* és *S. Hieronymi Commentaria in Ezechielem Prophetam* (másolta Nicolaus presbiter faventinus) című Corvin-codexeken, a hol a címlevél első üres lapján szintén olvasható: *Attavantes pinsit*.

Ezen tiz codexből az első kettőn a bejegyzés Attavantes kezétől származik s a középkori miniatorok szokása szerint a miniatürök közt fordul elő, a többi 8 codexre a bejegyzést azon könyvárus vagy közvetítő írta, ki Mátyás királytól könyvek szállításával és megrendelésével volt megbizva; és pedig az első címlevél tiszta lapjára.

Ha most ezen 10 signált Attavantes-codexet egymással összehasonlítjuk, úgy találjuk, hogy ezekben a legfényesebbtől kezdve a fényesig a miniatürök, lapszéli díszítések, arcvonások, emblemák, virágok, lombozatok, motívumok és csoportosítások, szóval a könyv-ornamentica egész character-e és oeconomiaja egy mester kezére vall, kinek genialis festései a lényegesben és jellemzőben minden kéziratban egymáshoz hasonlítanak. E miniatürökből ismerjük meg Attavantes iskolájának rendszerét, s ennek segítségével meghatározhatjuk az Attavantes által festett, de meg nem jelölt többi Corvin-codexeket is.

Igy az európai könyvtárakban levő Corvin-codexekből, kiállítási jellemöknél fogva, nézetem szerint, Attavantesnek tulajdoníthatók még a következők:

1—3. A Venturi úr által felsorolt három modenai codex, u. m. *Ammianus Marcellinus*, *Dionysius Halicarnassus* és *Augustinus contra Faustum*.

4—5. A bécsi cs. udvari könyvtár: *S. Athanasii Commentarius in Epistolas S. Pauli ad Romanos e graeco in latinum traductus a Christophoro de Persona* (két címlappal, a másodikon Mátyás címere fölé báró Werther címere van festve. Eredeti préselt bőrkötés, arany préselt díszítéssel és vágással,) és *Joannis Chrysostomi Omelie* című codexei. Ez utóbbi egy címlappal bír s 1847-ben a modenai estei könyvtárból került Bécsbe.

6. A pétervári császári könyvtár: *Joannis Chrysostomi Omelie in Epistolam ad Corinthios* című codexe. Két címlappal.

7. A stuttgarti kir. nyilvános könyvtár: *S. Augustini Expositio in Psalmos David a primo usque in LVII.* című codexe. Két címlappal, eredeti préselt bőrkötéssel, préselt arany virágdíszszel s mindenik táblán két paizszsal, melyekből az egyik a gyűrűs hollót, a másik a magyar és cseh címert tünteti fel.

8. A párisi nemzeti könyvtár: *Divi Hieronymi Breviarium in Psalmos David* című codexe. Másolta Mátyás király számára 1488 febr. 29.: *Antonius Sinibaldus*. Két címlappal.

9. A wolfenbütteli hercegi könyvtár: *Bartholomei Fontii opera Mathiae Regi dicata* (két címlappal) és végül

10. A thorni gymnasiumi könyvtár: «*Naldi Naldii Florentini Epistola de laudibus augustae bibliothecae ad Serenissimum Mathiae Corvinum Pannoniae Regem*» című codexe. Két címlappal.

Ezen Attavantes-codexekből a brüsselit, rómaid és párisit nem láttam. Kiállítási jellemőket csak az irodalomban megjelent leírásokból, továbbá fényképekből és egy színes másolatból ismerem. Ezeknél véleményemet nem az autopsia útján nyert saját tapasztalásomra, hanem mások benyomásaira és leírásaira alapítom.

Nem láttam továbbá a gróf Trivulzio és Trotti marchesa milanói könyvtáraiban levő fényes kiállítású Corvin-codexeket sem, melyekből *kettőt* Fraknói Vilmos a «Magyar Könyvszemle» 1878-i folyamában (126—128. l.) ismertetett. Mivel azonban ezekről még határozott véleményem nincsen, ezért közleményemben rólok nem szólok. Valószínű azonban, hogy ezek közt is lesz Attavantes-féle.

Ha most a felsorolt 20 Attavantes-codexet, melyek az általam ekkorig ismert 120 kétségtelen Corvin-codexnek hatodrészt teszik, figyelmesen vizsgáljuk, fel fog tűnni egy körülmény, mely első pillanatra kevésbé fontosnak látszik, de melyet én mint jellemzőt és lényegest itt kiemelni kívánok és ez: *a codexeken előforduló Corvin-czímer.*

Attavantes iskolájának hatását, nyomait és ízlését más Corvin-codexekben is észleljük, melyek ornamentikai szempontból a nagy miniator characteréhez több tekintetben hasonlítanak, de nem tapasztaljuk egyetlen egyben is, hogy a Corvin-czímer hasonlítana az Attavantes-codexek címéréhez.

A corvin-codexekben ugyanis Mátyás király címérében az arany gyűrűt tartó fekete holló rendesen kék szívpaizsban látható. Ettől eltérőleg az Attavantestól festett 20 codexből 17-ben (a velencei Capellában a címerek ki vannak vakarva és elmázolva, a brüsseli Missaleban és a bécsi Athanasiusban pedig a Corvin-czímer fölül van festve) a gyűrűs holló, heraldice tévesen, de *következetesen ezüst szívpaizsban* fordul elő; és pedig rendesen a nyolcz magyar pólya, kettős apostoli kereszt, Dalmácia és Csehország jelvényeiből összeállított címérben. *Az ezüst szívpaizs tehát az Attavantes-codexeknek egyik jellemző sajáttsága, mely más Corvin-codexekben nem fordul elő.*

A Corvin-címerekben a gyűrűs hollót találjuk összetett szárnyakkal és félig kifeszített szárnyakkal, arany szemmel és a nélkül, hosszú nyakkal és rendes alakjában, arany csúcsos gyémántgyűrűvel és karikagyűrűvel fekete ágon, zöld ágon, arany ágon és három aranylevelű ágon, szóval annyi változatosságban, a hányféleképen az illető miniator phantasiája a hollót képzelte és előállította. Egyben azonban az összes miniatorok megegyeznek, hogy a Corvin-címérben a hollót rendesen kék paizsban festik. Csak Attavantes tesz ezen szabály alúl kivételt, kinek codexei *az ezüst szívpaizs kizárólagos kiváltságát élvezik.*

Ezen kivétel, habár különösnek látszik, nekem szabályul szolgál az Attavantestól festett Corvin-codexek megítélésében.

Ezért több fényes kiállítású Corvin-codexet nem tulajdonítok Attavantesnek, ha ennek styljéhez hasonlítanak is, mert a címérben az ezüst szívpaizsot nélkülözik. Ezekre adandó alkalommal még visszatérek.

A Venturi úr által felsorolt *S. Gregorii Papæ Dialogi és Origenes* cz. codexeket azonban más oknál fogva sem tartom Attavantes munkájának.

Az Attavantes-codexekben ugyanis az első czímlap nagy medaillonjának vagy keretének alapszíne, mely a könyv címét foglalja magában, rendesen kék és csak 2¹ codexben fejr; a *Gregorii Dialogi* című codex első czímlapjának alapszíne vörös; az Attavantes-codexekben a második czímlap díszkeretét arany csík szegélyezi, ez azonban a Gregorius-codex czímlapjáról hiányzik, mely az ornamenticában candelaberszerű és Attavantesétől eltérő motivumokat mutat fel. Ezenkívül a címérben a szívpaizs színe nem ezüst, hanem kék s a czímlapon előforduló aranyéremben Mátyás király vonásai egészen mások, mint az Attavantes-codexekben. Ezen és más jellemző eltérések miatt én az említett codexet Attavantes munkájának nem tartom.

Elismerem, hogy a codex festője Attavantes iskolájának hatása alatt állott, talán a nagy mester tanítványa volt, mert díszítései azéival sok hasonlatosságot mutatnak, de Attavantessel magával őt azonosnak nem tartom.

Fel lehetne még hozni, hogy Mátyás király emblemái (milyenek: az arany hordó, égi teke, acél kovával, méhkas, sárkány, gyémántgyűrű és homokóra) a Venturi úr által felsorolt *Gregorius*ban szintén előfordulnak, úgymint a többi Attavantes Corvin-codexekben; erre nézve legyen szabad megjegyezni, hogy ezen emblemák az Attavantes-codexeknek kizárólagos characteristiconját nem képezik. Előfordulnak azok más fényes kiállítású Corvin-codexekben is, sőt előfordulnak három három olyanban (a római Cicero, a drezdai Valturius és a wolfenbütteli egyik «Marsilius Ficinus» című Corvin-codexekben), melyek kiállításuknál fogva Attavantes characterétől távol állanak s egészen más izlésben vannak festve.

Az emblemák tehát nem bizonyítanak feltétlenül Attavantes characterere mellett. De a felhozott esetben nincs is erre szükség, mert a modenai *Gregorii Dialogi* cz. codexnek két hasonló mását találjuk a bécsi cs. udvari könyvtár: *S. Hieronymi Explanatio in Epistolas S. Pauli ad Galatas*² (másolta M. L. P. 1848.) és *S. Hieronymi in Matheum, Marcum et Ezechielem commentarius* című Corvin-codexeiben (utóbbit másolta: Sigismundus de Sigismundis comes Palatinus Ferrariensis 1488. okt. 18.), melyeknek összehasonlításából a miniator könyv-ornamentikai

¹ A modenai Chrysostomusban és a wolfenbütteli Bartholomeus Fontiusban.

² Ezen Corvin-codex a már fent említett Chrysostomussal 1847-ben került Modenából Bécsbe.

characteréről biztos tájékozást nyerünk. Ezen három codexben az első címlap nagy medaillonjának *alapszíne nem kék, hanem vörös*, továbbá az ezt befoglaló koszorú naturalisticus jellemű s cserfa- és babérlevelekből, mezei virágokból, gyümölcsökből és bogáncs virágból van összeállítva. A címerben a szívpaizs kék s Mátyás király arczképe az első két codex arany-érmein és a harmadiknak miniatűrjén egészen más vonásokat mutat, mint a minőket az Attavantes-codexekben észlelünk.

Mindezen eltérések Attavantes caractere ellen s egy más ismeretlen miniator caractere mellett bizonyítanak.

A felsorolt három codexben nyilvánuló izlés tapasztalható még a wolfenbütteli *Corvin-Psalterium* címlapján, továbbá a római *Didymi Alexandrini de Spiritu Sancto et Cyrilli Alexandrini opera e graeco in lat. traducta* című Corvin-codexen, melyet Sigismundus de Sigismundis comes palatinus ferrariensis 1487. decz. 4-én másolt.¹ Ily izlésben van kiállítva a prágai *Thomas Aquino Corvin-codexnek* első címlapja is, de ezen codexek részletes taglalásába ezúttal nem bocsátkozom.

Megjegyzem azonban, hogy a florenzi Laurenzianában is vannak hasonló izlésben festett kéziratok.

Ezeknek gondos összehasonlításából a jövő kutatásoknak talán sikerülni fog az ismeretlen miniator nevét kideríteni.

Anziani úr, a Laurenziana tudós könyvtárnoka 1879-ben mutatott nekem a könyvtárban több fényes codexet, melyek kiállításukra nézve a most felsoroltak characterével sokban megegyeznek, s melyeknek miniatorául ő a «még Attavantesnél is híresebb» Francesco del Chierico-t nevezte meg, én azonban ekkor más irányban kutattam s időből is kifogyván, az általa mutatott codexeket tüzetesen meg nem vizsgálhattam.

Hogy ezek valamelyikén rajta van-e Francesco del Chierico neve? avagy más egykorú történeti emlékekből constatálható-e, hogy az illető codexeket ő festette? erről tudomásom nincsen.

De az ügy érdekében szükségesnek tartottam ezen körülményt itt felemlíteni.

Megjegyzem egyébként, hogy a Corvin-codexek miniatorainak pontos meghatározása még a jövő feladataihoz tartozik.

Ismerjük a florenzi Vespasiano műhelyében chablon szerint készült, egyszerű kiállítású Corvin-codexeket és az Attavantestől festetteket, ismerjük a *Girolamo dei Libri-től*² festett codexet is, de nem ismerjük a többi fényes Corvin-codexek miniatorait, kikről az eddigi nyomozások kevés positiv adatot hoztak napfényre.

¹ Ez másolta 1488-ban az előbb említett bécsi Hieronymust is.

² A veronai káptalani könyvtár egy Livius Corvin-codexe alapján, melyen ezen egykorú feljegyzés olvasható: «*Hieronymus dei Libri minio fecit initiales litteras*». Magyar Könyvszemle 1881. 164. l.

Tudjuk, hogy Mátyás királynak már 1471-ben *Blandius** nevű miniatora volt, hogy az olasz hírneves miniatorokból Gherardo, Attavantes és mások, a hazaiakból pedig a névtelen madocsa apát, Ragusai Felix és többen dolgoztak könyvtára számára, de hogy ezekből, az egy Attavantest kivéve, melyik festette az egyik, melyik a másik Corvin-codexet? ezt pozitív adatok hiányában pontosan meghatározni nem tudjuk.

Kiállítási characterök szerint a Corvin-codexeket csoportosíthatjuk s mondhatjuk: hogy a *budapesti múzeumi Trapezuntiust*, a *bécsi Ptolomaeust*, a *wolfenbütteli Tolhopfot*, a *velencei Averulinust*, a *müncheneri Beda Venerabilist* és a *nürnbergi városi könyvtár II. Ulászló féle codexét* egy miniator festette. De ki volt ezen miniator? Gherardo-e? a névtelen madocsa apát? Ragusai Felix? vagy más? ezt még idáig föl nem derítettük. Ez olyan kérdés, mely még sokáig fogja igénybe venni a renaissance műtörténészeinek figyelmét s csak a renaissance korabeli festett kéziratok beható tanulmányozása és az erre vonatkozó szakirodalom és levéltári anyag alapos felhasználása után lesz megoldható.

A mi a Venturi úr által Attavantesnek tulajdonított *Origenes* Corvin-codexet illeti, erre nézve bátor vagyok megjegyezni, hogy ezen kéziratnak fényes miniatúrijeiben én Attavantes jellemző izlését felismerni nem tudom s azért a codex festését az ő munkájának nem tartom.

Végül általánosságban megjegyezem, hogy az Attavantes-codexekről a világirodalomban meglehetősen fogalomzavar uralkodik. Több forrásmunka, kézikönyv és szakmunka Attavantesnek tulajdonít oly codexeket, melyeket az nem festett; a tévedéseket aztán átveszik mások s irnak Attavantes miniatúrijeiről anélkül, hogy eredeti Attavantes-codexet láttak volna. Ezen tévedéseket a szakférfiak feladata helyreigazítani.

Ezért köszönettel tartozunk Venturi úrnak, hogy a modenai Attavantes-féle Corvin-codexeket eredeti forrástanulmány alapján ismertette s megjelölte az irányt, mely Attavantes könyvornamentikai characterének megismerésére s a kérdés tisztázására vezet. S különös köszönettel tartozom neki én, hogy alkalmat nyújtott ezeknek elmondására.

Ezeket tartottam szükségesnek Venturi A. cikkére az ügy érdekében megjegyezni; s mivel azt tartom, hogy «több szem többet lát», felkérem a szakférfiakat, hogy e kérdéshez saját tapasztalásaik alapján hozzászólni sziveskedjenek.

Csontos János.

* Magyar Könyvszemle 1878. 71. l.

LEVELEZÉS.

I. CZOBOR BÉLA LEVELE A NÜRNBERGI NEMZETKÖZI ÖTVÖS-MŰKIÁLLÍTÁSRÓL. Nürnberg, 1885 szeptember 29. (Második közlemény.)

A szerkesztőség szíves engedelmével legyen szabad szó szerint, német szövegben, idéznem a hivatalos kalauz dicséretét, mely e csoportra vonatkozólag így hangzik: «Eine grosse Ueberraschung bietet der nächste Schrank; er enthält nämlich 50 Gegenstände aus den protestantischen Kirchen der sieberbürgischen Sachsen. Der Superintendent *Dr. G. D. von Teutsch* in Hermannstadt hat diese ganz vortreffliche Sammlung zu Stande gebracht und unserer Ausstellung damit einen so wesentlichen Dienst erwiesen, dass auch an dieser Stelle davon Notiz genommen werden soll. Es sind Weihwassergefässe, Rauchfässer, Ziborien, Kelche, Gefässe für die heil. Oele, Abendmahlkannen, Patenen, Taufschüsseln, Oblatenkästchen, welche vorgeführt werden.» Nem lehet eltitkolnom gondolatomat. Mi is szívesen eldicsértük volna a superintendens urat, ha e tárgyakat egy évvel ezelőtt Budapesten kiállította volna. És ezt annál inkább tehette volna, mert a középkori tárgyak publicatiójához — tudunkkal — nem Németországtól, de a vallás- és közoktatásügyi magyar kir. miniszteriumtól nyer segélyt. Sapiienti pauca.

Egy lépéssel tovább haladva, meg kell említenem, hogy a szászok kiállította tárgyaknál nem csak az «Ungarn» van gondosan kikerülve, de a helységnevek is mind német hangzásuk szerint vannak felsorolva, mintha csak Nagy Németország geografiájából olvasnánk. Mivel hazai helységnévtár nincs kezeim között: kénytelen leszek jelen levelemben a helységeket német hangzásuk szerint idézni. A műgyűjtők közül *Dr. F. Bock* Aachenből, *Trau* Bécsből, *Schnütgen* Kölnből, *Konsul C. Becker, J. & S. Goldschmidt* Frankfurtból (a Majna mellől), *Saly Fürth* Mainzból, *J. Bock* és *E. Alexander* Nürnbergből, *Dr. Theodor Oppler* Doos-ból, *Prof. Dr. Aus'm Weert Kessenich*ből és a régiségkereskedők egész sorozata (tőlünk *Egger* testvérek, de tárgyaik nem voltak eladásra bejelentve és így a műgyűjtők közé értendőek) képviselve vannak.

A mi a kiállítás épületét illeti, az teljesen tűzbiztonsággal készült, jól világított termekből áll. A szekrények ámbár nem egyöntetűek, de a célznak megfelelők. Minél kevesebb fafoglatat és minél több üveg, hogy a tárgyak min-

den oldalról jól láthatók legyenek! A szerencsétlen csoportosítást nem lehet eléggé kárhoztatnunk; mert a legérdekesebb tárgyak — nem túlozunk — minden ízlés és csín nélkül úgy vannak a szekrényekbe beöntve! Az apróbb darabok előtt nagy monstrantiák állanak, a vésőzött és zománczozott domborművek, apróbb tárgyak ölnyi magasságban fönt, a semmitmondó tuczat-munkák szemeink előtt, alant fekszenek. Ha egy kehelyen, vagy ciboriumon felirat van, az bizonyára a szekrény hátfala felé áll, hogy el nem olvashatod. De talán a hivatalos lajstromban meg fogod találni. Nagyon csalódsz! Ennek a kezeim közt levő utolsó (harmadik) kiadása sem mond többet a tárgyak megnevezésénél és a diállítók nevénél. Az évszázadokat ily latitude-del adja: «VIII—XVI. Jahrhundert»! A tárgyak is azután mind ily chronológiával vannak rendezve. Egy byzanti zománczos tárgy mellett ott áll Sebastian Hann kancsója, egy román feszület mellett egy XVIII. századi bronz astronomicus óra és így tovább.

Vegyük még ehhez azt, hogy a hivatalos lajstrom merőben a kiállítók által eleve beküldött ívekből van szerkesztve, kritika nélkül hibáikkal, helytelen kor-meghatározásaikkal stb. Épen a szász atyafiakkal esett meg, hogy több oly szarvas hibát követtek el, melyek fölött a német protestánsok is jóízűen mosolyognak. Csak néhányat említek föl. A 432. szám alatt a grossschenki templom «Weihrauchgefäß»-nek nevezi saját ciboriumát; a michelsbergiek «Chrismatorium»-nak a ciboriumot és a chrismatoriumot szintén «Weihrauchgefäß»-nek és így tovább. Lám — ismét visszatérek előbbi megjegyzésemhez — ha e tárgyakat tavaly hozzánk elküldik, mi szívesen jól meghatároztuk volna tárgyaikat s a baklövészeket ezuttal kikerülhették volna.

Ezek előre bocsájtása után nézzünk körül — másnak hagyva a profán tárgyak méltatását — a középkori egyházi ötvösművek csoportjában. Kezdjük a magyarországiakon. Feltűnt köztök a klosdorfi XIV. századi alacsony ezüst kehely, maiuscula felirattal; csupán nodusa és szára van aranyozva, valamint a felirat szalagidomú mezeje, a többi ezüst színben van hagyva. Ugyancsak a XIV. századból, körülbelől Nagy Lajos korából való a marpodi templom ezüst kelyhe, melynek négyszögidomú talpából minden oldalon egy karély áll ki s a négy evangelista áttetsző zománczos jelvényével van ékítve. Sajátságosak a reps-i templom XV. századi kelyhének hatkarélyú talpán az evangelisták jelvényei, — áttört, öntött műben olyképen fordulnak elő, hogy sz. Máté angyala három karélyon látható, a többi háromra sz. Márk oroszlánját, sz. Lukács tinóját és sz. János sasát alkalmazta a művész. Igen csinos a michelsbergi templom sz. olajtartója, aranyozott rézből, a XV. századból, valamint a heindendorfi XV. századi kehely, mely valaha translucide zománczú képekkel volt borítva; kupáján még ma is láthatók a zománcz nyomai. A hätzeldorfi templom XV. századi filigrános kelyhének nodusán a hatszirmú virágokból álló rotulusok nem állanak ki, de a nodus körvonalaín belül esve, mintegy benne ülnek. Nagy, erőteljes lombozatékítéssel van borítva a nieder-eidichi templom XV. századbeli kelyhe, hasonlóan a brassóiak közül a budapesti orsz. kiállítás régészeti csoportjában levőéhez. A renaissance ízlés érdekes nyomát láttam a lechnitzi XV. századi kehely nodusán, hol a rotulusok helyett gránátkövecskékkel díszített almák vannak alkalmazva, mintegy pendant gyanánt a nemzeti múzeumban levő nagyváradai ámpol-

nákhoz, melyekre körtéket rakott az ötvösművész. — A medgyesi templom által kiállított «Oblatenkästchen» tulajdonképen ereklyetartó szekrényke. A négy oroszlánfőn álló 0'22 m. magas aranyozott ezüst ládácska jóval régebbnek tűnik nekem föl, mint a rajta levő 1570. évszám.

A prot. egyházi edények közül figyelmet érdemlők Sebastian Hann 1682. évben készült kancsója és keresztelő-medenczéje 1685-ből, mindkettő a nagyszebeni templom tulajdona; továbbá a nagyszebeni ötvös, Gregor Berger XVI. századi kancsója (a leschkirchi presbyteriumé), Daniel Bulkesch (szintén nagyszebeni ötvös) kancsója 1589-ből (a medgyesieké) és a XVII. századból még Michael Schwartz (brassói ötvös) kancsója 1667-ből, a brassói presbyterium birtokában.

A kiállítás egyházi tárgyai közül kimagaslik az 526. számú remek ciborium, mely Karl Friedrich zu Oettingen-Wallerstein herceg tulajdonát képezi. A tompított hat karélyból álló talpon, hatlapú kupán és ennek ormókkal díszített sisakidomú fedelén kitűnően conservált áttetsző zománczkepek vannak, melyek Krisztus életéből vett jeleneteket és szentek alakjait ábrázolják ritka szép polychromiában. Az egész műtárgy XIV. századi francia mester kezére vall. A limoges-i és rajnai zománczokat, melyek közt e ciborium áll — sorra mind elhomályosítja, pedig a limoges-iek közt egy pompás diptychon (ugyancsak a herceg tulajdona), továbbá egy XII. századi ereklyetartó szekrényke (Goldschmidté Frankfurtban), a berlini múzeumnak ritka szép limoges-i zománczos táblája az elsőrangú enemű tárgyak közé sorozhatók s e ciborium társasága nélkül a műismerő figyelmét azonnal magukra vonnák.

A herceg műtárgyai közül felemlítendő azon monstrantia, mely hajdan a donauwörthi heiligenkreuzi kolostoré volt. A 130 cm. magas, részben megárazott ezüst ostensorium — a mennyiben nagyszabású négyszögű keretéből következtethetni — valószínűleg inkább ereklyetartó, mint úrmutató volt. A rajta levő 1513. évszám a jelesebb XVI. századi német mesterek egyikeére vall.

A mit a XVI. századi ötvösművek között legelőször kellett volna említenem, a gothai hercegi múzeum féltve őrizett zománczos arany breviariuma, melyet eddig *Benvenuto Cellini* nevével hoztak kapcsolatba, szintén ki volt állítva (536. sz. alatt, a főterem középső szekrényében). Előlapján a három király imádása, a hátsón Megváltónk feltámadása van ábrázolva mesteri domborműben, zománczozva, gyémánt, smaragd és rubin kövekkel ékített keretelésben. A 6 cm. magas és 5.5 cm. széles könyvecske hátán Éva teremtése, a bűnbetés és Ábrahám áldozata ábrázolják. A rajta levő 1517. évszám a kort mutatja. Ritka finom, művészi kivitelének hasonlósága a müncheni Schatzkammer-ben és Reiche-Kapelle-ben levő ötvösművekhez a mestert gyaníttatja, ki mindenestre nem az első olasz, de kitűnő német művész volt, s a régi nevet, melyet hozzá kötöttek, a kritika kénytelen elejteni, de ezzel a mű cseppet sem veszít értékéből.

A bronz egyházi tárgyak közül főlemlítem a dús sorozatot, melyet Dr. Bock (Aachenből) állított ki. Értem a tizenöt darab tömjénezőt (thuribulum), mely a XIII–XVI. századokon át e liturgicus eszköz fejlődési történetét elének tárja.

Úgy látszik utolsó maradványa e sorozat a híres gyűjtő egyházi műtárgyainak, melyek jobbra Berlinbe és műkereskedők (Marcken, Bourgeois) kezeibe kerültek. A tömjénezőkről jut eszembe, hogy a legrégebb idomot a mannheimi «Gross-herzogliches Antiquarium» tulajdonaként találtam e kiállításon megjelölve. A sárgarézből készült kúpos tetejű kerek edényke három lábon áll, fedelén a Krisztus-monogrammal ékítve. Lánczaiból, mely három pontról fogta össze, nem maradt semmi sem fenn. Aligha csalódom, ha e nagybecsű régiséget a XII—XIII. századba teszem.

A kölni zománczokból pár érdekes XIII—XIV. századi mutatvány volt kiállítva. Kár, hogy a rajnavidéki templomok nem vettek részt néhány darabbal, a miket ők dús kincstáraikból néhány hóig meg sem érezhettek volna.

Az ajtókopogtatók között a szász-weimari nagyherczeg hetet, mondhatni elsőrangút állított ki, továbbá Trau (Bécsből) egész sorozat aquamanile-t (köztük egy kantározott lóalakban, valamint egy emberfővel díszített korsó a ritkébbak közé tartoznak), Nürnberg városa pedig a többi közt egy erekyetartó nagy szekrényt (chasse, Reliquienschrein), vert ezüst lemezekkel díszítve, a XVI. századból.

Csak úgy futtában említem, hogy a régi chinai zománczok közt néhányat találtam, melyek színhangulat és kivált színárnyalat szempontjából a limogesiakkal feltűnő rokonságot mutatnak.

A nürnbergi ötvösműkiállítás retrospectiv része mellett a modern csoport — különösen technikai szempontból — érdekes anyagot szolgáltatott, de erről majd máshol a maga helyén bővebben.

Aachen, 1885 október 5.

Dr. Czobor Béla.

II. WOSINSZKY MÓR LEGÚJABB RÉGÉSZETI ÁSATÁSAIRÓL TOLNA MEGYÉBEN. Három éve már, hogy Tolna megyében Lengyelen, gróf Apponyi Sándor úr birtokán egy sűrű erdő borította helyen egy őskori telepre, nem véletlen lelet, hanem a még jól conservált erődítménynek alakja után következtetve, bukkantunk s az áldozatkész gróf ott tetemes költség s erdejének ugyancsak káros pusztításával összekötött ásatásokat rendezett. Senki sem sejtette volt azelőtt, hogy e mezőgazdaságilag cultiválatlan hely, melynek temérdek őskori kincseit semmiféle véletlen lelet nem árulta el, mily tiszta tükre leend az őskori kulturának s mily büszke Mekkája a prähistoricum kutatóinak.

A tavali év őszi időszakáig 39 fontosabb és nevezetesebb üreg leleteit dolgoztam fel irodalmilag, mely csak most került ki sajtó alól az akadémiai «Közlemények»-ben. Hogy mily nehézséggel küzd a régész erdőség közepette, mely különben leggondosabb s legféltékenyebb custosa a föld gyomrába helyezett óriási múzeumoknak — azt csak az képes felfogni, ki maga is régészkedett ily akadályok között. Hogy a folytatandó ásatások minél rendszeresebben történhesenek, az 1884-iki év téli időszaka alatt a telep grófi birtokosa irtás alá vettette s feláldozta e 26 katasztrális holdat kitevő területnek szép erdejét a régészeti tudománynak.

Megkönnyebbült erővel kezdtünk tehát ez év tavaszán, most már csak gyökér borította helyen, a tavai félbeszakított munkához. Az eredmény meglepő volt. Ráakadtunk a sáncz ősi népének lakhelyeire, melyek a fehéres sárga

színű löszrétegbe vannak beásva és sötét barna színű korhanyréteggel beiszapolva, miáltal igen könnyen felismerhetők s kihányva azokból a beiszapolt földet, egészen épen maradt az ősi lakás. Épnek azonban csak a lakás alsó részét lehet mondani, mert a felső része mindegyiknél — eddig csak egynek kivételével — beszakadt. E lakások alúl kerek alakúak s piczinyek, mert átlag csak 3—4 mtr átmérővel bírnak. Oldalfalai s teteje boltívezetű képeztek, de csak pusztán a pincze-szerűen kivájt ősi földrétegből. Tulajdonképeni tetőzet e lakásokon nem volt s csakis a lejárathoz szolgáló csekély részt borították le, eső ellen védekezve, fával. Vannak ilyen üregek, melyek csakis lakásul szolgáltak s ezekben kő- és csont-eszközök találtak, de hamu, konyhai csonthulladék s nagyobb használati edény töredékei hiányzanak. Vannak ismét üregek, melyek konyhai helyiség gyanánt szolgáltak s ezek tele vannak hamú, égetett tűzpad-darabok, edény-töredékek s állati-hulladék csontokkal; ezek rendesen a lakóhely közelében vannak, de különálló üreget képeznek, csak egy esetben láttuk eddig, hogy a közvetlenül egymás mellett levő lakóhely és konyha-helyiség föld alatti üreg által összeköttetésben volt s egyik a másikba nyílt. Vannak ismét üregek, melyek kizárólagosan éléskamrák vagy magtárak voltak. Ezek oldalfalai besározott s keményre égetett vesszőfonásból állottak, melyek a terjedelmes nagy fazekakba rejtett gabonaneműeket óvták a nedvesség ellen. Ily magtárakból elszene-sedett állapotban búzát, kölest és borsónak látszó magvakat kaptunk. Összesen ez évben 60 lakást tisztítottunk ki s a legjellemzőbbekre fagalyakból tetőzetet készítettünk, hogy az érdeklődő látogatók ne csak magyarázat után, hanem szemléletileg is alkothassanak maguknak fogalmat ez ősi troglodyták tanyájáról. Valóságos nem ugyan láva, hanem csak iszaptakarta prähistorikus Herkulánium tárult fel ez évben ősi földvárak maradványainak keleti részén, pedig az eddigi próbák után ítélve az egész sáncz fennsíkját ily lakások szegélyezik, melyek még néhány évre szolgáltatnak leletekben elég gazdagnak ígérkező munkát.

Különös és talán tanulságos lehet azon véletlen, hogy körülbelül másfél éven át csakis kő, csont és keramikai tárgyakra akadunk, úgy hogy ha az őskorszak hármass (kő, bronz, vas) felosztási merev elvének valamely buzgó apostolához szerencsénk lett volna, az minden habozás nélkül s az analógiákból vont következtetések alapján talán elég joggal, könnyen meghatározta volna az «époque magdalénienne» oda vetésével sáncunk korát. Oda helyezhettük volna másfél éven át a legjogosabban s a leglelkismeretesebben sáncunkat azon kizárólagos kőkorszakba, a melynek elvi elfogadása ép oly könnyű és kényelmes, a mily nehéz annak létét Közép-Európában bebizonyítani.

Meglepett, sőt mondhatom pillanatnyira és pedig elég alaptalanul elkedvtelenített a második évi ásatásunk eredménye, midőn azon év őszén bronzok kerültek napfényre. E bronzok pipere tárgyak voltak és pedig ép oly aprók, a mily csekély volt a kő- és csont-eszközökhöz viszonyított arányuk. Hozzávetőleg kétszáz más tárgyra esett egy piczi bronz ékszer.

Két éven át az ásatások a helyi ércművességnek legcsekélyebb nyomát sem mutatták, úgy hogy ez elszórtan jelentkező néhány igénytelen bronz ékszer-ről jogosan lehetett feltenni: hogy azokat csak távoli népek csereviszonya szolgáltatta sáncunk ősi lakóinak.

Ez utóbbi szintén alapos és jogosnak látszó feltevést is megdöntötte s csak ismételten óvatosságra intett egy az idei ásatások alkalmával feltárt üreg. Ugyanis az előbb említett lakások között egy a szokottnál jóval nagyobb üregre akadunk, mely az abban lelt temérdek hamú, ércsalak, sőt két öntőminta után következtetve, kétséget kizárólag érczolvasztó műhely volt. Megleptek ugyan ez öntőminták — melyek tokos balta s tokos véső, tehát nem ékszer, hanem fegyver és szerszám mélyedéseit mutatják — azonban meglepetésem nem lelohasztó, hanem örömet keltő volt, mert meg vagyok győződve, hogy a kőeszközök ezrei között felmerült érczművességnek e biztos nyoma semmivel sem ifjítja sánczunk lakóit, hanem véníti ez ősi lakók kulturáját s áthidalja a kő és bronz közötti azon nagy és megfeythetlen semmiséget, mely legalább Európa e tájára vonatkozólag mindinkább tarthatlan elméletnek bizonyúl.

A sáncz közepén levő temetőben csak szakértői látogatások alkalmával takartunk fel összesen 11 zsugorítva fekvő helyzetben eltemetett csontvázat, s ezeknél most is mint az előző évben a kő- és csont-eszközök legszebb és mindig ép példányait s a fossil kagylókból készült ékszerek néhány darabjait találtuk. A legjobban conservált csontvázakból ismételten sikerült ez évben is hármat, teljes felszerelésével érintetlen fekvésében, földröggel együtt kiemelni, a melyek egyikét most készítem elő hosszú berlini vándorlására, hol az ottani múzeum igazgatója — ki különben nem sokallotta e fontos telep megszemlélését — tisztességesebb és méltóbb helyet ígért neki, mint minő egy másik példányomnak a kiállítási zenecarnok obscurus kuczkójában jutott, hová sarokba szorultán hátrálnia kellett a modern kultura vívmányai elől, hogy a mélabús zenének lágy accordjai mellett, még mélyebb álomba merüljön.

Eddigi ásatásainknak szép eredményéről fogalmat nyújtanak a következő számok :

Hasogatott kő-eszköz (nucleus, kés, vakaró, nyílhegy) silex, jaspis és obsidiánból van	1753
Csiszolt kő-eszköz (balta, véső) fekete szarukő, porphyr, monolith, serpentin és zöldkőből	123
Csiszolt csont-eszköz (tű, nyílhegy, horog, símitó, véső)	382
Ősi kagylóbélből készült ékszerek (amulette, gyöngy, gomb, karperecz)	700
Agyagtárgyak (pyramisok, orsógombok, gyöngyök, kanalak stb.)	4500
Ép edények	141
Bronzok	37

Az őskori állati csontok s edénytöredékekből pedig már néhány rekonstruált ősi lakás megterlett.

Ha tekintetbe vesszük, hogy a felásott terület, melyről e gazdag leletet nyertük, a sáncznak körülbelül csak huszad részét teszi ki, úgy a már most is páratlanul álló gyűjtemény a sáncz teljes átkutatásával a prähistoricus kor legfontosabb s legértékesebb múzeumává leend.

Závodon, 1885. október havában.

Wosinszky Mór

III. DUDÁS GYULA A ZENTAI BRONZLELETRŐL. Zentáról nyugati irányban épen most készítik az úgynevezett csárdai műutat, mely sík földön a szabadkai országút jobb oldalán vonul a várostól a felsőhegyi csárdáig. A várostól mintegy öt kilométernyi távolra az országút és a csésztói partkanyarulat között egy lapos halom észlelhető, a melynek irányában a műút alapjának feltöltésekor a felszíntől alig egy méternyi mélységben csontvázakra akadtak. Az út feltöltésére szükséges ásatás egyenes nyugati irányban haladván, természetesen csak azon ősi sírok nyitattak fel, melyek az ásatási vonalba estek. E sírok kétségkívül azon halomhoz tartoznak, mely az ásatási vonaltól pár méternyi távolra a szántóföldeken áll s így valószínű, hogy e halom egész körnéke egy önálló és népes sírmezőt képez.

Nem privát és szakszerű kutatónak, hanem egy útkészítő vállalkozónak ásatásáról levén szó, könnyen érthető, hogy a sírok fekvését és a leletek felszínre kerülését folyton figyelemmel kísérni nem lehetett. A munka gyorsasága, a munkások vigyázatlansága pedig természetesen azt vonta maga után, hogy a csontvázak szétszórattak, az azok mellett talált tárgyak pedig szétverték vagy elhanyagoltak. S hogy mindennek dacára e leletekről e helyütt is megemlékeztünk, ezt egyedül Melegh munkavezető úr buzgalmának köszönhetjük. Az ő figyelme folytán számos agyagedény lőn megmentve, két bronz tárgy pedig legalább részben conserválva.

Az agyagedények, melyek a helybeli községi gymnasium muzeumát fogják érdekesíteni, kisebb-nagyobb méretű közönséges, korongon készült csuprok, hasonlók azokhoz, melyeket már e sorok írója a zentai határban levő u. n. bátkai halomból ásatott ki. Némely példányon a máz jelei is mutatkoznak, de vonaldísznek nyomai sincsenek.

Fontosabb azonban ezeknél az a két bronz tárgy, melynek fájdalom csak töredéke maradt meg. E tárgyak annál inkább becsesek, mert tudomásunk szerint eddig a zentai határban bronz eszközök elő nem fordultak. Még oly helyeken is, mint a «bátkai» és a «kis» halom, melyeknél az ásatást e sorok írója kellő figyelemmel eszközölte, bronz tárgy egyáltalán nem találtatott. A csárda-uti bronz tárgyak egyike egy eredetileg szép tekercs-alakú fibula, melyet a kíváncsi munkások a helyszínen legott szétördeltek. Csak darabjai mutatják, hogy azon fibulafajnak képviselte egyik kisebb alakú példányát, mely a hazánkbeli bronzleleteket oly kiválólag jellemzi. A másik tárgy, mely egy másik sírból került elő, egy bronz karperecz. Kör idomú, tömör tárgy ez, ma már csonka állapotban, mert a karsontról való levételnél keitőbe törött. Felülete egészen sima, a ciselirozás legkisebb nyoma nélkül.

E két tárgy bármennyire igénytelennek látszik is, e vidék prähistorikus korára nézve igen fontos. Egész Bács-Bodrogh vármegye területén elannyira ritkák a bronzleletek, hogy ma a legkisebb s legigénytelenebb tárgyaknak is kiváló becset kell tulajdonítanunk. Részünkről erős reményt táplálunk az iránt, hogy a Zenta vidékén eszközleendő részletes kutatás e téren is előbb-utóbb eredményre fog vezetni, mert az eddigi archæologiai nyomok e vidék egykori jelentékeny szerepéről tanuskodnak.

Zenta, 1885 június 19-én.

Dudás Gyula.

IV. CSOMA JÓZSEF AZ ENCSI ÉREMLELETRŐL. Encs, abaúj-megyei községben répagödörásás alkalmával egy kis ezüst éremleletre bukkantak. A lelet 243 darab denár és ezüst garasból áll s daczára csekély voltának, tartalma egy évszázadot képvisel, mert benne látjuk János Albert lengyel király 1492-ben vert félgarasai mellett III. Zsigmond hármas garasát és Rudolf király denárait 1593 évszámmal. (Ez év ugyanaz lehet, melyben az érmekeket elásták.) A lelet tehát azon korból való, midőn a Lengyelországgal folytatott kereskedelem annyira elárasztotta Magyarországot lengyel pénzekkel, hogy különösen itt a felvidéken, a Hegyalja környékén, a borkereskedelem gyűpontján, nem ritkák e korból az olyan éremleletek, melyekben nagy mennyiségű lengyel pénzek között csak elvétve találunk hazaiakra.

E leletben is, — bár a magyar érmek túlnyomó számban vannak — de annak tekintélyes contingensét adják a Lengyelországban verettek.

A lelet 243 darabja között:

Magyar	---	---	177	darab
Lengyel	---	---	52	"
Porosz	---	---	13	"
Sziléziai	---	---	1	"
Összesen:				243 darab

I. Magyar érmek:

II. Lajos denárai 1520—1526	---	---	---	---	6	darab
I. Ferdinand	"	"	"	---	62	"
Miksa	"	"	"	---	41	"
Rudolf	"	"	"	---	68	"

II. Lengyel érmek:

János Albert félgarasok	---	---	---	---	19	"
Sándor félgarasok	---	---	---	---	10	"
I. Zsigmond félgarasok (1508—9)	---	---	---	---	7	"
" porosz garasok (1529—33)	---	---	---	---	7	"
" elbingi " (1540)	---	---	---	---	1	"
" danzigi " (1531—33—40)	---	---	---	---	3	"
Zsigm. Ágost litván garas (1567)	---	---	---	---	1	"
Báthori István danzigi garas (1578)	---	---	---	---	1	"
" " litván garas (1582)	---	---	---	---	1	"
III. Zsigmond litván garas (1588, 1593)	---	---	---	---	2	"

III. Porosz érmek:

Albert ezüst garasai (1531—1546)	---	---	---	---	13	"
----------------------------------	-----	-----	-----	-----	----	---

IV. Sziléziai érem:

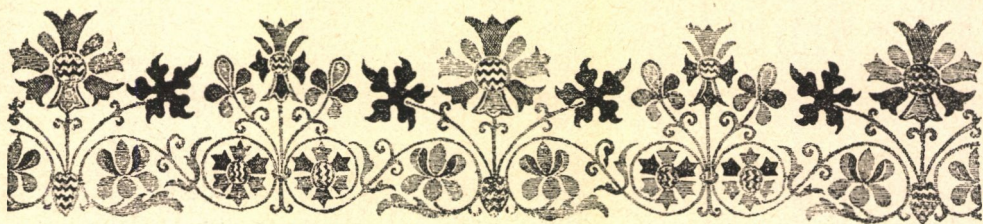
Fridrik (1540—1561) ezüst garasa évszám nélkül	---	---	---	---	1	"
--	-----	-----	-----	-----	---	---

Összesen: 243 darab

Bár mily csekély e lelet, mégis egy adat az, a magyarországi éremleletek statisztikájához. A teljes lelet birtokomba került s azzal a felső-magyarországi múzeum érem-gyűjteményét óhajtom szaporítani.

Vecser, 1885. november 15-én.

Csoma József.

IRODALOM.

IPARMŰVÉSZETI TANULMÁNYOK. Irta Dr. HERICH KÁROLY. Budapest 1885. Szerző «tanulmány»-ai legnagyobb részt történelmi és archæologiai vonatkozásuak; ezért igen, de pusztán belső értékükért aligha tétethetik róluk említés. Új anyagnak vagy új felfogásnak, szóval olyannak, amiért valaúit joggal «tanulmány»-nak nevezhetünk — nem akadtunk nyomára. Szerző pusztán compilál, ha nem is szószerint, a legnémetizűbb nyelven; egészen elemi dolgokat, melyeket minden kézikönyvben megtalálhatunk. Abban az egyben lehet dícsérni szerzőt, hogy olyan könyvek után dolgozott, melyeknek a consensus generalis iránt is érzékük van, hogy t. i. a művészet sehol és sohasem volt különálló productum, s hogy mindig szoros összefüggésben volt a politikai és társadalmi helyzetekkel. Szerző iparkodik is e kölcsönhatást föltüntetni, de ez neki s — úgy látszik — könyveinek sem sikerült. A politikai s társadalmi viszonyokat, costume-öt stb. csupán egymásután föl-sorolja, s e mechanikus összefüggésnél többre nincs ereje. Mert hogy például a középkor végén élt emberek frivolitásának, vadságának szűk ruhájukkal, sőt a puskapor föltalálásával is valamikép össze kell függnie, az valószínű, de éppen a lényeges, ez a *hogyan* marad megfejtetlenül könyvében. De szerzőnek érzéke sincs a lényeges iránt. Neki a consensus generalis csak arra jó, hogy össze vissza beszélhessen mindenről, hogy p. a német polgárerényekről szólván egész terjedelmében lenyomassa Höltynek költeményét stb. De már például arról, a mi a német művészetre nézve valóban jellemző volna, hogy t. i. fantastikus, mint azt Michiels Alfréd kifejtette, semmi említés sincs téve.

A művészetekre vonatkozó megjegyzései különben mind a régi jó ismerősök, ugyanabban az alakban ugyanazon hibákkal. Ezeknek nyomán emlegeti folyton szerző, hogy a művészet a kor szellemét fejezi ki; de azért, ha olyas valamire akad, a mihez hasonlót a mai világban nem talál, a helyett, hogy azt megmagyarázni igyekeznék, olcsó gunyolódással illeti, — a mi minden esetre sokkal könnyebb dolog mint

magyarázat. Innen van aztán, hogy sem nála, sem általán a műtörténeti kézikönyvekben még mindig nem találjuk föltüntetve különálló stylumánánt a jezsuita-stylt, mely a renaissance és barokk közt képezi az átmenetet. Keletkezésének kora iránt is kétségben vannak még mindig, pedig hiszen e stylnemnek valóságos methodikáját birjuk Borromei Szent-Károlynak «Instructiones fabricæ et supellectilis Ecclesiasticæ» című művében, ennek megjelenési évétől 1577-től datálható tehát a jezsuita-styl. A conventionális hibákban sincsen hiány. Hiába tiltakoznak maguk a spanyolok az ellen, hogy az inquisitió elnyomta volna szellemüket, hiszen még büszkék is reá mint nemzeti institutiójukra; hiába bizonyította be már évtizedekkel ezelőtt Merimée Prosper, hogy Cervantes Don Quichoteja világért sem tönkresilányítása a lovagkornak és regényeinek, hogy semmi sem áll tőle távolabb mint a moralizálás: mégis a szerzőnél is, és minduntalan az ellenkezőjével s ilyen conventionalis hazugságok ezrivel találkozunk az irodalomban, szomorú bizony-ságául annak, hogy íróik se nem olvasnak, se nem gondolkoznak, hanem egyik a másikat másolja szakadatlanul.

Szerző továbbá még a modern műizlésről, bronz- és porcellánművészet, háziipar, himzés és csipkeverésről s végül a kisipar boldogulásának föltételeiről is beszél, de ide már nem követjük, bár az archæologia alapjára állva osztogatja iparosainknak a jó tanácsokat. Mindössze szabadjon kételyünket kifejeznünk, hogy e jó tanácsoknak valaki hasznát vehetné. Nem azért, mintha tán nem volnának jók, de mert egyáltalán a tanács itt nem használ. Szerző követeli, hogy az iparosnak tisztúlt műizlése legyen arra, hogy prosperálhasson, igen de másrészt meg lelkére köti, hogy ismerje föl korának izlését, szellemét. Mit tegyen hát akkor, ha korának izlése a jó és műizléssel ellentétben áll? Kövesse korának rossz izlését? hogy magára zúdítsa szerző urat s az esztetikusok egész légióját? vagy a szerző úr esztetikai elvei után menjen, hogy — portékája a nyakán maradjon? Legyen meggyőződve a t. szerző úr, hogy e dilemmából mindig az előbbit választandja, de hát akkor — mi szüksége van tanácsokra?

Ezek helyett, de összes «tanulmánya»-i helyett is, bölcsebben teszi vala szerző, ha «ilyen eredeti» munkára nem vágyakozik, hanem inkább lefordítja akár Havardnak okos és szellemes «L'art à travers les moeurs»-jét, akár Falkenek vagy másnak műtörténeti könyvét, — kivéve ha szerző kizárólag a maga mulatságára írta «tanulmánya»-it, no ez esetben nincsen szavunk hozzá.

Tagányi Károly.

DIE NEUESTEN GRÄBERFUNDE VON WATSCH UND ST. MARGARETHEN IN KRAIN U. DER KULTURKREIS DER HALLSTÄDTER PERIODE. Denkschriften d. math. naturw. Classe d. kais. Akademie der Wis-

senschaften. B. XLVII. Wien. 1883. Aus der kaiserlich königlichen Hof- und Staatsdruckerei.

Az «Archæologiai Értesítő» új folyamának III. kötete első részében (191—200. lap) ismertettem a bécsi császári Akadémia költségén, a boldogult Hochstetter Ferdinand és dr. Deschmann Károly birodalmi képviselő és laibachi múzeumi igazgató vezetése alatt foganatba vett nagyterjedelmű és szerencsés ásatások főbb eredményeit.

Közleményem sajtó alá jutása alatt látott napvilágot az érdemes szerzőknek egy újabb jelentése, mely sok tekintetben hivatva lesz fordulópontot jelezni a prähistoricus elméletek történetében s nevezetesen megdönteni látszik azt a régebben uralkodott nézetet: hogy a hallstadti temető nevezetes bronzleleteihez hasonló műtárgyakat szolgáltató telepek e becses adalékokhoz etrusk mesterektől jutottak s a helyett mind meggyőzőbb bizonyossággal oda utal bennünket, hogy mindezek egy nagy virágzásban állott belföldi ipar termékeiül maradtak reánk.

Utóbbi időben a bécsi Akadémia és a laibachi múzeum mellett a bécsi anthropologiai társulat is kutatás alá vettette a Watsch és St.-Margaretha felett kimagasló tetőket, sőt Windischgrätz herczeg magánmúzeumát is gazdagítani kíváná az onnan felszínre kerülő s mind becsesebbnek mutatkozó leletekkel, úgy hogy jelenleg három múzeum közt (laibachi, a bécsi természetrajzi udvari és hg. Windischgrätz-féle) közt oszlnak meg a leletek, melyek az utóbbi 5 év alatt átvizsgált zirknitzi, feistritzi urnatemető, a st.-veiti, sittichi, st.-mareini tumulusok Stajerországban, a moriorenti, kleingleini, wiesi sírok Karinthia és Tirolban tárgyaival együtt a bimetallismus vagy az átmeneti bronzkort, helyesebben a vaskor kezdetét képviselik, s az idáig közhasználatban állott hallstadti periodus képviselői, de együttesen hatalmas bizonyítékok a fennebb már érintett új elmülethez, hogy t. i. *az Alpok környékének ép úgy megvolt a maga sajátlagos fémipara, mint akár Itáliának és Hellasnak.*

Erre nézve legjelentősebb lelete Watschnak az a gyönyörű bronz-situla, melyről Deschmann a csász. műemlékek központi bizottságának, Tischler Ottó pedig a német anthropologusoknak külön siettek referálni. Az egyfűlű 245 milliméter magas, felül 200 millim., alul 130 millim. átmérővel bíró situlának vékony abroncsok által három hasábra osztott külső felületét ugyanannyi mozgalmas jelenet alakjai töltik ki. E végtelen minutiositással végrehajtott ötvösmunka a fémiparnak azt a nagyon is előhaladott fokát képviseli, mely a műtörténelemben *toreutik* (a francziáknál *œuvre repoussé*) néven szerepel. A felső mező láthatólag díszmenetet tüntet elé. Legelől egy délczeg ló lépdél, mely mögött gazdája a gyepőlőszárat tartja, ezt egy hasonlóképen köpenyes és lapos sipkás egyéntől vezetett ló követi. Utánuk két lovast látunk a nyeregtelen lovak hátán sorakozni. Most egy-egy kétkerekű egyfogat következik, de míg az elsőben a kocsis és egy férfiú helyezkedett el, a második sokkal díszesebb kocsi úri ülését egy erős, nagy mellű nő foglalja el. A menetet ismét nyeregtelen lovas alak zárja be.

A leírt menet minőségéről teljes bizonyosságot se az alakok, se az elrendezés nem adnak, s míg Tischler a nőt halottnak tekintve, temetési menetet

lát az egészben, addig Hochstetter épen ellenkezőleg és szerintünk épen a nő említett formalis sajátsága által is igazoltan nászmenetnek declarálja.

A középmező első felét díszlakoma-scenák foglalják el; második felében két leborotvált hajú, csupaszképzű s csupán övvel és karperecczel ellátott férfi ökölviadala képezi a központot. Kettőjük közt kis asztalra helyezett s a rajzatról lecsüngő bojt által erősen feltűnő két sisak nyugszik. Jobbra a két tanún kívül egy kosszarvat hordó lóféle fejezi be a sorozatot, melynek hátán madarat látunk. Az utolsó térközben valamely félelmes (minek a kitátott szájából vérszomjazólag kicsüngő nyelv akar a jelzője lenni) ragadozó 7 kérdőzöt üldöz. Az állatok kettején ismét madár ül s négynek hátragörbülő szarva is van.

Ez önmagában is nagyértékű régiség becsét jelentékenyen fokozza az a körülmény, hogy 1845-ben a Brenner éjszaki lejtőjén Matrei urnatemetőjében szakasztott mását találták volt fel. Utóbbi valamivel nagyobb lehetett, de ép díszítésre s alakjainak configuratiójára csalódásig hasonlít a watschihoz, s nevezetesen az ökölviadal jelenete részesei (pugiles) mintha csak egy és ugyanazon kéz művei lennének. Bozen közelében (Moritzing) 1868-ban szintén találtak egy sok tekintetben hasonló alakzatokkal ellepott cistát s a mostani ásatások rendén St.-Marein felett, a Magdalena-tetőn (Laibachtól DK.) egy bronzlemezen nagy kerek paizsokkal fedett tarajos sisakot és hosszú lándzsát hordozó vitézek sorát ismerték fel.

Jóval előbb a 70-es években Bologna mellől a certosai sírokból ásták ki a watschi situla mását. Még méreteiben se mutat nagy eltérést, mert magassága 320 millim., felső átmérője 230 millim., alsó 130 millim., csak hogy négy övben tűntet fel alakokat. Eredetileg csontszénnel telten akadtak reá, mellette 2 mállott fibula, egy csésze és meander ékítésű füles kancsó hevert. A felső övben félreismerhetetlenül katonai felvonulást ábrázol. A menetet két lovas nyitja meg. Ruhájukat crysus-díszítés borítja, balról vállrojtot viselnek. Nyomdokukban 5 gyalogos jő, kiknek aránytalanul hosszú lándzsáján, ellipticus paizsán kívül a minarettekre emlékeztető sisakja azonnal feltűnik. A sisakok négy félgömb összeillesztését ábrázolják, s ezeket kiálló csúcs tetőzi be. A kettős csigaalakzattal elkülönített második szakasz első nyolcz gyalogosát csupán a tarajos és a hátig lecsüngő bojtjal ékített sisak különbözteti meg; míg mögöttük négy, a mai chinaihoz hasonló főveggel ellátott s balvállukon fejszét emelő alakot látunk.

A cisapennini figurális situlák sorát egy estei, egy sesto-calendei és a Lago Maggiorénál fekvő trezzoi és castelvestroi (Emiliában) leletek egészítik ki. Mindezeket Zannoni a maga nagy művében két csoportra osztályozza, megkülönböztetve az általa régibbnek nyilvánított keleti utánezatokat (Matres, Trezzo, Sesto-Calende, Castelvstro) és a sokkal ifjabb eredetű, de keleti motívumoktól ment leleteket (Bologna, Moritzing, Este). Hanem a bolognai certosa érdekes situláját ő se tartja etrusk terméknek s régibb (umbriai) korból származtatja. Nem kísérekű vala, hogy az ásatások folytatása közben 1883-ban Watschon egy bronzövön a bajvivó feleket lóháton ábrázolva találtak meg, kiknek paizsait gyalogkatonák tartják, míg egy hosszú köpenyes ötödik férfiú egészen az ismeretes jezsuíta kalapban jelent meg. E csolnakos karimájú kalap is ott szerepel Bologna becses situláján.

Minthogy pedig épen e tulajdonképi travid hasonló régiségeket idáig Tischler és Undset szerint nem szolgáltatott, magától elesik az a vélemény is mely itt kereste e ritka ügyességgel kivert és összenietolt bronzremekek műhelyeit. És mert az Alpok vidékén, délen és éjszakra fel a germán lapályig talált ilynemű tárgyak összege a Görögországban és Italiában felfedezetteket szintén felülhaladja, ép oly kevéssé jogosult az a másik nézet, mintha ott éltek volna a bronziparnak e jeles mesterei. Watsch és St.-Margaretha sírjai legalább külön-külön is megőrizték az olaszországi s nevezetesen a bolognai domborművek sisakformáit, úgy hogy *Hochstetter az Alpok övében eléfordult eféle tárgyak gyakoriságára és bőségére hivatkozva*, egyenesen ide helyezi azok gyártását is s a kereskedelmi forgalom útját *innen* vezeti Italia felé és *nem* megfordítva. E cultura tehát inkább nővére, mint leánya az ó-italiai és archai görög culturának s mint ilyen a sokkal későbbi etrusktól nem veheti származását.

Ez elmélet bennünket a Közép-Duna vidékén lakozó magyarokat már geographiai helyzetünknel fogva is közelről érdekel s épen azért láttam szükségesnek Hochstetter nagyérdű ásatainak resultatuma mellett, az azokhoz fűződő magyarázatokat is bemutatni.

Téglás Gábor.

A. VON COHAUSEN, DER RÖMISCHE GRÄNZWALL IN DEUTSCHLAND. Militärische und technische Beschreibung desselben. Mit 52 Folio-Tafeln Abbildungen. Wiesbaden. C. W. Kreidels Verlag. 1884. IV. és 368 l. Ára 24 márka.

Németországban mind egyes tudósok, mind régészeti egyletek, valamint a kormány által kiküldött bizottságok már évtizedek óta foglalkoznak tüzetesen a római limes meghatározásával. E tudományos kutatásnak eredményei sokféle jelentésben, folyóiratban, kisebb-nagyobb művekben közzé vannak ugyan téve, de a közzététel módjánál fogva nem könnyű dolog amaz eredményekkel megismerkedni. Még Németországban is csak az képes a római *limesre* nézve a tudomány színvonalán maradni, a kinek kiváló nagyobb könyvtár áll rendelkezésére. Természetes, hogy a kik Németország határain kívül kívánnának a *limes* egyes részeinek vagy az egésznek irányával, részleteivel vagy mostani állapotával megismerkedni, azoknak épen nincsen módjukban céljukat elérhetni.

Ezért nagy értékű munkát végzett ezelőtt egynehány évvel Dahn F., midőn egyik művében a római uralomra vonatkozó emlékeknek is egy terjedelmes fejezetet szentelt és ezen kívül még a német tudományos irodalom ide vágó műveit felsorolta.* De Dahn csak a nagyobb olvasó közönség számára írta ama fejezetet, a szakembert ez ki nem elégítette, hanem inkább azt a kívánságot kelthette benne, hogy bárcsak amaz irodalmi művek alapján valamelyik szaktudós bővebben, kimerítően írná le a római *limes* németországi részét.

Cohausen neve is meg van említve Dahn jegyzékében; tudva volt róla, hogy mind buzgalom, mind szakavatottságra nézve a legelső kutatókhoz tartozik, s ezért nagy érdeklődéssel várta a tudományos világ már két évvel ezelőtt hir-

* Urgeschichte der germ. u. rom. Völker II. k. 8 f. (421 kk. 11).

detett művét és örömmel is fogadta azt, midőn körülbelől egy évvel ezelőtt a sajtó alól kikerült.

A cím után ítélve azt lehetett e műtől várni, hogy szerzője ebben az egész római limesről, — a mennyiben az Germania felől határvonal volt, — fog részletesen szólni és általában véve teszi is ezt. A II. szakaszban «Allgemeine Übersicht über den Lauf des Gränzwalles» (6 kk. l.) adja a limes leírását, a Duna melléki *Kehlheim*-től kezdve a Rajna melletti *Rheinbrohl*-ig és megállapítja hosszát 542½ km.-ben. Továbbá a III. és V. fejezetben részletezve is szól a limesről, először a *Rems* melletti *Losch*-ig, azután innen a Majna melléki *Miltenberg*-ig terjedő szakaszokról; az első részletből még külön a *Pleinfeld-Gunzenhausen* közti darabot, melyet maga megvizsgált két barátja kíséretében, írja le. Azután az úgynevezett «nasse Gränze», azaz a Majna határvonalát *Miltenberg*-től *Gr.-Krotzenburg*-ig jellemzi a VI fejezetben (40. l.-ig). Ezen pontig a határvonal hossza Kehlheimtől kezdve 327 km., tehát az egész limes Phæto-germanicusnak az több mint fele.

E részben Coh. többnyire mások kutatásainak eredményét adja, illetőleg foglalja össze és az egész limes irányát teszi szemlélhetővé az I. táblán.

A VII. fejezetben azonban kezdi a Limes Germanicus azon részét leírni, melyet ő maga részletesen és pontosan megvizsgált. Vizsgálatának ezen eredménye képezi műve főtartalmát, a mint ez azon terjedelemből is kitűnik, melyben az általa megvizsgált limesről szól (40. l.-tól a 285. l.-ig).

Ezen körülménynél fogva nem tarthatjuk nagy műve címét helyesen választottnak; legalább röviden meg kellett volna említeni, hogy szerző első sorban a limesnek azon részét fogja leírni, melyet maga tüzetesen megvizsgált, de hogy az összefüggés kedvéért a limes általa meg nem vizsgált szakaszáról is fog szólni. Sőt azt is bátran lehet kimondani, hogy Coh. műve nem lehet az utolsó, mely ama limesről foglalkozik; a tudomány bár mily nagy elismeréssel és köszönettel fogadja is azt, a mit Cohausen neki nyújt, azt várhatja, hogy oly pontossággal, a melylyel Coh. részletezi a limesnek egy részére vonatkozó eredményeit, valamelyik későbbi műben az egész németországi limes fog ekként leíratni.

Mindazonáltal, ha a tudomány ily igénynyel lép is fel, mindig méltatni fogja Coh. törekvéseit általában. Mert az a rövidebb vázlat, melyben a limes Kehlheimtől Gr.-Krotzenburgig terjedő részről szól, valódi szakavatottsággal van írva és épen nem pusztá kivonata régebbi, erre vonatkozó munkáknak. Szerző önálló ítélete pl. abban is mutatkozik, hogy a limesnek a «Hohenstaufen»-ig való terjedését tagadja valamint abban is, hogy annak német elnevezését — «Pfahlgraben» másképp magyarázza, mint pl. Dahn. Ez mások után indulva úgy vélekedik, hogy a «Pfahl» elnevezés azon karók (Pallisade, Pfahl)-tól ered, melyek az egész limes megerősítésére szolgáltak. Cohausen azonban határozottan állítja, hogy soha és sehol nyomát nem találta a karóknak, s így ama nevet *ezekből* nem lehet származtatni. Szerinte karók csak ott lehettek alkalmazva, hol a *limesen* keresztül út vezetett, melyen a barbarok a római területtel közlekedhettek és az ilyen út mellett lévő, a határt jelölő karóktól — *palas* a régi német elnevezés — nevezték el az egész *limest Pfahl*-nak.

Ha Coh. már abban a mit másoktól vett át, ily önállóságot mutat, még inkább várhatni azt tőle, az általa kutatott részek tekintetében. Coh. katona és *mint ilyen* foglalkozik már évtizedek óta a római régészettel és kutatásai minden egyes részletéből kilátszik a katona-régész vagy régész-katona. Lehetetlen ezen állításunk bebizonyítására művének egyes részleteire hivatkoznunk, mert akár melyiket választanók ki azon célból, hogy az olvasónak bemutassuk, mindenik oly terjedelmes, hogy e rövid ismertetésbe bele nem illik. Csak azon benyomást lehet itt röviden jelezni, melyet műve reánk tett és azt hisszük más olvasóra is tett és tenni fog. Roppant lelkiismeretesség és bizonyos neme a lelkesedésnek jellemzi egész eljárását; de az a szívósság és kitartás sem mindennapi, melylyel éveken keresztül a limesseel általában, és ennek részeivel foglalkozott. Neki a limesnek még ismeretlen szakaszait, sokszor alig járható, mocsaras vidéken, fel kellett kutatni; sokszor azonban a legjobb akarat mellett nem tudott nyomára akadni; ily esetben egyszerűen bevallja, hogy a limes bizonyos ponton épen nem található, jelezi azonban a térképen, hogy minden körülmények tekintetbe vételével, melyik lehetett az eltűnt *limes* részletnek az iránya. Utána jár továbbá annak, hogy a limes különböző szakaszai milyen formák és ebbeli eredményeit nem csak szóval írja le, hanem igen pontos rajzokban.

Mint szakértő különösen hozzá szólhat azon kérdéshez, hogy az árok és sáncból álló határvonal időjárástól az időjárás lefolyása alatt milyen változáson megy keresztül; előadja azon módszert, a melynek segítségével a limes mostani alakjából és méreteiből a régi alakot és méreteket hogyan lehet kiszámítani, sőt általában útastást ad a limes megméréséhez. Mindehhez magyarázatul szolgálnak a XL. s. kk. táblák.

A limes mellett lévő *castellumok* is különös vizsgálat tárgyait képezték Coh.-nál. A hol még a castellum romjai megvoltak, ott még könnyen boldogulhatott; de többnyire csak kevés maradványa lévén ezen kis erődöknek, e csekély maradványok felkutatására sok gondot és időt kellett fordítani. Csak így sikerülhetett neki az egész limes Germanicus hosszában a castellumok helyét kijelölni és azokat az I. táblán szemléltetővé is tenni. A castellumok különböző nagyságúak lévén, czélszerű volt minden egyesnek szélét-hosszát meghatározni és a hol lehetséges volt, az alaprajzot is adni és más érdekes részleteket; mind ezek a IV—XXIX. táblán szemléltethetők. De kellett azon felől áttekinthetőség kedvéért a castellumok alaprajzait vagy legalább vázlatát egymás mellé állítani, a mely feladat a XXXII. táblán nyerte megoldását. Ezen kívül ugyan ezen táblán a valleun Hadrianum és Antonium mellett lévő castellumok is nagyság szerint vannak feltüntetve, ami ama rajzok hasznavehetőségét még növeli.

Nem csekély érdeklődéssel bírnak a limes meghatározása mellett amaz őrtoronyok — specula — felderítése is, melyek nélkül a limes haszontalan lett volna. Ezeknek fekvését kimutatni volt Cohausen egyik főttörékvése. Sok esetben azonban azt kellett neki bebizonyítani, hogy melyik torony *nem római eredetű*; mert nem egy jól conservált középkori toronyról azt képzelték és képzelik most is, hogy római és hogy őrtorony. E mellett az igazi római őrtorony rekonstrukcióját is kísérti meg szerző, részint a meglévő maradványok, részint a Trajan-oszlop domborműves rajzai szerint.

Nagyon helyesen teszi Coh. azt is, hogy a régi római limesre vonatkozó nézeteit műve végső fejezeteiben áttekinthetően összefoglalja. Ezt azonban megelőzi a *limeshez* hasonló újabkori intézmények összeállítása, melyben a frankfurti «Landwehr»-ről, a mi határörvidékünkéről stb. szól. Amaz összefoglalás veleje az, a mi 347. kk. II. olvasható; ebből a következőket igtatjuk ide: «Der Zweck des Pfahlgrabens war . . . eine bestimmte, überall greifbare Marke zu bilden, die Niemand im Zweifel liess, was er thue, wenn er sie überschritt.» «Der Pfahlgraben selbst diente nirgends zur Vertheidigung, wohl aber als Hinderniss.» «Ausser dem Zweck der Zollerhebung für ein- und ausgehende Waare sollte der Pfahlgraben dem Inland Schutz gewähren gegen räuberische Einfälle. . .»

Végül röviden megemlíjük, hogy vannak e nagyrértékű műben egyes hibák, melyek onnan magyarázhatók, hogy szerző a régészetnek nem minden ágában egyaránt jártas; de nem tartjuk szükségesnek ama tévedéseket felsorolni, mert a mű értékéből nem vonnak le semmit. A figyelmes olvasó azokra úgyszólván könnyen reá fog akadni.

Fröhlich Róbert.

Dr. HEINRICH SCHLIEMANN-tól megjelent folyó évi november 10-én egy vaskos munka, mely a híres kutató 1884-ik és 1885-ik évi tirynsi ásatásairól nyújt számot.*

A tirynsi romok alig 20 percznyi távolságban Naupliától régóta felköltötték az utazók kíváncsiságát. Cyclopikus falai és sajátzerű folyosója miatt a romok minden műtörténeti kézikönyvben szerepeltek és mindenki tudta, hogy itt az ősidőkből való épület maradt napjainkra, melyet már a régi görögök is az ősi pelasgok művének néztek. Most Schliemann az összes falmaradványokat az évezredes törmelék- és földrétegtől megtisztította és előttünk van a Homéros előtti korbéli tirynsi fejedelmek vára s lakháza, külső s belső falaival, a férfiaknak és nőknek, az urak s a szolgáltnak szánt termeivel, előcsarnokaival és lakosztályaival. Gyakran a falak festményei is látszottak s itt-ott agyag-, kő-, csont- és bronz-régiségekre is akadtak. Ezúttal Schliemann Dr. *W. Dörpfeld* társaságában ásatott, a ki az utóbbi időben Trójában s Gergysben is segítségére volt s a ki négy esztendőn át az olympiai ásatások technikus vezetésével volt megbízva. Ezúttal tehát a technika s a tudomány minden igényének megfelelt az ásatás vezetése és annak az imént megjelent kiadványban is jó hasznát látjuk, mert a jelen kötet fölötté áll Schliemann minden korábbi kiadványainak, melyek Trójáról, Orchomenosról, Mykenæről és Ithakáról szólnak.

* Tiryns. Der prähistorische Palast der Könige von Tiryns. Ergebnisse der neuesten Ausgrabungen von Dr. Heinrich Schliemann. Mit Vorrede von geh. Oberbaurath Prof. F. Adler und Beiträgen von Dr. W. Dörpfeld. Mit 188 Abbildungen, 24 Tafeln in Chromolithographie, 1 Karte und 4 Plänen. Leipzig: F. A. Brockhaus 1886. 8° LXVII és 487 l. — A német kiadással ugyanegy nap megjelent a franczia és angol kiadás.

A jelen kötetben a bevezetés F. Adler tanártól ered. Adler összehasonlító tanulmányt ír az utóbbi évtizedekben felásott ősi várakról és ezen épületekben «az ó-görög szellem öntudatos működését látja és bizonyítékot az aegai tenger mindkét partján lakó görögség ősi egységére.» Ezután hat fejezetben az ásatások lefolyásának és közvetlen eredményeinek leírását kapjuk. Az elsőben Schliemann szokott lelkiismeretes aprólékos-sággal az ásatásról szól, a másodikban a vár és város helyrajzát és történetét adja, a harmadikban áttekintést nyújt az ősi rétegekben lelt tárgyakról s a negyedik fejezetben hosszasan és csoportosan tárgyalja a különböző agyagú ott talált régiségeket. Legtöbb természetesen itt is a cseréptárgy és töredék, melyeket Schliemann egyenként legnagyobb szeretettel fölszedett, a legtöbbet rajzban is közli és nagy gondnal az összes európai muzeumokból (a magyarországiakból is) idézi az őskori analógiákat.

A munka felét Dörpfeld írta. Az ötödik fejezetben az 1884-ik ásatás alkalmával földérített építményeket mutatja be, a hatodikban a múlt éviakat tárgyalja.

A nélkül, hogy Schliemann érdemeit kisebbíteni akarnók, be kell vallanunk, hogy a munka ezen második fele a legbecsesebb és a midőn e világos, minden részletében szakszerű és gondos építészeti leírást olvassuk, örvendenünk kell, hogy a nagynevű kutató a sok keserűség után, mely korábbi vállalataiban nagy érdemei daczára érte, végre tapasztalt régész-építészre bízta a munka nehezebb részét és így a tudományos világ előítéletének egyszer-mindenkorra elejét vette.

Schliemann ásatásaival a görög archæologiában új korszakot nyitott és ezért hálával tartozik neki a világ, de bizonyára még sokkal nagyobb haszna lett volna a tudománynak és sokkal nagyobb elismerés érte volna az áldozatkész férfiút, ha mindjárt kezdettől fogva tapasztalt szakemberre bízta volna ásatásai keresztülvitelét. A törhetlen erélyű férfiú előrehaladott kora daczára még több nagy ásatást tervez; úgy tudjuk, hogy legközelebb az ó-görög és phoenikiai ősmíveltség egyik legfontosabb találkozási pontján, Creta szigetén akarja ez őstörténeti vizsgálatokat folytatni. Adja az ég, hogy ép oly siker kísérje nagy vállalatait mint eddig.

a.

A NAGY-SZENTMIKLÓSI ARANYLELETRŐL írt dolgozat, melyet Hampel József az Arch. Értesítő mult évi folyamában közzétett, megjelent önálló német átdolgozásban* s ugyanezen átdolgozás egyes fejezeteit adja az Ung. Revue idei évfolyama.

* Der Goldfund von Nagy-Szent-Miklós, sogenannter «Schatz des Attila» von Joseph Hampel. Budapest 1886. Fr. Kilian, nagy 8rét, 192 l. 145 ábrával. Ára 6 márk.

Az értekezés ez új kiadásban díszes kötetté változott, a mi onnan van, mert szerző a szöveget kibővítette, sok rajzzal és néhány rajztáblával gazdagította és mert a könyv valóban díszes kiállításban lép a világ elé, vastag papíron és szép nyomásban.

Az «Arch. Értesítő» olvasói bizonyára ismerik a múlt évi értekezésből a könyv tartalmát s azért itt csak a lényegesebb különbségeket említjük. Ily változás állott be az edényeken látható fölíratok magyarázatában. A három rendbeli fölíratok közül szerző ezúttal nemcsak a görög szövegűeket fejti meg, de megpróbálja görög szöveggel magyarázni azt a rejtélyes rúna-idomú írásszalagot, mely az egyik, hosszúkas lapos tálcán végig vonúl. E fölírat szerző szerint szintén a keresztség vizére vonatkoznék — csakúgy mint a görög fölírat két kerek tálcán — és azt jelentené: boldogúlj a víz által az úr nevében. A szabálytalanul, itt-ott az edények oldalain vagy alján látható bevésett vagy bekarcolt rúna-idomú jegyek s szavak magyarázatát ezúttal is az ősgermán philológiával foglalkozó kutatókra hagyja a szerző. Más lényeges változás érte az ötödik fejezetet, a hol a népvándorlási stylust közvetlenül megelező leletek, továbbá az u. n. «góth» és «avar» kor magyarföldi leletei a német közönség számára bővebben tárgyaltnak, mert külföldön ebbeli kincseink legtöbb tudós előtt ismeretlenek, s onnan származott, hogy német szakkönyvekben oly szűk látkörrel, a magyarországi germán ősmaradványok ismerete nélkül, tárgyalták a germán archæológiát.

sz. j.

«MŰVÉSZI IPAR.» Az országos iparművészeti múzeumnak régóta szüksége volt egy oly folyóíratra, mely által szélesebb körre terjeszthesse hatását. Most megvan a folyóírat; a közoktatási minisztérium alapította és segíyezi, a Franklin-Társulat adja ki és Pasteiner Gyula szerkeszti. Ez évi októberben jelent meg első ötívnyi füzet s ezentúl minden hónapra egy-egy ötívnyi füzet van tervezve. Az első számban a szerkesztő jelzi a vállalat álláspontját, «az sem a tudománynak, sem a mesterségnek» nem akar szigorúan véve szakközlőnyé lenni; e szerint közhasznú ismereteket és jó ízlést kíván terjeszteni mívelt osztályainknál. Mindkettőre nagy szükség van s azért hálás munkára vállalkozott a szerkesztő. A füzet két fő cikke iparművészeti kiállításokkal foglalkozik. Radisicsé a nürnbergi és amsterdami tárlatokban tett tanulmányokat közli, Uhlé a budapesti iparművészeti múzeumban rendezett indiai kiállítást ismerteti és régibb meg újabb indiai cikkek sikerült rajzait tartalmazza.

Következnek azután cikkek az iparművészeti múzeum legújabb szerzeményeiről, egy Zsolnay-féle kancsóról (színes képpel), a képzőművészeti társulat képképzőművészeti kiállításainak ügyéről s az építészeti oktatásról a műegyetemen. Állandó rovatot képeznek a könyvismeretetések, ezúttal képes mutatóványok kíséretében, továbbá a bibliographia, a szak-folyóíratok tartalomjegyzéke s a gondolat szerkesztett különféle rovat. Utoljára említjük a füzet első cikkét, mert ez

műtörténelmi tartalmánál fogva leginkább igényli részünkről a kellő méltánylást. Myskovszky Viktor «Művészi ipar a felvidéken» cím alatt hat lapon hazánk felső vidékének műtörténetét akarja adni az ősidőktől kezdve a mai napig.

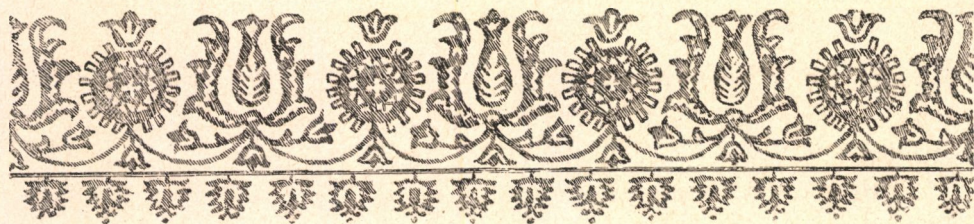
Szándéka csak tökéletlenül sikerült, mert nincs elég ügyessége arra, hogy a jól ismert anyagot történeti fejlődése szerint érdekesen tárgyalja. Így sem műtörténeti, sem gyakorlati igényeket nem elégített ki. Az utóbbiakat sem, mert egy szóval sem mondja, hogy a történeti előzmények alapján mely iparművészeti ágak újíthatók föl, sőt melyekben történtek már eddig is újítási kísérletek. Cikkének eredményeit egy nem épen új phrasisban foglalja össze, «hogy szebb jövőt a felvidék csakis az ipar művészi felvirágzásától remélhet» s e részben hivatkozik az európaszerte megindult iparművészeti mozgalomra. Ebbe azonban a szerző úgy látszik nincs eléggé beavatva; az újabb törekvéseket az 1867-ik évi londoni kiállítástól datálja, a megelőző 16 év eseményeit nem ismeri, pedig a londoni South Kensington Museum (köztudomás szerint) az 1851-ik évi londoni világkiállítás gyümölcse volt és ez intézet volt az összes európai rokon múzeumok mintaképe.

sz. j.

IPARMŰVÉSZETI és műtörténeti tartalmú folyóirat indult meg ez évi szeptember havában Zágrábban, a mi a horvát közmiveltségi törekvéseknek nem kis becsületére válik. A folyóirat címe Glasnik (Hirnök) és a zágrábi művész-egyesület közlönye leend, szerkeszti Dr. Ivan Bojnicic Kninski, egy fiatal tudós, a ki a budapesti egyetemen és a n. muzeumban nyerte kiképeztetését.

Az első cikkben mindjárt a szerkesztő szól a közönséghez; az egyházművészeti kérdést tárgyalja, ugyanazt, mely nálunk is napirenden van. Azoknak az egyházművészeknek, kik korábbi századok stílusait utánozzák és abban keresik az ügyességet, hogy azokat lehetőleg megközelítsék, csak azt a tanácsot lehet adni, hogy a tektonikában igenis megpróbálhatnak ilyesmit, de a szobrászatban s méginkább a festészetben ily igyekezet mindig fonák. A folyóirat második cikke a műtörténet keretébe tartozik; Ciro Truhelka adja a xyloplastika történetét és ismertet egy XV. századbeli faragott szárnyas oltárt, mely a zágrábi iparművészeti muzeumban őriztetik. Az oltár jól sikerült fénynyomatossága képe műmellékletül van a füzethez csatolva. A másik mű-melléklet a budapesti kiállítás horvát pavillonjának tollrajza, mely Dr. Krsnyavi tanár cikkéhez tartozik, a horvát háziiparról a budapesti kiállításon. E cikk ismét teljesen gyakorlati téren mozog: hasonlókép actualitással bírnak a berlini, bécsi, párisi és nürnbergi kiállításokról szóló kisebb cikkek. Mint e rövid bemutatásból látni, az új folyóirat első füzeté elég tartalomdús, kiállítása is csinos s ezek után már csak elég szakmunkást és elég olvasót kívánunk neki.

sz.

KÜLÖNFÉLÉK.

Az Orsz. Rég. és Embertani Társulat elnöke Pulszky Ferencz ötven éves írói jubileuma alkalmából még a múlt év végén ünnepélyt rendezett és ugyanez

alkalomból emlékérem készíttetését határozta el. Az érem nem rég elkészült és t. olvasóink számára közöljük hű másolatát az ide mellékelt rajzban. Kik a régészeti társulat elnökét személyesen ismerik, s azok számosan vannak, mind azt állítják, hogy soha róla hívebb arczképet nem készített senki, mint e művészies domborkép mestere, Scharff Albert úr. Nem adjuk a fémer leírását, mert az, mint minden helyesen tervezett emlék-érem, önmagát magyarázza. Csak azt említjük, hogy a medailla kétféle fémbe veretett, *egy* példány ezüstből készült s azt az ünnepeltnek f. évi november hóban ünnepélyesen általadták, a többi példányok bronzból valók. A míg a készlet tart, a fémer 3 frtért kapható a rég. társulat pénztárnokánál Czanyuga József úrnál (N. Múzeum), kinél az előfizetők is fölvehetik az őket illető példányokat.

a.
A bécsi numismatikai társulat f. é. október 21-én tartott ülésén Trau Ferencz értekezett az Ausztriában és Magyarországon előfordult jelentékenyebb antik éremleletekről, melyekből előadó az ő nevezetes éremgyűjteményét gyarápíthatta. Az előadás érdekét fokozta 25 darab többnyire eddig ismeretlen éremdarab bemutatása, melyek közt rendkívüli ritkaságok foglaltatnak. A «Monatsblatt d. num. Ges. in Wien» 28. száma szerint közöljük a magyarországi példányokat.

A buzgó gyűjtő nem kevesebb mint tíz magyar lelhelyre hivatkozhatik. Brassó vidékén találtak 1880-ban egy aranypénzt, mely M. Aurelius császár aranyának barbár utánzása. Szombathelyről való (1869-ben találták) egy Septimius Severus-féle denarius, s ugyanazon évben kapott a szerencsés gyűjtő egy Dryantilla-féle denariust «Magyarország»-ból. Probus császártól való egy aureus, melyet 1865-ben Almásról szerzett Trau és 1869-ben egy Maximianus Herculus-féle aranyat szerzett, mely Ujvidékről származik. Zágrábban találták ezen császár egy bronzfémerét (1871-ben) és «Magyarországban» találták Galerius Maximianusnak egy bronzfémerét, mikor? az nincs följegyezve. Galeria Valeria egy aranyának barbár utánzása 1883-ban találtatott «Magyarországban» és Ujvidék környékéről származik egy Maximinus Daza-féle aureus (1869-ben találtatott) és egy Constantinus M.-féle solidus barbár utánzása (találták (1872-ben).

Dunántúli vidékeken lakó szaktársaink e rövid, de érdekes lajstromot bizonyára még sok más becses adattal bővíthetnék és bővíthetjük a n. múzeum szerzeményeiből is, melyekről a legközelebbi füzetek egyikében hozunk majd részletesebb áttekintést. *a.*

Római érmek Szabolcs megyében. Hasznos dolgot művel, a ki oly vidéken, hol rómaiak nem laktak állandóan, följegyzi az előforduló antik pénzdarabokat. Mert római érmek előfordulása ily vidékeken a barbárok és rómaiak közt főnállott kereskedelmi s egyéb nemzetközi érintkezésekre vethet világosságot. Azért jegyzünk ide néhány érmet, melyet Legányi Ede úr Nyirbátor környékén gyűjtött össze. Van ezek közt egy Trajanus-féle denarius, négy Antoninus pius s egy Leptimius Severus-féle denarius s egy kopott apró rézpénz II. Constantiustól. *a.*

Régészeti egyesületek a vidéken. A szepesmegyei történeti és régészeti egyesület *Lőcsén* tartotta első közgyűlését; évkönyve legközelebb fog megjelenni. — *Sopronyban* Bubics Zsigmond apátkanonok és országgyűlési képviselő elnöklete alatt november elején megalakult a sopronymegyei régészeti társulat, melynek Paur Iván ismert régész nyomban becses gyűjteményét engedte által. — *Veszprém*ben Galamb István zirczi járásbíró tette meg az indítványt «Bakonyvidéki történelmi és régészeti múzeum-egylet» megalkotására, a «Veszprém» című lap f. é. 44. számában nyílt levelet intézvén ez ügyben Véghelyi Dezső alispánhoz. *a.*

Szilágyi István veterán tudós- s a marmaros-szigeti lyceum igazgatójának negyvenéves működése ünnepélyét ülte november 18-án a magyar tudományos világ. Az orsz. rég. és embert. társulatot Munkácson lakó Lehóczky Tivadar tagtárs képviselte. Az ünnepeltnek a régészet körül is vannak érdemei, gondosan gyűjtötte évtizedeken át a megye területén előfordult régiségeket és fölállította őket az önszorgalmával megteremtett lyceumi könyvtár helyiségében. A szakirodalomban nevét néhány értekezés őrzi meg; úgy 1862-ben a szigeti ó-templom és egyház történetét adta ki, régebben 1850-ben a marmaros-szigeti falfestésekről értekezett az Új m. Múzeumban és legújabban a Történelmi Tár 1880. évi folyamában megjelent tőle egy adalék a magyarországi képzőművészek névsorához. Irodalmi munkásságáról legújabban életrajza kíséretében Hajdu Nagy Sándor adott számot (a «Szilágyi» albumban). *a.*

